INVESTIGATING KURDISH EFL UNIVERSITY STUDENTS' AWARENESS AND PRODUCTION IN USING ENGLISH GENERIC REFERENCE IN WRITING

University of Sulaimani
College of Basic Education-English Department

Kashma Sardar Ali
MA student/ University of Sulaimani
Kashma.ali@univsul.edu.iq

Prof. Dr. Hoshang Farooq
University of Sulaimani
Hoshang.jawad@univsul.edu.iq

Abstract

This article aims to discover: (1) if Kurdish EFL students are aware of English generic referential items (2) whether Kurdish EFL students are able to differentiate between English generic and specific references, (3) whether Kurdish EFL students comprehend the correct semantic interpretations of English generic reference (4) and to discover possible students' errors in using English generic reference in writing and attribute the errors to their sources. The study draws on the assumption that Kurdish EFL students' overuse of generic reference in writing could be a contributing factor in several error sources. Therefore, a quantitative test served eighty Kurdish EFLs as the means of data collection at four distinct colleges in the Kurdistan Region for the academic year 2021–2022. The statistical analysis of the data revealed that, about half of the Kurdish EFL test takers misapplied generic reference in their writings in the areas of syntax, semantics and discourse. The reasons could be negative interlingual and intralingual transfers, lack of students' grammatical proficiency and the learning context.

Key words: generic reference, specific reference, generic forms, generic meanings.

1. Introduction

1.1 Introduction and the Statement of the Problem

Generic reference is a linguistic universal phenomenon that exists in all human languages. Regarding this, Behrens (2005, 287), for example, emphasizes the variations in generic noun phrases across languages. The following is an illustration of a French sentence that has been translated into eight different languages with the Kurdish language having been added by the researcher.

1. <u>A boa constrictor is a very dangerous creature, and an elephant is very cumbersome</u>.

- GERMAN: *Eine Riesenschlange ist sehr gefährlich, und ein Elefant braucht viel Platz.*
- FRENCH: *Un boa c'est trés dangereux, et un éléphant c'est trés encombrant.*
- HUNGARIAN: *Áz óriáiskígyó nagyon veszélyes, az elefánt roppant terjedelmes.*
- GREEK: *Ο βόας είναι τρομερά επικίνδυνος κι ο ελέφαντας αρκετά ενοχλητικός.*
- ARABIC: *Al-buwwaa'u khatirun giddan, w-al-fiilu haa'ilu l-hagmi.*
- TAGALOG: *Lubhang mapanganib ang sawa at napakalaki naman ang elepante.*
- FlNNISH: *Boat ovat hyvin vaarallisia, ja elefantti vie paljon tilaa.*
- VIETNEMESE: *Một con trăn thật là nguy hiễm vá một con voi thì thật là lịch kịeh rầy rà.*
- KURDISH: Mary zebelah u gewre bûnewerêky metersy dare ûe fîl zor gewre u qûrse. (ماری زەبەلاح و درێژ بونەوەرێکی مەترسیدارە وە فیل زۆر گەورە و قورسە)

In the above examples, the indefinite article has been used with singular nouns in French, English and German language to express genericity. Then, the definite singular has been used in Hungarian, Greek, and Arabic. But Tagalog, Finnish, Vietnamese and Kurdish did not use articles in making generalizations rather than bare singular nouns have been employed. As a result, significant differences were found in the degree of generic markedness. Thus, genericity in language is globally practiced and it requires different syntactic structures to construct a generalized statement.

It is obvious that, genericity is conveyed through the usage of bare singular nouns in the Kurdish language whereas in the English language, definite singular count nouns, indefinite singular count nouns, definite plural nouns, bare plural count nouns and bare mass nouns can be delivered generically (Dahl, 1975; Carlson, 1977; Quirk et al., 1985; Krifka et al., 1995). Hence, this distinction between the generic references made in the English and Kurdish languages might create an evident gap in the minds of Kurdish EFL students. Therefore, overgeneralizing the English grammar rules in making generic reference could possibly take place. Thus, the researcher found it critical to investigate potential issues that Kurdish EFL students might run into when using generalizations from the most significant to the least significant and associate them to their sources.

1.2 Aims of the Study

This study aims to:

1. Find out Kurdish EFL students' awareness of various types of English generic reference in writing,
2. Find whether Kurdish EFL students are able to differentiate between English generic and specific references in written works,

3. Determine whether Kurdish EFL students comprehend the correct semantic interpretations of English generic reference in writing.
4. Discover possible students' errors in using English generic reference in writing and attribute the errors to their sources.

1.3 Research Questions

1. Do Kurdish EFL learners recognize different English generic referential items?
2. Can Kurdish EFL students distinguish between English generic and specific references in writing?
3. Is it difficult for Kurdish EFL students to understand the meaning of English generic reference in written works?
4. What are some possible frequent errors that Kurdish EFL students could make while employing generic reference in writing?

1.4 Hypothesis of the Study

1. Kurdish EFL students might be presented with problems in recognizing different types of English generic reference,
2. Kurdish EFL students might struggle to differentiate between English generic and specific references in written works,
3. Kurdish EFL students might find it challenging to comprehend the meaning of English generic reference in written works,
4. Kurdish EFL students are predicted to make errors when employing English generic reference in writing.

1.5 Methodology of the Study

Regarding the design of the theoretical background of the study, the researcher followed an eclectic approach that employed different models for each type of generic reference. Concerning the data collection, the study is a quantitative method that used a quantitative

test to collect data from 80 Kurdish EFL students randomly at three distinct universities in the Kurdistan Region. The question designs and the data analysis were all completed by the researcher.

1.6 Limitations of the Study

The current study is limited to a generic reference with its realizations in writing, including generic articles (a, the, zero), generic NPs, generic adjectives, generic clauses, generic pronouns, generic quantifiers, generic non-finite verbs and generic anaphors. Moreover, a proportionate number of third-year students participated in the study. They were chosen from private and public universities in the Kurdistan Region. Only English department students will be used as a sample in the study for the academic year 2021-2022. Therefore, one should not generalize the conclusions to all EFL learners in the Region.

1.7 Value of the Study

1. This study helps readers to understand the concept of English generic reference, its types and classifications based on various perspectives,
2. The identification of errors made by Kurdish EFL students has a significant value for EFL instructors since it provides them with the types of errors and sources of their errors,
3. This study is significant for EFL syllabus designers and English pedagogical textbook writers to enhance EFL students'academic writing performance, particularly Kurdish EFL students.

1.8 Review of Previous Studies on Generic Reference

Generic reference has been the topic of many studies in different contexts. Hence, INVESTIGATING KURDISH EFL UNIVERSITY

STUDENTS' AWARENESS AND PRODUCTION IN USING ENGLISH GENERIC REFERENCE has not been settled yet in the Kurdistan Region. The outstanding contributors to the study of generic reference are (e.g. Wijaya, 2012; AL-Malki et al., 2014; Tomás, 2016). Wijaya's study is titled *Teaching English Generic Nouns: The Exploration of The Generic Idea in English and Indonesian and The Applications of Explicit Instruction in Classroom.* Since the Indonesian language lacks an article system, the study's objective is to examine how the generic notion is conveyed in the English and Indonesian languages. AL-Malki et al. (2014) on the other hand, published a paper entitled *Generic Reference in English, Arabic and Malay: A Cross Linguistic Typology and Comparison*. The study's objective is to investigate the acquisition and interpretation of generic references by speakers of English, Arabic and Malay languages. Tomás (2016) conducted the present thesis under the name of *Generic Reference: A Comparison between English and Catalan Languages*. The aim is to compare the similarities and differences between English and Catalan languages when dealing with generic reference through the use of articles.

The aforementioned theses are completely different from the current paper in a way that they used a comparative analysis to compare their languages to the English language in making generic references. Moreover, they merely investigated one way, namely, articles. Whereas, the present study investigated eight different generic referential items to create English generic references, including noun phrases, pronouns, articles, quantifiers, nominalized adjectives, non-finite clauses, conditional clauses and generic anaphora. Thus, it leads to different goals, methodologies, data collection, analysis, and outcomes.

2 Theoretical Background

2.1 Generic Reference in the English Language

Generic reference is used to refer to all individuals within a group without mentioning any particular individuals. Quirk et al. (1985) used the term *generic reference* to refer to a collection of entities rather than a single person or thing. Correspondingly, a reference is generic when a noun phrase refers to a whole class rather than to an individual or more instances of the class (Biber et al., 2002). According to Downing and Locke (2006, 421), generic reference means "to refer to a whole class of entities, usually with regard to their typical characteristics or habitual activities." Also, Cowan (2008) defines generic reference as a noun that commonly refers to members of a species or class, such as *trees*, *dogs* and *teachers*.

2.1.1 Syntactic Structures and Semantic Interpretations of English Generic Reference

Dahl (1975) claimed that, a reference is generic in two closely related ways; they are generic tense and generic nouns. To illustrate, see the table below provided by the researcher.

Table 1. Dahl's Classification of a Generic Reference

Generic Reference	
Generic Tense	Generic Noun phrase
- The sun rises in the east. - 12. I write with my left hand. - Oil floats on water.	- *Beavers* build dams. - *A beaver* builds dams. - *The beaver* builds dams.

Regarding the generic tenses, the author referred to the actual cases that could be valid in all of the grammar tenses as long as it is habitual, such as the examples listed under the generic tense's column. On the other hand, the generic noun phrases are referred to the subjects that had been italicized and listed under the generic noun phrase's column.

According to Krifka et al. (1995), the term "genericity" has been used to describe two distinct phenomena, namely, *reference to kinds* and *characterizations* (see diagram 1). The first one focuses on the features of NP in the subject position. The second describes the regularity of events and circumstances that the subject NP involves. Carlson (1989, 167) gives some definitions of generic sentences. In one of his definitions, he affirms that, "a generic sentence expresses regularity over events or situations." Therefore, it is predicated on the entire sentence, not just on the NP. The claim was also approved by Michaelis (2006, 232). He called the former "gnomic sentence" and the latter "habitual sentence," then grouped both types under the generic sentences.

Diagram 1. The Generic Sentence by Krifka et al., 1995

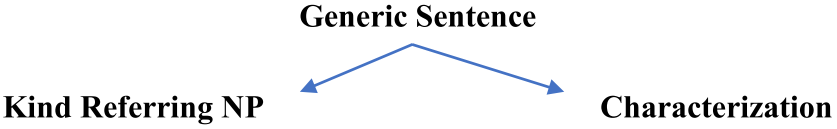

In the first type, *kind referring NP*, the generic reference is conveyed by referring to the subject. Only *DS*, *BP* and mass NPs are selected as subjects because they can hold a collective reading of a kind NP while *IS*, an individual, cannot (Lyons, 1977, 196; Cohen, 1999, 43-4; Vogel & McGillion, 2002, 163). There are some specific examples of kind predicates, such as *die out or be extinct, be*

widespread, be common, and invent. In this case, the subject of such predicates denotes a kind with the aid of using *BP* or *DS* because they relate to an entire class of NP. Thus, the *IS* cannot be employed since an individual cannot be extinct or widespread but a class can, for instance:

1. The dinosaur is extinct.
2. Dinosaurs are extinct.
3. *A dinosaur is extinct.

In the second type, *characterizing sentences* are the regularity of events and actions in which the subject NP is involved, for example:

4. *A fish* likes water.

Semantically, any fish chosen at random from the group enjoys being in water. Thus, the indefinite article in a generic sense is applicable when the whole generic sentence expresses regularities and particular facts about one individual of a group that can be applied to the whole group.

2.1.2 The Generic Referential Items

Generic reference is highly important in writing since the ideas are introduced, or conveyed broadly to be tied and maintained thoroughly toward the specific point in the writing. There are various generic referential items to create generalized sentences in the English language, including nouns, pronouns, articles, nominalized adjectives, quantifiers, non-finite verbs, generic anaphors and conditional clauses (Quirk et al., 1982, 1985; Rooth, 1985; Eastwood, 1994; Krifka et al., 1995; Carlson and Pelletier, 1995; Greenbaum 1996; Biber et al, 2002; Dancygier and Sweetser, 2005; Downing and Locke, 2006; Radden and Dirven 2007; Cowan, 2008; Aarts, 2011; Murphy 2012). Each has different syntactic patterns and semantic interpretations. Therefore, it is important to identify and make appropriate use of them in writing.

Hence, the researcher adopted an eclectic approach to discuss each type of generic reference. To illustrate, see the table below provided by the researcher herself.

Table 2. The English Generic Referential Items

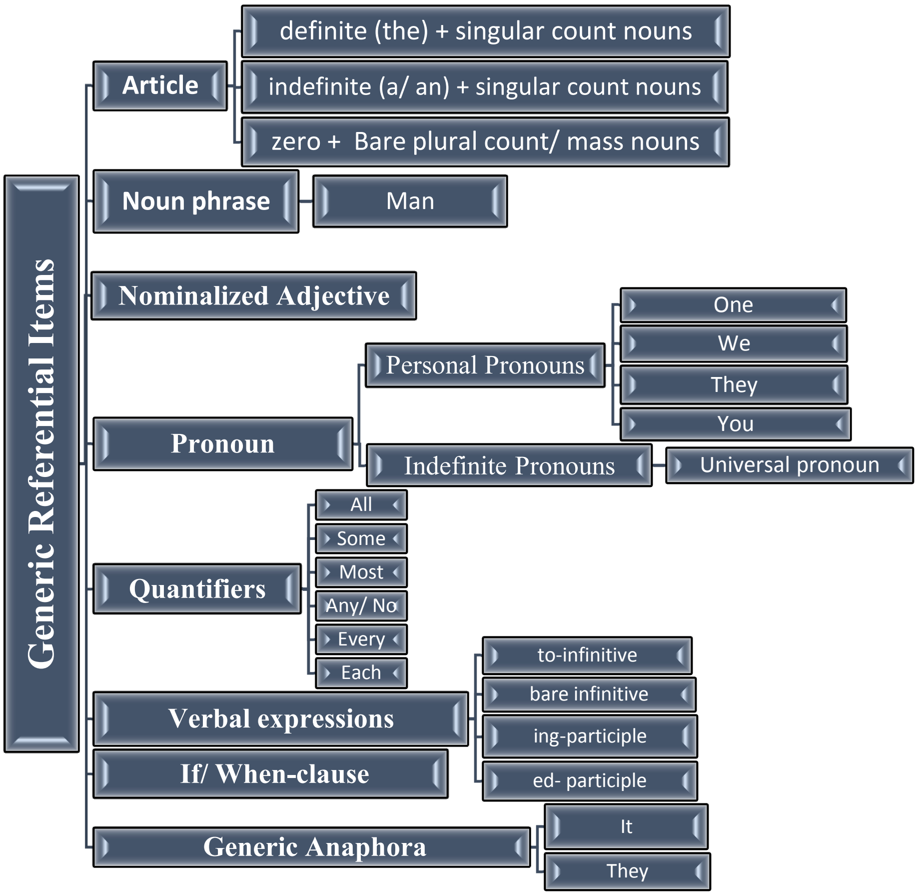

2.1.2.1 Articles as Generic Reference

Eastwood (1994) states that, utilizing English articles for making generic reference structures are most common and placed in the front. Biber et al. (2002) claim that, generic references are created in one of three ways: *indefinite articles, definite articles and zero articles*.

- The indefinite article (A/an) is used generically with singular countable nouns and designates any person or thing of the class.
- The zero article is used generically with plural and uncountable nouns and refers to the entire class.
- The definite article (the) is used generically only with singular countable nouns and refers to a class.

According to Downing and Locke (2006), generic reference can be expressed through articles in four different syntactic structures as in the following:

- <u>The + singular count noun</u>: They say *the elephant* never forgets.
- <u>A(n) + singular count noun</u>: They say *an elephant* never forgets.
- <u>Zero + plural count noun</u>: They say *elephants* never forget.
- <u>Zero + mass noun</u>: They say *exercise* keeps you healthy.

2.1.2.2 Man as Generic Reference

According to Krifka et al. (1995), "*man"* is an English NP that can be interpreted as a kind-referring NP when it is in the sense of the 'human race'. Also, Quirk et al. (1985) added that, the noun 'man' is used without being preceded by any article when it has the meaning of the 'human race' rather than 'a male human being', for example:

1 *Man* has lived on the earth for ages.

2 This book is an attempt to trace the history of *man/ mankind*.

2.1.2.3 Nominalized Adjective as Generic Reference

In this kind of generic reference, the phrase's head is an adjective rather than a noun, and it is preceded by the definite article "the," which is always used to refer to a class yet never to a single entity. They are constructed only from those adjectives that show characteristics and stable properties of human beings, like *the masses, the clergy, the saints, the rich, the poor, the blind, and the unemployed*

(Quirk et al. 1982; Greenbaum 1996; Radden and Dirven 2007). For example:

1. *The poor* often have a lower life expectancy than *the rich.*
2. *The old* must be respected.

2.1.2.4 Pronouns as Generic Reference

In the English language, there are different types of pronouns, such as: personal, reflexive, relative, demonstrative, and indefinite, but the ones that are used in a generic sense are: personal pronouns and indefinite pronouns (Quirk *et al.*, 1985; Eastwood, 1994; Greenbaum, 1996).

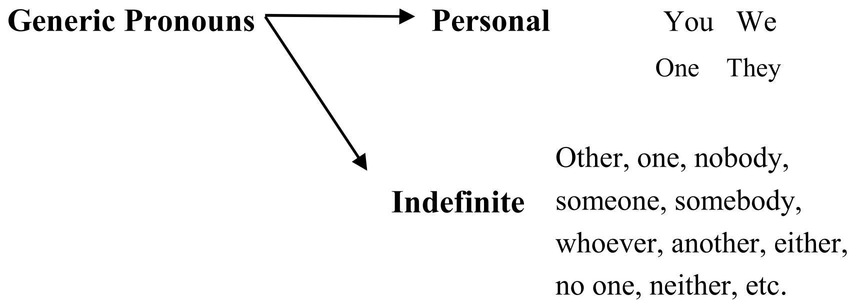

1. ***You:** You can wear anything these days.*
2. ***One:** Ice-cream is full of calories. It makes one hotter, not cooler.*
3. ***We:** We use language to communicate.*
4. ***They:** They say the earth is getting warmer.*

2.1.2.5 Quantifiers as Generic Reference

Murphy (2012) recommended using the following quantifiers to construct specific and generic sentences.

Table 3. Quantifiers as Generic and Specific Reference

Specific Reference	Generic Reference
- All the students of this class have the same problem.	- All students have the same problem.
- I don't want any of this money.	- I don't want any money.
- Most of the children at this school like playing.	- Most children like playing.
- Some of these books are very old.	- Some books are very old.

2.1.2.6 Non-finite Verbs as Generic Reference

According to Krifka et al. (1995), verb-based arguments can be used in statements to support the notion of genericity. When applied generally, these expressions have the subject position as their syntactic position. They cover three different kinds of these expressions:

- Gerundives / V.ing + NP ~ Smoking cigarettes is a bad habit.
- Infinitives / to + base verb + NP ~ To solve the crossword is difficult.
- Nominalizations / V.ing + of + NP ~ Smoking of cigarettes is a bad habit.

2.1.2.7 Conditional Clauses as Generic Reference

Quirk et al. (1985) and Dancygier and Sweetser (2005) lay claim to conditionals- *when-clauses/ if-clauses* to express the regularity of actions that express genericness. Carlson and Pelletier (1995, as cited in Rooth, 1985) believed that a sentence with an indefinite description (I-genericity) in a subject position is equivalent to an initial *when-clause/ If-clause*, for instance:

1. *A green-eyed dog* is usually intelligent.

2. When a dog is green-eyed, it is usually intelligent.

2.1.2.8 The Generic Anaphora as Kind-referring NP

Generic anaphora plays no less important in making generalizations. Carlson and Pelletier (1995) assert that a generic anaphora should be analyzed as referring back to a kind within the text, for example:

1. John killed a spider because *they* are ugly.
2. A lion is a ferocious beast, *it* has huge claws.

2.3 Generic Reference in Writing

Lee (1996), advanced the hypothesis that generic sentences are topic sentences in which a kind-of referring noun phrase is constructed as the topic. Additionally, Bailey (2015) finds it convenient to claim that, generalisations in writing are often used to introduce a topic broadly. The items that are used for making generalizations are powerful statements because they are simple and easy to understand. Nevertheless, they must be used with the provision of care to avoid being erroneous or oversimplified. To crystalize, the following topic sentences are ample examples of generalizations in writing:

1. Cats are more intelligent than dogs.
2. Earthquakes are difficult to predict.
3. There is a link between poverty and disease.
4. Women work harder than men.
5. Travel by air is faster than train travel.

It is important to mention that one cannot generalize the idea spontaneously if it is not supported by evidence or research. Eventually, generalization is essential to the early part of any academic piece of writing because it contains the most general statement of the entire writing, allowing the supporting sentences in the following part to be developed in-depth based on the generalized statements of the topic sentence.

3 Methodology

3.1 The Study's tool and Sample Selection

The study adopted a quantitative approach. A quantitative test was employed to collect data from the selected samples. Allibang (2016) defined "sample" as a carefully chosen subset of individuals from a statistical population to accurately portray the traits of the entire population. Dawson (2002) affirms that, when people are alike in some relevant respects, they are going to be randomly selected. Richards et al. (1992), the larger the sample size, the more representative of the population and decreases sampling errors. Therefore, a random selection of 80 Kurdish EFL students at the third levels in the universities of the Kurdistan Region took place for the academic year 2022-2021 (see table 4).

The researcher used a diagnostic type of test because it is primarily used to diagnose students' main difficulties in a particular aspect of language. As claimed by (Brown, 2015, p.500), "such tests offer a checklist of features for the teacher to use in pinpointing difficulties." As a result, the researcher did not instruct the students—just tested them. It is important to mention that, the researcher did not encounter any issues regarding ethical considerations.

Table 4. The Sample Selection

The Selected Universities	Class	N. of Students
Sulaimani University- College of Basic Education	Public	20
Sulaimani University- College of Languages	Public	20
Salahadin University- College of Basic Education- Erbil.	Public	20
Cihan University- College of Languages- Sulaimani.	Private	20

The test consisted of 22 items categorized into four questions; two of them were recognition questions, and they are close ended. While the other two are production questions, and they are open-ended. Heaton (1988) stated that a good type of test is the combination of "recognition-type items" and "production-type items". In the light of this, the test questions had been designed (see appendix 2).

3.1 Validity of the Test

Allen and Davies (1977) suggested that, valid test is a test that actually measures what it is supposed to measure. Cohen (2001), added two main distinct categories of a valid test, namely, face validity and content validity. To prove the face validity of the study's test items, the jury members' feedback was incorporated into the final version of the test (see appendix 1 & 3).

3.2 Reliability of the Test

Another major characteristic of a good test is reliability that refers to the consistency of a test measurement, i.e., the test should provide the same, or similar results on two different occasions for the same student (Richards et al., 1992; Bachman and Palmer, 1996; Brown, 2000; Mackey and Gass, 2005). Kiszely (2006) contributed that, reliability has two dimensions: firstly, the consistency of the students' test results. Secondly, it is about the examiners' work. Sattler (2001) and Asaad (2004) mentioned several factors that affect test reliability, such as:

5. The Length of the Test: basically, the longer the test is, the larger a sample of the behaviour will be examined and is less influenced by random factors, including predicting or guessing.

6. Moderate Item Difficulty: instead of having entirely difficult or easy items, the test developer should spread the scores over a quarter range, i.e., if most of the students obtain the majority of the test items correct/ incorrect, the reliability is low.
7. Objectivity: when evaluating the test, socio-political beliefs must be set aside, i.e., objectively scored tests rather than subjectively scored tests show a higher reliability of a test.
8. Heterogeneity of the Students' Group: when the test-takers represent a range of different genders, intellectual levels, abilities and skills, reliability is obtained.

3.3 Pilot Test Administration

Mousavi (1999, p.284) uses various forms for pilot testing, such as "pre-test", "trial", and "try-out." Douglas (2000) further reported that the finest way to understand how well a test is designed is by giving the draft of a test to a known population. The pilot test was therefore administered to 24 pupils set into two groups on two different occasions in the English Department's third stage of the College of Basic Education at the University of Sulaimani. First, it was employed with a group of 12 stuedents on April 5, 2022. Second, on April 14, 2022 the students took the same test (see table 5)

Table 5. The Pilot Test Scores

Group A

Group B

Students No.	Score of Q1. (10%)	Score of Q2. (14%)	Score of Q3. (10%)	Score of Q4. (7%)	Score of Q5. (9%)	Total Score (50%)	Status
11	8	8	8	7	4	35	passed
9	8	8	8	3	6	33	passed
7	6	6	8	7	6	33	passed
6	4	10	9	6	4	33	passed
3	6	6	9	6	6	33	passed
4	8	8	7	7	2	32	passed
8	8	8	4	4	8	32	passed
5	4	8	10	5	4	31	passed
10	8	6	8	6	3	31	passed
6	8	8	9	4	1	30	passed
9	8	8	8	5	1	30	passed
3	6	12	6	4	2	30	passed
1	8	8	4	6	3	29	passed
5	6	10	8	4	1	29	passed
7	8	4	8	4	5	29	passed
4	2	8	6	8	0	24	failed
10	8	8	4	4	0	24	failed
1	0	8	4	5	6	23	failed
2	6	6	4	6	1	23	failed
12	2	6	6	5	3	22	failed
8	4	6	8	2	2	22	failed
12	4	4	6	5	2	21	failed
2	6	0	8	5	2	21	failed
11	8	0	6	4	2	20	failed

As it is indicated from the above table, 15 students passed and 9 of them failed in the test. It is

important to mention that, the last question of the test (Q5), which is an essay writing question has been ticked and graded by the researcher and two other experts in the field of ELT based on a well-fixed set of criteria designed by the researcher herself (see appendix 4) for the purpose of reliability. The final grade assigned for question five was computed as:

The researcher = T1

The 2nd marker = T2

The 3rd marker = T3

T1+ T2+ T3 = X

X/3 = x (final grade)

Table 6. The Essay Writing Score of Q/5.

No. students	T1 (9)	T2 (9)	T3 (9)	Total 27/3= 9	Status
8	7	8	8	8	Pass
1	6	5	6	6	Pass
3	5	6	7	6	Pass
9	6	6	5	6	Pass
19	6	5	7	6	Pass
7	6	5	5	5	Pass
5	4	3	5	4	Fail
6	4	3	4	4	Fail
11	5	4	4	4	Fail
10	3	3	3	3	Fail
13	4	2	3	3	Fail
24	3	2	4	3	Fail

2	2	3	1	2	Fail
12	2	2	1	2	Fail
15	1	2	2	2	Fail
16	3	2	2	2	Fail
20	1	2	2	2	Fail
23	1	2	2	2	Fail
14	1	1	1	1	Fail
17	1	1	2	1	Fail
18	1	1	1	1	Fail
21	1	1	1	1	Fail
4	0	0	0	0	Fail
22	0	0	0	0	Fail

3.3.1 Reliability of the Pilot Test

After grading the items, the statistical procedures took place to determine the reliability of the test. The researcher used a test-retest method with the aid of 'Levene's Test' which is a type of SPSS independent sample T-test that is employed to determine whether the variances of two samples, or groups are approximately equal or homogeneous (Leven's test, 2018). Loewen and Plonsky (2015, 99) defined Levene's Tests as "a test used to assess the assumption of homogeneity of variance." For example:

- Levene's Test significance will be interpreted at:
- P < 0.05 (is less than the hypothesis number)
- Leven's test non-significance will be determined at:
- P > 0.05 (is greater than the hypothesis number- null hypothesis)

Table 7. The Mean and the P. Value of the Pilot Test Sample

Mean of Group A	Mean of Group B	P. Value
29.50	28.50	0.87

The P. value of the students' responses from the both groups in the pilot test is higher than 0.05. As a result, identical variances are presumed, and the test is reliable.

3.4 Administration of the Final Test

The final test was created in light of the results of the pilot test. There were 22 items in it (see appendix 3). The test was scheduled for April 18, April 19, and April 25, 2022. The test papers were then scored by the researcher, who also calculated the percentage of errors for each item.

3.4.1 The Reliability of the Final Test

To measure the reliability of the final test of the present study, a statistical package called Cronbach's alpha was applied which is a convenient test used to estimate the reliability or internal consistency of a composite score (Nguyen, 2010). The obtained test score by eighty Kurdish EFL students in twenty-two items is 0.762 which is undoubtedly reliable (see table 8).

Table 8. The Reliability of the Final Test

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	**Number of Items**	**Valid Cases**
0.762	22	80

3.5 Scoring Scheme of the Study's Test

The aim of this test is to investigate the difficulties that Kurdish EFL students might face in using generic references in writings. The whole test score is out of 100 points. It has four questions, including 22 items. The first question is a multiple-choice type of test that is used to assess the students' ability to recognize the types of generic referential items, so each item is scored either correct or incorrect. Each correct item is given one point and incorrect item is given zero.

The second question is of nine items used to assess the students' ability to differentiate between generic and specific references based on syntactic structures and meanings. Each correct item is given two points and incorrect one is given zero.

The third question is a combination of both recognition and production types of test. It consists of five sentences that need to be translated from English into Kurdish. This is important to assess students' ability to understand and utilize English generic referential items in writing. For each correct item, students obtain five points.

The last question is the most useful because it requires students to write an essay with general references. It has been graded out of 50 points, which have been divided into three sections: ten points are given for the frequency with which generic references are used correctly, and another ten are given for employing different kinds of generic references. 30 points are then awarded for accurately using generic references in relation to possible syntactic, semantic, and discourse errors. For further illustration, the researcher has provided the table below:

3.6 Measures of Central Tendency

According to Brown (1988), the measurements of central tendency are the mode, median, and mean that come under descriptive statistics.

Hatch and Farhady (2002, 54) described central tendency as "the central point in the distribution of scores in the data. Seliger and Shohamy (1989) claimed that, these measurements provide statistical data regarding the average and the typical behaviour of subjects with respect to a certain phenomenon.

Mean is a measure of central tendency calculated by summing all scores of student's test responses and dividing it by the number of students (Loewen & Plonsky, 2015, 110; Scorepak, 2005). Mackey and Gass (2005, 254) explain mode in simple words as "the most frequent score obtained by a particular group of learners". According to Burton and Miller (1998), median is a score between two halves; top half and bottom half.

4. Results and Discussion

According to Boeije (2010), raw data collected cannot be considered as research findings, therefore they need to be analyzed. SPSS has been employed to analyze the data retrieved from the students' tests. The current section deals with the discussion of the results, which are derived from the data analysis. To further illustrate, tables and figures have been used along with the analysis and presentation of the data. The total true scores of the 22 items are 3033 and the error scores are 2647. It means that the degree of mastery is 55.62%, and the errors constitute 44.38% of the sample selected for the study. This result verifies the hypothesis of the study.

4.1 Subjects' Performance at Recognition Level/ Q1 and Q2

4.1.1 Subjects' Performance/ Q1

The first set of questions, as mentioned earlier, is prepared at the recognition level. To verify the first hypothesis, which states "Kurdish EFL students might be presented with problems in recognizing

different types of English generic references," the performance of the subjects has been investigated through descriptive statistics. The mean score of this question is (2.56) and the average percentage of correct responses is 29%. While, 71% of the 80 Kurdish EFL students gave wrong answers when asked to identify different forms of generic references. Students may not have researched this grammatical and linguistic phenomenon in the English language, or they may have had incorrect assumptions and understanding of generic references. Additionally, some students reported that, they haven't studied this topic, therefore they were uninformed. It is also possible that they didn't take the questions seriously and chose a response hastily or arbitrarily (see table 9).

Table 9. Frequency of Correct and Incorrect Responses at Recognition Level/ Q1

Items	**Students' Correct Responses**	**Students' Incorrect Responses**	**Percentage of Correct Responses**	**Percentage of Incorrect Responses**
G. Anaphora	7	73	8.8%	**91.3%**
N. Adjective	10	70	12.5%	**87.5%**
G. Noun	18	62	22.5%	**77.5%**
G. Pronoun	18	62	22.5%	**77.5%**
Non-finite C.	21	59	26.3%	**73.8%**
G. Quantifiers	30	50	37.5%	**62.5%**
Conditional C.	57	23	71.3%	**28.7%**
Average	23	57	**29%**	**71%**

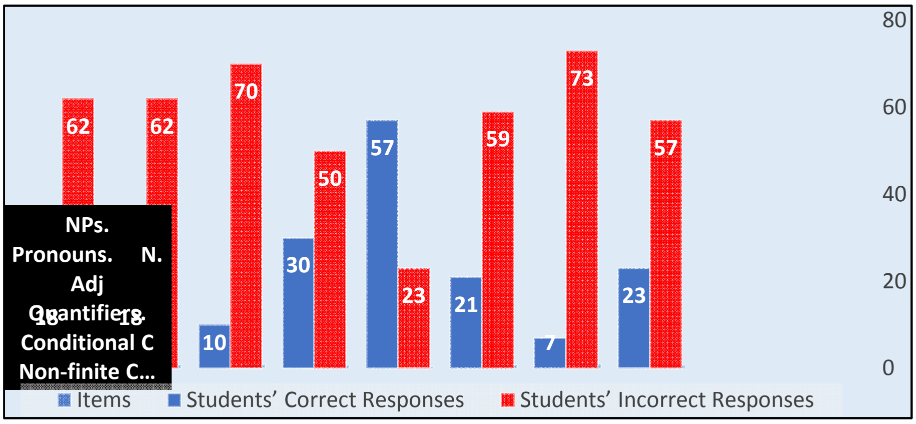

Figure 1. Frequency of Correct and Incorrect Responses/ Q1

4.1.2 Subjects' Performance/ Q2

The second set of recognition types of questions has been set to verify the second hypothesis which states "Kurdish EFL students might struggle to distinguish between English generic and specific references in written works." The test takers were asked to choose either G (generic), or S (specific) for each sentence. The average percent of the correct responses is (58.19%). The findings showed that, out of 80 Kurdish EFL students, 41.8% of them found it challenging to distinguish between generic and specific references (see table 10). The reason could be, it is difficult to rapidly identify generic or specific since a reference is either generic or specific based on its syntactic forms, semantic interpretations, and positions within the sentences. Hence, students may not be aware of these details or may not have paid close attention to their meanings in order to understand.

Another problem might be their wrong assumptions or understanding about genericness. Students assume that the grammatical form of generic reference is always plural and the

opposite is true to the specific reference form. Hence this is not always the case because there are times when both singular and plural forms convey general meanings. The other reason might be intralingual transfer. As claimed by Richards (1974), intralingual errors are caused by the difficulty of the language itself. English generalizations have proved quite difficult to analyze semantically because the term is complex itself. In other words, English generic references may apparently express generic and non-generic readings depending on the context and how the author interprets them (Dayal V.,2005). Thus, the second hypothesis was verified as well.

1. *The potato contains vitamin C* (generic)
2. *The potato rolled out of the bag* (specific)
3. *Lions are dangerous* (generic)
4. *Lions were dangerous* (non-generic)

Table 10. Frequency of Correct and Incorrect Responses at Recognition Level/ Q2

Item Number	Students' Correct Responses	Students' Incorrect Responses	Percentage of Correct Responses	Percentage of Incorrect Responses
1	5	75	6.25%	93.75%
2	14	66	17.5%	82.5%
3	67	13	83.75%	16.25%
4	60	20	75%	25%
5	53	27	66.25%	33.75%
6	57	23	71.25%	28.75%
7	46	34	57.5%	42.5%
8	62	18	77.5%	22.5%
9	55	25	68.75%	31.25
Average	**46.55**	**33.44**	**58.19%**	**41.8%**

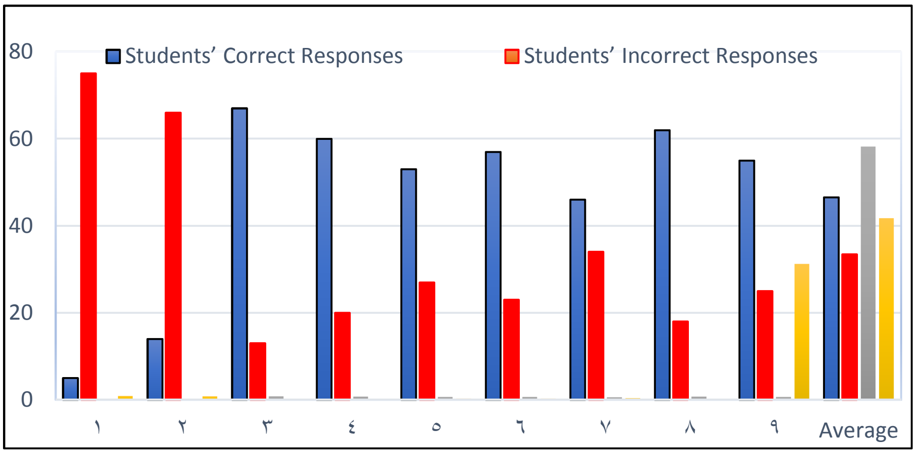

Figure 2. Frequency of Correct and Incorrect Responses/ Q2

4.2 Subjects' Performance at Production Level/ Q3 and Q4/

4.2.1 Subjects' Performance/ Q3

There are five items that make up the third question. They attempt to verify the hypothesis which states "Kurdish EFL students might find it challenging to comprehend the meaning of English generic references in written works." The test-takers were asked to translate five sentences from English into Kurdish- the students' mother tongue. The focus was on the generic words included inside the sentences to test students' comprehension and ability to accurately identify generic references in English.

In the light of the statistical results, 32% of Kurdish EFL students failed to understand the true meaning of the English generic references (see table 11). They overgeneralized in the grammar rules of the English language. The reason might be a negative interlingual transfer. To illustrate, Al-Baldawi and Saidat (2011) claimed that, overgeneralization may appear in different aspects of linguistics, such as semantic errors, syntactic errors, morphological and discourse errors, especially when two languages have different grammar

systems. Obviously, the English grammar system differs from that of Kurdish, i.e., the English language utilizes zero article with plural count nouns, whereas zero article is used with singular count nouns to achieve genericity in the Kurdish language (Hasan and Ghafoor, 2007). In fact, it is ungrammatical to use bare singular count nouns in the English language unless it is preceded by an in(definite) or zero articles (Biber et al., 2002), for instance:

○	**English**	• **Kurdish**
1.	*Cow eats grass.	*Mangakan gya dexon. ✖
2.	Cows eat grass.	Manga gya dexwat. ✔

Overall, the researcher intends to state that, this is a universal issue with EFL students due to the fact that English language has several ways to express genericity. As it was claimed by other researchers in the previous studies, some languages are articless (e.g. Indonesian and Malay) while others might have only one way. Kurdish language is similar to Tagalog, Finnish and Vietnamese languages in which they do not use articles in making generalizations in subject positions. However Kurdish language could take articles in making generalizations when it comes in the object position, for instance:

1. Xwardny sêwêk hamû rojêk le dktor demanparêzêt.

Another reason might be the context of learning, as claimed by Brown (2000), the learning environment includes the classroom, the instructors, and any instructional aids that are used throughout the session. The researcher also reports that the students' lack of practice could be a significant factor in the learning environment's unfavorable effects. Therefore, interlingual transfer and the context of learning could be the reasons for Kurdish EFL students' errors, thus the third hypothesis was verified as well. The table below illustrates the correct

responses, the incorrect responses, the percentage of correct responses, and the percentage of errors of the subjects' performance on each item of this question.

Table 11. Frequency of Correct and Incorrect Responses/ Q3

Item Number	Students' Correct Responses	Students' Incorrect Responses	Percentage of Correct Responses	Percentage of Errors
1	71	9	88.75%	11.25%
2	55	25	68.75%	31.25%
3	47	33	58.75%	41.25%
4	56	24	70%	30%
5	43	37	53.75%	46.25%
Average	**54.4**	**25.6**	**68%**	**32%**

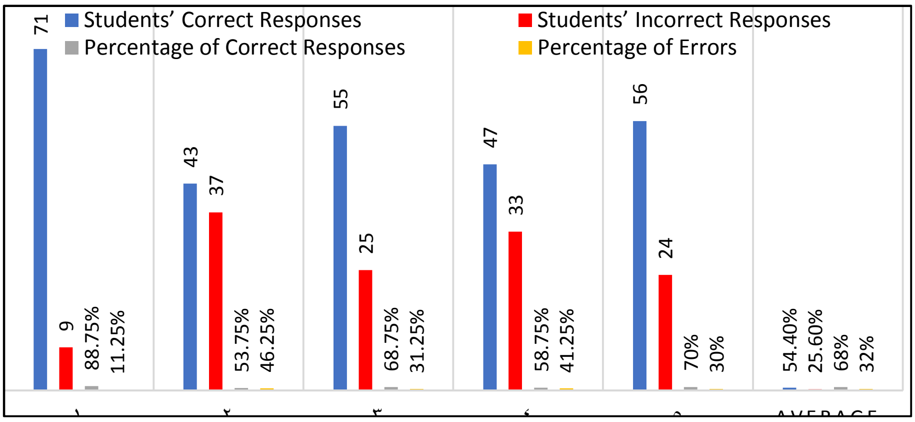

Figure 3. Frequency of Correct and Incorrect Responses/ Q3

4.2.2 Subjects' Performance/ Q4

Regarding the fourth question in the second set of production questions, it covers only one item that seeks to confirm the claim which states: " Kurdish EFL students are predicted to make errors

when they employ English generic references in their writing performance." The examiners were asked to write an essay including generic reference in it. The statistical results of this question demonstrated that while 81% of Kurdish EFL students were able to employ generic references in their writings, only 57% of them could use generic references accurately and 37% of them could use various types of generic references in their writings. To put it another way, (61%) of them had difficulty to use generic references in their writings. (19%) of them did not use generic references at all in their writings. (20%) of them did make accurate and inaccurate use of generic references (see table 12, 14 and 15).

The sources of their difficulties, or errors could be attributed to syntactic errors- misuse of articles (25%), dropping the generic marker-s (33%), and omission of articles (18.75). Semantic confusion- literal translation (32%), discourse errors- misuse of generic anaphora (18.75%) and article redundancy (45%), (see table 13). The pupils' lack of proficiency in the language, their lack of practice, their disinterest in the language, and the learning environment may all be contributing factors to their errors. See the table below for the overall statistical data subject's performance at the production level on three bases; accuracy, variety and frequency.

Table 12. The Usage of Generic References in Writing/ Q4

N	Accuracy	Variety	Frequency
Mean	**0.57**	**0.37**	**0.81**
Percent	**57%**	**37%**	**81%**

Figure 4. The Usage of Generic References in Writing/ Q4

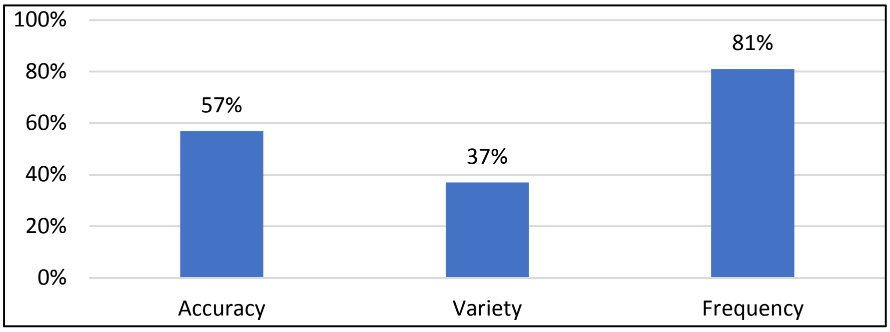

Table 13. Accurate Use of Generic Reference/ Q4

Errors		Frequency of making errors	Percent	Frequency of not making errors	Percent
4	Redundancy	36	45%	43	53%
5	Dropping generic marker-s	27	33.8%	53	66%
3	Misuse of Articles	20	25%	60	75%
2	Omission of Articles	15	18.75%	65	81%
1	Generic Anaphora	14	18 %	66	82%
6	Average	**22.4**	**22%**	**57.4**	**57%**

Table 14. Various Use of Generic Reference/ Q4

	Generic References	Variety of Using G.R.	Frequency of not Using G.R.	Mean of Using G.R.	Percent of Using G.R.
2	**Articles**	65	15	0.81	81%
1	**NP**	58	22	0.72	72%
5	**Quantifier**	32	48	0.40	40%
8	**Generic Anaphora**	30	50	0.37	37%
4	**Pronoun**	23	57	0.28	28%
7	**Non-finite Clause**	17	63	0.21	21%
6	**Conditional clause**	13	67	0.16	16%
3	**Nominalized Adj.**	5	75	0.06	6%
9	**Average**	**30.37**	**49.6**	**0.37**	**37%**

Table 15. Frequent Use of Generic Reference/ Q4

Generic Reference	Frequency	Mean	Percent
Accurate Use of Generic References	65	0.81	81%
Inaccurate Use of Generic References	49	0.61	61%
Frequency of Both	16	0.2	20%
Frequency of not Using Generic References	15	0.19	19%

4.3 Findings

1. Out of 80 Kurdish EFL students, 71% failed to recognize different types of generic reference. This may be the result of students' ignorance of English generic referential types. It is also possible that they gave a rash or arbitrary response.
2. 41.8% of Kurdish EFL students failed to distinguish between general and specific references. It may have been due to intralingual transfer since the term is ambiguous in the first place.
3. 32% students had trouble in understanding the meaning of generic references, it could have been the result of interlingual transfer and students' poor proficiency with the English language.
4. The statistical results demonstrated that 61% of Kurdish EFL students had difficulty to use generic references in their writings, 19% of them did not use generic references at all in their writings and 20% of them made both accurate and inaccurate use of generic references. The reasons, or sources of such difficulties could be attributed to syntactic errors: dropping the generic marker/s (33%), misuse of articles (25%) and omission of articles (18.75), semantic confusion and literal translation of 32%, discourse errors, article redundancy (45%) and misuse of generic anaphora (18.75%). This could have been the result of negative interlingual transfer, intralingual transfer, students' lack of input, grammatical knowledge of the English language, lack of practice or enthusiasm in learning, lack of instructional materials and insufficient time dedicated for teaching and learning may all be contributing factors of their errors.

5. Conclusions

The findings of the study have led to the following conclusions:

1. Nearly half of Kurdish EFL students did not adequately recognize types of generic reference,

2. Nearly half of Kurdish EFL students struggle to distinguish between generic and specific references,

3. Around half of Kurdish EFL students had trouble comprehending the meaning of English general references,

4. The majority of Kurdish EFL students were able to use generic references in writing. Nevertheless, only half of them used it accurately, even some of them did not use it at all. The possible frequent errors that Kurdish EFL students could make while employing generic reference in writing could be attributed to (1) syntactic errors: dropping the generic marker/s, misuse of articles and omission of articles, (2) semantic confusion and literal translation, (3) discourse errors including article redundancy and misuse of generic anaphora.

References

Al-Baldawi, W. N. & Saidat, A.M. (2011). Linguistic overgeneralization: A case study. *International Journal of Academic Research in Business and Social Science,* 1, 184-194. https://hrmars.com/papers_submitted/8436/linguistic-overgeneralization-a-case-study.pdf

Allen, P. & Davies, A. (Eds.). (1977). *Testing and experimental methods: Volume 4. The Edinburgh course in applied linguistics*. London: Oxford University Press.

Allibang, Sh. (2016). *Research Methods: Simple, Short and Straightforward Way of Learning Methods of Research*. Sherwyn Allibang.

Al-Malki, E. A., Abdul Majid, N., & Abidah Mohd Omar, N. (2014). Generic Reference in English, Arabic and Malay: A Cross Linguistic Typology and Comparison. *English Language Teaching*, *7*(11). https://doi.org/10.5539/elt.v7n11p15

Bachman, L. and Palmer, A. (1996). *Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language* Tests. Oxford: Oxford University Press.

Behrens, L. 2005). Generecity from a Cross-linguistic Perspective. Linguistics, 43(2).
https://doi.org/10.1515/ling.2005.43.2.275

Biber, D., Conrad, S., & Leech, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Pearson Education ESL.

Boeije, H. (2010). *Analysis in Qualitative Research*. 2nd ed. London: SAGA publication Ltd.

Brown, D. H. (1980). *Principle of Language Learning and Teaching*. Eaglewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Brown, D. H. (2000). *Principles of Language Learning and Teaching*. New York: Pearson Education Limited.

Burton, A. W., & Miller, D. E. (1998). *Movement Skill Assessment: Human Kinetics.* Cambridge University Press.

Carlson, G. and Pelletier, F.J. (1995). *The Generic Book.* (eds.), Chicago: Chicago University Press.

Carlson, Gegory N. (1977). Reference to Kinds in English (M.A.). University of Massachusetts. New York: Garland.

Cohen, A. (1999). *Think Generic! The Meaning and Use of Generic Sentences.* Stanford: CSLI Publications.

Cohen, A. (2001). "Second Language Assessment". In M. Celce-Murcia (Ed.), *Teaching English as a Second or Foreign Language*. (3rd ed.). (pp.515-35). Boston: Heinle & Heinle.

Cowan, R. (2008). *The Teacher's Grammar of English with Answers: A Course Book and Reference Guide*. Cambridge University Press.

Dahl, O. (1975). *On generics*. In Keenan (Eds.), Formal Semantics of Natural Language (1st ed., pp. 99-111). Cambridge. Cambridge University Press.

Dawson, Catherine. (2002). *Practical Research Methods: How to Choose Your Participants*. Oxford. United Kingdom.

Dayal, V. (2005). *Semantic variation and pleonastic determiners: The case of the plural definite generic*. Proceedings of GLOW Asia.

Douglas, D. (2000). *Assessing Language for Specific Purposes.* Cambridge: Cambridge University Press.

Downing, A. & Locke, Ph. (2006). *English Grammar: A University Course*. (2nd eds.). Abingdon and New York: Routledge.

Eastwood, J. (1994). *Oxford Guide to English Grammar: The Noun Phrase*. (pp. 158-238). New York: Oxford University Press.

Greenbaum, S. (1996). *The Oxford English Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Hasan, R. F., & Ghafoor, K. N. (2006). *Investigating Kurdish EFL Students' Errors in Using English Articles*. https://www.academia.edu/26063609/Investigating_Kurdish_EFL_Students_Errors_in_Using_English_Articles

Hatch, E. and Farhady, H. (2002). *Research Design and Statistics for Applied Linguistics.* Tehran: Rahnama Publications.

Heaton, J. (1988). *Writing English Language Tests*. England: Longman Group UK Limited.

Kiszely, Z. (2006). "How Do We Know What You Know? Foreign Language Proficiency, Teaching and Testing". In B. Richter (Ed.), *First Steps in Theoretical and Applied Linguistics.* (pp. 171-80). Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Krifka, M., Pelletier, F. J., Carlson, G., ter Meulen, A., Chierchia, G., & Link, G. (1995). Genericity: an introduction. The generic book, 1-124.

Lee, Chungmin (1996). Generic sentences are topic constructions. In Reference and Referent Accessibility, Thorstein Fretheim and Jeanette K. Gundel (eds.), 213–222. Amsterdam: John Benjamins.

Loewen, S., & Plonsky, L. (2015). *An A–Z of Applied Linguistics Research Methods* (1st ed. 2015 ed.). Springer.

Lyons, J. (1977). *Semantics*. 2 volumes. Cambridge: Cambridge University Press.

Mackey, A. and Gass, S. (2005). *Second Language Research: Methodology. New York: Routledge.*

Michaelis, L. A. (2006). "Tense in English". In Aarts and McMahon (eds.). *The Handbook of English Linguistics.* Malden: Blackwell Publishing. (pp. 220-243).

Mousavi, S. (1999). *A Dictionary of Language Testing*. Iran: Rahnama Publications.

Murphy, Raymond. (2012). *English Grammar in Use A Self-Study Reference and Practice Book for Intermediate Learners of English* (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Nguyen, Khoa D. (2010). Cronbach's Alpha in Reliability. Minnesota State University: Mankato.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1982). A University Grammar of English: Reference and the articles. Moscow: Longman.

Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language: General Grammar.* (2nd Revised ed.). London: Longman.

Radden, G. and R. Dirven (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam: John Benjamins B.V.

Richards, J. & Platt, J., and Platt, H. (1992). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. England: Longman Group UK Limited.

Sattler, J. M. (2001). Assessment of children: Cognitive applications (4th ed.). San Diego, CA: Jerome M. Sattler.

Scorepak (2005). *Understanding Item Analysis Reports OEA*. Washington: University of Washington, Seattle.

Selinger, H. W., & Shohamy, E. (1989). *Second Language Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Tomás, G. Jenifer. (2016). Generic Reference: A Comparison between English and Catalan Languages. *CORE*. https://core.ac.uk/download/pdf/78546323.pdf

Vogel, C. & McGillion, M. (2002). "Genericity is Conceptual, not Semantics". In Alberti Gaba, Kata Balogh, and Paul Dekker (eds.). Proceedings of the Seventh Symposium on Logic and Language. (n.p.). (pp. 163-172).

Wijaya, D. (2012). Teaching English Generic Nouns: The Exploration of the Generic Idea in English and Indonesian
and the Applications of Explicit Instruction in Classroom. *IndonesianJournalofEnglishLanguageTeaching*,*8*(1).
http://ojs.atmajaya.ac.id/index.php/ijelt/article/view/92/52

Appendix 1

No.	Jury Members	University
1.	Dr Fatimah Rashid Hasan Al Bajalani (Professor)	Salahaddin University - Erbil
2.	Dr Hussein Gargary (Professor)	Nawroz University - Duhok
3.	Dr. Lazgin Khidhir Barany (Assist. Professor)	Nawroz University - Duhok
4.	Dr Zana Mahmoud Hasan (Assist. Professor)	University of Sulaimani - Sulaimani
5.	Dr Jamal Omar Ali (Assist. Professor)	University of Raparin - Raparin
6.	Dr. Karmand Hamad (Lecturer)	Soran University - Soran
7.	Ms. Kozhin Omar Ismael (Assist. Lecturer)	University of Sulaimani - Sulaimani

Appendix 2

The Test before Given to the Jury

Q1/ A. Choose the most appropriate answer.

1. My friend picked --- magazine and began to read. (a/an/the/∅)
2. John didn't keep --- spider because they are ugly. (a/an/the/∅)
3. It is not --- easy task for her. (a/an/the/∅)
4. He found --- dodo although it was believed to be extinct. (a/an/the/∅)
5. To earn --- money is difficult. (a/an/the/∅)
6. Chewing --- tobacco is a bad habit. (a/an/the/∅)
7. What is the World Bank doing to help --- poor? (a/an/the/ ∅)
8. ---- Tigers are dangerous. (a/an/the/∅)

B. Choose the types of the referring expressions from the given table for the following examples:

Noun phrase Pronoun Article Nominalized Adjective Adjective phrase Verbal expressions Quantifiers clause

1. <u>Music</u> can be soothing
2. <u>The tiger</u> is striped.
3. <u>A tiger</u> is striped.
4. <u>Tigers</u> are striped.
5. <u>The young</u> don't read <u>newspapers</u>.
6. <u>Young people</u> don't read <u>newspapers</u>.
7. <u>You</u> can find anything these days from the internet.
8. <u>We</u> use language to communicate.
9. <u>They</u> say the earth is getting warmer.
10. <u>Man</u> set foot on the moon in 1969.

11. All birds have wings.
12. Any tiger is dangerous.
13. Most children like playing.
14. Some books are better than others
15. If/when you heat water to 100 degrees, it boils.
16. To smoke cigarette is a bad habit.

Q2. Differentiate between the generic and specific references in the following examples: For those which are generic, write down (G), and for those which are specific, write down (S):

Note: Generic reference refers to a general class while Specific reference refers to a particular member(s) of a general class.

1. Look at that horse.
2. Yesterday I met a man.
3. Dogs are making good pets.
4. Bring in the dogs.
5. The tigers are dangerous.
6. Tigers are dangerous.
7. The tiger is a dangerous animal.
8. Hydrogen is lighter than oxygen.
9. I like the wines of France.
10. Give me a sandwich.
11. The Greeks are musical.
12. The Greeks that I know are musical.
13. We have to be faithful in life.
14. You must trust yourself in hard times.

Q3/ Write the meaning of the following sentences in Kurdish:

a. Generic reference on subject level:

1. The potato was first cultivated in South America.
2. The dinosaur is extinct. _______________

3. Potatoes were introduced into Ireland by the end of the 17th century. ______________
4. A female kangaroo carries its young in its pouch. _____________
5. The female kangaroo carries its young in its pouch. ____________
6. Man has lived on the earth for ages. ______________________
7. All fish like water. _______________________
8. A fish likes water. _______________________
9. Igloos were traditionally used by the people of Greenland. ______
10. Chewing tobacco is a bad habit. ____________________
11. To chew tobacco is a bad habit. ____________________
12. Chewing of tobacco is a bad habit. ____________________

b. Generic reference on sentential level

1. A potato contains vitamin C. _________________
2. The potato contains vitamin C. _________________
3. Potatoes are served either mashed or fried. ___________________
4. Cows eat grass. ______________________
5. Roses are red. ____________________
6. The French love eating in restaurants. _________________
7. The rich help the poor. _______________________
8. Oil is becoming scarce. ____________________
9. If someone owns a dog, he must pay tax on it. _________________
10. There arise typhoons in this part of the pacific. ____________
11. Any tiger is dangerous________________________
12. A lion is a ferocious beast, it has huge claws. ______________

Q4/ Write a short essay (in no more than 300 words) and try to use as many generic references as possible:

- What characteristics must a good English teacher have? Write down as many of these characteristics as you can which you find the most important to you and provide examples for each characteristic.

Appendix 3
The Final Version of the Test

Q1/ Choose the types of the referring expressions from the given table for the following examples:

Noun phrase Pronoun Nominalized Adjective Quantifiers Conditional Clause Non-finite clause Generic anaphora

1. The young don't read newspapers.
2. We use language to communicate.
3. Man set foot on the moon in 1969.
4. All birds have wings.
5. If/when you heat water to 100 degrees, it boils.
6. Chewing tobacco is a bad habit.
7. John didn't keep a spider because they are ugly

Q2. Differentiate between the generic and specific references in the following examples: For those which are generic, write down (G), and for those which are specific, write down (S):

Note: Generic reference refers to a general class while Specific reference refers to a particular member(s) of a general class.

8. The tigers are dangerous.
9. The tiger is dangerous.
10. The tiger was dangerous.

11. Bring in the tiger.
12. A tiger is a dangerous animal.
13. The Greeks are musical.
14. I like the wines of France.
15. Smoking causes lung cancer.
16. Music can be soothing.

Q3/ Write the meaning of the following sentences in Kurdish:

17. Potatoes were introduced in Ireland by the end of the 17th century. --------------------
18. A female kangaroo carries its baby in its pouch.--------------------
19. Man has lived on the earth for ages. ---------------------------------
20. The rich help the poor.--
21. Cows eat grass.--

Q4/ Write a short essay (no more than 300 words) on this following topic using as many generic references as possible:

What characteristics must a good English teacher have? Write down as many of these characteristics as you can? provide examples for each.

Appendix 4

The Test Criteria of Q5

Identifying the Errors in Writing

9 points

Requirements	**Used**	**Not used**	**Mean**	**Percent**
Frequency of using generic references				
Accuracy of using generic references				
Variety of using generic references				

Accuracy of Using Generic Reference

Overgeneralizations	**Mean**	**Percent**
Omission		
Redundancy		
Misuse/ wrong use of articles		
Dropping the generic marker –s on generic nouns		
Discourse structure-generic anaphora		

Generic Referential Item Variety

Generic Reference Types	Mean	Percent
Noun Phrase		
Pronouns		
Nominalized Adjective		
Quantifiers		
Articles		
Verbal Expressions		
Generic Conditional Clause		
Generic Anaphors		

پوختە

لێکۆڵینەوەیەک لە ئاگایی و هۆشیاری وە بەکارهێنانی ئاماژە گشتییەکان لەلایەن ئەو خوێندکارە کوردزمانانەی زمانی ئینگلیزی وەک زمانی بێگانە دەخوێنن

ئەم توێژینەوەیە تەرخان کراوە بۆلێکۆڵینەوە لە ئاگایی و هۆشیاری وە بەکارهێنانی ئاماژە گشتییەکان لەلایەن ئەو خوێندکارە کوردزمانانەی زمانی ئینگلیزیی وەک زمانی بێگانە، ئامانج لەم تۆژینەوەیە: ا) هەوڵدەدات بزانێت ئایا خوێندکارە کوردەکانی زمانی ئینگلیزی ئاشنان بەم دیاردەیەی زمانی ئینگلیزی و جۆرەکانی، (ب) ئایا خوێندکارە کوردەکانی زمانی ئینگلیزی دەتوانن ئاماژەی گشتی و ئاماژەی تایبەت لە نووسیندا جیا بکەنەوە، (ت) ئایا خوێندکارەکان دەتوانن تێبگەن لە واتای ئاماژەی گشتی زمانی ئینگلیزی لە نووسیندا بە شێوازێکی دروست، (ث) لە کۆتاییدا دەیەوێت هەڵەکان بدۆزێتەوە لە نا دروست بەکارهێنانی ئاماژەی گشتی لە نووسیندا و بیانگەڕێنێتەوە بۆ سەرچاوەکانیان کە دەشێت زیاتر لە سەرچاوەیەک هۆکار بێت.

توێژینەوەکە گریمانەی ئەوە دەکات کە، (ا) خوێندکارە کوردەکانی زمانی ئینگلیزی ڕەنگە ئاشنا نەبن بەم دیاردەیەی زمانی ئینگلیزی و بە شێوازێکی نادروست بەکاریبهێنن لە نووسیندا. توێژینەوەکە پشت دەبەستێت بە لێکۆڵینەوەی چەندێتی (تاقیکردنەوە) ، تاقیکردنەوەیەکی پێنج پرسیاری کە لە بیست و سێ بڕگە پێکهاتووە و ئەوەش ئەنجام درا لەسەر هەشتا خوێندکاری کوردی زمانی ئینگلیزی لە کۆلێجەکانی زمانی ئینگلیزی و پەروەردەی بنەڕەت لە سێ زانکۆی جیاواز لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی ٢٠٢١- ٢٠٢٢. دەرئەنجامەکان ئەوە دەردەخەن بە نزیکەیی نیوەی خوێندکارە کوردەکانی زمانی ئینگلیزی وەک زمانی بێگانە ئاشنا نین بەم دیاردەیەی زمانی ئینگلیزی و شکستیان هێنا لە تێگەیشتن و بەکارهێنانی ئاماژەی گشتی لە نووسیندا بە شێوەیەکی دروست. دەشێت هۆکارەکان بگەڕێنەوە بۆ ئەمانە: کاریگەری نەرێنی زمانی دایک لەسەر زمانی مەبەست، کەمتەرخەمی خوێندکارەکانی زمانی ئینگلیزی بۆ فێربوون و گەڕان بۆ بابەتەکانی زمانی ئینگلیزی، پشتگوێخستنی ئەم بابەتە زمانەوانییە لە فێرکاری نووسینی ئینگلیزیدا لە ناوەندەکانی خوێندن.

وشە سەرەکییەکان: ئاماژەی گشتی، ئاماژەی تایبەت، شێوازی گشتی، واتای گشتی.

الملخص

التحقيق في وعي واستخدام طلاب الجامعة الكورد الدارسين للغة الإنجليزية كلغة أجنبية للمرجع العام للغة الإنجليزية في الكتابة

تهدف هذه الدراسة إلى اكتشاف: (١) ما إذا كان طلاب الجامعة على دراية بالعناصر المرجعية العامة للغة الإنجليزية (٢) ما إذا كان طلاب الجامعة قادرين على التمييز بين المراجع العامة والمحددة في اللغة الإنجليزية، (٣) ما إذا كان طلاب الجامعة يفهمون التفسيرات الدلالية الصحيحة من المرجع العام باللغة الإنجليزية (٤) واكتشاف الأخطاء المحتملة للطلاب في استخدام المرجع العام باللغة الإنجليزية في الكتابة وعزو الأخطاء إلى مصدارها. تعتمد الدراسة على افتراض أن الإفراط في استخدام الطلاب الجامعة للمراجع العامة في الكتابة يمكن أن يكون عاملاً مساهماً في العديد من مصادر الخطأ. لذلك، استخدم الاختبار الكمي مع ثمانين طالبا كوسيلة لجمع البيانات في أربع كليات متميزة في إقليم كوردستان للعام الدراسي ٢٠٢١-٢٠٢٢. وكشف التحليل الإحصائي للبيانات أن حوالي نصف العينة أساءوا استخدام المرجع العام في كتاباتهم في مجالات النحو والدلالات والخطاب. يمكن أن تكون الأسباب هي التحويلات السلبية بين اللغات، ونقص الكفاءة النحوية للطلاب وسياق التعلم.

الكلمات الدالة: مرجع عام، مرجع محدد، أشكال عامة، معاني عامة.

شانشینی ئاوان (لوڕستان) لە سەرچاوە مێخییەکاندا

پ. ی. د. ئارام جەلال حەسەن هەمەوەندی
بەشی شوێنەوار/کۆلێژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەددین
Aram.hassan@su.edu.krd

پ.ی.د. موسا محەمەد خضر
بەشی مێژوو/ کۆلێژی ئاداب
زانکۆی سەلاحەددین
Musa.khder.@su.krd

لوقمان عەبدولواحید عوزێر
سەنتەری ژینگەیی / شەقڵاوە
abdulwaid39@gmail.com

پوختەی توێژینەوە

(شانشینی ئاوان بە یەکێك لە بەهێزترین شانشینەکانی دراوسێی وڵاتی دوو رووبار دادەنرێت لە ماوەی هەزارەی سێهەمی پێش زاین، پایتەختی ئەم شانشینە شاری ئاوان بوو، کە پاشماوەکەی تا ئەمڕۆکەش نەدۆزراوەتەوە، هەندێك لە توێژەر و شوێنەوارناسەکان پێیانوایە ئەم شارە دەکەوێتە کەناری رووباری دیزفوول بەو مەرجەی نزیك بێت لە شاری سووسە ، بەڵام هەندێك لە توێژەر و شوێنەوارناس و پسپۆرانی بواری زمانە کۆنەکان پێیانوایە پاشماوەی ئەم شارە دەکەوێتەوە ناوچەی لوڕستان لە کوردستانی ئێران. شانشینی ئاوان بە کۆنترین شانشین دادەنرێت کە لە زەوییەکانی لوڕستان لە ماوەی هەزارەی سێیەمی پێش زاین دەرکەوتبێت، لەو ماوەیەشدا دوو بنەماڵە فەرمانڕەواییان کردووە، کە بە بنەماڵەی یەکەم و دووەمی ئاوان ناسراون.

بنەماڵەی یەکەمی ئاوان لە ماوەی سەردەمی بەرەبەیانی بنەماڵەکان فەرمانڕەوایی کردووە و لە لیستی پاشایانی سۆمەری ناوی هاتووە وەك یەکێك لەو شانشینە بەهێزانەی کە پاشایەتی لە وڵاتی سۆمەرەوە بۆ گواستراوەتەوە. بنەماڵەی

دووەمی ئاوان لە ماوەی بەرەبەیانی سێیەمی بنەماڵەی سۆمەرییەکان تا دەگاتە سەردەمی ئەکەدی تا هاتنی گووتییەکان فەرمانڕەواییان کردووە، کە تیایدا لەو ماوەیەدا ١٢ پاشا فەرمانڕەواییان کردووە، لە بەناوبانگترین پاشاکانی بنەماڵەی دووەمی ئاوان بریتین لە (خیتا-Ḫita) کە هاوپەیمانی (نەرام-سین)ی ئەکەدی بووە پەیماننامەیەکیان لە نێوان خۆیان بەستووە، هەروەها پاشا پوزور –ئین شوشیناك کە توانی لە ماوەی فەرمانڕەوایەتی خۆیدا سنووری شانشینی ئاوان فراوان بکات بە جۆرێك کە گشت وڵاتی ئیلام و ناوچەکانی باکوری بابل بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە .

وشە سەرەکییەکان : شانشینی ئاوان ، لوڕستان ، ئیلام ، خیتا ، پۆزۆر-ئین-شوشیناك

پێشەکی :

لەماوەی هەزارەی سێیەمی پێش زاین عیلام بە یەکێك لە بەهێزترین دراوسێکانی وڵاتی سۆمەر و ئەکەد دادەنرا، کە زۆر جاران بۆتە مایەی هەڕەشە بۆ سەر وڵاتی سۆمەر و ئەکەد و دەستی بەسەر داگرتووە یان بە پێچەوانەوە کەوتوونەتە ژێر رکێفی ئەوانەوە. لە ماوەی سەردەمی عیلامی کۆن (٢٧٥٠-١٥٠٠پ. ز) چەندین دەسەڵاتی سیاسی لە عیلام سەریان هەڵداوە، کە گرنگترینیان بریتین لە دەسەڵاتی بنەماڵەی ئاوان (٢٧٥٠-٢٢١٠پ. ز)، دەسەڵاتی بنەماڵەی سیماشکی (١٩٠٠-٢٠٣٠پ. ز) دەسەڵاتی بنەماڵەی سوککال- ماخ (١٨٥٠-١٥٠٠پ. ز) .(أنيس، ٢٠١٧، ١١٦).

دەقی مێخی سۆمەری و ئەکەدییەکان دەربارەی شارە عیلامییەکان زانیارییەکی زۆرمان بەدەست گەیشتووە، ئەمەش وەك لە تێکستە مێخییەکانی نووسینە شاهانەییەکانی سۆمەری و ئەکەدییەکان ، تێکستە مێخییەکانی تایبەت بە لیستی جوگرافی شارە کۆنەکان، ئەرشیفی نامەکان ، تێکستەکانی تایبەت بە نووسراوە ئەدەبییەکان ، کە زۆر جار زانیاریی زۆر ورد و گرنگیان داوە بەدەست سەبارەت بە وڵاتی ئیلام بە گشتی. (Potts, T, 1994, 9) . لەبەر رۆشنایی ئەم زانیارییانەی ناو دەقە مێخییەکان، تیشك ئەخەینە سەر مێژووی کۆنی شانشینی ئاوان (لوڕستان). ((Alvarez- Mon, J., 2016, 2

شاری ئاوان کە پایتەختی شانشینی ئاوان بووە لە ماوەی نیوەی یەکەمی هەزارەی سێهەمی پێش زاین لە وڵاتی ئیلام کە تا ئێستا پاشماوەکەی نەدۆزراوەتەوە، نەدۆزینەوەی شوێنەواری ئەم کۆنە شارە بۆتە هۆی ئەوەی توێژەران و پسپۆرانی بواری زمانە کۆنەکان و شوێنەوارناسەکان لێکدانەوە و بیر و بۆچوونی جیاوازیان هەبێت لەسەر شوێنی راستەقینەی ئەم کۆنە شارە.

هەندێك لە توێژەران پێیانوایە ئەم شارە دەکەوێتە بەرزاییەکانی باکوری رۆژهەڵاتی چیای زاگرۆس (قنبري، ١٣٩١، ٤١) ، بەڵام هەندێکی تر پێیانوایە شاری ئاوان نزیك بووە لە شاری سووسە و تەنها رووباری دێز لێکی جیا کردوونەتەوە

(FRAYNE, D.,1998, 37). گرنگترین ئەو بەڵگانەی کە پاڵپشتی ئەم بۆچوونە دەکەن بریتییە لە رووداوی ساڵی ١٤ی ساڵنامەی پاشا ئیبی – سین /ibbi-suen کە تیایدا ئاماژەی بە داگیرکردنی شارەکانی سووسە ، ئەدەمدون (ئەدەم شاخ) ، ئاوان، یەك لەدوای یەك کردووە.

رووداوی ساڵی ١٤ لە ساڵنامەی پاشا ئیبی – سین کە تیایدا هاتووە :

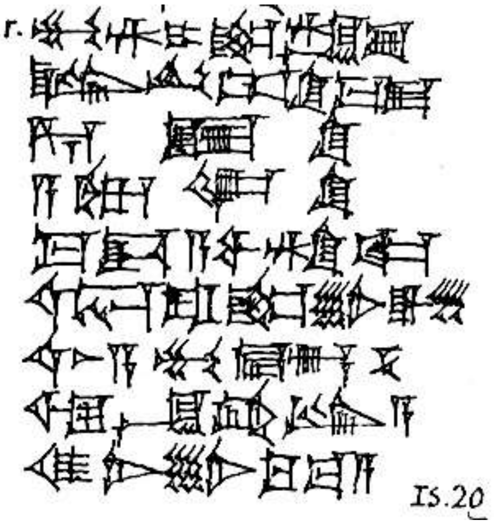

mu ^{d}i-bi$_2$-^{d}suen
lugal uri$_2$^{ki}-ma-ke$_4$
šušan^{ki}
a-dam-dun^{ki}
ma-da a-wa-an^{ki}-ka
u$_4$-gin$_7$ ra bi2-in-gi$_4$
u$_4$ 1(diš)-a mu-un-gur$_2$
u$_3$ en-bi lu$_2$-a
mi-ni-in-dab$_5$-ba-a

مانای گشتی :

(ئەو ساڵەی پاشا ئیبی – سین پاشای ئوور ، شارەکانی سووسە و ئەدەمدون (ئەدەم شاخ) و ئاوان، لە تەنها رۆژێکدا وەك رەشەبا دەستی بەسەرداگرتن و فەرمانڕەوایی گەلەکەشیان خستە ژێر رکێفی خۆیەوە). (LEGRAIN, L.:, 1947, No.892).

سەرەڕای ئەمەش سێ دانە تێکستی مێخی شاهانەیی دۆزراونەتەوە کە بۆ پاشا (ریمۆش-Rimuš)ی ئەکەدی دەگەڕێتەوە (FRAYNE, D. ., 1993, 51-58)، هەرسێ تێکست ئاماژە بۆ شەڕێکی پاشا ریمۆش لەگەڵ ئیلامییەکان دەکات کە لە نزیك رووباری قابلیتوم- Qablitum [1] روویداوە، (Hansman, J., 1967, 32) ئەم رووبارەش لە نێوان شارەکانی سووسە و ئاواندا تێپەڕیوە، تێکستە ئەکەدییەکە زۆر بە وردی باسی لە ناوچەی شەڕەکە کردووە، هەر لەسەر ئەو بنەمایەش زۆرێك پێیانوایە کە ئاوان زۆر دوور نەبووە لە سووسە و پاشماوەی شاری ئاوان دەکەوێتە دەوروبەری شاری دێزفوولی ئەمڕۆ بەمەرجێك زۆر دوور نەبێت لە سووسە. (FRAYNE, D.,1998, 37)

هەروەها دکتۆر (سامی سعید الاحمد) پێیوایە شاری ئاوان دەکەوێتە بەشی باکوری رۆژهەڵاتی سووسە نزیك دیزفول (الأحمد، ١٩٧٨ ،ج١، ٢٥٤).

لە لایەکی ترەوە پرۆفیسۆر (ئەلڤارێز مون Alvarez-mon) دەڵێت هەرچەندە پاشاکانی شانشینی ئاوان ناوی ئیلامیان هەبووە و کاریگەریی ئیلامیان بە ئاشکرا پێوە دیاربووە بەڵام شارەکە نزیك بووە لە مەڵبەندەکانی شارستانیەتی سۆمەری بە دیوی سنووری زاگرۆسەوە لە ئێران (Alvarez- Mon, J.:,2017, 5.). ئەم توێژەرە پێیوایە پاشماوەی شانشینی ئاوان دەکەوێتەوە ناوچەی لوڕستانی کوردنشینەوە (Alvarez-Mon, J.,2012, Vol.1, 744).

ڤالات – Vallat پێیوایە شانشینی ئاوان زۆر فراوان بووە و کە بە ناوچەکانی لوڕستان ، کرماشان ، کوردستان ، هەمەدان درێژبۆتەوە تا گەیشتووتە ناوچەکانی

سیالك و وە ڕەنگە فراوانتریش بووبێت بە ئاراستەی باکورییەوە (Vallat, F.,1993, CXXII f.).. بڕوانە نەخشەی -١-

نەخشەی-١-

دیاریکردنی شوێنی شانشینی ئاوان بەپێی بۆچوونەکانی پرۆفیسۆر (ئەلڤارێز مون Alvarez-mon)و (ڤالات – Vallat)

بڕوانە (Potts, T, 1994, 11)

سەبارەت بە شێوازی هاتنی ناوی ئاوان لە نووسینە مێخییەکاندا، تێبینی دەکەین کە ناوی ئەم شانشینە تەنها بە یەك شێواز هاتووە وەك لە خوارەوە هاتووە (Legrain, L., 1947, No. 0892):

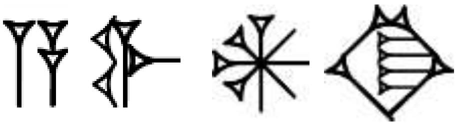

a-wa-an^{ki} شاری ئاوان

زۆر جار شاری ئاوان هاوشانی

شاری ئاوال - A-wa-al^{ki}) ناوی هاتووە لە تێکستە مێخییەکاندا کە ڕەنگە نزیکی یەك

بن یان هەردووکیان سەر بە یەك خێزانی زمانەوانی بن. Ebeling, E. and Meissnerm) (B.: ,1932, 324 هەرچەندە ئاوال وەك شانشینێکی گرنگ لە ناوچەکانی حەوزی حەمرین لە دیالە لە سەردەمی بەرەبەیانی بنەماڵە سۆمەرییەکان بوونی هەبووە و ئێستاش پاشماوەکەی بە گردی سەلیمە (تل سلیمە) ناسراوە. (رشید،١٩٨١ ، ١٠)

بەهێزترین بەڵگەی نووسراویش لەسەر شانشینی ئاوان بریتییە لە نووسینە مێخییەکانی سۆمەرییەکان کە ئاماژەیان بۆ گواستنەوەی دەسەڵاتی پاشایەتی کردووە لەنێوان شارەکان کە بە (لیستی پاشایانی سۆمەری – Sumerian King List) ناسراوە (Jacobsen, T., 1939, 83-97). بەپێی زانیارییەکانی ناو ئەم تێکستە بێت پاشایەتی لە دوای تۆفان بۆ یەکەم جار لە شاری کیش دابەزی دواتر پاشای کیش ناسراوە بە (ئین می باراگیسی – En mebaragisi) بەیەکەمین پاشا دادەنرێت کە هێرشی کردۆتە سەر ئیلام و دەستی بەسەر داگرتووە (کریمر، ١٩٧٣، ٤٧٤) ، دواتر پاشایەتی لە شاری کیش گواستراوەتەوە بۆ شاری وەرکاء، پاشان لە وەرکاء گواستراوەتەوە بۆ شاری ئوور ، بنەماڵەی یەکەمی ئوور لە دەوروبەری ٢٥٠٠ پ. ز لە سەردەمی دواین پاشاکەی بەناوی میس- ئانی – پادا کۆتایی دێت و دەسەڵات لە شاری ئوور گواستراوەتەوە بۆ ئاوان-Awan ، کە بەیەکەمین دەسەڵاتی سیاسی دەرەکی دادەنرێت، کە لە لیستی پاشایانی سۆمەری دانی پیادانرابێت (,Stolper, M.W, 1989 113-114). پاشان لە ئاوان دەسەڵاتی پاشایەتی جارێکی تر گەڕێنراوەتەوە بۆ شاری کیش. دواتر پاشایەتی لە شاری کیش جارێکی تر بە زەبری هێز گواستراوەتەوە بۆ خەمازی ، کە ئەمەشیان بە دووەم دەسەڵاتی سیاسی عیلامی دادەنرێت کە پاشایەتی تیا کرابێت. (Kramer, S. N., 1963, 50-51).

لە راستیدا دەرکەوتنی ناوی ئاوان بە جیا لە ئیلام لە نووسراوە مێخییە سۆمەرییەکان لەم قۆناغە زووەی مێژوودا گرنگیی خۆی هەیە، کە وەك دوو دەسەڵاتی سیاسی یان شانشینی جیاواز خراونەتەڕوو ، ئەمەش بەیەکەم ئیشارەت دادەنرێت بۆ جیاکردنەوەی دەسەڵاتە سیاسییەکانی وڵاتی ئیلام.

بنەماڵەی یەکەمی ئاوان (٢٧٥٠-٢٥٠٠ پ. ز):

بنەماڵەی یەکەمی پاشایەتی ئاوان ناوی هیچ کام لە پاشاکانیان نازانرێت، یان بەلایەنی کەمەوە تا ئێستا بۆ ئێمە نەزانراوە تەنها ئەوە نەبێت کە زانیاریمان هەیە کە پاشایەتی لە شاری ئوور بە زەبری هێز گواستراوەتەوە بۆ شاری ئاوان، ئەم زانیارییەش لە لیستی پاشایانی سۆمەری هاتووە، کە تیایدا هاتووە پاشایەتی شانشینی ئاوان بۆ ماوەی ٣٥٦ ساڵ ماوەتەوە، لەو ماوەیەش تەنها سێ پاشا فەرمانڕەواییان کردووە، کە ناوەکانیان نەزانراوە، ئەمەش چونکە ناوی هەرسێکیان لە تێکستەکە شکاوە (Jacobsen, T., 1939, 94-95). تەنها پاشای سێهەمیان نەبیت کە سەرەتای ناوەکەی ماوە کە بە (کول – ku-ul) دەستپێدەکات و تەنها بۆ ماوەی ٣٦ ساڵ فەرمانڕەوایەتی کردووە (Ahmed, K.,2012, 61).

پرۆفیسۆر (لانگدۆن – Langdon) پێیوایە ئەم سێ پاشایە تەنها ١٠٠ ساڵ فەرمانڕەوایەتییان کردووە لە شانشینی ئاوان و پاشان جارێکی تر پاشایەتی گواستراوەتەوە بۆ کیش.(Langdon, S.,1921, 135)

سەبارەت بنەماڵەی یەکەمی پاشایەتی لە ئاوان زانیاریی زۆر کەم لەبەر دەستدایە، کە هیچ یارمەتیدەر نییە بۆ ئەوەی ناوی پاشاکان و کارو کردەوە سەربازییەکانیان بزانین، تەنها ئەوەی زانراوە بریتییە لەوەی بنەماڵەی یەکەمی ئاوان لە ماوەی سەردەمی یەکەمی بەرەبەیانی بنەماڵە سۆمەرییەکان بۆ سەردەمی سێیەمی بەرەبەیانی بنەماڵە سۆمەرییەکان (Early Dynastic I-III) بوونی هەبووە (Breton, L.E,1957, 114).

بنەماڵەی دووەمی ئاوان ٢٥٠٠-٢٢٥٠ پ. ز

لە ماوەی نیوەی دووەمی هەزارەی سێیەمی پێش زاین، بە گەورەترین دەسەڵاتی سیاسی ئیلام دادەنرێت، ئەگەرچی زانیارییەکانی پەیوەست بەم شانشینە بە پچڕپچڕی هاتووە، بەڵام بە بەراورد بە بنەماڵەی یەکەمی ئاوان زۆر زیاترە و توانراوە تا رادەیەکی باش زانیاری دەربارەی رووداوە مێژووییەکانی بنەماڵەی دووەمی

ئاوان لەبەر رۆشنایی تێکستە مێخییەکانی پاشایانی سۆمەری و ئەکەدی دەست بخەین. یەکێك لە گرنگترین ئەو تێکستانەی کە لە سووسە[٢] دۆزراوەتەوە ناوی ١٢ کەس هاتووە کە وەك پاشای ئاوان ناوزەند کراون.

کۆنیگ – Konig بەیەکەمین توێژەر دادەنرێت کە ناوی ١٢ پاشاکەی خوێندیتەوە ئەویش بەم جۆرەی خوارەوە (König, FW. ,1977, 1) :

1. Pi-e$^{?}$-[l]i$^{?}$	١- پیلی
2. Ta-a-[a]r$^{?}$	٢- تار
3. Uk-ku-ta-ḫi-eš	٣- ئوککوتاخیش
4. Ḫi-i-qat-taš(-šu-ur)	٤- خیقات تاشور
5. Šu-šu-un-ta-ra-na	٥- شوشونتارانا
6. [N]a$^{?}$-pi-il-ḫu-uš	٦- ناپیلخوش
7. Ki-ik-ku-si-me-te-im-ti	٧- کیککو سیمی تیمتی
8. Lu-uḫ-ḫi-iš-šà-an	٨- لوخیششان
9. Ḫi-še-ip-ra-te-ip	٩- خیشیب راتیب
10. Ḫi-e$^{?}$-lu$^{?}$	١٠- خیلو
11. Ḫi-ta-a	١١- خیتا
12. MAN^{d}NINNI.ERIN	١٢- پۆزۆر-ئینشوشیناك
13. 12 LUGAL^{MEŠ} šà A-wa-an$^{KI[I]}$	دوازدە پاشاکانی شانشینی ئاوان

بەڵام گلاسنەر Galssner دواتر ... انشینی ئاوانی بەم شێوەیە خوێندۆتەوە (Glassner,1996, 25):

1. Pi-e$^{?}$-[l]i$^{?}$	١- پیلی / ویتی
2. Ta-a-[a]r$^{?}$	٢- تاری
3. Uk-ku-ta-ḫi-eš	٣- ئوککوتاخیش
4. Ḫi-i-qat-taš(-šu-ur)	٤- خیشور
5. Šu-šu-un-ta-ra-na	٥- شوشونتارانا
6. [N]a$^{?}$-pi-il-ḫu-uš	٦- ناپیلخوش
7. Ki-ik-ku-si-me-te-im-ti	٧- کیکوتان تەمتی
8. Lu-uḫ-ḫi-iš-šà-an	٨- لوخیششان
9. Ḫi-še-ip-ra-te-ip	٩- خیشیب راتیب
10. Ḫi-e$^{?}$-lu$^{?}$	١٠- خیلو
	١١- خیتا
12. MAN^{d}NINNI.ERIN	١٢- پۆزۆر-ئینشوشیناك
13. 12 LUGAL^{MEŠ} šà A-wa-an$^{KI[I]}$	دوازدە پاشاکانی شانشینی ئاوان

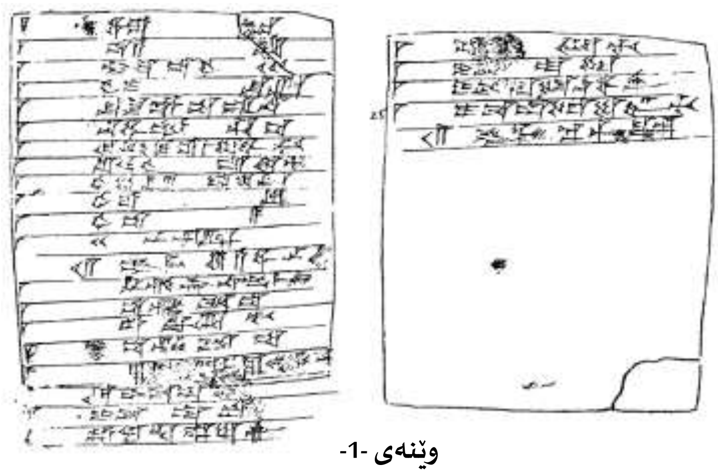

وێنەی -1-

کۆپی ئەو تێکستە مێخییەی باس لە ١٢ پاشاکەی شانشینی ئاوان دەکات.

بڕوانە: (Potts, T.:1994, 144).

ئەمەش بە یەکەمین بەڵگە دادەنرێت کە ناوی پاشایانی شانشینی ئاوانی تیا هاتبێت لە ناوەوەی وڵاتی ئیلام ، هەروەك هیچ زانیارییەکی ئەوتۆمان نییە لەسەر حەوت پاشای یەکەمی ئەو زنجیرە پاشایە (قشقایی، ١٣٩٠هەتاوی، لا١٢) ، بەڵام ناوی پاشای هەشتەم (لوخیشان) و نۆیەم (خیشیپ راتیب) لە نووسینێکی تری مێخی پاشا سەرجۆنی ئەکەدی هاتووە (.FRAYNE, D. .,1993, 23. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش زۆربەی پسپۆران وای بۆ دەچن کە ئەو حەوت پاشای یەکەمی شانشینی ئاوان لەپێش سەردەمی ئەکەدی فەرمانڕەواییان کردووە (-38 , 1998, .FRAYNE, D . (39

پاشا پیلی – peli پاڵپشت بەو تێکستەی کە لە سووسە دۆزراوەتەوە بە دامەزرێنەری بنەماڵەی دووەمی ئاوان دادەنرێت (Scheil, 1931, 2) ، کە لەماوەی سەردەمی بەرەبەیانی سێیەمی سۆمەری (Third Early dynastic period) یان بەلایەنی

کەم پێش هاتنی سەرجۆنی ئەکەدی فەرمانڕەوایەتی ئاوانی کردووە (FRAYNE, D. .(.,1998, 38).

لەدوای پیلی تا پاشای حەوتەم بەپێی ریزبەندی ناوەکانیان بێت هیچ زانیارییەك یان کارێکی ئەم پاشایانە لەبواری سیاسی یان کارگێڕی و ئاوەدانکردنەوە بێت بەدەستمان نەگەیشتووە (Cameron , G. G., 1936, 26.). ئەوەی زۆر جێی دڵخۆشییە نووسینێکی مێخی بە زمانی ئەکەدی نووسراوە لە دوورگەی لیان (بوشەهر) دۆزراوەتەوە کە بۆ پاشای شانشینی ئاوان (کوکوسیوە- تەمتی) دەگەڕێتەوە، بەڵام زانیاریی تەواومان دەست نەکەوتووە لەسەر ناوەرۆکی نووسینەکە (قشقایی، ١٣٩٠، ١٣).

ئەوەی بەتەواوەتی لێی دڵنیاین لەکاتی هاتنی سەرجۆنی ئەکەدی بۆ دەسەڵات، شانشینی ئاوان بەتەواوەتی ئیلام و مارخاشی خستبووە ژێر رکێفی خۆیەوە .(Cifuentes, E. Q., 1997, 20).

لە نووسینە مێخییەکانی پاشا سەرجۆنی ئەکەدی ئیشارەت بە ناوی چەندین حاکم و دەسەڵاتدار دەدات لەنێوانیاندا ناوی لوخیشان کوڕی خیشیب- راشینی پاشای ئیلام، ئەمەش بریتییە لە هەمان ناوی هەشتەم و نۆیەمی لیستەکەی سووسە کە دەڵێت لوخیشان کوڕی خیشیب راتبە و لەدوای باوکی هاتووەتە سەر دەسەڵات . (Scheil, , 1931, 2, line 8-9).

کە ئەتوانین دەق خوێندنەوەی تێکستە مێخییەکە بە زمانی ئەکەدی و مانا کوردییەکەی لەخوارەوە بخەینە بەردەست :

Šar-ru-gi	شەرۆکین (سەرجۆن)
- lugal	پاشای
_kiš	_جیهان
sag-geš-ra_	داگیرکەری
elam[ki]	ئیلام
u3	و

pa_2-ra-aḫ-šum[ki]	پاراخشوم
ša _dub su_4-a u-sa-sa_3-ku-ni	ئەوەی ئەم نووسینە رەش دەکاتەوە
[d]en-lil_2	خواوەند ئینلیل
[d]utu	خواوەند ئوتو / شەمەش (خواوەندی خۆر)
u_3	وە
[d] inanna	خواوەند انانا (عەشتار)
suḫuš_-šu	بنەچەکەی
li-su_2-ḫa	ریشەکێش بکات
u_3	وە
še-numun-šu	تۆوەکەی (نەوەکەی)
li-il-qu_3-ta_2	لەناو ببات
NIM[ki]	ئیلام
x [...]	.... (شکاوە)
[...]	.............(شکاوە)
nig_2-LA+IB	بەتاڵانبردنی
URU×A[ki]	شاری ئاراوا
sa-NAM-si-mu-ut	سەنام – شیموت
_ensi2	حاکمی (پارێزگاری)
NIM[ki]	ئیلام
lu-uḫ-iš-an	لوخیشان
dumu ši-ši-ib-ra-ši-ni	کوڕی خیشیب- راشینی
_lugal	پاشای
NIM[ki]	ئیلام
nig_2-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
sa-li-a-mu[ki]	شاری سالیەمو
nig_2-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی

kar$_3$-de$_3$-de$_3^{ki}$	شاری کاردیدی
ul-ul	ئول- ئول
šagina (GIR$_3$-NITA	فەرماندەی
pa$_2$-ra-aḫ-šum^{ki}	شاری پاراخشوم
da-gu	داگو
_šeš lugal	برای پاشای
pa$_2$-ra-aḫ-šum^{ki}	شاری پاراخشوم
nig$_2$-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
ḫe$_2$-ni^{ki}	شاری خینی
nig$_2$-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
bu-un-ba-an^{ki}	شاری بوونبان
zi-na	زینە
ensi$_2$	حاکمی
ḫu-zi-x-x^{ki}	شاری خوزی ....
ḫi-da-ri2-da-x	خیدەریدا...
ensi$_2$	حاکمی
gu-ni-la-ḫa^{ki}	شاری گونیلاخا
nig$_2$-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
sa-bum^{ki}	شاری سابوم
) nig$_2$-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
a-wa-an^{ki}	شاری ئاوان
si-id-ga-u$_3$	سیدگائو
šagina (GIR$_3$-NITA$_2$)	فەرماندەی
pa$_2$-ra-aḫ-šum^{ki}	شاری پاراخشوم
kun$_3$-du-pum	کوندوپوم
di-ku$_5$	دادوەری

pa_2-ra-aḫ-šum[ki]	شاری پاراخشوم
nig_2-LA+IB IB	بەتاڵانبردنی
šu-ši-im[ki]	لە شاری شووش (سووسە)

لەبەر رۆشنایی زانیارییەکانی ناو ئەو نووسینە مێخییەی سەرجۆنی ئەکەدی بۆمان دەردەکەوێت کە سەرجۆنی ئەکەدی توانیویەتی تەواوی کەسایەتی و سەرکردە و پاشای دەسەڵاتە سیاسی و ئاینی و یاساییەکانی ناو وڵاتی ئیلام دەستگیر بکات و وەك دەستکەوت رایان بگوازێتەوە بۆ ئەکەد (FRAYNE, D. .,1993, , 23-24).

ئەوەی جێگەی سەرنجە سەرجۆنی ئەکەدی لوخیشانی کوڕی خیشیب راشینی وەك پاشا و دەسەڵاتی باڵای ئیلام ناساندووە بەڵام لە تێکستەکەی سووسە وەك پاشای هەشتەم و نۆیەمی ئاوان دەستنیشان کراون.

نووسینە مێخییەکەی سەرجۆن زانیاریی وردی تیادا هاتووە لەوانە ناوی هەندێك شار و کەسایەتی ئیلامی کە پێشتر نەناسراو بوون لەوانەش، سەنەم-شیموت پارێزگاری ئیلام ، داگۆ ناوی برای پاشای پاراخشۆم ، زینە حاکمی شاری خوزی... ، خیدەربدا حاکمی شاری گونیلاخا ، سیدگائو جەنەراڵی شاری پاراخشوم ، کوندوپوم دادوەری شاری پاراخشوم[٣] .

ئەمە جگە لەوەی ئاماژە بە تاڵانکردن و بردنی سەروەت و سامان و ماڵ و موڵکی شارەکان و کەسایەتییەکان ئەکات لە گرنگترین ئەو شارانەی کە سەرجۆنی بەتاڵانی بردووە بریتییە لە شاری ئاوان کە بابەتی سەرەکی ئەم تەوەرەی توێژینەوەکەمانە.

لە کۆپییەکی تری نووسینە مێخییەکەی سەرجۆنی ئەکەدی زانیاریی زیاتر خراوەتە روو و باس لەوە دەکات کە هەموو ئەو کەسایەتیانەی لەسەرەوە ناویان هاتووە بەدیل گرتووە لەگەڵ برێکی زۆر لە دار....(تێکستەکە شکاوە) و گواستوونیەتەوە بۆ شاری ئەکەد (FRAYNE, D. .,1993, 25-26)) ، ئەم

سەرکەوتنەشی بە ناوی یەکێك لە ساڵنامەکانی خۆی کردووە هەروەك لە خوارەوە دەیخەینە روو :

(mu šar-um-gi-ne$_2$ URUxA.KI mu-ḫul-a)

ئەو ساڵەی شەرۆکین (سەرجۆن) شاری ئاراوەی کاولکرد

(mu šar-um-gi-ne$_2$ Elam^{ki} mu-ḫul-a)

ئەو ساڵەی پاشا شەرۆ-کین (سەرجۆن) ئیلامی کاولکرد (FRAYNE, D.,1993, 8).

شاری ئاراوەش بەیەکێك لە مەڵبەندە گرنگەکانی وڵاتی ئیلام دادەنرێت کە هەر لە سەرەتای هەزارەی سێیەمی پێش زاین بوونی هەبووە.

وێنە-٢-

دەق ئەو تێکستە مێخییەی باس لە هەڵمەتە سەربازییەکەی سەرجۆن ئەکات بۆ سەر شانشینی ئاوان.

لە سەردەمی پاشا ریمۆش کە تەنها ٩ ساڵ فەرمانڕەوایی کردووە ٢٣١٥-٢٠٣٧ پ. ز (سلیم، ٢٠١١، ٦٩) ، زۆرتر بەکپکردنەوەی راپەڕین و یاخیبوونەکانی دژ بە دەسەڵاتی ئەکەدی سەرقاڵ بوو، یەکێك لەو ناوچانەی کە سەربەخۆیی خۆی راگەیاندووە دژ بە دەسەڵاتی ئەکەدی بریتییە لە ئاوان، کە لە هەندێك لە تێکستە مێخییەکان (Frayne, D.:,1993, 56-59)[٤] زانیاریی تەواومان بەدەست دەدات سەبارەت بە چۆنیەتی هەڵمەتە سەربازییەکەی پاشا ریمۆش بۆ سەر ئاوان و هاوپەیمانەکانی کە تیایدا بەم شێوەی خوارەوە باسی ئەکات :

1) *rí-m[u-ú]ś*
2) LUGAL
3) K[I]Š
4) *in* REC 169
5) *a-ba-al-ga-maš*
6) LUGAL
7) *pá-ra-aḫ-śum*.KI
8) *iš*$_{11}$*-ar*
9) *ù*
10) *si-id-ga-ù*
11) GÌR.NITA-*śu*
12) ŠU.DU$_{8}$.A
13) *in ba-rí-ti*
14) *a-wa-an*.KI
15) *ù*
16) *śu-śi-im*.KI
17) *in* ÍD
18) *qab*$_{X}$(DA)*-lí-tim*

ماناکەی :

دێری١-٨ : ریمۆش پاشای جیهان بەزێنەری ئەبالگامێش پاشای پاراخشوم.

دێری ٩-١٨: سیدگائو فەرماندەی سەربازی بەدیل گرت لەنێوان شاری ئاوان و سووسە لە کەناری رووباری قابلیتوم.

19) *ù*
20) *bí-ru-tám*
21) *in a-ša-ar* URU
22) *al-śu*
23) *iś-pu-uk*
24) *ù*
25) SUḪUŠ
26) *pá-ra-aḫ-śum*.KI
27) *in* KALAM
28) NIM.KI
29) *i-sú-uḫ-ma*
30) *rí-mu-úś*
31) LUGAL
32) KIŠ
33) NIM.KI
34) *i-be-al*
35) *ᵈen-líl*
36) *u-kál-lim*

دێڕی ١٩-٢٣ : سەرەڕای ئەمەش لاشەی کوژراوانی وەك گرد بەسەریەکدا هەڵدایەوە لە شارەکە.

دێڕی ٢٤- ٢٩: هەروەها بناغەی پاراخشومی وێران و ریشەکێش کرد لە زەوییەکانی ئیلام.

دێڕی ٣٠- ٣٦ ریمۆش پاشای جیهان بەفەرمانی خواوەند ئینلیل بووە پاشای ئیلام

دێڕی ٣٧-٤٣ : سوێند بە خواوەندی ئوتو (خواوەندی خۆر) و ئیلابا

ئەم زانیارییانە راستن و درۆ نییە.

دێڕی ٤٥- ٥٣: ئەوەی دەستکاری ئەم نووسینە دەکات، داواکارم لە خواوەند انلیل

و خواوەند ئوتو (خواوەندی خۆر) دوابڕاوی بکات و نەوەکانی لەناو ببات (Michalowski, P.::1980, 237-238).

37) ^{d}UTU
38) *ù*
39) *il-a-ba*$_4$
40) *ú-má*
41) *la sú-ra-tum*$_8$
42) *lu kí-ni-íś-ma*
43) *ša* DUB
44) *sú*$_4$*-a*
45) *u-sá-sà-ku-ni*
46) ^{d}*en-líl*
47) *ù*
48) ^{d}UTU
49) SUḪUŠ-*śu*
50) *li-sú-ḫa*
51) *ù*
52) ŠE.NUMUN-*śu*
53) *li-il-qù-tá*

تێکستێکی تری مێخی هەیە کە باس لە هەمان رووداو دەکات بەڵام بە کەمێك زانیاریی زیاترەوە هەروەك لە خوارەوە دەیخەینە روو :

1) *rí-mu-úś*
2) LUGAL
3) KIŠ
4) *in* REC 169
5) *a-ba-al-ga-maš*
6) ⌈LUGAL⌉
7) *pá-ra-aḫ-śum*.KI
8) *iš*$_{11}$*-ar*
9) *ù*
10) *za-ḫa-ra*.KI
11) *ù*
12) NIM.KI
13) *in qab*$_X$(DA)*-lí*
14) *pá-ra-aḫ-śum*.KI
15) *a-na*
16) REC 169
17) *ip-ḫu-ru-ni-im-ma*
18) *iš*$_{11}$*-ar*
19) *ù*
20) 16,212 GURUŠ.GURUŠ

ماناکەی :

١-٨ : ریمۆش پاشای جیهان بەزێنەری ئەبالگامێش پاشای پاراخشوم.

٩-٢٣: هەریەکە لە زاخارا ، ئیلام لە پاراخشوم کۆبوونەوە بۆ جەنگ، بەڵام ریمۆش بەسەریاندا سەرکەوت و ١٦٢١٢ سەربازی کوشت و ٤٢١٦ی دەستبەسەر کرد.

u-ša-am-qi$_4$*-it*
4,216 LÚ×ÉŠ
ŠU.DU$_8$.⌈A⌉

24) ⌜ù⌝ *e-maḫ(?)-si-n[i]*
25) LUGAL NIM.KI Š[U.DU$_8$.A]
26) *ù kà-la-ma*
27) x x x NIM.KI ŠU.DU$_8$.A
28) *ù si-id-ga-ù*
29) GÌR.NÍTA
30) *pá-ra-aḫ-śum*.KI
31) ŠU.DU$_8$.A
32) *ù*
33) *śar*-GA-PI
34) GÌR.NÍTA
35) *za-ḫa-ra*.KI
36) ŠU.DU$_8$.A
37) *in ba-rí-ti*
38) *a-wa-an*.KI
39) *ù*
40) *śu-śi-im*.KI
41) *in* ÍD
42) *qáb-lí-tim*
43) *ù*
44) *bí-ru-tám*
45) *in a-ša-ar* URU
46) *al*-⌜*śu*⌝-*nu*
47) *íś*-⌜*pu*⌝-*uk*

دێڕی ٢٤-٢٧: ئیماخسینی پاشای ئیلامم بەدیل گرت ، هەروەها گشت (......) ئیلامم بەدیل گرت.

دێڕی : ٢٨- ٣١ : هەروەها سیدگائو فەرماندەی سەربازی پاراخشومم بەدیل گرت.

دێڕی ٣٢-٣٦ : هەروەها شار-گا-پی فەرماندەی سەربازی زاخارا

٣٧-٤٢ : لەنێوان شاری ئاوان و سووسە لەسەر کەناری رووباری نێوانیان بەدیل گرت.

٤٣-٤٧ : سەرەڕای ئەمەش لە لاشەی کوژراوانی شارەکە وەك گرد بەسەریەکدا هەڵدایەوە.

48) *ù*
49) URU.KI.URU.KI
50) NIM.KI
51) SAG.⌜GIŠ⌝.RA
52) *ù*
53) BÀD.BÀD-*śu-nu*
54) Ì.GUL.GUL
55) *ù*
56) SUḪUŠ
57) ⌜*pá-ra-aḫ-śum*.KI⌝
58) [*in* KALAM]
59) [NIM.KI]
60) [*i-sú-uḫ-ma*]

٤٨-٦٠: وە شارەکانی ئیلامی داگیرکرد و شوورەی شارەکانی رووخاند، هەروەك پاراخشومی وێران و ریشەکێش کرد لە زەوییەکانی ئیلام.

61) [*rí-mu-úś*]
62) [LUGAL]
63) [KIŠ]
64) NIM.[KI]
65) *i-be-al*
66) ^{d}*en-líl*
67) *u-kál-lim*
68) *in śa-an-tim*
69) *śa-lí-íś-tim*
70) *ša-ti*
71) ^{d}*en-líl*
72) *śar-ru*$_{x}$(URU×A)*-tám*
73) *i-dì-nu-śum*$_{6}$
74) ŠU+NÍGIN 9,624
75) GURUŠ.GURUŠ
76) *a-dì mi-qi*$_{4}$*-tim*

٦٧-٦١: ریمۆش پاشای جیهان ، بەفەرمانی خواوەند ئینلیل بووە فەرمانڕەوای ئیلام.

٧٧-٦٨ : لە ساڵی سێیەم کە خواوەند ئینلیل دەسەڵاتی پاشایەتی پێم بەخشی ، کۆی گشتی ئەوانەی کە کوژراون و یان بەدیل گیراون بریتی بوو لە ٩٦٢٤ پیاو.

77) *a-dì* LU×ÉŠ
78) ^{d}UTU
79) *ù*
80) *il-a-ba*$_{4}$
81) *ú-má*
82) *la sú-ra-tum*$_{8}$
83) *lu kí-ni-íś-ma*
84) *ì-nu*
85) REC 169
86) *śu*$_{4}$*-a*
87) DÙL-*śu*
88) *i*[*b-ni*]*-ma*
89) *a-na*
90) ^{d}*en-líl*
91) *śa-lí-mi-śu*
92) A.MU.RU

٧٨- ٨٣: سوێند بە خواوەندی ئوتو (خواوەندی خۆر) و ئیلابا

ئەم زانیارییانە ڕاستن و درۆ نییە.

٨٤- ٩٢: لە ماوەی ئەو جەنگەدا پەیکەرێکی خۆی دروست کرد و لە پەرستگای خواوەند ئینلیلی دانا لە پێناو خۆشگوزەرانی ژیانی خۆی.

93) *ša* DUB
94) *šu₄-a*
95) *u-ša-sà-ku-ni*
96) ᵈ*en-líl*
97) *ù*
98) ᵈUTU
99) SUḪUŠ-*šu*
100) *li-sú-ḫa*
101) *ù*
102) ŠE.NUMUN-*šu*
103) *li-il-qù-tá*

۹۳-۱۰۳: هەر کەسێك دەستکاری ئەو نووسینە بکات هیواخوازم خواوەند ئینلیل لە بناغەوە ریشەکێشی بکات و دوابڕاوی بکات.

104) *ma-na-ma*
105) MU
106) *rí-mu-úš*
107) LUGAL
108) KIŠ
109) *u-ša-sà-ku-ma*
110) *al* DÙL
111) *rí-mu-úš*
112) MU-*šu*
113) *i-ša-kà-nu-ma*
114) DÙL-*mi-me*
115) *i-qá-bi-ù*

۱۰۴-۱۱۵: هەرکەسێك ناوی پاشا ریمۆش بسڕێتەوە و ناوی خۆی لەشوێنی لەسەر پەیکەری ریمۆش بنووسێت و بڵێت ئەوە پەیکەری منە.

116) ᵈ*en-líl*
117) *be-al*
118) DÙL *šu₄-a*
119) *ù*
120) ᵈUTU
121) SUḪUŠ-*šu*
122) *li-sú-ḫa*
123) *ù*
124) ŠE.NUMUN-*šu*
125) *li-il-qù-tá*
126) NITA
127) *a i-dì-na-šum₆*
128) *maḫ-rí-íš*
129) *i-lí-šu*

۱۱۶-۱۳۰: هیواخوازم لە خواوەند ئینلیل، خاوەنی ئەو پەیکەرە ، وە خواوەند ئوتو (خواوەندی خۆر) لە بناغەوە ریشەکێشی بکات و دوابڕاوی بکات، هیواخوازم هیچ نەوەیەکی لەپاش خۆی نەمینێت تا شوێنی بگرێتەوە

، هیواخوازم نەتوانێت لەپێش پەیکەری خواوەندە کەسییەکەی خۆی بڕوات.

130) *e* DU
131) 30 MA.NA
132) KÙ.GI
133) 3,600 MA.NA
134) URUDU
135) 300 IR₁₁ GÉME
136) *ì-nu*
137) NIM.KI
138) *ù*
139) *pá-ra-*⌈*aḫ*⌉*-šum*.KI
140) SAG.GIŠ.RA-*ni*
141) *u-ru-a-am-ma*
142) *a-na*
143) ᵈ*en-líl*
144) A.MU.RU

۱۳۱-۱۴۴: لەو کاتەی هەڵمەتی سەربازی بۆ سەر

ئیلام و پاراخشوم ئەنجامدا ، بڕی ۳۰ مەنا زێر ، ۳۶۰۰ مەنا زیو ، ۳۰۰ کۆیلەی ژن و پیاوی لە ئیلام و پاراخشوم هێنا و پێشکەشی خواوەند ئینلیلی کرد (Frayne , D.:,1993, 52-55).

مانای گشتی تێکستەکە :

((ریمۆش پاشای جیهان بەزێنەری ئەبالگامێش پاشای پاراخشوم. هەریەکە لە زاخارا ، ئیلام لە پاراخشوم کۆبوونەوە بۆ جەنگ ، بەڵام ریمۆش بەسەریاندا سەرکەوت و ١٦٢١٢ سەربازی کوشت و ٤٢١٦ی دەستبەسەر کرد ، ئیماخسینی پاشای ئیلامم بەدیل گرت ، هەروەها گشت (......) ئیلامم بەدیل گرت. هەروەها سیدگائو فەرماندەی سەربازی پاراخشومم بەدیل گرت، شار-گا-پی فەرماندەی سەربازی زاخارا لەنێوان شاری ئاوان و سووسە لەسەر کەناری رووباری قابلیتوم بەدیل گرت ، لاشەی کوژراوان لە شارەکە وەك گرد بەسەریەکدا هەڵدرابوویەوە. شارەکانی ئیلامی داگیرکرد و شوورەی شارەکانی رووخاند، هەروەك پاراخشومم وێران و تەخت کرد لە وڵاتی ئیلام .

ریمۆش پاشای جیهان ، بەفەرمانی خواوەند ئینلیل بووە فەرمانڕەوای ئیلام. لەساڵی سێیەم کە خواوەند ئینلیل دەسەڵاتی پاشایەتی پێ بەخشیم، کۆی گشتی ئەوانەی کە کوژراون و یان بەدیل گیراون بریتی بوو لە ٩٦٢٤ پیاو. سوێند بە خواوەندی ئوتو (خواوەندی خۆر) و ئیلابا ئەم زانیارییانە راستن و درۆ نییە. لەماوەی ئەو جەنگەدا پەیکەرێکی خۆی دروست کرد و لە پەرستگای خواوەند ئینلیلی دانا لە پێناو خۆشگوزەرانی ژیانی خۆی ، هەروەك دوعای لەو کەسە کردووە کە دەستکاری ئەو نووسینە بکات هیواخوازم خواوەند ئینلیل لە بناغەوە ریشەکێشی بکات و دوابڕاوی بکات ، یان هەرکەسێك ناوی پاشا ریمۆش بسڕێتەوە و ناوی خۆی لەشوێنی لەسەر پەیکەری ریمۆش بنووسێت و بڵێت ئەوە پەیکەری منە. هیواخوازم لە

خواوەند ئینلیل ، خاوەنی ئەو پەیکەرە ، وە خواوەند ئوتو (خواوەندی خۆر) لە بناغەوە ریشەکێشی بکات و دوابڕاوی بکات ، هیواخوازم هیچ نەوەیەکی لەپاش خۆی نەمینێت تا شوێنی بگرێتەوە ، هیواخوازم نەتوانێت لەپێش پەیکەری خواوەندە کەسییەکەی خۆی بڕوات.

سەرەڕای ئەمەش پاشا لە کۆتایی تێکستەکەی شانازی بەوە دەکات کە دیاری زۆر گرنگی پێشکەش کردووە بە پەرستگای خواوەند ئینلیل کە تیایدا دەڵێت : ((لەوکاتەی هەڵمەتی سەربازی بۆ سەر ئیلام و پاراخشوم ئەنجامدا ، بڕی ٣٠ مەنا زێڕ، ٣٦٠٠ مەنا زیو، ٣٠٠ کۆیلەی ژن و پیاوی لە ئیلام و پاراخشوم هێنا و پێشکەشی خواوەند ئینلیلی کرد)) (Frayne , D.:,1993, 52-55).

لەم دوو تێکستەی ریمۆش کە لەسەرەوە خستوومانەتە روو لە تێکستی یەکەمیان دەڵێت فەرماندەی سەربازی سیدگائو لە کەناری رووباری قابلیتوم لە نێوان شاری ئاوان و سووسە دەستگیر کردووە ئەمەش وادیارە دوای شکانی سوپای ئیلامی لەبەرامبەر سوپای ئەکەدی بووە. بەڵام لە تێکستی دووەم ناوی سەرکردەیەکی سەربازی و شارێکی تر دەهێنێت کە دەڵێت شارگاپی فەرماندەی سەربازی شاری زەخارا بەدیل گرتووە لە کەناری رووباری قابلیتوم لە نێوان شاری ئاوان و سووسە .

ئەم جیاوازییەش لە زانیارییەکان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە چەندین تێکست دۆزراونەتەوە کە باس لە هەمان رووداو دەکەن هەندێکیان شکاون و زانیارییەکانیان پچڕ پچڕە بەڵام هەندێکیان ساغ و نەشکاون و زانیاریی تەواو ئەدەن ، هەروەك نابێت ئەوەمان بیربچێت کە هەندێك لە تێکستەکان لە سەردەمی بابلی کۆن دووبارە نووسراونەتەوە و کۆپیکراونەتەوە لەسەر نوسخەی کۆنتر.

بە وردبوونەوە لەم تێکستە مێخییەی ریموش زانیاریی زۆر وردمان بۆ دەردەکەوێت لەسەر زۆرێك لە شار و بنکە شارستانیەتەکانی وڵاتی ئیلام لە لایەك ، هەروەها زانینی ناوی کەسایەتی و سەرکردە ئیلامییەکان و یەکگرتنیان دژی فراوانخوازی و هەڵمەتی ئەکەدییەکان لە لایەکی ترەوە ، ئەمە جگە لەوەی کە لە زانیارییەکانی ناو ئەو تێکستە بۆمان دەردەکەوێت کە وڵاتی ئیلام زۆر دەوڵەمەند بووە

بە زێڕ و زیو و بەردی بەنرخ کە پاشا ریمۆش شانازی پێوە کردووە بەوەی بڕێکی زۆر لە زێڕ و زیو و هەروەها کۆیلەی هێناوەتەوە بۆ وڵاتی ئەکەد و پێشکەشی خواوەند ئینلیلی کردووە. هەروەها لەچەند نووسینێکی تری مێخی بۆمان دەردەکەوێت کە ریمۆش لەدوای هەڵمەتە سەربازییە سەرکەوتووەکەی سەر ئیلام چەندین کەلوپەلی دروستکراو لە بەردی بەنرخ پێشکەش بە هەریەکە لە پەرستگای خواوەند ئینلیل و خواوەند سین، خواوەند ئوتو (شەمەش) پێشکەش کردووە (Frayne , D.:,1993, 60-69)[٥]

هەرچی لە سەردەمی پاشا مانشتوسو کە براگەورەی ریمۆش بوو، بۆ ماوەی ١٥ ساڵ فەرمانڕەوایەتی کردووە (اوبنهايم، ١٩٨١، ٤٤٣) ، لە یەکێك لە نووسینەکانی ئەم پاشایە باس لە شەڕێکی گەورە دەکات دژ بە وڵاتی ئیلام و شیریخوم (شیراز) کە تیایدا دەڵێت سی و دوو پاشا یەکیان گرتووە لە وڵاتی ئیلام دژ بەدەسەڵاتی مانشتوسو ، کە تیایدا دەڵێت:

"هەڵمەتێکی سەربازیم دژیان کردووە کە بە کەشتی لە رێگەی کەنداوی فارسەوە کە گەیشتمەجێ لە کەناراوەکان پاشای ٣٢ شاری بۆ ئەوەی لە دژی من بجەنگن ، بەڵام توانیم بەسەریاندا زاڵ بم، پاشاکانیان لە دەسەڵات بهێنمە خوارەوە ، هەروەك دەڵێت لەم هەڵمەتە سەربازییەدا توانیتم بڕێکی زۆر لە زیو و بەردی رەشی دایۆرایت لە قووڵایی چیاکان دەربهێنم و بەکەشتی بیگوازمەوە بۆ بەندەری شاری ئەکەدی پایتەخت" (Frayne , D.:,1993, 75-77) .

پسپۆران پێیانوایە خیلو - ḫelu لە سەردەمی ریمۆش دا پاشای شانشینی ئاوان بووە ، سەرکردایەتی ئەم یاخیبوونەی شارە ئیلامییەکانی کردووە دژ بەدەسەڵاتی ئەکەدی؟ (Hinz, W.:,1972, 74-75).

دەقە مێخییەکانی سەردەمی پاشا نەرامسین (٢٢٩١-٢٢٥٥ پ. ز) (روو، ١٩٧٩، ٢١٤) ئاماژە بەوە دەکەن کە توانیوێتی گشت زەوییەکانی ئیلام داگیر بکات (Elizabith, C. :1943, 14) هەروەك خۆی ناوزەند کردووە بە فەتحکردنی زەوییەکانی

ئەرمانۆم ، ئیبلا ، ئیلام (Tinney, S.,1995, 1–14.). لە دەقێکی مێخی پاشا نەرامسین دەڵێت :

ša-pi-ir ... KALAM NIM^{KI} ka-li-ša-ma a-di$_2$-ma -ba-ra-aḫ-ši^{KI} u KALAM šu-bar-tim^{KI} a-di GIŠ.TIR GIŠ.EREN

(گشت وڵاتی ئیلامم داگیرکرد.... لە باراخشیەوە تا سوبارتۆ لەوێشەوە تا دارستانەکانی ئرز.(Selz, G.J., 1991, 42)

ئەم دەربڕینەی نەرامسین ئەم راستییە دەردەخات کە گشت ناوچەکانی ئیلام و باکوری میسۆپۆتامیا و وڵاتی شامی خستۆتە ژێر رکێفی خۆیەوە . بەڵام ئەم دەست بەسەرداگرتنەی نەرامسین بۆ ئیلام بە لایەنی کەمەوە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بووە، واتە ئیلام لەلایەن چەند حاکم و کاربەدەستێکی ئیلامی بەڕێوەدەبرا بەڵام لەژێر دەسەڵاتی ئەکەدییەکان بوو ، بەڵگە شوێنەواری و تێکستە مێخییەکان پشتڕاستی ئەم بۆچوونە دەکەنەوە لە سەرەتاکانی دەسەڵاتی نەرامسین کەسێك بە ناوی (ئیپر-موبی / Epir-Mubi) فەرماندەی سەربازی (گیرنیتا / GIR$_3$.NITA$_2$)(Bringman, j. and Hinz, W:) ئیلام و حاکمی شاری سووسە ناوی هاتووە [٦](Others, CAD, vol.Š1 , 170 1967, ZA 58, 66-96..) ، ئەمە ئەوکاتەی کە خیلو پاشای شانشینی ئاوان بووە (Cifuentes, E. Q., 1997, 20).

هەروەها تێکستێکی تری مێخی کە لەسەر رووی قاپێك نووسراوە و بۆ کۆتاییەکانی سەردەمی نەرامسین دەگەڕێتەوە کەسێك بەناوی (ئیلی- ئیشمیئانی / ili-išmi'ani) وەك فەرماندەی سەربازی (گیرنیتا / GIR$_3$.NITA$_2$)ی ئیلام ناساندووە. لەکاتێکدا کە خیتا - ḫita پاشای شانشینی ئاوان بووە (Frayne, D.: 1993, 303).

بەگشتی لەبەر رۆشنایی زانیارییەکانی ناو تێکستە مێخییەکان پەیوەندیی ئیلام لەگەڵ وڵاتی دوو رووبار لە سەردەمی نەرامسین پەیوەندییەکی ئاشتییانە و دراوسێیانە بووە بە بەراورد لەگەڵ پاشاکانی پێش خۆی. کە تیایدا دەسەڵاتی سیاسی ئیلام لەژێر فەرمانڕەوایەتی شانشینی ئاوان بووە لە سەردەمی خیتا کە پاشای یازدەهەمی شانشینی ئاوانە هاوسەردەم بووە لەگەڵ نەرامسین ، زانیارییەکان ئاماژە

بۆ ئەوە دەکەن کە خیتای شانشینی ئاوان لە ساڵی ۲۲۸۰ پ.ز پەیماننامەیەکی لەگەڵ نەرامسینی پاشای ئەکەد بەستووە، کە بەیەکەمین پەیماننامە دادەنرێت لەمێژووی مرۆڤایەتی کە لەنێوان شانشینی وڵاتی دوو رووبار (ئەکەد) لەگەڵ شانشینی دەرەکی (شانشینی ئاوان) ببەسترێت (زادە، ۱۳۷۰هـ، ۸-۹). ئەم پەیماننامەیە بەزمانی ئیلامی و نووسینی مێخی نووسراوەتەوە لەسەر هەردوو رووی تاتە قورێك (الأحمد ،۱۹۸۳،۳۶).

دەقی ئەو پەیماننامەیەش لە پەرستگای خواوەند ئین- شوشیناك / IN-Šušinak ی لە سووسەی پایتەخی ئاینی ئیلام دانراوە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر گرنگی و بە نرخی پەیماننامەکە، کە تیادا هاتووە نەرامسین پاشای ئەکەدی خۆی و دارودەستەکەی هاتوونەتە سووسە بۆ بەئەنجام گەیاندنی ئەم پەیماننامەیە لەگەڵ خیتای پاشای شانشینی ئاوان، لەو پێناوەش پەیکەرێکیان بۆ نەرامسین دروست کردووە و لە پەرستگای خواوەند ئین شوشیناك دانراوە بۆ مەبەستی تەمەن درێژیی پاشا نەرامسین (حسان، ۲۰۰٦، ۱۳۷).

یەکێك لە گرنگترین هۆکارەکانی بەستنی ئەو پەیماننامەیە لەنێوان شانشینی ئەکەدی و شانشینی ئاوان بریتی بووە لە هەوڵی نەرامسین بۆ دوورخستنەوەی دەسەڵاتی سیاسی و سەربازی شانشینی ئاوان لە گووتییەکان کە لە ناوچە چیاییەکانی باکوری ئیلام لە هەمەدان دەریاچەی ورمێ تا دەگاتە ناوچەکانی سلێمانی بڵاوببوونەوە (رشید، ۱۹۹۰، ۵۳-۶۶) بەداخەوە بەشی زۆری دەقە مێخییەکەی کە باس لەو هاوپەیمانیەتە دەکات شکاوە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زانیاریی زۆر گرنگی تیا هاتووە ، کە لە سەرەتای دێڕێکی شکاوە هەیە کە تیایدا هاتووە :

" من (خیتا) هەوڵدەدەم شەڕانگێزی و خراپەکاری لە زەوییەکانی ئەکەد دەربکەم" (Hinz, W,1972, 75)

هەروەها لە سەرەتای ئەو پەیماننامەیە ناوی خواوەندەکان هاتووە ، کە نزیکەی ناوی ۳۷ خواوەند هاتووە، وەك خواوەند (پینیکر ، خوبان ، ناخونتێ ، ئین – شوشیناك ، شیموت، خوربی ، خوتران، نارونتێ ، ئامال ، ئەنکاراك، ....)، هەروەها

خواوەند نەنورتا کە وەك تاکە خواوەندی بیانی (واتە دەرەوەی ئیلام) ناوی لە پەیماننامەکە هاتووە (Cameron, G. G, 1962, 35).

هەروەها لە بڕگەیەکی تری تێکستە مێخییەکە هاتووە :

(تەنانەت پاشاکانیش دەنگیان دەخەنە پاڵ خواوەندەکان)

هەروەك لە بڕگەیەکی تر لە ستوونی دووەم لە تێکستەکە هاتووە :

" پاشا دەبێت بەوەفا بێت بۆ خواوەندی خۆر (ناخونتێ)

پاشا دەبێت ملکەچی خواوەند ئین- شوشیناك بێت (Hinz, W,1972, 76).

ئەم زانیارییەی سەرەوە ئەو راستییەمان بۆ دەردەخات کە پاشا نەرامسین دەبێت دان بەگەورەیی خواوەند ئین- شوشیناك بنێت ، هەر ئەمەشە وایکردووە کە پەیکەری خۆی لە پەرستگای ئەم خواوەندە لە سووسە دابنێت.

لە ستوونی سێیەمی نووسینە مێخییەکە لەسەر زاری پاشا خیتای ئاوانی هاتووە :

" دوژمنەکانی نەرامسین دوژمنی منن، دۆستەکانی نەرامسین دۆستی منن" (زادە، ١٣٧٠ هـ ، ٨)

وادیارە پاشای ئەکەدی نەرامسین زۆر متمانەی بە لایەنی دووەمی پەیماننامەکە (شانشینی ئاوان) نەبووە، لەبەر ئەوە بۆ مەبەستی زامنکردن و دڵنیایی وەرگرتن لە جێبەجێکردنی پەیماننامەکە چەندین کەسی نزیك لە پاشا خیتای شانشینی ئاوان وەك بارمتە لەگەڵ خۆی بردووە بۆ شاری ئەکەد(حسان، ٢٠٠٦ ، ١٣٧).

لە ئەنجامی ئەم زانیارییانەی کە لە ناو تێکستە مێخییەکەی تایبەت بە پەیماننامەکە بە دەستمان گەیشتوون بۆمان دەردەکەوێت کە خیتا پاشای ئاوان سەر بە دەسەڵاتی ئەکەدی بووە ، ئەمەش بە بەڵگەی :

١- سوێند خواردنی خیتا بەوەی کە دوژمنەکانی نەرامسین دوژمنی منن ، دۆستەکانی نەرامسین دۆستی منن ، بەڵام لە بەرامبەردا هیچ دەربڕینێکی لەم جۆرەی نەرامسین بۆ خیتا نییە .

٢- بەبارمتە بردنی هەندێك لە کەسایەتی گرنگی ئیلامی رەنگە (خزم و کەسە نزیکەکانی پاشا خیتا) بۆ ئەکەد و وەك زەمانەتێك و کارتێکی فشار لەسەر خیتا بۆ ئەوەی بە ناچاری پابەندی هاوپەیمانیەتەکە بێت بە پێچەوانەوە ژیانی کەسە نزیکەکانی خۆی ئەخاتە مەترسییەوە.

ئەم کارەش بەیەکەمین هەواڵی بردنی بارمتە دێت بۆ دڵنیایی وەرگرتنی لایەنی یەکەم لە پێناو پابەندبوونی لایەنی دووەم بە رێککەوتنی نێوانیان (محان ، ٢٠١١ ، ٧١).

لە دێڕی دوازدەهەم لەسەر زاری خیتای پاشای ئاوان هاتووە :

" وەك پاڵپشتییەك بۆ نەرامسین قوربانیم پێشکەش بە خواوەند – ئینشوشیناك کردوە بۆ ئەوەی نەفرەت و نەعلەتی خواوەند بەهەرکەسێك بکەوێت کە بیەوێت دەقی ئەو هاوپەیمانیەتە لە پەرستگا دەربێنێت یان بدزێت" (هینتس،١٣٧١ش، ٨١).

لەکاتی دانان بە هاوپەیمانیەتەکە بە شێوەیەکی فەرمی پاشا نەرامسین خۆی هاتووەتە سووسەی پایتەختی ئاینی ئیلامی ، لەڕێگەی وەزیر و کاهنی تایبەتی خۆیەوە (شادریش تەکال – Šadriš-takal) پەیکەرێکی خۆی لە پەرستگای خواوەند ئین-شوشیناك داناوە بۆ مەبەستی تەمەن درێژی و سەلامەتی پاشا نەرامسین(٧). ئەم کارەش وایکرد کە شانشینی ئاوان و هاوپەیمانەکانی واجب بێت لەسەریان بەرگری لە نەرامسینی هاوپەیمانیان بکەن کە لە بڕگەیەکی تێکستەکە هاتووە :

تەنانەت وارخاشی (مارخاشی) و هاوپەیمانەکانی ئیلام پێویستە لەسەریان بگەڕێنەوە ژێر دەسەڵاتی پاشای ئەکەد ، ئەو پاشایەی کە هەڵسا بە قۆڵبەست کردنی پاشا خوپشوم- کیمبی....، هەروەها هەمان چارەنووس چاوەڕێی فەرمانڕەوا

یاخیبووەکانی ناوچەی چیاکان لە باکوری رۆژئاوای ئیلام دەکات، لەوانە فەرمانڕەوای ئارمان ، بەتایبەتی ساتوونی پاشای لولوبی(Hinz, W,1972, 76-77.

لە پێناو پتەوکردنی زیاتری هاوپەیمانەتیەکە پاشا خیتای شانشینی ئاوان کچی خۆی داوەتە نەرامسین ، ئەمەش لە بەشێکی هاوپەیمانەتیەکە هاتووە کە پاشا نەرام-سین دیاریی زۆری بەخشیوە بە خیتای پاشای شانشینی ئاوان ، ئەم دیارییەش بریتی بووە لە دیاری (مارەیی) هاوسەرگیری (ألأحمد و الهاشمي ، ١٩٨٥،٥٤) .

هەروەها لەسەر زاری خیتای ئاوانی هاتووە :

" دیارییەکەم لە نەرامسین وەرگرت، هەر لەبەر ئەمەشە نەتەوەی ئیلام گشتیان بەرگری لە نەرامسین دەکەن" (محان،٢٠١١، ٧٣).

هەروەها لە برگەیەکی تری هاوپەیمانیەتەکە هاتووە کە پاشای ئاوان ئاواتەخوازە منالێکی لە خێزانەکەی (کچەکەی خیتا) ببینێت بۆ ئەوەی ببێتە میراتگری تەختی پاشایەتی لە ئەکەد کە تیایدا هاتووە :

" ئایا دەکرێت خێزانەکەت نەوەی تۆی ببێت.

دەمەوێت نەتەوەکەت دڵخۆش بێت" (مهران،١٤٩،١٩٩٠).

لە کۆتاییدا لە زانیارییەکانی ناو ئەو پەیماننامەیە بۆمان دەردەکەوێت کە لایەنی ئەکەدی مەرجی زۆر زیاتری سەپاندووە بەسەر لایەنی ئیلامی ئەمەش رەنگە ئەنجامدانی ئەو پەیماننامەیە لەدوای سەرکەوتنی لایەنی ئەکەدی بێت بەسەر لایەنی دووەم (شانشینی ئاوان) هەر بۆیەش بەم جۆرە دارێژراوە.

ئەم پەیماننامەیە لەپاڵ ئەوەی زانیاریی مێژوویی زۆر گرنگی تیا هاتووە ، هەروەها بە سەرچاوەیەکی گرنگی وەرگرتنی زانیاری دەربارەی زمانی ئیلامی دادەنرێت (علی، ٢٠١٩ ، ٢٤٨). دەقی تێکستی مێخی ئەم پەیماننامەیەش لە مۆزەخانەی لۆڤەر پارێزراوە (Hinz,1972, 76). کوتیك – ئین شوشیناك (پۆزۆر – ئین – شوشیناك)(رینیە لابات، ٢٠٠٤، ٥٣)[٨] برای خیتای پاشای ئاوان بووە لە ماوەی ٢٢٤٠-٢٢٢٠پ.ز فەرمانڕەوایەتی کردووە ، وە حاکمی شاری سووسە بووە لە سەردەمی پاشا نەرامسین (ألأحمد و الهاشمي ، ١٩٨٥،٥٤). بەڵام هەندێك لە توێژینەوەکان ئاماژە

بۆ ئەوە ئەکەن کە ئامۆزای پاشا خیتا بووە، هەروەك پۆزۆر-ئین شوشیناك خۆی لە یەکێك لە نووسینەکانی خۆی دەڵێت کوڕی شیمبی –ئیششوکم(Cameron, G.G., 1962, 36) هەرچۆنێك بێت کوتیك ئین شوشیناك بە بەهێزترین و بەناوبانگترین پاشاکانی شانشینی ئاوان دادەنرێت(عصفور، د.ت، ٤٠٢-٤٠٣). کوتیك-ئین شوشیناك هەر لەسەرەتاوە وەك فەرماندەیەکی سەربازی بەهێز دەرکەوتووە لە سووسە، لەوکاتەی کە خیتای برای پاشای ئاوان بوو، لە پێناو پاراستنی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی ئەکەدی و شانشینی ئاوان چەندین هەڵمەتی سەربازیی ئەنجامداوە بۆ سەر هەریەکە لە ناوچە چیاییەکانی باکوری رۆژئاوا، توانی یاخیبوون و راپەڕینەکانی ناوچەکانی کیماش و خورتی دژ بە دەسەڵاتی ئەکەدی دابمرکێنیتەوە (Stienkeller ,2017, 126). بەهەمان شێوە بەفەرمانی نەرامسین بە کپ کردنەوەی یاخیبوونەکانی هەریەکە لە شارەکانی خوپشانا لە ئیلام و خوخنوری و شیلوان و موتوران (علی، ٢٠١٩ ، ٢٥١). هەروەها توانیویەتی هەڵمەتی سەربازی بۆ ناو جەرگەی وڵاتی گووتییەکان ئەنجام بدات (ألأحمد و الهاشمي ،١٩٨٥، ٥٥).

بەهاتنی پاشا شارکەللی شاری بۆ سەر تەختی ئەکەد (٢٢٠٦-٢١٨١پ.ز) کۆتیك ئین –شوشیناك زۆر زیاتر دەسەڵاتەکانی خۆی فراوان کرد و توانی سووسە و ئەنشان بەتەواوەتی بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە ، پاشان سنووری شانشینی ئاوانی فراوان کرد تا گەیشتە سیماشکی لە بەشی رۆژهەڵاتی سووسە ، بەڵام لە بەشی رۆژئاوا گەیشتە باکوری بابل. ئەم پاشایە بە دواهەمین پاشای بنەماڵەی دووەمی ئاوان دادەنرێت(Potts, T.,1994, 122) ، چەندین دەقی تێکستی مێخی لەدوای خۆی بەجێهێشتووە سەرەتا تێکستەکاني بە زمانی ئەکەدی نووسیوە بەڵام لە قۆناغەکانی دواتر تێکستەکانی بە زمانی ئیلامی نووسیوە وەك زمانی فەرمی شانشینی ئاوان بەکاریهێناوە، ئەمەش بەواتای بەدەستهێنانی سەربەخۆیی و رزگاربوون لەژێر هەژموونی دەسەڵاتی ئەکەدی لە سەردەمی شارکەللی شاری (Cameron, G.G. 1962., 36). ئەم پاشایە لە نووسینەکانی خۆی چەندین نازناوی مەزن و گرنگی داوەتە پاڵ ناوی خۆی لەوانەش " پاشای وڵات ، هەڵبژاردە (المختار) ، سەرکەوتوو (المنتصر) ،

پاشای بەهێز ، پاشای چوار لاکانی جیهان ، پاشای ئاوان " ، ئەمانەش بەڵگەیە لەسەر بەهێزیی ئەو پاشایە و فراوانی سنووری دەسەڵاتی شانشینی ئاوان لە سەردەمی خۆیدا پیشان دەدات (Javier, 2016, p173). هەندێك لە سەرچاوەکان وا پیشان دەدەن کە پوزور ئین شوشیناك بۆ ماوەیەکی زۆر فەرمانڕەوایەتی کردووە تەنانەت دوای رووخانی دەوڵەتی ئەکەدی لەسەر دەستی گووتییەکان، هەر مابوویەوە لەسەر تەختی پاشایەتی شانشینی ئاوان، هەروەك ئاماژە بە مانەوەی ناوچەکانی باکوری بابل لەژێر دەسەڵاتی شانشینی ئاوان دەکەن لەو کاتەی ئوتو حیکال فەرمانڕەوایەتی شاری وەرکای ئەکرد. هەندێك لە توێژەران مێژوویەکی تازەتر ئەدەن بە پۆزۆر ئین – شوشیناك و ئەڵێن هاوسەردەم بووە لەگەڵ گودیا و ئورنەممۆ ، بەڵام ئەمەیان هیچ بەڵگەیەکی زانستی و پاشماوەی شوێنەواری و نووسینی مێخی نییە تا ئەو بۆچوونە پشتڕاست بکاتەوە (قشقایی ، ١٣٩٩، ٢٢٢).

وادیارە دوای ئەوەی گووتییەکان سەرکەوتوو بوونە لە رووخاندنی دەوڵەتی ئەکەدی و داگیرکردنی بەشێکی زۆری وڵاتی دوو رووبار توانیویانە لەو دیوی زاگرۆسیشەوە هێرش بکەنە سەر شانشینی ئاوان و ئەویش بڕووخێنن بەم جۆرەش هەواڵی پۆزۆر ئین شوشیناك دوا پاشای بنەماڵەی ئاوان کۆتایی دێت و شانشینی ئاوانیش دەڕووخێت (Stienkeller, P.: 2017, 126).

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم : سەرچاوە عەرەبییەکان

١- الأحمد ، سامی سعید (١٩٧٨)، المدخل الى تاريخ العالم القديم (العراق حتى العصر الأكدي) ، ج١ ، بغداد

٢- الأحمد، سامي سعيد ، رضا جواد الهاشمي (١٩٨٥)، تأريخ الشرق الأدنى القديم ايران و الأناضول، بغداد.

٣- اوبنهايم ، ليو (١٩٨١)، بلاد مابين النهرين ، ت: سعدي فيضي عبدالرزاق، بغداد.

٤- حسان ، أحمد عبدالرحمن عابدين محمد (٢٠٠٦)، المعاهدات الدولية ، دراسة في تأريخ العراق القديم في الألفين الثالث والثاني قبل الميلاد، اطروحة دكتوراه ، جامعة الزقازيق.
٥- الجميلي ، عامر عبدالله (٢٠٠٥) الكاتب في بلاد الرافدين القديمة، دمشق،
٦- راشد، اديب أنيس (٢٠١٧)، عيلام " الأهواز " ارض الصراعات منذ فجر التاريخ حتى دخول البويهيين الى بغداد سنة ٣٣٤هـ/ ٩٤٦م ، ط١، بيروت
٧- رشيد ، جمال (١٩٩٠)، تأريخ الكرد القديم ، أربيل .
٨- رشيد ، فوزي (١٩٨١) اقدم الكتابات المسمارية المكتشفة في حوض حمرين، بغداد
٩- روو ، جورج (١٩٧٩)، العراق القديم ، ت: حسين علوان حسين ، الموصل.
١٠-كريمر ، صموئيل نوح (١٩٧٣) السومريون، ترجمة ، فيصل الوائلي ، الكويت.
١١-عصفور ، محمد ابوالمحاسن (د.ت)، معالم تأريخ الشرق الادنى القديم من اقدم العصور الى مجيء الاسكندر، بيروت.
١٢-علي ، سعاد عبدالجبار (٢٠١٩)، العيلاميون تاريخهم الحضاري والسياسي، رسالة ماجستير غير منشورة ، جامعة واسط .
١٣-غيث سليم (٢٠١١)، أكد و اور الثالثة من النشأة حتى السقوط ، ط١، دمشق، ١٩٨١.
١٤-لابات ، رينيه (٢٠٠٤) ، قاموس العلامات المسمارية ، ترجمة الأب البير ابونا وآخرون، مطبعة المجمع العلمي ، بغداد.
١٥-مهران ، محمد بيومي (١٩٩٠)، "تاريخ العراق القديم" في مصر والشرق الأدنى ، الأسكندرية.

دووەم : سەرچاوە فارسییەکان

١- قشقايى ، حميد رضا (١٣٩٠هـ)، گاهنماى تاريخ ايران ، ايلاميان، تهران ١٣٩٠هەتاوی

٢- قشقايى ،حميد رضا (١٣٩٩هـ)، بازنگرى در تاريخ ايلام (دوران أوان) ، مجله کندوکاو ، شماره ١١ ، تهران.
٣- قنبري، ليلا (١٣٩١هـ)، تاريخ ايران باستان (فرهنگ و تمدن ايلام) دانشگاه ازاد اسلامى، تابسا.
٤- هينتس ، والتر (١٣٧١هـ)، دنياى گمشده ايلام، ترجمه: فيروز فيروزينا، تهران.

سێیەم: سەرچاوە بیانییەکان

1- Ahmed, K. (2012), the beginnings of Ancient Kurdistan (2500-1500 B.C), Leiden.
2- Alvarez- Mon, J. (2012),"Elam: Iran's First empire" in Archaeology of Ancient Near East, USA:, Vol.1,
3- Alvarez- Mon, J. (2016) 'the elamite civilazation' from Ancient History Vol.46, Maquire university
4- Alvarez – mon, J. (2016), Puzur-Inšušinak", the last king of akkad text, 2016.
5- Alvarez- Mon, J.(2017), Elamite Civilazation , from " ancient History", Vol.64, maquire university, ,
6- Breton, L.E.(1957), the Early Period at Susa, Mesopotamian Relations, Iraq, Vol.19, No.2, London.
7- Bringman, j. and Others. (1989). Chicago Assyrian Dictionary, CAD, vol.Š1
8- Cameron , G. G. (1936), History of early Iran , Chicago.
9- Cifuentes, E. Q. (1997), Historia de Elam, El Vecino Mesopotamico, Murcia.
10-Ebeling, E. and Meissnerm B.(1932), Realliexikon der Assyriologie, RLA, Vol.1, Leipzig.
11-Elizabith, C. (1943), Elam: surveys of political history and archaeology. (University of California publications. Near Eastern studies; vol. 25.
12-FRAYNE, D. . (1993), Sargonic and Gutian period , London, RIME 2,
13-FRAYNE, D.(1998), Presargonic period , London , RIME, Vol. 1.
14-Glassner, . J. (1996), Les Dynasties D'awan Et De Shimashki. Un
15-Document De Suse." Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires(1)., Germany 1996

16-Hansman, J.(1967), Charax and the Karkheh, Iranica antiqua, Vol.7,

17-Jacobsen, T. (1939), The Sumerian King List, Assyriological Studies, Chicago.

18-Hinz, W (1967), "Elams Vertrag mit Naram-Sîn von Akkade,", ZA 58

19-Hinz, W. (1972), the lost word of Elam, London.

20-König, FW. (1977) Die Elamischen Königsinschriften. Osnabrück, Biblio Verlag

21-Kramer, S. N.(1963), Sumerians, Their History , culture and Character, Chicago.

22-Langdon, S.(1921), the Early chronology of Sumer and E-gypt and similarities in their culture, Journal of Egyptian of Archaeology, vol.7, No.3/4, USA.

23-LEGRAIN, L. (1947) Business Document of the Third Dynasty of Ur, London , UET 3

24-Michalowski, P. (1980), New Sources concerning the Reign of Naram-Sin, JCS, Vol.32, no.4, USA.

25-Nasrabadi, B. M.(2004), Elam: Archeology and History, Bochum.

26-Potts, T. (1994) Mesopotamia and the East an Archaeological and Historical study of Forign relations 3400-2000B.C, Oxford.

27-Scheil,R. (1931) Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale (Paris Vol.20.

28-Selz, G.J. (1991), "'Elam' Und ' Sumer'"- Skizze Einer Nachbarschaft Nach Inschriftlichen quellen der vorsargonischen Zeit, RAI, Vol. 34 , 1991

29-Stienkeller, P.(2017), the birth of Elam in history, the Elamite world,routledge, New York.

30-Stolper, M.W.(1989), Awan , from Encyclopaedia Iranica, vol..3,

31-Tinney, S. (1995), 'A new look at Naram-Sin and the "Great Rebellion"', USA, JCS, Vol. 47

32-Vallat, F. (1980), Suse et 1'Elam, Recherche sur les grandes civilizations, Memoire 1, Paris.

33-Vallat, F.,(1993) Reportoire Geographique de Textes Cuneformes, Vol.11, Wiesbaden.

پەراوێزەکان:

(1) رووباري قابليتوم-Qablitum : ئەم رووبارە کە لە نووسینە مێخییە شاهانەییەکانی پاشا ریمۆش ناوی هاتووە بریتییە لە رووباری (دێز)ی ئەمڕۆ، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە :

Hansman, J.: Charax and the Karkheh, Iranica antiqua, Vol.7, 1967, p.32

(٢) لە سەردەمی بابلی کۆن نووسەرەکان هەڵمەتێکی زۆر گرنگی دەست پێکرد کە بریتی بوو لە کۆپیکردنەوەی ئەو تێکستانەی کە بۆ سەردەمەکانی زۆر کۆنتر و پێش خۆیان دەگەڕێتەوە ، ئەوەش بۆ ئێمەی توێژەر سوود و قازانجێکی زۆری هەبووە ، هەندێك جار تێکستێکی کۆن دۆزراوەتەوە کە مێژووەکەی بۆ هەزارەی سێیەم دەگەڕێتەوە باس لە ڕوودوێك ئەکات بە هەمان شێوە تێکستێکی تر دۆزراوەتەوە کە مێژووەکەی بۆ هەزارەی دووەم دەگەڕێتەوە بەڵام باسی هەمان ڕووداو ئەکات. لە کۆمەڵگای کۆنی وڵاتی دوو رووبار کەسان و نووسەری تایبەتی هەبوون کە پیشەیان بریتی بوو لە کاری لەبەرگرتنەوە یان کۆپیکردنەوەی تێکستەکان کە ناوبانگیان بە (نووسەری لەبەرگرتنەوە) دەرکردبوو کە لە زمانی سۆمەری بە (DUB. SAR. GEŠTU$_2$. SU) بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێوە بۆ : (الجميلي، ٢٠٠٥، ص٩٧)

(٣) بۆ یەکەمین جار ناوی ئەم کەسایەتی و شارە ئیلامییانەی سەر بە شانشینی ئاوان لەم دەقە مێخییە هاتوون وە تا ئێستا زانیاریی زیاتریان دەربارە نازانرێت.

(٤) ئەو تێکستانەی بەدەستمان گەیشتوون بریتییە لە چەند دانەیەك کە وادیارە دووبارە لە سەردەمی بابلی کۆن نووسراونەتەوە و کۆپی کراونەتەوە. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە :

(Frayne, 1993, RIME, Vol.2, 56-59).

(٥) بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی تێکستە مێخییەکان بگەڕێوە بۆ :

(Frayne,1993, RIME 2, 60-69).

(٦) GIR$_3$.NITA$_2$: وشەیەکی سۆمەرییە هاو واتاکەی لە زمانی ئەکەدی پێی دەڵێن (شەکاناککو- šakkanakku) کە بەواتای سەرلەشکر یان فەرماندەی سەربازی سوپا دێت (حاكم عسكري). بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە :

(Bringman, CAD, vol.Š1 , 170).

(٧) ئەم کارەی نەرام سین بەرامبەر بە خواوەند ئین – شوشیناك گەورە خواوەندی ئیلامی بریتییە لە داننان بە گەورەیی و مەزنی و دەسەڵاتی ئەم خواوەندە.

(٨) ناوە بنەڕەتیە ئیلامییەکە بریتییە لە کوتیك – ئین شوشیناك بەڵام لە تێکستە ئەکەدییەکان بە پۆزۆر ئین – شوشیناك/ Puzur-En-Šušinak) ئاماژەی بۆ کراوە کە ناوەکەی بە مانای (نەنێی خواوەند ئین – شوشیناك) دێت. بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر مانای ناوەکە بڕوانە :
(لابات ، ٢٠٠٤، ص٥٣).

الملخص

مملكة آوان (لورستان) في المصادر المسمارية

تعتبر مملكة آوان من اقوى الممالك المجاورة لبلاد الرافدين في الألف الثالث قبل الميلاد، وكانت عاصمتها مدينة آوان التي لم تكتشف موقعها لحد ألآن، هناك آراء عديدة حول موقع المدينة، ومنها حسب رأي بعض الباحثين انها تقع بالقرب من نهر ديزفول على ان لا تكون المدينة بعيدة عن مدينة سوسة ، ويعتقد البعض الاخر ان بقايا المدينة تقع في منطقة لورستان والتي تمثل عاصمة مملكة آوان.

شهدت منطقة لورستان ظهور اقدم مملكة عيلامية في الالف الثالث قبل الميلاد، حيث حكمت فيها سلالتين حاكمتين، عرفت باسم سلالة آوان الأولى والثانية، سلالة آوان الأولى كانت تحكم من خلال عصر فجر السلالات السومرية، وقد ذكرت في قائمة الملوك السومريين كأحد الدول والمدن التي انتقلت اليه ملوكية بلاد سومر .

في حين سلالة آوان الثانية حكمت في عصر فجر السلالات الثالث مرورا بالعصر الأكدي وتستمر الى مجيء الكوتيين للحكم في بلاد الرافدين ، حيث حكم فيها ١٢ ملكا. ومن اشهر ملوك سلالة آوان الثانية الملك خيتا التي قام بأتفاقية سلام مع نرام سين الأكدي ، و الملك بوزور - ان-شوشيناك التي وسع من حدود مملكة آوان ليشمل كل بلاد عيلام والمناطق الشمالية لبلاد بابل.

الكلمات الدالة : مملكة آوان ، لورستان ، عيلام ، خيتا ، بوزور-ان-شوشيناك

Abstract
Kingdom of Awan (Loristan)
in the cuneiform sources

The Kingdom of Awan is one of the most powerful neighboring kingdoms of Mesopotamia in the third millennium BC, and its capital was the city of Awan, whose location has not yet been discovered. There are many opinions about the site of the city, Some researchers believe that it is located near the Dizful River, provided that the city is not far from the city of Susa, Others believe that the city's remains are located in the region of Luristan, which represents the capital of the Kingdom of Awan..

The region of Lurestan witnessed the emergence of the oldest Elamite kingdom in the third millennium BC, where two dynasties ruled, known as the first and second Awan dynasties, the first Awan dynasty that was ruling during the Early Sumerian dynastic period, and it was mentioned in the Sumerian king list as one of the countries and cities that the kingship of Sumer passed to him.

While the second Awan dynasty ruled in third dynasties period through the Akkadian period and continued until the Gutians came to rule in Mesopotamia, where 12 kings ruled. One of the most famous kings of the second dynasty of Awan, was King Ḫita, who made a peace agreement with akkadian king Naram-Sin. And another famous King was Puzur-En-Šušinak, who expanded the borders of the Kingdom of Awan to include all the countries of Elam and the northern regions of Babylonia.

Key words:

Kingdom of Awan, Luristan, Elam , Ḫita, Puzur-En-Šušinak

جۆراوجۆری زمانی
لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)ی فەرهاد پیربالدا

د. عومەر ئەحمەد عەبدولڕەحمان
بەشی زمانی کوردی / کۆلێژی پەروەردە/ شەقڵاوە
زانکۆی سەلاحەددین – هەرێمی کوردستان، عێراق
Omer.abdulrahman@su.edu.krd

پوختە:

ئەم لێکۆڵینەویە دەچێتە بواری کۆزمانەوانی، هۆکارەکانی بوونی جۆراوجۆری زمانی لە کۆمەڵگادا ڕووندەکاتەوە، کە دیاردەیەکە لەناو کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتیدا هەیە، لەبەرئەوەی هەموو کۆمەڵگایەك لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە پێکهاتووە لە چەندین چین و توێژی کۆمەڵایەتی و تاکەکانی بەگشتی بریتین لە ژن و پیاو و تەمەنی جیاواز و کەسی ڕۆشنبیر و جوتیار و نەخوێندەوار و ...تد، هەر یەکێکیش لەمانە زمانێکی تاڕادەیەك جیاوازیان هەیە، کە بە وشە و زاراوە تایبەتەکانیان دەناسرێنەوە. لێکۆڵینەوەکە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)ی وەکو نموونە وەرگرتووە تاوەکو بزانێ ئایا جۆراوجۆری زمانی لە زمانی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەدا بەرجەستە بووە؟ ئایا لەناو ڕۆمانەکەدا ژن وەکو ژن و پیاو وەکو پیاو و منداڵ وەکو منداڵ و ڕۆشنبیر وەکو ڕۆشنبیر قسەیکردووە لەڕووی زمانەوە؟ ئایا جیاوازیی پیشە و پێگەی کۆمەڵایەتی و باری ڕۆشنبیری و ...تد کاریکردۆتە سەر زمانی کەسایەتییەکان؟ یاخود هەموویان بەیەك ڕیتم و شێواز و زمان قسەدەکەن. لێکۆڵینەوەکە لە دوو بەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا پەیوەندیی نێوان زمان

و کۆمەڵ ڕوونکراوەتەوە، لەگەڵ خستنەڕووی پەیوەندیی زمان بەچەند دیاردەیەکەوە، لە بەشی دووەمدا ئەم لایەنە بەسەر زمانی ڕۆمانەکەدا پراکتیزەکراوە.

وشە سەرەکییەکان: جۆراوجۆری زمانی، کۆزمانەوانی، کۆمەڵگای نموونەیی، شێوازی دەربڕین.

پێشەکی:

- **ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە:** بریتییە لە (جۆراوجۆری زمانی لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)ی فەرهاد پیربالّدا)، کە تێیدا باس لە زمانی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکە کراوە بەپێی بار و پیشە و ڕەگەز و تەمەن و پلەوپایەی کۆمەڵایەتییان.

- **سنوور و بواری لێکۆڵینەوەکە**: سنووری لێکۆڵینەوەکە بریتییە لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم) ی فەرهاد پیربالّ، هەروەها لێکۆڵینەوەکە دەچێتە بواری (کۆزمانەوانی)یەوە، چونکە جۆراوجۆری زمانی یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی زمانەوانیی کۆمەڵایەتی،

پرسیاری لێکۆڵینەوەکە: لێکۆڵینەوەکە هەوڵدەدات وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە، کە ئایا جۆراوجۆری زمانیی لە زمانی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەدا بەرجەستە بووە؟ ئایا لەناو ڕۆمانەکەدا ژن وەکو ژن و پیاو وەکو پیاو و منداڵ وەکو منداڵ و ڕۆشنبیر وەکو ڕۆشنبیر قسەیکردووە لەڕووی زمانەوە؟ ئایا جیاوازی پیشە و پێگەی کۆمەڵایەتی و باری ڕۆشنبیری و ...تد کاریکردۆتە سەر زمانی کەسایەتییەکان؟ یاخود هەموویان بەیەك ڕیتم و شێواز و زمان قسەدەکەن.

- **ڕێبازی لێکۆڵینەوە:** لێکۆڵینەوەکە بەپێی ڕێبازی (وەسفی - شیکاری) ئەنجامدراوە.

- **ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە:** لێکۆڵینەوەکە وێڕای ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان، لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت، بەشی یەکەم تەرخانکراوە بۆ لایەنی تیۆری، کە تیایدا پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ ڕوونکراوەتەوە لەگەڵ کاریگەری هەریەك لە زمان و کۆمەڵگا لەسەر یەکتری، دواتر چەمکی جۆراوجۆری زمانی ڕوونکراوەتەوە، لەگەڵ هۆکارەکانی هاتنەئارای جۆراوجۆری، پاشان پەیوەندیی زمان بە چەند بار و دیاردەی کۆمەڵایەتییەوە ڕوونکراوەتەوە، وەك: زمان و ڕەگەز، زمان و تەمەن، زمان و پیشە، زمان و شێواز، ... تد. لە بەشی دووەمدا هەموو ئەو پەیوەندی و کاریگەرییانە بەسەر زمانی کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکەدا پراکتیزەکراون، پاشان چەند ئەنجامێك خراونەتەڕوو لەگەڵ لیستێکی سەرچاوەی بەکارهاتوو.

١- بەشی یەکەم: پەیوەندیی زمان و پێکهاتە کۆمەڵاییەتییەکان:

١/١. سەرەتا: زۆربەی هەرەزۆری ئەو پێناسانەی لەلایەن لێکۆڵەرانەوە سەبارەت بە زمان خراونەتەڕوو، بەشێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ ئاماژە بە پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ دەکەن.

بابەتی سەرەتای سەرهەڵدان و دروستبوونی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، بابەتێکە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ لەم لێکۆڵینەوەیە جێگای نابێتەوە، بەڵام پێویستە تێبینی ئەوە بکرێت، کە هەر لەو کاتەی لە هەر شوێنێك دوو مرۆڤ بەیەکەوە کۆبوونەتەوە، ئەوا پێویستییان بە هۆکارێك بووە بۆ لەیەکترگەیشتن، کەواتە هەر لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ژیانی مرۆڤ (کاتێك کۆمەڵێك مرۆڤ لە ئەشکەوتێك ژیاون) پێویستییان بەزمان هەبووە بۆئەوەی لەیەکتری تێبگەن، ئەمەش بەڕوونی لە بەشی دووەمی پێناسەکەی (بارك و تراگەر) دا هەستی پێدەکرێت، کە دەڵێ: ((زمان بریتییە لە چەند ڕەمزێکی لەخۆوە کە بەهۆیەوە کۆمەڵ دەتوانێ هەرەوەزی بکات)) (فتاح، ٢٠١١، ١١).

دوای گەشەسەندن و پێشکەوتنی مرۆڤ و دروستبوونی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، هەر یەکێك لە کۆمەڵگاکان بەسەر چەند پێکهاتەیەك دابەشبوون، وەك (خوێندەوار و نەخوێندەوار، لادێیی و شارستانی، ...تد) هەروەها کۆمەڵێك پیشەی جیاوازی وەك (مامۆستا، دکتۆر، فیتەری، ... تد) دروستبوون. هەروەها بوونی دوو ڕەگەزی جیاوازی (نێر و مێ) یەکێکی ترە، کە کاریگەریی خۆی هەیە لەم بوارەدا، (جیاوازی یان هەمەچەشنی کۆمەڵایەتی دیاردەیەکی زۆر ڕوونە و هیچ کۆمەڵێ لێی بەدەر نییە، زۆر شتیش هەیە کە ئاماژە بۆ ئەو جیاوازییە دەکات، هەندێکیان پەیوەندییان بە نەژاد و ڕەچەڵەك و هەندێکی تریان بە سامان، یان ڕوخساری دەرەوە لە جلوبەرگ ... هەندێکی تریان پەیوەندییان بە پیشە یان تەمەن یان ڕەگەز یان ئاین یان ... تد هەیە) (خەرما،

٢٠١٣، ٢٩٥). هەر چین و توێژێکیش لەوانەی، کە لە پێشەوە باسکران شێوازی قسەکردنی تایبەت بەخۆیان هەیە و بەشێوەیەك لە شێوەکان لە ئەوانی تر جیایدەکاتەوە، چونکە زمان (هەویەی کۆمەڵایەتی قسەکەر دیاریدەکات) (فتاح، ٢٠١٠، ١٣٧). لێکۆڵینەوە لەم دیاردەیە دەچێتە چوارچێوەی زانستێك پێیدەوترێت کۆزمانەوانی (زمانەوانی کۆمەڵایەتی).

٢/١. کۆزمانەوانی (زمانەوانی کۆمەڵایەتی):

لە کوردیدا لە بەرامبەر (علم اللغة الاجتماعي – Sociolinguistic) دا زاراوەی (کۆزمانەوانی) یان زمانەوانی کۆمەڵایەتی بۆ بەکارهاتووە. کۆزمانەوانی پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە هەردوو زانستی کۆمەڵناسی و زمانەوانییەوە هەیە، ئەوەی یەکەمیان لە سەرەتادا لەلایەن (دۆرکایم)ەوە وەکو زانستێکی سەربەخۆ دەرکەوت، دووەمیشیان بەهەمان شێوە لەلایەن سۆسێرەوە وەك زانستێکی سەربەخۆ بەتایبەت زمانەوانیی نوێ ناسێنرا، چونکە هەموو ئەو لێکۆڵینەوانەی پێش سۆسێر، کە لەبارەی زمانەوە ئەنجامدراون بەگشتی لەبارەی سیستمەکانی ناو زمانەوە بوون، بەڵام سۆسێر ئەم ڕێڕەوەی گۆڕی و زیاتر گرنگی بە پەیوەندییەکانی زمان دا بەدەرەوەی خۆی، لەوانەش پەیوەندیی زمان بە کۆمەڵناسییەوە یان بە (کۆمەڵ)ەوە، بەم پێیە هەردوو زانستی (کۆمەڵناسی و زمانەوانی) لەسەر دەستی ئەم دوو زانایە گەیشتنە لووتکە. (موحسین، ٢٠٠٨، ١١٣).

هەوڵەکانی سۆسێر کاریگەریی زۆریان هەبوو لەسەر دەرخستنی پەیوەندیی بەتینی نێوان هەردوو زانستی زمانەوانی و کۆمەڵناسیدا. هەر لەو سەردەمەشدا، زانستەکان بەگشتی بەرەو تایبەتیەتی و تایبەتیەتی ورد دەڕۆیشتن، بۆیە ویستی سەرهەڵدانی لقێکی گرنگی زمانەوانی کە بریتی بوو لە (کۆزمانەوانی) چەکەرەی کرد ، سەرەتای ئەمەش لە کارەکانی (مالینۆفسکی و

فێرث) دا لەساڵەکانی بیست و سییەکانەوە سەریهەڵدا. زمان لە ڕوانگەی ئەمانەوە بریتییە لە هەڵبژاردنی ڕەوشتێ لە نێوان سەدان ڕەوشت، کە لەژێر دەسەڵاتی مرۆڤدان بەپێی باری کۆمەڵایەتی) (فتاح، ٢٠١٠، ١٣٦) دوای ئەمانە زۆر لە لێکۆڵەران و زانایان ڕۆڵی گرنگیان هەبووە لە بەستانەوەی زمان بە دیاردەکانی دەرەوەی خۆی، هەروەها پەیوەندیی زمانەوانی بە زانستەکانی ترەوە، لەوانە (ساپیر) یەکێك بوو لەو لێکۆڵەرانە، کە داوای ئەوەی دەکرد زمانەوانی بە زانستەکانی ترەوە گرێبدرێت، هەروەها (بایك) لە ئەمەریکا لە کارەکانیدا هەوڵێکی زۆری داوە بۆ دۆزینەوەی پەیوەندی لە نێوان ڕێزمان و باری کۆمەڵایەتی قسەکەرانەوە (حەمەغەریب، ٢٠١٧، ١٦).

بەمەش دەتوانین بڵێین کۆزمانەوانی لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە تا گەشەکردن و نەشونمای، کاری تەنیا کەسێك نەبووە یان کاری تەنیا لێکۆڵەرێك نەبووە، بەڵکو کارێکی دەستەجەمعییە و بەرهەم و هەوڵ و ماندووبوونی کۆمەڵێك لێکۆڵەرە لە ماوەیەکی تاڕادەیەك درێژی مێژوویدا، کە سەرەتاکەی لە کارەکانی (مالینۆفسکی و فێرثەوە) دەستپێدەکات و دواتر بە هەوڵەکانی (سۆسێر و فندریس و هالیدای و یسبرسن و هاریس و ... تد) دەگاتە مەنزڵ و شوێنپێی خۆی قایم دەکات وەك زانستێك بەتەواوی جێگیر دەبێت (نهر، ١٩٨٨، ٢٣).

کۆزمانەوانی وەکو لقێکی گرنگی زمانەوانی پەیوەندیی نێوان تاکەکانی کۆمەڵگا لەڕووی زمانییەوە لێکدەداتەوە، لەگەڵ بەیەکەوەگرێدانی پەیوەندییە کۆمەڵناسی و زمانییەکان (موحسین، ٢٠٠٨، ١١٢). یاخود کۆزمانەوانی لێکۆڵینەوەی زمانە لەو لایەنانەی پەیوەندییان بە هۆکارە کۆمەڵایەتییەکانەوە هەیە (سعید، ٢٠١١، ٢٠).

١/٢/١. سنووری کۆزمانەوانی: بەشێوەیەکی گشتی لێکۆڵینەوە زمانییەکان دوو ئاراستەی سەرەکی وەردەگرن، یەکەمیان بریتییە لەو ڕێگا و یاسایانەی کە لە ناوەوەی زماندا بەکاردەهێنرێت بۆ لێکدانەوە و ڕێکخستنی پەیوەندیی نێوان دەنگەکانی زمان و ناوەرۆکی وشە و تا دەگاتە ئەو واتایەی کە دروستی دەکەن، دووەمیان بریتییە لە لێکۆڵینەوە لەو لایەنەی، کە پەیوەندی بە ئەرکی زمان لە کۆمەڵگادا هەیە، واتە پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵ و کاریگەری هەریەکێکیان لەسەر ئەوی تردا (برزو ، ٢٠١١، ١٩-٢٠). کە ئەوەی دووەمیان بابەتی لێکۆڵینەوەکەی ئێمەیە.

بەشێوەیەکی گشتی کۆزمانەوانی لە تەواوی ئەو پەیوەندییانە دەکۆڵێتەوە، کە لەنێوان زمان و کۆمەڵدا هەن وەك: ڕۆڵی زمان لە کۆمەڵ و کاریگەری لایەنی ژیانی کۆمەلایەتی خەڵك لەسەر زمان، هەستی قسەپێکەرانی زمانێك بەرامبەر بە زمانێکی تر، هەستیان بەرامبەر هەمان زمان، تێڕوانینیان بەرامبەر پایەی کۆمەلایەتی ئاخێوەرانی زمانەکەیان یان زمانەکانی تر... تد، لێکۆڵینەوە لە هۆکارەکانی بازدانی زمانی لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی تر یان لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر و چەندین بابەتی تر (فتاح، ٢٠١٠، ١٣٩-١٤٣). هەروەها لێکۆڵینەوە لە دابەشکردن و کێشە و پۆلینکردنی دیالێکتە جوگرافییەکان و دیالێکتە کۆمەلایەتییەکان و کۆمەڵگای دووزمانی و ئەو لایەنانەی پەیوەندییان بە چین و توێژەکانی کۆمەڵگاوە هەیە، وەك ڕەگەز، تەمەن، پیشە، بنەچەی ئیتنی... تد (سعید، ٢٠١١، ٢٠). هەموو ئەمانەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە کۆزمانەوانی پێیوایە جیاوازی لە نێوان کۆمەڵەکان هۆکارێکی سەرەکییە بۆ دروستبوونی جیاوازی لە نێوان زمانەکاندا، لە بەرامبەریشدا پەیدابوونی جۆراوجۆری و هەمەچەشنی لە زماندا دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری کۆمەلایەتی (شەمس، ٢٠٠٦، ٢٤).

٣/١. پەیوەندیی نێوان زمان و کۆمەڵگا: پەیوەندییەکی بەتین لەنێوان زمان و کۆمەڵگادا هەیە، بەجۆرێك کە هەریەکێکیان کاریگەری تەواوی لەسەر ئەویتردا هەیە، لە خوارەوەدا هەوڵدەدەین پەیوەندییەکان دەستنیشان بکەین:

١-محمد معروف پێیوایە زمان هەویەی کۆمەڵایەتی قسەکەر دیاری دەکات (فتاح، ٢٠١٠، ١٣٧). واتە ئێمە لەڕێگەی زمان یان قسەکردنەوە دەتوانین ناسنامە و کەسێتی قسەکەر ئاشکرا بکەین، لەڕووی ئەوەی، کە سەر بە چ چینێکی کۆمەڵایەتییە و باری دەروونی چۆنە و پلەوپایەی کۆمەڵایەتی چییە و لە چ تەمەنێکدایە؟ دەتوانرێت ئەمانە هەمووی لە ڕێگەی زمانەوە ئاشکرا بکرێن.

٢-زمان بەشدارییەکی کارا لە ئەرکە کۆمەڵایەتییەکاندا دەکات، چونکە یەکێك لە داهێنانە هەرە گەورەکانی مرۆڤ بریتییە لە زمان، هەر بەهۆی زمانیشەوە لە گیاندارەکانی تر جیادەکرێتەوە و بەهۆی زمانیشەوە توانیویەتی دەسەڵاتی بەسەر جیهان و دەوروبەری خۆیدا هەبێت. هەموو تاکەکانی کۆمەڵگاش لەڕێگەی زمانەوە بیروڕا دەگۆڕنەوە و لەیەکتری تێدەگەن (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ٤).

٣-دابونەریتە کۆمەڵایەتییەکانی تاك لەناو کۆمەڵگادا بەهۆی زمانەوە پارێزراو دەبن و لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێنەوە، بەمەش زمان ڕۆڵێکی گرنگی دەبێت لە پاراستنی ئەو دابونەریتانە و هێشتنەوە و بە زیندوو ڕاگرتنیان (حەمەغەریب، ٢٠١٧، ٩).

٤- پەیوەست بە پەیوەندیی نێوان زمان و کلتوور، ساپیر پێیوایە زمان فاکتەرێکی گرنگ و کاریگەرە لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، لەم بارەیەوە پێیوایە، کە بونیادی زمان ئەو چوارچێوە و ڕێگایە دەستنیشان دەکات، کە ئایا قسەکەری زمان چ جۆرە تێڕوانین و وێناکردنێکی هەیە بەرامبەر جیهانی

دەوروبەر (سلیم، ٢٠١٠، ١١-١٢). هەروەها لە ڕێگەی زمانەوە کلتوور و ڕەوشتە کۆمەڵایەتییەکان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێنەوە (هدسن، ١٩٨٧، ١٧٦).

٥-هەر کۆمەڵگایەك دەشێت بەهۆی چەند تایبەتمەندییێکەوە لە کۆمەڵگایەکی تر جیابکرێتەوە، واتە کۆمەڵێك شتی هاوبەش هەن دەتوانن کۆمەڵگا بخەنە ناو بازنەیەك و سنووری بۆ دابنێن و لە ئەوانی تری جیابکەنەوە، یەکێك لەو هۆکار و تایبەتمەندییانەش بریتییە لە زمان، بەمەش زمان لە توانایدا هەیە، کە (یەکێتی کۆمەڵایەتی پێکبهێنێت و بە گرنگترین بنەمای کۆمەڵایەتی دادەنرێت (عارف، ٢٠١٢، ٥). لە بارەی پەیوەندیی نێوان بونیادی زمان و کۆمەڵگادا ((ئەنتوان مییە پێیوایە پێویستە لەگەڵ دیاریکردنی بنیادی هەر کۆمەڵگایەك بنیادە زمانییەکەشی دیاری بکرێت)) (محمد، ٢٠٠٩، ٩). بەمەش پەیوەندیی نێوان هەردوو بنیادەکە ڕووندەبێتەوە، بە شێوەیەك، کە هەرگۆڕانێك لە بنیادە کۆمەڵایەتییەکان دەبێتە گۆڕان لە بنیادی زماندا.

٦- بۆ گوزارشتکردن لە بۆنە و بوارە جیاوازەکاندا کۆمەڵگا داوای دەربڕین و بەکارهێنانی جیاواز دەکات، لەم بارەشدا زمان دەکەوێتە ژێر کاریگەری کۆمەڵگاوە، چونکە دەبێت داواکاریەکانی بۆ جێبەجێ بکات، جۆراوجۆری و هەمەچەشنیی زمانیش بەپێی هەر بار و بۆنەیەکی کۆمەڵایەتییەوە دێتە ئاراوە (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ٥).

٤/١. جۆراوجۆری زمانی: لە کوردیدا زاراوەی (هەمەجۆری و هەمەچەشنی)یشی بۆ بەکاردێت. کۆمەڵگاکان بەگشتی دابەشدەبن بۆ سەر چەند چین و توێژ و گرووپ و ... تد، هەریەکێك لەو چین و توێژە کۆمەڵایەتییانە زمانێکی تاڕاددەیەك جیاواز بەکاردەهێنن، کە دەکرێت بەهۆی ئەو زمانەوە بناسرێنەوە، واتە هەریەك لەمانە کۆمەڵگایەکی زمانی دروستدەکات

و لە هەریەك لەو كۆمەڵگا زمانییانەدا جۆراوجۆری زمانی هەستی پێدەكرێت، گوتن یان شێوازی قسەكردنی ئەندامانی كۆمەڵگاكە بەپێی شوێنی جوگرافی و تەمەن و ڕەگەز و كار و پیشە و چین و پلەوپایەی كۆمەڵایەتی دەگۆڕێت (سعید، ۲۰۱۱، ۲٤۳).

سەبارەت بە ناساندنی جۆراوجۆری زمانی و ئەو چەمكانەی دەكەونە ناو سنووری ئەو بابەتەوە، زمانەوانان پێناسەی زۆریان بۆ كردووە، لەوانە (وشەی جۆراوجۆری زمانی یان جۆراوجۆری ئاخاوتن هەر شێوازێكی جیاوازی ئاخاوتن دەگرێتەوە، كە لەلایەن ئاخێوەرێكەوە یاخود گرووپێكی ئاخێوەرانەوە بەكاردێت) (شەریف، ۲۰۱۰، ۹).

وەكو گوتمان كۆمەڵگاكان لە كۆمەڵێك چین و توێژی كۆمەڵایەتی جیاواز پیكهاتوون، كە هەر یەكێكیان ئاخاوتنی جیاوازیان هەیە، ئەم جیاوازییانەش (زمان بە كۆمەڵە هۆكارێكی وەك: كۆمەڵگا، نەتەوە، چینی كۆمەڵایەتی، ڕەگەز، تەمەن، پیشە و چەندین هۆكاری تر دەبەستێتەوە) (حەمەغەریب، ۲۰۱۷، ٥۰). هەروەها ڕێكخستنی پەیوەندیی نێوان جۆراوجۆری زمانی و ڕۆڵ و ئەركەكەی لە دەستنیشانكردنی كۆمەڵێكی زمانی و پەیوەندی لەگەڵ قسەپێكەرانی و ئاخێوەرانیدا ئەركی زمانەوانی كۆمەڵایەتییە (هلبش، ۲۰۰۷، ۳٦٦).

٥/١. بەكارهێنانی زمان لە بۆنە و بوارە كۆمەڵایەتییە جیاوازەكاندا:

وەك لە پێشەوە ئاماژەمان پێكرد جیاوازی و جۆراوجۆری لەڕووی كۆمەڵایەتییەوە دیاردەیەكی ڕوونە و هیچ كۆمەڵگایەك لێی بەدەرنییە، ئەم جیاوازییانەش پەیوەندییان بە چەندین دیاردەوە هەیە، لەوانە (جلوبەرگ، هەڵسوكەوت، سامان و پایەی پیشەیی، ڕەگەز، ئاین ... تد) (خەرما، ۱۹۸۷، ۲۹٥). لەبەرئەوەی پەیوەندییەكی بەتین لە نێوان زمان و كۆمەڵگادا هەیە، بۆیە

ئەم جیاوازییانەش پەیوەندییەکی بەتینیان لەگەڵ زماندا دەبێت، بەشێوەیەك، کە زمانی ئاخاوتنی هەریەك لەم گرووپانە جیاوازە لەگەڵ ئەوی تر.

کۆزمانەوانی لە دوولایەن یاخود بە دوو ئاراستە لە زمان دەکۆڵێتەوە، ئەوانیش بریتین لە لایەنی ئاسۆیی و ستوونی. نموونە بۆ لایەنی ئاسۆیی بریتییە لەوەی دوو دەوروبەر و جوگرافیای جیاواز کاردەکەنە سەر دوو زاری زمانێك و لایەنە جیاوازەکانیان زەقتر دەکەنەوە، لایەنە ئاسۆییەکەش بۆ نموونە بابەتی جیاوازیی زمانی ئاخاوتنی کۆمەڵەیەکی زمانی وەك زمانی چینی دەوڵەمەند و هەژار و ڕۆشنبیر و ژن و پیاو و هەرزەکار و منداڵ و ... تد دەگرێتەوە لەم لایەنەوە پەسنی ئەم بابەتە دەکات (موحسین، ٢٠٠٨، ١١٤).

هەروەها پێویستە تێبینی ئەوە بکرێت، کە ئەم دیاردە و بوارە کۆمەڵایەتییانە لەسەرێکی ترەوە دەبن بە هۆکاری دروستکردنی گۆڕانکاری لە زماندا، چونکە وەکو ئاشکرایە دوو کۆمەڵە هۆکار دەبنە هۆی گۆڕانی زمان بەگشتی، یەکەمیان هۆکارە زمانییەکانن، کە دەکەونە چوارچێوەی گۆڕانی ناوەکی (Internal ehangel)، کە ئاستەکانی زمان (دەنگ، ڕێزمان، ... تد) دەگرێتەوە، دووەمیشیان هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان (نازمانی)یەکانن، کە ئەویش لە چوارچێوەی گۆڕانی دەرەکی پۆلین دەکرێت، هۆکارەکانی وەك تەمەن، ڕەگەز، پیشە، چین و توێژی کۆمەڵگا، ... تد دەگرێتەوە (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ٧). دەستە هۆکاری دووەم (نازمانییەکان- کۆمەڵایەتییەکان) بابەت و باسی ئەم لێکۆڵینەوەیە، بۆیە هەوڵدەدەین یەکەیەکە باسیان بکەین و پەیوەندیی زمان لەگەڵ بوار و پێکهاتە و دیاردە کۆمەڵایەتییەکاندا ڕوونبکەینەوە، بۆ ئەوەی بزانین ئەو پێکهاتە و بوارانە چ بەرکەوتنێکیان لەگەڵ زماندا هەیە و شێواز و ئاخاوتنی هەریەك لەم گرووپانە ڕوونبکەینەوە.

٦/١. زمان و بوار و بۆنە و پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان: بۆ دەستنیشانکردنی شێوازی ئاخاوتنی گرووپێکی کۆمەڵایەتی و دەرخستنی جیاوازییەکانیان لەڕووی ئاخاوتنەوە، زانستەکان هاوکاری یەکتری دەکەن، بۆنموونە لەم بوارەدا کۆزمانەوانی و دەروونزانی و کۆمەڵناسی بەشداری دەکەن (خەرما، ١٩٧٨، ٢٩٧).

١/٦/١. زمان و ڕەگەز: دەشێت پەیوەندیی نێوان زمان و ڕەگەز بە دوو شێوە لێکبدرێتەوە، یەکێکیان ئەوەیە کە لە هەندێك زماندا ڕەگەزی نێر و مێ لەیەکتر جیاکراونەتەوە، بەوەی کە ئەو مۆرفیمانەی بۆ قسەکردن لەگەڵ ڕەگەزی مێدا بەکاردێن جیاوازن لەوەی بۆ ڕەگەزی نێر بەکاردێن (لەو زمانە کوردییەی کە ئێستا وەك ستاندارد خۆی چەسپاندووە) ئەم جیاوازییە نەماوە. ئەوەی تریشیان بریتییە لە جیاوازی شێوازی قسەکردنی هەردوو ڕەگەز، کە هەریەکەیان شێوەیەکی تایبەت بەخۆیان هەیە و پێی دەناسرێنەوە. لەهەر کۆمەڵگایەکدا تا تێکەڵاوی نێوان ئەم دوو ڕەگەزە زیاتر بێت ئەوا جیاوازییەکان کەمتر دەبنەوە، پێچەوانەکەشی ڕاستە (الوافي، ٢٠٠٧، ٢١٣). بوونی جیاوازی لەشێوازی قسەکردن لە نێوان ژنان و پیاواندا دیاردەیەکە کەم و زۆر لە هەموو زمانەکاندا بوونی هەیە، بەڵام جیاوازییەکان ڕێژەیین و لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر جیاوازن (حەمەغەریب، ٢٠١٧، ٥٦). زۆر دەربڕین هەیە لە زماندا تایبەتە بە یەکێك لەم دوو ڕەگەزە و ڕەگەزەکەی تر بەکاری ناهێنێ چونکە کۆمەڵگا ڕێگای پێنادات و وەك دیاردەیەکی نامۆ سەیری دەکات (شەمس، ٢٠٠٦، ٤٣).

لە کوردیدا کۆمەڵێك دەستەواژە هەن تایبەتن بە ژنان، ئەوان زیاتر لە ئاخاوتنەکانیاندا بەکاریدەهێنن وەك (ئەیەڕۆ، جەرگت نەسووتێ، بەسەری کاکم، کۆرەبم، وەشێرە...تد)، بەهەمان شێوە کۆمەڵێك دەستەواژە و دەربڕینی

تریش هەن زیاتر تایبەتن بە پیاوان، وەك: (بەشەرەفم، ئەو مووە لە پیاوان نەهاتبێ ئەگەر... ، بەناموسم ... تد)

هەر لەبارەی بوونی جیاوازی لە زمانی ژنان و پیاواندا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین، کە لە کاتی قسەکردندا ژنان دەنگیان تیژترە و تەبەقەی زیاتری تێدا لە هی پیاوان، ئەمەش زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ هۆکاری بایۆلۆژی، هەروەها ژنان بەشێوەیەکی ڕوونتر و وردتر قسەدەکەن لەپیاوان (خەرما، ١٩٧٨، ٣٠٨).وەك ئاماژەمان پێکرد شێوەی قسەکردنی هەر یەکێك لە ڕەگەزی نێر و مێ کۆمەڵێك وشە و دەستەواژە و دەربڕینی لەخۆگرتووە، کە جیاوازە لە ئەوی تر، ئەم جیاوازییە بەگشتی لە زۆربەی بۆنە و بوارە کۆمەڵایەتییەکاندا بەدیدەکرێت، بۆ نموونە:

أ-بۆنەی پرسە: پیاوان لەکاتی پرسەگێڕاندا زیاتر ئەم دەستەواژانە بەکاردەهێنن (خودا عەفووی بکا، هاوبەشی خەمتانین، دوا ناخۆشیتان بێت، بۆخۆتان خۆشبن ...تد) ژنانیش لە هەمان بۆنەدا بەم شێوەیە قسەدەکەن (چاوم کوێربێ، بریا من بوومایە، جەرگی پوورت کونکونبی، ... تد) ئەم شێوازە لەناو ژنانی بەساڵاچوودا زیاتر هەستی پێدەکرێت.

ب- بۆنەی منداڵبوون:

– پیاوان: تەمەن درێژبی، ئیشاڵلا منداڵێکی ساڵح دەبی، ... تد.

– ژنان: بەنازی دایك و باوکی گەورەبێت، حەیرانی، بێ چاوێنی بی... تد.

ج-بۆنەی میوانداری:

– پیاوان: ڕێزتان هەیە، بەخێربین سەرچاوان ... تد.

– ژنان: چاومان ڕوونبووەوە، ئەوە چ شتێك ڕوویداوە... تد.

هەروەها لە کۆمەڵێك بۆنە و بواری کۆمەڵایەتیی تردا ئەم جیاوازییانە بەدیدەکرێن (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ١٠). وەك ژن و ژنخوازی و بووك گواستنەوە ...تد.

هەندێك جار ئەم جیاوازییانە بەپێی تەمەن و باری ڕۆشنبیری و ... تد دەگۆڕێن (گەر سەرنجی شێوازی ئاخاوتنی کەسێکی تەمەن (٧٠) ساڵ بەرەوژوور بدرێت (بەتایبەتی نەخوێندەوارەکان)، هەندێ زاراوە و دەربڕین دەبیسترێ کە لەلای گەنجێکی تەمەن (٢٠) ساڵیی هەمان ڕەگەز نابیسترێتەوە) (شەمس، ٢٠٠٦، ٤١). واتە جیاوازییەکان لە هەمان کاتدا پەیوەندییان بە کۆمەڵێك دیاردەوە هەیە و هەر دیاردە و لە هەڵوێستێکدا کاریگەری زیاترە، بۆ نموونە مەرج نییە ژنێکی تەمەن (٧٠) ساڵی هەمان ئەو دەستەواژانە بەکاربهێنێت کە کچێکی تەمەن (١٥) ساڵی بەکاریدەهێنێت، واتە پەیوەندییەکان تێکچڕژاونەتە ناو یەکتری.

٢/٦/١. زمان و تەمەن: زمانی مرۆڤ بەپێی گەشەسەندنی قۆناغەکانی تەمەن دەگۆڕێت (هەموو کەس هەست بەوە دەکات، کە هەرە پیرەکان وەکو هەرە گەنجەکان قسە ناکەن و بۆشاییەکی زمانی لەنێوان نەوەکاندا هەیە) (فتاح، ٢٠١١، ١٠٧)، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ، کە کاتێك لەڕووی تەمەنەوە مرۆڤ گەشەدەکات و گۆڕانی بەسەردادێت، بەهەمان شێوە زمانەکەشی گەشەدەکات و گۆڕانی بەسەردا دێت، هەر قۆناغێکیش لەو قۆناغانەی تەمەن شێوازێکی تایبەتی هەیە لە ئاخاوتندا، چونکە (زمان لەگەڵ تەمەنی تاکدا پەرەدەسێنێ، بۆ هەموو ئەو تەمەنانە تایبەتیێتی زمانیی وا هەیە لەوانی تر جیای دەکاتەوە کە هەموو کەسێك لە کاتی گەشەکردنی لە منداڵییەوە تا دەگاتە گەشەی تەواو پێیدا تێپەڕدەبێت) (خەرما، ١٩٧٨، ٣٠٧). دەشێت لەم ڕووەوە لایەنی بایۆلۆجی یان جەستەیی کاریگەری هەبێت، چونکە منداڵ (لە هەوڵداندایە بۆ لاساییکردنەوەی جووڵە بە بیرکردنەوە بەشێوەیەك کە دەرەنجام دیالێکتێکی تایبەتی بۆ دروستدەبێت) (خۆشناو، ٢٠١٣، ٤٦).

ئەم پەیوەندییەش بە هەمان شێوەی پەیوەندیی نێوان زمان و ڕەگەز لەناو کۆمەڵگا داخراوەکاندا زیاتر هەستی پێدەکرێت وەك لەوەی لەناو کۆمەڵگا کراوەکاندا. تاکەکانی هەر کۆمەڵگایەکیش بەوردی پەیڕەوی ئەو یاسا کۆمەڵایەتییانە دەکەن کە کۆمەڵگا پابەندیان دەکات و لادان لێی دەبێتە مایەی دروستکردنی گرفت بۆ تاکەکە، بۆیە دەبینین منداڵ وەکو منداڵ و هەرزەکار وەك هەرزەکار و پیر وەکو پیر قسە دەکەن. ئەگەر کۆمەڵگای کوردی وەکو نموونە وەربگرین دەبینین تاکەکانی بەوردی بایەخ بە تەمەنی خۆی و بەرامبەرەکەی دەدات لەکاتی گفتوگۆکردندا و تەمەنە جیاوازەکان بەهەند هەڵدەگرێت (حوسێن، ٢٠١٠، ٣٥). بەمەش ئەگەر یەکێك ئەو دەستوورانە فەرامۆش بکات کە کۆمەڵگای کوردی دایناون بۆ گفتوگۆکردن لە نێوان تەمەنە جیاوازەکاندا، ئەوا ڕووبەڕووی ڕەخنە دەبێتەوە (وەك ئەوەی پیاوێکی تەمەن چل ساڵ، وەك گەنجێکی هەرزەکار قسە بکات، یان گەنجێکی هەرزەکار وەك ... منداڵێکی تەمەن حەوت ساڵ قسە بکات) (خەرما، ١٩٧٨، ٣٠٧). بۆ نموونە کۆمەڵێك پیاوی بەتەمەن لە گفتوگۆکانیاندا زاراوەی (OK) بەکاربهێنن، یان کۆمەڵێك منداڵ لەکاتی چاکوچۆنیدا دەستەواژەی (خوا عەفوت بکات) بەکاربهێنن، ئەوا لەناو کۆمەڵگادا ڕووبەڕووی ڕەخنە دەبنەوە.

٣/٦/١. زمان و پیشە: پیشە چالاکییەکی کۆمەڵایەتییە و تاکەکانی کۆمەڵگا ئەنجامی دەدەن و پشت بەو زانیاری و پسپۆرییە دەبەستن، کە هەیانە لەبارەی پیشەکانیانەوە. وەك هەموو دیاردەکانی تر پیشەش کاریگەری لەسەر ئەو کەسانە هەیە، کە سەر بە پیشەیەکی دیاریکراون، واتە بەهۆی زمان و شێوازی قسەکردنیان دەتوانرێت لە گرووپێکی تر یان پیشەیێکی تر جیابکرێنەوە.

هەر کار و پیشەیەك زمانێکی تایبەتی هەیە و تا ڕادەیەك جیاوازە لە پیشەیەکی تر لە ڕووی بەکارهێنانی زاراوەی تایبەت بەو پیشە دیاریکراوە، بۆ

نموونە ئەو زمانەی یان ئەو شێوازەی لە بواری سەربازیدا بەکاردەهێنرێت جیاوازە لەو زمانەی یان شێوازەی لە بواری پیشەی مامۆستایەتیدا بەکاردەهێنرێت، ئەوەی یەکەمیان لەبەرئەوەی بوارێکی تا ڕادەیەك توند و تیژە بۆیە شێوەی قسەکردنەکەشی بە توندی دەبێت و جیاوازە لەگەڵ ئەو زمانەی لە بواری دووەم بەکاردەهێنرێت، کە مامۆستایەتییە و سەروکاری لەگەڵ نەرمی و نیانی و پەروەردەوە هەیە، بۆیە دەبینین شێوازی قسەکردنەکەشی نەرم و نیان دەبێت. هەربۆیە ناکرێت ئەو دوو شێوازە یان زمانەی لەم دوو بوارەدا بەکاردەهێنرێن هەمان زمان و شێواز بن (حەمەڕەشید، ٢٠١٣، ٢٦٧). مەبەستیش لەو جیاوازییە زمانییەی نێوان دوو پیشەکە جیاوازی بابەتەکانی ئاخاوتنیان نییە، بەڵکو جیاوازییەکە لە شێوازی دەربڕین یان ئەو کەرستە و وشە و زاراوانەدایە کە تایبەتن بە بوارێکی جیاواز یان کێڵگەی پیشەیی هەر یەکێك لەو دووانە) (موحسین، ٢٠٠٨، ١١٨).

کەواتە دەتوانرێت بە هۆی شێوازی قسەکردن و بەکارهێنانی وشە و زاراوە تایبەتەکانەوە بزانرێت، کە ئەو چ پیشەیەکی هەیە لە کۆمەڵگادا، بۆ نموونە بەهۆی زمانەکەیەوە دەتوانرێت دکتۆرێك و فیتەرێك یان شوانێك و سیاسییەك یان مامۆستایەك و جوتیارێك لەیەکتر جیابکرێنەوە، بەڵام دەبێ تێبینی ئەوە بکەین، کە کاتێك ئەندامانی سەر بە پیشە جیاوازەکان (لە بۆنە کۆمەڵایەتییەکاندا بەشداردەبن، هەندێك جار ئەو جیاوازییانە لەدەستدەدەن و دەبنەوە بە تاکێکی کۆمەڵایەتی و وەکو ئەندامێکی تری کۆمەڵگە قسەدەکەن) (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ١٦). واتە فیتەرێك لە بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی وەك پرسەدا هەمان ئەو دەربڕینانە بەکارناهێنێت، کە لەکاتی ئەنجامدانی کاری فیتەری لە ناوچەی پیشەسازیدا بەکاریان دەهێنێت، ئەمەش زیاتر پەیوەندی بە بابەتی ئاخاوتنەوە هەیە.

٤/٦/١. زمان و شێواز: کۆمەڵگاکان دابەش بوونە بۆ سەر چەندین چین و توێژی کۆمەڵایەتی ، کە هەر یەکێکیان لە قسەکردندا شێوازێکی تا ڕاددەیەك جیاواز لەوانیتر بەکاردەهێنن، چونکە پەیوەندییەکی بەتین لەنێوان زمان و کۆمەڵدا بەدیدەکرێت و (جۆری هەڵسوکەوت و بیرکردنەوەی مرۆڤەکان بەگشتی لە شێوازی قسەکردن و زمانی تاکەکاندا ڕەنگ دەداتەوە) (نهر، ١٩٨٨، ٢٨). بۆ دەستنیشانکردن و پۆلینکردنی شێوازی قسەکردن مارتن جۆز (Martn Joos) بەگشتی شێوازی دابەشکردۆتە سەر پێنج جۆری سەرەکی (١- شێوازی وشك ٢- شێوازی فەرمی ٣- شێوازی ڕاوێژکاری ٤- شێوازی سادە ٥- شێوازی هۆگری) (خەرما، ١٠٧٨، ٣٠٠). کەواتە زمان بریتییە لە کۆمەڵێك شێوازی جیاجیا، کە هەر یەکێك لەم شێوازانە بۆ هەڵوێستێك یان بارێك بەکاردێت. بەمەش دەکرێت بگوترێت (شێواز بریتییە لەو زمانە یان شێوە قسەکردنە تایبەتییەی کە کۆمەڵێك تایبەتمەندیی خۆی هەیە و بەهۆیەوە دەتوانرێت لە جۆرەکانی تر یان شێوازەکنی تر جیابکرێتەوە) (مصطفى لطفي، ١٩٧٦ ، ١٩٨).

تاکەکانی کۆمەڵگا هەر یەکەیان بەشێوەك لە شێوەکان سەربە چەندین کۆمەڵە و گرووپی جیاوازن، بۆیە ئاساییە ئەگەر بکەونە ژێرکاریگەری ئەو کۆمەڵە و گرووپانە لەڕووی زمانەوە، بۆنموونە کاتێك لەناو خێزاندا کە کۆمەڵێکی بچووکە شێوازێکی تایبەتی قسەکردن کاریگەری لەسەری هەیە، هەمان کەس لەلایەکی تر تێکەڵاوی لەگەڵ کۆمەڵێك خەڵکی تردا هەیە بۆ نموونە لە ڕێگەی پیشەکەی، کەواتە بە جۆرێك لە جۆرەکان جارێکی تر زمانەکەی دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو کۆمەڵە خەڵکە، هەروەها هەمان کەس لە سەرێکی ترەوە سەر بە ئاینێکی جیاوازە دیسان جارێکی تر کاریگەر دەبێتەوە بە گرووپێکی تر، جا بەشێوەیەکی گشتی (ئەو زمانە باوەی ئەو کۆمەڵانە کاردەکاتە سەر زمانەکەی یان شێوازە تایبەتییەکەی) (خەرما، ١٠٧٨،

٢٨٩). بەمەش وای لێدەکات کە چەند شێوازێکی تایبەتی قسەکردنی هەبێت و لەگەڵ هەر یەکێك لەم گرووپانە یان لە هەر هەڵوێستێك لەو هەڵوێستانە بەشێوازێکی تایبەت پەیوەندی بکات.

هۆکاری ئاماژەکردن بە شێوازی قسەکردنی خەڵك یان گرووپە کۆمەڵایەتییەکان بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەو کەسانەی سەر بە کۆمەڵەیەکی تایبەتن چاوەڕوانی ئەوەیان لێدەکرێت شێوازی تایبەتی ئەو کۆمەڵەیە لە قسەکردندا بەکاربهێنن (فتاح، ٢٠١٠، ٨٨). لادان لە هەڵسوکەوتی کۆمەڵەکە لەڕووی زمانییەوە بە شێوەیەکی نائاسایی دێتە بەرچاو، کەواتە (شێواز ئەو کۆمەڵە تەکنیکەیە کە ئاخاوتنی کۆمەڵە کەسێك لە ئاخاوتنی کۆمەڵە کەسێکی تر جیادەکاتەوە) (فتاح، ٢٠١٠، ٨٨).

مرۆڤەکان لە هەر هەڵوێستێکی یان بارێکی تایبەتدا شێوازی جیاوازی قسەکردن بەکاردەهێنن، وەك ئەوەی ئەو دەربڕینانەی تاکێك لە دانیشتنێکی گشتی لەگەڵ هاوڕێکانیدا بەکاریدەهێنێت، جیاوازە لەو دەربڕینانەی لەبەردەم مایکی میدیایەکی فەرمیدا بەکاریان دەهێنێت. بۆ نموونە شێوازی فەرمی و نافەرمی لەکاتی چاکوچۆنی و هەواڵپرسیندا لە نێوان تاکەکاندا بەم شێوەیەی خوارەوە دەبێت.

- شێوازی فەرمی: ئەم کاتەتان باش، بەڕێزتان چۆنن، ئاساییە پرسیارێك بکەم. بەئەرك نەبی ئەمەم بۆ دەخوێنیتەوە.

- شێوازی نافەرمی: باشن، ها چۆنن، ئەرێ پرسیارێکت هەبوو؟، ها ئەوەم بۆ بخوێنەوە. (برزو و عەزیز، ٢٠١٩، ٩).

٥/٦/١. زمان و پلەوپایەی کۆمەڵایەتی: هەر تاکێك لەناو کۆمەڵگاکەی خۆیدا پلەوپایەیەکی دیاریکراوی هەیە، بۆ نموونە ئەگەر لەڕووی چینی کۆمەڵایەتییەوە، سەیری کۆمەڵگا بکەین، دەبینین لە سێ چینی (سەروو،

ناوەڕاست، خواروو) پێکهاتووە، ئەمە دەکرێت لە پلە و ئەرکی کارکردنیش بەرجەستەبکرێت، وەك لە دەزگایەکی بەڕێوەبرن بەڕێوەبەر و جێگری بەڕێوەبەر و فەرمانبەری ئاسایی و کارگوزار و ... تد هەن، کە هەر یەکێکیان پێگەی خۆیان هەیە، جا هەریەکێك لەو پلەوپایە کۆمەلاّیەتییانەش کاریگەری دەبێت لەسەر شێوازی ئاخاوتنی تاکدا، (محمد ڕەزای باتینی پێیوایە خوێندەواری یان نەخوێندەواری دەتوانێ جۆرە زمانێکی تایبەت لە تاکی خوێندەوار و نەخوێندەوار بێنێتە کایەوە) (موحسین، ٢٠٠٨، ١١٩)، دەکرێ دیوەکەی تری ئەم قسەیە وەربگرین، وەك ئەوەی لە شێوازی ئاخاوتندا دەتوانرێت پلەی خوێندەواری و نەخوێندەواری کەسێك دەسنیشان بکەین. (هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە). بۆ نموونە: ئەگەر هات و کەسێك لە چوارچێوەی ئاخاوتندا وشەکانی (جوعمە، یفتیدائی، ...تد) بەکارهێنا ئەوا دەزانرێت کە کەسێکی نەخوێندەوارە.

هەموو ئەوانەی لەسەرەوە باسکران و کۆمەڵێك دیاردەی تری وەك (ئاستی ڕۆشنبیری و شوێنی جوگرافی و نەژاد و زاری کۆمەلاّیەتی و ... تد) کاریگەری دیاریکراویان دەبێت لەسەر شێوازی ئاخاوتن، کارتێکردنەکەش دوو لایەنەیە. دەتوانرێت بەهۆی زمانەوە جیاوازی بکرێت لە نێوان توێژەکانی وەك قوتابی زانکۆ و خەڵکی ناو بازاڕ و پیاوی ئاینی و کادیری سیاسی و پزیشکان و مامۆستایان و ژنان و پیاوان و گەنجان و بەتەمەنەکان و ... تد) (حەمەغەریب، ٢٠١٧، ٦٢) .

٢- بەشی دووەم: ڕەنگدانەوەی جۆراوجۆری زمانی لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)دا

١/٢. دەروازە: ڕۆمان وەك ژانرێكی ئەدەبی ناوەرۆكەكەی باس لە كۆمەڵێك كێشە و گرفتی كۆمەڵگا دەكات. كارەكتەرەكانی ناو ڕۆمان بەگشتی بریتین لە هەمان ئەو كەسایەتییانەی، كە لەناو واقیعی كۆمەڵگادا بەشێوەیەكی ڕاستەقینە بوونیان هەیە بە هەموو چین و توێژ و تەمەن و ڕەگەز و ...تد . دەتوانین بڵێین ڕۆمان وێنای ژیانی واقعی كۆمەڵگا دەكات، بۆیە پێویستە كارەكتەرەكانیشی هەمان ئەو كەسانە بن، كە لەناو كۆمەڵگادا هەن. بەپێی ئەوەی زمان و شێوەی قسەكردنی خەڵك لەناو كۆمەڵگادا جیاوازە، بۆیە واپێویستە ئەم جیاوازییە لە ئاخاوتنی نێوان كارەكتەرەكانی ناو ڕۆمانیشدا بەرجەستە بكرێت و ڕەنگبداتەوە. واتە واباشترە مامۆستایەك وەك مامۆستا، پزیشك وەك پزیشك و هەرزەكارێك وەك هەرزەكار و جوتیارێك وەك جوتیار ... تد قسەبكەن.

بەوپێیەی ڕۆمان كۆمەڵگایەكی نموونەییە (واتە لاساییكردنەوەی كۆمەڵگای ڕاستەقینەیە و وەك نموونە دروستكراوە) ناكرێت لەوێدا هەموو تاكەكان بەیەك ڕیتم و یەك شێوە گفتوگۆ بكەن، ئەگەر وابێت ناتوانرێت ئەوە بسەلمێنرێت كە ڕۆمان گوزارشت لە كۆمەڵگا دەكات و بریتییە لە كۆمەڵگایەكی نموونەیی، چونكە لە كۆمەڵگادا هەموو ئەوانە هەریەكە و بە شێوازە تایبەتییەكەی خۆی قسەدەكات. لەم بەشەدا هەوڵدەدەین ئەو پەیوەندییەی كە لە نێوان زمان و دیاردە كۆمەڵایەتییەكاندا هەیە لەسەر كارەكتەرەكانی ناو ڕۆمانی (حیكایەتەكانی باوكم)ی فەرهاد پیربالّدا پراكتیزە بكەین، بۆ ئەوەی بزانین هەر یەكێك لە كارەكتەرەكان بەزمانی خۆی قسەیكردووە؟ تاوەكو ڕادەی ڕەنگدانەوەی جۆراوجۆری زمانیمان لەناو هەمان

ڕۆماندا بۆ ڕوونبێتەوە، کە ئایا جۆراوجۆری زمانی لە کۆمەڵگایەکی نموونەیی وەك (حیکایەتەکانی باوکم)دا هەیە؟

بەشێوەیەکی گشی ڕۆمانەکە باسی هەندێك بابەت و ڕووداوی مێژوویی دەکات لە ساڵانی بیستەکان و سیەکانی سەدەی ڕابردوو، کە لە هەولێر ڕوویانداوە، کۆمەڵێك قسەو باسی تێدایە لە نێوان کارەکتەرەکان، کەسایەتییەکان بریتین لە خەڵکی هەمەجۆر و جیاواز لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە، بۆ نموونە خەڵکی کاسبکار، ڕۆشنبیر، منداڵ، ژن، نووسەر، هونەرمەند، پیاوی ئاینی و ... تد. لەم بەشەدا هەوڵدەدەین بزانین ئەم کارەکتەرانە هەریەکە و بە شێوازی تایبەتی خۆی قسەدەکات، یاخود هەموویان یەك شێوازی قسەکردنیان هەیە؟ چونکە وەکو گوتمان ڕۆمان کۆمەڵگایەکی بچووککراوە و نموونەییە و پێویستە جۆراوجۆری زمانی تێدا بەرجەستەکرابێت، بۆ ئەم مەبەستەش هەوڵدەدەین لایەنی تیۆری ئەم لێکۆڵینەوەیە بەسەر کارەکتەرەکاندا پراکتیزە بکەین.

٢/٢. جۆراوجۆری زمانی و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)دا:

١/٢/٢. زمان و ڕەگەز: ڕەگەز بابەتێکی ترە کە پەیوەندییەکی پتەوی لەگەڵ زماندا هەیە، بە واتای ئەوەی بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی لەو بارەیەوە ئەنجامدراون، بەهۆی زمانەوە دەتوانرێت ڕەگەزەکان لەیەکتر جیابکرێنەوە، چونکە زمانی ژنان و زمانی پیاوان تا ڕادەیەك لەیەکتر جیاوازن. هەوڵدەدەین بزانین ئەم بارە لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم) دا بەرچاو دەکەوێت؟ بۆ ئەم مەبەستە چەند دەقێك وەکو نموونە دەخەینەڕوو:

- زینەت بە خۆشەویستی و سۆزێکی دایکانەوە ڕووی لە خونچە کرد.

- ویش... بۆچی دەبییە محامی؟

– بۆ ئەوەی بەرگری لە مافی فەقیران بکەم.

– خونچە لەو دەمەدا بۆ خۆنواندن... بە نازێکەوە... لێمی پرسی

– بابەتیکەیەکی ناو گۆڤارەکەشت بۆ بخوێنمەوە؟

– زینەتی خێزانم خەنی بوو... ڕووی کردە خونچەو:

– هەی بە قوربانت بم دە بیخوێنەوە دەی. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٢٧-٢٢٨)

لەم دەقەدا ئەوانەی هێلّیان بەژێردا هاتووە ئەوە نیشاندەدەن کە ئاخاوتنەکە هی ڕەگەزی مێیە، چونکە شێوازی قسەکردنی ئافرەت بەم شێوەیەیە، بەتایبەت ئافرەتی نەخوێندەوار واتە دەتوانین بەهۆی زمانەکەوە بزانین کە خاوەنی قسەکە ئافرەتە.

چەند نموونەیەکی تر :

- ئێ ئەدی لوقمانی بەستەزمان؟ (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٥٨)

....

- پیربالّ لە ڕاهی خوای نەکەی بچییە ناو حیزب و میزبان؟ (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٢٦)

....

- ئەیەڕۆ پیربالّ ... پۆلیسە! (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٧٦)

....

- یاخوا سەرت لە هەشێ نێن پیربالّ ... لۆ من (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٧٦)

....

- ئەیەڕۆ پیربالّ مەجیدۆکیشیان لەگەلّە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٧٦)

....

- سوێندم بە مەرقەدی کاکی هیرانێ. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٨٧)

....

- وەیش بە قوربانی بم. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٢٩٦)

....

- نابی ئەو مەجیدۆکە ئێسکگرانەی لەگەڵتانە بێتە ژووریٚ. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٢٩١)

....

- وەشێرە. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٢٩١)

....

- نەچی پیربالْ ... خەونم دیتییە. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٣١٠)

....

- پیرۆزتان بی ... زەماوەندی فەرهادی تێدا بگێڕن... یاخوا. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٣٢٤)

....

- ئەیەڕۆ ... یەعنی پیربالْ لەگەڵ مەتیٚ میانەی هەیە؟ (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٢٧١)

ئەمانەی سەرەوە هەموویان دەرخەری ئەوەن کە نووسەر جۆراجۆریی زمانی پیڕەوکردووە، چونکە لەڕێگەی زمانەکەوە دەتوانرێت ئەوە بزانرێت کە خاوەنی قسەکان ئافرەتن. بەڵام دەبیٚ تێبینی ئەوە بکەین کە لە چەندین شوێنی ناو ڕۆمانەکەدا وتەیەك کە ئافرەت گوتوویەتی بەڵام هیچ ئاماژەیەکی تێدا نییە بۆ ئەوەی بتوانرێت بەهۆیەوە خاوەنەکە بناسرێتەوە کە ئافرەتە، واتە زمانەکە لەگەڵ زمانی پیاواندا جیاوازی نییە، وەك:

- چونکە خەون پەرە بە هەست و بیرۆکەکانی بێداریش دەدا، خەون عەینەن شێرپەنجەیە ڕۆژ بەڕۆژ بیر و هەستەکانی بێداری دەگەشێنێتەوە و پەرەیان پێدەدا. (پیربالْ، ٢٠٠٧، ٢٩٥)

– تۆ لە سەفەر و ڕێگا وازەکانی بەردەم خۆت دەترسیت، ئەم ڕێگا و توولەڕێیانە ژیانی تۆن، کەچی تۆ سڵیان لێ دەکەیتەوە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٣٣٢)

جگە لەمەش حاڵەتێکی تر هەستی پێدەکرێت لەبارەی جۆراوجۆری زمانییەوە لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)دا پێچەوانەی ئەو تیۆر و بۆچوونانەیە، کە لەبارەی ئەم بابەتەوە نووسراون. ئەویش بریتییە لەوەی کە لە هەندێك شوێندا قسەکە لەلایەن ڕەگەزی نێرەوە کراوە بەڵام بە زمان و شێوازی مێینەوە، بۆ نموونە:

– عەلی فلێح و حەمەدەمین گەدۆ و ئەحمەدە ڕەشی پاسەوانەکانی شەهابە دەگێڕنەوە و دەڵێن:

– بەڵام حەیفێك و سەد مخابن شەهابە هەتا گەیشتینەوە هەولێر هەر دەپاڕایەوە بۆ ئەوەی ئازادی بکەین وەك کۆترۆکەیەکی بریندار هەر نووزەنووزی بوو. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢١١)

– مام موراد دەیگوت نا من ژنم ناوێ

– حاجی پووشۆ دەیگوت

– من حەزدەکەم ئاخرت خێربێت و وجاغت ڕۆشن.

لەم دەقەی سەرەوەدا دەربڕینەکانی (کۆترۆکەیەکی بریندار، نووزەنووز)، (ئاخرت خێر بێت) ئەمانە شێوازی دەربڕی ئافرەتن، کەچی لە ڕۆمانەکەدا قسەی کاراکتەری پیاون، کەواتە لێرەدا بەهۆی زمانەوە نەك هەر کەسەکە ناناسرێتەوە، بەڵکو دەبێتە هۆی دەستخەڵەتدانیش، بۆیە دەشێت بووترێت نووسەر لێرەدا پەیڕەوی جۆراوجۆری زمانی نەکردووە لە زمانی قسەکردنی کارەکتەرەکاندا.

– وەرە پیربالّ ئەم ئێوارەیە پێکەوە سەرێکی دیوەخانی مەلافەندی بدەین ... چونکە لەمێژە نەچووینە ئەوێ لای ئەو پیاوە عالمە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ١٠٧)

ئەم دەقەی سەرەوە ئەوە نیشان دەدات کە لەسەر زمانی پیاوێکەوە وتراوە، دەکرێت لەڕێگەی زمانەکەوە هەست بەوە بکرێت.

٢/٢/٢. زمان و تەمەن: وەکو گوتمان زمان بەپێی تەمەنە جیاوازەکان دەگۆڕێت و هەر قۆناغێکی تەمەن شێوازێکی قسەکردنی تایبەتی هەیە، لە خوارەوە هەندێك نموونە لە گفتوگۆی نێوان کارەکتەرەکان دەهێنینەوە بەپێی تەمەنە جیاوازەکان.

– بۆچی خوا خەون ناخاتە مێشکی هەموو کەسێکەوە

– چونکە خوا دەزانێ کێ دەتوانێ بچی خەونەکەی جێبەجێ بکات و کێ ناتوانێ خەونی خۆی جێبەجێ بکات

– یەعنی سەهیۆن ئازابوو، بەلاْم عەزە توورگە ترسنۆك بوو؟ (پیربالْ، ٢٠٠٧، ١٠٠-١٠١)

ئەم دەقەی سەرەوە گفتوگۆیەکە لەنێوان کوڕ و باوکێك، باوکەکە پێیوایە کە هەرکەسێك بتوانێ کار بۆ بەدیهێنانی خەونەکانی بکات و بەڕاستیان بگێڕێ ئەوا کەسێکی بەتوانا و لێزان و عاقلْە، تا ئێرە ئاساییە بەلاْم ئەوە لای منداڵەکە واتە لای کوڕەکەی بە شێوەیەکی تر دەبینرێت، ئەویش ئەوەیە کە کوڕەکەی پێیوایە ئەوەی نەتوانێ خەونەکانی بەدیبهێنێت ئەوا کەسێکی (ترسنۆکە) و ئەوەی خەونەکانیشی بەدیبهێنی ئەوا کەسێکی (ئازایە)، منداڵەکە بۆ ئەم بابەتە وشەی ترسنۆك و ئازای بەکارهێناوە کە ئەمەش لەو دەوروبەرەدا ئەوە دەگەیەنێت کە ئەوەی ئەم قسەیەی کردووە لەوانەیە منداڵ بێت یان هەرزەکار بێت. بەمەش دەتوانین لە ڕێگای زمانەکەیەوە بگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەوەی هێڵی بەژێردا هاتووە قسەی منداڵ یان هەرزەکارێکە.

نموونەیەکی تر:

- ڕووس زاڵم بوون کوردیان خەڵاس کرد، نێزەیان پێبوو، ڕمیان پێبوو، تفەنگی (بن بەگڕ) و (کلیلی) و (ڕەشکە)یان پێبوو ... بەڵام خەڵکی ئێمەش زۆریان لەوان کوشت.

- بەڕاست ئێمە ئازاتر بووین یان ئەوان؟ (پیربال، ٢٠٠٧، ١٠٥)

باوکەکە باسی شەڕی نێوان لەشکری ڕووسەکان و خەڵکی ناوچەی ڕەواندوز بۆ کوڕەکەی دەگێڕێتەوە، لەدواییدا کوڕەکە دەپرسێت ئێمە ئازاتر بووین یان ئەوان، ئەم جۆرەش لە پرسیارکردن بەم شێوازە ئەوە دەگەیەنێت کە قسەی کەسێکی هەرزەکارە.

ئنجا باوکەکە زۆر باسی ئەم شەڕەی بۆ دەکات، منداڵەکەش لەناکاو پرسیار لە باوکی دەکات و دەڵێت:

- باوکە تۆ عەزە توورگەت خۆشتر دەوێ یان سەهیۆن؟ (پیربال، ٢٠٠٧، ١٠٥)

بەمەش ئەوە ڕووندەبێتەوە کە ئەمە قسەی منداڵێکە هێشتا باش لە بابەتەکان تێناگات و یەکسەر ناوەرۆکی بابەتەکە دەگۆڕێت.

نموونەیەکی تر:

- بابە سەهیۆن بە چەند ڕۆژ گەیشتە ئەسفەهان؟

- نازانم بەڵام ماوەیەکی پێچوو

- ئەسفەهان چی لێیە؟ (پیربال، ٢٠٠٧، ٤٢-٤٣)

لەمەی سەرەوە بە وردبوونەوە لە زمانی هەردوو دەقەکەی کە هێڵیان بەژێردا هاتووە بۆمان دەردەکەوێت کە خاوەنی قسەکان منداڵە، چونکە شێوازی قسەکردنی منداڵ بەم شێوەیەیە.

لە هەندێك شوێنی ڕۆمانەکە پێچەوانەی ئەم بارەی سەرەوە هەستی پێدەکرێت، واتە منداڵەکە قسە دەکات بەڵام شێواز و دەربڕین و زمانەکەی وەکو هی گەورەکان وایە، بۆیە ناتوانرێت بەهۆی زمانەکەی بناسرێتەوە، وەك:

- ڕۆژێکیان مام موڕادی چایەچی عەزە توورگەی بردبووە لای (عەبدە بارۆخ) و (سلێمان قەلعەچی) و (حسقێل ڕدێن سوور) ی هەرسێکیان جوولەکە بوون، پێی گوتبوون بیکەنە شاگرد... کەچی عەزە توورگە گوتبووی لای جوولەکان ئیش ناکەم.

- عەزە توورگەی قوڕبەسەر؟ (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٢٣٣)

دەستەواژەی (قوڕبەسەر) کەمتر لە شێواز و زمانی منداڵان دەچێت، هەر شێوازەکەش زیاتر لە شێوەی قسەکردنی ئافرەتان دەچێت، واتە ناتوانین بە هۆی ئەو زمانەوە ناسنامەی کەسەکە بزانین.

نموونەیەکی تر:

- باوکم بە نەفرەتەوە گوتی

- ناتوانیّ تەنانەت خەونیش ببینیّ!

- من لە دڵی خۆما گوتم ((ئەمە مانای وایە ئەگەر خەونیش ببینیّ خەونی هیچ و پووچ و گەندەڵ دەبینیّ)) (پیربالّ،٢٠٠٧، ٢٣٥)

بەکارهێنانی وشەی (گەندەڵ) چ بۆ ئەو سەردەمە چ بۆ منداڵ شیاو نییە، چونکە منداڵ کەمتر ئەو جۆرە وشانە بەکاردەهێنن. هەر لەبارەی ئەو شێواز و قسانەی لە هی منداڵ ناچن، کەچی نووسەری ڕۆمانەکە لەسەر زاری منداڵەوە دەریبڕیون لە ڕۆمانەکەدا، سەرنجی ئەم گفتوگۆیە دەدەین:

- هەر چۆنێك بێت ... من واتێدەگەم ئەو بەرهەمە عەقڵییەی خەون پێشکەشی دەکات دەگەڕێتەوە بۆ هەمان ئەو هێزە دەروونییانەی لە ڕۆژدا بەرهەمی هاوشێوەیان هەیە... تد.

- لەوانەیە ئەو توخمانەی گرفتە ڕۆژانەکە پەرەپێدەدەن، هەڵە و بێ بەڵگە بن ئێ ئەو کاتە خەونەکەش مایەپووچ دەبێت و خەوبینین سەرچیغ دەبات، وانییە بابە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ٣٠٨-٣٠٩)

لەم دەقەی سەرەوەدا ئەوەی هێڵی بەژێردا هاتووە قسەی منداڵەکەیە، بە هچ شێوەیەك لە زمانی منداڵ ناچێ واتە شێواز و زمانەکە هی ئەو تەمەنە نییە، بۆیە ناتوانرێت لە ڕێگەی زمانەکەیەوە ناسنامەی خاوەنەکەی بزانرێت لە رووی تەمەنەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە نووسەر زۆر بەوردی جۆراوجۆریی زمانی پەیڕەو نەکردووە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا، لە هەندێك شوێندا وەك کارەکتەرەکە قسەیکردووە و لە هەندێك شوێنیشدا وەکو نووسەر (خۆی) قسەیکردووە.

- من لەوەتەی هەم و بەبیرم دێ .. هەولێر شەڕی تێدا نەبڕاوەتەوە.

- ئەم شەڕەش تەواو بێت .. شەڕێکی دیکە دیسان یەخەی ئەم هەولێرە دەگرێتەوە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ١٣)

لەمەی سەرەوە بەهۆی زمانی قسەکردنەکەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە کە قسەکە هی کەسێکی کامڵە یان بەتەمەنە، بەتایبەت بەهۆی ڕستەی (من لەوەتەی هەم و بەبیرم دێ)

٣/٢/٢. زمان و پیشە: زمان پەیوەندیی پتەوی بە باری کۆمەڵایەتییەوە هەیە، بەهەمان شێوە پیشەش پەیوەستە بە لایەنی کۆمەڵایەتییەوە، بەمەش دەشێت هەردووکیان کاریگەرییان لەسەر یەکتری هەبێت. زۆر جار دەتوانین لە ڕێگەی زمانەوە کار و پیشەی کەسەکان بزانین، بەوپێیەی هەر پیشەیەك کۆمەڵێك وشە و زاراوەی تایبەت بەخۆی هەیە. هەوڵدەدەین ئەم بابەتە بەسەر ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم)دا جێبەجێ بکەین و شیبکەینەوە لەڕێگەی هێنانەوەی چەند دەقێك وەکو نموونە:

- مام پیربالّ سبحان الله.

- چی؟

- ئەو کوڕە چەند بە کوڕەکەی حاجی ئەلیاسی بازرگان دەچی

- کوڕەکەی حاجی ئەلیاسی شکۆمەند و چاپووکە.

مام موراد بە پێش من کەوت

- خەڵکی ئێرەش نییە

- لە ڕێگەیەکی دووریشەوە هاتووە

- برسی دیارە

- پارەشی هیچ پێنییە. (پیربال، ٢٠٠٧، ٨٨)

لەم دەقەی سەرەوەدا ئەوەی هێڵی بەژێرداهاتووە قسەی کەسێکە کە پیشەی چایەچییە، بەڵام ناتوانرێت بەهۆی زمانەکەیەوە بناسرێتەوە چونکە هەروەك کەسێکی ئاسایی قسەیکردووە.

نموونەیەکی تر:

- من یەکسەر گوتم

- ئەرێ بەڕاست ئەوە مەلافەندی مەلایەکی دوازدە عیلم و هێندە ئیماندارە چۆنی لێ قبوڵ دەکات.

حاجی پووشۆ گوتی

- مەلافەندی شەهابەی خۆشدەوێ، چونکە وەك کوڕی خۆی لە منداڵییەوە بەخێوی کردووە، هەر لەماڵی خۆی و لە ناو دیوەخانی خۆی گەورەی کردووە. (پیربالّ، ٢٠٠٧، ١٠٨)

ئەمەی سەرەوە دەقی یەکەم قسەی کەسیکە کە پیشەی قەسابە و هی دووەم قسەی کەسێکە پیشەی بازرگانە، کەچی هیچ جیاوازییەك لە شێواز و زمانەکەیاندا نابینرێت، ناتوانرێت بەهۆی زمانەکەوە لە یەکتر جیابکرێنەوە.

٤/٢/٢. زمان و (شێواز و پلەوپایەی کۆمەڵایەتی): هەندێك جار تاکێك لەناو کۆمەڵگادا لە یەك کاتدا دەکەوێتە ژێر کاریگەری چەندین هۆکار، بۆیە هەریەکێك لەو هۆکارانە کاریگەری لەسەر زمانەکەی دەبێت، بۆ نموونە یەکێك لە ماڵەوە لەژێر کاریگەری خێزانەکەیدایە، لەلایەکی تر سەربە گرووپێکی ڕێکخراوەییە یان تێکەڵ بە گرووپێکی ڕۆشنبیری یان سیاسی دەبێت، ئەمانە هەموویان کاریگەرییان لەسەر زمانەکەی دەبێت، بەمەش شێوازی قسەکردنی جیاواز دەبێت، ئەم بارە لە ڕۆمانی (حیکایەتەکانی باوکم) دا ڕەنگی داوەتەوە، وەك:

- بۆچی من دەبێ ئەو هەموو جەنگ و برسیەتی و دەربەدەری و گرانی و شەڕو شۆڕە یەك لە دوای یەکترانەش ببینم بەڵام بۆم نەبێ بتوانم بەلای کەمییەوە سەفەرێك بکەم؟ هیچ نەبێ ژنێك بەدڵی خۆم بهێنم. (پیربال، ٢٠٠٧، ٣٧)

من بیرم لەوە دەکردەوە کە قسەکەی شەهابە ڕاستە

- نە ئاغایان هەیە بەری ماندووبوونیان لێ بسەنێتەوە ، نە سەرۆك عەشیرەتیان هەیە ماڵ و سامان و ناموس و کەرامەتیان پێشێل بکا، نە مەلایان هەیە بەناوی غەزاوە بیاننێرێتە جەنگەکان و یەکتر قڕبکەن و ... تد (پیربال، ٢٠٠٧، ٣٣٤)

- شەهابە ڕاستی دەکرد هەولێر بەخۆی و قەڵاکەیەوە لە دوورەوە لە دەمەکانی خۆرئاوابووندا نوقمی تەپوتۆزێکی خۆڵاوی و دێرین، عەینەن کتێبێکی گرمۆڵەی کۆن و پەڕپووت لەسەر پشتی خۆی ڕاکشابێ پر لە حەسرەت و دەرد و هاواری تاسا و بەڵام بەهیچ شێوەیەکیش دەنگی لێوە نەیەتە دەرێ.

- لەم هەولێرە هەموو ڕێگاکانی بەردەم ئینسان پڕە لە کۆسپ و چاڵ و چەوێڵ. (پیربال، ٢٠٠٧، ٣٣٨)

ئەم دەقەی سەرەوە گفتوگۆی نێوان دوو کەسایەتی ناو ڕۆمانەکەیە یەکێکیان هونەرمەند و ئەویتریان قەساب، ئەو دەقەی تۆخکراوە قسەی کەسێکی هونەرمەندە، ئەوەی تریش هی پیاوێکی قەسابە بەڵام لە ڕێکخراوێکی سیاسی کاردەکات، جا لەبەرئەوەی یەکێکیان بەهۆی هونەرەکەیەوە و ئەویتریان ئەندامی ڕێکخراوێکی سیاسی (حزبی شیوعی عیراق) یە ، بۆیە هەست بەوە دەکرێت کە شێوازی قسەکردنیان جیاوازە و پلە و پایە و گرووپەکان کاریان کردۆتە سەر زمان و شێوەی ئاخاوتنیان.

نموونەیەکی تر:

- ئینجا دینۆ بە ژنێکی ئەسمەری ... گوت
- هەجەسە ... حەمایل. (پیربال، ۲۰۰۷، ۳۲۸)
- وازبێنە جانم من بەو تەمەنەوە ژنم بۆ چییە (پیربال، ۲۰۰۷، ۳۰۰)
- مندالە ئیشتەم (پیربال، ۲۰۰۷، ۲۹۱)

بەکارهێنانی دەستەواژەی (هەجەسە) ڕێگامان بۆ خۆش دەکات بۆ ئەوەی ئەوەمان بۆ ڕوونبێتەوە کە ئەمانە سەر بە تاخمێکن یا عەشیرەتێکی جیاوازن، چونکە ئەم دەربڕینە لەلای دۆمەکانی هەولێر بەکاردێت واتە (بیشۆ)، هەروەها بەکارهێنانی دەربڕینی (جانم، ئیشتەم) ئەوە دەگەیەنێت کە خاوەنی قسەکان هەولێرین چونکە ئەم شێوازە لەلایەن هەولێرییەکان بەکاردێن.

هەندێك جار ئەمەی سەرەوە لە ناو ڕۆمانەکەدا پێچەوانە بۆتەوە، واتە بەهۆی زمانەوە ناتوانرێت پلە و پایەی کەسەکە بزانریت. چونکە کەسەکە پلە و پایەیەکی کۆمەڵایەتی تایبەتی هەیە بەڵام شێوەی قسەکردنی هەر وەکو هی خەڵکی ئاسابیە. وەك:

- گوێبکرن ئێوە هەرسێکتان ، قەرە بە قەرە، بەردەوام لەگەڵ شەهابە دەبن ... بەتایبەتی دوای ئەوەی کە ئاهەنگەکە تەواو دەبێت و دەبڕێتەوە، ئاگاداری شەهابە دەبن، شەهابە کوڕی خۆمە و ئێوە لەوێ پاسەوانی لێدەکەن... (پیربال، ۲۰۰۷، ۲۰۰-۲۰۱)

ئەم دەقەی سەرەوە قسەی مەلافەندییە کە یەکێکە لە کارەکتەرەکانی ناو ڕۆمانەکە، بەڵام دەبینین شێوازی دەربڕین و زمانی دەقەکە لەوە ناچێت هی مەلایەك بێت، بەتایبەتی مەلافەندی کە جگەلەوەی پیشەکەی مەلا بووە، لە هەمان کاتدا کەسایەتییەکی کۆمەڵایەتی دیار و خاوەن پلە و پایە بووە، بەڵام زمانی قسەکردنی هەروەکو زمانی کارەکتەرەکانی ترە.

چونکە پیاوانی ئاینی لە کۆندا وشەی عەرەبییان زۆر لە زمانەکەیاندا بەکارهێناوە، بۆ نموونە ئەگەر ئەم دەقە لەسەر زاری مەلایەك بکرێت لەو سەردەمەدا دەبێ بەم شێوەیە بێت:

(مستەمڕ لەگەڵ شەهابە دەبن خصوصەن دوای ختامی حەفلەکە، ئیحتفازی پێبکەن چونکە شەهابە ئەولادی خۆمە و ئێوە لەوێ حیمایەتی بکەن)

ئەنجامەکان:

١- نووسەر لە چەندین شوێنی ناو ڕۆمانەکەدا هەوڵیداوە بەزمانی کارەکتەرەکان وەك خۆیان قسە بکات و شێوازی ئەوان بەکاربهێنێت، وەك ئەوەی کاتێك ڕووداوێکی لەسەر زاری ئافرەتێك یان منداڵێك یان کەسێکی خوێندەوار گێڕاوەتەوە، هەوڵیداوە بە زمانی ئەوان قسە بکات، واتە جۆراوجۆری زمانی بەکارهێناوە.

٢- لە هەندێك شوێنی تری ناو ڕۆمانەکەدا پێچەوانەی ئەنجامی یەکەم هەستی پیدەکرێت، واتە جۆراوجۆری زمانی لە شێواز و زمانی کارەکتەرەکاندا ڕەنگی نەداوەتەوە و بەرجەستە نەبووە، لە هەندێك باردا ئافرەت و منداڵ و گەورە و بازرگان و ... تد هەموویان بەیەك زمان لەگەڵ یەکتر گفتوگۆ دەکەن و زمانەکەش بریتییە لە زمانی نووسەر خۆی.

٣- لە هەندێك شوێنی تری ناو ڕۆمانەکەدا جۆراوجۆری زمانی بە پێچەوانە ڕەنگی داوەتەوە، واتە جاری وا هەیە خەڵکی نەخوێندەوار بە شێواز و زمانێك قسەیکردووە، لە زمانی کەسێکی ڕۆشنبیر و خوێندەوار دەچی، یاخود پیاوێك بە زمانێك قسەی کردووە ئەگەر سەرنجی زمانەکەی بدرێت وەکو زمانی ئافرەت دێتە بەرچاو.

٤- ئەمانەی سەرەوە ئەوە ڕووندەکەنەوە، کە نووسەر بە شێوەیەکی ورد و بەرنامە بۆداڕێژراو پەیرەوی جۆراوجۆری زمانی نەکردووە لە زمانی کارەکتەرەکاندا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا ئەم قسەیە ئەوە ناگەیەنی کە نووسەر بەتەواوی پێشێلی ئەو بابەتەی کردبێت، چونکە هەردوو بارەکە واتە (پەیڕەوکردن و پەیڕەونەکردن) ی جۆراوجۆری زمانی لە زمانی قسەکردنی کارەکتەرەکاندا هەستی پێدەکرێت.

لیستی سەرچاوە:

کوردییەکان:

١. ئەلوافی، عەبدولواحد (٢٠٠٧)، زانستی زمان، و/ ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم، چاپخانەی ڕۆشنبیری هەولێر.
٢. برزو و عەزیز، ئومێد بەرزان، عومەر ئەحمەد (٢٠١٩)، هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان و هەمەجۆری لەزماندا، مجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية، المجلد (٣)، العدد (٢)، کانون الاول.
٣. برزو، ئومێد بەرزان (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی گەنج، سلێمانی.
٤. پیربال، فەرهاد (٢٠٠٧)، حیکایەتەکانی باوکم، ڕۆمان، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، هەولێر.
٥. حەمەڕەشید، ئارام عبدالواحد (٢٠١٣)، ڕێزگرتن لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی لەریا.
٦. حەمەغەریب، شالاو سالح (٢٠١٧)، زمانی ئاخاوتنی هەندێ پیشەی جیاواز لە هەرێمی کوردستاندا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان –زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

٧. حوسێن، ڕێژنە مەعروف (٢٠١٠)، ڕۆڵی شێوەزارە کۆمەڵایەتییەکان لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان - زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.
٨. خەرما، نایف (١٩٧٨)، چەند تیشکێك بۆ سەر لێکۆڵینەوە زمانەوانییە هاوچەرخەکان، و. شهاب شیخ طیب، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوك.
٩. خۆشناو، نەریمان عەبدوڵڵا (٢٠١٣)، زمانی ستانداردی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر
١٠.سلیم، پەیمان حسن محمد (٢٠١٠)، پەیوەندی نێوان زمان و کەلتوور، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
١١.سەعید، یوسف شەریف (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٢.شەریف، بێریڤان محمد (٢٠١٠)، جۆراوجۆریا زمانی ل دەڤەرا بهدینان زمانێ پیشەیی وەك نموونە، نامەی ماستەر، کۆلیژا ئادابێ - زانکۆیا دهۆکێ.
١٣.عارف، زوبێر علی (٢٠١٢)، ئیدیەم لە شێوەزاری هەورامیدا، نامەی ماستەر، سکوڵی زمان/ فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سلێمانی.
١٤.فتاح، محمد معروف (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٥.فتاح، محمد معروف (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
١٦.موحسین، بەهزاد (٢٠٠٨)، کۆزمانەوانی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٢٩)، هەولێر.
١٧.محمد، بەهار زاهیر (٢٠٠٩)، زمان و یاسا کۆمەڵایەتییەکان، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان - زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

عەرەبییەکان:

١. لطفي، مصطفى (١٩٧٦)، اللغة العربية في اطارها الاجتماعي، دراسة في علم اللغة الحديث، معهد انماط العربي، بيروت.
٢. نهر، هادى (١٩٨٨). علم اللغة الاجتماعي عند العرب، الطبعة الاولى، بيروت.
٣. هدسن (١٩٨٧)، علم اللغة الاجتماعي، ترجمة محمود عبدالغني عياد، بغداد.

الملخص:

التنوع اللغوي في رواية (حكايات والدي) لفرهاد بيربال:

اللغة ظاهرة اجتماعية ، وهي بوصفها هذا تؤلف موضوعا من موضوعات علم اللغة الاجتماعي ، هذه الدراسة ركزت على الأسباب الرئيسة لوجود لهجات متنوعه في المجتمع ، إذ لا تخلو المجتمعات الإنسانية منها ، ذلك أن المجتمعات تتكون من أفراد مختلفة الأجناس ، والافراد بصورة عامة تتمثل في فئات منها: النساء ، الرجال، الاطفال، تباين العمر، شخصيات مثقفة، الفلاحون، وغير المتعلمين ...الخ، ولكل فئة من هذه الفئات لغة خاصة بها تختلف عن الاخرى، واتخذ البحث رواية (حكايات والدي) نموذجا لمعرفة مدى تجسد اللغات المختلفة في لغة شخصيات الرواية، هل تنوعت لغة الشخصيات داخل الرواية؟ وهل أثرت الاختلافات المهنية والمكانة الاجتماعية والثقافية ...الخ في لغة الشخصيات؟ أم أنها تحدثت بنفس الوتيرة والأسلوب واللغة.

هذا البحث تضمن مبحثين اثنين ، الاول تمثل في الجانب النظري، والثاني تمثل في بيان الجانب التطبيقي

الكلمات الدالة: التنوع اللغوي، علم اجتماع اللغة، المجتمع النموذجي، اسلوب التعبير .

Abstract

Language Varieties in Farhad Pirbal's Novel 'My Father's Tales'

This research, which shows the phenomenon of language varieties in society, is a sociolinguistic study. The phenomenon exists in all languages all over the world. this is because any society consists of some social classes which may include genders, different ages, educated and uneducated, etc. It is obvious that each individual has his/her own particular language which is distinguished by specific terms. The study has chosen an typical sample, which is 'My Father's Tales'. the researcher intends to know whether the story has befitted from the varieties or not. The study aims to find out if women speak like women, farmers like farmers, and so on. Another objective of the study is to know if the social and cultural difference have any impact on their languages. The study comprises two parts: the first part is theoretical and the second part is practical.

Key words: Language Varieties, Sociolinguistics, Exemplary society, Speech Style

مۆنۆلۆگ و جۆرەکانی لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی) شێرزاد حەسەندا

م. ی. ئامینە یاسین محەمەد
بەشی پاراستنی ڕووەک، پەیمانگەی تەکنیکی خەبات،
زانکۆی پۆلیتەکنیکی هەولێر
amin.mohammad@epu.edu.iq

پوختە

مۆنۆلۆگ بە یەکێک لە تەکنیکە گرنگەکانی چیرۆک هەژمار دەکرێت کە لە لایەن چیرۆکنووسانی سەرەتای سەدەی بیستەوە گرنگیی زۆری پێدراوە، بەتایبەتی لە بواری ڕۆمان و چیرۆکەکانی (جیمس جۆیس، ڤێرجینیا وەڵف و مارسیل پرۆست)دا ئەم تەکنیکەیان بەکارهێناوە، پاشان لە بەشێکی زۆری چیرۆکی جیهاندا پەنای بۆ براوە و (شێرزاد حەسەن)یش بایەخێکی زۆری بەم تەکنیکە داوە، بۆ ئەوەی لایەنی شاراوەی ناو دەروونی کارەکتەرەکانی چیرۆکی پێ ئاشکرا بکرێت. ئێمە لەم توێژینەوەیەدا لە ڕووی تیۆرییەوە باسی ئەم تەکنیکەمان کردووە و دوای ئەوە هەوڵمانداوە لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی) ئەم نووسەرەدا جۆرەکانی شیبکەینەوە بە نموونە بخەینە بەرچاو و لە کۆتاییدا توێژینەوەکە بە چەند ئەنجامێکی گرنگ گەیشتووە، کە دیارترینیان مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە کۆمەڵە چیرۆکی ناوبراودا هەیە، کەچی خۆدواندن بەکارنەهاتووە.

وشە سەرەکییەکان بریتین لە: (مۆنۆلۆگ، مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ، مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ، خۆدواندن).

پێشەکی

٠-١: ناونیشان و سنووری باسەکە :

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (مۆنۆلۆگ لە کۆمەڵە چیرۆکی تەنیایی (شێرزاد حەسەن)دایە و سنووری باسەکەش تایبەتکراوە بەم کۆمەڵە چیرۆکە .

٠-٢: میتۆدی توێژینەوەکە :

بۆ ئەم توێژینەوەیە سوودمان لە میتۆدی ڕەخنەی دەروونی (فرۆید) وەرگرتووە و لە ڕووی تیۆری و پراکتیکییەوە باسی تەکنیک و جۆرەکانی مۆنۆلۆگمان لە چیرۆک بەگشتی و لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی) (شێرزاد حەسەن)دا بە تایبەتی کردووە .

٠-٣: کەرەستەی توێژینەوەکە :

بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە سوودمان لە چەندین سەرچاوەی تایبەت بە ڕەخنەی چیرۆک وەرگرتووە و پاشان کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)مان کردووەتە کەرەستەی سەرەکی توێژینەوەکە .

٠-٤: بەشەکانی توێژینەوەکە :

بەشی یەکەم : مۆنۆلۆگ لە ڕووی تیۆرییەوە کە ئەم تەوەرانەی لە خۆ گرتووە :

(پێناسەی مۆنۆلۆگ، مانای زاراوەی مۆنۆلۆگ، گرنگی مۆنۆلۆگ لە چیرۆکدا). لە بەشی دووەمدا جۆرەکانی مۆنۆلۆگ لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)، کە بریتین لە: (مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ، مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ، خۆ دواندن)ە، هەروەها ئەم توێژینەوەیە بە گرنگترین ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و پوختە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی کۆتایی پێ هاتووە .

١-١: بەشی یەكەم : مۆنۆلۆگ لە ڕووی تیۆرییەوە

١-٢: پێناسەی مۆنۆلۆگ :

مۆنۆلۆگ لە ئەنجامی (خەم، ترس، شەرم، تەنیایی، دڵەڕاوكێ و دوودڵی، رق، كینە، تۆڵە، خەمۆكی، بێ چارەیی، ئەرك، (Stress) فشاری دەروونی و كاتی دژوار ...هتد) دروست دەبێ، ئەم بارە دەروونییە لە ناو چیرۆكدا تایبەتمەندی خۆی وەردەگرێ و بە شێوەیەكی هونەری دەبێتە هۆكاری ئەوەی بەشێوەیەكی كاتی بەشێک لە خەم و تەنیایی و ئازارەكان بڕەوێنەوە، واتە: دەرگایەكە بۆ كارەكتەری چیرۆک كاتێ لەناو ڕووداوەكاندا ئاڵۆزی دروست دەبێ ڕووی تێدەكات. ئەم كاریگەریەش لەم چیرۆكانە ڕەنگی داوەتەوە، ئەمەش وایكردووە ئەم تەكنیكە لەم ڕەگەزە ئەدەبییەدا گرنگیی زۆری هەبێ، چونكە هۆش و نەستی كارەكتەرەكانمان بۆ ئاشكرا دەكات. هونەری مۆنۆلۆگ بریتییە لە بیری شاراوەی ناو دەروونی كارەكتەرەكان بەشێوەی جیاواز دەخرێتەڕوو، هەروەها (جیمس جۆیس) دەڵێ: ((مۆنۆلۆگ گفتوگۆیەكی فراوانە لە لایەن یەک كەسەوە ئەنجامدەدرێ، ئەم زاراوەیەش زۆر مانای لە یەک نزیكی هەیە، لەوانەش (تەنیایی یان خودی)، ئەوەش بەشێكە لە مۆنۆلۆگ كە كارەكتەر تیایدا ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای چیرۆكگێڕەوە لە ناو چیرۆک و ڕۆماندا بۆ خوێنەر، یان بۆ بینەر دەدوێ لە كاتێكدا كارەكتەرەكانی تر بێ دەنگ دەبن)).((https!//www.britannica .com (Encyclopedia Britannic art monologue.)

بەشێوەیەكی گشتی مۆنۆلۆگ واتە: تاک دووانی، لەگەڵ خۆ دوان، لەبەرخۆدوان و نواندن لە لایەن یەک ئەكتەرەوە. ئەمەش دیاردەیەكی دەروونییە لە ئەنجامی ڕووداوێک یان هەرشتێكی كاریگەر ڕەنگدانەوەی لەسەر لایەنی دەروونی كارەكتەرەكان دەردەكەوێت و لە گۆڕانی ڕەنگی

ڕوخساری ئەواندا خۆی دەنوێنێ. مۆنۆلۆگ بەهۆی فشاری دەروونی دروست دەبێ. بە شێوەیەکی گشتی (مۆنۆلۆگ) لە ژیانی ڕۆژانەماندا هەیە، هەندێ جار بەهۆی تەنگەژە دەروونییەکانەوە سەرهەڵدەدات جاری واهەیە بۆ پتر قووڵبوونەوە و تێگەیشتن و بەستنەوەی زانیاریی دیکە فراوانکردنی بابەتەکە دەبێ. ئەم هونەرە لە درامادا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بە دەنگ بەرزکردنەوە پێشکەش دەکرێت کەچی لە چیرۆک و ڕۆماندا کارەکتەر بێ دەنگ بەرزکردنەوە لەناو ناخی خۆیدا دەدوێ و پاشان حەکایەتخوان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ پێشکەشی خوێنەری دەکات. لەسەر شانۆ لەگەڵ دیمەنەکان پێشکەش دەکرێ، ئەمەش جیای دەکاتەوە لە (چیرۆک و ڕۆمان) هەروەها چیرۆکگێڕەوە لە زاری کارەکتەرەوە پێشکەشی دەکات.

بەم پێیە ((مۆنۆلۆگ ئامرازێکی گرنگی ڕۆماننووسە (چیرۆکنووسە) بۆ ئەوەی تایبەتترین بیر و هەستە شاراوەکانی کارەکتەر لە زەینەوە پێشکەش بە خوێنەر بکات)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٧، ١٥٦). کەواتە مۆنۆلۆگ نیاز و مەبەستی ناخی کارەکتەر لە چیرۆکدا لە ڕێگەی حەکایەتخوانەوە ئاشکرا دەکات، هەروەها چێژ و رازاندنەوە دروستدەکات، ئەمەش لە تەکنیکییەکانی دیکەی ناو چیرۆکی جیا دەکاتەوە. ((مۆنۆلۆگ ئەو هونەرەیە کە بەمەبەستی پێشکەشکردنی دیوی ناوەوەی کەسەکان بەکار دەهێندرێت)) (همفری،٢٠٠٠،٣٦).

(مۆنۆلۆگ) یەکێکە لە هونەرە پێویستەکانی ناو چیرۆک، چونکە لە ڕێی ئەم تەکنیکە لایەنە شاراوەکانی ئاشکرا دەکرێ و لەزاری کارەکتەر و لە ڕێگای چیرۆکگێڕەوەی (من و ئەو)ەوە دەگێڕدرێتەوە، بۆنموونە: ئەگەر لە چیرۆکدا نهێنییەکانی (بیر و هۆش)ی کارەکتەر لە ڕێی (مۆنۆلۆگ)ەوە نەزانرا، ئەوا ئەو چێژ و جوانییەی هەیەتی نامێنێ، لەهەمان کاتدا مرۆڤەکان زۆربەی زۆری

حەزدەکەن لایەنە شاراوەکان بزانن بە هەر شێوەیەک بێ، لەبەرئەوەی ئاشکراکردنی نهێنییەکان چێژیان پێ دەبەخشێ و سەرنجی خوێنەر بۆ خۆی رادەکێشێ، بۆیە سروشتی مرۆڤ لەگەڵ ئەم هونەرە نزیکایەتییەکی هەیە، ئەمەش وایکردووە لەلای خوێنەر خۆشەویست بێ، هەروەها خوێنەر بە خوێندنەوەکە پەیوەست دەکات، زۆرجاریش حەزدەکات بە دوای نهێنییەکان بگەرێ تا لە رێگای (مۆنۆلۆگ)ەوە دەدۆزێتەوە، ئەمانە هۆکاری ئەوەن ئەم هونەرە لە ناو چیرۆکدا جێی بۆ کراوەتەوە.

١-٣: مانای زاراوەی (مۆنۆلۆگ) :

زاراوەی مۆنۆلۆگ زاراوەیەکی جیهانییە لە لای نەتەوەکان بە شێوەی جیاواز بەکاردەهێندرێ . (محمود فلکی) دەڵێ: ((زاراوەی (مۆنۆلۆگ) وەک زۆربەی زاراوەکانی دیکەی بواری ئەدەبی و رەخنەی ئەدەبی زاراوەیەکی گریگییە کە لە لێکدانی هەردوو : وشەی (monos) (تاک) و (logos) قسەکردن دروست بووە)) (حاجی، ٢٠٠٨،١٨٣).

ئەم پێناسەی سەرەوە جەخت لەوە دەکاتەوە کە یۆنانییەکان زاراوەی (monologos)یان بەکارهێناوە، بەشێوەیەکی گشتی لەناو سەرچاوەکان ئەم زاراوانە هەیە و بەریتانیا و ئەمریکاش زاراوەی (monologues)یان بەکارهێناوە، بەڵگەی ئەم بۆچوونەش بۆ فەرهەنگی ئەدەبی زمانەکەیان و توێژینەوەکانیان دەگەرێتەوە.

هەروەها عەرەبەکانیش زاراوەی (مونولوج، حوار داخلي، مونولوج داخلي)یان بەکارهێناوە، بۆنموونە: لە سەرچاوەکانی (ابراهیم محمود خلیل، نقد الادب الحدیث من المحاکات الی التفکیک، ابراهیم ابوطالب، تطویر الخطاب القصصیة،...هتد) بەکارهاتووە. بەهەمان شێوە کوردەکانیش هەندێکیان (monologs) و هەندێکیشیان (monologues) بەکارهێناوە. بۆ نموونە:

هەروەکو لە سەرەتا ئاماژەمان پێدا (سەنگەر قادر حاجی) لە نامەی ماستەرەکەی (مۆنۆلۆگ و monologs)ی بەکارهێناوە .

(نەجم خالید ئەڵوەنی) لە سەرچاوە جیاجیاکانی وەکو: (تیۆری کۆمەڵناسی ڕۆمان) (ئەڵوەنی، ١٤٧،٢٠١٧)، کارەکتەرسازی لە (ئێوارەی پەروانەی بەختیار علی) (ئەڵوەنی، ٢٠٠٩، ١٥٩) دا، تەکنیکی دیالۆگ لە هەندێ نموونەی هاوچەرخی کورتە چیرۆکی کوردیدا، ...) (ئەڵوەنی،٢٠٠٥، ٢٩١) زاراوەی (مۆنۆلۆگ)ی بەکارهێناوە .

(پەرێز صابر) بەم شێوەی بەکارهێناوە ((جۆرێکی گفتوگۆ پەیدابوو کە تەنانەت یەک کەسیش توانای سازدانی هەبووە ئەویش مۆنۆلۆژە (monologue)) (محمد، ٢٦١،١٩٩٢). هەروەها ((مەنەلۆگ و monologue)) (خدر، ١٨،٢٠٠٧) بەکارهاتووە و ((monologs – مەنەلۆگ)) بەکارهێنراوە. (خورشید، ١٣،٢٠٠٨).

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە کورد لە توێژینەوەکان و سەرچاوەکانیاندا پەیڕەوی زاراوە یۆنانی و ئینگلیزی و فۆرمە کوردییەکەیان کردووە، بەڵگەی ئەم بۆچوونەش لە سەرچاوەکاندا ڕەنگی داوەتەوە، هەروەها ئەمانە هەمووی بۆ هۆکاری بەهێزی زاراوە ستاندەرە جیهانییەکە دەگەڕێتەوە جگە لەمەش توێژەران پێیان باشە بە هەرشێوەیەک بێت هەر زاراوە ستاندەرەکە بەکاربهێنن، بۆیە ئێمە لە روانگەی خۆمانەوە وا بە باش دەزانین یان زاراوە جیهانییەکان بەکاربهێنین یان زاراوەکە بە فۆرمی کوردی بەکاربهێنین، چونکە زاراوەیەکی جیهانییە و جێگەی خۆی کردۆتەوە. لەئەنجامدا نووسەرانی کورد وەکو نووسەرانی جیهانی هەمان زاراوەی مۆنۆلۆگیان بەکارهێناوە، بۆنموونە : وشەی مۆنۆلۆگ لە وشەی لێکدراوی (mono + logue) پێکهاتووە، کەواتە هەردووکیان هاومانای یەکترن (وشە یۆنانییەکە = وشە ئینگلیزییەکە) .

واحد- یەک – تاک، (پێشگرە)	- mono
(مۆنۆلۆگ) گفتوگۆ، (پێشگرە)	- logue
گفتوگۆی تاک دوانی یان (لەگەڵ خۆ دوان)	- monologue
فقط- تەنها- یەک - تاک، (پێشگرە)	- mono
سبب – سەبەبەکان، (پێشگرە)	– logos
الحوار الداخلی – مۆنۆلۆج	- monologos

-(mono + logs)= (mono + logue)
- (monologs) = (monologue) (Google translation)

١-٤: گرنگی مۆنۆلۆگ لە چیرۆکدا :

دەتوانین بڵێین (مۆنۆلۆگ) بەشێوەیەکی گشتی لە زۆربەی ژانرەکانی ئەدەبی گرنگی خۆی هەیە وەک: (شیعر، ڕۆمان، چیرۆک ...هتد)، بەڵام ئەوەی ئێمە کاری لەسەر دەکەین لەناو (چیرۆک)ە، چونکە لە دەروونی مرۆڤەکان/کارەکتەرەکان نزیک دەبێتەوە ((ئەدیب ناتوانێت داهێنانی ئەدەبی خۆی بکات لە پێناو دەربڕینی ئارەزووە کپکراوەکانی، بەڵکو بۆ بەرگریکردن لە سەرهەڵدانی ئەم جۆرە ئارەزووانە لە دەروونیدا بە شێوەی بێ ئاگا لە خۆیەوە کە لەڕێگای بەرهەمە ئەدەبییەکەوە ڕەزامەندی خوێنەری پێ وەدەست دەهێنی)) (خلیل، ٢٠٠٣، ٥٩).

ئەدیب ناتوانێ داهێنانی خۆی ئەنجام بدات لە پێناو دەربڕینی ئارەزووە کپکراوەکانی، بۆیە بۆ بەرگریکردن و خۆپاراستن لە سەرهەڵدانی ئەو ئارەزووە کپکراوانەدا لە ناو دەروونیدا بە شێوەیەکی بێ ئاگا و لە ڕێگای چیرۆکەوە باسی دەکات و ئەوەش لە ئەنجامدا ڕەزامەندی خوێنەری پێ بەدەست دەهێنێ، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیێنێ کە تەواوی چیرۆکەکە (مۆنۆلۆگ)ی بەسەردا زاڵ بووە، لە هەمان کاتدا گرنگی (مۆنۆلۆگ) مەبەست و ئامانجی لایەنی دەروونی

دەخاتەڕوو، وەک هونەرێکی گرنگی چیرۆک، هەروەها لە ڕێی ئەم هونەری نووسەری چیرۆک باس لە کێشەکانی تاک بە تایبەتی و کۆمەڵ بە گشتی دەکات، کە لە ئەنجامی کۆمەڵێ هۆکاری وەکو: (ئابووری، کۆمەڵایەتی، کەلتووری، داب و نەریت، سیاسی، ئاینی ...هتد) دروست بووە و لە ناو چیرۆکدا ڕەنگی داوەتەوە. هەروەها ((یەکێکی تر لە سیما گرنگەکانی مۆنۆلۆگ گواستنەوەی ڕووداوە لە دەرەوە بۆ ناو زەینی کارەکتەر بەمەش زەین دەبێتە ململانێ دژوارەکانی ناو دەروونی کارەکتەر)) (ئەڵوەنی، ٢٠٠٩،١٥٩). واتە: یەکێک لە سیما دیارو گرنگیەکانی ئەم هونەرە ئەوەیە کە ڕووداوەکان لەدەرەوە بۆ ناو زەینی کارەکتەر دەگوازێتەوە ئەمەش دەبێتە هۆکاری ئەوەی کە زەین ببێتە ململانێ دژوارەکانی ناو دەروونی کارەکتەر.

گرنگی مۆنۆلۆگ لەوە دەردەکەوێت، کە: ((مۆنۆلۆگ ئاخاوتنێکی دەروونی داخراوە، گوزارشت لە هەڵچوون و تێکچوون و شڵەژانی دەروونی کارەکتەر دەکات لە ژێر کاریگەری ڕووداوەکانی ناو ژینگەی دەقەکە، یاخود لە مەیدانی ململانێی نێوان کارەکتەرکان دروست دەبن، بە بیرکردنەوە لەو ڕووداوانە و گەڕان بە دوای چارەسەری کێشەکاندا)) (ئەڵوەنی، ٢٠٠٥، ٢٩١).

بەم پێیە یەکێکی تر لە گرنگییەکانی هونەری (مۆنۆلۆگ)، لەناو چیرۆکدا ئەو کێشە و گرفتانەیە کە بەشێوازێکی ئەدەبی جوان ڕەخنەی پێدەگیرێ و لە ڕێی ئەم تەکنیکەوە دەخرێتەڕوو، هەروەها داوای چارەسەری لە لایەنی پەیوەندیدار بە بابەتەکە، یان کێشەکە دەکات، هەروەها (مۆنۆلۆگ) لایەنی (زیرەکی بیری) نووسەرمان لە ناو زەینی کارەکتەرەکانی ناو چیرۆک بۆ دەردەخات، کە ((بە هۆی مۆنۆلۆگەوە شتە تایبەتییەکانی ناو دەروونی کارەکتەر لە چوارچێوەی داخراودا دەردەکەون)) (ئەڵوەنی، ٢٠٠٥، ٢٩١) و گرنگییەکی تری ئەوەیە: ڕەهەندی فکری هەندێک لە کارەکتەرەکان بە هۆی ئەم باری

دەروونییەوە گۆڕانی بەسەردا نایەت، هەر وەکو خۆی دەمێنێتەوە، بەڵام لە هەندێکی تریان ئەم ڕەهەندە دەروونییە گۆڕانکاری بەسەردادێت، وەک لە چیرۆکی (ترس)ی (شێرزاد حەسەن) کارەکتەر رق و کینەی بەرامبەر بە (سەگ) بۆ خۆشەویستی دەگۆڕێت.

گرنگترینی ئەوەیە کە ئاستی (بیری، زیرەکی) نووسەری چیرۆک لە لایەنی دەروونییەوە دەردەخات و ((پەیوەندییەکە لە وێنە و ڕووداودا وەکو هێڵێکی پەرش و بڵاوە دەڕوات بۆ سنووری نێوان لەوانەیە و نابێ، شتەکان هەندێ بۆ هەندێکی تر دەگۆڕێ و هەندێکیش ناگۆڕێت و هیچ شتێک لە زنجیرەی هەبوون لە کام جیاکاری لە نێوان (رووەک، مرۆڤ، گیاندار ...) و لەم کاتەدا رابردوو لە ناو ئێستا و بە داهاتوو دەگات هەروەها بە ژێربێژی نامۆ دەگات)) (ایلیا الحمادی،١٩٧٩،٢٨).

ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە بە هۆی ئەم هونەرە لە چیرۆکدا بە شێوەیەکی زۆر هونەری گەمەی کاتی تێدا ئەنجامدەدرێ، ئەوەش شتێکی جوانە و هەم دەروازەیە کە بۆ ئەنجامدانی ئەم گەمە کاتییە لە ناو چیرۆکدا، ئەمەش ئەوە ناگەیێنێ کە هونەرەکانی تر ڕۆڵیان نییە، بەڵکو ئەوانیش گرنگیی خۆیان هەیە، بەڵام ئێمە کرۆکی باسەکەمانە، بۆیە زیاتر جەخت لەسەر ئەم هونەرە دەکەینەوە.

سەبارەت بە مۆنۆلۆگ (Ed Merhoff Hans) دەڵێ: ((مۆنۆلۆگ لە چیرۆکدا بۆ ئەوە بەکاردێت تا لەڕێی ئەوەوە ناواخنی دەروونی کارەکتەر و بارە دەروونییەکانی بێ قسەکردن کەم یان زۆر پێشکەش بکرێت، چونکە مۆنۆلۆگ بریتییە لە پێشکەشکردنی ناواخنی هەست پێش قۆناغی تەواوبوون و دەربڕین)) (ئەلوەنی، ٢٠٠٥، ٢٩٢).

لە ئەنجامدا گرنگی هونەری (مۆنۆلۆگ) لەوە دەردەکەوێت کە دەروازەیێکی باشە بۆ ئاشکراکردنی نهێنی دڵی و بیر کارەکتەرەکان، لە

چارەسەرکردنی کێشەکان بە وردترین ڕێگە لەناو هۆشی کارەکتەرەکانەوە لەسەر زاری حیکایەتخوانەوە لە ژێر کاریگەری کۆمەڵێک پاڵنەر دەردەکەون، بۆیە (تزیتیان تۆدۆرۆف) دەڵێت: ((مۆنۆلۆگ شیکردنەوەی هۆشی کارەکتەرە)) (حاجی، ٢٠٠٨، ١٨٣) هەروەها ئەم تەکنیکە بە سێ جۆری جیاواز لەیەکتر پێشکەش دەکرێن. ئەمەش تایبەتمەندییەکانی گرنگی مۆنۆلۆگمان بۆ دەردەخات .

٢-١: بەشی دووەم : جۆرەکانی مۆنۆلۆگ لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)دا:

مۆنۆلۆگ بە شێوەکی گشتی بریتییە لە (حاڵەتی دەروونی قسەکەر) ئەگەر کەسێک لە ناو گێژاوێکی سەختدابێ بە (مۆنۆلۆگ) لە ناوخۆیدا بەدوای چارەسەردا دەگەڕێ و لەگەڵ خۆی دەدوێ، ئەم تەکنیکە لە ڕووی دەروونی بەگشتی و لە ناو چیرۆکدا بەتایبەتی بەکار دەهێنرێت، هەر وەکو گوتمان سەرەتا لە ناو شانۆ بووە دواتر ناو بواری ئەدەبی (چیرۆک) گۆزراوەتەوە و بە شێوەی مۆنۆلۆگ بەکاردەهێنرێ و لەگەڵ پێکهاتەکانی تری ناو چیرۆکدا تایبەتمەندیی چیرۆکی وەرگرتووە، کەواتە: (مۆنۆلۆگ)، بریتییە : لە هونەرێک لە پێکهاتەی بنیاتی چیرۆک ئەمەش لە لایەن چیرۆکنووسەوە لەسەر زاری چیرۆکگێڕەوە و لەگەڵ (کات، شوێن، ڕووداو، کارەکتەرەکان...هتد) هونەریانە بەکارهاتووە، لە هەمان کاتدا جوانییەک بەم بەرهەمە ئەدەبییە دەبەخشێ، لەگەڵ بنیاتەکانی تری ناو چیرۆکدا بە نهێنییە شاراوەکان و وردترین چارەسەر دەگەن.

(رۆبرت همفری) دەڵێ : ((مۆنۆلۆگ لە ناو چیرۆکدا (تەکنیکێکە باری دەروونی کارەکتەر و کردارە دەروونییەکان – کەم و زۆر بە بێ قسەکردن دەخاتە ڕوو، چونکە بریتییە لە خستنە ڕووی ناواخنی هەست پێش قۆناغی تەواوبوون و دەربڕین هەر ئەمەشە لە خۆدواندی جیادەکاتەوە)) (مستەفا، ٢٠٠٧، ١٧١).

بەم شێوەیە کارەکتەر باری دەروونی و کردارەکانی کەم و زۆر بە بێ قسەکردن لە جیهانی خۆیدا لەسەر زاری حیکایەتخوان لە ڕێگای (راناوەکان یان شەپۆلی هۆش)ەوە دەخاتە روو، لە بارەی ڕووداو و کێشەکان بە بێ قسەکردن بە دوای ڕێگە چارە دەگەڕێ و لەژێر فشاری دەروونی هەوڵی دۆزینەوەی دەدات، یاخود ڕووداوێک لە ناکاو ڕوودەدات هەستی کارەکتەر دەورووژێنێ، ئەمەش لە ناو چیرۆکەکە زۆر جار گەمەی هونەری پێ ئەنجامدەدرێت، لە هەمان کاتدا رەهەندی دەروونی و کۆمەڵایەتی بە سەردا زاڵ دەبێ، بۆ نموونە : لەوانەیە لە ژێر کاریگەری ڕووداوێک پێشبینی بۆ داهاتوو بکات و بە دوای چارەسەر بگەڕێ، بەمەش تەکنیکی جوانی هونەری و تێکەڵاوکردن دروست دەبێ، دەکرێ بڵێین ئەمە ئازادییە بە چیرۆکنووس دەدرێ لە ڕێی ئەم هونەرە لەو کاتەدا لە ژێر باری یاسا و ڕێساکان رزگاری دەکات، بەڵام کاتێ تەواوبوو بۆ باری ئاسایی خۆی دەگەڕێتەوە .

بەکورتی مۆنۆلۆگ ((تەکنیکێکە پەیوەندی بە جیهانی دەروونی کارەکتەرەوە هەیە، چیرۆکنووس بەکاری دەهێنێ بۆ پیشاندانی هزر و بیری شاراوەی ئەوان،بە تایبەتی ئەوەی ناکرێ بە دیالۆگ، یاخود گفتوگۆ باسیان بکرێ، چونکە ئەو هزر و بیرانە تایبەتن و هەموو کەسێک بۆی نییە زانیاری لە بارەی ئەوە هەبێت)) (ئەڵوەنی،٢٠١٥، ٧٦) جۆرەکانی مۆنۆلۆگیش بەپێی خەسڵەت و تایبەتمەندی لە یەکتری جیادەکرێتەوە، لەوانە: ((مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ، ناڕاستەوخۆ، خۆدواندن)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٧، ١٦)، وەکو:

٢-٢: مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ :

ئەم جۆرە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ چیرۆکگێڕەوە لە زاری کارەکتەرەوە لە ڕێگای ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک (من) زانیارییەکان بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە واتە، بەبێ دەنگ بەرزکردنەوە لەبەر خۆی دەدوێ، هەروەها زۆر نزیکی لە نێوان حیکایەتخوان و کارەکتەر هەیە، وا هەست دەکەی حیکایەتخوان

کارەکتەری چیرۆکەکەیە، بەڵام خۆشی وانییە، بەڵکو لەسەر زاری حیکایەتخوان ئەم کاریگەرییە دەگێڕدرێتەوە و ڕووداوەکانی دەرەوە ئەم کاریگەرییە دروستدەکەن و بۆ ناخی کارەکتەر دەگوازرێتەوە، بۆیە ئەم تەکنیکە دروستدەبێت ((لەم گفتوگۆیە ڕاستەوخۆ جۆری بیرکردنەوەی کەسەکان دەردەبڕێ)) (محمد،١٩٩٢،٢٧٣). کەواتە: مەبەست لەم جۆرەیان ئەوەیە کە چیرۆکگێڕەوەی هەمان شتزان ڕووداوەکان بێ دەستکاری لە زەینی کارەکتەرەکان بەشێوەی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای ڕاناوی (من)ەوە پێشکەشی خوێنەری دەکات، وەکو کاتێ دەڵێی: (لەدڵی خۆمەوە گوتم، وام گوت، وام بیرکردەوە)، لێرەدا ئامادەبوونی چیرۆکنووس تەنیا وەکو ڕێ پیشاندەر دەردەکەوێت وەکو(ڕۆبرت همفری) دەڵێ: ((ئەوهای گوت، ئاوای بیرکردەوە)) (همفری، ٢٠٠، ٤٤). ئەمەش مانای ئەوە دەگەیێنێ کە هەندێک جار چیرۆکنووس وەکو ڕێ پیشاندەر دەردەکەوێت.

٢-٣: مۆنۆلۆگی ناراستەوخۆ :

ئەم جۆرەیان لە ڕێگای ڕاناوی (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاک بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ حیکایەتخوان پێشکەشی خوێنەری دەکات، بە هەمان شێوەی جۆری یەکەم بە بێ دەنگ بەرزکردنەوە، بەڵام جیاوازی لەگەڵ جۆری یەکەم ئەوەیە، کە ڕووداوەکان لە زەینی کارەکتەرەوە بە دەستکارییەوە پێشکەشی خوێنەری دەکات. هەروەها کاتی تێدا پارێزراوە ((قسەکەر راستەوخۆ قسەکانی ناگاتە وەرگر لە دەرەوەی کەسێکی دیکەوە قسەکانی دەگەیێنرێتە وەرگر)). (محمد، ١٩٩٢، ٢٧٢) هەر لەبارەی جۆرەیان دەڵێ: ((مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ ئەو جۆرە مۆنۆلۆگەیە کە نووسەرێکی فرەزان حیکایەتخوانی هەمووشتزان بابەتێک پێشکەش دەکات کە باس نەکرابێ)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٧، ١٦٣). هەر ئەمانەشە لە جۆری یەکەمیانی جیادەکاتەوە و بە ناڕاستەوخۆ دادەنرێت.

٢-٤: خۆدواندن (ئاخاوتن) :

ئەم جۆرەشیان لە ڕێگەی خۆدواندن (ئاخاوتن)دا پێشکەش دەکرێ، وەکو: ((خۆدواندن پڕۆسەی گواستنەوەی ناواخنی کێشە و گرفتە دەروونییەکانی کارەکتەرە، کە بەهۆی فشاری دەرەکی قەیرانەکانی ئەو کۆمەڵگەوە دروست دەبێت کە کارەکتەرەکە تێیدا دەژی و دەبێتە هۆکاری پچڕانی پەیوەندییەکانی لەگەڵ دەرەوەی خۆیدا. حیکایەتخوان وەکو خۆی بێ دەست تێوەردان ئەم ناواخنە بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٧، ١٦٦)، کە ئەمەش دەچێتە ناو (شەپۆلی هۆش)ەوە، واتە ئەوەی لە جۆرەکانی تر جیای دەکاتەوە ئەوەیە، کە بەدەنگی بەرز پێشکەش دەکرێ، یەکێک لە تایبەتمەندییە جیاکەرەوەکانی ئەم جۆرە ئەوەیە کە بنیاتی کاتی تێدا شێواوە هەروەها لە زنجیرەی ئێستا و رابردوو و داهاتوو گەمەی تێدا ئەنجام دەدات، ئەمەش کاریگەری شەپۆلی هۆشی دەکەوێتە سەر ((هۆش تەکنیکێکی کۆنی شانۆگەرییە لە مناجات (بەڵێن دانەخۆ - رازیکردنی خۆ) و شیکردنەوەی ناوەوە)) (ابو طالب، ٢٠١٧، ١٢٠).

ڕابەرانی ئەم هونەرە وەک: (جیمس جۆیس، ڤێرجینیا وەڵف و مارسیل پڕۆست...) کەوتنە خۆ لە گواستنەوەی لە ناو شانۆ و دەروونناسی و فەلسەفە بۆ ناو بواری ئەدەبی بەگشتی و چیرۆک بە تایبەتی، چونکە لە ڕێگەی ئەم هونەرە نووسەر هەوڵی خۆڕازیکردن و شیکردنەوەی ڕووداوەکان دەدات و پێشکەشی خوێنەری دەکات: ((خۆ دواندنەکە و شێوەیەک شێواوی پێوە دیارە بەتایبەتی لە رووی زەمەنەوە. هەروەها کارەکتەر ئاگای لە بوون و ئامادەیی ئەوانی تر نییە)) (ئەڵوەنی، ٢٠١٥، ٦٨). کەواتە: مەبەست لە خۆدواندن ئەوەیە کە کارەکتەر بە دەنگێکی بەرز دەریان دەبڕێ بێ ئەوەی گوێ بەوە بدات کە کەسانێک لەدەوروبەری هەن، وەک : منداڵێک کاتێ گەمە لەگەڵ

بووکەڵەکەی دەکات بێ ئەوەی گرنگی بەوەبدات کە لە نزک دایک و باوکیەوەیە و گوێیان لە قسەکانی دەبێت.

٢-٥: شیکردنەوەی پراکتیکی چیرۆکەکان :

هونەری مۆنۆلۆگ لە کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)ی (شێرزاد حەسەن) بریتین لە :

٢-٥-١: نموونەی مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ :

بە شێوەیەکی گشتی ئەگەر سەیری ناوی چیرۆکەکانی (شێرزاد حەسن) بکەی، لە ناوەکانی (ترس، گرێ، بێوەژن، شاعیر، تەنیایی شەوێکی باران ...) لایەنی دەروونی لە ناونیشانی چیرۆکەکان ڕەنگیداوەتەوە باس لە دەروونی کارەکتەرەکان دەکەن، چونکە ژینگەی دەوروبەریان کاریگەری لەسەر ئەو بارە دەروونییە دروست کردووە و لە بەرهەمەکانی ڕەنگیداوەتەوە بەهۆی (کەلتوور و داب و نەریت، ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، ئاینی، ...هتد)، بۆ نموونە: لە رووی دەروونییەوە ترس لە ئەنجامی ناخۆش و دڵەڕاوکێ و فشاری دەروونی دروست دەبێ هەروەها هەر ناوی کۆمەڵە چیرۆکەکە (تەنیایی)یە، ئەمەش ئەوە دەگەیێنێ کە لە ژێر کاریگەری بارێکی دەروونی بەرهەمەکەی بەرهەمهێناوە، بۆیە ڕەنگدانەوەی لەسەر کارەکتەرەکان دەرکەوتووە و چیرۆکگێڕەوەکان لە زاری کارەکتەرەکانەوە بۆ ئێمەی دەگێڕێتەوە، لە نموونەی شیکردنەوەی پڕاکتیکی چیرۆکەکانیشدا دەڵێ:

هەروەها لە چیرۆکی (ئەو شەوەی سەگێکم تیا خۆش ویست)یش باس لە کارەکتەرێک دەکات ڕابردوویەکی ناخۆشی لەگەڵ (سەگ) هەیە، بۆیە حەزی پێ ناکات و ڕقی لێدەبێتەوە و دەکەوێتە ژێر ئەو بارە دەروونییەی ناو ناخی خۆی و ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکە بە هۆی سەگەکەوە، ئەمەش کاریگەری دەروونی لەسەر دروست دەکات، بۆیە چیرۆکگێڕەوە دەڵێت :

((چەند دڵ پڕ لە کینە بووم ... ئەم دوژمنایەتییەش بۆ سەردەمی منالێم دەگەڕێتەوە ... هەر شەوێک گوێم لە وەڕین و لوورەی سەگێک بێ ... بە تەواوی خەوم لێ دەزڕێ)) (حەسەن، ۲۰۰۲، ۳۰).

چیرۆکگێڕەوەی هەمان شتزان بە گەڕانەوەی (فلاش باک) بۆ ناو ڕابردووی کارەکتەری سەرەکی دەگەڕێتەوە و لە ڕێگەی ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک (من) لەناو زەینی کارەکتەری بێ دەست تێوەردان باس لەو ڕووداوەی کە لە سەردەمی منداڵی بەسەری هاتووە دەکات، کە لەگەڵ سەگەکەیە و ئەو کات باوکی لە بەر چاوی خەڵک لێی داوە هەروەها بەسەرخۆیدا شکاوەتەوە ئەمەش کاریگەری لەسەر دەروونی دروستکردووە بۆیە لەگەڵ خۆی گفتوگۆ دەکات، لە ئەنجامی ترس و و ڕق و کینە گرێی دەروونی بەرامبەر بە سەگ بۆ دروستبووە، ئەمانەش وای کردووە کارەکتەرەی سەرەکی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ مۆنۆلۆگ ئەنجامبدات .

لە چیرۆکی (خوشکەکان) چیرۆکنووس باس لە سێ خوشک دەکات،کە دووانیان شوو دەکەن و ئەوەی تر ماوەتەوە تەمەنی گەورەیە پێی دەڵێن (قەیرە)، بەهۆی تەنیاییەوە لە ژوورەکەی خۆیدا بارێکی دەروونی ناخۆش تێدەپەڕێنێ، هەروەها کەس نییە گوێی لێ بگرێ، بۆیە چیرۆکگێڕەوە دەڵێت : ((بۆ لەم دنیایەدا یاسایەک بۆ ناشرین و سەقەت و پەککەوتەکان نییە ؟! کێ خاوەنی چیرۆکی ئەم گاڵتە غەمگینەیە ...؟)) (حەسەن، ۲۰۰۲، ٤۳). کەس نییە وڵامی بداتەوە و گوێی لێ رابگرێ .

هەمان شتزان بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ لە ناو زەینی کارەکتەری سەرەکییەوە بۆ ناشرین و سەقەت و پەککەوتەکان بە دوای ڕێگە چارەیەک دەگەڕێ، چونکە کارەکتەر خۆی یەکێکە لەوانە، بۆیە بۆ پرسیارەکانی بە دوای (وەڵامێک دەگەڕێ، کەچی دەستی ناکەوێ ئەمەش لە ڕێگەی ڕاناوی کەسی

یەکەمی تاک (من) پێشکەش کراوە. کەواتە ناشرینی و تەنیایی و تەمەنی گەورەیی ئەو بارە دەروونییەی دروستکردووە .

هەروەها چیرۆکی (بێوەژن) باس لە بێوەژنێک دەکات، کە کەلتوور و داب و نەریتی کۆمەڵگا کاریگەری لەسەر بڕیارەکانی هەیە و لەژێر کاریگەری ترسی خزم و کەسی خۆی و کوڕەکەی گرێیەکی لە ناو دەروونی ئەو کارەکتەرە بە شێوەیەکی نهێنی دروستکردووە و دەڵێ: ((لە دڵی خۆیەوە گوتی: یەکەم ساڵ ئێمەش هەر وا بووین... هەر ئەم ساڵە و هیچی تر...!)) (حەسەن، ۲۰۰۲، ۸۷).

لەم چیرۆکەش هەمان شتزان لە رێگەی راناوی کەسی یەکەمی تاک (من)ەوە لەزەینی کارەکتەری سەرەکییەوە و بێ دەست تێوەردان بە مۆنۆلۆگی راستەوخۆ و گەڕانەوەی (فلاش باک)ەوە پێشکەش کراوە ، بەهۆی رووداوی هاوسەرگیریی کوڕەکەی (بێوەژن) هاوسەرگیریی خۆی بیر دەکەوێتەوە. ئەمەش گوزارشت لە حەز و ئارەزووەکانی دەکات، بۆیە بێ دەنگ بەرزکردنەوە لە دڵی خۆیەوە بە شەرمەوە باسی دەکات.

چیرۆکی (گرێ) باس لە کارەکتەرێک دەکات، کە (نابینایە) چاوەڕێی منداڵێکی چاو ساغ لە (مەنیج)ی خێزانی دەکات، لەم کاتەدا کارەکتەری سەرەکی لە ژێر کاریگەری دڵەڕاوکێ و بارێکی دەروونی سەختدایە، کاتەکە لە ژێر کاریگەری ترس و دڵەڕاوکێ و خەفەت و فێڵی ژنەکەی ناڕوات، بۆیە پێشبینی بۆ لەدایکبوونی منداڵەکەی دەکات بۆنموونە: لە داهاتوو چۆن دەبێ ؟ و چی دەکا ؟ و دایکی چۆن پەروەردەی دەکات ؟ چیرۆکگێڕەوەش دەڵێت: ((کێ بە خەمی کێ دەزانی ...؟ ئەم خەڵکە زۆر لەوە بێ ئابڕووترە کە من تێدەگەم ...؟ چ دۆزەخێکە تێی کەوتووم .... چیم بۆ دەکرێ...؟ ماڵی تەنیا و کابرایەکی کوێریان نەوتووە ...)) (حەسەن، ۲۰۰۲، ۱۰۰).

هەمان شتزان بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای ڕاناوی (من)ی کەسی یەکەمی تاکەوە ڕووداوەکانی دەرەوە بۆ ناو ناخی کارەکتەر بەدەست تێوەردانەوە پێشکەش دەکات، ئەویش لە ئەنجامی (نابینا)ی کارەکتەری سەرەکی ترس و دڵەڕاوکێ و چاوەڕوانی لە دایکبوونی منداڵە چاوساغەکەی دروست بووە و بێ دەنگ بەرزکردنەوە ئەو گفتوگۆ شاراوەیە ئەنجامدەدات .

لە درێژەی چیرۆکەکاندا چیرۆکی (تەنیایی شەوێکی باران) باس لە کارەکتەرێک دەکات لە شەوێکی تەنیایی لە هوتێلێکدا دەچێتە سەر شەقام هەروەها لەوێ باران دەبارێ و خەیاڵ جۆرا و جۆر دەکات، لە ژێر کاریگەری هەژاری و تەنیاییدا هەر شیعری شاعیر گۆران دەڵێ بۆ ئەوەی لەو بارە دەروونییە ناخۆشە رزگاری بێ. حیکایەتخوان دەڵێت : ((خەریکە لە ڕۆحی خۆم ون دەبم و تێی ناگەم ..... وشەیەک نییە بۆن کڕووزی ئەم دڵ و دەروونە سووتاوەم بدا ... هەروەها دەڵێت من کێم ...؟ تەنیام ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١٢٣).

کەواتە: هەمان شتزان لە ڕێگای (من)ی ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک پێشکەشی کردووین، لە ئەنجامی تەنیایی و هەژاری و ڕووداوەکان ئەم بارە دەروونییە درووست دەبێت، کارەکتەر بێ دەنگ بەرزکردنەوە بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆدا بەدوای ڕێگە چارەی خەمەکان دەگەڕێ .

چیرۆکی (شاعیر) لە چیرۆکەکانی تر جیاوازە، چونکە چیرۆکەکە بەشێکی زۆری لە ڕێگەی خەون و خەیاڵ پێشکەش کراوە هەروەها دەڵێت: ((بۆچی مرۆڤ باڵی لێ نەڕواوە ...؟ نابێ ... ئەوسا سەری بە هەموو کون و کەلەبەرێکی شارا دادەگرت... هەر ڕۆژە و چەندەها مرۆڤی باڵندە لە ئاسمانا بە ڕووی یەکدیدا دەکەوتن... لەسەر تاق و پەنجەرە و بانی حەمامی ژنان باڵیان دەشکا... ئای مرۆڤ...؟ مووچڕکێک سەرتاپای جەستەی گرتەوە... دوورتر کەوتەوە لە شار... شار یا... زەڵکاوی لیک و خوێن ...؟)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٣٢).

لە چیرۆکی ناوبراو مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆیە، ڕووداوەکانی دەرەوە بە بێ دەنگ بەرزکردنەوە بۆ ناو ناخی کارەکتەر گواستراونەتەوە، چیرۆکگێڕەوەی هەمان شتزان لە ڕێگەی ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک (من) لە ناو زەینی کارەکتەر بێ دەست تێوەردان پێشکەشی کردووین کە لە ئەنجامی تەنیایی و هەژاری و بەجێهێشتنی (چیمەن)ی خۆشەویستی...هتد دروستبووە، چونکە ئەمە وایکردووە نەتوانی ڕۆمان بخوێنێتەوە، بۆیە بیر لە فڕین دەکاتەوە بۆ سەر تاق و پەنجەرەکانی حەمامی ژنان و ((ڕێکەوتێکی گەلێ سەیرە تووشی بووم... کێ دەڵێ دەمناسێتەوە ؟ خەیاڵێکی پووچە ...ئەم خەون و خەیاڵە لە زووێکەوە بەسەرچووە)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١١٦). ئەمەش ڕاستەوخۆیە لەڕێگای تووشی بووم (م) واتە (من) چیرۆکگێڕەوەی هەمان شتزان لە ڕێگەی ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک (من) لە ناو زەینی کارەکتەر بێ دەست تێوەردان پێشکەشی کردووین لەئەنجامی تەنیایی و غوربەت و برسیەتی.

کەواتە: مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ کاریگەرییەکی بەهێزی لە رەوتی گێڕانەوە و ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکان هەیە، بەهۆیەوە پرسیارە سەر سوڕهێنەرەکان، یان ئاڕاستەی خوێنەر کراوە، یان بەشێوەی ئاسایی پێشکەش کراوە .

٢-٥-٢: نموونەی مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ :

چیرۆکی (ڕیشۆڵە) باس لە خێزانێک دەکات، کە کوڕەکەیان لێیان زیز بووە و بێوەژنێکی هێناوە، هەروەها کچەکەشیان تازە شووی کردووە، باوکی هەژارە ژیانی ڕۆژانەی بە ڕاوە ریشۆڵە بەسەردەبات و (هەمین)یش لەگوندی ڕۆژانە هێلکە بۆ ماڵی ئاغا دەبات، بەم شێوەیە بژێویی ژیانیان پەیدادەکەن، بەهۆی ئەو چاوەڕوانییەی کە لە ڕاوە ڕیشۆڵەدایە گومانی جیا جیا دەکات، باس لەوە دەکات زستانێکی ساردە و دەچێ بۆ ڕاو و چیرۆکگێڕەوە لە چیرۆکەکەدا دەڵێت: ((چۆن لە بیرت دەچێتەوە؟! ئەوسای کە ئەسپ و تانجی ئاغایەکان

دەوریان دەدا ... ئەو کاتەی باسی جوانی هەمین شەوچەرەی شەوانی کوڕگەلی ئەو گوندە بوو ... زۆر لە تۆ بە پشتەوەتر دەڵیان بۆ ڕادەخست ... خەڵکی بەدوای سێبەریدا ڕایان دەکرد... ئەویش هات و خۆی بەدوای تۆدا عەوداڵ کرد ... ! چەناگەی چوار برا و باوکی لە قوڕنا ... سەری هەمووانی شۆڕ کرد ... کە وتیان (ئەوە نابێت و ناکرێت!) شۆڕشێکی بەرپاکرد ... گوێی لە کەس نەگرت و ڕەدووت کەوت ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١٥).

کەواتە لە چیرۆکی ناوبراو هەمووشتزان لە ڕێگای ڕاناوی (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاک باس لە جوانی (هەمین) دەکات، ناو زەینی کارەکتەر (دەروێش بایز)ەوە بە دەست تێوەردانەوە پێشکەش کراوە، تایبەتمەندی ئەم چیرۆکە لەوەدایە بە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای (فلاش باک)ەوە باسی نهێنیی ڕابردووی (هەمین) بە بێ دەنگ بەرزکرنەوە دەکات. هەروەها کەرەستەکانی واتادارن .

حیکایەتخوان لە چیرۆکی (خوشکەکان)دا دەڵێت: ((بە درێژایی قەروێلە خۆی راکێشا ... کەوتە سەر پشت ... غەڵبەغەڵبی خەڵکەکە کپ نەدەبوو ... ئاژاوەی دوای زەماوەند ...نارۆن و ماڵە گۆڕستانەکەی بۆ بەجێ ناهێڵن ...!تەنیا تەرمی-زۆر بێ نازی- ئەو ماوەتەوە ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٤٣).

ئەمەش مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، چیرۆکگێڕەوەی هەمووشتزان لە ڕێگەی ڕاناوی (ئەو)ی کەسی سێیەمی تاک ڕووداوەکان لە زەینی کارەکتەرەوە بە دەست تێوەردانەوە بە بێ دەنگ بەرزکردنەوە پێشکەش دەکات، ڕووداوەکەش بریتییە لە : قەیرەیی و تەنیایی و خوشکی گەورە هەروەها خوشکە بچووکەکەی هاوسەرگیری دەکات، ئەمەش کاریگەری لەسەر باری دەروونی کارەکتەرەکە دروست دەکات . بەم هونەرە بێ دەنگ بەرزکردنەوە بەدوای چارەسەر دەگەڕێ، بەڵام دەستی ناکەوێ بەهۆی قەیرەیی و تەنیایی و هاوسەرگیری خوشکی و بەتەنیایی مانەوەی ئەو بارودۆخە دروستبووە.

حیکایەتخوان لە چیرۆکی (ترس)دا دەڵێت: ((قلّیشی پاژنەی هەردووکیان کە لە ژێر لێفەوە بە دەرەوە بوون ... خوشکەکەی فەرهادی هاوڕێی وە بیر هێناوە ... ئەو ڕۆژەی بەکراسێکی تەنکی سوورەوە لەناو چیمەنەکەی خۆیان یاری دەکرد ... پاژنەی وەک هێلکە دەبریسکاوە ... حەزی دەکرد بە دەست بیگرێ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٥٦).

مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، هەمووشتزان لە ڕێگای خوشکی (فەرهاد)ەوە ڕووداوەکانی ناو زەینی کارەکتەر بەدەست تێوەردانەوە دەگوازێتەوە، هەروەها کارەکتەر بە بێ دەنگ بەرزکردنەوە بیر لە خوشکەکانی خۆی و خوشکی (فەرهاد) دەکاتەوە بەراوردیان دەکات، ئەمەش گوزارشت لە (هەژاری و دەوڵەمەندی)ی هەردوو خێزان دەکات. هەروەها بەهۆی ئەو ڕووداوەی کە (مام عەولا) دێتە حەوشیان وا دەزانێ دز هاتووە، لەگەڵ ڕووداوەکانی تر ئەو بارە دەروونییە لەسەر کارەکتەر دروستدەکەن .

چیرۆکگێڕەوە لە چیرۆکی (بێوەژن)ەوە دەڵێت: ((بیری کەوتەوە ... شەوێکیان کوڕەکەی چی پێکرد ... زانیبووی مامە عەبەی توتنچی داوای کردووە ... ئەو شەوە هەزار جار توایەوە ... هەر ئابڕووی برد...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٨٧). بە شێوەی مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، حیکایەتخوانی هەمووشتزان ڕووداوەکان لە ناو زەینی کارەکتەر بەدەست تێوەردانەوە پێشکەش کراوە، هەروەها بێ دەنگ بەرزکردنەوە دەیخاتە ڕوو، کاتێ بێوەژن داخوازی هاتووە کوڕەکەی کاردانەوەی خراپی هەبووە، ئەمانە کاریگەری لەسەر باری دەروونی کارەکتەر دروستکردووە .

هەروەها چیرۆکگێڕەوە لە چیرۆکی (گرێ)دا دەڵێت :((ترسێکی مەزنتر بەسەر دڵ و دەروونتا دەبارێنی ... نەک مەزنتریش لە خەم و نەهامەتی چاوەڕوان نەکراوی ئەم ژانە خامۆشەی ئەم شەو ...خوانەکا ... وابێ تۆ دەمریت

... وەک ماسی لە ئاو دەربهێنین هەناسەت لەبەر دەبڕی)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٩٣). ئەم جۆرەشیان مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، بەهۆی ڕووداوی ناو زەینی کارەکتەر کە بریتییە لە : مەلا کە نا بینایە و چاوەڕوانی لەدایکبوونی منداڵەکەی دەکات، ئەم چاوەڕوانییە گریمانەی جیاجیا لە ناو دەروونی دروستدەکات، لەوانە : ترسی لەدەستدانی منداڵەکەیتی، ئەمانەش دوودڵی و گومان و فشاری دەروونی دروستدەکەن، هەروەها حیکایەتخوانی هەمووشتزان پێشکەشی کردووین، کارەکتەر بێ دەنگ بەرزکردنەوە ئەنجامی داوە .

لە درێژەی کۆمەڵە چیرۆکەکان حیکایەتخوان چیرۆکی (تەنیایی شەوێکی باران)دا دەڵێت: ((ئاخۆ دەبێ (هودا)ی ئەسمەر و چاوڕەش لە کوێ بێ ...؟ کێ دەڵێ ئێستا مێردی نەکردووە ...؟)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١١٦).

ئەمەش مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە لە ڕێگای (هودا)وە و ڕووداوەکانی ناو زەینی کارەکتەر هەمووشتزان بە دەست تێوەردانەوە پێشکەشی کردووین، کارەکتەر بێ دەنگ بەرزکردنەوە بۆ تەنیایی خۆی بەدوای چارەسەرێک دەگەڕێ. بۆیە خەیاڵی (هودا) دەکات، ئەمەش بەهۆی (فلاش باک)ەوە باس لە رابردووی دەکات، کە کچێکی جوان بووە و شەیدای بووە، نهێنی دڵی خۆیمان بۆمان ئاشکرا دەکات .

هەر لە هەمان چیرۆکدا دەڵێت : ((بەڵام بە دڵ تێر دەگری ...ڕوحە پڕ ئازارەکەی دەکەوێتە سەر لەرەی خەم ... دنیاش وەک ئێستا چەند تاریک تاریکتریش دابێ ... ئەو ئەوەندە زڕەی زەنگی خەمێک و کارەساتێک لە گوێیدا دەزرنگێتەوە ... کە دنیای غەریبی و تەنیایی دەگیرێتە باوەش – زەنگی زوێر ی (گۆران) ی بیر دەکەوێتەوە:

ئەوا دیسان لە گۆشەی نادیاری ....)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١١٧).

ئەمەش مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە، ڕووداوەکان بێ دەنگ بەرزکردنەوە، لە زەینی کارەکتەر پێشکەش دەکرێ، ئەوەی لە چیرۆکەکانی تر جیای دەکاتەوە ئەوەیە حیکایەتخوان لە ڕێگەی شیعری شاعیر (گۆران)ەوە بۆمان دەگێڕێتەوە و گوزارشت لە باری دەروونی خۆی دەکات .

هەروەها لە چیرۆکی (شاعیر)دا دەگوترێ: ((شیعرێکی ئەو کارەساتەی بۆ نەهاتووە ... دەستێکی بۆ قەروێڵەکەی برد... شلتری کردەوە ... هەموو ئەو پردانەی ڕووخاند کە ئەمیان بۆ شاری پڕ لە یادی ترش و تاڵ دەبردەوە ... هەزار نەفرەتی لەو حەزەش کرد ... رایهێنا کە شەو نیوەشەو و سەر بە باڕەکاندا بکا ... لەو رۆژەوە نەفەسی کورت بووە ...رۆمانێکی تەواو بۆ نەخوێندراوەتەوە ... مانگێکە کۆتایی بە (بەرزاییەکانی وێزرینگ) نەهێنا و ... کەی وا تەمبەڵ بووە...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١٣٠).

کەواتە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆیە چیرۆکگێڕەوەی هەمووشتزان لەناو زەینی کارەکتەر بە دەست تێوەردان، بۆمان دەگێڕێتەوە ئەمەش بە هۆی (چیمەن)ەوە ئەم بارە دەروونییە دروستبووە، بۆیە کارەکتەر لە ناخی خۆیدا بێ دەنگ بەرزکردنەوە بە دوای چارەسەرێک دەگەڕێ تا لە بیرخۆی بباتەوە، ئەمە کاریگەری لەسەر دەروونی کارەکتەر دروستکردووە، بۆیە (ڕۆمان و چیرۆک...)ی پێ ناخوێندرێتەوە، لەبەر ئەوەی بە خوێندنەوەیان یادگاریەکانی ئەوی بیر دەکەوێتەوە .

٢-٥-٣: نموونەی مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەیەکەوە واتە ئاوێتەی یەکتر کراون :

هەروەها لە دەقی چیرۆکی (لەو دیوی دەرگا ئاسنینەکەوە) باس لە گەنجێک دەکات، کە بۆ ژوان ماڵی خۆشەویستە کۆنەکەی دەچێ، بەڵام پێش ئەوەی بچێ لەگەڵ خۆی مۆنۆلۆگێکی قووڵ ئەنجامدەدات، لە کۆتایی لەپشت دەرگا ئاسنەکەوە دەردەکەوێ کە ماڵی (نەسرین) لە شوێنی خۆی نەماوە.

چیرۆکگێڕەوە دەڵێت: ((کەوتیتە خەیاڵ : ئەم ئەم دیدەنییەم ...گەر خەمناک بێ ...چاوەڕوان نەکراوە ... یا پڕ کارەسات و فەرتەنە بێ ... دوورە لەوەی ئاسایی بێ ... کتوپڕ و سەیر لای ئەو دەکەوێتەوە کۆڵان نەبووایە... سوورم دەخوارد...دوای ئەوەندە ساڵە ... زۆرشتم لێ گۆڕاوە ...دەشێ من هەست بەخۆم نەکەم ... ئەو ئاگادار بێ ... کاتی خۆی پێم دەگوتی تۆ ئاوێنەمی ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ١٧).

ئەگەر سەیری ئەم کۆپلەیە بکەین هەردوو جۆری مۆنۆلۆگی تێدایە، زۆر هونەریانە بەکارهاتووە سەرەتا لە ڕێگای هەمان شتزان (من)ەوە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆیە ، دواتر دەبێتە ناڕاستەوخۆ و لەڕێگای (ئەو)ەوە لەهەمان کاتدا دێتەوە سەر (من) بە شێوەیەکی زۆر هونەریانە ئەم گەمەی ئەنجامداوە، هەروەها لەژێر کاریگەری ئەو بارە دەروونییە،سەرەتا ڕووداوەکان دەگوازێتەوە بۆ ناو ناخی کارەکتەر و دواتر ڕووداوەکان بە دەست تێوەردانەوە لە ناو زەینی کارەکتەرەوە پێشکەش دەکات. کەواتە لەم چیرۆکەدا هەژاری یەکێکە لەو هۆکارانەی لەدەستدانی یارەکەی و ئەو بارە دەروونییەی لەسەر کارەکتەری سەرەکی دروست کردووە. ئەم فشارە دەروونییەی بە هۆی هەژاری و ترس و دڵەڕاوکێ و دابڕان... دروستبووە، ئەمانەش هۆکارن بۆ ئەوەی ئەم پێشکەشکردنە بەم شێوازە ئەنجامبدرێ .

هەروەها چیرۆکگێڕەوە لە چیرۆکی (ئەو شەوەی سەگێکم تیا خۆش ویست) دەڵێت: ((هەستم کرد دوو چاوە زەرد و خۆشەویستەکانی دەستگیرانەکەمن... لەباتی هەردوو چاوی سەگەکە ... دووچاوی ((ئەو)) هاتنە بەر دیدەی خەیاڵم ... ئەو دووچاوەی بۆی دەژیم و دەمرم و شێت دەبم و بەشەڕ دێم و دەخۆم و دەخۆمەوە و خەونیان پێوە دەبینم ...)) (حەسەن، ٢٠٠٢، ٣٣).

ئەم چیرۆکە لە ڕێگای چیرۆککگێڕەوەکانی هەمووشتزان و هەمان شتزان بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای (م) واتە: من و (ئەو)ەوە دەگێڕدرێتەوە، لە ناو زەینی کارەکتەر بێ دەست تێوەردانەوە بە مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەخۆ بەدوای یەکەوە پێشکەشی ئێمەی دەکات، کە لە ڕێگای سیحری دوو چاوەی (ئەو) ناڕاستەوخۆیە، کە دەستگیرانەکەیەتی خۆشەویستی بۆ سەگ پەیدا دەکات، ئەمەش دەبێتە هۆی ئاشکراکردنی نهێنیی زانیاری ناو دەروونی کارەکتەری سەرەکی، کە بریتییە لەو رق و کینەی بەرامبەر بە سەگەوە لە کۆتایی بەهۆی چاوە زەردەکانی سەگەگە دەکەوێتە مۆنۆلۆگە و لە ئەنجامدا ئەو ڕق و کینەی لە ڕابردوو بەرامبەر بە سەگ هەیەتی بەهۆی چاوە زەردەکانی بۆ خۆشەویستی گۆڕانی بەسەردا دێ، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی ئەم هونەرەیە.

کەواتە مۆنۆلۆگی ناڕاستەوخۆش کاریگەرییەکی بەهێزی لە ڕەوتی گێڕانەوە و ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکان هەیە، کە پرسیارە سەر سوڕهێنەرەکان، یان ئاڕاستەی خوێنەر کراوە، یان بەشێوەی ئاسایی پێشکەش کراوە، بەهۆیەوە هەندێ لە پرسیارەکان بە وەڵام گەیشتوون و هەندێکیشیان ڕووداوەکانیان درێژکردۆتەوە و ئەمەش چێژی خوێندنەوەی چیرۆکەکان لای خوێنەر زیاتر دەکات.

٢-٥-٤: نموونەی مۆنۆلۆگی خۆدواندن / ئاخاوتن :

بە گوێرەی ئەو شیکردنەوانەی کە ئەنجاممان داون... ئەم جۆرە مۆنۆلۆگە (خۆدواندن – ئاخاوتن) لەناو ئەم کۆمەڵە چیرۆکە، بۆنموونە: (ریشۆڵە، ئەو شەوەی سەگێکم تیا خۆش ویست، خوشکەکان، ترس، لە دیوی دەرگا ئاسنینەکەوە، بێوەژن، تەنیایی شەوێکی باران، گرێ و شاعیر) نییە.

ئەنجام

لە کۆتاییدا توێژینەوەکە بەم ئەنجامانەی خوارەوە گەیشت:

١- لە چیرۆکی (خوشکەکان) مۆنۆلۆگ بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بە جیا لە ڕێگەی (من، ئەو) پێشکەش کراوە، بەهۆی قەیرەیی و تەنیایی خوشکە گەورەکەیان ئەم بارە دەروونییە دروستدەبێ.

٢- لە چیرۆکی (ترس)دا مۆنۆلۆگ بە شێوەی ڕاستەوخۆ پێشکەش نەکراوە، تەنیا بەشێوەی ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای (ئەو)ەوە پێشکەش کراوە، ئەمەش لە ئەنجامی (ترسی باوک و مامۆستا، هەژاری، ڕووداوی مام عەولا...هتد) ئەم بارە دەروونییە سەریهەڵداوە.

٣- لە چیرۆکی (بێوەژن) و (شاعیر)دا مۆنۆلۆگ بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لەڕێگای (من، ئەو) پێشکەش کراوە، بەڵام ڕاستەوخۆ بە (فلاش باک) پێشکەش کراوە، کە بێوەژن بەهۆی زەماوەندی کوڕەکەی زەماوەندی خۆی بیر دەکەوێتەوە، ئەمانەش لە ئەنجامی (ترس، شەرم، کەلتوور، دابونەریتی کۆمەڵگا) ئەم بارە دەروونییەی بۆ دروستبووە و لە چیرۆکی (شاعیری)شدا لە ئەنجامی خەم و تەنیاییدا ئەم بارە دەروونییە دروستبووە .

٤- لە چیرۆکی (گرێ)دا مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای (من) پێشکەش کراوە (کارەکتەری نابینا) کە چاوەڕوانی لەدایکبوونی منداڵەکەی دەکات دەکەوێتە ئەو بارودۆخە، بەڵام بە شێوەی ناڕاستەوخۆ پێشکەش نەکراوە .

٥- لە چیرۆکی (تەنیایی شەوێکی باران)دا بە شێوەی جیاواز پێشکەش کراوە، لەوانە: مۆنۆلۆگی ڕاستەوخۆ لە ڕێگای (من) پێشکەش کراوە، هەروەها پەنای بۆ شیعری (گۆران)ی شاعیر بردووە، بەڵام بە شێوەی ناڕاستەوخۆ بەهۆی (فلاش باک)ەوە باس لە ڕابردووی (هودا) دەکات کە لە کاتی خۆیدا کارەکتەر شەیدای بووە، واتە لەڕێی ئەم مۆنۆلۆگە نهێنییەکەی ئاشکرا دەبێت و لە چیرۆکی (ریشۆڵە)دا (مۆنۆلۆگی) ناڕاستەوخۆیە و ڕاناوی (ئەو)ەوە

بەکارهاتووە، ئەمەش پەیوەندی بە باری دەروونی کارەکتەری سەرەکی چیرۆکەکە و (هەمین)ەوە هەیە، کە بەهۆی باری هەژارییەوە تووشی دڵەڕاوکە بووە، هەروەها بەهۆی ئەو گومانەی کە لەسەر (هەمین) دروست بووە، بە(فلاش باک) باسی ڕابردووی دەکات، کە پێشتر ڕەدووی (دەروێش بایز) کەوتووە .

٦- لە چیرۆکی (لە دیوی دەرگا ئاسنینەکەوە، ئەو شەوەی سەگێکم تیا خۆش ویست) مۆنۆلۆگ بە شێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە ڕێگای (من، ئەو) بە شێوەی ئاوێتە پێشکەش کراوە. ئەمەش لە ئەنجامی دڵەڕاوکێ و ترسی کارەکتەرەکان دروست دەبێ، چونکە دەچێ بۆ ژوانێک لە پشت دەرگاکەیە و نازانی چی ڕوودەدات و ئەوەی تریان بەهۆی ئەو چیرۆکە ناخۆشەی لە ڕابردوودا بەرامبەر بە سەگ هەیەتی کە لە ئەنجامدا کۆتایی بە ڕق و کینەکە هاتووە و بۆ خۆشەویستی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، کە ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی ئەم هونەرە.

٧- لە ئەنجامدا بۆمان دەرکەوت، کە (خۆدواندن) بەکارنەهاتووە، چونکە چیرۆکنووس هەوڵیداوە تەنیا لە ڕیگەی هەردوو جۆرەکەی ترەوە ناخی کارەکتەرەکان بخاتە بەرچاو.

٨- بەشێکی ئەم مۆنۆلۆگانە بەشێوەی پرسیار ئاڕاستەی خوێنەر کراوە، وەکو لە چیرۆکەکانی (شاعیر، خوشکەکان، تەنیایی شەوێکی باران)، هەروەها لە چیرۆکی (ڕیشۆڵە)ش بەشێوەی پرسیار و سەرسوڕمان پێشکەش کراوە، بەڵام ئەوانی تر بەشێوەی ئاسایی پێشکەش کراوە، ئەمانەش کاریگەرییەکی بەهێزیان لەسەر ڕەوتی گێڕانەوە و ڕووداوەکان هەبووە.

٩- لە درێژەی شیکردنەوەی کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)دا بۆمان دەردەکەوێت کە (٨) جار بەشێوەی ڕاستەوخۆ و (٨) جاریش بەشێوەی ناڕاستەوخۆ پێشکەش کراوە، کەچی بەشێوەی ئاوێتەش (٢) جار پێشکەش کراوە.

لیستی سەرچاوەکان

١-سەرچاوە کوردییەکان

أ-پەرتووک:

- حسن، شێرزاد (٢٠٠٢)، کۆمەڵە چیرۆکی (تەنیایی)، چاپەمەنی تیشک، چاپی دووەم، سلێمانی.
- خدر، ڕێزان رەحمان (٢٠٠٧)، تەکنیکی گێڕانەوە لە ڕۆمانەکانی (عەبدوڵڵا سەراج)، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
- خورشید، بەهزاد فەتاح (٢٠٠٨)، هونەری مۆنۆلۆگ لە ڕۆمانەکانی (ڕێواس ئەحمەد)دا، کۆلێژی زمان ، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
- ئەڵوەنی، نەجم خالید (٢٠١٧)، تیۆری کۆمەڵناسی ڕۆمان، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، چاپی یەکەم، هەولێر.
- ئەڵوەنی، نەجم خالید (٢٠١٥)، دەسەڵاتی حیکایەتخوان لە کۆ چیرۆکدا بە نموونە چیرۆکی: کێ وەستا کەریمی کوشت لە نووسینی (موحسین چینی)، چاپی یەکەم، هەولێر.
- ئەڵوەنی، نەجم خالید (٢٠٠٩)، کارەکتەرسازی لە ئێوارەی پەروانەی (بەختیار علی)دا، چاپخانەی موکریان، چاپی یەکەم ، هەولێر.

ب-نامەی ئەکادیمی:

- حاجی، سەنگەر قادر (٢٠٠٨)، بنیاتی گێڕانەوە لە داستانی (مەم و زین)ی ئەحمەدی خانی و ڕۆمانی (شاری مۆسیقارە سپییەکان)ی (بەختیار علی)دا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر .
- محمد، پەرێز صابر (١٩٩٢)، بینای هونەری چیرۆکی کوردی و نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر .
- مستەفا، ڕێزان عوسمان (٢٠٠٧)، بنیاتی جۆرەکانی ڕووداو لە ڕۆمانەکانی باشووری کوردستان ، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

ج- گۆڤار :

- ئەڵوەنی، نەجم خالید (٢٠٠٥)، تەکنیکی دیالۆگ لە هەندێ نموونەی هاوچەرخی کورتە چیرۆکی کوردیدا، گۆڤاری (زانکۆ)، زانکۆی سەلاحەدین –هەولێر، ژمارە (٢٤).

٢ -سەرچاوە عەرەبییەکان

أ- پەرتووک :

- ابوطالب، ابراهيم (٢٠١٧)، تطوير الخطاب القصصي (من التقليد الى التجريب القصة اليمنية نموذجا)، دار غيداء للنشر والتوزيع، ط ١، القاهرة .
- الحاوي، ايليا (١٩٧٩)، في النقد و الادب، دار الكتاب اللبناني، ط٤، بيروت .
- خليل، ابراهيم محمود (٢٠٠٣)، نقد الادب الحديث من المحاكات الى التفكيک، ط . اولى، دار المسيرة، الاردن .
- همفرى، روبرت (٢٠٠٠)، تيار الوعي في الرواية الحديثة، ت. محمود الربيعي، دار غريب، القاهرة .

٣-سەرچاوە ئیگلیزییەکان :

1-Explore the fact-cheked online encyelopedia . From Encyelopedia Britannica with hundreds of thonsands of objective articles cl.braran) https//www. Britannica . Com – monologue)

الملخص

مونولوج وانواعها في مجموعة من قصة (شيرزاد حسن)

تعدد المونولوج إحدى التقنيات المهمة في القصص الذى اهتم بها كاتب القصة في بداية القرن العشرين خصوصا في مجال الرواية والقصص ل(جيمس جويس، فيرجينيا ولف و مارسيل بروست) فقد استخدمت هذه التقنية ومن ثم فقد لجأ إليها في كثير من القصص العالمية كما اهتم (شيرزاد حسن) بهذه التقنية ليكشف الجانب المختفي في نفوس الشخصيات القصصية وقد تكلمنا في هذا البحث عن هذه التقنية من النظير، ثم حاولنا ان نطبق هذه التقنية على مجموعة قصص (تەنیایی) للكاتب من خلال طرح الانموذج المختار وقد توصلنا في نهاية البحث الى مجموعة من الاستنتاجات ومن ابرزها المونولوج المباشرة و غير مباشرة في مجموعة القصص المذكورة، في حين ان الحوار الذاتى لم يستعمل فيها.

كلمات الدالة: (المونولوج، المونولوج المباشره، المونولوج غير مباشر، الحوار الذاتي) .

Abstract

A monologue and types in a collection of the story (Sherzad Hassan)

Monologue is one of the most crucial narrative devices stressed by storytellers in the early 20th century. James Joyce, Georgina Woolf, and Marcel Proust all incorporated this method into their novels and stories. This technique has been applied in several stories all around the world to disclose the characters' innermost thoughts. This strategy has also caught the attention of Sherzad Hassan. This academic study discusses this approach, and the researchers use Sherzad Hassan's collection of short stories (Loneliness) to illustrate the several varieties of this technique. Finally, this scientific study concluded that there are direct and indirect monologues in his collection of stories, but no self-talk is used.

Keywords: (monologue, direct monologue, indirect monologue, self-talk) .

بۆنەکانی دەشتی هەولێر

بە نموونەی بۆنەی کارکردن و دەقە فۆلکلۆرییەکان

پ. د. مەولود ئیبراهیم حەسەن
کۆلێژی زمان، بەشی کوردی
زانکۆی سەلاحەددین
mawlud.hassan@su.edu.krd

مەسعود عەبدوڵلا مستەفا
قوتابی ماستەر لە زمانی کوردی
کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین
masoudabdullah32@gmail.com

پوختە:

هەموو گەلانی دونیا بۆنەی تایبەت بە خۆیان هەیە، گەلی کوردیش کۆمەڵێك بۆنەی تایبەت بە خۆی هەیە، لێرەدا مەبەستمان بۆنەکانی دەشتی هەولێرە، ئەوەش بە نموونەی بۆنەکانی کارکردن وەك (دروێنە، شەنەبا، دەورکردنەوەی گەنم و جۆ، ساوارکوتان، مەشکەژەنین، تەشی ڕێسی).

هەموو ئەم بۆنانە تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، هەندێك لە بۆنەکان ساڵانەن، بۆنەمان هەیە وەرزینە، کۆمەڵێك بۆنەشمان هەیە گشتینە، لە هەموو بەشەکانی کوردستان و دونیاش هەروایە.

بۆنەکان بەخۆشی و ناخۆشییان لە کوردستان تام و چێژێکی کوردەواریی تایبەت دەبەخشن. بۆنموونە کاتێك ژیانێکی نوێ دەست پێدەکات لە نێوان کوڕ و کچێك، یان منداڵێك لەدایك دەبێ ، یاخود کەسێکی ئازیز لە دەستدەدەین، ئەمانە هەموو بۆنەیە و ڕێوڕەسمی تایبەت بە خۆیان هەیە.

دیارە ژیانی سادە و پڕ کۆششی دەشتی هەولێر وای کردووە، فۆلکلۆری ئەم دەڤەرە دەوڵەمەند بێت بە کۆمەڵێك بۆنەی تایبەتی و گشتی، بۆیە لەم توێژینەوەیەدا مەبەستمانە تیشك بخەینە سەر هەندێك لەو بۆنانە.

وشە سەرەکییەکان: (دەشتی هەولێر، بۆنەکان، کارکردن، فۆلکلۆر).

پێشەکی

کارکردن هۆکارێکی سەرکەوتنی مرۆڤە و هۆیەکی چالاك و زیندووە لە کۆمەڵگای کوردیدا ، لە دەشتی هەولێردا بەهۆی کەمی ئامێری کشتوکاڵ لە ڕابردوودا زۆربەی کارەکان بە دەست ئەنجام دراون وەك (دروێنە و شەنەبا و دەورکردنەوەی گەنم و جۆ و ساوارکوتان ، .....).

بەهۆیێ ئەوەی شتێکی کەم لەم بوارەدا نووسراوە و کەم ئاوڕی لێدراوەتەوە، ئەمە هۆکارێك بوو وای لێکردین، توێژینەوەکەمان بۆ ئەم ناونیشانەی سەرەوە تەرخان بکەین. بۆ ئەوەی لە ئاستی کۆشش و بنیاتی زمان و بیر و ریشەیی ئەو ڕابردووە تێبگەین.

ئەو ڕێبازەی لە توێژینەوەکەماندا پەیڕەومان کردووە، ڕێبازی وەسفی ـ شیکارییە.

بەهۆی کەمی لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم بوارە، دەستکەوتنی سەرچاوە کەمێك ئەستەم بوو. بۆیە هەوڵمانداوە کەسانی بە ئەزموون و پیر بدوێنین، کە ئەم جۆرە کارانەیان ئەنجامداوە.

پێکهاتەی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوە پێکهاتووە لە پوختە و پێشەکی ، دوو بەش و ئەنجام، لیستی سەرچاوەکان ، ناونیشانەکە بریتییە لە (بۆنەکانی دەشتی هەولێر بە نموونەی بۆنەی کارکردن و دەقە فۆلکلۆرییەکان).

بەشی یەکەم تایبەتە بە باسێکی بۆنەکان بە شێوەی تیۆری، لە چوار تەوەرە پکهاتووە، بەم شێوەیە: تەوەرەی یەکەم: پێناسە و چەمکی بۆنە، تەوەرەی دووەم: زمانی دەقی بۆنەکان، تەوەرەی سێیەم: ئەدەبیاتی بۆنەکان، تەوەرەی چوارەم: جۆری بۆنەکان و گرینگیان. هەموو ئەمانە باسکراون.

هەرچی بەشی دووەمە، تیشك دەخاتە سەر (بۆنەکانی کارکردن) لێرەشدا ئەو بۆنانەمان باسکردووە لە دەڤەرەکە ئامادەیی بەردەوامییان هەبووە . لەم تەوەرانە پێکهاتووە: (تەوەرەی یەکەم: کارەکانی دروێنە، تەوەرەی دووەم: شەنەبا، تەوەرەی سێیەم: دەورکردنەوەی گەنم و جۆ، تەوەرەی چوارەم: ساوارکوتان، تەوەرەی پێنچەم: دەستاڕ، تەوەرەی شەشەم: مەشکە ژەنین، تەوەرەی حەوتەم: تەشی ڕێسی) باسکراوە.

لە دوای ئەمانە توێژینەوە گەیشتۆتە چەند ئەنجامێك لە چوار خاڵ خراوەتەڕوو. لیستی سەرچاوەکان دوا بەشی توێژینەوەکەیە ، بەپێی ئەلف و بێی ناوی نووسەرەکان ریزکراوە.

بەشی یەکەم

تەوەرەی یەکەم: چەمك و پێناسەی بۆنە:

بۆنە لە فەرهەنگی هەنبانە بۆرینەی مامۆستا هەژاری موکریانی بە واتای (هۆ، سەبەب، سۆنگە، بەهانە، بیانوو) هاتووە. (هەژار، ١٣٤٩ هەتاوی، ٨٤).

لە فەرهەنگی (ئەناهیتا)ش بۆنە بە واتای (بەهانە، بۆ خاتری بیانوو، لەبەرمایە، هۆ) هاتووە. (ماڵپەڕی ئەلیکترۆنی، یوسف ڕەشید).

لە فەرهەنگی خاڵ مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ بەم شێوە باسی بۆنەی کردووە: (بۆنە: هۆی شت: بە (بۆنە)ی تۆوە هاتم. (خاڵ،٢٠٠٥، ٣٨).

بەڵام لە ڕووی زاراوەییەوە: بۆنە هەموو یادەوەرییەکی شیرین، یان تاڵ، شادی یان کارەسات دەگرێتەوە، کە بە سووڕانەوەی ساڵ، بە دەوری خۆیان زەخت کەنەوە زۆرجار کۆڕ و ئاهەنگی تایبەتییان بۆ دەگێڕێ.

لەلایەکی ترەوە بۆنە بە واتای یادەوەری پیشە جۆراوجۆرەکانیش دێ، وەکو ئەو بۆنانەی بەهۆی دروێنە یان ساوارکوتان .... زۆری تر.

(خەڵك لە قۆناغێکی سەرەتایی گەشەکردنەوە، بۆنە خۆشەکان و ڕووداوە کۆمەڵایەتییەکانی ناسیون).(الحداد، ١٩٩٥، ٧٨).

کاتێك مرۆڤ هاتۆتە سەر زەوی سەرەتا بە تاك ژیاوە، دواتر بە کۆمەڵ لە ئەشکەوتەکان ژیاوە، سەرەتا بیریان لە ئایین کردۆتەوە بۆ پاراستنی خۆیان و ئەو شتانەی دەستیان دەکەوت، کەواتە کۆنترین بۆنە، بۆنەی ئایینە.

تا وای لێهاتووە، بۆنەکان بوونەتە زانست. جەلیل القدرە و ژمارەیەك لە زانایان ئاماژەیان بە گرنگی زانستی بۆنە کردووە، دیارترینیان (الغفر الرازی) دەڵێت (زۆربەی وردبینەکانی قورئان لە ڕێکخستن و پەیوەندییەکان دادەندرێت) وێب سایتی www.hefzmoyaser.cor .

ئەلسویتی دەڵێت (زانستی ئەو بۆنەیە زانستێکی شەڕەفمەندە).

جەژن و بۆنەی ئایینی و کۆمەڵایەتییەکان لە هزری ئیسلامیدا و کاریگەری عەقیدەییە بە جۆرێك ، کە فەرمانی حوکمی لەسەر پێویستی بە بوونی سوودێك هەیە، یان بە پەرچدانەوەی خراپەیەکی ڕەوا.

ابن عاشور لەبارەی بۆنەکان دەڵێت (واتایەك لە یەکێك لە کردارەکانی خەڵکدا، کە وا دەخوازێت ئەو کارە واجب بێت، حەرام بێت یان شەریعەتی ئیسلام ڕێگەی پێدابێت). (وسو، ٢٠١٦، ٧٠).

بۆنەکان بۆ ئەدەبیات و شاعیران (دەرفەتێك بوو، بۆ ئەوەی هەست و سۆزی بیرکردنەوەی خۆیان بەتاڵ بکەنەوە، پێگە و دیدگای خۆی بۆ خودی ژیان و گەردوون پێناسە بکات.) (وسو، ٢٠١٦، ٨).

هەموو بۆنەکان گرنگی و تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، کاتێك بۆنەیەکی کۆمەڵایەتی یاد دەکەینەوە، پێویستمان بە ئامادەکاری دەبێت وەك: (ئەو خەڵکانەی دیاریان دەکەی بۆ بانگهێشتکردن، بودجەیەکی دیاریکراوی دەوێت، کات و شوێنی بۆ دیاری دەکرێت. لەگەڵ ئەو خواردنانەی پێشکەش دەکرێ، دانانی بەرنامەیەك بۆ یادەکە، ......).

کەواتە بۆنە خۆش و ناخۆشەکان کۆبوونەوەی خەڵکەکان و شوێنی دیاریکراو، ئەم بۆنانە لە ڕابردوو ڕوویانداوە، لە داهاتوو یاد دەکرێنەوە. وەك بۆنە کۆمەڵایەتی و مێژووییەکان (لەدایکبوون، هاوسەرگیری، جەژنەکان، نەورۆز، مردن،.....).

تەوەرەی دووەم: زمانی بۆنەکان:

هەر بۆنەیەك شێوازێکی تایبەت بە خۆی هەیە، بۆ نموونە (شێوازی بابەتێکی زانستی جیاوازە لە شێوازی بابەتێکی ئەدەبی، یان یاسایی، یان دڵداری شێواز و پێشوازیکردن لە میوان جیاوازە، لە شێوازی دەرکردنی کەسێك). (شەمس، ٢٠٠٦، ٨).

هەموو ئەو کۆبوونەوانەی کە لە بۆنەکان ئەنجام دەدرێن تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، لە ڕووی زمانەوە جیاوازن، بۆ نموونە: کاتێك یادی بۆنەیەکی ماتەمینی دەکرێتەوە، زمانی گفتوگۆ و قسەکردنی جیاوازە لەگەڵ بۆنەیەکی لەدایکبوون. ئەو وشە و دەستەواژانەی لە بۆنە ماتەمینییەکان بەکاردێت دڵ خەمناك دەکات، مرۆڤ هەست بە بێزاری و بێ بەهایی ژیان و دونیا دەکات. بەڵام لە بۆنەیەکی لەدایکبوون نوێبوونەوە و دڵخۆشی دەبیسترێ.

کاتێك بۆنەیەکی سەربەخۆیی وڵات دێ، هەموو خەڵکی ئەم وڵاتە بە ئاهەنگ و خۆشی بەشداردەبن. شێوازی قسەکردنیان بۆ پاراستنی نیشتیمان و خۆبەختکردنە بۆ نیشتیمان.

لەکاتی جەژنەکانی ئایینی لەگەڵ جەژنێکی نەتەوەیی نەورۆز لەمانەش شێوازی قسەکردن جیاوازە.

بۆ نموونە لە یادی کارەساتی هەڵەبجە دەگوترێ: (هەڵەبجە زامێکە و تیمار نابێت). ئەم زمانە زمانی حەسرەت و خەمێکی قووڵ چنیویەتی، هیچ ئومێدێکی نەهێشتۆتەوە، بەڵام لە بۆنەی ژنهێناندا، بە گەرمی پیرۆزبایی لە بووك

و زاوا دەکرێت، ئەوەی بەشداره لە ئاهەنگەکە دەڵێ: (یاخوا پیرۆزی یەك بن، لەگەڵ یەك پیر و خەڕۆبن، بەختەوەر بژین،....).

دەبینین ئەم زمانە هەمووی ئومێد بەخشە، هەمووی لە دەروونی پڕ لە خۆشی دەرچووە، هەمووی پەیامی شادومانی هەڵگرتووە.

کەواتە هەر بۆنەیەك شێواز و زمانی قسەکردنی تایبەت بەخۆی هەیە.

تەوەرەی سێیەم: ئەدەبیاتی بۆنەکان:

مەبەست لە ئەدەبیاتی بۆنەکان، (ئەم گوتار و نوکتە و شیعر و پەند و کینایە و گوتە ئامادانەی سەر زارانن، کە لە هەر یەکە لەو بۆنانەدا دووبارە بوونەتەوە و بەردەوام دەوڵەمەندیش کراون، بۆ نموونە:

هەدروونە دروونە

دەسکێ داسم بە ڕوونە). (عەباس،٢٠٠٨ ، ٣٨)

ئەم هۆنراوەیە وەکو دەقێکی ئەدەبی دروونەکردن دروست نەدەبوو، ئەگەر ئەم بۆنە گشتییە بوونی نەبووایە.

یانیش:

هەیاران و مەیاران

یاخوا بیکاتە باران

بۆ فەقیر و هەژاران

ئەگەر جووتیار و تۆکردن نەبووایە، ئەم دەقەش دروست نەدەبوو.

یانیش دەقێکی وەك: ((ژنم دەوێ ژنانە پیستەی بکاتە هەمبانە)). (لەك،٢٠٠٦، ٣٦)

ئەو گوتە شیعرییەش، وەکو دەقێکی ئەدەبی دروست نەدەبوو، ئەگەر بۆنەی مەڕداری و بەرهەمهێنانی سپیەمەنییەکان بۆ بەردەوامبوونی ژیان بوونیان نەبووایە.

كەوابێ هەر بۆنەیەك ئەدەبێكی مەعقولی جوانی تایبەت بەخۆی بەرهەمهێناوە، بە هەموو ئەوەش دەڵێن خاوەنی فۆلكلۆرێكی دەوڵەمەندین.

تەوەرەی چوارەم: جۆری بۆنەكان و گرنگییان:

هەموو بۆنەكان لەناو كۆمەڵ ئەنجام دەدرێن. هەر بۆنەیەكیش گرنگی و تایبەتمەندیی خۆی هەیە، ئێمە پۆلێنی بۆنەكانمان كردووە بەم شێوەیە: بۆنەكانی ساڵ، جەژنەكان، شەوی بەرات، لەدایكبوونی پێغەمبەر (د.خ) مەولوودی نەبەوی، نەورۆز.

_ بۆنەكانی وەرزی، چوار وەرزەكەی ساڵ.

_ بۆنەكانی كۆمەڵایەتی: لەدایكبوون، ژنگواستنەوە، خەنەبەندان، مردن، شینگێڕی،.....).

_ بۆنەكانی كاركردن: وەك: دروێنە، شەنبا، دەوركردنەوەی گەنم و جۆ، ساواركوتان، مەشكەژەنین، تەشی ڕێسی،....).

لە ڕۆژگاری ئەمڕۆمان بۆنە بۆتە زانستێك_ زۆر فراوانە_ بۆ هەموو شتێك بۆنەیەكی بۆ داندراوە، بە شێوەیەك لە هەموو جیهان پەیڕەودەكرێت.

وەك: بۆنەی ڕۆژی دایك، زمانی دایك، ڕۆژی منداڵان، باوكان، خوشكان، ڕۆژی پەرستاران، ڕۆژی نەخۆشییەكان بە گشتی، ......) هەر یەك لەم بۆنانە لەلایەن دەستەیەك و كۆمەڵەیەكی دیاریكراو یاد دەكرێتەوە.

بەشی دووەم

بۆنەکانی دەشتی هەولێر

دەشتی هەولێر دەشتێکی پان و فراوانە، خەڵکەکەی ماندوون، بە بەردەوام کاریان دەکرد، تاوەکو بژێوی ژیانی خۆیان و منداڵیان دەستبخەن. هەموو بۆنەکان تایبەتمەندی خۆیان هەیە، هەموو بۆنەکان تێکستی تایبەت بەخۆیان هەیە، هۆنراوەی فۆلکلۆری بێت یان حەیران و لاوك یان بەیت بێت. یان حەکایەت و بەسەرهاتی خۆش بێت. لە بەشی دووەم بۆنەکانی کارکردن وەردەگرین و باسی جۆری کارەکان دەکەین.

_ بۆنەکانی کارکردن:

تەوەرەی یەکەم: دروێنە:

لە کۆتایی وەرزی بەهار و سەرەتای وەرزی هاوین دەستدەکرا بە دروێنەکردن لە دەشتی هەولێر، جوتیارەکان لەگەڵ چەند سەپانێك دەستیان بە دروێنەکردن دەکرد، ژمارەی سەپانەکان چەند زۆربایە ئەوەندە باشترە بۆ کارکردن. زۆرجاریش بە هەرەوەزی هاوکاری یەکتریان دەکرد، سەرەتا جۆ دەدووراوە و دروونە دەکرا، دواتر گەنم.

ئەو ئامێرانەی بەکاریان دەهێنا بۆ دروێنە: (داس، قەرانگ، قەیناغ، مەرەغان، کارتیخ ....هیتر)، قەیناغ، لەسەر پەنجەکان دەکرا. ئەم قەیناغەش دوو جۆرە: (لە پێست دروستدەکرا، یان لە ئاسن دروستدەکرا). (شێخانی، ٢٠٠٣، ٣٠).

زۆر جار پیاو و ژن بەشدار دەبوون لەکاتی دروێنەکردن، پیاو لە پێشەوە وەك سەپان بەدەست درەویان دەکرد، ژنەکانیش لە دواوە گوڵەکانیان هەڵدەگرتەوە (تێلەگیشە یان گیشەکار)، بوون، دەسك دەسك بەرهەمەکە کۆدەکرێتەوە، گوریسێکی دەستیان شێوەی قولابی پێوەبوو، داسێکی بچووکیان

لەدەست بوو بۆ کۆکردنەوە، پێیاندەوت داسوکە، دەیانکردە (شەغرە) لەسەر پشتی وڵاخی بەرز دەیانگواستەوە بۆ سەر جۆخین. لەپێش نوێژی بەیانی دەهاتن، نوێژی بەیانیان لەسەر تەبارە دەکرد، دواتر دەستیان بە دروێنە دەکرد، تاوەکو چێشتەنگاو، یان چێشتان کاریان دەکرد، دواتر پشوویان دەدا، کەمێك خواردنیان دەخوارد، خواردنیان بریتی بوو لە هەندێك (دۆ یان قەسپ و پیاز لەگەڵ نان)، کۆتك بۆ ئاو و دۆ خواردنەوە بەکاردەهات، هەروەها کوندەیان دەبرد بۆ ئاوتێکردن و ساردبوونی ئاو دۆدان بۆ ئەو دۆیەی دەیانبردە پەرێز و دروێنەکردن.

کە داسەکانیان کول دەبوون، بە جۆرێك لە بەرد تیژیان دەکردەوە، ناوی بەردەکە (هەسان) بوو یان بە چەوری ڕۆنی حەیوان چەوریان دەکرد. سەپانەکان کڵاوی خورییان لەسەر دەکرد، تاوەکو لە گەرمای ڕۆژ پیستی سەریان و دەموچاویان نە سووتێ.

سەختترین کار لە گوند دروێنەکردنە، ماندووبوونی زۆری تێدایە، مرۆڤی دەست و بازوو بەهێزی دەوێ، زۆرجار بەهۆی بەهێزیی سەپانەکان ڕکابەری دروستدەبوو، کامەیان زۆرترین ماوە پشتی بەرز نەکاتەوە، بەردەوام بێت لە دروێنەکردن، ئەو براوە بوو. هەندێك جار پشیەکیان دەدا ناویان دەنا (جغارە خۆرێك)* دواتر دەستیان دەکردەوە بە کارکردن.

ئەم کارە دروێنەکردن بە کۆمەڵ ئەنجامدراوە، تاوەکو کەمێك ماندووبوونی خۆیان لەبیر بکەن، لەگەڵ ئاوازی داس و قەیناغ و جۆری ڕۆشتنیان، گۆرانییان دەوت، دڵ و دەروونیان پێ ئارام دەبوو.

یەکێك لە پێشەوە گۆرانییەکەی دەوت ئەوانیتر لە دواوە دەیان وتەوە. ئەم جۆرە گۆرانییە لە هەموو کوردستان باو بووە، بەتایبەت لە دەشتی هەولێر. بەهۆی زار و بنزارەکەی تایبەتمەندی خۆی هەبوو.

*(جغارە خۆرێك). ئیدیۆمێکی دەشتی هەولێرە، بۆ وەستانی کاتێکی کورت، ماوەی پشوودان کورتە.

ئەمەش بەشێك لە تێکستەکانی گۆرانی دروێنەکردنە:

دروێنەی گەنم .....

هێ برا سەرێ من دێشی
کاکە سەرم زۆر دێشی
دەردێ لە درم دەرنایێ
دەردێ لە درم دەرنایێ
کانیێ سەید عوبێدی
کاکە لە بن کەنداری
ئاشقان دەستی لێ بشۆن
خانمەکی چەند نازداری
ئەو کەریم و ستینە.**
چەند ئاشقی یەکدینە... (فیچەری رووداو ٢٠٢٠، ٣٧)

یاخود هەندێك جار بە شێوازێکی تر گۆرانی دەڵێن، بە ئاوازێکی تر، پێهەڵدانیان بەسەر ئافرەتان دەبێت، بۆ نموونە:

سەری بەندانم ستییە — لەدوا بەندان ستییە
زەندی سپی پڕ بازن — وەك بالیفی مارییە
هەتیم وەرە مار ئێمە — بنێ لە من سەرییە
بابم چوویتە هەولێرێ — کاکم لە کن مەڕییە
ئەوان لە مارێ نەبن — داکیشم بێ قەیدییە
دەوم لە گەردەنی نا — دوو ماچم لێ کردیە.....

(شێخانی، ٢٠١٠، ١٧٣).

پاش ماندووبوونێکی زۆر و کۆتاییهاتن بە دروێنەکردن، جا بۆ هەر کەسێك بێت، پێویست بوو حەیوانێك سەربڕێ، شیوەك بۆ سەپانەکان بکات، یاخود گۆشتەکەی دابەش دەکرد لە نێوان سەپانەکان، دەیانبردەوە، لەگەڵ ماڵ و منداڵەکانی پێکەوە دەیانخوارد. (چاوپێکەوتن، کانەبی زاهیر، کۆلێژی زمان، ٢٠٢١/١١/١٤).*

*(هەموو چاوپێکەوتنەکان تایبەت بوو بەکارەکانی دەشتی هەولێر، ئەم جۆرە کارەیان کردووە)

**(کەریم و ستی دوو ئاشقی یەکتر بوون لە دەشتی هەولێر، مامۆستا عومەر شێخەڵلا دەشتەکی زۆر بەدرێژی باسی کردووە، لە کتێبی گۆرانی فۆلکلۆری کوردی).

لەسەر جۆخینان بەهۆی جەنجەڕ بەرهەمەکە دەکوتراوە، تاوەکو گەنم یان جۆ تێکەڵی یەك دەبوون. جەنجەڕ ئامێرێك بوو بەرهەمی گەنم و جۆی پێ دەکوترا. منداڵێك یان ئافرەتێك لەسەر جەنجەڕەکە دادەنیشت، بە دوو ئاژەڵ جا کەر بێت، یان هێستر جەنجەڕەکەیان ڕادەکێشا. (جەنجەڕ لەم بەشانە پێکهاتووە، ١- حوشترۆکە، دارێکی چەند پارچە بوو لە شێوەی لەشی حوشتر بوو لەولاو ئەولای جەنجەڕەکە دەبەسترا. ٢- شێرۆکە، رووی پێشەوەی حوشترۆکەکە بوو. ٣- تیرەی حوشترۆکە. دارێکی پتەوی لوولەیی بوو هەردوو لای حوشترۆکەی لە رووی پێشەوە بەیەك دەبەستا. ٤- بپاڵتە: دوو تایەی لوولەیی نزیکەی مەترێك درێژ بوون. ٥- تۆپ: تەنها بە دارە لوولەکەی پاڵتە دەگوترا.) (قادر،٢٠٢٢، ٢٢٨)

لە کۆمەڵگای کوردی هەر کارێك ئەنجامی دەدەی دابونەریتی خۆی هەیە، دروێنەش کۆمەڵێك داب و نەریتی تایبەت بە خۆی هەیە، بۆ نموونە: کاتێك سوارێك بە میوانی دەهاتە سەر تەبارەی، گیشەکەر یان سەپان،

سوارەکەیان ڕادەگرت، کەمێك دۆیان پێشکەش دەکرد، دەبوو سوارەکەش لە پای ڕێزگرتنی بەخشیش یان خورما یان قەسپ وەك دیاری پێشکەش بکات.

هەندێك جار گیشەکەر ڕقی لە سەپان دەبۆوە، یاخود بە پێچەوانەوە روویداوە، ئەگەر هاتوو کەسێك لە کارکردن تەمبەڵ بووایە، کاری تریان پێدەکرد. هەندێك جاریش بەریەککەوتن لەنێوان سەپانەکان و گیشەکەرەکان دروستدەبوو، دەمەقاڵێ یان لێکیاندەدا.

هەندێك جار سەپانێك لە کارکردن زۆر ئازا بووە، لەکاتی کارکردن بەسەر سەپانەکانی تر دەسووڕاوە، ئەمەش شەرم بوو بۆ سەپانەکانی تر بەسەریدا بسووڕێنەوە.

زۆر جار وا ڕێکدەکەوت، دوو چینی دروێنەکردن دەبوون، هەر یەکەیان بۆ جوتیارێکی جیاواز کاریان دەکرد، پێیان دەوترا هاوپەرێز. پاش نیوەڕۆیان لە دروونە دەبوونەوە، یان چێشتانان کاتێك بۆ پشوو دەستیان هەڵدەگرت، دەڕۆیشتن بۆ لای یەکتری، زۆر جاریش یارمەتی یەکیان دەدا، پێیان دەوترا (زبارەی هاوپەرێز). (شێخانی، ٢٠١٠، ١٨٠).

هەندێك زاراوەی تایبەت بە دروێنە:

_ تەبارە: ئەو دەغڵەی تەواو پێگەیشتبی هێشتا نەدوورابێتەوە.

_ بەر: دروێنەکردنی بەشێکی تەبارەی دەغڵ بەپێی توانای سەپانەکان.

_ دوورنە بە گاز: بریتی بوو لەو جۆرە دروێنەی، کە دوو کەس یان سێ کەس بە گۆرانی دروێنەیان دەکرد. پشتیان ڕاست نەدەکردەوە، هەتا خەتە دروێنەکەیان تەواو دەکرد.

_ بەرە دروونە: بریتییە لەو بەشە دەغڵەی، کە لەلایەن سەرپاڵە دابڕاوە.

_ سوارە، سواڵە: ئەو قامکە گەنم و جۆیە دووراوانەی لەناو دەست و پەنجەی سەپاندا، کە پڕ بە قامکی سەپانییە و دوایی دایدەنێتە سەر زەوی.

_ گیشەکەر: بەو ئافرەتە دەگوترا لە دوای (٤ _٥) سەپانان بوو سواڵەی خڕ دەکردەوە.

_ تێلەگەکێش: بەو ئافرەتە دەگوترا، کە گیشەی بە پشتی خۆی دادەدا و دەیهێناوە سەر جۆخین.

_ وشی: هێشوو: ئەو قلە گەنمە دووراوانەیە، لەدوای سەپان بەجێماون.

_ دەستەڕنە: ساڵ هەبوو باران کەم بوو، گەنم و جۆ باڵای زۆر کورت بوو، کەمیش شین دەبوو، جوتیار ناچاربوو بە دەستی بیڕنی بە خاوخێزانی، تاوەکو کەمێك بەرهەمی دەستبکەوێ.

_ بەرکوت: وادەبوو هەندێك جوتیاری خێزاندار باراشی لە سەرەتای دروونان لێدەبڕا و دەچوو لە(تەبارە)ی جۆ یان گەنم، بەقەدەر پێویست دەدووریەوە و بەگێرە دەیکوتا و بە بای دەکرد.

ئەمە بەرکورتی پێ دەگوترا ئەوجا دەیبردە ئاش، (مەلای ڕەش،٢٠١٢ ، ٥٧)

_ قەلەخەرمان: گەنمی رەشگوڵ لەکاتی قۆناغی شیری، هەندێکیان دروێنە دەکرد و دەیانکردە گورزە و گورزە گوڵەکانیان لەسەر ئاگر دادەنا و دەیانبرژاند، دوایی دەنکەکانیان لە قرچکەکان دەردەهێنا و دەیانکوتا و دەیانکردە شیو و دەیانخوارد. کەواتە قەرەخەرمان فەریکە دەغڵی ڕەشگوڵە. لە هەندێك فەرهەنگاندا، دەگوترێت، (فەریکە دەغڵی برژاو). (مەلای ڕەش،٢٠١٢ ، ٥٨)

_ زبارە: ئەگەر جووتیارەك نەخۆش بوایە یان دروێنەی دوابکەوتایە، پیاوانی گوند کۆدەبوونەوە و هاوکارییان دەکرد، بۆ دروێنەکردنی تەبارەکەی، ژنانیش هاوکارییان دەکرد. (چاوپێکەوتن، خەجیجە ڕەشید، ٢٠٢١/١١/١٥ هەولێر).

_ شەرت: گرێبەستی نێوان سەپان و خاوەن زەوییە، لە یەکەمین ڕۆژی دوورنەی تا کۆتایی دروێنە. جا داواکاری سەپان بیست یەکە لە دەغڵ و دانەکەیە. یان سواقدانی لەودە و خانووی ماڵە، ئەمانەش شەرتی خاوەن کار بوو. شەرتیش چەند جۆرێکی هەیە، لەوانە:

_ شەرتی زستانە: هەشت مانگ، لە سەرەتای مانگی نۆ (ئەیلول) تا مانگی نیسان، کۆتایی مانگی (٤)، زیاتر بۆ جوتیارییە و کاری کێڵان دەکەن.

_ شەرتی هاوینە: چوار مانگە لە سەرەتای ئایار دەست پێدەکات تا کۆتایی مانگی ئاب. زیاتر بۆ سەپانییە.

_ شەرتی هەرات: تەواوبوونی ماوەی کارکردنی ڕێنجبەر لەلای ئاغاکەی (خاوەن کارەکەی). (نادر، پرۆژەی بڵاونەکراوە).

تەوەرەی دووەم: شەنەبا:

دوای دروێنەکردن و گواستنەوەی بۆ سەر جۆخین، کوتانەوەی بەرهەمەکە بە جەنجەڕ. بەرهەمەکە و کایەکە تێکەڵ دەبوو. بۆیە جوتیار پێویست بوو، بەرهەمەکە شەنەبا بکات، تا لێکیان جیابکاتەوە. جووتیارەکانمان زۆر شارەزابوون، دەیانزانی چ شوێنەك بۆ جۆخین باشە، چونکە جۆخین نابێت شوێنێك بێت ناو دەشت و دۆڵ بێت، دەبێت شوێنەکەی تەخت بێت با بیگرێتەوە، هەندێك جار وابوو بای نەدەهات، دەبوو چاوەڕێی با بکەن. تاوەکو شەنەبای بکەن. کاتێك ڕۆژ خۆش بایە، بای بهاتبایە ، بە دوو کەس یان سێ کەس شەنەبایان دەکرد. ئەو ئامێرانەی لەم کارە بەکاریان دەهێنا بریتی بوو لە (شەنە) ئەمیش دوو جۆرە، یەکەمیان زۆر کۆنە، لە دار دروستکراوە بە هۆی سیرمەی پێستە بەشەکانی چەسپ کراون و پێشی دەڵێن سێلکە، ئەوەی دیکەیان نوێیە و لە ئاسن دروستکراوە، دوو کەس بەرامبەر یەکتر دەوەستن و وردەکە کە کاودانی تێدایە بە شەنەکان بە با دەکەن، بۆ پاککردنەوەی زیاتر

سەرەند و بێژنگ بەکاردەهات. ئەم کارەش گۆرانیی تایبەت بە خۆی هەبوو. مرۆڤ لە کاتی گۆرانی وتن دڵی ئارام دەبێت. هیلاکی لەسەر جەستە کەم دەبێتەوە. (چاوپێکەوتن، ڕەسول قادر، ٢٠٢١/١١/٨).

بۆ نموونە دەیانوت:

(بایێ شەمار)

بایێ شەمار بایێ شەمار چەن ڕەنگینە
دەیدا لە ڕەوسە و جۆخینە
گەلە گەرمە ئەو هاوینە
بایێ شەمار بایێ شەماری پایزە
دای لە هیزارێ ئازیزە
ئەورۆ کچەتیم لە من زیزە

بایێ شەمار بایێ شەمار بەو بوارێ
دەیدا لە گەرایێ دارێ
خەو خۆشە لەگەر نازدارێ

بایێ شەمار بایێ شەمار بەو زستانێ
دەیدا لە کێلێ کیستانێ
خەو خۆشە لەگەر گوستانێ (سوجادە،٢٠٢١، ١١١)

ئەگەر سەیربکەین، دەبینین، وەك گۆرانی دروێنە یەك ئەڵێ، ئەوانیتر لەدوای دەڵێنەوە، بەڵام ئاوازەکەی هێواشترە، یان خاوترە. لە هەموو گوندەکانی دەشتی هەولێر ئەم شێوەیە پەیڕەوکراوە، بە گوێرەی ڕادەی زیرەکیی مێشکیان

وشەی جوانتر و ناسکتریان بەکارهێناوە، بەهەمان ئاوازی خاو گۆرانی تریان وتووە، بۆ بای شەماڵ، هەریەکە و بە شێوازی خۆی گۆرانی وتووە، بۆ نموونە جار هەبووە بەم شێوەیە وتراوە:

کاکە بڕۆننە شەماری
کاکە بڕۆننە شەماری دەمەك دێ و دەمەك نایێ
دەیدا لە گورینگەی تۆری گوران دێننە سەمایێ
شازولفان دەهەژێنی لە بۆ کەیفی دونیایێ
سینگ قالیچەی خۆراسانێ لۆم هات لەلای بەغدایێ

(شێخانی، ٢٠١٠، ٣٨٨).

تەوەرەی سێیەم: دەورکردنەوەی گەنم و جۆ:

به ژمێریاری دەشتی هەولێر بچووکترین پێوەر بۆ گەنم و جۆ (ڕوبە)یە، گەورەترینیش پێی دەگوترا (عەربە)، لەو نێوانەش پێوەرێکی تر هەبوو پێیان دەوت (قەزناغ).

یەك ڕوبە بە پێوانەی ئێستا (٩) نۆ کیلۆیە.

هەر یەك قەزناغ چوار ڕوبەیە.

یەك عەربە (٣٢) ڕوبە بوو، واتا ٨ قەزناغ.

ئەو کەسەی گەنم یان جۆی دەپێوا، پێیاندەوت (کەیار) لە وشەی (کیال)ی عەرەبی هاتووە. کاتێك گەنم یان جۆیان دەور دەکردەوە، ئەم دەورکردنەوەیە بۆ جووتیار زۆر پێویست بوو تا بزانی داهاتی چەندە، تاوەکو زەکاتی ماڵی خودای لێبدات، مافی خاوەن زەوی بدات، ئەوەی بۆی دەمێنێتەوە بۆ ماڵ و منداڵی بەکاری بهێنێ. بە گۆرانی ژمارەکانی دەگوت، بۆ نموونە روبەی یەکەم پڕ دەکرا، دارێکی بەسەر ڕووبەکە دەهات و ڕاست دەکرا و دەیگوت:

یێك بابم یێك یێك یێك
له شەیتانی بشکێ نێك
نێکی لێ ببێته سێ پێك
دوو بابم دوو دوو دوو
خوا یەکە و نابێ بە دوو
بەرەکەت بێ لەکنە توو
له شەیتانی ڕەش بێ ڕوو
لێی بشکێ نێك و ئەستوو
سێ بابم سێ سێ سێ
بەرەکەت بکەوتە رەوسێ
خوا بدا و پێغەمبەر بنووسێ
حەسوود هەناوی بپسێ (چاوپێکەوتن، عەباس نادر).

ئیتر بەم شێوەیە دەور دەکراوە، هەموو ژمارەکان بەم شێوەیە بوو، تا دەگەیشتە ژمارەی (١٣)، لەلایان ژمارەیەکی شووم بوو، دەیان وت زیادە، کاتێك دەگەیشتنە ژمارە (٢٠) دەیان وت داریە. دارییە بە واتای (٥) قەزناغ. لەو کاتە یەکێك لە سەپانەکان بە چەقۆ خەتی لە کلکە شەنەی دەکرد. پاش تەواوبوون خەتەکانی کلکە شەنەیان دەژمارد. (پرۆژەی بڵاونەکراوە، عەباس نادر).

تەوەرەی چوارەم: ساوار کوتان:

دوای دروێنە و شەنەبا، ئیتر بەرهەمەکە ئامادەیە بۆ خۆراك، جا گەنم بێت یان جۆ. بۆ ساوارکوتان لە بەرهەمی گەنم دروستدەکرێ. ئەم کارەش بەم شێوەیە بوو، قۆرتەکی گەورەیان لێدەدا بە ئەندازەی سێ بۆ چوار تەنەکە گەنم بگرێ، چوار کەس بە کوتەك لێیاندەدا، دوو کەس دوو کەس بەرامبەر یەك

دەوەستان، کوتکی داریان پێبوو، دەسکی کوتەك یەك مەتر و نیوێك درێژ دەبوو، سەرکوتکەکە ئەستوور و گەورە بوو. لە ساوارەکەیان دەدا، جار جار ساوارەکەیان تەڕ دەکرد. زۆر جار ئەم کارە شەوان دوای نوێژی (عیشا) ئەنجامدەدرا، بە هەرەوەزی بوو، گەنجەکان کۆ دەبوونەوە، تا درەنگانی شەو بەردەوام دەبوون، کاتێکی خۆشیان بەسەر دەبرد، لەلایەن خاوەن ماڵ هەندێك شتی سادە پێشکەش بە ئامادەبووان دەکرا، وەك چای، دۆ، یان قەسپ، ......هتد

جۆرێکی تر هەیە بەم شێوەیە بوو، ساوەر دەکرایە نێو جەواڵی قایمی لە موو دروستکراو، گەنجە کوتك بەدەستەکان لە دەوری جەواڵەکە کۆدەبوونەوە و بەدەوری جەواڵە گەنمەکە دەسووڕانەوە و بە نۆرە کوتکەکانیان دەوەشاند و گۆرانییان دەگوت.

ئەم کارە گۆرانی تایبەت بە خۆی هەیە، یەکێك گۆرانییەکەی دەوت، ئەوانیتر دەیان وتەوە، بە ئاوازێکی خۆش، دڵ و دەروونی مرۆڤی پێ ئارام دەبوو. بەم شێوەیە دەڵێن:

ساوارکوتانەوە

ئەو ساوارە گەنمی پارە
لۆ ئەو سارە کابان هارە
دەلێی دە هەی   دەبکوتە ئەی بیکە کا
ئەی بی دەبا   ئەی کیژ لێ نێ ئەی کوڕ بخوا
ئەو ساوارە چەند بێ کەسە
چەندی لێدەن ناڕێ بەسە، (سوجادە،٢٠٢١ ،٣١٧)

جاری واش هەبوو ئاوازی گۆرانییەکەیان دەگۆڕی، بە شێوازێکی تر دەیانوت بۆ نموونە، لە چاوپێکەوتنم لەگەڵ ئەزوەر کەریم لەك، ئەمیش بە گوڕ و تینێکی گەنجی بۆی باسکردم، بەم شێوەیە:

ساوارکوتانەوە

ئاوی غازر ورشە ورشە
گەر خۆی دەیبا دار و قرشە
ئاوی غازر هارە هارە
گەر خۆی دەیبا دار و بارە
مەمکێ یارێ وەك هەنارە (چاوپێکەوتن، ئەزوەر کەریم لەك).

جاری واش هەبوو زیاتر باسی ژن و جەستەی ژنیان دەکرد، کۆڕی کارکردنیان پێ گەرم دەکرد، بۆ نموونە:

چاوت وەکی چاوی ماری
خۆم لۆ هەردە سەر دیواری
ماچت دەکەم پڕ بەزاری
چاوت وەکی چاوی بۆقێ
لە دووت دەکەم گورگە لۆقێ
ماچت دەکەم در بترۆقێ
یا ئەڵلا، یا ئەڵلا (حەویز_۲۰۰۸، ۱۰۳)

لە کۆتایی وەرزی هاوین و سەرەتای وەرزی پایز گەنمەکەیان دەکوڵاند، دواتر هەریان دەخست بە تیشکی ڕۆژ وشك دەبۆوە، کابان دەبوو ڕۆژی دوو جار گەنمەکە تێکبدات، تاوەکو نەترشێ و تێکنەچێ، ئەوکات ئامادە دەبێت بۆ کوتانی ساوار، هەر لەو گەنمە ساوار و بڕووش و پیرخەنییان لێ دروستدەکرد.

تەوەرەی پێنجەم: دەستاڕ:

ئەم شێوازە کارکردنە تایبەت بوو بە ئافرەتان، هەندێك جار دوو ئافرەت، هەندێك جار یەك ئافرەت کارەکە ئەنجام دەدات، دەستاڕ بەم شێوەیە دروستکراوە: بەردێکی پان و ئەستوور لە ژێرەوە دادەندرا، لە ناوەڕاستی

نێرکەکی هەبوو لە سەرەوە بەردێکی ئەستوور، ناوەڕاستی کون بوو، لەسەر یەکیان دادەنا، ئەوەی سەرەوە دەسکێکی داری هەبوو، ئافرەتەکان بەرامبەر یەك دادەنیشتن هەر یەکە و لایەکی دەسکی دارەکەی دەگرت، گەنمیان دەخستە ناوەڕاستی کونی بەردەکە، دەیان خولاندەوە، هێواش هێواش، تاوەکو گەنمەکەی دەهاڕی.

لەکاتی کارکردن ئافرەتەکان بۆ دڵخۆشی خۆیان هەندێك گۆرانی تایبەتیان دەوت، لەسەر هەمان شێوازی ئاوازی گۆرانییەکانی دروێنە و ساوار کوتان گۆرانییان دەچڕی، بۆ نموونە گۆرانی (دەستاڕ) دەڵێن:

دەستاڕ لە ماریٚ کیٚ و کیٚ؟
گڕ گڕ لە کیٚ و کیٚ؟
دەستاڕ لە ماری مەلایە
گڕ گڕ لە ماری مەلایە
لە مەلاژنیٚ دەست بازن
کیژەکەیان کوڕ دەیخوازن (شێخانی، ٢٠١٠، ٧٠).

تەوەرەی شەشەم: مەشکە ژەنین:

لە پێستی ئاژەڵ دروستدەکریٚ، بەتایبەت ئاژەڵی نێری، لە پێستی ئاژەڵی مێیە باشترە، هەندێك جار لە پیستەی گۆلك دروستدەکرا، کە ئاژەڵەکە سەر دەبڕا بە شێوەیەکی زۆر زانا گۆشتەکەیان لە پێستەکە جیا دەکردەوە، پاشان پێستەکەیان خۆشدەکرد، پاشان دەبێتە هەمبانە، ئەو هەمبانەیە دەکرێت بە کوندەی ئاو یان مەشکە، ئێمە مەبەستمان دروستکردنی مەشکەیە. چۆنیەتی دروستکردنی مەشکە، سیٚ داریان لە زەوی دەچەقاند و بەرزیان دەکردەوە پێیان دەگوت (سیٚ پێك)، هەر سیٚ دارەکەیان لە سەرەوە یەکیان دەگرتەوە، بە پارچە گوریسێك لە دارەکەیان دەبەستەوە کە شۆڕ دەبۆوە بۆ خوارەوە،

پێستەکەیان پێ دەبەستەوە. هەندێك ماست و کەمێك ئاویان لەناو پێستەکە دەکرد، سەری پێستەکەیان دەبەست، تاوەکو دۆیەکە و کەرەکە دروستدەبوو. ئافرەتەکان مەشکەکەیان دەژەنی لە بەرامبەر یەکتری دەوەستان. بەم شێوەیە دۆ و کەرەکەیان لێك جیادەکرانەوە. بەڵام لە گوندەکان زۆر جار لە بن هەیوانی ماڵەوە دروستدەکرا، لە داری کاریتەکانی بنمیچی هەیوان هەڵدەخرا و دەژەندرا. (چاوپێکەوتن، رەسول قادر، نەخوێندەوارە، کاری کاسبییە). ئەم جۆرە کارە گۆرانی تایبەت بەخۆی هەیە ژنەکان دەیڵێن. بەڵام بە ئاوازی ئەو هەژاندنەوەی مەشکە گۆرانییەکانیان دەڵێن، بۆ نموونە:

مەشکە

هەی مەشکە مەشکە مەشکە
مەشکە مەشکەی بەرانی
دەیژینم لە تەلانی
نان و کەرەی شوانی (شێخانی، ٢٠٠٣، ١٢٥).

هەندێك جار ئافرەت بەسەر پیاو هەڵدەدا، چونکە گۆرانییەکان ئافرەت دەیڵێ، بۆ نموونە: لە مەشکە هەژاندن بەم شێوەیە باسی پیاو دەکات:

مەشکەم مەشکەی مانگایە
لۆلەپ لە دار خورمایە
لەبەر روونی هەرنایە
هەی مارێ بابم مەشکە
هەی عەمرو چاوم مەشکە
هەتیم دەستان مەبزێوە
بازن لە قۆڵم دەشکێ
ئاوی سیروان دەکێشێ

شان و پیلم پێ دێشێ
هەی مارێ بابی من بێ...........(ئیبراهیم،١٩٨٤، ١٢٣)

تەوەرەی حەوتەم: تەشی ڕێسی..

ئەم جۆر کارەش هی ئافرەتە، یەك ژن ئەنجامی دەدات، کاتێك مەڕدارەکان مەڕیان دەبڕییەوە (جەوبڕیان پێ دەوت)، خوری مەڕەکانیان کۆ دەکردەوە، دواتر خوریەکە دەشوورایەوە، وشك دەکراوە، ئەو کاتانەی ئەو ئافرەتانەی لە ماڵ بوون و کاریان نەدەما، خۆیان بە تەشی ڕێسی خەریك دەکرد، خوریەکەیان دەڕێست، ئەو کات بۆ زۆر شت بەکاردەهات، وەك دەسرازەی منداڵان، جیخ دروستکردن، بەرماڵ و جاجم لەلای جۆڵا دروستدەکرا. من پێم وایە ئەو پەندەی کوردیش هەر لەوە هاتووە، کاتێك دەڵێ (ڕیسەکەم لێ مەکە بە خوری). یەکێك کارێك ئەنجام دەدات، لە کۆتایی کەمێك کێشەی بۆ دروست دەبێت، خاوەن کار دەڵێت (ڕیسەکەم لێ مەکەوە بە خوری) لەم کارەش ئافرەت گۆرانی تایبەتی دەوت، بۆ نموونە:

(تەشی ڕێسی)

تەشی ڕێسی بە شلکە ڕانی
شۆی دەدایەوە بە گوڵ و ڕەیحانی
بۆ ڕانك و چۆغەری دەسگیرانی
تەشی دەڕێسی ورد باریکانی
شۆی دەدایەوە بە گوڵ و ڕەیحانی
بۆ کراس و کەواکەی دەستگیرانی (شێخانی، ٢٠١٠، ٣٥).

ئەنجام

١_ بۆنەکانی کارکردن لە دەشتی هەولێر وایانکردووە، ئەدەبیاتێکی تایبەت بە زەوق و تێگەیشتن و بیرکردنەوەی دەشتی هەولێریان دروستکردووە.

٢_ شیعر لەو ئەدەبیاتەی دەشتی هەولێر پشکی شێری بەرکەوتووە.

٣_ هەر ئەو ئەدەبیاتە بۆتە هۆی ئەوەی شێوەزاری دەشتی هەولێر لە فەرهەنگێکی زمانی ناوازە، قۆناغەکانی پێشکەوتنی خەڵکی پارێزیەتی ببڕێ و بە سەلامەتی خۆی بگەیەنێتە ئەمڕۆ، ئەگەر ئەو ئەدەبیاتە نەبووایە، ئێستا ئەو شێوەزارە دەچووە ریزی زمانە مردووەکان.

٤- کارکردن و دەقە فۆلکلۆرییە گۆرانییەکان هۆیەك بوون بۆ هەست نەکردن بەماندووبوون و کارکردن و بێزارنەبوون و زوو تەواو بوونی کارەکان.

لیستی سەرچاوەکان:

سەرچاوەی کوردی:

١. ئیبراهیم ، شوکریە رەسول (١٩٨٤)، ئەدەبی فۆلکلۆریی کوردی بەشی دووەم. چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین،
٢. حەویز. شێرکۆ ئەحمەد (٢٠٠٨)، گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە ٣٨، خاوەنی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر
٣. خاڵ، شێخ محەمەد (٢٠٠٥)، فەرهەنگی خاڵ، وەزارەتی ڕۆشنبیری . هەولێر.
٤. سوجادە، زەینب خان مەلا خادم (٢٠٢١)، کۆمەڵێك هۆنراوەی فۆلکلۆریی کوردی دەشتی هەولێر و وراتی کۆیە، چاپخانەی فێربوون، هەولێر.
٥. شێخانی، حاجی سعدالله (٢٠١٠)، (جۆخینی خەرمان) چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
٦. شێخانی، هەنگاو ئەنوەر (٢٠٠٣)، جۆرەکانی گۆرانی لە دەشتی هەولێر، ئینستیوتی کەلەپووری کوردەواری هەولێر.
٧. عەباس نادر، پڕۆژەی بڵاونەکراوە.
٨. عەباس، محەمەد سلێمان (٢٠٠٨)، گۆرانی کارکردن و خاسیەتەکانی. ئاسۆی فۆلکلۆر، ژمارە (٣٨).
٩. فەرهەنگی ئەناهیتا، ماڵپەڕێکی ئەلیکترۆنییە، یوسف رەشید سەرپەرشتی دەکات.

١٠. لەك، هۆشیار نوری (٢٠٠٦)، گوڵبژێرێك لە پەندی کوردی، چوارچرا، هەولێر.
١١. موکریان، هەژار (١٣٤٩) هەتاوی (فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە و کوردی _ فارسی) چاپخانەی سروشت، تەهران.
١٢. مەلای ڕەش عەزیزی (٢٠١٢)، خورچەك ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر،

لیستی سەرچاوەی نامە ماستەرەکان.

١- شەمس، هێمن عەبدولحەمید (٢٠٠٦)، شێوازو دەربڕین لە بۆنە کۆمەڵایەتییەکان، نامەی ماستەر زانکۆی کۆیە،
٢- وسو، عبدالله ابراهیم (٢٠٠٦)، الاعیاد والمناسبات الدینیة والاجتماعیة في الفکر الاسلامي واثرها العقدي، نامەی ماستەر زانکۆی سلێمانی.

لیستی سەرچاوەی عەرەبی:

١- الحداد، عبدالرحمن یحیی (١٩٩٥)، الاخلاقیات الاجتماعیة بالسلوك ، دار الشروق للنشر والتوزیع، عمان الاردن.

لیستی وێب سایت.

١- سایتی گۆگڵ www.hefzmoyaser.com.
٢- کەناڵی ڕووداو . بەرنامەی فیچەر لەسەر دروێنە کردنی گەنم بە داس، (ڕێکەوتی ٣،٧،٢٠٢٠)

لیستی چاوپێکەوتنەکان:

١- حاجی عومەر ڕەحمان، کەسێکی بە تەمەنە، ٢٠٢١/١١/5، گەڕەکی ڕۆشنبیری، نەخوێندەوارە، خۆی کاری دروێنەی کردووە.
٢- خەجیجە حەمەڕەشید، ٢٠٢١/١١/٢٠، کات ٩ی شەو، گوندی قەرەچناغە، نەخوێندەوارە، ژنی ماڵەوەیە، خۆی کاری دروێنە و مەشکە ژەنین و تەشی ڕێسی کردووە.
٣- ڕەسوڵ قادر ٢٠٢١/١١/٨ کات ١١ی بەیانی، پیشە کاسب، نەخوێندەوار، گەڕەکی ڕۆشنبیری، لە شاری هەولێر.
٤- عەباس نادر، ٢٠٢١/١٠/١١ گەڕەکی نەورۆز، هەولێر، کات ٣ی پاش عەسر، پیشەی مامۆستایە لە ئامادەیی کشتوکاڵ، لە شاری هەولێر.
٥- کانەبی زاهیر، ٢٠٢١/١١/١٤، کات ١٠ی بەیانی، کۆلێژی زمان، نەخوێندەوارە، خۆی کاری دروێنەی کردووە بە داس.
٦- مام ئەزوەر کەریم لەك، ٢٠٢١/١١/١٠، کات ٧ی شەو، شارۆچکەی دارەتوو، لە شاری هەولێر، نەخوێندەوارە، پیشەی جووتیارە، ئێستاش خەریکی چاندنی گەنم و جۆیە.

الملخص

مناسبات العمل في سهل أربيل -مناسبات العمل ونصها انموذجاً

هذا البحث محاولة للتعريف بالمناسبات وانعكاساتها على سهل أربيل.

من الشائع أن تحتفل الدول في جميع أنحاء العالم بالأحداث الخاصة بها ، والشعب الكوردي ليس مختلفًا. في هذا البحث يركز الباحث على أحداث سهل اربيل وهذا مأخوذ من مناسبات العمل مثل الحصاد وتنظيف غبار القمح ووزن القمح وسحق القمح إلى (كسكس) وخليط الحليب وغزل الصوف إلى خيوط.

قد تكون المناسبات نصف سنوية أو موسمية أو دولية قد تكون شخصية أو عامة، مثلا عندما يتم الزواج أو يولد طفل أو يموت شخص ما، سواءا كانت سعيدة أو حزينة، فإن كل المناسبات في كوردستان لها نكهة وطعم وطابعها الكوردي.

من الواضح ان الحياة البسيطة والهادئة في سهل أربيل قد أثر على التراث الشعبي للمنطقة من عادات والتقاليد الشعبية.

هذا البحث يتكون من المقدمة وفصلين، والخلاصة والنتائج وقائمة المصادر.

الفصل الأول نظري وهو مخصص لتعريف وتصور اللغة والثقافة وأنواع هذه المناسبات.

الفصل الثاني وهو تجريبي يبحث في أهم الأحداث في سهل اربيل. لقد أدت مناسبات العمل في سهل أربيل إلى خلق طريقة خاصة في التفكير وفهم خاص بالسهل وله دور كبير في الأدب من هذه المناسبات.

نتيجة لذلك، أصبح هذا الأدب وسيلة الحفاظ على لهجة سهل أربيل من خلال مراحل تطور حياة الناس و له دور كبير في ايجاد قاموس لغوي فريد. مكن الادب وثقافة هذه اللهجة من البقاء حتى يومنا هذا، وبدونهم كانت هذه اللهجة قد عفا عليها الزمن.

الكلمات الدالة (المناسبات ،العمل ، سهل اربيل ، الفولكلور)

Abstract

Occasions of the Erbil plain – work occasions and folklore texts as examples

Massoud Abdullah Mustafa

This thesis, titled "Occasions in Erbil Plain - Work Occasions as an Example", is an attempt to introduce the occasions and their cognitive impacts on Erbil Plain.

It is common for nations all over the world to celebrate their own events, and Kurdish people are no different. In this article the researcher is focusing on the events of Erbil Plain. And this is taken from work occasions such as harvesting, wheat-dust cleaning, weighing wheat, crushing wheat to couscous, milk churning, and spinning the wool into thread.

The occasions may be annual, seasonal, international, or they may be personal or public, such as when a couple gets married, a baby is born, or someone passes away.

Whether joyous or sorrowful, all occasions in Kurdistan have and provide a traditional Kurdish flavour and meaning.

It is obvious that the simple and effortful life in the Erbil plain has enriched the folklore of the area with several specific and general occasions.

The current study is consisted of the following sections; abstract, introduction, two sections, study results and reference list. The first section is theoretical which is specific to defining and conceptualizing the language, culture and types of these occasions. In the second section, which is empirical, the most important events in Erbil plain are illustrated.

The work occasions in Erbil Plain have led to creating a special way of thinking and understanding specific to Erbil Plain. Poetry has a major role in the literature of such occasions in Erbil Plain. As a result, this literature has become a means to preserve the Erbil Plain dialect through the phases of development of people as a unique lingual dictionary. Literature and culture have enabled this dialect to survive until the present day, and without them this dialect would have been an obsolete dialect.

Keywords. Erbil plain – occasions – to work - folklore

ڕەنگڤەدانا گرێیا ئودیپی
د حیکایەتا ئەفسانەیا کوردیدا
(تو کورێ منی، برایێ منی، مێرێ منی) وەکو نموونە

م. هـ. أڤراز سلیمان حاجی
Avraz.mzory.82@gmail.com

پوختە:
زانستێ دەروونی و نەخاسمە قوتابخانا دەروونشیکاری گرنگیەکا زۆر دایە بەرهەمێن ئەدەبی و چەندین ڤەکولین ل سەر رومان و شانوگەریان کرینە، پێخەمەت سەلماندنا هەبوونا گرێیا ئودیپ و بەرهەم کرینە بەلگەنامە، بۆ دروستیا بۆچوونێن خۆ، ب هەمان شێوە ڕەخنەگرێن ئەدەبیژی مفا ژ ڤێ ڤەدیتنا دەروونی دیتینە و تێکستێ ئەدەبی ئێخستیە ژێر پیڤەرێ گرێیا ئودیپ، ل دەستپێکێ بۆ ئاشکراکرنا دەروونی نڤیسەری، پاشی بۆ دیارکرنا کارتێکرنا بەرهەمی ب رێکا هەبوونا ڤێ گرێیێ ل سەر دەروونێ وەرگری و ل دوماهیێ لێگەریان ل ڤان ئاماژێن ب خۆدا، ڤەکولینا مە هەولەکە بۆ شروڤەکرنا حکایەتەکا ئەفسانەیی وەکو نموونە، ل دویڤ ئاماژە و زمانێ نەستێ، ئەوێ دەربرینێ ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ ژ گرێیا ئودیپی دکەت.

پەیڤێن سەرەکی: زانستێ دەروونی ، گرێیا ئودیب، ڕەخنەیا ئەدەبی، زمانێ نەستێ، نەستا تێکستی.

پێشەکی:

پرسیارا چەندین جاران دهێتە ئاراستەکرن ئەوە، بوچی بەرهەمێن ئەدەبی و بەرهەمێن فولکلوری کارتێکرنەکا تایبەت ل سەر وەرگری هەیە و هەر چەند دەم ب سەردا ببووریت، هەر دمینیتە زیندی و سەرنجراکێش، ئەو چ تشتە دبیتە ئەگەرێ جوداکرنا وێ ژ بەرهەمەکێ دی یێ نە ئەدەبی؟ بێ گومان چەندین هەولێن رژد و هویر ل سەر بەرسڤدانا ڤان پرسیاران هاتینە دان و هەر هەولەکێ لایەنەکێ راستییێ دایە بەرچاڤ، بەلێ ب دیتنا مە ئێك ژ ئەگەرێن گرنگ ئەوە کو ئەڤ جورە تێکستە گونجاندنەکێ ل گەل نەستا وەرگری دکەت و حەزێن وی یێن ڤەشارتی دئازرینیت، بەلکو بێی ئەو ب خۆ ڤێ چەندێ بزانیت.

ل دویف بۆچوونا دەروونناسان، ئێك ژ وان حەزێن کویر و ڤەشارتی د دەروونێ هەر تاکە کەسەکیدا (گرێیا ئودیپی)یە، تێکستێ ئەدەبی ب شێوەیەکێ نهێنی ئەڤێ حەزا کپکری ب شێوەیەکی ژ شێوەیان تێردکەت و دبیتە جهێ تام وەرگرتنێ ل دەڤ وەرگری. لەورا مە ب فەر دیتیە ئەڤێ ڤەکولینێ ل دویف ڤی پەیرەوی ئەنجام بدەین و ل باسێ ئێکێ پشتی ب کورتی ل سەر ئەفسانێ راوەستیاین، گرێیا ئودیپ شروڤەکەین و پاشی رولێ وێ ل دەڤ رەخنەگران بدەینە بەرچاڤکرن و د باسێ دووێدا ل سەر حیکایەتەکا فولکلوری پراکتیك بکەین ، کو ببیتە رێخوشکەرەك بۆ هەر ڤەکولەرەکێ بهێت، چ رەخنێ ل ئەڤێ ڤەکولینێ بگریت، یانژی وەکو پرەکێ مفای ژێ وەرگریت و ڤەکولینا خۆ پێنگاڤەکا دی پێشڤەتر ببەت.

ئەڤ ڤەکولینە ژ پوختە و دەستپێك و باسێ ئێکێ و باسێ دووێ و ئەنجام و لیستا ژێدەران پێکدهێت.

١-باسێ ئێکێ: گرێیا ئودیپی و رەخنە:

١-١: ئەفسانا ئودیپ:

بەری بەحسێ ئەفسانا ئودیپ بکەین، هەژی ئاماژێیە بێژین کو پەیوەندییەکا موکوم دناڤبەرا بەرهەمێ ئەدەبی و دەروونناسیێدا هەیە، بەلکو بەری پەیدابوونا زانستێ دەروونی ب شێوەیێ خۆ یێ سەربەخۆ ب دەمەکێ درێژ ئەڤ پەیوەندییە هەبوویە و شروڤەکرن و هەلسەنگاندنا بەرهەمێ ئەدەبی ل دویڤ کارتێکرنا وی یا دەروونی ل بەرچاڤ هاتییە وەرگرتن (حاجی ، ٢٠١٥، ٥-١٩).

چەندین زاراڤێن دەروونی ژ بەرهەمێن ئەدەبی هاتینە وەرگرتن و چەندین جاران دەروونناسان بۆ شروڤەکرن و سەلماندنا تیورێن خۆ پشتبەستن ل سەر بەرهەمێن ئەدەبی کرییە. ئێك ژ ئەڤان زاراڤان (گرێیا ئودیپ)یە، ئەوا ژ ئودیپ پاشا هاتیە وەرگرتن کو ئێك ژ ناڤدارترین تراجیدیێن (سوفوکلیسی - Sophocle)یە و کورتیا ڤێ شانوگەریێ ئەوە کو (نهێنیزانا دلف پێشبینی کر دێ پاشایێ (تیبە – Thèbes) (لایوس - Laïu) ل سەر دەستێ کورێ خۆ هێتە کوشتن و کورێ وی دێ دایکا خۆ (جوکاست - Jocaste)ێ ل خۆ مارەکەت. دەمێ پاشای کورەك هەبووی، جوکاست ترسیا و پێیێن وی ب دەرزیکێ کونکرن و گرێدان و هاڤێتە چیایێ (سیتیرون) و ئەو شڤانێن ئەڤ زاروکە دیتی ناڤێ وی کرە (ئودیپ - Oedipus) ب رامانا (پێیێن وەرمتی) و پێشکێشی پاشایێ (کورنتە) ئەوێ ب ناڤێ (پولیبێ - Polybe) کر و پاشای ئودیپ وەکو کورێ خۆ یێ تایبەت ب خودان کر و دووبارە نهێنیزانێ پێشبینیا خۆ بۆ (کورنتە- Corinthe) ئودیپی گوتەڤە، لەورا ئودیپ ب ترسڤە ژ وێرێ دویرکەڤت و د رێکێدا رێڤینگەکێ نەنیاس کەتە بەر سینگێ وی و هەڤرکی دناڤبەرا واندا پەیدابوو و ئودیپی ئەو کوشت و دەمێ گەهشتیە بەر دەرگەهێ

تيبە، ل سەر وى پێدڤى بوو هەمبەرى (سفينكس - Sphinx) (ئەبولهولى) ئەوێ دەڤەر وێرانكرى راوەستيت و شيا بەرسڤا نهێنيا وى يا ناڤدار بدەت و ب مرنا ئەڤى درێندێ ب ترس و رزگاركرنا باژێرى ژ ڤێ دەردەسەريێ، وەكو خەلاتكرن ئوديپ جوكاستێ مارە دكەت و دبيتە پاشايێ تيبە و چوار زاروك ژ جوكاستێ هەبوون، بەلێ پشتى دەمەكى ئەو راستييە دياردبيت كو ئوديپى بابێ خۆ يێ كوشتى (ئەو زەلامێ نەنياسى) و ئەو ژنكا مارەكرى ژى دايكا وييە، لەورا جوكاست خۆ سێدارە ددەت و ئوديپ چاڤێن خۆ كورە دكەت و ژ تيبە دهێتە دەركرن و ل دويڤ سەرێ خۆ دچيت و كچا وى (ئەنتيگون - Antigone) دبيتە ڕێنيشاندەرا وى. (سوفقليس ، ؟، ٩٧-١٤٧).

بابەتێ (ئوديپێ پاشا) بۆ ماوەيەكێ درێژ ((هەر ژ سەردەمێ ئەرستوى هەتا ئەڤرو)) (صبحي ، ١٩٨٨، ١١٨) چەندين جاران هاتييە وەرگێران و نڤێسين و ب چەندين شێوەيان هاتيە دارژتن، بۆ نموونە (ڤولتێر)ى ل سالا ١٧١٨ شانوگەريەك ب ناڤى (ئوديپێ پاشا) دەرهێنا و ل سەر دەپێ شانويێ نمايش كر (ديورانت، ١٩٩٤، ٢٤٣) و كلود ليڤى شتراوس ڤەكولين ل سەر كرييە (فرنان وباكيە، ٢٠٠١، ١٦) و (ئەندريە جيد ب ناڤێ ئوديپ و تيسيوس) نڤێسيە (جيد، ٢٠١٤) و (تەوفيق لحەكيم) ب ناڤێ (پاشا ئوديپ) نڤێسييە (الحكيم، ١٩٣٥). زێدەبارى (سينيكا و كورنى و دى سيس و...هتد.) ئەڤ بەرهەمە نڤيسينەڤە (جيد، ٢٠١٤، ١٥).

١-٢: تێگەهێ گرێيا ئوديپ (عقدة أوديب – oedipus complex):

گرێيا ئوديپ ئێك ژ زاراڤێن قوتابخانا دەروونشيكاريە و ئێكەم كەس ئەڤ زاراڤە ڤەديتى و بكارئيناى (سيگموند فرويد) بوو، بەلێ ڤەديتنا ئەڤێ گرێيێ بۆ دەستپێكا كارێن وى ڤەناگەريێت، بەلكو ((فرويدى هەتا سالا ١٩١٠ێ دەمێ گوتارا خۆ يا ب ناڤێ (جورێن تايبەتێن هەلبژارتنا بابەتى كو

زەلام بکاردئینن – A special type of choice of object made by men) تیورا ئودیپی دروست نەکربوو، هەر چەندە نیشانێن وێ ل دەمەکێ گەلەك زوی ل دەڤ پەیدابوون، دەمێ دەروونێ نەخوشێن خۆ شروڤە دکر و ب تایبەتی دەمێ دەروونێ خۆ ب خۆژی شروڤە کری، کو دبێژیت، ئەوی ئەڤ چەندە ڤەدیت دەمێ بابێ وی مری و دەروونێ خۆ شیکار کری کو وی کویرترین هەست بۆ بابێ خۆ هەبوون، بەلێ ڤیان بۆ دایکا خۆ هەبوو و ل سالا ١٨٩٧ێ بۆ هەڤالێ خۆ (فلیس) نڤێسیە و تێدا دیاردکەت کو ئەوی هێزەکا مەزنا ڤێ گرێیێ یا هەی و تێگەهشتنا وی بۆ شانوگەریا ئودیپێ پاشا رونکر)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٢). بەلێ پشتی ڤێ چەندێ فرویدی د گەلەك بەرهەمێن خۆدا بەحسێ گرێیا ئودیپی کریە و کریە بناغەکێ سەرەکی یێ چارەسەرکرنا گەلەك نەخوشێن خۆ و رێکەك بو ب هێزکرنا تیورا خۆ(*). بۆ نموونە ((فروید دووپاتدکەت کو هەر مروڤەك چ نێر یان مێ بیت، دێ تووشی زالبوونا گرێیا ئودیپ بیت و خۆ ل هەمبەری وێ بینیت و د پەرتوکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (توتم و تابو) ١٩١٣ رویدانا کوشتنا بابێ سەرەتایی دکەتە خالا سەرەکی بۆ پەیدابوونا مروڤایەتیێ و ئەفسانەکە گرنگیا هەبوونا بشکوشکا ئودیپی ل دەڤ هەر کەسەکی وەردگێریت.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٢)، بەلێ باشترین نموونەیا شروڤەکرنا ڤێ گرێیێ د ((بەرهەمێ ویدا ئەوێ ب ناڤێ دوخێ هانزێ بچویك)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٣٣) دیاردبیت، ئەڤ پەرتوکا وی د بنەمادا چارەسەریا ئێك ژ نەخوشێن وی یێن زاروك بوو و شیا ب ڤەدیتنا گرێیا ئودیپی ل دەڤ ڤی زاروکی وی ب سەرکەڤتیانە چارەسەر بکەت. هەژی ئاماژێیە کو ((ئەڤ چەندە ل دەڤ کچان ژی پەیدا دبیت کو دبێژنێ گرێیا ئودیپی یا مێیان یان گرێیا ئێلکترا و ئێلکترایێ د ئەفسانێدا حەزا بابی یا هەی و دایکا خۆ نەدڤیا هەتا وی رادەی دایکا خۆ دایە کوشتن.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٠) کو ئەڤ ئەفسانەژی ژ لایێ (سوفوکلیس) هەروەسا (یوربیدیس)(**)یڤە هاتیە نڤیسین.

بابەتێ (گرێیا ئودیپ) گەلەك سەرنجا فرویدی راکێشا، هەتا وی رادەی کو ((فروید شانازیێ ب ڤەدیتنا ڤێ گرێیێ دبەت و دبێژیت ئەگەر دەروونشیکاریێ چ تشت نەبیت شانازیێ پێ ببەت، دێ شێت شانازیێ ب گرێیا ئودیپی بەت، چونکی ئەڤە ب تنێ تێرا هندێ هەیە کو بهێتە هەژمارتن ئێك ژ دەستکەڤتێن زانینێ یێن کو مروڤایەتیێ ب دەستڤە ئینای.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٠) دیارە ئەڤ چەندەیە بوویە ئەگەرێ رەنگڤەدانا ڤێ هزرێ ب بەرفرەهی د ناڤ بەرهەمێن ویدا.

ئەگەر ب کورتی پێناسەیەکێ ب دەینە زاراڤێ (گرێیا ئودیپ) دێ ب ڤی شێوەی بیت کو: ((کومەکا هەست و سوزانە ژ ڤیان و دوژمنکاریێ یێن کپکری ل دەڤ زاروکی بۆ دایك و بابان)) (سیلامی، ٢٠٠١، ١٦٦٣) بەلێ د راستیدا ئەڤ پێناسەیە هەمی لایەنێن ڤێ گرێیێ ئاشکرا ناکەت، دەمێ پەیدابوونێ و شێواز و ئاست و جور و کاریگەریا وێ هەمی دئاشکرانینن، زێدەباری ڤێ چەندێ، دبیت ئەڤە گشتیترین پێناسە بیت، بەلێ بۆ تێگەهشتن و ڤەدیتنا وێ ل دەڤ کەسێن دی، ئێك لا نەبوویە و هەمی زانا وەکهەڤ سەرەدەریێ ل گەل ناکەن.

ب دیتنا فرویدی پێنج سالێن دەستپێکی یێن ژیانا زاروکی کارتێکرنێ ل سەر ژیانا وی هەمیێ دکەن و ((فروید قوناغێن تەمەنی ل دویڤ زالبوونا هندەك دەڤەرێن سێکسی یان دەڤەرێن خوشیبەخش دابەش دکەت... کو ئەڤ دەڤەرە ب بارگەیەکا لیبیدی دهێنە بارگەکرن و دبێژنێ غەریزێن سێکسی یێن لاوەکی.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ٨٤) و ئەڤی ماوەی دابەشی چەند قوناغەکان دکەت:

١- قوناغا دەڤی (المرحلة الفموية – Oral phase): قوناغا شیرخوارنێیە و هەر ژ دایکبوونێ دەستپێدکەت هەتا تەمەنێ هەژدە هەیڤی.

٢- قوناغا قنگێ (المرحلة الشرجية – Anus phase): ژ هەژده هەیڤی دەستپێدکەت هەتا سێ سالی.
٣- قوناغا ئەندامێ نێر (المرحلة القضيبية –Phallic phase): سالا سێ و چوارێ ژ تەمەنێ زاروکی ب خۆڤە دگریت.
٤- قوناغا ئودیپی – Oedipal phase: دکەڤیتە دناڤبەرا سالا چوارێ و شەشێدا.
٥- قوناغا کەمون ڤەشارتیێ(***): (مرحلة الكمون – Latency phase): قوناغا تەمەنێ قوتابخانێیە.
٦- قوناغا زاوزێ – Genital phase: دبێژنێ تەمەنێ پێگەهشتنێ – ب رامانا سیکولوجی – کو قوناغا سنێلەیێ ب خۆڤە دگریت (هیلز و هیلز، ١٩٩٩، ٢٥٣).

وەکو یا دیار، ((هەر ئێك ژ ئەڤان قوناغان کارتێکرنا خۆ ل سەر رەفتار و کەسایەتیا مروڤی یا هەی و ئەڤ کارتێکرنە ب درێژاهیا ژیانا مروڤی ڤەدکێشیت)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١١٣) و ل دویڤ بۆچوونا فرویدی گرێیا ئودیپ ل دەڤ هەردوو رەگەزان پەیدادبیت و سێ جوران ب خۆڤە دگریت کو د فەرهەنگا دەروونشیکاریدا ب ڤی شێوەی بەحس دکەت: ((کور و کچ پشتی ژدایکبوونێ ب دایکێڤە دهێنە گرێدان، بەلێ ل تەمەنێ دوو یان سێ هەتا پێنج سالیێ هەلویستێ ئودیپی پێڤە دیار دبیت، ئانکو هەستێن هەڤدژ دەربارەی دایك و بابان ل دەڤ پەیدا دبن، کور ئیرەیێ ژ بابی هەلدگریت و حەزدکەت خۆ ژێ رزگارکەت و جهێ وی بگریت، بەلێ کچ چونکی خەساندنێ ل دەڤ خۆ ڤەدبینیت، بەرەڤ بابیڤە دچیت و ب نێراتیا وی یا تەمام قەرەبوویا خۆ دکەت و گرێدانا وێ ب بابیڤە زێدە دبیت و ئیرەیێ ژ دایکا خۆ هەلدگریت و وەکو هەڤرکا خۆ دهەژمێریت. [ل دەڤ کوری] هەلویستێن وژدانی یێن هەڤدژ بۆ بابی و ڤیانا توند بۆ دایکێ دبنە پێکهاتەیا ناڤەروکا گرێیا ئودیپی یا ئەرێنی یا

سادە، دیسان هەلویستێن وژدانی یێن هەڤدژ بۆ دایکێ و ڤیان بۆ بابی ناڤەروکا گرێیا ئودیپی یا نەرێنی یا سادە یان گرێیا ئودیپی یا بەروڤاژی پێکدئینیت و دبیت هەردوو گرێ ل دەڤ کوری هەبن کو دبیتە گرێیا ئودیپی یا تەمام و دەلیڤا هەبوونا ڤێ چەندێ ل دەڤ هەر زاروکەکی یا هەی، چونکی دووانیا سێکسی (الثنائية الجنسية) یا ل دەڤ هەی، ئانکو ڤیانا دایك و بابان ل دەڤ کوری هەبیت و ب شێوەیەکێ وژدانی دەربارەی هەردوویان یێ هەڤدژ بیت. ب رامانەکا دی ئەو ڤیان و نەڤیانێ دکەت، دیسان ئیرەیی و دژمنکاری بۆ هەردوویان یا هەی و پتریا جاران ئێك ژ ڤان رەگەزان یێ دیارە و یێ دی یێ ڤەشارتیە. د ئەنجامدا دێ زاروکەك هەبیت، ژ لایەکیڤە گرێیا ئودیپی یا ئەرێنی ل دەڤ هەبیت و ژ لایەکێ دیڤە گرێیا ئودیپی یا نەرێنی ل دەڤ هەبیت. د ناڤبەرا هەردوو لایەناندا هندەك کەسێن ناڤین هەنە کو گرێیا ئودیپی یا تەمام ل دەڤ هەیە و ئێك ژ رەگەزان ب شێوەیەکێ سڤك ب سەر یێ دی دکەڤیت.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٠) ل دویڤ ڤێ شروڤەکرنێ گرێیا ئودیپی یا ئەرێنی و نەرێنی و تەمام یا هەی، بەلێ د راستیژیدا هەلویستێ زاروکی بۆ دایك و بابان ژ ڤان سێ جورە رەفتاران دەرباز نابیت و بەلکو مە زێدەتر چ هەلویستێن دی نینن، لەورا بۆ کەسێ نە بسپور یا بساناهی نابیت بشێت دەستنیشانا سنورێن ڤێ گرێیێ ل دەڤ زاروکی بکەت.

بەلێ هەر چەوا بیت زانا وەسا بۆ دچن کو ((گرێیا ئودیپی قوناغەکا سروشتییە ژ گەشەبوونا دەروونی یا وژدانی یا زاروکی، ئەڤ گرێیە ل بلندترین ئاستێ خۆ د ناڤبەرا سالێن سێ و پێنجدا ژ تەمەنێ زاروکی دیار دبیت و ل تەمەنێ شەش هەتا حەفت سالیێ بەرڤ خواریێ دچیت و (قوناغا ڤەشارتیێ) دەستپێدکەت، بەلێ ل قوناغا پێگەهشتنێ ب جورەکێ دی یێ نوی دیار دبیتەڤە)) (سیلامي،٢٠٠١، ١٦٦٤). ئەگەرێ نزمبوون و بەرزەبوونا ڤێ گرێیێ،

زێدەباری گەشەبوونا دەروونێ زاروکی و دەربازبوونێ ژ قوناغێ، ڤەدگەرێتە هندێ کو ((گرێیا ئودیپی ل دەڤ کوری ب دوماهی دهێت دەمێ ژ خەساندنێ دترسیت و باب هەرەشا ڤێ چەندێ لێ دکەت و ئەوژی چاڤ ل بابێ خۆ دکەت (چاڤ لێکرنا دوژمنکارییێ) و ڕەوشتێ وی وەردگریت و ئەڤ چاڤلێکرنە هاندەرەکی ل دەڤ پەیدا دکەت، داکو وژدان یان ئەزێ بالا ل دەڤ ئاڤابیت)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤١). هەژی ئاماژێیە بێژین هەر ژ ئەنجامێ ڤێ ترسێ (گرێیا خەساندنێ) پەیدا دبیت کو ئەڤ گرێیە ((ئاماژێ ب ترسا نەستدار دکەت یا ژ ترسا ژ دەستدانا ئەندامێ زاوزێ یێ نێری پەیدا دبیت، دەمێ تاکەکەس هندەك کریارێن سێکسی یێن تابو ئەنجامددەت، یان (پتریا جاران) دەمێ هەست ب هندەك پالدەرێن سێکسی بەرامبەر بابەتێ سێکسی دکەت)) (التونجی، ١٩٩٩، ٦٥١). بەلێ ئەگەر ئەڤ قوناغە ب دوماهی هات و نیشانێن وێ ل سەر زاروکی نەمان، کاریگەریا وێ هەر دمینیت، چونکی ((د ڤی ماوەیدا هندەك هەست و سوزێن ئالوز پەیدا دبن و د مێشکێ زاروکیدا دمژاوی و هەڤدژن کو دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا گرژبوونەکا ناڤخویی و ب شێوەیەکێ نموونەیی دهێتە چارەسەرکرن، ئەوژی دەستبەردانە ژ بابەتێ تابو (غشیان المحارم - Incest)، یان ب شێوەیەکێ خراپتر، ڤان حەزان کپ دکەت. لەورا گرێیا ئودیپ ب هەمی هێزا خۆڤە د نەستێدا دهێتە پاراستن و پشتی هینگێ هەر دەلیڤەیا هەبیت، دێ سەر هلدەت و ب شێوەیێ نەخوشیێ دیاربیت)) (سیلامي، ٢٠٠١، ١٦٦٤). ب ڕامانەکا دی د شیاندایە بێژین: ((چونکی ئەڤ هەست و سوزە د خرابن و ڕازیبوون ل سەر نینە، لەورا هەر زوی دهێنە کپکرن و گرێیا ئودیپی ژێ پەیدا دبیت.. ئانکو گرێیا ئودیپی ژ ئەنجامێ کپکرنا هەست و سوزێن زاروکی پەیدا دبیت کو دایکێ ب دەستخۆڤە بینیت و ئیرەیی ژ بابی هەبیت)) (ربیع، ٢٠١٣، ١٢٦) و بۆ کچێ

بەروڤاژییە. دیسان ئەگەر زاروك ب شێوەیەكێ ئاسایی ژ ڤێ قوناغێ دەرباز نەبیت، دەمێ دگەهیتە ژیێ پێگەهشتیێ، دێ ڕەنگڤەدانا ڤێ گرێیێ ل سەر هندەك ڕەفتارێن وی دیاربن و ئەگەر كاریگەری یا ب هێزبیت، دێ جورە نەخوشیەكا دەماری ل دەڤ پەیدابیت، چونكی حەزێن ڤێ گرێیێ ل زاروكینیێ هاتینە كپكرن.

ئەڤێ قوناغا زاروك تێدا دبووریت، چەندین لایەنێن ئەرێنیژی هەنە كو ((ب دیتنا فرویدی گرێیا ئودیپی دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا گرێیا ناڤەكی ئەوا كەسایەتی ل دور دهێتە ڕێكخستن، چونكی ئەوە یا حەزا مروڤایەتیێ ئاراستە دكەت و بابەتێ ئەڤینیێ هەلدبژێریت و ئەوە یا دبیتە مەرجێ پێگەهشتنا زاوزێ (پێگەهشتنا بیولوجی ژی مەرجە، بەلێ دەمێ ب تنێ بیت، تێرا ڤێ چەندێ ناكەت) و ل دوماهیێ هەر ئەوە د پشكا خۆ یا مەزندا دبیتە ئەنجامێ ئاڤابوونا (ئەزێ ل بەرخۆكۆن – أنا التماهي) و (ئەزێ بالا) ڕازیبوون ب یاسایا بابی یان ڕەتكرنا وێ و (نموونەیا ئەز) بلندبوونا هندەك حەز و وێنەیێن بابینیێ)) (سیلامي، ٢٠٠١، ١٦٦٤). ئانكو خالا دەستپێكی یا پەیدابوونا (ئەزێ بالا) ژ گرێیا ئودیپی دەستپێدكەت، پاشی ڕێنماییێن دایك و بابان و كاریگەریا جڤاكی و ئاینی و... هتد. دهێن، هەر ژ بەر هندێ ژی ((فروید دبێژیت كو ئەزێ بالا میراتگەرێ گرێیا ئودیپە)) (هول، ١٩٧١، ٧٨). دیسان ژ ئەركێن دی یێن گرنگ ((فروید دبینیت كو گرێیا ئودیپ د ئاڤاكرنا كەسایەتیێدا ڕولەكێ گرنگێ هەی ب ڕێكا (ئەزێ نموونەیی) ئەوێ جهێ ڤێ گرێیێ دگریت و تەكەزێ ل سەر ڕەگەزێ مروڤایەتیا وێ دكەت، ئانكو ئەڤ گرێیە ل دەڤ هەر كەسەكی و هەر كەلتوورەكی یا هەی، هەر چەندە هندەك كەسان ئەڤ چەندە ڕەتكریە كو د هندەك جڤاكاندا بابی چ ڕول د پەروەردەكرنا زاروكاندا نینە، لەورا گرێیا ئودیپ د ڤان جڤاكاندا چ جهـ نینە.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤١) هەر ژ بەر ڤی ڕولێ

گرنگیێ زاروك تێدا دبووریت و ((ل دویڤ دیتنا قوتابخانا دەروونشیکاری، گرێیا ئودیپی پەیوەندیەکا موکوم ب دروستبونا وژدان و رەوشتێ مروڤیڤە هەی و ئەو بەرێ بنیاتی و ناڤەندا تێکچوونێن دەروونییە)) (ربیع، ۲۰۱۳، ۱۲۵). سەرەرای ڤێ چەندێ ئەڤ تیورە ژ رەخنێ رزگار نەبوویە (فرنان وباکیە، ۲۰۰۱، ۱۵-۳۲) و ژ چەندین لایانڤە رەخنە لێ هاتیە گرتن، بۆ نموونە هندەك زانا دبێژن: ((ئەم ل وێ باوەرێینە پەیوەندی د ناڤبەرا ڤان قوناغاندا و ب تایبەتی هەردوو قوناغێن ئێکێ و د ناڤبەرا رەوشێن سێکسی یێن پێگەهشتیاندا کارەکێ ب زەحمەتە بۆ تێگەهشتنێ. ب تنێ ڤەخواندنەکا گشتگیر بۆ دەماریان و ڤارێبوونێن سێکسی دشێن مە رازیکەن کو بۆچوونێن فرویدی تشتەکێ ئەندێشەیی نینە)) (زانجویل، ؟، ١٤٨). ئانکو رەنگڤەدانا کاریگەریا ڤان قوناغان ب شێوەیەکێ ئاشکراتر ل دەڤ وان کەسان دیاردبیت یێن نەخوشیێن دەماری هەین، یان ژی کەسێن ژ لایێ سێکسیڤە دڤارێ.

دیسان لایەنەکێ دی یێ رەخنێ ڤەدگەریتە گونجانا زاراڤەی بۆ بابەتی کو زانایێن دەروونشیکاری بەرەڤانیێ ژ خۆ دکەت و دبێژن: ((دبیت هندەك رەخنێ ل تیورا ئودیپی بگرن کو ناڤەروکا وێ وەکو ناڤەروکا ئەفسانێ نینە، چونکی د ئەفسانێدا ئودیپ نزانیت کو ئەو زەلامێ ل سەر دەستێ وی هاتیە کوشتن بابێ وی بوو و ئەو ژنا مارەکری دایکا وییە، بەلێ د شیاندا نینە ئەڤ جورێ لادانێ د ڤەگێرانا وێ یا شعریدا و بەحسکرنا وێ ب شێوەیەکێ هونەری بهێتە دەربازکرن و نەزانینا ئودیپی ژ لایێ شروڤەکرنا دەروونیڤە رەنگڤەدانا وێنەیێ لایەنێ نەستێیە کو کەسێن پێگەهشتی د ڤێ سەربوورێدا خۆ ب ڤێ رێکێ ڤەدشێرن و بێ گونەهیا وی سەلماندنەکە ل سەر دادیا قەدەرێ کو پێدڤییە هەر زاروکەك د ڤێ ئەزموونێدا ببووریت)) (الحنفي، ۲۰۱۵، ۱۳۹). هەلبەت ئەڤ جورێ بەرەڤانیێ و بەرسڤدانێ پتریا رەخنەگرێن دەروونی کریە بناغێ شروڤەکرنا

تێکستێن ئەدەبی و ڤەدیتنا کاریگەریا گرێیا ئودیپیە، بۆ نموونە (ئێرنست جونز) دەربارەی تراجیدیا (هاملت) دبێژیت: ((ئەڤ شانوگەریە ب شێوەیەکێ گەلەك هویر وێنەیەکێ رازیکەرە ل سەر ڤیانا کوڕی بۆ دایکێ و دەرئەنجامێ ڤێ ڤیانێ نەڤیان و ئیرەیی بۆ بابی پەیدابوویە.)) (سویف، ١٩٨١، ٧٥) یان ب شێوەیەکێ دی ((شانوگەریا هاملێتی ب هەمان شێوە بوو و تراجیدیا هاملێتی ڤەدگەرینتە خۆ گرێدانا وی ب حەزێن خۆ یێن لیبیدیڤە دەربارەی دایکا خۆ و ب رێکا کەسایەتیا مامێ خۆ تولێن خۆ ژ بابێ خۆ ڤەدکەت.)) (الحنفي، ٢٠١٥، ١٤٠) ب ڤی شێوەی دەروونناسان ل وان کارتێکرنێن نەستێ گەریاینە، ئەوێن ب شێوەیەکێ ڤەشارتی ژ ئەنجامێ گرێیا ئودیپی پەیدابووین، ب هەمان شێوە (بییر داکو) هژمارەکا رەفتارێن پێگەهشتیان دادڕێژیت کو ئەڤ رەفتارە هەمی رەنگڤەدانا کاریگەریا گرێیا ئودیپیە ئەوا ل زاروکینیێ هاتیە کپکرن (داکو، ٢٠٠٤، ٤٢٤-٤٢٨). گەلەك ژ ئەڤان رەفتاران دبنە جهێ حێبەتیێ بۆ نموونە: ((ژ رەفتارێن گرێیا ئودیپی ل دەڤ مەزنان ئەوە کو دێ هەڤژینیێ ل گەل ژنەکا ژ خۆ مەزنتر پێکئینیت یان وەکو دایکا وی بیت، دیسان دێ دووبەرەکیا دیار یان یا ڤەشارتی ل گەل بابی هەبیت، یان هەر کەسەکێ وەکو وی بیت)) (ربیع، ٢٠١٣، ١٢٦). دیسان کچ ژی ب هندەك رەفتارێن ب ڤی شێوەی رادبیت، بەلێ کاریگەریا ڤێ چەندێ ل سەر کوڕی پتر یا دیارە.

١-٣: گرێیا ئودیپ و رەخنا ئەدەبی:

ل گەل سەرهلدانا زانستێ دەروونی ل سەر دەستێ (سیگموند فروید)ی، بەرهەمێن هونەری ب گشتی و یێن ئەدەبی ب تایبەتی گرنگیەکا تایبەت د ڤەکولینێن ویدا هەبوو، بەلێ د هەمان دەمدا ((ئەو دەرگەهێ فرویدی ل سەر نهێنییێن دەروونی ڤەکری، کاریگەریەکا مەزن ل سەر ئەدەب و هونەرێ هەڤچەرخ هەبوو)) (وهبه و المهندس، ١٩٨٢، ١٥٩). نەخاسمە پشتی

((فرویدی گرێیا ئودیپی بۆ شروڤەكرنا شانوگەریا هاملێت و رومانا برایێن كارامازوف بكارئینایە)) (إمبرت، ١٩٩٣، ١٧٣). ئەڤ ڤەكولینێن وی بوونە دەستپێكەك كو زانایێن دەروونی بەرەڤ شیكاركرنا بەرهەمێن ئەدەبی بچن و زاراڤێ (سیكولوجیا ئەدەبی – Literary Psychology) پەیدابوو كو ب ڤی شێوەی دهێتە پێناسەكرن: ((بوارەكە ڤەكولینێ ل سەر پەیوەندیا د ناڤبەرا ناڤەروكا بەرهەمێ ئەدەبی و جیهانا دەروونی یا نەستداریا نڤیسەریدا دكەت. ل دەستپێكێ ل سەر دەستێ فرویدی و قوتابیێن وی ل دوماهیا سەدێ نوزدێ دیار بوویە و بەرهەمی وەكو بەلگەنامەكا زانینی دهژمێریت وەكو وتار و بیرنامەیێن تایبەت و ڤەشارتیێن جیهانا دەروونێ نڤێسەری ئاشكرا دكەت و بابەتێ جوانیا بەرهەمێ ئەدەبی ل بەرچاڤ وەرناگریت)) (حجازی، ٢٠٠١، ١٠٦). وەكو یا دیار ژ ئەڤێ پێناسێ كو مەبەست ژ هەلسەنگاندنا بەرهەمێ ئەدەبی دیاركرنا بنەمایێن دەروونییە و ب تایبەت كارڤەدان و كاریگەریا نەستێ ل سەر دەربرینێ، بەلێ لایەنێن جوانكاری و بهایێ بلند و نزمێ ئەدەبی و زمانێ وێ چ بهایێ خۆ نینە، چونكی ئەڤ كەسێن د ڤی بواریدا كاردكەن، خۆ وەكو رەخنەگرێن ئەدەبی نابینن و خزمەتا بەرهەمێ ئەدەبی ناكەن، بەلكو وەكو زانایێن دەروونی كاردكەن و خزمەتا دەروونناسیێ و ڤەدیتنا زمانێ نەستێ دكەن. دیسان تەكەزێ ل سەر دەروونێ نڤێسەری دكەن و كارتێكرنا بەرهەمی ل سەر دەروونێ خوێندەڤانی و شعریەتا بەرهەمێ ئەدەبی ل بەر چاڤ ناهێتە وەرگرتن. لەورا دەمێ رەخنەگرێن ئەدەبی هەولدای مفای ژ بنەمایێن ڤی زانستێ نوی ببینن، هەمان پەیرەو ل سەر بەرهەمی پەسەندكر و ئەدەب وەكو رەنگڤەدانا نهێنیێن دەروونێ نڤیسەری دیت و پشتبەستن ب وێ بۆچوونێ دكر ئەوا دبێژیت: ((فروید ئەدەب و هونەر وەكو دەربرین ژ نەستا تاكەكەسی دهەژمێریت و كارلێكێن خۆدی و ململانێیێن ناڤخۆیی تێدا دیاردبیت)) (فضل،

٢٠٠٧، ٣٩). ئەڤ چەندە ب دیتنا رەخنەگران هێزا بەرهەمی دیاردكەت و چەند بەرهەمێ ئەدەبی پتر دەربرینێ ژ كویراتیا ناخێ مروڤی بكەت، بهایێ وێ بلندتر لێ دهێت، ل سەر هەمان بنەكوك (رەخنا دەروونی – Psycho criticism) ل سەر دەستێ (شارل مورون)ی سەرهلدا كو ((ئێك ژ ئاراستێن رەخنا نویە، ئارمانجا وێ شروڤەكرنا زمانێ تێكستێ ئەدەبییە، داكو بگەهیتە ڤەشارتیێن نەستدارێن دەروونی یێ نڤیسەری، ب رێكا خواندنا تورەكا خوازە و وێنێن رەوانبێژی یێن د بنیاتێ بەرهەمیدا دڤەشارتی. ئەڤ ئاراستەیە كومڤەكرنەكێ دناڤبەرا بنەماییێن دەروونی و بنەماییێن رەخنەییدا دكەت، داكو بگەهیتە راستیا لوجیكی یا نەستێ ب رێكا زمانێ تێكستی و زمانێ نەستێ)) (حجازي، ٢٠٠١، ١٠٧). ب ڤی شێوەی دەروونناسی پتر نێزیكی خزمەتكرنا بەرهەمێ ئەدەبی بوو كو ئەڤ چەندە ب ئاشكرایی د بەرهەمێ (مورون)یدا دیار دبوو دەمێ پەرتووكەك ب ناڤێ (مالارمیە) (مورون، ١٩٧٩) بەلاڤكری.

ب شێوەیەكێ گشتی ((شروڤەكارێن دەروونی وەسا بۆ دچن كو د هەر دوخەكیدا ئەو تشتێ نڤیسەری باوەری پێ هەی نە نڤیسیە، بەلكو ئەو یێ نڤیسی ئەوێ كویراتیا شكەفتان (نەستێ) نیشا وی دای، بەرهەم زەنگینتر و ئاماژەدارتر لێ دهێت، دەمێ پتر بۆ مە لایەنێن ناڤخویی دیاركەت، ئەوێن نڤیسەری ب خۆ نەڤێت دیاركەت، یان ئەو ب خۆ نەزانیت یێن هەین)) (أمبرت، ١٩٩١، ١٣٨). لە روا پێدڤییە رەخنەگر وان هندەك بابەتان د ناڤ بەرهەمیدا ببینیت كو نڤیسەر ب خۆ نەزانیت ئەڤ بابەتە یێ د ناڤ نڤیسینێن ویدا هەی كو هەر ئەڤەژی مەرەما فرویدی بوویە دەمێ د پەرتووكا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (توتم و تابو) دبێژیت: ((د هونەریدا مروڤی دكەڤیتە ژێر فشارا حەزێن خۆ یێن نەستدار و دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا جورەكێ تێركرنا ڤان حەزان)) (سویف، ١٩٨١، ٧٤). مەبەست ژ حەزێن نەستدار ئەو حەزێن یێن نەهاتینە تێركرن هەر وەكو (رینیە

ویلك) ئاماژێ ب بوچوونا فرویدی ددەت ئەوا دبێژیت: ((هونەرمەند ب رێکا ئافراندنێ خۆ ژ هەلوەشیانا دەروونی دپارێزیت... و ئەڤ ئەندێشە (ئەندێشا هونەرمەندی) ل سەر سەربوورێن زاروکینیێ و گرێیێن وێ رادوەستیت و دبیت ب شێوەیەکێ هێمایی د ناڤ خەون و ئەفسانە و حیکایەتان و هەتا د ناڤ پێکەنینێن کرێتژیدا دیاربیت و ب ڤی شێوەی ئەدەب عمبارەکا دەولەمەندە بۆ دیارکرنا ژیانا مروڤی یا نەستدار)) (حمادە، ١٩٨٢، ١٥٩). ب رامانەکا دی ئافراندنا هونەری و ئەدەبی رێکەکە نڤێسەری دگەهینیتە ئارامیەکا دەروونی و وێ گرژبوونا ل دەڤ پەیدا دبیت هێمن دکەت، ژ لایەکێ دیڤە ((فروید هەمی کریار و حەز و هونەران بۆ غەریزا سێکسی ڤەدگەرینیت، چونکی هونەر د بنەکوکا خۆدا دەنگڤەدانا حەزا سێکسییە)) (الخفاجي، ١٩٩٥، ١٣٧). سەرەرای هندێ کو فروید ل سەر ڤێ خالێ گەلەکێ رژد بوو، بەلێ گەلەك رەخنە ل ڤێ چەندێ هاتە گرتن و ژ لایێ گەلەکانڤە هاتە رەتکرن، هەتاکو هندەك قوتابیێن وی وەکو (ئەدلەر) و (یونگ)ی ب خۆژی ئەڤ تیورە پەسەند نەکرییە.

هەر ژ ڤەدیتنا نەستێ و هەتا ئەڤرو ڤەکولین ل سەر ڤی بواری د بەردەوامن و چەندین لایەنێن وێ هاتینە دیارکرن، بەلێ سەرەرای ڤێ چەندێ نەست هێشتا جیهانەکا تاری و ئالوز مایە، بەلێ ب کورتی ((نەست وەسا کاردکەت کو تاکەکەس کەتوارێ خۆ ب پەیوەندیێن سەرەکی ل گەل حەزێن خۆ یێن کپکری و ترسێن خۆ ئاڤادکەت، لەورا هەر دەربرینەك (رەفتار، زمان، ئەندێشە) کومەکا پەیوەندیێن ئالوزە و تێکەلی وێ چەندێ دبن یێن تاکەکەس هزر دکەت ئەو یێ پێ رادبیت یان دبێژیت یان د خەودا دبینیت و رەهێن نەستێ دگەهنە بنیاتێن هەست و سوز و لەشی یێن ژیانا سێکسی ئەوێن کو پێدڤیە یان بهێنە تێرکرن یان کپکرن)) (الرویلي و البازعي ، ٢٠٠٢، ٣٣٣). ل دویف ڤێ بۆچوونێ بەرهەمێ ئەدەبی ژ ئەگەرێ کپکرنا حەزان پەیدا دبیت، بەلێ هندەك

زانایێن دی وەسا بۆ دچن کو ((ئەدەب پلە ئێك دیاردەکا بیولوجیا دەروونییە و قەرەبووکرنەکا بەرزەبوویە بۆ حەزێن تێرنەبووی، چونکی بێ بەهری ب ژانێن خۆڤە سروشا ئەدەبی چالاك دکەت))(الحنفي، ٢٠١٥، ١٦). ئانکو بەرهەمێ ئەدەبی دکەڤیتە د خانا بەرزبوونێ (بالابوونێدا) و وەکو چالاکیەکا پوزەتیڤا دەروونی دهێتە دیتن، ب رامانەکا دی ((هوزانا باش بەرزبوونە، نەك کپکرن و وەکو هەر پێکگورەکێ جهێ تێرکرنا حەزێن کپکری دگریت)) (نیوتن، ١٩٩٦، ٢٢٣). دیسان دەمێ حەز ژ ئەگەرەکێ ئاینی، یان قەدەغەکرنەکا جڤاکی، یان دابونەریتان نەهێتە تێرکرن، ل وی دەمی دێ هێتە کپکرن و د نەستێدا هێتە ڤەشارتن، بەلێ ب هەر رەنگەکێ بیت، دڤێت ئەڤ حەزە ب شێوەیەکی ژ شێوەیان بهێتە تێرکرن، لەورا ئەڤ حەزە ب چەندین فێلەکان خۆ کەڤلوژانك دکەت و ژ سانسورا چاڤدێرێ دەروونی (ئەزێ بالا) رزگار دکەت و ئەڤ فێلە ب سێ جوران دروست دبن:

أ. چرکرن: ژێبرنا چەندین پارچەیان ژ کەرەستێ نەستێ و تێکەلکرنا وێ ل گەل چەندین کەرەستێن دی د یەکەیەکا تەمامدا.

ب.لادان: گوهورینا بابەتێ حەزێ یێ نەستدار و قەدەغەکری ب ئێکێ دی یێ ژ لایێ جڤاکی و نەریتانڤە رێ پێ دای.

ت.هێما: نوینەراتی یان پێشکێشکرنا بابەتێ کپکری (پتریا جاران بابەتەکێ سێکسییە) ب رێکا بابەتێن نە سێکسی، بەلێ وەکو یێ کپکریە و ئاماژێ پێ دکەت. (الرویلي و البازعي، ٢٠٠٢، ٣٣٤).

ل سەر ڤی بنەمای دەربرین و رەفتارێن مە ب شێوەیەکێ زەلال و بێ گونەهـ ژ هەستا مە دەرناکەڤن، بەلکو حەزێن مە یێن کپکری دبنە هاندەرێن وان بێی ب ئاشکرایی خۆ دیارکەت. هەژی ئاماژێیە کو ((رومان یاکبسون و جاك لاکان ڤان کریاران بەرامبەر خواستن و درکێ یێن رەوانبێژی ددانن))

(جفرسون و روبي، ١٩٩٢، ٢١٢)، ئانکو بەرهەمێن ئەدەبی دەربرینا راستەوخۆ نادەنە دەست، بەلکو شێوازەکێ جودا بۆ مەبەستا سەرەکی ئاراستە دکەت.

ژ لایەکێ دیڤە پەیوەندییا دەروونناسیێ ل گەل بەرهەمێ ئەدەبی ل ڤی ئاستی رانەوەستیا، بەلکو چەندین چەقێن دی ژێ سەرهلدان و رەخنەگران ب رێکا ڤی زانستی بەرێ خۆ دا وەرگری، یان خوێندەڤانێ بەرهەمێ ئەدەبی و ئەڤ چەندە کرە پیڤەرێ هەلسەنگاندنا بەرهەمی، بۆ نموونە ((رەخنا دەروونی یا هەڤچەرخ هەولددەت کاریگەریا تێکستی ل سەر دەروونی خوێندەڤانی ڤەکولیت)) (نیوتن، ١٩٩٦، ٢١٢). چونکی هەروەکو ((ئی. ئە. ریچارد دبێژیت: دەروونێ کریارا خواندنێ ژ دەروونێ کریارا نڤێسنێ نێزیکترە بۆ رەخنا دەروونی)) (إمبرت، ١٩٩١، ١٢٩). دیارە ب دیتنا (ریچاردی) د شیاندایە بەرهەمێ ئەدەبی چەندین رەنگڤەدانێن نەستی ژ دەروونێ خوێندەڤانی بدەتە دەست و هەر خوێندەڤانەك ل دویڤ بەکگراوند و سەربوورێن خۆ دەربرینێ ژ ئاماژیەیێن نەستێ دکەت. دیسان زانایێن دەروونی ب خۆژی ل وێ باوەرێنە کو ((ڤەگوهاستنا ئەفسانە و فولکلور و حیکایەت و پەندان ژ بەرەبابەکی بۆ ئێکێ دی ڤەدگەرێتە هندێ کو بەرسڤدانا دەروونێ ڤان مللەتان دکەت، چونکی نینەراتیا پارچەکا راستیا دەروونی یا ڤەشارتی دکەت و هەمی ل وێ خالێ دگەهنە ئێك)) (حب الله، ٢٠٠٤، ١٤٣). ئانکو دەمێ خوێندەڤان بەرەڤ خواندنا بەرهەمی دچیت (یان وەرگر بەرهەمێ ئەدەبی وەردگریت)، ل وی دەمی کارلێکەك د ناڤبەرا حەزێن وی یێن ڤەشارتیدا و ئاماژێن ڤەشارتی یێن د ناڤ بەرهەمیدا پەیدادبیت و دبیتە جورە تێرکرنەك بۆ حەزێن وی. ل سەر ڤی بنەمای و ب تایبەتی پشتی (رولان بارت)ی مرنا نڤێسەری راگەهاندی، بیاڤەکێ دی یێ پەیوەندیا دەروونناسیێ و بەرهەمێ ئەدەبی هاتە دیارکرن کو ئەوژی ئاماژێ ددەتە هەبوونا (نەستا تێکستی) هەروەکو رەخنەگر وەسا بۆدچن کو

((نهێنیا راستەقینە یا تێکستەکی ژ ئێکێ دی جودا دکەت و بهایێ وێ یێ بێ پایان ددەتێ یێ د ناڤ ریزێن وێدا هەی و پێدڤییە ب تنێ د ناڤبەرا ریزێن تێکستیدا ل وێ نهێنیێ بهێتە گەریان و خوێندەڤانێ راستەقینە ئەوێ پەیوەندی ب نڤێسەریڤە نەهەی، بەلکو پەیوەندی ل گەل تێکستی ب تنێ هەی، ڤێ چەندێ باش دزانیت)) (غالو، ٢٠١٣، ٧٠). ژ بەر ڤێ چەندێ پێدڤییە هەلسەنگاندنا بەرهەمی پشتبەستنێ ل سەر تێکستی ب خۆ بکەت و نڤێسەری بدەتە لایەکی و سەرکێشێ ڤێ رەخنێ (جان بیلمان نویل)ە ئەوێ د بەرهەمێن خۆ یێن رەخنەییدا ((لوجیکەکێ شروڤە دکەت نە لوجیکێ نڤێسەرییە ئەوێ ب هەستداری تێکست نڤیسی، بەلکو بەحسێ نەستەکێ دکەت ڤەدگەریت بۆ کارێ ئەدەبی)) (غالو، ٢٠١٣، ٧٩). ل ڤێرێ تێکست ب خۆ – نەخاسمە تێکستێن ئەدەبی – نەستێ د ناڤ خۆدا هەلدگرن و ئەڤ نەستە ب رێژەیەکا باش ژ دەروونێ نڤێسەری دەرکەڤتییە، بەلێ بوویە ئێك ژ بنەماییێن پێکهاتا تێکستی و سەربەخۆ سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن و دبیتە پیڤەرێ هەلسەنگاندنا بەرهەمی.

زێدەباری ڤەدیتنا گرێیا ئودیپی د بەرهەمێن ئەدەبیدا ل سەر دەستێ فرویدی چەندین زانا و رەخنەگران ئەڤ کارە ل سەر بەرهەمێن ئەدەبی کریە وەکو (ماری پوناپرت) ل سەر چیروکا (کتکا رەش) یا ئەدگار الان پوی (جفرسون و روبی، ١٩٩٢، ٢١٣) و جان بیلمان نویل ل سەر (دوماهیا ئەرمایس) یا ستاندالی (غالو، ٢٠١٣، ٧٦) و وەکو بەری نهو مە ئاماژە پێ کری کو موورونی ل سەر مالارمیێ و عدنان حب الله ل سەر چیروکەکێ ژ (هزار شەڤ و شەڤەك) (حب الله، ٢٠٠٤، ١٤٣-١٥٠)و جورج تەرابیشی ل سەر چوار رومانێن عەرەبی (طرابیشی، ١٩٨٧).

٢- باسێ دووێ: رەنگڤەدانا گرێیا ئودیپى د حیکایەتا: (تو کورێ منی، برایێ منی، مێرێ منی)دا

ئەم دێ هەولدەین کورتیا کورت یا ڤێ حیکایەتێ دارێژین، داکو هزرەکا گشتی ل سەر پێڤەژوویا رویدانان پەیدابیت، بەلێ د ماوەیێ شروڤەکرنێدا و ل دویڤ پێدڤیا بابەتی دێ ئاماژێ ب پەیڤ، یان بویەرێن هویر و گرنگ دەین، چونکی هەر پەیڤەك و هەر ئاماژەیەکێ گرنگیا خۆ یا هەی و وەکو دەروونناس دبێژن چ تشتەك د ناڤ تێکستیدا هەر چەند یێ سادە و لاوەکی بیت، یێ بێ بها نینە، لەورا دبیت ئاماژەیەکا بچویك، یان یا سەرنجێ رانەکێشیت گرنگیەکا مەزن هەبیت و مەبەستێن نەستێ بدەتە بەرچاڤ کرن.

أ. کورتیا حیکایەتێ:

کورتیا حیکایەتێ ب ڤی شێوەیە: (مەلایەکێ خودان علم ل مسرێ هەبوو و کچەك هەبوو ئەوێژی گەلەك علم هەبوو و ژ بابێ خۆ وەرگرتبوو، بابێ وێ نەخوش دبیت و (خلتەك) لەشێ وی دگریت و کچ گەلەك هەولان ددەت چارەسەریا نەخوشیا وی بکەت، بەلێ چ پێڤە نەهات، هەتا روژەکێ دختورەك (نوژدارەك) و شاگردەك هاتن، کچ دچیتە دەڤ دختوری، بەلێ دختور دبێژیتێ من دەرمانەکێ هەی، دەمێ ئەز ددەمە نەخوشان، یان پشتی دەمژمێرەکێ دێ چارەسەر بیت، یانژی دێ پێ مریت، کچ ڤی دەرمانی بۆ بابی دبەت و داخوازی ژ دایکێ دکەت کو ڤی دەرمانی بدەتێ، پشتی دەمەکی دەمێ دایکا کچێ یا ئامادە نە و کچ ب تنێ ل گەل بابێ خۆ دمالێدا، بابی ڤی دەرمانی ڤەدخوت دەستدرێژیێ ل سەر کچا خۆ دکەت و پاشی ب دەمەکێ کێم دمریت و پشتی مرنا وی ب شەش هەیڤان دایکا وێژی دمریت و ژ ئەگەرێ دەستدرێژیا بابێ وێ، ب دوو گیان دکەڤیت، بەلێ ئەو د مالدا یا ب تنێیە و کەسێ نائینیتە دەڤ خۆ، داکو کەس چ ژێ نەزانیت و دووگیانیا خۆ ڤەشارت،

خودێ زاروك دا و نیشانەك ل بەرێ چاڤێ وی بوو و ئێکا مەزن ل سینگێ وی بوو، کچ رادبیت و ڤی زاروکی هەر زوی دپێچیت و بەری نڤێژا سپێدی دبەتە مزگەڤتی و دبێژیت بەلکو کەسەك بۆ خۆ ببەت و بخودان کەت، حاکم دهێتە نڤێژا سپێدی و زاروکی دبینیت و دبەتە مال و حاکمی ب خۆژی چ زاروك نینن، لەورا ڤی زاروکی ب خودان دکەت، هەتا دبیتە گەنج، حاکم و وەزیر و ئەڤ گەنجە دهێنە مالا کچێ داکو بۆ کورێ خۆ بخوازیت، پشتی کچێ نەرازیبوونا خۆ دیارکری، حاکمی ئەو نەچارکر کو شوی ب ڤی کوری بکەت، پشتی دهێتە ڤەگوهاستن و شەڤا سێیێ کچ نیشانا بەرێ چاڤێ کوری و نیشانا سنگێ وی دبینیت و دزانیت کو ئەڤ گەنجە کورێ وێیە و راستیێ بۆ دبێژیت، ئەڤجا کور خۆ دکوژیت و سولتان (حاکم) کوری دشوت و ل گەل خەلکی دبەنە گورستانێ ڤەدشێرن و کچ چل روژان دمینیتە د ناڤ گورستانێدا و سەرێ خۆ ب کێلیا کوریڤە دنیت، پاشی ڤەدگەرییتە مال و دمینیتە ب تنێ) (بامەرنی، ٢٠٠٩، ١٢٣-١٣١).

ب. شرۆڤەکرنا حیکایەتێ:

کەسایەتیێن سەرەکی ل دویڤ گرنگیا وان د ڤێ حیکایەتێدا (کچا مەلایە) پلە ئێك کو قارەمانا سەرەکییە و رویدان هەمی ل دور وێ دزڤرن و کەسایەتیێن پلە دوو (مەلا، کورێ حاکمی، یان کورێ قارەمانا سەرەکی) و کەسایەتیێن دی ل پلە سێ (دایکا کچێ، دختور و شاگردە، ژنا حاکمی، بازرگان) هەر کەسایەتیەکا ڤێ حیکایەتێ ب رولێ خۆ یێ تایبەت رادبیت و بهایێ خۆ د شروڤەکرنێدا یێ هەی.

هەر ژ ناڤونیشانی دیاردبیت کو کریارا تابو د ڤی بابەتیدا هەیە، هەر چەندە دبیت ل دەڤ خوێندەڤانی (یان گوهداری) هزرەك پەیدابیت کو ناڤونیشانی دەلیڤا رامانێن خوازەییژی هەیە، لەورا د سەرێ ویدا دبیتە جهێ پرسیارێ و

حەزەکا دەستپێکی پەیدا دبیت کو ناڤەروك بهێتە زانین و مەبەست بهێتە ئاشکراکرن. د ماوەیێ خواندنا ڤێ حیکایەتێدا وێ (گوهداریکرنا وێ)، سالوخدان و بویەرێن دەستپێکێ سەرنجێ رادکێشن و ب زمانەکێ سادە و سڤك هاتیە ڤەگێران و دبیتە ئەگەر کو وەرگر بەردەوامیێ بدەتێ و پێڤە بچیت هەتا دگەهیتە دوماهیێ. دێ هێتە تێبینیکرن کو دوو وەرچەرخانێن سەرەکی د رویداناندا پەیدا دبن و د شیاندایە ئەڤ حیکایەتە بهێتە دابەشکرن بۆ دوو پارچەیان، ب ڤی شێوەی:

١- پارچا ئێکێ: ژ دەستپێکێ هەتا مرنا بابێ کچێ.

٢- پارچا دووێ: پشتی مرنا بابێ کچێ هەتا دوماهیێ.

هەر ل سەر ڤێ دابەشکرنێ دێ ڤەکولینا خۆ کەینە دوو پارچە و هەر ئێك ژ وان سەربەخۆ دەینە روونکرن.

٢-١- پارچا ئێکێ: ژ دەستپێکێ هەتا مرنا بابێ کچێ.

ئەگەر ژ نێزیك تەماشەکەین، دێ بینین کو پارچا ئێکێ گرێیا ئودیپ یا مێیانە (گرێیا ئێلکترا) ب خۆڤە دگریت و پارچا دووێ گرێیا ئودیپ یا نێرانە ب خۆڤە دگریت و د هەردوو پارچەیاندا هەمی هێما و ئاماژە بۆ هندێ دچن کو ناخێ حیکایەتێ کەڤتییە ل ژێر کاریگەریا حەزێن ڤەشارتی د نەستێدا. بۆ نموونە حکایەت دبێژیت ((**مەلایەك ل مسرێ هەبوو، دگوتنێ مەلا یەحیا، گەلەك علمێ خودێ خواندبوو**)) (بامەرنی، ٢٠٠٩، ١٢٣). وەکو یا ئاشکرا مروڤێ دیندار و خودێ نیاس هەولددەت ل سەر رێکا ئاینی بچیت و خودان رەوشتەکێ بەرز بیت، نەخاسمە ئەگەر مەلا بیت و ژ مەلایان ژی ئێکێ گەلەك علمێ خودێ خواندبیت و د شەریعەتیدا شارەزابیت. حیکایەت بەردەوامیێ ددەتێ و دبێژیت ((**مەلایێ کچە هەبوو، چو زێدەهیا دی نەبوو ژ بلی وێ کچێ، کچا وی ژی هندی بابێ خۆ علمێ خودێ خواندبوو ل دەڤ بابێ خۆ**))

(بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۲۳)، ئانکو پێدڤییە کچا مەلای ژی وەکو بابێ خۆ خودان رەوشتەکێ بلند بیت. ئەرێ مەلایێ مسری د ناڤ حیکایەتەکا فولکلوری یا کوردیدا چ دکەت؟ دیسان مەبەست ژ (علمێ خودێ) چییە و بوچی مەلای ب تنێ ئێك کچ هەیە و ئەڤ کچە ل سەر دەستێ وی فێری (علمێ خودێ) بوویە. ئەگەر ب نێرینەکا دەروونی بەرسڤا ڤان پرسیارا بدەین، دێ بابەت ئاشکرا تر بیت.

سەبارەت پرسیارا ئێکێ، هەبونا زانیاریان ل سەر مسری د ناڤ مللەتێ کورددا، بۆ دیروکەکا کەڤن دزڤریت و بەردەوام پەیوەندی دناڤبەرا کوردا و مسریان هەبوویە، بەلێ زێدەباری ڤێ چەندێ پەیوەندیێن کوردان ل گەل گەلەك دەڤەرێن دی ژی هەبووینە وەکو شام و حەلەب و دیاربەکر و بەغدا و... هتد. لەورا دووبارە پرسیار ئەوە بۆچی حیکایەتێ وەلاتێ مسرێ ب تایبەتی هەلبژارتیە؟ ئەگەر ئەم بزانین کو د مسرا فیرعەونیدا، ئانکو ل مسرا کەڤن، پێکهێنانا هەڤژینیێ د ناڤبەرا ئەندامێن خێزانێدا کارەکێ ئاسایی بوو (اشتون، ۲۰۱۷، ۳۷-۳۹)، هەروەکو ئەڤ چەندە ل دەڤ کیلوباترایێ دیاردبیت و ئەڤ چەندە رویدانەکا سەرەکییە د حیکایەتا مەدا. لەورا ئێك ژ رێکێن نەستێ بکارئینای بۆ هەلبژارتنا جهێ حیکایەتی وەلاتێ مسرییە، بێی هەست (هوش) ب شێوەکێ راستەوخۆ تێبینیا ڤێ چەندێ بکەت.

سەبارەت (علمێ خودێ) ئەم ب درێژاهیا حیکایەتێ رولێ ڤی زانستی (علمی) نە ل دەڤ مەلای و نەژی ل دەڤ کچا وی نابینین، بەلکو رەفتارا مەلای بەروڤاژی ڤی زانستییە، ئانکو مەبەست ژ هەبونا ڤی زانستی ئەو رامان نینە یا هوش (هەست) دنیاسیت، بەلکو ئەو ژی هێمایەکە نەستێ مەبەستەکا خۆ پێ ڤەشارتی و زانستێ خودێ ئەڤێ پشتبەستنێ ل سەر وێ سروشێ دکەت یا بۆ پێغەمبەری (س) هاتی، ب دیتنا دەروونناسان (نەخاسمە یونگی) ژ نەستێ

دەردکەڤیت، ب رامانەکا دی سروش ژ ئاسمانی ناهێتە خوار، بەلکو هەر نەستا مروڤییە ب تایبەتی نەستا کومیە یا ڤێ زانینێ ددەتە مروڤی، ئەڤ چەندە دبیتە پرەکا دی دناڤبەرا ناڤەروکا سەرڤە یا حیکایەتێدا و کاریگەریا نەستێ ل سەر ڤێ ناڤەروکێ.

ژ لایەکێ دیڤە دێ بینین حیکایەتێ جیهانەکا سنووردار بۆ کەسایەتیان دروستکرییە کو ئەوژی ب تنێ ژ دایك و باب و کچێ پێکدهێت، هەر چەندە رولێ دایکێ گەلەکێ لاوەکیە و ب تنێ ل دوو رویدانان دیاردبیت و هەر زوی د ئاماژەیا سێیێدا دمریت. ئانکو سنوورێن ڤێ جیهانێ ژ دەروونێ کچێ دەرباز نابن، ب تنێ خۆ و بابێ خۆ دبینیت و دایك وەکو کەرەستەکێ سادە دبینیت و چ رولەکێ گرنگ ناگێریت کو ئەڤ سەقایە هەر ئەوە یێ د گرێیا ئودیپیدا هەی، باب ب مەزنی و بها دهێتە دیتن و دایك دهێتە لادان و کچ ب ئەرکێ وێ رادبیت، لەورا دێ بینین ئەوە (کچ) یا ل چارەسەریا نەخوشیا بابێ خۆ دگەریێت و ئەوە یا ژ نێزیك سەخبێریا وی دکەت و ئەوە یا دەرمانێ دوماهیێ بۆ دابین دکەت.

ب هەمان شێوە هژمارەکا ئاماژێن نەستێ د ناڤ حیکایەتێدا هەنە کو ل ڤێرێ دەلیڤە نینە هەمیان شروڤە بکەین وەکو (خلتێ لەشێ مەلای، هەودان و دامریان گەریان ل چەندین دەڤەران بۆ چارەسەریێ، شاگردێ ل گەل نوژداری و هەتا جورێ دەرمانی و کچ دەرگەهی ل سەر خۆ و بابێ خۆ دادئێخیت و ل تەنشت دروینیتە خوار)، بەلێ ئەم دێ ل سەر رویدانا دوماهیا پارچا ئێکێ راوەستین، دەمێ کچ چارەسەریا دوماهیێ دبینیت و ئەنجامێ وێ دێ ئێك ژ دوو هەلبژارتنان بیت، یان باب دێ مریت، یان ژی دێ نەخوشیا وی چارەسەرکەت، هەر وەکو حکایەت ل سەر زارێ دختوری دبێژیت: ((.. **من دەرمانەکێ روهنێ هەی، ئەز ددەمە نەساخێن خۆ، ئان دێ پێ مریت، ئان دێ**

پێ ساخ بیت)) (بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۲٤) یا سەرنجراکێش ئەوە کچ داخوازێ ژ دایکێ دکەت ئەو ب دەستێ خۆ دەرمانی بدەتە بابێ وێ، هەر وەکو کچ دبێژیت: ((**حال و مەسەلێت ڤی دەرمانی ئەڤەنە، ڤێجار تو ب دەستێ خۆ بدێ، هەڤگیانێ تەیە بەلکەی ب دەستێ تە ڤەخۆت**)) (بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۲٥) ئانکو ل ڤێرێ کچ یا هەولددەت بابێ خۆ ب رێکا دایکێ چارەسەرکەت، دیسان وەکو ئاماژەکا نەستێ (دایك) کرییە پەردەیەك، داکو حەزا کچێ پێ بڤەشێریت. ب رامانەکا دی د نەستێدا کچێ دڤێت ل گەل بابێ خۆ ب رولێ دایکا خۆ رابیت و نەخوشیا وی دابمرینیت، د ئەنجامدا ئەو رویددەت یا د نەستا کچێدا وەکو حەزەکا ڤەشارتی هەی، پشتی ڤەخوارنا دەرمانی باب دەستدرێژیێ ل سەر دکەت و (دمریت). رویدانەکا نیشکاڤیە و چ ئەگەرێن لوجیکی بۆ ڤێ کریارێ نینن، ژ بلی هندێ کو ببیتە وێنەیەکێ کەڤلوژانککری بۆ مەرەما حەزا نەستێ. پشتی ئارمانج ب دوماهی هاتی بابی چ رولێ خۆ نەما و پێدڤییە بابەت ب دوماهی بهێت، لەورا باشترین رێك ئەوە هەر زوی بمریت و ئێدی ئاستەنگ نەمابنە و پێدڤی ب بزاڤان نەمایە داکو حەزا ڤێ گرێیێ بدەستڤە بهێت، لەورا هەر کچ ب خۆ دبێژیت ((**یا رەبی من ژ تە مننەتە ئەو رەنگێ تە دایە من**)) (بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۲٦). مەبەستا سەرڤە ئەوە کو کچ یا سوپاسداری خودێیە و سەرەرای ڤێ ئاریشێ یا خۆ راگرە، بەلێ ئەڤ سوپاسداریە رامانا وێ یا ڤەشارتی ئاشکراتر لێ دکەت .

۲- پارچا دووێ: پشتی مرنا بابێ کچێ هەتا دوماهیێ.

د ئەڤێ پارچا حیکایەتێدا ئاراستا رویدانان هەمی دهێنە گوهورین و کەسایەتیێن بەری نهو (دایك و بابێن کچێ و نوژدار و شاگردە) دهێنە لادان و د ناڤەروکێدا دووبارە نابن، بەلکو کچ ب تنێ دمینیت و هندەك رویدانێن نوی ل دور وێ پەیدا دبن و هندەك کەسایەتیێن دی ئامادەدبن. ب هەمان شێوە

ئاراستا نەستێ ژ دەروونێ کچێ دهێتە گوهورین بۆ دەروونێ کوری و دەربرینێ ژ گرێیا ئودیپی (یا نێرانە) دکەت.

وەکو د کورتیا حیکایەتێدا دیارە کچێ کورەك دبیت و حاکم (سولتان) ئەڤی کوری دبینیت و دبەت بخودان دکەت، هەتا دبیتە زەلام و دهێت ڤێ کچێ دخوازیت. کچ ل دەستپێکێ رازی نابیت، بەلێ ((**سولتانی گوت: ئەز سولتانێ باژێری مە، هەکە تو بێ دلیا من بکەی (دەستێ خۆ دا خەنجەرێ) و گوتێ: دێ خۆ ل ڤێرە کوژم!**)) (بامەرنی، ٢٠٠٩، ١٢٨)، ژ ئەڤا بوری دیاردبیت کو (سولتان و وەزیر) نوینەراتیا (ئەزێ نموونە) یێ کوری دکەن، وەکو دەستهەلات و شیان و زلهیزیا کوری و ژ خۆ رازیبوون و زێدەباری نێرینیا کوری دەردکەڤن، ئانکو د رامانا خۆ یا ئاشکرادا رولێ ڤان کەسایەتیان چاڤدێریا ڤی کوری جحێلە و دبنە وێنەکێ رێپێدای یێ جڤاکی و کاودانەکێ ئاساییە، بەلێ نەستێ ئەڤ کەساتیەژی کرینە پەردەك بۆ دەربرینێ ژ نێرینا کوری بۆ خۆدێ خۆ، لەورا دێ رژدیا سولتانی ل سەر شویکرنا ڤێ کچێ بینین، هەر وەکو ئەو یێ بۆ خۆ دخوازیت، هەتا وی رادەی یێ ئامادەیە ژیانا خۆ ب دوماهی بینیت، ئەگەر نە گەهشتە ئارمانجا خۆ.

دیسان هزرکرنا کچێ ل سەر داخوازا سولتانی ئاماژەیێن نەستێ د ناڤخۆدا هەلدگریت، بۆ نموونە حیکایەت دبێژیت: ((**کچکێ هزرێت خۆ کرن، گوت: یارەبی ئەز شووی پێ نەکەم، سولتان خۆ دخانیێ من ڤە بکوژیت، دێ هەتکا من چیت، دێ خرابتر لێ هێت، ئەز شووی پێ بکەم، ئەزا ب عەیبم...**)) (بامەرنی، ٢٠٠٩، ١٢٨). کچ کەڤتیە دەراڤەکێ بەرتەنگ و بۆ وێ هەلبژارتن یا ب ساناهی نابیت، یان دێ ل دویڤ داخوازیا سولتانی بیت، یانژی ((**دێ هەتکا من چیت**))، بەلێ وەکو یا زانا خۆ کوشتنا سولتانی دێ پێدڤی ب سزایەکێ توندتر و دژوارتر بیت ژ (هەتك چوونێ)، لەورا مەبەستا ڤەشارتی یا

نەستێ خۆ کوشتنا سولتانی نینە، بەلکو دەربرینە ژ وێ گرژبوونێ ئەوا ژ ئەنجامی بدەستڤە نەهاتنا ئارمانجێ پەیدادبیت. هەروەسا هەلبژارتنا پەیڤا ((**ئەزا ب عەیبم**)) ئاماژێ ددەتە هەمان هەلویست، راستە پەیڤا (ب عەیب) بۆ رامانا هەبوونا کێماسیەکێ دهێت، بەلێ پەیوەندیێن وێ یێن خوازیاری ل گەل پەیڤێن (شەرم، هەتك، شەرمزاری و عەیب... هتد) دگونجاینە. یانژی د شیاندایە بێژین د دەربرینا نەستێدا هەر وەکو کچ دبێژیت: ئەگەر مەبەستا سولتانی بجهـ نەئینم دێ هەتکا من چیت و هەکە بجهـ بینم دێ کارەکێ ب شەرم و عەیب بیت. دیسان بەرگێریا کچێ ژ شویکرنێ هەمبەری سانسورا (ئەزێ بالا) د دەروونێ کوریدا دهێت، بەلێ سولتان ب ڤێ کچێ رازی دبیت ب هەمی کێماسیێن وێڤە، ئانکو حەزا نەستێ ئەوا د دەروونێ کوریدا هەی، هەولددەت ب هەر رێکەکێ و دەربازبوون ژ هەر ئاستەنگەکێ بگەهیتە تێرکرنا خۆ، ب ڤی شێوەی نەستێ رێگر ئێخستینە د قالبەکێ جڤاکیدا و کرینە شێوازەکێ رێپێدای. ب رامانەکا دی، شویکرنا کچێ ب هەبوونا کێماسیەکا ب ڤی شێوەی ئاریشەکا هندە مەزن نینە و دەلیڤا هەبوونا ڤان جورە کێماسیان نابیتە ئاستەنگەکا گەلەکا مەزن. بەلێ حەزا ئودیپی نەشێت ب شێوەیەکێ ئاشکرا و راستەوخۆ دەربرینێ ژ خۆ بکەت، لەورا پەنایێ دبەتە بەر روخسارێن گوهوری.

ژ رژدیا سولتانی چەند ئاماژەیێن دی ژ گرێیا ئودیپی دیاردبن، هەروەکو دەروونناس دبێژن کو هەلبژارتنا کوری بۆ کچێ پێدڤی ب چەند پیڤەرایە، ئێك ژ وان پیڤەران کور پتر بەرەڤ وێ کچێ دچیت یا سەروسیمایێ وێ نێزیکی یێ دایکا وی بیت (کو د ڤێ حیکایەتێدا دایکا وی ب خۆیە)، لەورا سولتان (ئانکو ئەزێ نموونەیی د دەروونێ کوریدا) ب ڤێ کچێ رازی دبیت، سەرەرای هندێ کو دشێت کچەکا دی هەلبژێریت، بێی چ ئاستەنگ و کێماسی هەبن. ژ ئاماژەیێن دی ئەوە کو ئەو کەسێ گرێیا ئودیپی ب شێوەکێ

ئاشکرا ل سەر رەفتارێن وی دیاردبیت، ب ژنەکا ژ خۆ مەزنتر داخبار دبیت، ب ڤی شێوەی ئەڤ هەردوو ئاماژە دبنە بەلگەیەك ل سەر هەبوونا ڤێ گرێیێ. هەژی ئاماژێیە کو بابێ کوری یێ راستەقینە (مەلا) د ڤێ پارچێدا نینە (چونکی یێ مری) و ئەڤ چەندە ب خۆ وەکو پێدڤیا دەروونی دڤێت ئەو نەبیتە ئاستەنگ د رێکا حەزێدا، لەورا یا گرنگ بوو (باب) د ناڤ رویدانانادا نەبیت، ئەگەر بویەر ب ئاراستەکا دی چووبان و بابێ کوری یێ ساخبا، دا هەمان رولێ دایکا کچێ ئەوا د پارچا ئێکێدا وەرگریت و چ بهایێ خۆ نەدبوو، چونکی د ڤێ پارچێدا نەست (کو نەستا کوریە) تەکەزێ ل سەر کچێ (دایکا خۆ) دکەت.

راستە گرێیا ئودیپی د تەمەنێ (٣ هەتا ٥) سالیدا پەیدا دبیت و ئەڤ کەسایەتیە د ڤی تەمەنیدا ل گەل دایکا خۆ نەژیایە و پێدڤییە ئەڤ چەندە ل سەر رەفتارا وی دیارنەبیت، بەلێ ل جهێ ڤێ راستیا دەروونی، حیکایەتێ هندەك سالوخەتێن دی ل جهێ وێ دانانە، وەکو هەبوونا نیشانان ل بەرێ چاڤێ کوری و ل سنگێ وی، ئانکو نیشان ئەو هوکارە یێ کوری بۆ دایکێ ددەتە نیاسین، دیسان جهێ نیشانان ب خۆژی گرنگیا خۆ هەیە، ئەڤا ل بەرێ چاڤی هێمایە بۆ کریارا دیتنێ و وەرگرتنا وێنەیێ وێ ئافرەتێ یێ پێ داخبار دبیت و نیشانا سنگێ وی هێمایێ هەست و سوزێن د دلیدانە، ب رامانەکا دی ئەڤ هەردوو نیشانە بووینە ئەگەرێ هندێ دایك کوری بنیاسیت و ل سنوورەکێ رێپێدای رابوەستینیت، نیاسینا کچێ بۆ کوری ب رێکا نیشانێن وی د شەڤا سێیدا رویددەت و کوری رادوەستینیت و راستیێ بۆ دیاردکەت. پشتی دیاربوونا راستیێ، کور دوماهیێ ب ژیانا خۆ دئینیت. دێ تیبینی کەین کو ئەنجامێ دوماهیا کوری وەکو یا (مەلا)یە، ئانکو پشتی ئارمانج ب دەستڤە دهێت، پێدڤی ب چ ململانێیێن دی نابیت، ب رامانەکا دی ئەو کرژبوونا گرێیا ئودیپی پەیداکری دادمریت و تێر دبیت.

خۆ کوشتنا کوری و ئاگەهداربوونا سولتانی ل سەر رویدانێ ئاماژەکا دی ددەتە دەست کو ((**سولتان رابوو شویژنەك و هندەك چلە ئینا، ئەو ب خۆ رابوو رویڤیکێت وی کرنە د زکێ ویدا و زکێ وی ڤەدری و ئاڤ گەرم کر، کورك شویشت و کفن کر و دروست کر،..**)) (بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۳۰). رامانا وێ یا سەرڤە دلوڤانی و باشیا سولتانی دیاردکەت، بەلێ وەکو بەری نهو مە دیارکری، سولتان و رەفتار و حەزێن وی پەردەیەکە نەستێ بکارئینای، داکو جهێ لایەنەکێ دی یێ دەروونێ کوری بگریت کو ئەوژی لایەنێ (ئەزێ نموونەیی)یە، لەورا رەفتارا وی پشتی رویدانێ خۆ ب سەروبەرکرن و ئامادەکرنە بۆ چوونا جیهانەکا دی، هەر ئەو ب خۆیە برینا خۆ ڤەددریت و خۆ تافیلدکەت و جلکێن سپی (کفن) ل بەرخۆ دکەت، چونکی ئەو حەزا کپکری یا د دەروونێ ویدا هاتە تێکرن. هەر دیسان ژ گوتنێن سولتانی دەمێ دبێژیت ((**تشتێ خودێ حەسکری دێ بیت، کەس تەقدیر و موقەدەرێن وی بەتال ناکەت**)) (بامەرنی، ۲۰۰۹، ۱۳۰). ئەڤ گوتنە وەکو وێ بەرگێرێیە یا مە د باسێ ئێکێدا دایە دیارکرن کو بۆ ئودیپی دهاتە گوتن. ب هەمان شێوە حەسکرنا خودێ و قەدەرا وی حەسکری بۆ ڤێ خێزانا ئالوز ئەوە کو هەر کەسەك حەزبکەت یان حەزنەکەت دێ د گرێیا ئودیپیرا بووریت و دێ کارتێکرنەکا نەستدار ل سەر رەفتارێن وی هەبیت.

حیکایەت ل ڤێرێ ب دوماهی ناهێت، بەلکو کور ل ناڤ گورستانێ دهێتە ڤەشارتن و (کچك) دچیتە سەر گورێ وی و سەرێ خۆ ب کێلیا وی ڤەدنیت و بۆ ماوەیێ چل روژان دمینیتە ل سەر گورێ وی. هەژی ئاماژێیە کو ب درێژاهیا حیکایەتێ هەتا ڤەشارتنا کوری و چوونا (کچێ) بۆ سەر گورێ وی، ل هەمی جهان ب ناڤێ (کچ) بەحسێ ڤێ کەسایەتیێ دهێتە کرن، بەلێ پشتی بازرگانەك د بەر گورستانێرا دبووریت، دبینیت (سەرێ ژنکەکێ یێ ب

کێلیێ ڤە). دیارەژی هەتا دوماهیك کارێ کوری، سیمایێن کەسایەتیا سەرەکی یێن کچێ بوون و وەکو کچ دهاتە دیتن و ب ناڤێ کچ (نە ژن) دهاتە بەحسکرن، بەلێ ب نێرینا بازرگانی (ژن)ە کو ئەڤ وەرچەرخانە هێمایەکێ دی یێ نەستدارە د ناڤ حیکایەتێدا و ب شێوەکێ بێ هەست پێ بهێتەکرن هاتیە گوهورین. هەروەسا ژمارە چل ب خۆژی هێمایەکێ دی یێ نەستێیە کو قارەمانا سەرەکی بۆ ماوەیێ (چل) روژان مایە ل سەر گورێ کوری، ئەوژی بۆ هندێ ڤەدگەریت کو ئارمانجا گرێیا ئودیپی ئەوە ڤەگەریتە هەمبێزا دایکێ و ئارامیێ وەرگریت، د ڤێ حیکایەتێدا گور هێمایێ مالبچویکێ دایکێیە و چل روژ چلکێن پشتی زاروکبوونێنە کو ب ڤێ دوماهیێ ئارمانجا حەزا کپکری ب دەستڤە هاتیە.

ئەرێ رولێ بازرگانی د ڤێ حیکایەتێدا چییە؟ بازرگان پتریا جاران ئەو کەسە یێ کرین و فروتنێ دکەت و ئەوە یێ قازانج و زیانێ ژمێریا دکەت و یێ بهای ب تشتی ددەت و تشتی هەلدسەنگینیت، لەورا سەروکێ بازرگانان پرسیارێ ژ کچێ دکەت و دبێژیت: ((**ئەرێ خویشکێ تو نابێژی ئەڤە چ یێ تەیە؟ ئەڤە چل روژە بازرگانێ مە دڤێرەرا بووری و سەرێ تە ب ڤێ کێلیێ ڤەبوو، ئەم زڤرینەڤە هێشتا سەرێ تە یێ پێڤە..**)) (بامەرنی، ٢٠٠٩، ١٣٠). پرسیارکرنا وی چ پەیوەندی ب کریارا بازرگانییڤە نینە، بەلکو رامانا وێ یا سەرڤە ئەوە کو بازرگان وەکو دل پێڤەمان و کارەکێ مروڤایەتی و جۆرە مایتێکرنەك پرسیارێ ژ کەسایەتیا سەرەکی دکەت و دەمێ بەرسڤێ گوهـ لێ دبیت، مێشکی وی نەشێت بەرسڤێ شروڤەکەت و دمینیتە ئالوز و هزر دکەت کو ڤێ (ژنێ) مێشکێ خۆ یێ ژ دەستدای و دین بووی، بەلێ ئەگەر ب زمانێ نەستێ شروڤەکەین، دێ رامان ب ڤی شێوەی بیت: ئەگەر رەفتارێن ل ژێر کاریگەریا نەستێ ب شێوەیەکێ لوجیکی یان (هەستدار) بهێتنە دیتن، دێ ژ

راستیێ و ڕەفتارا ئاسایی گەلەك ددویربن و نەست چ یاسا و سنوور و لوجیکان ل بەرچاڤ وەرناگریت و حەزێن خۆ ب هەر ڕێکەکا هەبیت تێر دکەت و ئەوا ئەم دبێژینی ئاقلداری و ڕەوشت و نەریت و یاسا و... هتد. د پیڤەرێن نەستێدا نینن. لەورا ئەگەر ئەم ب هوشا خۆ تەماشەی گرێیا ئودیپی بکەین، تێگەهشتنا وێ و ئەگەرێ دبیتە هاندەرێ ئازراندنا وێ و ڕەفتارێن ژ کاریگەریا وێ پەیدادبن دێ بۆ مە گەلەك د سەیر بن و پتر نێزیکی ئەندیشێ بن و دێ ژ راستیێ ددویربن.

ئەنجام:

پشتی ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکولینێ ئەم گەهشتینە چەند ئەنجامەکان:

١- د شیاندایە مفا ژ بەرهەمێن فولکلوری بهێتە وەرگرتن بۆ مەبەستێن دەروونناسی و ببنە سەلماندن بۆ بنەماییێن وێ.

٢- زمانێ حکایەتێن ئەفسانەیی، زمانەکێ سڤك و سادەیە، بەلێ ل گەل هندێ نەست دشێت ب ڕێکا ڤی زمانی دەربرینێ ژ حەزێن خۆ بکەت.

٣- ئێك ژ ئەگەرێن بهایی ددەتە بەرهەمێن فولکلوری و هەر ب زیندی دمینیت، هەبوونا زمانەکێ ڤەشارتیە د پشت پەیڤێن وێرا، کو وەرگر ب شێوەکێ نەستدار دکەڤیتە ژێر کاریگەریا وێ و تامێ ژێ دبینیت.

٤-ئەگەر ب شێوەکێ لوجیکی (هەستدار) تەماشەی زمانێ نەستێ بکەین، شروڤەکرن و زانینا وێ دێ بۆ مە یا ئالوز بیت، لەورا پێدڤی ب شروڤەکرنێن دەروونییە داکو د مەبەستا ڤی زمانی (زمانێ نەستێ) بگەهین.

لیستا پەراوێز و ژێدەران:

* پشتی سالا(١٩١٠)، فرویدی هێلێن سەرەکی یێن ڤەدیتنا گرێیا ئودیپی دانان و بەرهەمێن وی یێن دویڤدا ئەڤ ڤەدیتنە ئاشکراتر و باشتر دا نیاسین، بۆ پتر پێزانینان بنێرە:

- فروید، سیغموند(١٩٨٣)، الطوطم والتابو، ت: بوعلي یاسین، دار الحوار للنشر والتوزیع، اللاذقیة.
- فروید، سیغموند(١٩٨٢)، إبلیس في التحلیل النفسي، ط٢، دار الطلیعة للطباعة والنشر، بیروت، ص١٨-٣١.
- فروید، سیغموند(١٩٧٥)، التحلیل النفسي والفن دافنشي و دوستویفسکي، ت: سمیر کرم، دار الطلیعة للطباعة والنشر، بیروت.
- فروید، سیغموند(٢٠٠٠)، الموجز في التحلیل النفسي، ت: سامي محمود علي وعبدالسلام القفاش، مکتبة الاسرة.
- فروید، سیغموند(١٩٨٣)، ثلاث مباحث في نظریة الجنس.
- فروید، سیغموند(١٩٨٤)، التحلیل النفسي لرهاب الاطفال (هانز الصغیر)، ت: جورج طرابیشي، دار الطلیعة للطباعة والنشر، بیروت.
- فروید، سیجمند(١٩٨٢)، الأنا والهو، ت: د. محمد عثمان نجاتي، ط٤، دار الشروق، بیروت.

**سوفوکلیس یان (سوفوکل) دناڤبەرا (٤٩٦ هەتا ٤٠٥ پ.ز) ژیایە و زێدەباری شیانێن وی یێن شانوییی، چەندین چالاکیێن دیژی هەبوون وەکو چالاکیێن وەرزش و موزیك و سیاسی و لەشکەری و ئاینی. چەندین بەرهەمێن هەنە وەکو فیلوکتیت، ئودیپ ل کولون، ئەجاکس، ئەنتیگون، ئودیپێ پاشا و ئێلکترا و... هتد.

یوربیدیس ل سالا ٤٨٥ یان ٤٨٠ پ.ز ژدایك بوویە و ل سالا ٤٠٦ مریە و هەڤدە تراجیدیێن وی گەهشتینە دەستێ مە وەکو هیبولیت، هیکوب، ئەندروماك، هرکلیس و ئێلکترا، بەلێ گرنگترین و کاریگەرترین بەرهەمێ وی ب ناڤێ (میدیا)یە. بۆ پتر پێزانین بنێرە: (فرنان، ١٩٨٣، ٥٣، ٥٨).

*** هەژی ئاماژێیە کو وەرگێرانا ڤان زاراڤان و پتریا زاراڤێن ڤێ ڤەکولینێ مە ژ فەرهەنگی پزیشکی دەوەن وەرگرتینە بۆ پتر پێزانین بنێرە: (فەرەج ٢٠٢١، ٥٥).

لیستا سەرچاوەکان:

١. إمبرت، إنريك أندرسون(١٩٩١)، مناهج النقد الادبي، ت: د. طاهر مكي، مكتبة الاداب، القاهرة.
٢. اشتون، آن سالى(٢٠١٧)، كليوباترا ملكة مصر، ت: زينب عاطف، هنداوى، المملكة المتحدة .
٣. التونجي، د. محمد(١٩٩٩) ، المعجم المفصل في الادب، ط٢، ج١، دار الكتب العلمية، بيروت.
٤. بامەرنی، مەهدی(٢٠٠٩)، دیتن هزارێ چەند دەقێن فۆلکلۆرێ کوردی، ئەنستیتوتا کەلەپورێ کوری، دهوك.
٥. جفرسون، آن؛ روبي، ديفيد(١٩٩٢)، النظرية الادبية الحديثة تقديم مقارن، ت: سمير مسعود، منشورات وزارة الثقافة، دمشق.
٦. جيد، أندريه(٢٠١٤)، أوديب و ثيسيوس من أبطال الأساطير اليونانية، ت: طه حسين، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة.
٧. حاجی، ئەڤراز سلێمان(٢٠١٥)، کارتێکرنا رەهەندێن دەروونی ل سەر زمانێ شعرێ ئەحمەدێ نالبەند، ناما ماستەرێ بۆ جڤاتا فەکولتیا زانستێن مرۆڤایەتی، سکولا ئاداب، زانکویا دهوك، پشکا زمانێ کوردی.
٨. حب الله، عدنان(٢٠٠٤)، التحليل النفسي للرجولة و الأنوثة، دار الفارابي، بيروت.
٩. حجازي، د. سمير سعيد(٢٠٠١)، قاموس المصطلحات النقد الادبي المعاصر، دار آفاق العربية، القاهرة.
١٠. الحكيم، توفيق(١٩٣٥)، الملك اوديب، دار مصر للطباعة، مصر.
١١. حمادة، د. إبراهيم(١٩٨٢)، مقالات في النقد الادبي، دار المعارف، القاهرة.
١٢. الحنفي، الدكتور عبدالمنعم(٢٠٠٥)، موسوعة عالم علم النفس، المعجم الموسوعي للتحليل النفسي، مجلد٢، دار نوبليس، بيروت.
١٣. الحنفي، د. عبدالمنعم(٢٠٠٥)، موسوعة عالم علم النفس المعجم الموسوعي للتحليل النفسي، مجلد٣، دار نوبليس، بيروت.
١٤. الحنفي، د. عبدالمنعم(٢٠٠٥)، موسوعة عالم علم النفس، الموسوعة النفسية - علم النفس والطب النفسي في حياتنا اليومية، مجلد ١، دار نوبليس، بيروت.
١٥. الحنفي، د. عبدالمنعم(٢٠٠٥)، موسوعة عالم علم النفس المعجم الموسوعي للتحليل النفسي، مجلد١، دار نوبليس، بيروت.
١٦. الخفاجي، د. محمد عبدالمنعم(١٩٩٥)، مدارس النقد الادبي الحديث، دار المصرية اللبنانية، القاهرة.

١٧.داكو، بيير(٢٠٠٤)، انتصارات التحليل النفسي، ت: وجيه أسعد، ط٢، مؤسسة الرسالة، بيروت.
١٨.ديورانت، ول(١٩٩٤)، قصة الفلسفة، ت: أحمد الشيباني، ط٢، دار القارئ العربي للنشر والاعلان والتوزيع، القاهرة.
١٩.ربيع، محمد شحاتة(٢٠١٣)، علم النفس الشخصية، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان.
٢٠.الرويلي، د. ميجان ؛ البازعي، د. سعد(٢٠٠٢)، دليل الناقد الادبي، ط٣، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء.
٢١.زانجويل، أ. ل.، مدخل الى علم النفس الحديث، ت: عبدالعزيز توفيق جاويد، أقلام عربية للنشر والتوزيع.
٢٢.سوفقليس، التراجيديات اليونانية تراجيديات، ت: د. عبدالرحمن بدوي، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.
٢٣.سويف، الدكتور مصطفى(١٩٨١)، الأسس النفسية للإبداع الفني في الشعر خاصة، ط٤، دار المعارف، القاهرة.
٢٤.سيلامي، نوربير(٢٠٠١)، المعجم الموسوعي في علم النفس، ت: وجيه اسعد، ج٤، منشورات وزارة الثقافة، دمشق.
٢٥.صبحي، محي الدين(١٩٨٨)، النقد الادبي الحديث بين الأسطورة والعلم، دراسات مترجمة، الدار العربية للكتاب، ليبيا.
٢٦.غالو، إليزابيت غافو(٢٠١٣)، مناهج النقد الادبي ، ت: يونس لشهب، عالم الكتب الحديثة، الاردن.
٢٧.فرنان ، جان بيار ؛ ناكيه ، بيار فيدال(٢٠٠١)، أوديب و أساطيره، ت: سميرة رشا، المنظمة العربية للترجمة، بيروت.
٢٨.فضل، د. صلاح(٢٠٠٧)، في النقد الادبي، منشورات أتحاد كتاب العرب، دمشق.
٢٩.مورون، شارل، مالارميه، ١٩٧٩، ت: حسيب نمر، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت.
٣٠.نيوتن، ك. م.(١٩٩٦)، نظرية الادب في القرن العشرين، ت: عيسى علي العاكوب، عيد للدراسات والبحوث الانسانية و الاجتماعية.
٣١.هول، ك.؛ لندزي، ج. (١٩٧١)، نظريات الشخصية، ت: د. فرج أحمد فرج و آخرون، الهيئة المصرية العامة للتأليف و النشر.
٣٢.هيلز، د. ديانا؛ هيلز، د. روبرت(١٩٩٩)، العناية بالعقل والنفس، ت: د. عبدالعلي الجسماني، دار العربية للعلوم، بيروت.
٣٣.وهبه، مجدي؛ المهندس، كامل(١٩٨٢)، معجم المصطلحات العربية في اللغة والادب، ط٢، مكتبة لبنان، بيروت.

الملخص:

انعكاس عقدة أوديب في الحكاية الخرافية الكوردية

(انت ابني، اخي، زوجي) نموذجاً

لقد أهتم علم النفس و بالأخص مدرسة التحليل النفسي اهتماماً بالغاً بالأنتاج الادبي وأجروا العديد من البحوث على عدة روايات ومسرحيات واشعار في سبيل إثبات وجود عقدة أوديب، وعاملوا الانتاج الادبي معاملة سيرة تثبت صحة أعتقادهم، وعلى غرارهم استفاد النقاد من هذا الاكتشاف النفسي واخضعوا النص الادبي تحت مقياس عقدة أوديب، بدايةً لمعرفة نفسية الكاتب، ثم لبيان تأثير الانتاج على نفسية المتلقي بسبب وجود هذه العقدة في النص، وأخيراً للبحث عن أشارات اللاشعور في النص بالذات. هذا البحث محاولة لتحليل الحكاية **الخرافية** نموذجاً، حسب أشارات ولغة اللاشعور الذي يعبر بشكل غير مباشر عن عقدة أوديب.

الكلمات الدالة: علم النفس، عقدة اوديب، النقد النفسي، لغة اللاشعور، لاشعور النص.

Abstract

Reflection of Oedipus complex in the Kurdish fairy tale

Psychology, especially the school of psychoanalysis, has taken great interest in literary production and conducted many researches on several novels, plays and poems in order to prove the existence of the Oedipus complex. Psychological and subjected the literary text under the scale of the Oedipus complex, first to know the psychology of the writer, then to show the effect of production on the psychology of the recipient due to the presence of this complex in the text, and finally to search for unconscious signals in the text itself. This research is an attempt to analyze the fairy tale as a model, according to the signs and language of the unconscious, which indirectly expresses the Oedipus complex.

Keywords: Psychology, Oedipus complex, Psycho criticism, language of the unconscious, unconscious of the text.

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی
لە چەند نموونەیەکی ڕۆمانی کوردیدا

د. عەبدوڵلا ڕەحمان عەولا
بەشی زمانی کوردی
کۆلێژی پەروەردە ـ مەخمور/ زانکۆی سەلاحەددین
abdulla.awla@su.edu.krd

پوختە

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بریتییە لە پرۆسەیەك کە کار لەسەر بنیاتە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و سەر لەنوێ دایاندەڕێژێتەوە، ئەو داڕشتنەوەیە گەلێك جار ژیانی مرۆڤەکان لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی دیکە دەگوازێتەوە، ئەم بارودۆخەش لە ئەنجامی کێشە کۆمەڵایەتییەکان دێتە ئاراوە و ئەو کێشانەی بەهۆی گۆڕانکاری و گەشەی کۆمەڵایەتییەوە دروست دەبن و چارەسەرکردنیان بەهۆی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێت. ئەگەرچی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەشێوەیەك لە شێوەکان چارەسەری گرفتەکە دەکات، بەڵام لە هەمان کاتیشدا ڕەنگە کۆی گشتی حاڵەتەکە نەرێنی بکەوێتەوە. بۆیە خودی چەمکی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی خۆی بە نەرێنی پیشان دەدات و گەلێك جار ڕێگە چارەیەکی نەویستانەیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان. لەم ڕوانگەیەوە ڕۆمان لە چاو ژانرەکانی دیکە زیاتر توانای نمایش و بەرجەستەکردنی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەیە ، چونکە ڕۆمان بەسروشتی خۆی کە ژانرێکی سەردەمییە، ئەوا لە ڕێگەی فرە تەکنیکەکانی و درێژی قەوارەکەی ئەو دەرفەتە دەڕەخسێنێت کە بەوردی تەواوی لایەن و ڕەهەندەکانی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی باس بکات و وێنایەکی تەواو لەلای خوێنەر دروست بکات لەمەڕ کاریگەری و

کارتێکردنەکانی ئەو حاڵەتانەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لەسەر تاك و کۆمەڵگە.

وشە سەرەکییەکان: ڕۆمان، هەڵوەشانەوە، هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی، بارودۆخی سیاسی، بارودۆخی کۆمەڵایەتی

پێشەکی

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی پرۆسەیەکە دووچاری سیستەمی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە و لەدۆخێکەوە بۆ دۆخێکی دیکەی جیاواز دەیگوازێتەوە کە ئەمەش کاریگەری و کارتێکردنی لەسەر تاکەکانی کۆمەڵگە دروست دەکات و ڕێڕەوی ژیانیان دەگۆڕێت. هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی کار لەسەر بنیاتە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و دووبارە بەشێوازێکی نوێ دایاندەڕێژێتەوە. ئەو کارکردنەش لە ئەنجامی ئەوە دێتە ئاراوە کە بنیادە کۆمەڵایەتییەکە دووچاری کێشە بۆتەوە و کەموکورییەك لە ڕێڕەوی کارکردنی دروست بووە و چەسپاوی لەدەستداوە و بەردەوامی وەستاندووە، هەڵوەشاندنەوە دێت دووبارە بەردەوامی لەرێگەی پارچەکردنی بنیاتەکەی بۆ دەگەڕێنێتەوە. ئەدەب و لەنێویشیدا ڕۆمان وەکو ژانرێکی سەردەمییانە کە بەهۆی پانتاییە فراوانەکەی توانیویەتی پرۆسەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەرجەستە بکات و ڕۆماننووس لە دووتوێی ڕووداوەکان تانوپۆی بابەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بکات و بەهۆیەوە ڕەهەندی کارەکتەرەکان دەستنیشان بکات.

سنووری توێژینەوەکەمان : لەم توێژینەوەیەدا کار لەسەر (١٢) ڕۆمان کراوە کە بەنموونە هێنراوەتەوە و هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتییان کردۆتە بابەتی ڕووداوەکانیان.

ڕێبازی توێژینەوە: میتۆدی سەرەکی توێژینەوەکەمان، میتۆدی رەخنەی کۆمەڵایەتییە، کە لە چوارچێوەی کۆمەڵناسی رۆماندایە، هەروەها بۆ خستنەڕووی لایەنی تیۆریی لێکۆڵینەوەکە سوودمان لە میتۆدی وەسفی وەرگرتووە و لەپێناو شیکردنەوە و کارکردن لەسەر دەقی رۆمانەکانیشدا بۆ میتۆدی شیکاری گەڕاینەوە، بۆ ئەوەی لایەنی تیۆرییەکە لەکۆتاییدا لەناو دەقەکاندا پراکتیزە بکەین.

هۆکاری توێژینەوەکە: هۆکاری سەرەکی توێژینەوەکە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە تاکو ئێستا لەڕوانگەی ئەدەبییەوە لە بوارێکی گرینگی وەکو چەمکە کۆمەڵایەتییەکان نەکۆڵراوەتەوە و هەروەها پەیوەندیی نێوان ئەدەب و کۆمەڵگە بەشێوە گشتییەکەی کەمترین توێژینەوەی لە ئەدەبی کوردی لەسەر کراوە.

پێکهاتەی توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش پێکهاتووە، لە بەشی یەکەمدا چەمك و زاراوەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی و پەیوەندیی بە ئەدەب و ژانری رۆمانەوە شیکراوەتەوە و تیشکی خراوەتە سەر. لە بەشی دووەمیشدا باس لە رەنگدانەوەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لە رۆمانەکاندا کراوە.

بەشی یەکەم
هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی

چەمك و زاراوە

مرۆڤ ناتوانێت بەتەنیا بژیت، بەڵکو لەناو تۆڕێکی شێوە جاڵجاڵۆکەییدا لەگەڵ مرۆڤەکانی دەوروبەری دەژیت. بۆیە بەردەوام لە پەیوەندیدایە لەگەڵ دەوروبەرەکەی، ئەو پەیوەندییە جۆراوجۆرانەش وایان کردووە مرۆڤ بەردەوام سەرقاڵی بەردەوامیدان بێت لەگەڵ ئەوانی دیکە. ئەمەش وایان کردووە کە ئەو پەیوەندییانە هەموو دەم لە بارێکی دیاریکراودا نەمێننەوە، واتە پەیوەندییەکان جێگر و چەسپاو نین، بەڵکو بەپێی ڕۆژگار و داب و نەریت و کولتوور و ئایین و ئابووری ....تاد، گۆڕانکارییان بەسەر دێت و لەدۆخێك بەرەو دۆخێکی دیکە شێوە وەردەگرن. ئەم گۆڕانکارییانە ڕەنگە ئەرێنی، یان نەرێنی بێت. بەو واتایەی دەکرێت مرۆڤ لە بارێکی دیاریکراودا کۆتایی بە پەیوەندییەك لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بهێنێت، ڕەنگە ئەو کۆتایی هێنانە بەڕەزامەندیی خۆی، یان بەناچاری و فەرزکردن بێت لەسەری. گرینگ ئەوەیە ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانە شێوەیەکی جیوەییان هەیە و هیچ کاتێك لە بارودۆخێکی دەستنیشانکراو نامێننەوە. ئەوەی لێرەدا تیشکی دەخەینە سەر هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتییە، بەواتای هەڵوەشانەوەی بەشێك لەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییانەی کە لەنێوان مرۆڤەکان دروست دەبێت، کە بە ئەرێنی بێت یان نەرێنی هەڵدەوەشێتەوە و بەهۆیەشەوە شیدەکرێتەوە و هۆکار و ئامانج و لێکەوتەکانی باس دەکرێت، بەتایبەتیش لە ئەدەب و لەژانری ڕۆماندا کە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی کاریگەری لەسەر کارەکتەر و ڕووداوەکانی ناو دەقەکە دەبێت و ڕێڕەوی ئامانج و مەبەستی ڕۆماننووس دیاری دەکات.

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی چەمکێکی کۆمەڵایەتییە و لایەنی ئەرێنی و نەرێنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان نیشان دەدات، لەڕووی زاراوە لە دوو بەش پێکهاتووە (هەڵوەشاندنەوە) و (کۆمەڵایەتی). بێگومان (کۆمەڵایەتی) ئەو سیستەمەیە کە لەپەیوەندیی نێوان تاکەکان و چالاکییەکانی کۆمەڵگە دەکۆڵێتەوە و ئاماژەیەکە بۆ هەموو ئەو پەیوەندییە ئاڵوگۆڕانەی کە لەنێوان تاکەکان و گرووپەکانی کۆمەڵگەوە ئەنجام دەدرێن . سیفەتی کۆمەڵایەتی ئاماژەیەکیشە بۆ کاریگەربوون بە رەفتار، جا ئەو رەفتارە تاکە کەس بێت بە کەسانی دیکە، یان گرووپێك، ئەو سیفەتەش واتای شێوەی ئەو پەیوەندییانە دەگەیەنێت کە لەنێوان تاکەکانی کۆمەڵگە دروست دەبن لە ئاستەکانی بەردەوامیدان و هاوکاریکردن و پێشبڕکێ و ململانێدا، بۆیە سیفەتی کۆمەڵایەتی پەیوەست دەبێت بەلایەنی ئابووری و چالاکییە ئابوورییەکان و کاریگەری سیستەمی ئابووری لەسەر بەها و رەفتاری تاك و هەروەها لایەنی سیاسی و بەشداربوونی سیاسی و کاریگەری سیستەمی سیاسی و لایەنی رۆشنبیری و کولتووری و داب و نەریت و هزری کۆمەڵگەکان پیشان دەدات (سمیر ابراهیم حسن، ٢٠١٢، ١٧٨-١٧٩). لە بەرانبەردا هەڵوەشاندنەوە بەواتای لەبەریەك چوون و پارچەبوون دێت (هەژار، ١٣٨٤، ١٠٠٠) هەروەها بەمانای (لەبەر یەك بردن)یش دێت (محمد ساڵح پێندرۆیی، ٢٠١٠، ٥٩٤) ، جیا لەمانەش بەواتای (لەیەك بوونەوە و دڕان)یش دێت (شەوکەت مەلا ئیسماعیل، ٢٠٠٧ ، ٩٢٣) ، ئەم زاراوەیە لە عەرەبیدا (تفکیك ـ تفکك)ی بۆ بەکاردێت (رزگار کریم،٢٠٠٧، ٨٨) و لە زمانی فارسیشدا (ازهم بازشدن، متلاشی شدن)ی بۆ بەکاردێت (هەژار، ١٣٨٤، ١٠٠٠). لە ئینگلیزیدا (disunited)ی بۆ بەکاردێت (منیر البعلبکی، ٢٠٠٣، ٩٩).

بە گشتی هەڵوەشانەوەی شتێك دەبەخشێت و گەڕاندنەوەی ئەو شتە بۆ پارچە پێکهێنەرەکانی دەگەیەنێت، واتە دیاردەی هەڵوەشاندنەوە ((رووخانی یەکەیەکی کۆمەڵایەتی و هەژاندنی بونیاتەکەی و تێکچوونی ئەرکەکەی و سیستەمەکەی دەگەیەنێت، جا ئەو یەکەیە تاکە کەسێك بێت، یان گرووپ و دامەزراوەیەك بێت، یان سەرتاپای نەتەوەیەك بێت، ئەمەش پێچەوانەی پەیوەستبوون و بەیەکەوەبوون و یەکگرتنە)) ((ایدیو لیلی،٢٠١٣، ٤٥) . لەلایەن خۆیەوە (دریدا) ئاماژە بەوە دەدات کە مەرج نییە هەڵوەشاندنەوە واتای رووخان و وێرانەیی ببەخشێت و ڕای وایە کە هیچ واتایەکی دیارکراو بۆ کردەی هەڵوەشاندنەوە (تفکیك) نادات، چونکە ((پێیوایە هەر مانایەك ببەخشیتە ئەم چەمکە خودی ئەو مانایە بۆی هەیە لێکهەڵوەشێنرێت)) (رێبوار سوەیلی، ٢٠٠٠، ٢٥٤) . یان لە میانەی دایەلۆگەکانیدا ئەو راستییە دەخاتە روو کە مەبەست لە هەڵوەشاندنەوە بە واتای وێرانەیی نییە، تەنانەت بەو مەبەستەش کار ناکات کە پرەنسیپەکان تێکبشکێنێ، بۆ ئەو مەبەستەی کە واتادار نییە، بۆیە لێرەدا زیاتر بەو واتایە دەگەین کە هەڵوەشاندنەوە ((لە کاولکردن دوورە و لە راڤەکردن و توێکاری (تحلیل)ییەوە نزیکترە)) (بابك احمدی، ١٣٨٦، ٣٨٨). ئەمە دەکرێ بە دیوێکی دی لێکبدەینەوە، کاتێك هەڵوەشاندنەوە خەریکی کردەی هەڵکۆڵین و کەرتکردنەکانیەتی لە هەر هەنگاوێکدا پارچەیەکی ئاماژە بۆکراوی لێ دەترازێ و ون دەبێت بەمەش سیستەمی ئەو شتەی کاری لەسەر دەکات یان هەڵیدەوەشێنێتەوە، یان دووبارە رێکیدەخاتەوە. بەم کارەش هەڵوەشاندنەوە چ بەلایەنی ئەرێنی و چ بەلایەنی نەرێنی کار لەسەر دووبارە دروستکردنەوەی بەها و واتای نوێ دەکات. لە دووتوێی کتێبەکەی دریدا (نووسین و جیاوازی) ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە ئەم دەستەواژەیە ستراتیژیەتێکی جیوەییە، ئەویش بەپێی ئەو دانپێنانەی خۆی کاتێك ئاماژە بەوە

دەکات کە ((هەڵوەشاندنەوە (Dconstruction) نە رەخنەیە و نە میتۆدە و نە کردە و پرۆسێسە)) (جاك دریدا، ١٩٨٨، ٦١). تەنانەت پێ لەسەر ئەوەش دادەگرێ کە تەنانەت شیکردنەوەش نییە، تا بە هۆی گەڕانەوە بۆ پێکهاتە رووت و سادە و نا ئەکتیڤیەکەیەوە پێکهاتە و رایەڵەکانی بونیاد رووەو ئەو ئاکامە ئاراستەی بکات کە هەڵیبوەشێنێتەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە رەهەندی شیکاریی خۆشی بە جۆرێك لە جۆرەکان گوێرایەڵ و ملکەچی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە دەبێت. واتە چەمکی هەڵوەشاندنەوە دواجار خۆشی هەڵدەوەشێنێتەوە و ئەوەی کە بەدەستی هێناوە دووبارە دووچاری هەڵوەشاندنەوە دەبێت. بەم پێیە هەڵوەشاندنەوە ستراتیژیەتێکە بە شوێن هێرشکردنێکی بونیادە ناوەکییەکانە جا هەر بونیادێك بێت، تەنانەت هێرش دەکاتە سەر فەزای دامودەزگاکان وەك پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و رامیاری و ئاینی و کلتوورییەکان...تاد، بەڵام نەك بەمەبەستی وێرانکردنیان، بەڵکو بەمەبەستی دووبارە دروستکردنەوەیان، دووبارە پێدانی رێگەی دیکەی ژیانکردن، بۆیە دریدا پێیوایە کە ((ئێستاکە ئیتر هەڵوەشانەوە خاوەنی واتای نێگەتیڤ نییە، بەڵکو بە جۆرە پرۆسێسێکی راڤەیی دەژمێردرێ، کەچی پەیڤی وێرانکاری هایدگەری کە لە دووتۆی بەرهەماکانی نیچە و هایدگەر بەکارهاتوون، لە رووی پرەنسییەتی خۆیەوە خاوەن واتایەکی نێگەتیڤە)) (بابك احمدی، ١٣٨٦، ٤٣٧) .

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی کار لەسەر بنیاتە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و دووبارە بەشێوازێکی نوێ دایاندڕێژێتەوە. ئەو کارکردنەش لە ئەنجامی ئەوە دێتە ئاراوە کە بنیادە کۆمەڵایەتییەکە دووچاری کێشە بۆتەوە و کەموکورییەك لە رێڕەوی کارکردنی دروست بووە و چەسپاوی لەدەستداوە و بەردەوامی وەستاندووە، هەڵوەشاندنەوە دێت دووبارە چەسپاوی و بەردەوامی لەرێگەی

پارچەکردنی بنیاتەکەی بۆ دەگەڕێنێتەوە. سەرچاوەکانی ئەو میتۆدە بۆ هەردوو لێکۆڵەر (ئەمیل دورکایم) و (فردنیاند تونیز) دەگەڕێتەوە، کە دوو جۆرە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەستنیشان دەکەن کە یەکێکیان بۆ هەڵوەشانەوەیەکی سەرەتایی و کۆن دەگەڕێتەوە کە (دورکایم) بە هاوکاری میکانیکی ناوی دەبات و (فردیناند)یش بە (کۆمەڵگە)ی دادەنێت. ئەوی دیکەیان کە زۆر ئاڵۆزترە و نوێباوە کە بە هاوکاری ئەندامی ، یان (کۆمەڵگەی مەدەنی) ناسراوە. ئەو هۆکارانەی کە وا دەکەن سیستەمی کۆمەڵایەتی دووچاری هەڵوەشاندنەوە بێت، گۆڕانکاری کۆمەڵایەتییە، چونکە هەمیشە ژیان لە پێشکەوتندایە و سیستەمی کۆمەڵایەتیش بەردەوام لە نوێبوونەوە و خۆ گونجاندندایە، سەرەڕای ئەمانەش گەشەکردنی کۆمەڵایەتیش هۆکارێکی دیکەیە، چونکە بەها و پەیوەندییەکان هەمیشە بەر ئەو گۆڕانکارییانە دەکەون و دووچاری نۆڕمێکی نوێی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی دەبنەوە. ئەمەش وا دەکات هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی ببێتە هۆکاری دووبارە داڕشتنەوەی گۆڕانکاری و گەشە کۆمەڵایەتییەکان (د. امل ابراهیم ملاح، ٢٠٢٢، ١) . ئەوەی لێرەدا تێبینی دەکەین ئەوەیە کە چەمکی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی زیاتر لایەنە نەرێنییەکە زاڵتر دەبێت لەسەری، لایەنە ئەرێنییەکە کەمتر بەدیار دەکەوێت، بەتایبەتیش کاتێك لەچوارچێوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کارەکانی ڕایی دەکات، چونکە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لە ئەنجامی کێشە کۆمەڵایەتییەکان دێتە ئاراوە و ئەو کێشانەی بەهۆی گۆڕانکاری و گەشەی کۆمەڵایەتییەوە دروست دەبن و چارەسەرکردنیان بەهۆی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێت. ئەگەرچی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەشێوەیەك لە شێوەکان چارەسەری گرفتەکە دەکات، بەڵام لەهەمان کاتیشدا رەنگە کۆی گشتی حاڵەتەکە نەرێنی بکەوێتەوە. بۆیە خودی چەمکی هەڵوەشانەوەی

کۆمەڵایەتی خۆی بە نەرێنی پیشان دەدات و گەلێك جار رێگە چارەیەکی نەویستانەیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان. گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکان چەندین جۆر لە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دروست دەکەن، هەندێکیان بە پلان و بەرنامە دارێژراوە و هەندێکی دیکەیان هەڕەمەکی دروست دەبن. لە هەردوو حاڵەتەکەدا هەڵوەشاندنەوە کار لەسەر پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و کەسەکان دووچاری لێکەوتەکانی دەبنەوە (معن خلیل، ٢٠٠٥، ١١٩). ئەو کەسانە لەژیانی گشتی و تایبەتیاندا دووچاری کێشەو گرفتێك دەبنەوە کە بەهۆیەوە ئازادی و سەقامگیریی دەروونی و کۆمەڵایەتییان دەشێوێت و بیرکردنەوەیان دەشڵەژێ، ئەمەش وا دەکات هەندێك جار بە بڕیاری خۆیان ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتییەی کە بووەتە هۆکاری ئەو کێشانە هەڵبوەشێنەوە، هەندێك جاری دیکەش بەشێوەیەکی هەڕەمەکی ئەو سیستەمە دووچاری هەڵوەشاندنەوە دێت، بەتایبەتیش ئەگەر ئەو سیستەمە کۆمەڵایەتییە بەهۆی پێشکەوتنەکانەوە نەتوانێت پێداویستییە هەنووکەییەکان پڕ بکاتەوە. بەشێوەیەکی گشتی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی پرۆسەیەکە دووچاری سیستەمی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە و لەدۆخێکەوە بۆ دۆخێکی دیکەی جیاواز دەیگوازێتەوە کە ئەمەش کاریگەری و کارتێکردنی لەسەر تاکەکانی کۆمەڵگە دروست دەکات و رێڕەوی ژیانیان دەگۆڕێت.

پەیوەندیی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی و ئەدەب، لە چوارچێوەی پەیوەندیی گشتی نێوان ئەدەب و کۆمەڵناسی خۆی دەبینێتەوە، ئەو پەیوەندییەش، پەیوەندییەکی دێرین و لەمێژینەیە و ڕەگ و ریشەیەکی قووڵیان هەیە و کاریگەرییان بەسەر یەکدییەوە هەیە. بێگومان دەقی ئەدەبی لە بۆشاییەوە دروست نابێت، سەرەڕای ئەوەش کە داهێنانێکی تاکە کەسییە، لەگەڵ ئەوەشدا بەرهەمێکی کۆمەڵایەتییشە و لەناو جەرگەی کۆمەڵگەوە دێتە بوون و رەنگدانەوەی تەواوی لایەنەکانی تاك و کۆمەڵگە بەرجەستە دەکات.

بەم شێوەیەش ئەدەب لە ڕێگای بەرهەمە ئەدەبییەکانەوە بەشدارییەکی کارا لە گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و هەوڵی ئەوەش دەدات ئەو گۆڕانکارییانە بەشێوەیەکی ئەرێنی کاریگەرییان بەسەر تاك و کۆمەڵگە هەبێت، بەواتایەکی دیکە لەڕێگای بەرجەستەکردنی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەوڵ دەدات کەموکوری و خەوشەکان بخاتە پێش چاو و کەلێنە نەرێنییەکان پڕ بکاتەوە، چونکە((گرنگی ئەدەب تەنها لە چێژەوە سەرچاوەی نەگرتووە، کە لەڕێی دەقە ئەدەبییەکانەوە پێمان بگات، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕۆڵ و کاریگەرییەی کە لە کۆمەڵگادا هەیەتی)) (دانا ئەحمەد، ٢٠٠٧، ٥٢) بۆیە ئەدەب لەڕێگای پەیوەندی بە لایەنی کۆمەڵایەتییەوە، ژانر و فۆرمەکانی خۆی بەشێوەیەك نوێ دەکاتەوە کە پێداویستییەکان و داخوازییەکانی کۆمەڵگە بەردەست بخات و دابینی بکات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە ئەدەب بەگشت بەش و پێکهاتەکانیەوە لەگەڵ گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر یەك هێڵدا دەڕۆن و بەیەکەوە هەنگاوەکانیان دەهاوێژن، دیارە لەم سۆنگەیەشەوە لێکۆڵەر و ڕەخنەگران جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە ((لەگەڵ هەر کردەوەیەکی گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا، پێویستە شێوەی هونەری نوێ سەرهەڵبدات، بۆیە لێکۆڵینەوەیەك بانگاشەی بابەتیبوون بکات، پێویستە جەخت لەسەر ئەو یاسایانە بکاتەوە کە لە سەرهەڵدانی گۆڕانە کۆمەڵایەتییەکاندا ڕێگە خۆشکەر بوون)) (عبدالرحمن ابو عوف، ١٩٩٦، ٦١).

لەم ڕوانگەیەوە ڕۆمان لە چاو ژانرەکانی دیکە زیاتر توانای نمایش و بەرجەستەکردنی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەیە ((ڕۆمان زیاتر و وردتر پەنجە دەخاتە سەر سیما و بنەمای ژیانی کۆمەڵایەتی، هەر بۆیە کۆمەڵناسان هونەری ڕۆمان لە شیعر بە گرنگتر دادەنێن)) (حەسەن یوسف، ٢٠١٢، ١٨)، چونکە ڕۆمان بەسروشتی خۆی کە ژانرێکی سەردەمییە، ئەوا لە ڕێگەی فرە تەکنیکەکانی و درێژی قەوارەکەی ئەو دەرفەتە دەڕەخسێنێت کە بەوردی تەواوی لایەن و ڕەهەندەکانی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی

کۆمەڵایەتی باس بکات و وێنایەکی تەواو لەلای خوێنەر دروست بکات لەمەڕ کاریگەری و کارتێکردنەکانی ئەو حاڵەتانەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لەسەر تاك و کۆمەڵگە جێبهێڵێت. بۆیە ڕۆمان بەتایبەتی بە جۆرێك لە توێژینەوەی کۆمەڵایەتی لەقەڵەم دەدرێت، لەکاتێکدا هەندێك لە زانایانی کۆمەڵایەتی درکیان بەوە کردووە کە بەشێك لە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بەبێ ئەدەب ناتوانرێت شیبکرێتەوە و لێکدانەوەی دروستی بۆ بکرێت (امل حسن احمد، ٢٠١٥، ٤٠١-٤٠٢) لەبەر ئەمەشە ئەدەب لەناویشیدا ڕۆمان بە تەواوکاری کۆمەڵایەتی لەقەڵەم دەدرێت، بەتایبەتیش کە ڕۆمان لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە تا ئێستا ئەرکە کۆمەڵایەتییەکەی گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە و کارکردنی لە وەسفی کۆمەڵایەتییەوە گۆڕاوە بۆ شیکردنەوەی کۆمەڵایەتی. بەو واتایەی ڕۆمانیش لەبارەی کێشە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەشداری لە ئەنجام و ڕاسپاردەکان دەکات، ئەمەش لەڕێگای ئەو تەکنیکانەی کە بەکاری دەهێنێت بۆ دیارخستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەو پێیەی کە دیاردەی ڕاستەقینەن و کارەکتەرەکان بەو پێیەی کە خودێك و کائینێکن. بەم جۆرەش ڕۆمان پەیوەندییە تێکچرژاوە کۆمەڵایەتییەکان کە جیاواز و جۆراوجۆرن دەخاتەڕوو (میشیل زیرافا ،٢٠٠٥، ٢٣-٢٥). ئەو پەیوەندییانەش گەلێك جار ڕووبەڕووی هەڵوەشاندنەوە دەبن و ڕێڕەوی کەسایەتییەکان بەجۆرێکی دیکە دیاری دەکەن. لەم ڕوانگەیەشەوە ڕۆماننووس سوود لە حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبینێت و لە چوارچێوەی تەکنیکەکانی ڕۆماندا تەوزیفیان دەکات، بەتایبەتیش لە ڕێگای ڕووداوەوە، بەشێك لە ڕێڕەوی ڕووداوەکان بەهۆی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەڕێوەدەچن و لەڕێگای وەسف و کردەکانی هەڵوەشاندنەوە، ڕووداوەکان بەردەوامیی خۆیان درێژە پێدەدەن، بەمەش کاریگەری و کارتێکردنیان لەسەر تەواوی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکە دەبێت و بەهۆیەشەوە گەلێك جار ڕۆماننووس گۆڕانکاری لەناو ڕووداوەکان دروست دەکات. سەرەڕای ئەمانەش لەڕووی کارەکتەرەوە گەلێك

جار ڕۆماننووس بۆ دیاریکردنی چارەنووسی کارەکتەر پەنا بۆ حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبات و بەهۆیەوە گۆڕانکاری لە گۆڕانەکانی کارەکتەر دەکات، سەرەڕای ئەوەش بەهۆیەوە ڕۆماننووس ڕەهەندی کۆمەڵایەتیی کارەکتەر ڕوون دەکاتەوە و دەستکراوە دەبێت لەوەی کە زیاتر بایەخ بە باکگراوەندی کۆمەڵایەتی کارەکتەرەکەی بدات. بۆیە (لۆسیان گۆڵدمان ١٩١٣-١٩٧٠) ڕای وایە کە ((ڕۆمان ئەو فۆرمە ئەدەبییەیە کە زۆرترین بایەخ بە وێناکردنی مرۆڤ و پەیوەندی بە کۆمەڵگەکەی دەدات بەو پێیەی کە کارێکی ئەدەبی هەرە واقعییە)) (ا. د. محمد سعيد فرح، ا. د. مصطفى خلف عبدالجواد، ٢٠٠٩، ٣٦)، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە ڕۆمان پەیوەندییەکی پتەوی بە ژیانی مرۆڤ و چالاکیە کۆمەڵایەتییەکانی هەیە. سەرەڕای ئەمانەش ڕۆماننووسیش وەکو تاکێکی ناو کۆمەڵگەکەی لەڕێگای دەقی ڕۆمانەوە پەیام و بیرو بۆچوونی خۆی لەمەڕ حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دیار دەکات ، بەو پێیەی کە ((ڕۆماننووس خوڵقێنەری ئەدەبییە ، دەتوانین لەلایەکەوە وەکو مێژوونووسێکی کۆمەڵایەتی و لەلایەکی دیکەشەوە وەکو ڕەخنەگرێکی کۆمەڵایەتی سەیری بکەین)) (امل حسن احمد، ٢٠١٥، ٤٠٢)، بەم جۆرەش ڕۆماننووس دەستکراوە دەبێت لە گوزارشتکردنی ڕاو بۆچوونەکانی لەبارەی حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی و هەوڵ دەدات لایەنە نەرێنییەکانی لەسەر کارەکتەر و ڕووداوەکە دیاری بکات و لە دوا جاریشدا کاریگەری و کارتێکردنە نەرێنی و ئەرێنییەکانی لەسەر تاك و کۆمەڵگە ڕوون بکاتەوە و هەوڵ بدات وشیارییەکی گشتی لەبارەی ئەو حاڵەتانەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بێنێتە کایەوە و کارە ڕاستەکان پەرە پێبدات و کەموکورتییەکانیش بەرەو نەمان ببات.

بەشی دووەم

ڕەنگدانەوەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لە ڕۆمانەکاندا

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی وەکو بابەت و حاڵەتێك لە دەقی ڕۆمانی کوردیدا بەدی دەکرێت وەکو بەشێك لە لایەنی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە لەلایەن ڕۆماننووسان ئاوڕی لێدراوەتەوە و لە دووتوێی ڕووداوەکاندا بەکاریانهێناوە. دیارە بەهۆی ئەو بەکارهێنانەشەوە لەلایەکەوە ڕەوتی ڕووداوەکانیان بەردەوامی پێداوە و لەلایەکی دیکەشەوە ڕووداوەکانیان لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی دیکەی تەواو جیاواز گواستۆتەوە، بەو واتایەی ڕووداوی ڕۆمانەکان لە ڕێگەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە و لە هەندێك باردا چارەسەری کێشەیەکی گرینگی ناو دەقی ڕۆمانەکانی پێکراوە، لەهەندێك دۆخی دیکەشدا ڕووداو بەهۆیەوە دەوڵەمەندتر بووە بە لایەنەکانی کێشەی سەرەکی ڕۆمانەکە و بەهۆیەشەوە زیاتر بووەتە هۆکاری ئەوەی خوێنەر بەخۆیەوە هۆگر بکات. سەرەڕای ئەمانەش کارەکتەر بەهۆی بەکارهێنانی بابەت و حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتییەوە زیاتر لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی بەدیارخراوە، ڕۆماننووس دەستکراوە بووە لەوەی کە زیاتر بۆ ناخی کارەکتەرەکان ڕۆبچێت و بارودۆخی ناوەوەیان ئاشکرا بکات و گوزارشت لە هەڵکەوتە و پێگەی کارەکتەر بکات. بەهۆی ئەمانەشەوە ڕۆماننووسانی کورد توانیویانە زیاتر بۆچوون و هزری خۆیان لەمەڕ کێشە و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان و بابەت و حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بخەنەڕوو و لایەنە خراپەکانی بخەنە بەر تانە و تەشەر، ئەمەش بۆ ئەوەی هۆشیارییەکی گشتی لەلای خوێنەر و تاکی کوردی لەهەمبەر باشترکردنی ژیانی کۆمەڵایەتییان دروست ببێت. لێرەدا ئاماژە بە بابەت و حاڵەتەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لەناو دەقی ڕۆمانەکاندا دەکەین و لە چەند

گۆشەیەکەوە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەی کوردیدا بەهۆی ڕۆمانەوە دیاری بکەین:

یەکەم ـ بارودۆخی سیاسی:

بارودۆخی سیاسی کاریگەری گەورەی لەسەر دروستبوونی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەیە، بەتایبەتیش ئەگەر ئەو بارودۆخە بەرەو شەڕ و نەهامەتییەکانی بچێت. بێگومان هەردوو لایەنی سیاسەت و کۆمەڵایەتی کاریگەری گەورەیان لەسەر یەکدی هەیە. کاریگەری و کارتێکردنی بارودۆخی سیاسی لەسەر دامودەزگا کۆمەڵایەتییەکان ڕاستەوخۆیە و بەشێوەیەکە کە لە حاڵەتی جەنگدا بەشێکی زۆری ئەو دامودەزگا کۆمەڵایەتییانە دووچاری شێوان و هەڵوەشاندنەوە دەبن و بەناچاری دۆخیان دەگۆڕێت و بەرەو دۆخێکی بێ ویستانە هەنگاو دەنێن، کە گەلێك جار ئەو هەڵوەشانەوەیە نەرێنی دەکەوێتەوە و کارەساتی بەدوادا دێت. ئەم باوردۆخە لە ڕۆماندا باشتر گوزارشتی لێ دەکرێت و ڕۆماننووس لە چوارچێوەی ڕووداو و کارەکتەرەکانەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکات و هەڵوەشاندنەوە دەبێتە بەشێك لە گێڕانەوە. لەم ڕوانگەیەوە لە ڕۆمانی (**ژانی گەل**)ی (**ئیبراهیم ئەحمەد**)دا، پانتایی دەق لە سەر هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بنیادنراوە، ئەو هەڵوەشانەوەیە بەهۆی سیاسەت و شەڕ و نەهامەتییەکانیانەوە هاتۆتە کایەوە، بەو واتایەی جەنگ و سیاسەت کاریگەرییەکی نەرێنییان لەسەر بنیادە کۆمەڵایەتییەکان هەبووە و بەرەو هەڵوەشاندنەوە و لێکدابڕانیان بردووە. لەم چوارچێوەیەدا ڕۆماننووس لە ڕێگەی پیشاندانی ڕەوش و ژیان و گوزەرانی خانەوادەی (جوامێر)ەوە ڕۆشنایی لەسەر ئەو جۆرە هەڵوەشانەوەیە دادەنێت، کاتێك کە (کاڵێ)ی خێزانی لەسەر منداڵبوونە و ئەویش بەدوای ماماندا دەچێتە دەرەوە، بەڵام لەو کاتەدا خۆپیشاندانێکی گەورە لەناو شارەکە لەدژی دەسەڵات بەڕێوەدەچێت و (جوامێر)یش بەتۆمەتی بەشداربوون تێیدا دەگیرێت و زیندان

وا دەکات لە ڕەوشی خێزانەکەی بەدوور بکەوێتەوە، کاتێکیش لە زیندان ئازاد دەبێت، بەدوای خانەوادەکەی خۆیدا دەگەڕێت ((**من حاڵم خراپە، نازانم ژن و ماڵەکەم چییان لێ هاتووە؟ نازانم چییان لێ بکەم؟ زۆر بێکەس و بێ دەرەتانن گەلێ کوێرەوەرییان دیوە لەناوچەوانی منەوە، ئەوەندە هەقیان لەسەرم هەیە کە هەر هیچ نەبێ دووچاری دەرد و مەینەتی کەیان نەکەم؟**)) (ژانی گەل، ١٢٥)، ئەم جۆرە دابڕانە لەرووی دەروونی و کۆمەڵایەتییەوە کاریگەرییەکی خراپیان لەسەر کارەکتەر کردووە و لە هەوڵی ئەوەدایە قەرەبووی ئەو زەحمەتی و ئێش و ژانە بکاتەوە، بەڵام دواجار بۆی روون دەبێتەوە کە خێزانەکەی بەهۆیەوە مردوون و بەمەش هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هاتۆتە کایەوە ((**کاڵێ مرد، بەڵام بەسەر مناڵەوە، خۆی و کوڕەکەی هەر ئەو رۆژە مردن کە تۆی تیا بریندار کرایت ، بێگومان گوناهکاری گەورە و سەبەبکاریش لەمردنیانا ئەو دوژمنە زۆرداره خوێنخۆرەیە کە تۆی بە ناهەقی نا گوناە بریندار و حەپس کرد و ئەوانی بەو حاڵەوە هێشتەوە و هاتوچۆی تیا قەدەغەکرد کە خەڵك خواش نەتوانن دکتۆرێکیشی بگەیەنن بەسەرا**)) (ژانی گەل، ١٨٣). ئەم جۆرە هەڵوەشانەوەیە بەدەستی خودی کەسەکانەوە دروست نەبووە، بەڵکو بەهۆی ئیرادە و هێزێکی گەورە دوور لە دەسەڵاتی ئەوانەوە بەسەریاندا سەپاوە و دەرئەنجامی ئەو سیاسەتە زوڵم و زۆرداریییەیە کە لەلایەن دەسەڵاتەوە پەیڕەو دەکرێت و کاریگەریی دەروونی و کۆمەڵایەتی خراپی لێکەوتۆتەوە، هەروەها ئەو هەڵوەشانەوەیە لە چوارچێوەی خێزاندایە و بارودۆخە سیاسییەکە بووەتە هۆکاری ئەوەی داموەزگایەکی وەکو خێزان هەڵبوەشێتەوە، بێگومان ئەو هەڵوەشانەوەیە پلان بۆ داڕێژراو نەبووە، بەڵکو بەشێوەی رێکەوت و هەڕەمەکی هاتۆتە کایەوە، کە ئەمەش کاریگەری گەورەی لە ڕەوتی رووداو و چارەنووسی کارەکتەر داناوە.

لە دیمەنێکی دیکەشدا رۆماننووس باس لە هەڵوەشانەوەیەکی دیکەی هاوشێوەی رووداوە سەرەکییەکە دەکاتەوە، کاتێك لە گەڕان و سۆراخکردنی خانەوادەکەی (جوامێر)ی کارەکتەری سەرەکی لە رێگای سەردانیکردنی بۆ گوندەکەی، لە چایخانەیەك لا دەدات، کە تاکە چایخانەیە لەو رێگایەدا مابێت و بۆردومان و وێران نەکرابێت، ئەو خانەوادەیەی کە خاوەنی چایخانەکەن، بەهۆی ئەو بارودۆخە ناهەموارەی سیاسی و شەڕو شۆڕەوە دووچاری هەڵوەشاندنەوەیەکی سەخت دەبنەوە. لەلایەکەوە بەتۆمەتی مانەوەی چایخانەکەیان کە گومانی سیخوڕیکردنی لێ کەوتۆتەوە، لەلایەن دەسەڵاتی شۆڕشەوە پیاوەکەیان دەستگیرکراوە، ئەمەش لەسەر زاری ئافرەتی خانەوادەکەوە ئاماژەی بۆ دەکرێت :((**رێبوار و هاتوچۆکەرمان نەماوە، ئێمەش و ئەوانیش برسی کەوتووین ، ئەگەر وا بڕوا هەموو ئەمرین لە برسانا. تۆ یەکەم کەسی لەم هەفتەیەدا رووماں تێ بکەیت، تا مێردەکەشم نەگیرابوو هەر باشتر بوو.... بۆ بەدبەختی مێردەکەم لەلایەن (ل.ا.ن)ەوە گیراوە**)) (ژانی گەل، ١٤٣). لەلایەکی دیکەشەوە بەهۆی بەردەوامی بۆردومانەکەوە ئافرەتەکەش گیان لەدەست دەدات و منداڵەکان بەتەنیا دەمێننەوە ((**پەلی منالەکانی گرت، بچووکەکەیانی هەر لەلانکەکەیا جێ هێشت لەسەر کانییەکە کە هاتە سەر بەرزاییەکە تەماشای کرد چایخانەکە وا هەڵتەکاوە و داری لەسەر بەردییەوە نەماوە، لەبەر دەمیا ژنە چایچییەکەش کەوتووە**)) (ژانی گەل، ١٤٦). بێگومان ئەم بارودۆخە کاریگەرییەکی گەورەی لە سەر کارەکتەرەکان داناوە. کارەساتەکان وەکو دەسەڵاتێکی ستەمکار کاریان لەسەر هەڵوەشاندنەوە و لێکترازانی کۆمەڵایەتی خێزانەکان کردووە. ئەم جۆرە لێکترازانە دوور لە ویست و ئارەزووی کەسەکانە و ئازار و ئەشکەنجەیەکی گەلێك سەختە کە رووبەڕووی کۆمەڵگە بۆتەوە. لەم رۆمانەدا هەڵوەشاندنەوە چەقی کارکردنی

ڕۆماننووس بووە، بەو واتایەی ڕۆماننووس لەسەر چەمکی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بنیاتی ڕۆمانەکەی داڕشتووە و تەواوی ڕووداوەکانی ناو ڕۆمانەکە لەسەر بنچینەی کاریگەری و کارتێکردنەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دامەزراون و ڕێڕەوی خۆیان بەردەوام پێدەدەن.

لە ڕۆمانی (**سەگوەڕ**)ی (**محەمەد موکری**)دا بەهۆی هەمان هۆکاری سیاسی و شەڕ و وێرانەکانەوە کارەکتەری سەرەکی بەهۆی زیندان و دواتریش لەسێدارەدانەوە لەگەڵماڵەوەدا دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە، ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە لە ئەنجامی ئەو بارە ناهەموارەی سیاسییە هاتۆتە ئاراوە، کە کاری کردۆتە سەر لایەنەکانی دیکەی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگەدا. لێرەشدا بەبێ ویستی کارەکتەر ئەو هەڵوەشانەوەیە ڕوویداوە و دامودەزگایەکی کۆمەڵایەتی وەکو خێزان هەڵوەشاوەتەوە و ئەندامەکانی لەیەکتر دابڕاون و لێکترازاون، ئەم هەڵوەشانەوەیە پلان بۆ داڕێژراو نەبووە، لە هەمان کاتیشدا بووەتە چەقی پێکهێنانی ڕووداو و گێڕانەوە لە ڕۆمانەکەدا و ڕۆماننووس چەمکی هەڵوەشانەوەی وەکو بنیاتی دەقەکە بەکارهێناوە. هەر لەو ڕۆمانەدا ئاماژە بە ڕووداوێك دەدرێت، کاتێك بەسەرپەرشتی کارەکتەری سەرەکی پلانی هێرشێك بۆسەر بنکە و پێگەکانی دوژمن و تەقاندنەوەی بۆڕییە نەوتییەکان دادەنرێت، یەکێك لەو پێشمەرگانە کە ناوی (دڵشاد)ە داوا دەکات لەو کردەوە سەربازییەدا بەشداری پێبکرێت. لە دوا جاریشدا لەو کردەوەیەدا شەهید دەبێت، کاتێك تەرمەکەی دێننەوە و دایکی دەگاتە سەری و دواجار ماڵئاوایی لێدەکات، لەو ساتەدا ((**دوو فڕۆکەی (مێگ) دڕی پێدان، شەستیر، بێدەنگییەکەی شەقار کرد. پەنا بەرد و کونە تەیارە و کەند بووە قەڵخانتان.. یەك دووجار ئەمسەرو ئەوسەریان کرد و ئەوجا بەساروخ تێتان بەربوون، لەنزیکی هەریەك لە ئێوە ئاگر و دووکەڵ بەرز بووەوە**)) (سەگوەڕ، ٥٥) بەهۆیەوە

سەرەڕای شەهیدبوونی (دڵشاد)، دایکیشی لەتەکیدا ئاگری لە جەستەی بەرز دەبووەوە ئەویش لەتەك جەستەی کوڕەکەی شەهید دەبێت ، ئەو کارەساتە بووە هۆکارێك بۆ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی کە خانەوادەکەی (دڵشاد) دووچاری بوون و ئەو رووکار و کاریگەرییەکانی ئەو لێکترازانەش لە باوکیاندا رەنگی دابۆوە ((**پاش ئەو رووداوە، هەر یەك دوو مانگ جارێ باوکی دڵشادت دەبینی. گەلێ شەو تا بەرەبەیان، لە پاینی گۆڕەکەدا دادەنیشت، تاقە فرمێسکێ لە چاوانی نەدەهاتە خوارێ.. ئەوەندە بێدەنگ بوو وەك ئەوەی زمانی لە بیر چووبێتەوە . ئاوها دەهاتە بەرچاو جگە لە (ئا) و(نە) بەولاوە هیچی دی نەدەوت..**)) (سەگوەڕ، ل ٥٦). ئەم هەڵوەشانەوەیە بە بارە نەرێنییەکەیدا وای کردووە رۆماننووس لەناو رووداوەکاندا بەکاری بهێنێت و بەشێك لە پەیام و مەبەستەکەی پێ بگەیەنێت. لە هەمان کاتیشدا ئەو هەڵوەشاندنەوە دووچاری خێزان وەکو یەکەیەکی سیستەمی کۆمەڵایەتی بۆتەوە و کاریگەرییەکی بێ وێنەی لەسەر چارەنووسی ئەو خێزانەی داناوە و رەوتی گێڕانەوە و رووداو و کارەکتەرەکانی لە دۆخێکەوە پێ گواستراوەتەوە دۆخێکی دیکە، بەمەش هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی وەکو تەکنیکێك بەشداری لە بنیاتی رۆمانەکەدا کردووە و دەستی رۆماننووسی کراوەتر کردووە بۆ ئەوەی باشتر بارودۆخی سیاسی باس بکات و کاریگەری ئەو بارودۆخەش لەسەر لایەنی کۆمەڵایەتی باس بکات و بیکاتە چەقی پێکهێنانی رووداوی سەرەکی رۆمانەکەی.

لە رۆمانی (**کێوی مەزن**)ی (**کاروان عەبدوڵلا**)دا هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی ململانێیە سیاسی و نەتەوەیی و چینایەتییەکانەوە خراوەتە ڕوو. بەو واتایەی کە ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییانە بەهۆی کێشە و گرفتی خێزانییەوە نەبووە، بەڵکو لێکەوتە و دەرهاوێشتەی ئەو رەوش و بارودۆخە ناهەموارەی سیاسییە کە دووچاری کۆمەڵگە بووەتەوە. لەم

روانگەشەوە ڕۆماننووس ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییانەی خستۆتە ڕوو کە رووبەڕووی کارەکتەرەکان بۆتەوە. لەوانەش (هیوا) کە کارەکتەری سەرەکی دەقەکەیە و بەهۆی ئەو رەوشە سیاسی و ئەمنییەی کە لە کۆمەڵگەدا هەیە، هەڵوەشاندنەوە و لێکترازانێکی کارەساتبار رووی لە ماڵباتەکەی کردووە. ئەوەتا باوکی بەهۆی دووبەرەکی و شەڕی براکوژییەوە لێیان دەترازێت و دەبێتە قوربانی ئەو سیاسەتە هەڵەیە...((**ئەوان باوەڕیان بە قسەکانی باوکت نەدەکرد. یان نەیاندەویست باوەڕی پێ بکەن،.. ئەوەبوو لە شوێنێك کەمینێکی بۆ دادەنێنەوە و دەستگیری دەکەن، جلەکانی لەبەر دادەکەنن. دوایی لە پەنای تاوێرە بەردێك رایدەگرن. یەکێك پێی دەڵێ: تۆبەی دەکەی؟ باوکت نەیدەزانی تۆبە لە چی بکا. خۆی لەوان بەکەمتر نەدەزانی، هەربۆیە هیچی نەگوتبوو**)) (هەژان، ١٢٣) کوشتنی باوکی بەدەستی دۆست و هاوڵاتی وڵاتەکەی کاریگەرییەکی نەرێنی لەسەر دەروونی دادەنێت، سەرەڕای ئەمانەش دایکی دووچاری ئیفلیجبوون دەبێت و لە هەمووشی کارەساتتر (شلێر)ی خۆشەویستەکەی لەلایەن رژێمەوە دەستگیر دەکرێت و لە زینداندا بێ سەروشوێن دەکرێت، سەرەڕای ئەمانەش (هیوا) دایکی خۆی بەجێ هێشتووە و بەهۆی ئاشکرابوونی رێکخستنەکانی ناو شارەوە رووی لە شاخ کردووە. ئەم بارودۆخە وای لە (هیوا) کردووە لەناخیدا هەست بە لێکترازانێکی گەورە بکات و هەمیشە دایك و خۆشەویستەکەی لە یاد بێت، ئەوەتا لە مەنەلۆژێکدا (هیوا) ناخی خۆی دەخاتەڕوو ((**من تا ئەمڕۆش بەنهێنی بۆ دەستە مەزنەکانت دەگریم، تۆ ئێستا پێویستیت بە منە، منی دوور لەتۆ دایە! دەبێ جارێکی دیکە بەیەکتر بگەینەوە! بەو دەستانەت ، ئەو دەستە ئارامبەخش و گەرمانەت ئامێزم بۆ بگریتەوە دەروونی پڕ لە ژان و ناسۆرم، کڕ بکەیتەوە، بەچاوی پڕ لە فرمێسکی سوێرت، روومەتی شەقاربووم تیمار بکەیت و سۆزی نەمانی**

باوکیشم پێ بدەیتەوە، دایە! ئەوە شلێریش رووی لە سەفەرێکی نالەبار کردووە. جاران دڵت بەوە خۆش بوو. لە روخساری ئەودا منیشت دەدۆزییەوە. بەڵام ئێستا چی دەکەیت؟ روو لە کوێ دەکەیت؟.)) (هەژان، ٩٥) ئەو هەستەی (هیوا) هەستێکە لە دابڕان و لێکترازانێکی گەورەوە سەرچاوەی گرتووە. ئەو هەڵوەشانەوەیە بەهۆی رەوشی سیاسی و کار و چالاکییە سیاسییەکانەوە رووبەڕووی خانەوادەی (هیوا) بۆتەوە و ئەمەش کاریگەری ئەو شەڕ و نەهەماتییانە لەسەر کۆمەڵگە بەدیار دەخات. ئەو هەڵوەشانەوەیەی کە دووچاری ماڵباتی (هیوا) بۆتەوە، لەدەسەڵاتی ئەواندا نەبووە و چاوەڕێی وەها چارەنووسێکیان نەکردووە، ئەوا سیاسەت و شەڕ و سیستەمی دیکتاتۆری سیاسی کاریگەری گەورەی لەسەر سیستەمی کۆمەڵایەتی داناوە و خانەوادەکەیانی هەڵوەشاندۆتەوە، ئەمەش وای لە ڕۆماننووس کردووە بنچینەی ڕووداوەکەی لەسەر چەمکی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دابڕێژێت و هەوڵی ئەوە بدات لە ڕێگای هەڵوەشاندنەوە قەبارەی ئەو نەهامەتییانە باس بکات کە رووبەڕووی تاك و کۆمەڵگە بۆتەوە.

لەلایەکی دیکەوە ڕۆماننووس لە ڕێگەی باسکردنی ئەو کارەساتەی کە بەسەر خانەوادەی (گوڵێ)دا هات، هەڵوەشانەوەیەکی کۆمەڵایەتی دەخاتە ڕوو کە بەهۆیەوە گوڵێ و دایکی باجە قورسەکەیان داوە. ئەم کارەساتەش لەسەر زاری کارەکتەرێکی وەکو (ڕێبوار)ەوە دەگێڕێتەوە ((**بەرە بەرە بەهێزی خەیاڵ و داڵغە قووڵەکانی لەوێ نەما. ڕۆیشت بۆ ڕۆژانی چەند ساڵێك بەر لە ئێستای گەڕایەوە، لە نزیك کەلاوەیەك وەستا، کەلاوەی ماڵی (گوڵێ) خانووە رووخاوەکەی ئەو جووتیارەی کە لە رقی ئاغا گوندیان بەجێهێشتبوو، هاتبوونە شار، لە شاریش بە تەگبیر و پیلانی ئاغا، شەوێ لە شەوانی بەهار چەکدارێك لێیان بەژوور دەکەوێ و هەر لەنێو جێگادا**

جووتیارەکە دەکوژێ. ئیدی (گوڵێ) بێ باوك دەمێنێتەوە و ئەو شوێنەش بەجێ دێڵن و کۆنە خانوویەکی بەقوڕ دروستکراو لە نزیك ماڵی هیوا بەکرێ دەگرن)) (هەژان، ١٢٧). بێگومان لێرەدا بەهۆی ململانێیە چینایەتی و زوڵم و زۆرداری ئاغاکانەوە ئەوماڵباتە رووبەڕووی هەڵوەشاندنەوە و لێکترازانی کۆمەڵایەتی بوونەتەوە. ئەو هەڵوەشانەوەیەی کە رۆماننووس باسی لێوە دەکات لە ئەنجامی ململانێی چینایەتی نێوان جوتیار و ئاغا هاتۆتە کایەوە و بەهۆیەوە خێزان وەکو دامودەزگایەکی کۆمەڵایەتی دووچاری هەڵوەشاندنەوە هاتووە.

ئەوەی تێبینی دەکەین لێرەدا زۆربەی ئەو هەڵوەشاندنەوانە کە بەهۆی بارودۆخی سیاسییەوە هاتوونەتە ئاراوە، بەباری نەرێنیبوونە و لە هەمووشی گرینگتر بەشێوازێکی زۆر توندوتیژ کە بریتییە لە کوشتن و خوێنڕشتن هەڵوەشاندنەوەکان روویانداوە و بەهۆیەشەوە کاریگەرییەکانیان گەلێك سەخت و دژوار بووە لەسەر کارەکتەرەکان.

دووەم ـ بارودۆخی کۆمەڵایەتی:

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەشێکی دانەبڕاوە لە سیستەمی کۆمەڵایەتی، بێگومان گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەناو کۆمەڵگەدا کێشەی کۆمەڵایەتی بەدوای خۆیدا دەهێنێت و ئەو کێشانەش بەشێکیان لە ڕێگای هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی چارەسەرییان بۆ دەدۆزرێتەوە. دیارە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی جیا لەوەی کە چارەسەری بەشێك لە کێشە کۆمەڵایەتییەکان دەکات، لە هەمان کاتیشدا حاڵەتێکی نەرێنی دروست دەکات و کاریگەری گەورەی لەسەر خودی سیستەمە کۆمەڵایەتییەکە و تاکەکانی کۆمەڵگەش دەکات. لێرەدا چەند حاڵەتێکی کۆمەڵایەتی دەخەینەڕوو کە راستەوخۆ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دێننە ئاراوە:

أ ـ تەڵاق:

یەکێك لەو هۆکارانەی کە دەبێتە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دیاردەی (تەڵاقدان)ە کە ئەویش واتە هەڵوشاندنەوەی ئەو گرێبەستەیە کە بەهۆیەوە دوو مرۆڤ ژیانی هاوسەرێتیان پێکهێناوە و بڕیاریانداوە خێزان دروست بکەن و نەوە بخەنەوە، کەواتە تەڵاق ((پرۆسەی هەڵوەشانەوەی گرێبەستی هاوسەرگیرییە، کە هەریەك لە پیاو و ژن بەر لەوەی بچنە ناو پەیوەندییە هاوسەرگیرییەکانەوە واژۆیان کردووە ، ئەم پرۆسەیە یارمەتی هەردوو لا دەدات پێگەیەکی تاکەکەسییان هەبێت)) (د. ئیحسان محەمەد ئەلحەسەن، ٢٠١٢، ١٥٦) لەم بارەیەوە تەڵاقدان ئەو گرێبەستە هەڵدەوەشێنێتەوە و هەر لایەك سەربەست دەبێت لە دیاریکردنی ڕێڕەوی ژیانی و هیچ هاوبەشییەك لەژیاندا لەنێوانیاندا نامێنێت ئەو هەڵوەشانەوەیەش بە هەڵوەشانەوەیەکی هەمیشەیی دادەنرێت کە لەوانەیە دووبارە ئەو جۆرە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە دروست نەبێتەوە، ئەو هەڵوەشانەوەیە زیاتر لێکەوتەی دەبێت کە لەنێوان هەردوو لادا منداڵ هەبێت کە کێشەی لێکترازانەکە گەورەتر دەکات. لە هەمان کاتدا ئەو چەمکە(تەڵاقدان) راستەوخۆ دژ بە چەمکی (خێزان)ە و لە بنەڕەتەوە خێزان وەکو دەزگا و دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی هەڵدەوەشێنێتەوە، بۆیە ئەو چەمکە بە تێکدەر و رووخاندنی دەزگای خێزان لەقەڵەم دەدرێت.

لەم ڕووەوە لە رۆمانی (**پێشمەرگە**)ی(**رەحیمی قازی**)دا، حاڵەتێکی نامۆ باس دەکرێت و زیاتر پەیوەست بە داوێنپیسی کراوە و بابەتەکە لە نەگونجان و لێك تێنەگەیشتنی دوو مرۆڤ دەرچووە و پەیوەستە بە لادانی کۆمەڵایەتی، ئەویش لەو دیمەنەدا خراوەتەڕوو کە (مینە ئاغا) ئاستی داوێنپیسییەکەی گەیشتۆتە ئەو رادەیەی کە شێواویی کۆمەڵگە و لەناوچوونی بەها و چەمکەکانی پێکهێنانی خێزان و هەروەها شێواندنی رێوشوێنەکانی تەڵاقدانی

لێبکەوێتەوە ((**شێرکۆ و خوشکەکەی دەیانزانی کە عیشق و حەزلێکردوویی مینە ئاغا هەر چەند رۆژێکە و هەتا ئەوی دەمی جیا لە ژنە دایمییەکانی چەند کچە کرمانجیشی مارە کردبوو و هەریەکەی چەند رۆژێك ڕاگرتبوون و تەڵاقی دابوون**)) (پێشمەرگە،٤٧) ، ئەم جۆرە کارەی (مینە ئاغا) راستەوخۆ پەیوەست کراوە بە داوێنپیسی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لێکترازانێکی قووڵی کۆمەڵایەتیشی بەدوای خۆیدا هێناوە و شێواوییەکی کۆمەڵایەتی بۆ کۆمەڵگا خولقاندووە و هەروەها بێ رێزییەکی گەورەشە لەبەرامبەر دەزگایەکی گرنگی وەکو خێزان، جیا لەمانەش بە کەم سەیرکردنی ئافرەتی چینەکانی دیکەیە، بەتایبەتیش چینی زەحمەتکێش و هەژار و بەکارهێنانیانە وەکو کاڵایەك بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانیان. لە بەرامبەریشدا بەدوو جار ئەو ئافرەتانە دووچاری چەوساندنەوە بوونە، لەلایەکەوە بۆ دامرکاندنەوەی حەزی (مینە ئاغا) بەکارهێنراون، لەلایەکی دیکەشەوە ئافرەتی تەڵاقدراو لەناو کۆمەڵگەی کوردی بەچاوێکی نزم سەیری دەکرێت و بەختێکی باشی نییە دووبارە ژیانی هاوسەری پێکبهێنێتەوە. بۆیە دەبینین (مینە ئاغا) بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیەش دووبارە رووبەڕووی هەڵوەشانەوەیەکی گەورەتریان دەکاتەوە کاتێك بەزۆر بەشوویان دەدا بۆ دەست و پێوەندەکانی ((**بەڵام کارەکە بەوەش تەواو نەبووبوو، مینە ئاغا بۆ ئەوەی کە ژنە تەڵاقدراوەکانی مێرد بە غەیرە نەکەن نۆکەرە(مەحرەمەکانی) خۆی مەجبور دەکرد کۆنە ژنەکانی وی بێنن**)) (پێشمەرگە، ل٤٧) . کەواتە نۆکەرەکانیشی بەزۆری زۆرداری ناچار بەهێنانی ژنە تەڵاقدراوەکانی دەکرد، بەمەش خێزان دەبووە دەزگا و دامەزراوەیەکی شێواو و پڕ لە لێکترازانی کۆمەڵایەتی، کە ئەمەش کاریگەرییەکی مەترسیداری لەسەر کۆمەڵگە هەیە.

لە رۆمانی (**شار**)ی (**حوسێن عارف**)دا لە دیمەنێکدا رۆماننووس لە باسکردنی کارەکتەرێکی وەکو (دەروێش کەریم) ئاماژە بە بنەماڵەکەی ئەو

دەکات، کاتێك کە هاتوونەتە داخوازی (خورشە)ی خوشکییەوە، ئەو داوای ژن بە ژنێ دەکات و ئەوەش بە باوکی رادەگەیەنێت، بەڵام باوکی رازی نابێت، لە بەرانبەریشدا ئەو تەشقەڵەیان پێدەکات، بۆیە باوکی تووڕە دەبێت و دوای لێدانێکی باش، لەماڵەوەش دەری دەکات. بەهۆیەشەوە (دەروێش کەریم) بۆ ماوەی شەش ساڵ لەماڵەوە دەترازێت و دوای مردنی باوکی دەگەڕێتەوە ((**لەو کاتەوە سەری خۆی هەڵگرت و بۆ ماوەی شەش ساڵی ڕەبەق، کەس هیچی لەبارەوە نەبیستەوە تا لەپڕ، دوای مردنی باوکی بەچوار مانگ پەیدابووەوە، ئەوساش خۆی، هەر هیچی بۆ کەس نەگێڕایەوە**)) (شار، ٩٠). لێرەدا ئەو لێکترازانە کاتی بووە و بەهۆی دەرکردنەوە بووە، کاتێکیش باوکی کە دەری کردووە ، دەمرێت، ئیتر ڕێگای گەڕانەوە خۆش دەبێت. ئەو هاتنەوەشی دەبێتە هۆکاری ئەوەی ماڵباتی (خورشە)ی خوشکی دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی ببێتەوە، چونکە هەر لە سەرەتاوە دژی (عەزیز)ی مێردی (خورشە) دەجووڵایەوە و ژیانیانی لێ کردبووە دۆزەخ، هەرچەندە (خورشە) لە سەرەتاوە بەڵێنی ئەوەی پێدا کە ئەگەر (دەروێش کەریم) ناخۆشی کرد و داوای خانوو و هەر شتێکی دیکەی لێ کردن، ئەوان بەیەکەوە بەجێی بهێڵن و بچنەوە ماڵی (عەزیز) و لەوێ بژین، بەڵام ((**کاتێ دەروێش ژیانی لە عەزیز کردە دۆزەخ و ئەم دوا بڕیاری خۆی دا، خورشە وای نەکرد، وەکو دەروێش لەو ماوەیەدا گیرۆدەی جادوویەکی کردبێ، زۆر بە بێباکییەوە لەڕووی بڕیارەکەدا وتی: نەء نایەم... تۆ دەتەوێ من بۆ دۆزەخێك بەریت، گوایە بێم ببمە کارەکەری دایکت و خوشکەکانت؟! نایەم. عەزیز هەوڵی زۆر لەگەڵدا قایلی بکا، کە هەر بێ سوود بوو وتی: ـ ئاخر خراپت بەسەر دێ.**

ـ خراپم بەسەر دێ، بۆ نیازی چیت هەیە؟! سەرم دەبڕیت؟!

ـ نەء.. لەسەر بڕین خراپتر ... تەڵاقت دەدەم.

ـ بیدە .. باکم نییە. عەزیر لەو ساتەدا، تەوژمی بەزەییەکی قووڵ زۆری بۆ هێنا و بەسۆزەوە وتی: خورشە.... هۆشت بێنەوە بەرخۆت.. من تۆم خۆش دەوێ... من خێر و خۆشیم بۆ تۆ دەوێ.. بەقسەم بکە و زەرەر ناکەیت... بەقسەم بکە. کەچی ئەو لووتی لێ کردە ئاسمان و وتی: بەقسەت ناکەم. ئیتر ئەوە دوا ساتی ژن و مێردایەتییان بوو)) (شار، ٩٤-٩٥). لێرەدا هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەهۆی تەڵاقدانەوە هاتۆتە کایەوە، هۆکاری ئەو تەڵاقدانەش ئافرەتەکە بووە، بگرە پیاوەکە گەلێك پاڕایەوە تا نەگاتە ئەو هەڵوەشاندنە کۆمەڵایەتییە، کەچی سووربوونی ئافرەتەکە، ئەو هەڵوەشانەوەیەی هێناوەتە کایەوە. دیارە لێرەدا هەڵوەشاندنەوەکە بەویستی لایەك بووە و بەویست و ئارەزووی لایەکی دیکەش نەبووە، زیانەکەشی بۆ هەردوو لا گەڕاوەتەوە، چونکە منداڵیان نەبووە تاوەکو شوێنەواری ئەو هەڵوەشانەوەیە زیاتر بەدەربکەوێت، بەڵکو هەڵوەشاندنەوەکە تەنیا بۆ خۆیان بە زیان گەڕاوەتەوە. ئەو هەڵوەشانەوەیە لە ئەنجامی پێداگیری ئافرەتەکە بووە و بیانووەکەشی زۆر بەهێز نەبووە، تەنانەت هاوسەرەکەی زیاتر لە خەمی مانەوەی خێزانەکەی بووە، دیارە لێرەدا هەڵوەشانەوەی خێزانەکە لە ئەستۆی ئافرەتەکە بووە و ڕەچاوی بارودۆخی دەروونی و کۆمەڵایەتی هاوسەرەکەی خۆی نەکردووە.

لە ڕۆمانی (**توانەوە**)ی (غەفورساڵح عەبدوڵڵا)دا لە دیمەنێکدا بەهەمان شێوەی (قارەمان)، باس لە کارەکتەرێکی دیکە دەکرێت، کە ئەویش (دەروێش ساڵح) و بەتەنیا لە گەلەخانەکەدا ژوورێکی بەکرێ گرتووە، ئەویش دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هاتووە و لە خێزانەکەی جودا بوویتەوە، ئەمەش لەگفتوگۆی نێوان ئەو و (حەمەمین) بەرچاوخراوە **((ـ ئێ باشە دەروێش ئەم هەموو عومرە ژنت نەهێناوە؟ بەخەفەتباریەوە: ـ بەڵێ، تەنها مانگێك پێمەوە دانیشت، زۆرم هەوڵدا پێمەوە دانیشێ، بەڵام بێ سوود بوو، ناچار تەڵاقم دا))**

(توانەوە، **٢٣٩**) ، لێرەدا هۆکاری ئەو هەڵوەشاندنەوەکە بەهۆی نەگونجانیانەوە بووە و لەسەر داوای خێزانەکەشی بە تەڵاقدان لەیەکتری جودابوونەتەوە، بەڵام ڕۆماننووس هەر ئەوەندەی باسکردووە و هۆکارەکانی ئەو نەگونجانەی نەخستۆتە ڕوو، ئەگەرچی لە شێوەی باسکردنی زیاتر ئافرەتەکە خەتابار بەدیار دەکەوێت و هاوسەرەکەی زیاتر بە خەمخۆری مانەوەی خێزانەکەی پیشان دراوە.

لە ڕۆمانی (**کانگەی بەڵا**)ی (**حسام بەرزنجی**)دا لە دیمەنێکدا ئاماژە بە هەڵوەشانەوەیەکی دیکەی خێزان دەکات، ئەویش لێکترازانی (ژاڵە)ی هاوڕێی (دارا)یە و بەم شێوەیە پێکهێنانی ژیانی هاوسەری و دواتر لێکترازانی خۆی و مێردەکەی بۆ (دارا) دەگێڕێتەوە ((**پێش ئەوەی بۆ ئێرە بێم، گەلێ شاری تریش گەڕاوم. دوایە لەگەڵ یەکێ یەکترمان ناسی، جا بە تەواوی فێری زمانی ئێوە بووم، وای لێ هات بووین بەمخوازی یەکتر، بەڵێنی پێ دام کە بمخوازێ، منیش بەرامبەر بەمەوە چ ماڵ و سامانی هەمبوو زۆربەی زۆریم پێدا. دوای ئەوەی بۆ ئێرە هێنامی... و ماڵەکەی هەموو لەژێر دەستی دەرهێنام ، ئینجا وەك چەقەڵی گەڕ لێم هەڵگەڕایەوە...**)) (کانگەی بەڵا، ١٣٥-١٣٦). لێرەشدا مادده و پارە و پووڵ بووەتە هۆکاری ئەوەی کە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لەنێوانیاندا ڕوویدات، سەرەڕای ئەوەش کە پیاوەکە لە سەرەتاوە بەفێڵ بووە و تەنیا بۆ پارەوپووڵەکە هێناویەتی. کاتێکیش (دارا) پرسیاری ئەوەی لێ دەکات کە سکاڵای لێکردبا و بەیاسا مافەکانی خۆی لێ وەرگرتبا، کەچی بەوە وەڵامی دەداتەوە کە پشتی بەهێز بووە و نەیتوانیوە بەیاساش مافەکانی خۆی وەربگرێتەوە ((**ویستم بە یاسا تۆڵەی خۆمی لێ بکەمەوە ، بەڵام زانیم بۆم ناچێتە سەر و پشتیوانی بەهێزی هەن، خۆم لێ کڕکرد**)) (کانگەی بەڵا، ١٣٦) ئەمەش لە ڕوویەکەوە نەبوونی سەروەریی یاسا لە وڵات بەدیار دەخات و

بوونی کەسانێك پیشان دەدات کە لە سەرووی یاسان و کەس ناتوانێت لێپێچینەوەیان لەگەڵدا بکات، کە بەهۆی ئەوانەوە لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە کارەساتی لەو شێوەی لێ کەوتۆتەوە، لە هەمان کاتیشدا رووی چەوساندنەوەی هاوڵاتیانی لەمەڕ بوونی ئەو جۆرە کەسانە کە لە سەرووی یاسان پیشان دەدات کە تەنانەت شوێنەواری تەنیا لە بوونی نەبوونی یاسادا نییە، بەڵکو لە ڕووە کۆمەڵایەتییەکەشەوە کاریگەری و کارتێکردنی هەیە .

لە رۆمانی (**پەرستگەی دڵداری**)ی (**ئیسماعیل رەسوڵ**)دا رۆماننووس لە رووداوە سەرەکییەکەی دەقەکەیدا کە بریتییە لە پەیوەندییەکی خۆشەویستی لەنێوان (سەعید و سۆفیا)دا، چەند هەڵوەشانەوەیەکی کۆمەڵایەتی باس دەکات کە رووبەڕووی خانەوادەکەی (سۆفیا) بوونەتەوە، چونکە (سۆفیا) هاوسەر و سێ منداڵیشی هەیە، بەڵام هاوسەرەکەی (لویس) لەگەڵیدا خراپە، بۆیە بەهۆی ئەو خراپییەوە دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە ، ئەمەش لە زاری (کاترین)ەوە گوزارشتی لێ دەکرێت ((**دوێنێ شەو ئەو نەفرەت لێ کراوەی باوکیان پاش شەڕە شەقێکی زۆر هەموویانی برد و بەزۆر لە سۆفیای سەندەوە! ئەو نەگریسە دەی قیژاند و دەی گوتەوە: ئەمانە کچی منن نامەوێ لە پانسیونێکی خراپی وەکو ئێرە بمێننەوە و دایکێکی وا پەروەردەیان بکات**)) (پەرستگەی دڵداری، ١٦٥-١٦٦)، لەو دیمەنەدا کاریگەرییەکانی دوای لێکترازان و تەڵاق روونکراوەتەوە و کاریگەرییە نەرێیەکانی لەسەر منداڵان بەتایبەتی خراوەتەڕوو، کە چۆن لەنێوان دایك و باوکیان سەرگەردان دەبن و لە ژیانێکی تەندروست و سەقامگیر بێ بەش دەبن، لە هەمان کاتیشدا هەست و سۆزی دایکایەتیش پیشان دەدات کاتێك بەزۆر لە منداڵەکانی دوور دەخرێتەوە. ئەو کاریگەرییە نەرێیانە لە ئەنجامی هەڵوەشاندنەوە دێنە کایەوە کێشەی دیکەی کۆمەڵایەتی دروست دەکەن.

لە ڕۆمانی (**ئەندێشەی مرۆڤێك**)ی (**حوسێن عارف**)دا جۆرێك لە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبینرێت ، کە بووەتە بزوێنەری ڕووداوە سەرەکییەکە و تەوەر و بنچینەی دەقەکەی پێکهێناوە. ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە لە سەرەتای ڕۆمانەکەدا شێوەیەکی شاراوەی وەرگرتووە و خوێنەر هەستی پێناکات، هەرچەندە بوونی چەند هێمایەك ڕێگە خۆشکەر و زەمینەسازی بۆ ئەوە دەکەن کە ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە ئاشکرا بکەن، وەکو هاتنی (سابیر) بۆ لای (سەبری)ی کارەکتەری سەرەکی و هەروەها ئەو سندووقەی کە لە باوکی بۆ (سەبری) مابووەوە و کە نهێنییەکانی ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەی لەخۆ گرتبوو. ئەو ڕەمز و هێمایانە بەشێك بوون لە ئاماژەدان بەو هەڵوەشاندنە کۆمەڵایەتییەی کە کرۆکی ڕووداوەکە و گرێیە سەرەکییەکەی ڕۆمانەکە لە خۆ دەگرێت. بۆیە لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا ئەو هەڵوەشاندنە کۆمەڵایەتییە کە بەنهێنی ماوەتەوە ئاشکرا دەبێت و لایەنەکانی ڕوون دەبنەوە. ئەویش لەو کاتەدایە کە (سەبری) لە ڕێگەی دۆزینەوەی پارچە کاغەزێك لەناو سندووقەکەدا ئەوەی بۆ ڕوون دەبێتەوە کە باوکی کاتی خۆی ژنێکی دیکەی هێناوە و لەویش کوڕێکی بووە کە ناوی (سابیر)ە ((**بۆم ڕوون بووەتەوە بابە... باش باشم بۆ ڕوون بۆتەوە تۆ هاتیت مەنیجە ناوێکی بەسەزمانت لەخشتە برد.. ئاخۆ بزانە چ کچێکی کڵۆڵی بێ دەرەتان بووە و وەك نێچیرێك کەوتووەتە بەردەست. کە لەخشتەت برد. کچە سکی پڕ بوو . ئینجا تۆی میرزا و مەلازادەی وەچەی میرزا و مەلازادەکان . هاتیت لەترسی ئابڕووچوونی خۆت نەك ئەو. بەلاکۆڵان لەلای مەلایەك مارەت کرد**)) (ئەندێشەی مرۆڤێك، ٢٤١). لێرەدا هۆکاری ئەو ژنهێنانە ڕوون دەبێتەوە کە بەهۆی داوێنپیسی بووە و بەناچاری باوکی ئەو ژنەی هێناوە، بەتایبەتیش کە سکی پڕ بووە، بەڵام دوای ئەوەی کە کارەکەی لە بەرژەوەندیی خۆی تەواو

کردووە، ژنەی تەڵاق داوە ((**دوای ئەوە چۆنت مارە کرد. وەهاشت دەست پێوەنا و تەڵاقت دا. ئەی دیارە . مەنیجەیەکی کە ڕەنگە کارەکەرێك .. یا ڕەنگە کچی نانکەر و جلشۆرێکتان بووبێ. چۆن دەشێ ببێتە هاوسەری جەنابی میرزا و میرزازادە! لەمانەش هەمووش بە جەخارتر، هاتن مەنیجە هەش بەسەرە سك پڕەکەتان ، لە سۆفی عەبدوڵڵایەکی دەستەوستانی لە چەشنی مەنیجەکە خۆی مارەکرد ، ئینجا کە مەنیجەی ژنی سۆفی عەبدوڵڵا منداڵەکەی لەمەڕ تۆی بوو، سابیرەکەی کاکی لەمەڕ منی لێ دەرچوو**)) (ئەندێشەی مرۆڤێك، ٢٤١-٢٤٢).

کەواتە لێرەدا دووچاری دوو جۆرە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبینەوە:

١ـ هەڵوەشانەوەیەکی کۆمەڵایەتیی نێوان (سەبری) و (سابیر)دا کە هەردووکیان زڕبرای یەکن و لە یەك خێزاندان، بەڵام بەهۆی شاردنەوەی ئەو زانیارییانەوە بەوەیان نەزانیوە، بەمەش هەڵوەشانەوەیەکی خێزانی ڕوویداوە و کاریگەر و کارتێکردنەکانی تەوەری سەرەکی ڕووداوی ڕۆمانەکەیان پێکهێناوە.

٢ـ بەهۆی ئەوەی باوکی دوای مارەکردنی دایکی (سابیر)ەوە، هەر زوو تەڵاقی داوە، ئەمەش هەڵوەشانەوەیەکی دیکەی کۆمەڵایەتی لێکەوتۆتەوە. ئەو هەڵوەشانەوەیە چەند هۆکارێکی وەکو لادانی کۆمەڵایەتی لە پشتی بووە و شێوازی هەڵوەشاندنەوەکەش تەڵاقدان بووە. کە وەکو گرێیەکی سەرەکی ڕۆمانەکە لەسەرەتاوە تاکو کۆتایی بەنهێنی ماوەتەوە و لە دواجاردا ڕۆماننووس وەکو خاڵی وەرگەڕان و وەرچەرخانی ڕووداوە سەرەکییەکە ئاشکرای دەکات.

کەواتە دەکرێ بڵێین ئەو ڕۆمانە لەسەر بنچینەی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی چنینی ڕووداو و گێڕانەوەکەی بۆ کراوە و هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بووە بە پێکهێنەری سەرەکی دەق و لەپانتایی دەقدا ڕایەڵەکانی پەخش کراوەتەوە و لەڕێگەی هێماوە ئاماژەی بۆ کراوە و دواجاریش

ڕاستەوخۆ ئاشکرا کراوە و کە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر کارەکتەرەکان هەبووە.

ب ـ کۆچکردن:

حاڵەتێکی دیکە کە بووەتە هۆکاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دیاردەی (کۆچکردن) ، کۆچکردنیش واتە پچڕان و لێکترازانی مرۆڤێك لە خێزان و هاوڕێی و گەڕەك و شار و وڵاتەکەی ، بەهۆی کۆچکردن و دوورکەوتنەوە لێیان، نەتەوە یەکگرتووەکان وەك دیاردەیەکی جیهانی، کۆچکردنی بەم شێوەیە پێناسە کردووە ((بریتییە لە جموجۆڵی جوگرافی خەڵك یان تاکە کەس لەنێوان ناوچە و هەرێمەکاندا، کە گۆڕانی جێگەی نیشتەجێبوون بگرێتەوە، لەمیانەی کات و ماوەیەکی دیاریکراودا، بەواتایەکی دیکە بریتییە لە کۆچکردن و بەجێهێشتنی نیشتمانی دایك و ڕونان لە جێگا و هەرێمێکی دیکە بەمەبەستی مانەوە و درێژەدان بە ژیان لەو جێگایەدا)) (ڕاستگۆ محەمەد، ك ٢٠٠٨ ، ٣٨٤) بێگومان لەمەشدا کۆمەڵێك هۆکاری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی ڕۆڵی خۆی دەگێڕێت و گەلێك جار ئەو کەسانە ناچار بە کۆچکردن دەکەن کە ڕەنگە ئەوە بە حەز و ئارەزووی خۆیان نەبووبێت. ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەی کە لەمەشدا دێتەکایەوە، ئەگەرچی ماوەکەی درێژ بێت، بەڵام بە هەڵوەشانەوەیەکی کاتی لەقەڵەم دەدرێت، چونکە کەسەکە هەمیشە خانەوادە و هاوڕێ و گەڕەك و شار و وڵاتەکەی لەیادە و چاوەڕوانی ئەوە دەکات ئەو هۆکارانەی کە وایان کردووە کۆچ بکات بڕەوێتەوە، بۆ ئەوەی دووبارە بگەڕێتەوە و لەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە ڕزگاری بێت. یەکێك لە رووکارەکانی ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەی کە لە ئەنجامی کۆچ دێتەکایەوە لێکترازانە، بەو واتایەی لێکترازان لە خانەوادە و هاوڕێ و گەڕەك و شار و وڵات ئەگەر کاتەکەی هەر چەندە بخایەنێت، جۆرێك لە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەشێوەی کاتیش بێت دێنێتەکایەوە.

لەم ڕووەوە لە ڕۆمانی (**پێشمەرگە**)ی(**ڕەحیمی قازی**)دا جۆرێك لەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەی تێدا بەدی دەکرێت، کاتێك (پیرۆت و شێرکۆ) بەهۆی زوڵم و زۆری ئاغا و دواتر تۆڵەکردنەوەیان بە کوشتنی (مینە ئاغا) ناچار دەبن کۆچ بکەن و بەرەو شاری مهاباد بڕۆن، بەمەش لێکترازانێك لەگەڵ بنەماڵەکەیان و گوند و هاوڕێیەکانیان دێتەکایەوە. لەو جۆرە هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەدا بەهۆی ئازارەکانی دوورکەوتنەوە هەست و سۆزەکان دەورووژێن و پلەی نامۆبوون بە خۆیانەوە دەبینن و هەمیشە لەیادگەیاندا وێنەی ئەندامانی ماڵ و دۆست و هاوڕێیەکانیان ڕەنگدەداتەوە، ئەوەتا (پیرۆت) کە لەشاری مهابادە هەمیشە هەست بە گەڕانەوە بۆ گوند و ماڵباتەکەی دەکات و لە یادی ناچنەوە ((**پیرۆت لەو کاتەوە کە لە کانی سەوزە دەرکەوتبوو هیچ کاتێك باب و دایك و خوشك و براکانی لەبیر نەچووبوو**)) (پێشمەرگە، ١١٩) . بەڵام ئەو لێکترازانە زۆر ناخایەنێت و پیرۆت و هەڤاڵەکانی بەسەرکەوتوو بەرەو گوند و ماڵباتەکەیان دەگەڕێنەوە. ئەم کۆچکردنە کە لەم ڕۆمانەدا خراوەتەڕوو، کۆچکردنی ناوەخۆیی و کاتی بووە و لەدواجاردا گەڕاونەتەوە و کۆتایی بە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتییەکە هاتووە.

ئەم حاڵەتی کۆچکردنە لە ڕۆمانی (**ئاشتی کوردستان**)ی (**محەمەد ساڵح سەعید**)یشدا خراوەتەڕوو کاتێك خێزانی (مام زۆراب) بەهۆی کۆچکردنەوە دووچاری هەڵوەشانەوەیەکی دڵتەزێنی کۆمەڵایەتی دەبنەوە. ئەو کۆچکردنەی (مام زۆراب) بەزۆرەملێیە و بە ئارەزووی کوێخایە و مەبەست لێی پیشاندانی دەسەڵاتی خۆی و چاوترساندنی خەڵکی گوندەکەیە ((**ئێستەش تووشی گونڕەشی خۆم بووم، پێی لێ کردوومەتە کەوش و دەڵێت هەر دەبێت بڕۆیت و دێ بەجێ بهێڵیت .... دەڵێت سبەی لێرە بمێنیتەوە، بەیەك گوللە ساردت دەکەمەوە... منیش بە ناچاری بڕیارم داوە بچم بۆ شار ، بار ناکەم ، هەر خۆم**

دەڕۆم)) (ئاشتی کوردستان، ١٣) ئەم کۆچکردنە دەبێتە هۆکاری لێکترازانی (مام زۆراب) لە منداڵەکانی بەتایبەتیش (پیزە) کە بێ کەس و بێ سەرپەرشت دەمێنێتەوە و لەئەنجامدا لەلایەن (ڕۆستەمە سوور)ی کوێخا و (مینە)ی کوڕییەوە دەستدرێژی دەکرێتە سەری و سکی پڕ دەکرێت و لە ئەنجامیشدا بەدەستی برایەکەی دەکوژرێت و ئەویش کۆچ دەکات و خۆی دەشارێتەوە **((دەبا بڕۆم ...تەواو... کارم لێرە نەما... تا نەگیراوم.... هێشتا چەڕەدووکەڵ و زەهری هەلایی چەند ساڵ دیلی و سەربازی لەسنگم دەرنەچووە، تا دەردی زیندانیکردنیشی بچێتەوە سەر. جا بزانم لەکوێ جێم دەبێتەوە؟! ئەمجا بەگریانەوە (باوکم دەربەدەر ، تۆ شاربەدەر و ئەنگیوراو ، منیش خاك بەسەر))** (ئاشتی کوردستان، ١٧٦). دواییش باوکیشی لە شار لەساتی کارکردنیدا گیانی دەسپێرێت. ئەم هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەی لەم ڕۆمانەدا لەگەڵ ڕەوتی ڕووداوەکان تێکەڵ بووە و ئەرکی بەڕێوەبردنی ڕووداوەکانی لە ئەستۆ گرتووە، لە هەمان کاتیشدا کاریگەری و کارتێکردنی لەسەر ڕەفتار و کردەوەی کارەکتەرەکانەوە هەیە. بەم شێوەیە ئەو هەڵوەشانەوەیە، هەڵوەشانەوەیەکی قووڵ و پڕ لەناسۆر و تراژیدیایە کە دواجار لە خزمەتی ململانێیە چینایەتییەکەدا خراوەتە ڕوو و بەهۆیەوە زوڵم و ستەمی ئاغا و دەرەبەگ و لەپشتیانەوەش دەسەلات پیشان دراوە.

لە ڕۆمانی (**پەرستگەی دڵداری**)ی (**ئیسماعیل ڕەسوڵ**)دا (سۆفیا) کارەکتەری ڕۆمانەکە دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە، کاتێك بڕیاری ڕەدووکەوتن دەدات لەگەڵ کوڕێکی خەڵکی میسر بەناوی (سەرحان)و کۆچیش دەکات بۆ ئەو وڵاتە **((بڕیارێك بوو دای، نەشی دەویست پاشەکشێی لێ بکات.. ئێستا لەجاران ئازا و جەسوورترە! هەردووکیان بەوردی هەموو هەنگاوێکی خۆ ئامادەکردنیان خستە بەر لێکۆڵینەوە ، لەوانەش**

موسڵمانبوونی سۆفیا و مارە بڕینی.. هەموو شتێکیان بە نهێنی کۆتایی پێ هێنا دانیشتوانی پەنسیۆنەکە بەهیچ شتێکیان نەزانی، کە کاتی رۆیشتن داهات، سەرحان دەستی دایە جانتاکەیی و سۆفیاش بەخۆی و جانتاکەی بەگەڵی کەوت. نامەیەکی بەسۆزیان بۆ پوورە کاترین بەجێ هێشت، تێیدا هەموو شتێکیان بۆی روون کردەوە پاکانەی ئەم هەنگاوەی هاویشتوویانە کرد و داوای لێبووردنیان لێ کرد)) (پەرستگەی دڵداری، ١٧٩). ئەم جۆرە هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە لێکترازانێکی هەمیشەیی بەخۆیەوە بینیوە، چونکە کۆچکردنەکە، کۆچکردنی دەرەکی بووە و دوورکەوتنەوە لە وڵات بووە، جیا لەمەش بەنهێنی خانەوادەکەی بووە و ئەوان پێیان نەزانیوە، سەرەڕای ئەمەش کاریگەری ئایینیش یەکێك بووە لە هۆکارەکانی ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە کە رۆمانەکە کاری لەسەر کردووە. بەم شێوەیە هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییەکە بەهۆی کێشە و گرفتی کۆمەڵایەتی و گرفتە ئایینییەکان و کۆچکردنەوە لەناو رۆمانەکەدا خراونەتە ڕوو و شیکردنەوەیان بۆ کراوە.

ج. نەخۆشی و مردن:

نەخۆشی یەکێکە لەو گرفتانەی کە رووبەڕووی مرۆڤ دەبێتەوە و ((حاڵەتێکە لە دەرەوەی سروشتدایە کە دووچاری ئەندامانی جەستە و دەروونی مرۆڤ دەبێتەوە، کە دەبێتە هۆکاری ئەوەی کار و چالاکییەکانی ئەندامەکانی مرۆڤ چ لە ماوەیەکی کورت و چ لە ماوەیەکی درێژدا بوەستێنێ، لەئەنجامیشدا کەسی تووشبوو هەست بە ماندووبوون و لاوازبوون دەکات و توانای ئەوەی نامێنێت کارەکانی رۆژانەی خۆی بەشێوەی دروست و سروشتی راپەڕێنێت)) (فداء ابو حسن، ٢٠١٥، ١). بەم شێوەیە نەخۆشی یەکێکە لەو هۆکارانەی کە کاریگەرییان لەسەر هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەیە، چونکە کەسی نەخۆش لە رووی کۆمەڵایەتییەوە سروشتی نابێت و گەلێك جار

لە دەوروبەرەکەی دادەبڕێت، یاخود بەهۆی نەخۆشی درێژخایەن و کوشندەوە دووچاری لێکترازان و هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێتەوە. رۆماننووسان بۆ پیشاندانی رۆڵ و کاری کارەکتەرەکانیان بەشێوەیەکی واقیعی زۆر جار پەنا بۆ نەخۆشی دەبەن و بەشێك لە رووداوەکانیان پێ دەگێڕنەوە.

لەم سۆنگەیەوە لە رۆمانی (**هەرەس**)ی (**موکری**)دا هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر رەوتی رووداوەکاندا هەیە و بەهۆیەوە رووداوەکان لە وێستگەیەکەوە بۆ وێستگەیەکی دیکە هەنگاو دەنێن، بەهەمان شێوە ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییانە کاریگەری و کارتێکردنێکی گەورەشیان لەسەر ژیان و گوزەرانی کارەکتەرەکانەوە هەیە. لە سەرەتای رۆمانەکەشدا رووبەڕووی هەڵوەشانەوەیەکی کۆمەڵایەتی دەبینەوە کە دووچاری بنەماڵەی (حەمە) دەبێتەوە، لەکاتێکدا ئەوان بەهۆکاری سیاسییەوە لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە کۆچیان کردووە و هاتوونەتە شاری کەرکووك لە باشووری کوردستان و لەوێش ژیانێکی مەمرەو مەژی بەسەر دەبەن، (حەمە) لەگەڵ (سمایل)ی برای دەبن بۆ دابینکردنی بژێوییان خەریکی کاری حەمباڵی، هەر بەهۆی ئەو کارەو لێکەوتەکانییەوە دووچاری هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبنەوە، ئەمەش لەکاتێکدایە کە (حەمە) بەدوای (سمایل)دا دەچێتە مەیدانی کرێکارانەوە لەوێش تووشی گرەوێك دەبێتەوە لە هەڵگرتنی فەردەوە و لەئەنجامدا پێی دەخزێت و دەکەوێتە خوارەوە. ئیدی لەگەڵ ئەم کەوتنەیدا (حەمە) پشتی دەشکێت و رەوانەی نەخۆشخانە دەکرێت بۆ چارەسەری وەرگرتن ((**حەمە لەخۆ چووبوو.. بردیانە خەستەخانە... مانگێ دووان سییان چوار ، حەمە لە نەخۆشخانەدا مایەوە لە خراپەوە بۆ خراپتر دەچوو.. هێنایانەوە بۆ ماڵ نەیدەتوانی بزوێت**)) (هەرەس، ٦٧). ئەم نەخۆشکەوتنەی (حەمە) و لەناو جێگادا کەوتنی، هۆکاری سەرەکی

هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی دەبێت کە دووچاری ئەو خانەوادەیە دەبێتەوە و لێکی هەڵدەوەشێنێتەوە، چونکە لەئەنجامی ئەوەی کە (حەمە) سەرەڕای ئەوەی بەهۆی نەخۆشییەکەوە لەجێگا کەوتبوو، دڵیشی زۆر ناسك ببوو هەمیشە بیانووی بە (سمایل)ی برای دەگرت ((**حەمە لە هەموو شتێ ناڕازی بوو ، لە خۆی ، لە خەجێ، هەتا لە گریانەکەی ئەحمەدیش ..هەر دەیبۆڵاند، تووڕە دەبوو، هەرچییەکی بەردەست کەوتبا تێیانی دەگرت، دەیشکاند، جنێوی دەدا، ڕۆژێ سمایل دیقی کرد و هاتە زمان: کاکە ناشکور مەبە... هەر ئەوەندەم لەدەس دێ، خۆ تۆ بەتەنها نیت... تۆ و خەجێ و ئەحمەد و ... حەمە نەیهێشت سمایل قسەکەی تەواو بکات: ـ بەڵێ ... بەڵێ .. سمایل حاڵی بووم ... ئەمە دنیایە ... وا چاو لە دەستی تۆم ! خوایە مەرگ**)) (هەرەس، ٦٧-٦٨)، ئیدی لەو ڕووداوەوە کە لێکەوتەی نەخۆشییەکەی بوو، دڵی دەشکێت ، بۆیە لە دەرفەتێکدا لەگەڵ (خەجێ) و (ئەحمەد)ی کوڕیدا بەجێی دەهێڵێت و دەچنە شاری بەغدا ، لە بەرانبەریشدا ڕۆماننووس دیمەنەکانی گەڕانەوەی (سمایل) پیشان دەدات کە ئەو کاتەی لەدەرەوە بووە، ئەوان ڕۆیشتوون و لێکدابڕانە ((**کە سمایل گەڕایەوە سەر هەواری خاڵی! شپرزەیی زمانی بەست، بە لاڵەپەتێیانەوە لە هاوسێیەکانی پرسی، هەر ئەوەندەیان پێ وت: نازانین (فرایمە ـ جوولەکە ـمان بینی، شتەکانی دەگواستەوە، پاشان خەجێ کرێ خانووەکەی دایە خاوەن حەوشەکە بە هەناسە سواری و گریانەوە خوا حافیزی و گەردن ئازادی لێ کردین... ڕۆیشتن.... سمایل سەری لێ تێکچوو، بۆ یەکەم جار هەستی بێ مانایی و بێ تامیی ژیان کرد**))(هەرەس، ٧٥) ئیدی بە شاراندا بەدوایدا گەڕا، بۆ ئەوەی بیدۆزێتەوە و داوای لێبووردنی لێ بکات و ئاشت ببنەوە، بەڵام کار لەکار ترازابوو، کاتێك لە شاری بەغدا ئەوانی دۆزییەوە، (حەمە) بارودۆخی زۆر تێکچووبوو لە نەخۆشخانە خەوێندرابوو، خۆشی تووشی نەخۆشی بوو لە

نەخۆشخانە خەوێندرا، بۆیە کەسیان بەوە رانەگەیشتن گەردن ئازاییش لەیەکدی بکەن و کۆچی دواییان کرد. لێرەدا ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە کاریگەرییەکی گەورە لە سەر ژیانی (خەجێ) و کوڕەکەی بەجێ دەهێڵێت و قورسایی باری گوزەرانی ژیان دەکەوێتە سەری و کاریگەری لەسەر ڕووداوەکانی دواتریشدا دەبێت. لەمەشدا ڕۆماننووس سوودی لە چەمکی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی وەرگرتووە بۆ کار و کردەوەکانی کارەکتەرەکانی و پیشاندانی لایەنی چەوساوەیی و بێ وەی بوونیان.

لە ڕۆمانی (**کوێخا سێویێ**)ی (**عەزیزی مەلای ڕەش**)دا لە دیمەنێکدا ڕۆماننووس ئاماژە بە جۆرێکی دیکەی ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە دەکات کە لەناوخۆی خێزانەوە ڕوویانداوە، ئەویش خێزانی (حاجی مام شێخ)ە کە لەوپەڕی دەوڵەمەندییەوە، هەژار دەبنەوە و هەڵوەشانەوەیەکی گەورەش لەناو خودی بنەماڵەکەی دێتەکایەوە. هۆکارەکانی ئەو هەڵوەشانەوەیەش لەلایەکەوە بەهۆی بڵاوبوونەوەی (نەخۆشی گرانەتا)یە کە لەناوچەکە بڵاوبوویتەوە و بەهۆیەوە بەشێك لە ئەندامانی خێزانەکەیان لەدەست داوە. ئەمەش لەسەر زاری (بەگم)ی ژنە گەورەی (حاجی)یەوە دەخرێتەڕوو ((**لەماڵی ئێمە منداڵەکانمان بە بتوونی کەوتن. پێنجی من و دووی کابانی هەوێم. تەنیا من و حاجی و کابان بە پێوە ماین**)) (کوێخا سێوێ، ١٦٨). لەلایەکی دیکەشەوە بەهۆی داوێنپیسی ژنە بچووکەکەی (حاجی) کە ناوی (کابان) بوو ئەو لێکترازانە دروست دەبێت. ئەنجامی ئەو لادانە کۆمەڵایەتیەش بەکوشتنی هەردووکیان تەواو دەبێت، لێرەوە دەبینین هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەهۆی نەخۆشی و لادانی کۆمەڵایەتییەوە بنەماڵەیەك سەرگەردان دەکەن و وا هەژاریان دەکەن تا سواڵ بکەن بۆ ئەوەی ژیان و گوزەرانیان بەڕێ بکەن. بە واتایەکی دیکە هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی سەرەڕای لایەنە

ڕۆحییەکەیەوە. کاریگەرییەکی گەورەشی لەسەر لایەنی ماددی داناوە و لە دەوڵەمەندییەوە بەرەو هەژاری بردوون و تەواوی ژیانیانی گۆڕیوە و ناچاری بە سواڵکردنیش کردوون، لێرەشدا ڕۆماننووس سەرکەوتووانە شوێنەوارەکانی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی نیشان داوە و کاریگەری و کارتێکردنەکانی لەسەر ئەندامانی خێزانەکە ڕوونکردۆتەوە.

ئەنجامەکان

گرنگترین ئەو ئەنجامانەی لە لێکۆڵینەوەکەدا بە دەستمان هێناون، لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەیانخەینە ڕوو:

١ـ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی وەکو چەمکێك لەناو رووداوی رۆمانەکاندا بەکارهاتووە و کاریگەری و کارتێکردنەکانی خراوەتە ڕوو، رۆماننووس سوودیان لێ وەرگرتووە و لەناو رووداو و گێڕانەوەکاندا مەزرایاندوویانە و شوێنەوارەکانی لەسەر کارەکتەرەکانیان روون کردۆتەوە.

٢ـ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بووەتە بنچینە و بناغەی پێکهێنانی رووداوی سەرەکی بەشێك لە دەقەکانی رۆمانی کوردی و بەهۆیەوە سەرجەم ڕایەڵەکانی رووداوەکە لەسەر لێکەوتەکانی ئەو هەڵوەشاندنەوە کۆمەڵایەتییە داڕێژراوە، لەوانەش رۆمانی (ئەندێشەی مرۆڤێك)ی (حسێن عارف).

٣ـ بارودۆخی سیاسی کاریگەری هەبووە لەسەر لایەنە کۆمەڵایەتییەکە، ئەو کاریگەرییەش لە بوونی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتیدا بەدیار کەوتووە. بەو واتایەی بارودۆخی سیاسی هۆکارێك بووە بۆ دروستبوونی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی.

٤ـ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی لەناو سیستەمی کۆمەڵایەتی کار دەکات و بارودۆخی کۆمەڵایەتی کاریگەر دەبێت بە دەرئەنجامەکانی ئەو هەڵوەشانەوەیە، لە زۆرێك لەو رۆمانانەی کە وەرگیراون، تەڵاق یەکێك بووە لە زۆرترین ئەو هۆکارانەی کە بوونەتە دروستبوونی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی، لە بەرانبەردا (نەخۆشی) کەمتر ئەو رۆڵەی گێڕاوە، هەر چەندە نەخۆشیش وەکو هۆکارێکی گرینگ رۆڵی لە دروستبوونی هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی هەبووە.

٥ـ کۆچکردن وەکو دیاردەیەك لەلایەن رۆماننووسانەوە ئاوڕی لێدراوەتەوە و هۆکار و ئەنجامەکانیان لە دووتوێی رووداوەکاندا خستۆتەڕوو،

بەتایبەتیش لێکەوتەکانی ئەو کۆچکردنە کە بووەتە هۆکارێك بۆ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی و هۆکار و ئەنجامەکانیان خستۆتەڕوو.

٦ـ نەخۆشکەوتن و مردن کاریگەرییان لەسەر چارەنووسی کارەکتەرەکان هەبووە، هەر چەندە لەناو رۆمانەکاندا رۆڵی نەخۆشکەوتن لەچاو فاکتەرەکانی دیکە کەمترە، لەگەڵ ئەوەشدا لە بەشێك لە رووداوەکاندا وەکو هۆکارێك بۆ هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایەتی بەشداربوونە.

سەرچاوە:

یەکەم-بەزمانی کوردی:

أ : کتێب:

١. ئەحمەد، ئیبراهیم (٢٠١٠)، ژانی گەل، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی پێنجەم، هەولێر .
٢. ئەلحەسەن، د. ئیحسان محەمەد (٢٠١٢)، ئینسایکلۆپیدیای کۆمەڵناسی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی.
٣. ڕەسوڵ، ئیسماعیل (١٩٩٠)، پەرستگەی دڵداری، دار الحریة للطباعة، بغداد.
٤. بەرزنجی، حسام (١٩٨٨)، کانگەی بەڵا، مطبعة الحوداث، بغداد.
٥. عارف، حسین (٢٠١١)، ئەندێشەی مرۆڤێك، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر.
٦. عارف، حسین (٢٠١١)، شار، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر.
٧. کریم، رزگار (٢٠٠٧)، فەرهەنگی ژیر، سلێمانی.
٨. سیوەیلی، ڕێبوار (٢٠٠٠)، سۆفیستەکان لە ستایشی فەلسەفەی کەمایەتیدا، چ٢، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
٩. قازی، ڕەحیمی (٢٠٠٨)، پێشمەرگە، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی سێیەم، هەولێر.
١٠. مەلا ئیسماعیل، شەوکەت (٢٠٠٧)، فەرهەنگی شوان، التفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن .
١١. مەلای ڕەش، عەزیزی (١٩٨٦)، کوێخا سێوێ، الأمانة العامة للثقافة و الشباب، هەولێر.
١٢. عەبدوڵڵا، غەفور ساڵح (٢٠٠٩)، توانەوە، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپی دووەم، هەولێر.

١٣. عەبدوڵڵا، کاروان (٢٠٠٣)، هەژان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
١٤. پێندرۆیی، محمد ساڵح (٢٠١٠)، فەرهەنگا کانی، هەولێر.
١٥. موکری (٢٠٠٨)، سەگوەڕ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی شەشەم، هەولێر.
١٦. سەعید، محەمەد ساڵح (٢٠٠٤)، ئاشتیی کوردستان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپی دووەم، هەولێر.
١٧. موکری (١٩٩٨)، هەرەس، چاپخانەی بێسارانی، چاپی سێیەم، سلێمانی.
١٨. هەژار (١٣٨٤)، هەنبانە بۆرینە ـ فەرهەنگی کردی ـ فارسی، چاپی چوارەم، چاپخانەی انتشارات سروش، تاران.

ب: ڕۆژنامە و گۆڤار:

١٩. ئەحمەد، دانا (٢٠٠٧)، چەمکی کۆمەڵگا و کۆمەڵگای بەجیهانیبوون، گۆڤاری (ڕۆشنگەری)، ژ (٢١).
٢٠. محەمەد، ڕاستگۆ (٢٠٠٨)، کۆچ: کاردانەوە لەبەرانبەر کێشە و گرفتە هەمەجۆرەکانی دنیای گەنجان و لاوان، گۆڤاری (کۆچ) ژمارە (٩).

ج: نامەی ئەکادیمی:

٢١. یوسف، حەسەن (٢٠١٢)، ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە ڕۆمانەکانی (عەتا نەهایی)دا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان ـ زانکۆی سەلاحەدین.

دووەم- بەزمانی عەرەبی:

أ : کتێب:

٢٢. احمد، امل حسن (٢٠١٥)، علم الأجتماع المعرفة، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان .
٢٣. دريدا، جاك (١٩٨٨)، الكتابة والاختلاف، ت: كاظم جهاد، دار توبقال، المغرب.

٢٤. حسن، أ.د.سمير ابراهيم(٢٠١٢)، تمهيد في علم الاجتماع، دار المسيرة للنشر و التوزيع و الطباعة، الطبعة الأولى.
٢٥. ابو عوف، عبدالرحمن(١٩٩٦)، فصول في النقد و الأدب، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ص ٦١.
٢٦. خليل، معن(٢٠٠٥)، التفكك الأجتماعي، دار الشروق للنشر والتوزيع، ط.
٢٧. فرح وعبدالجواد، ا.د. محمد سعيد، ا.د.مصطفى خلف(٢٠٠٩)، علم اجتماع الأدب، دار المسيرة للنشر والتوزيع والطباعة، عمان.
٢٨. البعلبكي، منير(٢٠٠٣)، د. روحي البعلبكي، المورد القريب، دار العلم للملاين، الطبعة الثانية عشر، بيروت ـ لبنان.
٢٩. زيرافا، ميشيل(٢٠٠٥)، الادب القصصي الرواية والواقع الأجتماعي، الطبعة الأولى ـ بغداد.

ب: ڕۆژنامە و گۆڤار:

٣٠. ليلي، ايديو(٢٠١٣)، التفكك الأسري واثره على البناء النفسي والشخصي للطفل، مجلة العلوم الأنسانية والأجتماعية، العدد الحادي عشر / جوان.

سێیەم: بە زمانی فارسی:

٣١. احمدی، بابك(١٣٨٦)، ساختار و تاويل متن، چاپ نهم، تهران.

چوارەم: ئینتەرنێت:

٣٢. ابو حسن، فداء(٢٠١٥)، تعريف المرض.

https://mawdoo3.com.

٣٣. ملاح، د. امل ابراهيم(٢٠٢٢)، التفكك الاجتماعي.

https://www.almothaqaf.com.

ملخص البحث

التفكك الأجتماعي في الرواية الكوردية

التفكك الأجتماعي عبارة عن منهج يعمل على البنيان الأجتماعي وسوف يعيد بناءها من جديد، وفي احيان كثيرة يحول حياة الأنسان من حالة الى حالة أخرى. وهذه الظروف تتكون من نتيجة المشاكل الأجتماعية ويمكن علاج هذه الحالات بواسطة التغير والنمو الأجتماعي. مع العلم (التفكك الأجتماعي) بنوع من الأنواع يعالج المشاكل، لكن وفي نفس الوقت يمكن ان يعكس الحالة السلبية. لذا فأن مفهوم التفكك الأجتماعي يظهر نفسه بشكل سلبي، وفي احيان كثيرة يكون علاج لاارادي في حل المشاكل الأجتماعية.

ومن هذا المرصد للرواية من حيث الأنماط الأخرى لها دور اكبر في عرض وتجسيد حالات التحليل الأجتماعي. لان الرواية وبطبيعتها نمط متجدد (عصري) عن طريق التكنيكات الكثيرة وطول كيانات يسهل هذه الفرصة، حيث وصفا بدقة كاملة الأطراف وابعاد التفكك الأجتماعي. ويرسم صورة واضحة لدى القارئ، من حيث فعالية وتأثير هذه الحالات من التفكك الأجتماعي على الفرد والمجتمع.

الكلمات الدالة: الرواية، التفكك، التفكك الأجتماعي، الأوضاع السياسية، الأوضاع الأجتماعية

Abstract
Social disintegration in the Kurdish novel

Social disintegration is a method that works on the social structure and will rebuild it again, and in many cases, it transforms human life from one state to another. These conditions consist of the result of social problems and these cases can be treated by change and social growth. Knowing (social disintegration) of a kind that treats problems, but at the same time can reverse the state of negativity. Therefore, the concept of social disintegration manifests itself in a negative way, and in many cases, it is an involuntary remedy in solving social problems.

From this observatory, the novel in terms of other styles has a greater role in presenting and embodying cases of social analysis. Because the novel and by its nature a renewed (modern) style through the many techniques and the length of the entities facilitates this opportunity, as they describe with complete accuracy the parties and dimensions of social disintegration. And draws a clear picture for the reader, in terms of the effectiveness and impact of these cases of social disintegration on the individual and society.

Key words: the novel, disintegration, social disintegration, political conditions, social conditions

المسألة القومية
في ضوء خطاب الإسلام السياسي

أ.م. د. سربست نبي
أستاذ الفلسفة السياسية، كلية التربية ، جامعة كوية
sarnabi@gmail.com

الملخص

تكشف تلك المفارقة الصارخة حجم وعمق المأساة، التي تعرّض لها الكورد تاريخياً من قبل أنظمة سياسية، اتخذت من الدين الإسلامي ومن خطابه المقدّس منهجاً ومبرراً لممارسة سياسات الإنكار والقهر والإبادة حتى الآن. وفي الوقت نفسه انخرطت معظم التيارات وأحزاب وحركات الإسلام السياسي وتوّحدت خلف تلك الأنظمة في تبرير ممارساتها السياسية القمعية بحق الشعب الكوردي في كل مكان والتنكر للمحنة الإنسانية للكورد، بل وتمادى رموزها وقادتها في تكفيرهم لأنهم ناهضوا الاستبداد وانتفضوا بوجه القمع.

يجادل هذا البحث في أن البنية الأيديولوجية للتفكير السياسي السائد لدى الإسلاميين والمصادرات العقدية، التي تستبد بخطابهم، تتعارض مع متطلبات الخطاب الديمقراطي والتحرري للقضية الكوردية ومع أهدافها السياسية، وأن الانحياز إلى مطالب خطاب الإسلام السياسي والقبول بمصادراته الأيديولوجية يشكّل استلاباً للوعي القومي بالضرورة.

إن ما يرنو إليه هذا النقاش هو الإجابة على السؤال التالي: هل يفي خطاب الإسلام السياسي بمتطلبات المسألة القومية للأمة الكوردية وأهدافها في التحرر والمساواة والتقدم؟ تقول الفرضية المعاكسة، التي ينحاز البحث إليها، إن

المرجعية السياسية والأيديولوجية، التي اعتمدها التيار الإسلامي الكوردي لا تنطوي على أيّ اعتراف جادّ وحقيقي بحق الأمة الكوردية في تقرير مصيرها بنفسها وبمعزل عن الوصاية السياسية والأيديولوجية لمشروع (الأمة) الإسلامية، التي تشكّل الدول الشريكة في ممارسة سياسات القمع والإنكار بحق الهوية الكوردية، جزءاً كبيراً ومهيمناً منها.

الكلمات الدالة:

إسلام سياسي، كوردستان، القضية الكوردية، الإخوان المسلمين، الحركات الإسلامية، الخطاب القومي، الحداثة، التعددية.

- مقدمة.

هل يمكن عزل مظاهر انحرافات وعي الانتماء لدى جمهور المسلمين وبعض التيارات السياسية، التي نشهدها كثيراً في المجتمعات الكوردستانية عن رحمها الأيديولوجي الأصلي المسمى بالإسلام السياسي؟ وهل مسوّغٌ، بالمعنيين المعرفي والسياسي، الحديث عن إسلام سياسي قومي تتسق مطالبه الأيديولوجية والعملية مع المصالح السياسية والتاريخية للقومية الكوردية؟ وهل يقدّم خطاب الإسلام السياسي عموماً بديلاً تاريخياً وحلاً عادلاً للمسألة القومية في المجتمعات الإسلامية، وبوجه خاص مسألة الأمة الكوردية، التي تدين في معظمها بالدين الإسلامي، باختلاف عقائده المذهبية وتعاني، في الوقت نفسه، قهراً قومياً وتنكراً من قبل أنظمة سياسية (عربية، فارسية، تركية) لطالما احتكرت في نفسها شرعية الحديث باسم الدين الإسلامي؟ إن المفارقة التراجيدية التي أثارت انتباه الكثير من المهتمين، هي تلك الناشئة عن حقيقة أنه منذ أكثر من قرن وحتى هذه البرهة، تمارس تلك الأنظمة، حروب إبادة بحق الكورد، لا هوادة فيها "وكأنهم جسم غريب وشاذّ لا يستحق البقاء" أمام أنظار الدول

والمجتمعات الإسلامية، دون أيّة استنكار أو إدانة، ودون أن تتحرك ساكناً، في الوقت، الذي سارعت فيه الدول والمجتمعات التي حاربها الكورد أنفسهم في وقت من الأوقات، باسم الإسلام، للدفاع عن الكورد وحمايتهم من دول "أمة الإسلام" التي ينتمون إليها. كما منحوا حريات ثقافية ولغوية واعترافاً بهويتهم في تلك الدول" ديار الكفر" كما لم يمنحوا مثلها في أيّة دولة من دول " ديار الإسلام" المتسلطة على أرضهم ووطنهم المجزأ.! (انظر: العبدولي، ٢٠٠٧، ١٠)

تكشف تلك المفارقة الصارخة حجم وعمق المأساة، التي تعرّض لها الكورد تاريخياً من قبل أنظمة سياسية، اتخذت من الدين الإسلامي ومن خطابه المقدّس منهجاً ومبرراً لممارسة سياسات الإنكار والقهر والإبادة حتى الآن. وفي الوقت نفسه انخرطت معظم التيارات وأحزاب وحركات الإسلام السياسي وتوّحدت خلف تلك الأنظمة في تبرير ممارساتها السياسية القمعية بحق الشعب الكوردي في كل مكان والتنكر للمحنة الإنسانية للكورد، بل وتمادى رموزها وقادتها في تكفيرهم لأنهم ناهضوا الاستبداد وانتفضوا بوجه القمع. فقد صرّح **مأمون الهضيبي** المرشد العام للإخوان" في المؤتمر العام للمرشدين أثناء حرب الخليج الثانية بأن الكورد انقلبوا على الدين الإسلامي وخرجوا منه" (سويلي، وآخرون ، ٢٠١١، ٨١)

كذلك وصف زعيم ومنظّر **حركة النهضة** التونسية، الإخواني **راشد الغنوشي**، القضية الكوردية بـ **الفتنة الكوردية**. وهذا ما كان عليه موقف الإسلام السياسي بوجه عام من انتفاضة الكورد ضد نظام صدام حسين القمعي عام ١٩٩١م. ثم حين أعلن البرلمان الكوردي عام ١٩٩٢م، المشكّل حديثاً، الفيدرالية سارعت معظم قوى الإسلام السياسي في العالم العربي إلى شيْطنته والوقوف ضده. وتكمن السخرية الصارخة في موقف الإخواني الفلسطيني **أحمد ياسين**، مؤسس حركة حماس، الذي استمات في سبيل إعلان دولة على

مساحة أقلّ من ربع مساحة إقليم كوردستان، في الوقت الذي استنكر فيه على الكورد إعلان إقليم فيدرالي قائلاً" إن الشيء الذي يحدث في" شمال العراق" هو إسرائيل ثانية في المنطقة، وعلى العرب أن يكونوا على علم بذلك ويكونوا حذرين" (انظر: البوتاني، ٢٠٢٢ ، ١١٤)

لقد أطلق أحمد ياسين صرخته التحذيرية تلك بصفته إسلامياً عروبيّاً، من الطراز البعثي، لا يجد أيّ مبرر للفصل بين العروبة والإسلام لديه، والحال حين قتل هذا الأخير على يد القوات الإسرائيلية لم يأبه قطّ إسلاميو كوردستان بتصريحه المناهض لحق الشعب الكوردي في تقرير مصيره واستطاعوا بسهولة تعليق العمل بموجب إنتمائهم القومي، وانحازوا بشدّة لإسلاميتهم الكوزموبوليتكية، فأقاموا المآتم وسرادق العزاء لمصرعه، وهذا الموقف له مغزاه العميق على صعيد تفكيك وعي الإسلام السياسي الكوردي بالانتماء.

يجادل هذا البحث في أن البنية الأيديولوجية للتفكير السياسي السائد لدى الإسلاميين والمصادرات العقدية، التي تستبد بخطابهم، تتعارض مع متطلبات الخطاب الديمقراطي والتحرري للقضية الكوردية ومع أهدافها السياسية، وأن الانحياز إلى مطالب خطاب الإسلام السياسي والقبول بمصادراته الأيديولوجية يشكّل استلاباً للوعي القومي بالضرورة، لأن هذا الموقف في الأصل يقتضي التخلي وحتى التبرؤ من المرجعيات الفكرية والتقاليد السياسية التي تكرّس وعياً بالانتماء القومي. كما إن استخدام الصفة القومية أو اللغة في التعريف بهذا الخطاب والترويج له لا ينتج خطاباً قومياً وسياسياً- تحررياً في الإسلام، مختلفاً عن مرجعيته الكوزموبوليتكية. والدليل على ذلك إن هذا الخطاب الذي يُعاد إنتاجه والترويج له في المجتمع القومي يتأسس على أرضية أو بنية أيديولوجية وقومية مركزية لا تسمح بأي انزياح أو توليد رؤية متميزة تؤسس لتفكير قومي مستقل، ولوعيّ بالهوية مغاير عن الوعي بالانتماء للجماعة

الإسلامية، ولربما يسمح بتنوع نسبي في الأسماء والمحمولات، لكن هذه الأخيرة تظلّ مقيدة إلى المصدر في نهاية المطاف، وتستمد عن أصل أيديولوجي واحد.

إن ما يرنو إليه هذا النقاش هو الإجابة على السؤال التالي: هل يفي خطاب الإسلام السياسي بمتطلبات المسألة القومية للأمة الكوردية وأهدافها في التحرر والمساواة والتقدم؟ تقول الفرضية المعاكسة، التي ينحاز البحث إليها، إن المرجعية السياسية والأيديولوجية، التي اعتمدها التيار الإسلامي الكوردي لا تنطوي على أيّ اعتراف جادّ وحقيقي بحق الأمة الكوردية في تقرير مصيرها بنفسها وبمعزل عن الوصاية السياسية والأيديولوجية لمشروع(الأمة) الإسلامية، التي تشكّل الدول الشريكة في ممارسة سياسات القمع والإنكار بحق الهوية الكوردية، جزءاً كبيراً ومهيمناً منها.

فضلاً عن ذلك، فإن من شأن اعتماد هذا النسق الأيديولوجي من المفاهيم السياسية أن يحدث انقساماً في الوعي القومي بالانتماء وتمييزاً على أساس الهويّة الدينية والمذهبية في المجتمع القومي، ويكرّس هيمنة هوية أكثرية مذهبية وتفوقها على حساب وعي الانتماء القومي الشامل، لاسيما وأن خطاب أحزاب الإسلام السياسي يمنح في هذا السياق أهمية للانتماء الديني والمذهبي وأولوية على أيّ انتماء آخر، بحيث يفرز دينامية تواصلية وتضامن نحو الآخر، غير الكوردي، لكن المسلم السني، خارج حدود الهوية القومية، باتجاه التماه معه سياسياً ووجدانياً، على حساب التضامن القومي مع (النحن) المختلف دينياً ومعتقداً. وتعكس هشاشة التضامن الإنساني والسياسي من قبل تيارات الإسلام السياسي ولامبالاتها إزاء المحن والمآسي، التي تعرضت لها الأقليات الدينية في كوردستان على يد الجماعات المتطرفة، هذه الازدواجية المعيارية في وعي الانتماء لديها، في الوقت، الذي كانت لا تتردد فيه بإثارة مظاهرات من

الاحتجاج الصاخب في الشارع الكوردي تضامناً مع معاناة مسلمي **الروهينغيا** أو **غزة**!!

- مفهوم الإسلام السياسي.

مفهوم (الإسلام السياسي) مفهوم فضفاض ينسحب على طيف واسع من التيارات والحركات السياسية المنظمة، التي تعتقد بالإسلام لا كمجرد دين أو معتقد آخروي، إنما أبعد من ذلك كنظام سياسي شامل للحكم. ويستلهم هذا الخطاب رؤيته للحكم والسياسة من الشريعة الإسلامية، التي نجد ترجمة نظرية لها لدى السنة في مفهوم (الحاكمية الإلهية) وكذلك لدى الشيعة في مفهوم (ولاية الفقيه) مثالاً. يعترف مؤلف كتاب "**الإسلام السياسي**" في مقدمة الطبعة الثالثة (العشماوي، ١٩٩٦، ٦) قائلاً: إنه استخدم في هذا الكتاب عنوان " الإسلام السياسي " لأول مرة، كصفة للجماعات والهيئات التي تهدف إلى السياسة أساساً، وترمي إلى الحزبية أصلاً، وإن غلّفت أهدافها بأردية من الدين وبأقنعة من الشريعة، فتقول تارة إن السياسة جزء من الإسلام أو تقول تارة أخرى إن العمل السياسي فريضة على المسلم، وهي مقولات يهدف الكاتب إلى تفنيدها في كتابه، كما يصرّح. يظلّ هذا التوصيف صحيحاً إذا اقتصرنا لدى النظر إلى الإسلام السياسي بوصفه ظاهرة حركية منظمة، دون الاهتمام به كظاهرة فكرية وأيديولوجية تستبد باتجاهات التفكير لدى شطر كبير من المؤمنين المسلمين دون أن ينخرطوا قط في أيّ نشاط سياسي أو تنظيمي معين. ويتجلّى ذلك لديهم في أشكال التضامن العفوي وفي المشاعر وأنماط السلوك الرمزية، التي تعكس شكلاً من أشكال الحنين النوستلجي إلى استعادة أمجاد السلطة أو الخلافة الإسلامية. وهذا الشكل الأولي من الوعي السياسي الثاوي في الوعي الاجتماعي المشترك هو الذي يفسر الحماسة، التي أبدتها بعض القطاعات أو

البيئات الاجتماعية في سوريا والعراق للعيش بظلّ سلطة الدولة الإسلامية (داعش).

الإسلام السياسي هو ظاهرة أعمّ من مجرّد تنظيم حركي يستلهم عمله من برنامج سياسي وعقائدي معين، إنه خطاب أيديولوجي وسياسي شامل يتناول أسئلة وتحدّيات معاصرة مقيّدة إلى قيم وأجوبة تنتمي إلى القرن السابع الميلادي وما بعده بقليل، ويحاول أن يجد حلولاً لتحدّيات عصره وصراعاته عبر الإحالة إلى صراعات ذلك الزمن وخبراته المتوارثة. ومع ذلك ينبغي الحذر من التقرير والأحكام المتسرعة بهذا الخصوص" فالإسلام السياسي، ليس مجرد ظاهرة غريبة ونائية عن الزمان والمكان، فهي مرتبطة ارتباطاً حميمياً مع قضايا معاصرة، سياسية واجتماعية واقتصادية، وأخلاقية ذات اهتمام قريب من الاهتمام العالمي الشامل." (فوللر، ٢٠٠٦، ١٨)

حريّ بنا إذن أن نبحث عن الجذور الحقيقية لهذه الظاهرة في الحياة الاجتماعية والسياسية الراهنة وتناقضاتها، فهي وإن ارتدّت إهاب معضلات فوق تاريخية وراحت تبحث عن شرعيتها التاريخية بوصفها امتداداً لقداسة المشروع الأولي ومواصلة له، تبقى منتمية إلى واقعها الراهن، ويظلّ السؤال الأهم بنظرنا، هو لماذا اتخذت تلك التناقضات والصراعات الواقعية شكلاً دينياً وعقيدياً في خطاب الإسلام السياسي؟ ولمَ مثّل الدين سردية خلاصية في نظر جمهور واسع من المؤمنين، تنافس بشدة السرديات والعقائد السياسية الأخرى في المجتمعات الإسلامية؟ وبوجه خاص باتت تشكلّ تحديّاً أمام نفوذ الخطاب القومي الكوردي، لاسيما في كوردستان الجنوبية والشمالية؟

من جانب آخر، ينسب عدد من المؤرخين إلى المستشرقين الإنكليز الفضل في صياغة مفهوم **الإسلام السياسي** الحديث لمآرب أيديولوجية واستعمارية، وبموازاته يعزو عدد آخر إلى الدور الأمريكي الأهمية الكبرى في

تشجيع حركات الإسلام السياسي وانتشارها في عصرنا. ولعل إحدى أهم تلك المقاربات هي لمؤلف كتاب" **لعبة الشيطان**" الذي عرّف الإسلام السياسي بأنه "نسخة مشوهة من العقيدة الدينية، إنه أيديولوجيا متحولة شجعتها الولايات المتحدة ودعمتها ونظمتها وأسست لها. وهذا الكيان هو الذي يمثله الإخوان المسلمون وإيران في عهد آية الله الخميني. والوهابية المتشددة في السعودية وحماس وحزب الله والمجاهدون الأفغان وأسامة بن لادن" (دريفوس، ٢٠١٠، ١١)

بالطبع لا يعني هذا الحديث أن الإسلام قبل هذا التاريخ كان بمنأى عن السياسة كفكر وكممارسة، على العكس من ذلك يمكن ردّ الكثير من الخلافات التاريخية في الإسلام، وحتى الفقهية منها، إلى تناقضات في المصالح السياسية. فالإسلام، كدين وكأيديولوجية، لم يكن في يومٍ من الأيام بمعزل عن الصراعات السياسية وعن تحولاتها. إلا أنه وبالمقابل لا يمكن إنكار واقع إن الإسلام السياسي لم يكن في يوم من الأيام، ومنذ نشأته، بعيداً عن إرادات مراكز القرار الأمنية والسياسية في الغرب الرأسمالي، ولم يكن بعيداً عن مصالحه السياسية وتوجهاته. فقد انخرط منذ نشأته مع الاستخبارات البريطانية والفرنسية والألمانية، وبعد الخمسينيات من القرن الفائت عقدت الجماعات الإسلامية قرانها المقدس مع الاستخبارات الأمريكية لمواجهة النفوذ الشيوعي والمدّ الديمقراطي في الشرق الأوسط والعالم الإسلامي. ولم يتردد الأمريكان في تقديم كل العون اللوجستي والإعلامي لها في كل الأوقات. توّجت تلك العلاقة وبلغت ذروتها في الثمانينيات، من القرن الفائت، حين شبّه الرئيس الأمريكي الأسبق **رونالد ريغان** لدى استقباله في البيت الأبيض قادة الجماعات الإسلامية المسلحة في أفغانستان، بالآباء المؤسسين لأمريكا، وأطلق على المحاربين الإسلاميين وقتئذ اسم" المحاربين من أجل الحرية" ضد الديكتاتورية الشيوعية، كما رعت

الولايات المتحدة والعديد من الدوائر السياسية والأمنية نشاط جماعات الإسلام السياسي في سوريا ومصر. ويبقى هاماً ألّا نسهو بهذا الخصوص، عن حقيقة إن العامل الخارجي لا يصنع حدثاً أو ظاهرة داخلية، ولا يكون مؤثراً مالم تكن الشروط الداخلية مهيأة لاستقبال مثل هذا التأثير والتفاعل معه على النحو المنشود. فالعامل الخارجي الغربي، كان مؤثراً ومعزّزاً لصعود الإسلام السياسي وانتشاره ولم يكن صانعاً له.

انبثقت ظاهرة **الإسلام السياسي** عن حالة الاستقطاب الفكري والسجالي في العالمين العربي والإسلامي بين التيار الإسلامي الداعي للدولة الدينية والمبشر بمشروع الخلافة الإسلامية، والتيار العلماني من طرف ثان، الذي نادى بضرورة الدولة الديمقراطية العلمانية كحلّ وحيدٍ للخروج من حالة التبعية والتخلف والاستبداد السائدة. فقد ساد هذا الجدال منذ الربع الأول من القرن العشرين، وبخاصة بعد سقوط دولة الخلافة العثمانية على يد **مصطفى كمال أتاتورك** عام ١٩٢٤م، وما خلّفه من صدع أنطولوجي وقلق في وعي المسلمين بالهوية والمصير. فللمرة الأولى وجد المسلمون أنفسهم بعد قرون يعيشون في ظل سلطة غير معهودة بالنسبة لهم، هي ليست خلافة إسلامية، واكتسب هذا الشعور طابع الصدام الفكري بين المثقفين والمفكرين الإسلاميين مع غيرهم في محطات عديدة لعل أهمها الجدال المشهور، الذي جمع **فرح أنطون والشيخ محمد عبده** (١٨٤٩- ١٩٠٥م) **ورشيد رضا** (١٨٦٥- ١٩٣٥م) على صفحات مجلتيْ "**المنار**" و"**الجامعة**" (١٩٠٢م) في حوارات ظلّت معلقة ومفتوحة بين الأجيال التالية. من هنا انبثق خطاب الإسلام السياسي كخطاب تعويضي، ناجم عن هذا الشعور بالإخفاق وأسفر تالياً عن طموحه الحقيقي في احتكار السلطة وفرض أيديولوجية شمولية متشددة عليها تمهيداً لإقامة الدولة الدينية، واستعادة الخلافة الإسلامية.

ومن وجهة نظر معينة يمكن اعتبار **جمال الدين الأفغاني** (١٨٣٨-١٨٩٧م) الجدّ الأبعد لكل منظري الإسلام السياسي، فقد ألهم الأفغاني **الشيخ محمد عبده،** الذي تتلمذ على يده، وساهم الأخير بدوره في إعداد التكوين الفكري للسوري **رشيد رضا،** الذي أثر بعمق في آراء وتفكير **حسن البنا** (١٩٠٦-١٩٤٩م) الأب المؤسس لحركة الإخوان المسلمين في مصر عام ١٩٢٨م، وبفضل آراء هذا الأخير بشّر الهنديَّ **أبو الأعلى المودودي** (١٩٠٣- ١٩٧٩) بمفهوم (الإسلام السياسي) و نظّر له، وأسّس **الجماعة الإسلامية في باكستان**. ثم خرج من عباءة حسن البنا عدد من التلاميذ والأتباع، الذين أثّروا بعمق في مسار التطور الفكري والتنظيمي أمثال **سيد قطب**، وأسامة **بن لادن، عبد الله عزاّم، أيمن الظواهري**... الخ ويعدّ هؤلاء جميعاً الإسلاميين الأوائل و" المنظرين الأكثر تشدّداً وربما الأكثر تأثيراً، فقد كانوا مدفوعين في جزء كبير من نشاطهم بالانهيار الظاهر للنظام الإسلامي في فترة ما بعد الحرب العالمية الأولى. كانوا يريدون أولاً، وقبل كل شيء، استعادة المجتمع الإسلامي إلى مكانته الحقيقية في العالم، ولأنهم وجدوا أن الخلل في المجتمع الإسلامي تسبب فيه التخلي عن الدين في حدّ ذاته، فقد سعوا لإعادة الإسلام إلى دوره الأساس في الحياة من أجل تحسين الحالة العامة للمجتمع المسلم" (فيلدمان ٢٠١٤، ١٣٩)

لم يكن أبو الأعلى المودودي بعيداً عن تأثير آراء المستشرقين الغرب بشأن أسلمة السياسية، الذين كان هدفهم من وراء ذلك - كما يشير **سمير أمين**- هو" إثبات أن المسلم المؤمن بالإسلام لا يستطيع العيش في دولة غير إسلامية- وبهذا كانوا يمهدون لتقسيم البلاد- لأن الإسلام لا يعترف بالفصل بين الدين والدولة حسب زعمهم. من هنا تبنى أبو الأعلى المودودي فكرة **الحاكمية لله،** رافضاً فكرة المواطن والشعب، الذي يسنّ التشريعات لنفسه، مؤكداً أن الدولة عليها أن تطبق القانون الساري للأبد" الشريعة" وتخضع لها. ولتبرير هذه القناعة

ألقى المودودي في عام ١٩٣٩م محاضرة تحت عنوان" **نظرية الإسلام السياسية**" في مواجهة النظرية القومية الهندية، التي كان يدعو لها حزب **المؤتمر الوطني الهندي**، محاولاً دحض الآراء الوطنية والقومية، التي عدّها المودودي زائفة وتتنافى مع القيم الإسلامية، وكانت تلك المحاضرة بمثابة **مانيفستو** تأسيسي لخطاب الإسلام السياسي. (المودودي، ١٩٦٧، انظر المقدمة)

من وجهة نظر ما، يمكن التأريخ للإسلام السياسي، خطاباً وممارسة، طبقاً للتحولات الفكرية والسياسية الكبرى التي طبعت الظاهرة بطابعها الخاص، وتقسيمه إلى أربع مراحل رئيسة:

أولاً، مرحلة الولادة، أو الرحم النظري للعقيدة وتبدأ في نهايات القرن التاسع عشر مع أفكار جمال الدين الأفغاني والشيخ محمد عبده ورشيد رضا وتنتهي مع حسن البنا. حيث بدأ وعي الهوية يتبلور في شكل وعي ديني جنيني بإزاء تحدّى هذا الوافد الغربي -الآخر- المسيحي- وفجّر لدى النخب الإسلامية الهواجس الذاتية المتراكمة عن الهوية، وأثار فيهم حدساً مباشراً بها، عكس حساسيتهم المفرطة في التفاعل مع هذا القادم الغريب. كان الأفغاني من أشدّ المتوجسين من التوسع الأوروبي بين روّاد النهضة" ولم تشغله قضية نهضة الأمة الإسلامية بقدر ما كانت تشغله قضية الحفاظ على هويتها، عبر جعل المسلمين يفهمون دينهم ويمارسونه بصورة صحيحة وفق تعاليمه، وهذا وحده، برأيه، كفيل بجعلهم أمة قوية ومتماسكة. ولا يمكن للمسلمين حماية هويتهم واستعادة قوتهم في مواجهة هذا الآخر إلا بالرجوع للإسلام وقيمه الأخلاقية. فالشعوب الإسلامية، بحسب الأفغاني، ازدادت ضعفاً، لأن موجات متتابعة من الضلال قد أفسدت حقيقة الإسلام" (حوراني، ١٩٦٨، ١٦١)

هكذا تشكّل الوعي الذاتي لدى روّاد الإسلام السياسي بفعل الصدمة، التي نجمت عن الاتصال الحتمي مع الآخر الأوروبي، ولكن الغزو التركي أيضاً

كان بمعنى من المعاني آخرَ بالنسبة للعرب، إلا أنه لم يثر لديهم هذا الوعي بالتمايز. إذ كان التحدي الغربي- المسيحي هو الذي يثير وعياً عمومياً، مشتركاً ومجرداً، قوامه العصبية الإسلامية على حساب الوعي بالانتماء التاريخي القومي المتأخر نسبياً، وقد وجد هذا الوعي ترجمته السياسية في مطلب **الأخوة الإسلامية- العثمانية**.

يمكن التأريخ للمرحلة الثانية بسقوط دولة الخلافة العثمانية على يد **مصطفى كمال أتاتورك** عام ١٩٢٤م وتأسيس جماعة الإخوان المسلمين في مصر عام ١٩٢٨ على أثر إلغاء الخلافة العثمانية. ويمكن تسمية هذه المرحلة بمرحلة **التأسيس الأيديولوجي والحركي والممارسة السياسية المباشرة**، إذ شرع الإخوان المسلمون بترجمة هواجس الأفغاني الفكرية، والأسئلة، التي سبق وأن طرحها هو ومحمد عبده ورشيد رضا، إلى هواجس أيديولوجية تمّت صياغتها في السؤال التعبوي التالي: ما السبيل إلى تعبئة مواردنا الأيديولوجية الذاتية لتنظيم المقاومة في وجه تنامي الهيمنة الغربية؟" (قارن: بورغا، ٢٠١٨، ١٥)

ظهر جليّاً خلال هذه المرحلة التأثير العملي لأفكار حسن البنا على النخب الإسلامية، التي أخذت ترتاب بعمق في دور المؤسسات الوطنية التي نشأت في ظل الانتداب، واتكأت في نشاطها على الطابع الدعوي وعلى الممارسات السلوكية والأخلاقية في التبشير بآرائها. ومن المفيد تأكيد القول بأنه "رغم ادعاء حسن البنا باستلهام أطروحات رشيد رضا في آخر أيامه، إلا أنه كانت هناك فروقٌ مهمة تُبعد الرجلين، الواحد عن الآخر في طرائقهما التبشيرية ومقاصدهما: الأول اعتمد النشاط الفكري والتنظيري، بينما نقل البنا ومعه حركة" الإخوان المسلمين" الفكرة الدعوية التبشيرية إلى مجال الممارسة الاجتماعية... وهذا هو ما يميّز بين الإصلاحية الإسلامية وحركة الإخوان" (إمهال، وآخرون، ج١، ٢٠١٦، ٢١٣) على صعيد تاريخ الإسلام السياسي.

تبدأ المرحلة الثالثة بحرب فلسطين ١٩٤٨م واستقلال الكثير من الدول العربية وحتى ثمانينيات القرن العشرين، كان عنوانها الرئيس هو شعار **الحاكمية**، الذي طغى على كل الشعارات، وقد رفعه الإسلاميون في مواجهة الدول الوطنية القطرية، التي عدّت مداميك في تشرذم الأمة الإسلامية وضعفها. فالحدود والشعوب التي أصطنعها الغرب الكولونيالي- المسيحي، هي التي تسببت في إخفاق الأمة الإسلامية ومهدت لنشوء الدولة العبرية في قلب العالم الإسلامي. كانت فكرة الحاكمية التي نظّر لها المودودي تمثّل خطاب القطيعة مع الدولة الوطنية في الهند، ومبرراً لتأسيس أمة ودولة على أساس الهوية أو الرابطة الدينية الإسلامية في باكستان، وقد أدّت دوراً وظيفياً مماثلاً وأشدّ تطرفاً في العالم العربي. حيث عمد **سيّد قطب**، المنظّر الأبرز في هذه المرحلة، إلى الاتكاء على مفهوم الحاكمية لتكفير جميع الدول الوطنية ومجتمعاتها الإسلامية القائمة، لا تجهيلها فحسب كما فعل المودودي، ومن هذا المنطلق دعا إلى الجهاد ضدها.

المرحلة الرابعة، هي تلك التي تبدأ مع **الجهاد الأفغاني** في أواخر السبعينات من القرن الفائت ضد التدخل السوفييتي في أفغانستان. حيث اتسمت هذه المرحلة بالجهاد العابر للحدود والقوميات ونشوء التنظيمات الراديكالية، الأممية الطابع، التي اكتسب الخطاب الجهادي لديها بعداً عالمياً. أما على صعيد الممارسات فقد ارتدت نشاطاتها الجهادية طابعاً دموياً عنيفاً، مثل المجازر الدموية في الجزائر في التسعينيات، حيث بتنا نشهد تدويلاً للعنف المقدس (هجمات سبتمبر ٢٠٠١)، ولعل أهم وأبرز الجهاديين ممن طبعت هذه المرحلة بأسمائهم، أسامة بن لادن، أيمن الظواهري، سيف الإسلام خطاب، وعبدالله العزّام، وصولاً لأبي بكر البغدادي...الخ

- محددات الخطاب ومنطلقاته.

اعتبر حسن البنا الإسلام نظاماً شاملاً وكلياً ينظّم شؤون الدنيا والآخرة، إنه دين ودولة، مصحف وسيف" حكومة وأمة، حسب تعبيره، خلق وقوة، أو رحمة وعدالة، وهو ثقافة وقانون، أو علم وقضاء، وهو مادة وثروة، أو كسب وغنى، وهو جهاد ودعوة، أو جيش وفكرة. كما هو عقيدة صادقة وعبادة" (١٩٦٥، ٢٧٢) وعدّ علاقة الدين بالسياسة من العقائد الأساسية في الإسلام وليس فرعاً من الفروع الفقهية، ومن هذا المنطلق رفض البنا النظر إلى جماعة الإخوان على أنهم مجرد جماعة دعوية وإرشادية فقط، بل أيضاً معنيين بالشأن السياسي، الذي هو من صميم العقائد الإسلامية ومن الواجبات التي تفرض عليهم التزاماً بها، وإن أيّ اعتراف، في هذا السياق، بالفصل بين الدين والسياسة يعدّ خروجاً على العقيدة وعلى المرجعية القرآنية. كان حسن البنا يمهّد بهذا الإقرار لفكرة الحاكمية ولتسويغ المطالبة بالدولة الإسلامية واستعادة سلطتها، حيث أسبغ باجتهاداته " طابعاً قدسياً على تلك العلاقة بين الدين والدولة... حتى تحولت لديه إلى أصل من أصول الاعتقاد" (راجع: الخطيب، وآخرون ، ٢٠١٦، ١٧٩-١٨٠) وأصبح شعار" **الإسلام دين ودولة**" شعاراً مركزياً ثابتاً ومسلماً به لدى أغلب تيارات الإسلام السياسي ومنظريه بعد هذا التاريخ.

وكما بات معروفاً، فإن العقيدة المركزية التي انطلق منها الإسلام السياسي كانت فكرة **الحاكمية**، التي تقوم على إيمان راسخ بشمولية الإسلام وكليته، فهو دين ودنيا، مصحف وسيف، ينظم شؤون الدنيا والآخرة. ويتخذ معظم المؤرخين والبحاثة في تاريخ الإسلام السياسي لحظة الداعية الباكستاني أبو الأعلى المودودي، كنقطة انطلاق لمفهوم **الحاكمية**، بدلالاته ومحمولاته الأيديولوجية المعاصرة، وإن كان البعض يعيد ولادة المفهوم إلى لحظة **الخوارج**، قبل أن تنتقل المقولة إلى سيّد قطب، التي ستخضع لتنظير مكثّف

تحوّلت على يديه إلى مفهوم مفتاحي في خطاب الإسلام السياسي المعاصر. (انظر: إمهال، وآخرون، ج٢، ٢٠١٧، ١١٢).

سوّغ المودودي مفهوم الحاكمية وضرورتها في أواخر الأربعينيات من القرن الفائت انطلاقاً من واقع مأزوم كانت تعيشه المجتمعات الإسلامية، وصفها المودودي **بالجاهلية**، إلا أنه تجنب تكفيرها، بيد أنه مهّد لذلك تالياً على يد سيّد قطب وبقية التكفيريين. وفي معظم ما كتب رأى المودودي أن المجتمع الإسلامي قد تقهقر في عصره إلى حالة أشبه ما تكون بالجاهلية التي سبقت زمن النبي العربي محمد (ص)، وانطلاقاً من هذه القناعة وجد ضرورة للخروج على هذه الحالة عبر الجهاد ضدها وإقامة شرع الله فيها. وهكذا" وظّف المودودي مفهوم" الجاهلية" للتعبير عن إدانته أنماط العيش، التي لا تتطابق مع الهداية الإلهية... فأصبحت الجاهلية لديه مساوية للابتعاد عن المنهج الرباني، وهو ما وجده ينطبق على العالم ككل، إذ تختلط ألوهية الله بغيره، حين يُحكم بمنهج غير منهج الله." (إمهال، وآخرون، ج٢، ٢٠١٧، ١١٣)

رفض المودودي، من هذا الموقف العقائدي، جميع أشكال التنظيم السياسي والاجتماعي وأدانها، وبخاصة تلك المستعارة من النظم الغربية، كالدولة الوطنية، والحكم الديمقراطي، والعلمانية.. الخ لأنها لا تحكم بشرع الله وتقود إلى الشرك به في نهاية الأمر، يقول المودودي (١٩٨٠أ، ٦٤-٦٥) واصفاً هذا الموقف" إن دين الله قد رزئ وغلب على أمره بيد الكفر وأهله، وإن حدود الله ما انتهكت واعتدي عليها فحسب... بل إنها تكاد أن تنعدم من الوجود لأجل غلبة الكفر، وأن شريعة الله قد أهملت ونبذت وراء الظهور، لا عملاً فقط بل بموجب القانون أيضاً، وإن الأرض قد اعتلت فيها كلمة أعداء الله وأن المجتمع الإنساني العام... غلب عليه نظام الكفر، والأمة الإسلامية نفسها قد رُزئت ولا تزال تُرزأ بكثير من الضلالات.."

وهكذا، غدت الأرض، من وجهة نظر المودودي، دار الضلال والكفر، إذ أمست خاضعة لسلطة البشر، لا لإرادة الله. ويبقى الخلاص من هذا الموقف الجاهلي متمثلاً في استعادة حكم الله كمنهج، حاكمية الله الواحد الأحد، الذي لا شريك له في المشيئة أو العناية بمصير البشر على الأرض كلها. فهو المتصرّف الوحيد وصاحب الأمر في الحكم والتشريع دون البشر. أما المهمة العاجلة راهناً، بنظر المودودي، فتتمثل في الدعوة إلى الجهاد في كل العالم، حتى يُقام حكم الله وتسود إرادته بسيادة الحاكمية الإلهية، حيث لا مكان للديمقراطية ولا لإرادة الشعب أو سيادة الأمة، وتفقد الدول القومية أو الوطنية مبرر وجودها بقيام الخلافة الإسلامية، التي ستكون خلافة إلهية. هكذا يربط المودودي مفهوم الحاكمية ووحدانية الله بمفهوم" الاستخلاف" ويُلزم المؤمن/ المسلم بضرورة الإذعان لتلك السلطة المقدسة، إذ يُقرن إيمان الأخير بالوحدانية بضرورة الانصياع لها، لأن من شأن خضوعه لسلطة أخرى غيرها، مثل السلطة القومية أو الديمقراطية أو العلمانية، أن يعدّ عصياناً وشركاً.

إن الحكومات والدول التي اتخذت من دون الله مصدراً لشرعيتها أو طاعتها، أو زعمت لنفسها السيادة دون الله، وحكمت بقوانين غير قوانين الله وشرعه هي" الطاغوت" كما يصفها المودودي. فالله وحده هو خالق الكون وحاكمه الأعلى، ولهذا لابدّ أن يكون كلّ نظام سياسي خاضعاَ وتابعاً لهذا السيّد الأعلى وحده، وألاّ يشْرك معه أيّ شيء آخر. هذا المفهوم عن الحاكمية، يوضحه المودودي بالقول: إن تصوّر الحاكمية والخلافة يعني أن يكون مرجع الطاعة هو الخالق وقوانينه وشرائعه، وأن تتبع كافة الطاعات في الدولة هذه الطاعة الأساسية... ويضيف: إن من ترضاه حاكماً مطلقاً غير الله فهو" طاغوت" كما اصطلح القرآن على تسميته، وهذا ضد" العبدية لله"... فالإيمان بالله وكتابه يقتضي أن يرفض الإنسان التسليم بهذه المحاكم والحكومات، لأن الإيمان بالله

والكفر بـ" الطاغوت" أمران متلازمان في نظر القرآن، وطاعة الله والطاغوت في آن واحد هي النفاق بعينه" (المودودي، ١٩٨٠ب، ٨١-٨٢) وبناءً على ذلك، يحكم المودودي على المجتمعات الإسلامية في زمنه ويصفها بأنها مجتمعات إسلامية قولاً وليست فعلاً، فلا يمكن لمجتمع ما، برأيه، أن يكون إسلامياً ويتبع نظاماً غير إسلامي أو منهجاً في حياته يندّ عن الإسلام.

يشكّل الطرح الأخير مقدمة كبرى وتأسيسية لتكفير المجتمعات والدول وأنظمة الحكم غير الإسلامية، يبرّر استخدام العنف اللامحدود ضدها، فلا تكفي أن تكون المجتمعات مسلمة حتى يكفّ المودودي وأتباعه عن تجهيلها أو تكفيرها تالياً، إنه يطمح إلى ما هو أبعد من ذلك، فهو يطالب أن تكون إسلامية ليس في هويتها فحسب، وإنما في أسسها وبنيتها ونظامها الشاملين أيضاً. وعلى هذا الأساس صار ممكناً التمييز بين" المسلم" و" الإسلامي" وتسويغ إطلاق تسمية" إسلاموي- إسلاموية" على التنظيمات والحركات التي تتبنى خطاب الإسلام السياسي. وبات لزماً على الإسلامويين" الأكثر جذرية، تلامذة سيد قطب والإمام الخميني، واجب التمرد على الدول والأنظمة المسلمة الفاسدة، وتكفير الحاكم، الذي يُعتبر مرتداً." (روا، ١٩٩٦، ٤٢)

إن التزاوج بين أطروحة البنا في شمولية الإسلام" ديناً ودولة" وبين مطلب الحاكمية لدى المودودي سيجد ترجمته كخطاب جهادي تكفيري على يد سيّد قطب، الذي طوّر أهم أفكاره الراديكالية في كتابه الشهير" **معالم في الطريق**" وبموجب معايير عديدة يعدّ هذا الكتاب في" نظر الباحثين في الجماعات الإسلامية" إنجيل الثورة الإسلامية الأصولية في القرن العشرين... والوثيقة الأيديولوجية الأساسية للحركات الإسلامية المعاصرة" (المولى، ٢٠١٢، ١٩٤-١٩٥) حيث لم تعد الدولة أو النظم السياسية موضوعاً للتكفير فقط، وإنما شمل التكفير المجتمع أيضاً، ولم يعدّ الجهاد مقتصراً على دار الحرب أو الكفر

فحسب، وإنما بات واجباً في كلّ مكان دون النظر في الحدود الجغرافية، وضد كل نظام أو سلطة لا تذعن لإرادة الله أو حاكميته ولا تقيم شرعه، فالجهاد غدا ملزماً وفرضاً على كلّ إسلامي أينما وُجِد وحيثما كانت هنالك جاهلية.

على هذا النهج باشر **سيّد قطب** اجتهاداته في التكفير الشامل من حيث انتهى البنا والمودودي، مستعيراً الثنائية أو التناقض، الذي افترضه المودودي بين عالمي الجاهلية والحاكمية، ليخلص قطب بدوره إلى تكفير جميع المجتمعات القائمة، وحتى المجتمعات الإسلامية منها، لأنها لا تخضع لحاكمية الله، فالمجتمع الجاهلي، بنظره" هو كل مجتمع لا يخلص عبوديته لله وحده.. متمثلة هذه العبودية في التصوّر الاعتقادي وفي الشعائر التعبدية وفي الشرائع القانونية، وبهذا التعريف تدخل في إطار المجتمع الجاهلي جميع المجتمعات القائمة في الأرض فعلاً." (قطب، ١٩٧٩، ٨٨-٨٩) ثم يمعن في تكفيرها على نحو أكثر تحديداً وتخصيصاً" فهذه المجتمعات، هي كافرة، وإن صلّت وصامت وحجّت إلى البيت الحرام" هي كافرة" حتى لو أقرّت بوجود الله سبحانه، ولو تركت الناس يقدّمون الشعائر لله" طالما أنها تخضع لشريعة غير شرع الله ولحاكمية البشر. ثم يبرر سيّد قطب كل ذلك بالقول: وهنالك مجتمعات تزعم لنفسها أنها" مسلمة" وهذه المجتمعات لا تدخل في هذا الإطار- إطار المجتمع الجاهلي- لا لأنها تعتقد بألوهية أحد غير الله، ولا لأنها تقدّم الشعائر التعبدية لغير الله أيضاً، ولكن تدخل في هذا الإطار لأنها لا تدين بالعبودية لله وحده في نظام حياتها. فهي- وإن لم تعتقد بألوهية أحد إلا لله- تعطي أخصّ خصائص الألوهية لغير الله، فتدين بحاكمية غير الله" (قطب،١٩٧٩، ٩١)

إن إعلان ربوبية الله وحده للعالمين هي الغاية المطلقة والأسمى، التي برر بها سيّد قطب الدعوة إلى الجهاد والثورة الشاملة على كل أشكال حاكمية البشر، وفي كلّ مكان نصب فيه البشر حكماً أو سلطة أو فرضوا قانوناً من دون الله،

وذلك لأجل استعادة السلطان المقدس الذي اغتصب من قبل البشر. فكل سلطة مدنية أو نظام سياسي وطني- قومي أو ديمقراطي، وكل سيادة منسوبة للأمة، هو بمثابة اغتصاب لسلطان الله على الأرض. ثم إن الجهاد الواجب ضد هذه الأوضاع الجاهلية يعني تحطيم مملكة البشر تمهيداً لقيام مملكة الله في الأرض، أي" انتزاع السلطان من أيدي مغتصبيه من العباد وردّه إلى الله وحده... وسيادة الشريعة الإلهية وحدها، بإلغاء القوانين البشرية." (قطب، ١٩٧٩، ٦٠) وهنا يخلص سيّد قطب إلى نتيجة أساسية، تتمثل في ربط الإيمان الصحيح بالإيمان بضرورة الحاكمية، حيث لا إسلام ولا إيمان بغير هذا الإقرار بالحاكمية.

مثّلت أفكار وعقائد سيّد قطب هذه مَعيناً أيديولوجياً لا ينضب لأجيال من الجهاديين الشباب فيما بعد. فقد ألهمت تلك القناعات الجميع بتقديم موارد نظرية وعقدية لتزكية نهجهم التكفيري ولممارسة العنف المفرط في محيطهم، وفي ضوئها راح هؤلاء يكفّرون كلّ من حولهم، فجميع المجتمعات باتت بنظر هؤلاء جاهلية وكافرة، تستوجب الجهاد ضدها، وأصبح بموجب عقيدتهم " كلّ مَن لم يكفر الكافر فهو كافر" الانتخابات، البرلمانات، الديمقراطيات، الانتماء القومي أو الوطني، كلها كفّر لأنها ليست في القرآن. وتمادى هؤلاء التكفيريين إلى حدّ اعتبار المساجد القائمة" معابد للجاهلية لأن الذين يصلون فيها ارتدوا عن الإسلام" وغدا" الصلاة معهم شهادة لهم بالإيمان مع أنهم كفرة". وتحت شعار تحطيم مملكة البشر الجاهلية، التي أوجبها سيّد قطب، أخذت حركات الإسلام السياسي تتحوّل شيئاً فشيئاً إلى العنف المقدس تحت عنوان (**الجهاد**) لأجل إقامة حكم الله. (انظر: العلام، ٢٠١٤، ٨٠)

- إسلام المجتمعات الكوردستانية.

الإسلام هو دين الغالبية العظمى من الكورد، نعني الإسلام بجميع أنساقه المذهبية، الإسلام السني، الإسلام الصوفي، والإسلاميات الإمامية والباطنية، أهل الحق (اليارسان)، الاثني عشرية، وغيرها. ليس هنالك مذهب نموذج- نمطي سائد بين الكورد، بحيث يمكن القول عنه أنه يمثل معتقد الغالبية العظمى منهم ويعبّر عن رغباتهم الروحية تماماً. ليست هناك من أيديولوجية إسلامية واحدة تتمثل فيها جميع المعتقدات المقدسة والأنساق، دون اختلاف أو تعارض، ويمكنها أن تعمم في المجتمعات الكوردستانية الراهنة، من شأنها أن تحقق وحدة قومية سياسية وأدبية متمثلة في الدين الإسلامي. مثل هذا الاعتقاد هو وهم يستلب له الكثير من الكورد ممن يدعون إلى مجتمع سياسي إسلامي كوردي، بزعم أن الغالبية العظمى من الكورد هم من مذهب واحد. من هنا ينبغي الحذر من مثل هذه الدعوات والتأكيد على أهمية فصل الإسلام كدين ودعوة سماوية عما هو سياسي ودنيوي يتعلق بالسلطة.

الكورد هم من الأمم الخصبة في التعددية الدينية وفي التنويعة النسقية – المذهبية، فإذا ما دعا أحدهم إلى أسلمة الكورد والمجتمعات الكوردستانية سياسياً، أو إلى تماه الخطاب القومي في الإسلام، نسأله في الحال: أي إسلام تقصد وتعنيه من الإسلاميات المختلفة؟ هل هو الإسلام الشيعي، أو السني، أم اليارساني.. الخ؟ هل تريد النسق الإسلامي السياسي طبقاً لسيد قطب وابن لادن أم وفق عقيدة آية الله الخميني؟ بالطبع لا بدّ لـه من أن يحدد نمطاً معيناً لمقاربة الإسلام الذي يبشر به. حالئذ يدخل هذا الإسلام السياسي في تعارض فعلي ومباشر، عند التطبيق، مع معتقدات أكثرية الكورد، دونكم بالعقائد الدينية كالمسيحية والأزدائية، المختلفة معها أصلاً. ولا بدّ أن تصبح الأكثرية من الكورد ذميين من منظور هذا الإسلام، أيّاً كانت طبيعته وهويته ومرجعيته. ومن

هنا تبرز أهمية وضرورة التميز والفصل الحاسمين بين **الكرودة** (الانتماء للكردايتي) والإسلام على مستوى التمثيل السياسي. ففي كوردستان إيران يدين حوالي نصف الكورد تقريباً بالإسلام الشيعي واليارسانية، وبهذا الخصوص انساقت بعض القوى القومية الكوردية في إيران إلى مأزق أيديولوجي معاكس وخطير، على النقيض من أيّ خطاب قومي تعددي، حين تبنت أطروحة تقول إن القمع والاضطهاد الذي مارسه ويمارسه النظام الإيراني بحق الكورد هو اضطهاد مزدوج، ديني/ مذهبي وقومي، والحال أن مثل هذا التعريف للاضطهاد القومي ينطوي على مصادرة واعتراف مضمر بأن نصف الكورد فقط في كوردستان إيران هم ممن لديهم معضلة مع سياسات النظام الإيراني، الذي لا يبالي بالهوية القومية للنصف الآخر. بينما النصف الآخر الذي يعيش بانسجام مع هويته وانتمائه المذهبي مع العقيدة السائدة للسلطة، لا تشكّل معاناته بسبب الاضطهاد القومي شيئاً بالنسبة إليه، ولا تعدّ تحدّياً سياسياً مصيرياً.

ويشكّل الكورد العلويون في شمال كوردستان (تركيا) نسبة كبيرة، لا يستهان بها، من المجتمع القومي، ورغم وجود تضارب في نسبتهم الحقيقية، فإن التقديرات تشير إلى أنهم يشكلون حوالي ٣٥٪ من مجموع المجتمع الكوردي. وهؤلاء على الدوام كانوا في مقدمة المقاومة والنضال التحرري القومي، وتعرضوا لسياسات إبادة وإنكار ومحو الهوية طوال التاريخ، سواء في عهد الدولة العثمانية، أو في عهد الجمهورية التركية العلمانية، التي أسسها مصطفى كمال أتاتورك على أنقاض دولة الخلافة العثمانية. ففي أعقاب ثورة **ديرسم** (١٩٣٧- ١٩٣٩م) التي انتفضت فيها قبائل **الزازا** العلويين الكورد، ضد سياسات التهجير القسري للدولة الكمالية، لجأت الأخيرة إلى سياسة القمع بالحديد والنار لإخماد انتفاضة الأهالي، انتهت بمجازر جماعية راحت ضحيتها عشرات الآلاف من المدنيين الكورد إعداماً أو قتلاً. كذلك تعرض الكورد

العلويون في **مرعش**، أواخر ١٩٧٨م، لمجازر من قبل المتطرفين السنة وبالتعاون مع حركة" **الذئاب الرمادية**" القومية اليمينية، وبتحريض من الجيش التركي والمؤسسات الأمنية، لتهيئة الأجواء لانقلاب **كنعان إيفرن** ١٩٨٠م. بلغ عدد ضحايا العنف المنظم ضد الكورد العلويين خلال تلك الفترة القصيرة المئات من القتلى وتهجير الآلاف منهم.

كانت سياسة الدولة التركية تستهدف على الدوام تحييد الكورد العلويين عن عمقهم القومي واقصائهم بشتى الأساليب لثنيهم عن التواصل المجتمعي والسياسي مع هويتهم. ففي عام ١٩٥٠م حينما تقدّم الديمقراطيون برئاسة الإسلامي **عدنان مندريس** ببرنامجهم للانتخابات حثّ الشيخ الكوردي **سعيد النورسي** أتباعه على دعمهم، انطلاقاً من توقعاته بأن الديمقراطيين سيمنحونه نفوذاً دينياً وسياسياً مركزياً في المجتمع الكوردي. ثم ما لبثت حكومة مندريس أن انقلبت على الأخير وخيبت آماله، وعمدت إلى إحياء الإسلام التقليدي تحت وصاية الدولة ورقابتها في كوردستان، وذلك عبر دعم شيوخ الكورد المحليين، بحيث بات" الأكراد السنة يشعرون أنهم قريبون من الأتراك السنة أكثر من الأكراد العلويين."(مكدويل، ٢٠٠٤، ٥٩٣)

اتجهت نسبة هامة من هؤلاء الكورد العلويين، وبسبب من الثقافة الدينية والمذهبية السائدة للأحزاب القومية التركية، ولاسيما في حقبة صعود حزب العدالة والتنمية الإخواني، إلى دعم الأحزاب القومية التركية المتطرفة، ذات التوجه العلماني، مثل **حزب الشعب الجمهوري**، الذي أسسه **مصطفى كمال أتاتورك**. مثلما انصرف عدد كبير من الكورد السنة، وبدواع مذهبية، إلى دعم سياسات **حزب العدالة والتنمية** الحاكم والانخراط في صفوف كتلته النيابية، رغم سياساته العدائية، الظاهرة والمكشوفة، للكورد في كل مكان. وفي الحالتين نجد أن الاصطفاف السياسي على أساس الانتماء الديني والمذهبي كان، على

الدوام، سبباً في خلق انقسام وصدع في المجتمع على حساب الانتماء للهوية القومية المشتركة، وكان تغليب الوعي بالانتماء المذهبي علّة تغييب الوعي بالانتماء القومي.

ورغم العقيدة العلمانية الراديكالية، التي طبعت السياسة الداخلية للجمهورية التركية، فقد حرصت المؤسسات الأمنية والتربوية فيها منذ البداية على دعم الفرق الدينية والطرق الصوفية والمشايخ المحليين في المجتمع الكوردستاني. حيث سعت لتعزيز نفوذهم ومكانتهم كي يحتفظوا بهيمنتهم على وعي الناس وتوجيههم على نحو يخدم أجندة السياسة التركية اتجاه المسألة الكوردية. وبالفعل فقد اتسمت **الكمالية**، التي تمّ فرضها من قبل الجيش التركي في كوردستان، بخاصة بعد انقلاب ١٩٨٠م، بطابع إسلاميّ متزمت، تأسست على توليفة سميت إسلامية- تركية (انظر: بوزرسلان، ٢٠٠٩، ٢٠٩) وانسجاماً مع هذا النهج فقد تمكنت العديد من مراكز النفوذ الديني والطرق الصوفية المنتشرة في شمال كوردستان من تحقيق الكثير من المقاصد والتوجهات الأيديولوجية الصرفة للدولة التركية، وذلك من خلال المصادرة على وعي الناس السياسي دينياً وصرفها أنظارهم بعيداً عن واقعهم الاجتماعي والقومي ومتطلباته.

لم تقتصر سياسات الدولة التركية في توظيف الدين عند هذا المستوى فحسب، إنما، أبعد وأعمق من ذلك، سعت أيضاً منذ أواخر السبعينيات إلى توظيف المشاعر والخبرات الدينية تلك، الطاغية في المجتمع الكوردي على نحو سياسي منظم، وشرعت برعاية جماعات دينية كوردية متشددة ودعمها لمواجهة النفوذ المتنامي للقوى والأحزاب القومية اليسارية بين الشباب الكوردي. فقد تأسس في مدينة "**باتمان**" عام ١٩٧٩م" **حزب الله الكوردي**" بزعامة **حسين ولي أوغلو**، كجماعة سنية متشددة داخل المجتمع الكوردي. وثمة مفارقة جديرة بالذكر هنا، وهي أن مؤسس هذا الحزب وهو خريج كلية

العلوم السياسية كان زميل مقاعد الدراسة، خلال سنوات عديدة، لزعيم ومؤسس حزب العمال الكوردستاني **عبد الله أوجلان**، العدو اللدود لحزب الله. ومع أن هذا الأخير، حزب الله، نشأ بداية ككيان سياسي وتيار ثقافي مؤيد للثورة الإسلامية الإيرانية وكامتداد لها داخل الحدود التركية، إلا أن انتشار نفوذه وتنامي قوته لم يكونا بمنأى عن رعاية المؤسسات الأمنية والعسكرية التركية ودعمها.

رفع الحزب شعار" **تطبيق الشريعة الإسلامية**" وكفّر أنصار ومؤيدي حزب العمال، ثم ما لبث أن انخرط هذا الحزب في موجات منظمة من العنف الدموي المسلح، شملت معظم مدن شمال كوردستان ضد الأحزاب القومية واليسارية ولاسيما حزب العمال الكوردستاني، ومن هنا تصاعدت أهمية هذا الحزب بالنسبة للأجهزة الأمنية، لاسيما بعد انقلاب **كنعان إيفرن** ١٩٨٠م، التي سارعت إلى دعمه سرّاً والتواطؤ معه في تصفية النشطاء والمثقفين الكورد. إذ فاق عدد ضحايا الاغتيالات والتصفيات، التي قام بها الحزب ثلاثة آلاف ناشط معارض ومثقف في مدن كوردستان. وقد أُدين زعيم الحزب **محمد صالح كولج**، فيما بعد، بقتل ٩١ شخصاَ وكان مسؤولا عن ١٥٧ هجوماً إرهابياً، بحسب اعترافاته، ومع ذلك فقد أعفي عنه وعن العشرات من رفاقه المتورطين في جرائم الاغتيال، إثر مقايضة سياسية وتسوية تمّت بينه وبين الرئيس التركي رجب طيب أردوغان عام ٢٠١٣م.

تعمل السياسة التركية، في ظلّ حكم **حزب العدالة والتنمية**، بدأب الآن، في الخفاء والعلن، على تحريف الوعي المجتمعي الكوردي وتكريس الانقسام فيه على أساس الهوية الدينية أو المذهبية، ومصادرة وعيه بالانتماء القومي، عبر المنظمات والجمعيات الدينية الإخوانية، التي بدورها تتوسل دعم المشايخ المحليين ومراكز النفوذ الديني وتعتمد عليها.

أما في جنوب كوردستان (العراقي)، فقد هيمنت النخب الاجتماعية التقليدية على واجهة الحراك السياسي للأحزاب العلمانية الكوردستانية. وهذه النخب لم تكن في نشأتها، وبسبب من تنضيدها الاجتماعي التقليدي، متحررة تماماً من إرثها المعتقدي والمذهبي السائد، وفي الغالب طبع ممارساتها العملية وخطابها السياسي بطابعه الخاص، في تعاطيها مع أبناء المعتقدات الدينية والمذهبية في كوردستان، كأتباع الديانة المسيحية والأزديين، فضلاً عن المسلمين الكورد كالفيليين (الشيعة) واليارسان والشبك، الذين يشكلون بمجملهم حجماً سكانياً لا يستهان به من المجتمع الكوردستاني. فقد عجزت هذه النخب الحزبية إلى حدّ كبير، سواء على المستوى الشعبي أو الرسمي، أن تجسّد بصورة مبدئية في سلوكها المبادئ القومية العلمانية المعلنة لديها لدى تعاطيها مع الأقليات الدينية، وخيّم ذلك الإرث الاجتماعي التقليدي والمذهبي على تعاملها الفوقي معها. (للمزيد يُنظر في: برونيسن، ٢٠٠٧، ج١) ورغم وجود منظومة قوانين رصينة، وتمثيل سياسي وقانوني- ولو شكلي- لأبناء الأقليات في المؤسسات الحزبية والإدارية للإقليم، إلا أن كل ذلك لم يمنع حدوث تباينات في المكانة والدور بين هؤلاء المواطنين والمنتمين لهوية الأكثرية الدينية والمذهبية.

لقد ناخت ثقافة الأكثرية الدينية وإرثها في مدن الإقليم بثقلها على المجال العام والمشترك، مما فرض على أبناء الأقليات الدينية اللجوء مكرهة إلى ميكانيزمات للتكييف عند الحضور في المجال العام، واضطرت في أحايينٍ كثيرة إلى تقديم مُداهنات وتسويات سلوكية لدى التعامل في بيئة الثقافة الدينية والمذهبية السائدة. ولّد هذا الموقف لدى الأقليات الدينية والمذهبية شعوراً نكوصياً بالتهميش والاغتراب وانقساماً في الوعي بالانتماء على المستوى الاجتماعي، وتكرّس أيضاً هذا الشعور على المستوى السياسي، عبر غياب

دورها في المشاركة وصناعة القرار السياسي بصورة فعلية. وبموازاة ما سبق، فرض المشهد باباً خلفياً مفتوحاً، أمام اختراقات سياسية واجتماعية في المجتمع القومي، وأثار شهية قوى الإسلام السياسي الشيعي، من جانب أول، في الاستحواذ على إرادة الكورد الفيليين (الشيعة) ومعظم (الشبك) واحتكار أصواتهم، ومن ثم ادعاء تمثيلهم، وذلك من خلال الاستثمار في مآسيهم وذاكرة مظلوميتهم في ظلّ نظام البعث، رغم أن الجذر الحقيقي لها كان انتماؤهم القومي بالدرجة الرئيسة. وهكذا بات المجتمع الكوردي، الفيلي والشبكي، عملياً مجرداً على المستوى السياسي من انتمائه، وغدا غريباً تماماً، في أغلبيته، عن هويته القومية، بسبب التهميش وسياسات الاختراق بالمقابل.

وبالمثل، فقد ظلّ شطر كبير من المجتمع الكوردي الأزيدي يشعر بأنه لم تعد له أيّة صلة انتماء قومي مع الكرودة (**الكوردايتي**)، ليس فقط بسبب البنية الذهنية والثقافية السائدة في المجتمع الكوردستاني، الذي غدا بنظره مجرد آخر (مسلم سني) لا تجمعه به أيّ رابط أو هوية، وإنما كذلك بسبب شعوره بهامشيته السياسية وغياب أيّ دور له في القرار القومي. عمّق هذا الشعور لدى الأزديين بالعزلة والاغتراب المأساة الكبيرة، التي تعرضوا لها على يد إرهابيي تنظيم الدولة سنة ٢٠١٤م، تجلّى ذلك في ردّات عنيفة ودعوات إلى اعتبار الأزدائية هوية قومية مستقلة، وليست مجرد عقيدة دينية، فهي ليست كوردية بمقدار ماهي ليست عربية.

بالطبع، لم تكن البنية الذهنية والثقافية السائدة في الإقليم، بخاصة في المدن الرئيسة، وحدها السبب في شعور الأقليات الدينية بالاغتراب والهامشية، إنما أيضاً عزز فشل القوى والإدارة الكورديتين، وبسبب المشاكل البينية العالقة، خلق فضاءٍ سياسيٍ مشترك ومفتوح للمساهمة السياسية، وبالتالي شعوراً جمعياً ومشتركاً بالمواطنة.

من جانب آخر، أتاح هذا الوضع لتيار الإسلام السياسي وقواه الحزبية التحايل على الموقف واستغلاله أفضل استغلال، بهدف خلق سلطة اجتماعية موازية لنفسه في الظل. إذ عمد عبر مخاطبة المهمشين والفقراء، والمتضررين من النزاع الداخلي، والساخطين على مظاهر الفساد المتفشي في مؤسسات الإقليم، إلى خلق نفوذ شعبي قوي له، مُتّكئاً في ذلك على المشاعر الدينية التقليدية السائد في الشارع الإسلامي السني. فقد استعان بالدين وخطابه الاجتماعي لبلورة وعي سياسي واجتماعي ناقم على السلطة وهوية خطابها القومي، ولتأسيس وعيٍ جنح بعيداً عن مطالب الهوية القومية واهتماماتها في التحرر والديمقراطية، ولا يبدو خطابها السياسي حتى اليوم مستقلاً وبمنأى عن تأثير مرجعياتها الأيديولوجية الإقليمية (بخاصة التركية والإيرانية منها) وموقفها من المسألة القومية الكوردية في المنطقة. وبالنتيجة استطاعت قوى وأحزاب الإسلام السياسي خلق أرخبيل من النفوذ في مؤسسات التعليم والتربية والقضاء والإدارات العامة، وفرضت هيمنتها الرمزية في أكثر من مكان في الحياة العامة.

وبالرغم من أن النخبة الحزبية التقليدية في الإقليم لم تكن على وفاق مع قوى الإسلام السياسي، التي نبتت كالفطر بعد انتفاضة آذار ١٩٩١م، فقد اضطرت إلى التعاطي الانتهازي معها أثناء النزاع الدموي، الذي شهده الإقليم خلال سنوات التسعينيات، بين الحزبين الرئيسين المهيمنين على الإقليم. ومن ثم عمد هذان الأخيران إلى مداهنتها وتقديم التنازلات المبدئية والميدانية لها على حساب شعاراتها ومبادئها السياسية المعلنة، بغرض كسبها إلى جانبها وتقاسم نفوذها الشعبي في المجتمع المحافظ. ويبدو أن تسوية ما، غير معلنة، فرضت نفسها لاحقاً على الطرفين، بعد صدامات دامية ومتفرقة في أواخر التسعينيات مع أحزاب السلطة الكوردية، قوامها القبول المتبادل بالأدوار وتقاسم مساحات النفوذ والهيمنة بين الأحزاب القومية وتيارات الإسلام السياسي.

وبموجب هذه التسوية صار الحزبان القوميان الرئيسان يهيمنان على مصادر القرار السياسي والإداري والأمني والاقتصادي، مقابل قبولها بهيمنة ونفوذ الأحزاب والجماعات الدينية على شطر كبير من الحياة المدنية والاجتماعية، وعلى ضمائر الناس لقاء اعتراف الأخيرة بشرعية نفوذ تلك الأحزاب على أجسادهم.

ولعل من أبرز مفارقات طبيعة الهوية الإسلامية للكورد، تتمثّل في غرب كوردستان (سوريا) حيث يشكّل الكورد المسلمون السنة أغلبية ساحقة، ويكاد أن يكون المجتمع الكوردي موحّداً في هويته المذهبية، ومع ذلك فشلت تيارات الإسلام السياسي طوال عقود من إيجاد موطئ قدم لها في المجتمع الكوردي، بل وعجزت حتى في تأسيس خلية واحدة لها.

مع اندلاع الاحتجاجات في سوريا، في العقد الأخير، والتي اتخذت مظهراً دموياً وعنيفاً، سطت خلالها جماعات الإسلام السياسي المتشدد على واجهة الأحداث بقيادة الإخوان المسلمين السوريين، وبدعم تركي وقطري صريح وواضح، وطبعتها بطابع إسلامي وطائفي متشدد، عمدت تركيا عبر أذرعها الإسلامية إلى تأسيس واجهات وعناوين للإسلام السياسي الكوردي في كوردستان سوريا، كي تشكّل بدائل أيديولوجية وسياسية للحركة السياسية القومية ولخطابها العلماني في التغيير، وبهدف أسلمة الخطاب السياسي والقومي الكوردي. إلا أن تلك الكيانات أخفقت مرة أخرى في تسجيل أيّ حضور سياسي ملموس في الشارع الكوردي السوري، وظلّت شبه مجهولة بالنسبة إليه. منها **جبهة العمل الوطني لكورد سوريا**، برئاسة د. مصطفى مسلم، شقيق صالح مسلم الرئيس المشترك لحزب الاتحاد الديمقراطي. **الحزب الإسلامي الكوردي**، برئاسة إبراهيم رمضان الشدادي. **حركة الحق والعدالة الإسلامية الكوردية في سوريا**... الخ (للمزيد: جسور للدراسات، ١٣،٢٠١٧-١٤-١٥)

إجمالاً، يمكن التمييز، من وجهة نظر النمطية الاجتماعية، بين مظهرين للإسلام في المجتمع الكوردستاني عموماً، وبخاصة في الجنوب والشمال، يغلبان على إسلام الكورد في وقتنا الراهن، وبالتالي بين نوعين من الممارسات الاعتقادية والتعبدية التي تطبع إسلام الكورد بطابعها الخاص. الأول هو إسلام المجتمعات الريفية- الزراعية، حيث تسود بوجه عام، الطريقتان الصوفيتان، القادرية والنقشبندية، في كوردستان عموماً. ويتسم تدين الأفراد في هذه المجتمعات المحلية بالاعتدال والتسامح ويقبل التعايش المشترك مع الأديان الأخرى، كالمسيحية والأزدائية واليارسانية...الخ ويكتسب الإيمان الديني لدى هؤلاء مظهراً جماعياً قائماً على التضامن القبلي، ويخضع للأعراف القبلية في العلاقة مع الآخر، فتختلط القيم الدينية مع العادات ومظاهر السلوك القبلية، وتتبع المؤسسة الدينية، ممثلة بالشيخ أو الملا، لسلطة القبيلة ويستجيب لأعرافها.

النمط الثاني، هو إسلام المدن الكبرى، بخاصة في الحواضر الكوردستانية الحديثة الازدهار والنمو السكاني مثل آمد (ديار بكر) وهولير(أربيل) والسليمانية...الخ. هنا يسبق الإيمان الفردي التضامن القبلي، وتتكرّس القراءة الأيديولوجية للدين بديلاً عن الالتزام بالأعراف والتقاليد القبلية. وتطغى القراءة السياسية النفعية والفردية للدين، التي تستجيب للاهتمامات السياسية اليومية المباشرة، على حساب التزهد والتعبد الصوفي الجماعي، حيث تختلط ذرائعية المدينة مع الفهم الذاتي للدين، وتهيمن بإفراط المظاهر والطقوس الشكلية للتدين على سلوك الأفراد، فضلاً عن النزعة" الأخلاقوية" المبالغ فيها، التي تقوم على ادعاء مناقبية طهورية مضادة لأشكال السلوك المتهتك والانحرافات، التي تسود حياة المدينة حسب وصف الإسلاميين. وفي العادة يكون التدين لدى الطبقات الاجتماعية الوسطى والدنيا في المدن أقل تسامحاً وقبولاً للآخر من التدين البراغماتي للطبقات العليا، وكذلك من تدين المسلمين في الأرياف

الزراعية. وتستجيب قراءات رجال الدين وخطابهم لمتطلبات المؤسسات السياسية أو البيروقراطية أو لمصالح السوق أكثر من أي اعتبار آخر. إن هذا الموقف هو الذي يفسّر جزئياً انتشار خطاب الإسلام السياسي وشيوعه في بيئة المدن الكوردستانية أكثر من أريافها.

-إشكالية وعي الذات بالهوية ومسألة الانتماء.

تعالت أصوات كوردية راديكالية، خلال العقود الثلاثة الأخيرة، في مواجهة تجاهل الإسلام السياسي للمآسي القومية للكورد، بخاصة بعد مجازر **الأنفال وحلبجة**، وغياب أيّ تضامن ملموس مع الضحايا من جانب الإسلاميين، تدعو إلى إعلان قطيعة ثقافية وتاريخية مع الإسلام والمسلمين، واعتبار الأنظمة الإسلامية شريكة في قهر الكورد وقمعهم، وسبباً رئيساً في حرمانهم من الحقوق، وبالمقابل سوّغ الكثير من هؤلاء تلك الدعوة بضرورة العودة إلى الأديان والعقائد القومية قبل الإسلام لتأكيد أصالة الهوية الكوردية وتميّزها.

ليس من المنطقي والإنصاف دعوة الكورد راهناً إلى قطيعة ثقافية وتاريخية حاسمة مع الإسلام، فهذه فانتازيا متخمة بالنزعة الدوغمائية التي تصادر على التاريخ، ومثل هذه الدعوة لا تخلو من العسف والقسر ومن الرغبة في ليي عنق التاريخ استجابة لمآرب أيديولوجية أخرى. فقد أمضى الكورد شطراً طويلاً وكثيفاً من سيرورة تاريخهم في الإسلام، بحيث أمس الإسلام جزءاً أصيلاً من هويتهم التاريخية وبات الكورد أنفسهم يشكلون إحدى أهم مكونات هذا التاريخ وصانعيه. وأياًّ كانت طبيعة هذا التاريخ، فلا يعقل أن تدعو الكورد إلى أن يتلفوا أربعة عشر قرناً من تاريخهم الخاص في الذاكرة، ويتخلوا عنه لمجرد الرغبة في إثبات الذات، بطريقة منحرفة وقسّرية، بمواجهة نزعة ما أو خطاب معاكس. عوضاً عن ذلك الكورد بأمسّ الحاجة اليوم إلى وعي تاريخي بالإسلام. هنا تبرز أهمية التمييز بين المقدس في الدين وبين الدين كجملة

معاملات وعلاقات دنيوية، نعني العقل العملي في الدين. أما المقدس فيظل هو واحد إلى حدّ كبير بالنسبة لجميع الأديان. وحتى هذا الأخير في مقدورنا أن ندرجه في سياق الممارسة الاجتماعية والتاريخية. المقدس يمكنه أن ينخرط في الصراعات بحيث يغدو مقدساً دنيوياً في طبيعته ويمارس دوراً مركزياً في المنظومة القيمية. ثم إن الإسلام يحثّ بنفسه على ما هو خاص وذاتي ويسوّغ قراءته وفهمه انطلاقاً من السياق التاريخي الدنيوي. ولا تتعارض هذه الرغبة في التشخيص التاريخي للإسلام وتخصيصه بقراءة كوردية، واستجابة للحاجات الواقعية والتاريخية الراهنة، مع قيم فقه المعاملات في الإسلام، لأنها ستشكّل مقدمة لإنتاج وعي قومي بالإسلام، غير مستقل عن الإيمان العميق والمشترك لجميع الكورد المسلمين.

إن الوعي التاريخي النقدي بجدل الهوية والإسلام هو في جوهره وعيٌ تنويري، يتمثل في سؤال الراهن والمصير، هذا هو سؤال التنوير كردياً، سؤال راهن الكورد الذي هم عليه. أي السؤال، ما الذي يجعلهم على مستوى التاريخ؟ بحيث يرقى الكورد إلى مستوى الأمم الأخرى، ويتزامنوا معها في درجة حريتهم وتقدمهم، ليس في تقرير المصير فحسب، ولكن قبل ذلك- وهذا شرط رئيس- في القدرة على التفكير بحريّة وممارسة النقد، دون هوادة، إزاء ماضيهم وحاضرهم وهويتهم الإسلامية.

الوجه النقيض لمثل تلك الدعوات هو خطاب الإسلام السياسي في الهوية، الذي بدوره هو نتاج ردّة فعل وعيٍ مأزوم إزاء ظهور الشكل الحديث للتنظيم السياسي كالدولة على أنقاض **سلطة الخلافة**، ونشوء المجتمعات القومية الحديثة وتطور الوعي المجتمعي بالانتماء القومي على حساب الانتماء للملّة أو الجماعة الدينية، بحيث غدا خطاب الإسلام السياسي الملاذ الأخير للتعبير عن آلام وعيّ يعاني مخاض الانتقال من المجتمع التقليدي إلى المجتمع

الحديث، وعيٌّ منشطر بين ماضٍ خسره ولم يعد ممكناً استعادته وحاضرٍ يعجز هذا الوعي عن السيطرة على سيروراته. هذا الخطاب إذن هو نتاج وعيّ عاجزٍ في مواجهة الحداثة والنظام الكولونيالي، الذي أورثه دولة قومية حديثة وفرض معها مفاهيم ومؤسسات سياسية ونُظم كالديمقراطية والحياة البرلمانية، والعلمانية وسيادة الأمة ...الخ ومن هنا انبثقت فكرة" الدولة الإسلامية" وارتفع شعار "الإسلام دينٌ ودولة".

تتوحد معظم جماعات الإسلام السياسي في العالم حول قناعة أيديولوجية مشتركة، تتخطى الوعي بالانتماء القومي نحو وعي كوزموبوليتي (كوني) مجرّد، قوامه الإيمان بالحقيقة الشاملة والمطلقة للإسلام. وفي هذا تزدري الجماعات الإسلامية، ومنها الكوردية، بخصوصيتها القومية وتعدّ الهويّة القومية هرطقة أيديولوجية غربية مضادة لروح الإسلام، يبرر أحد مثقفي التيار هذا الموقف بالقول" إن الفكر القومي الكوردي وإن كان نقيضاً للفكر القومي العربي والتركي والفارسي في الأهداف، إلا أنه ينهل من منبع واحد، وهو الفكر اللاديني الغربي، كما أن له خصائص ومنطلقات فكرية مماثلة للحركة القومية العربية والتركية والفارسية." (انظر: البوتاني،٢٠٢٢، ١١٩) وهذا الرأي يتسق تماماً مع عقيدة آباء الإسلام السياسي وموقفهم إزاء المسألة القومية. فقد سبق أن أكد أبو الأعلى المودودي على أن الإسلام قوّض أسس الجاهلية المادية والحسية والوهمية، التي كانت تبنى عليها مختلف القوميات في العالم... وبذلك التقويض بنى الإسلام قومية جديدة على أسس تعتمد في أصلها على الاختلاف الروحي والجوهري، الذي قوامه الإيمان والعبودية لله وطاعته. (انظر: المودودي،١٩٨٠ب، ١٦٦- ١٦٧).

ثم يتحدث المودودي بازدراء شديد عن أولئك المسلمين الذين يعتدون بخصائص هويتهم، ويتحمسون لتراثهم القومي ورموزهم الوطنية الدالة بالقول

(١٩٨٠ب، ١٧٧) "وترتفع اليوم بين المسلمين في كل مكان أناشيد "الجنسية" و"الوطنية" بعد أن تلقوا دروسها من الغرب.. وهؤلاء الجهلاء الحمقى لم يفهموا ثقافتهم ولا الثقافة الغربية... ولا يعلمون أن ما هو بالنسبة للقومية الغربية ماء الحياة، هو للقومية الإسلامية السم الزعاف." وعلى نفس المنوال والمنطق الهجائي يهزأ عمر عبدالرحمن، القيادي في **الحركة الإسلامية في كوردستان** عام ١٩٩٢م، بأي التزام قومي ويستخف قائلاً (نحن لا نقف موقفاً قوميّاً نخسر فيه العمق والانتماء الروحي، لنكسب كوردياً علمانياً تربى في خانات الخمر ومراقص الغرب، وعلى حثالة الفكر العلماني) (انظر: البوتاني، ٢٠٢٢، ١١٨)

ضمن أفق هذا الخطاب، الذي يقيم تعارضاً شبه مطلق بين الانتماء القومي والانتماء للإسلام، يمكننا أن نستنتج أيضاً مغزى رفض بعض النواب الإسلاميين في برلمان كوردستان الوقوف تقديراً للنشيد القومي الكوردي. ففي مثل هذه المواقف نكتشف الجذر العميق لوعي الانتماء لدى بعض الإسلاميين الكورد، الذين يسارعون عند أيّ استحقاق قومي في مواجهة خطاب الإسلام السياسي، إلى التخلّي، حدّ التبرؤ، عن انتمائهم القومي، والتضحية به على مذبح الخطاب الإسلاموي، لإثبات جدارتهم بالانتماء الجديد. ويعكس التزام إسلاميي كوردستان الصمت إزاء ممارسات القتل والتهجير والقسر، التي تعرض لها الكورد في عفرين وبقية مقاطعات كوردستان سوريا على يد الميليشيات الإسلامية، بدعم ورعاية الرئيس التركي وحزبه الإخواني، اتساقهم الفكري والسياسي مع هذا الخطاب.

إن ظهور القومية العلمانية، التي وصفها المودودي" بالعصبية الجاهلية" ستؤول حتماً إلى محو **القومية الإسلامية** وتفتيتها، التي نافح عنها وبشّر بها بديلاً عن تلك، وهي التي عمادها وأساسها العمل والإيمان، لا الجنس والوطن. وحسب رأيه ينبغي على المسلمين في أرجاء العالم كله أن يكونوا شركاء

ومتعاونين تحت ظلّ هذه القومية بلا اختلاف أو تمايز، عوضاً عن الاشتراك في الهوية القومية والانتماء لها. (انظر: المودودي، ١٩٨٠ب، ١٧٨)

بدوره نزّه سيّد قطب النظام السياسي والاجتماعي الإسلامي عن بقية النظم التي عرفتها البشرية في تاريخها، كالرقّ والإقطاع والرأسمالية، مؤكداً على فرادة وتميّز هذا النظام، لأنه بحسب عقيدته، نتاج شريعة خاصة وليس العكس، كما نعده لدى المجتمعات التي تضع شرائعها بنفسها وعلى نحو يلبّي خصائصها وحاجاتها، فهذه الشريعة هي في الأصل شريعة لا تاريخية" غير مدرجة تاريخياً، بل وسابقة على التاريخ وتتخطاه. ويصف **قطب** المجتمع الإسلامي الناجم عن هذه الشريعة، بأنه عالمي، يندّ عن الدول الوطنية والقومية، التي يمكن أن تحدّ من حدوده، فهو مجتمع" لا قومي، وغير قائم على الحدود الجغرافية،" وبهذا الاعتبار يتخطى مفاهيم السيادة ولا يعترف بها، كما أنه يتنكر لمفاهيم الوطنية والمواطنة، لأنه يقوم" على الأخوة الإسلامية، بدلاً من مقام الجنس ومقام الوطن. (انظر: قطب، ١٩٩٣، ٩٢- ٩٩)

أيضاً، فإن الوطن الذي تصوّره قطب، ويتعين على المسلم أن يتفانى ويمنحه كلّ ولاء ممكن، هو ليس الوطن المحدود بحدود سياسية أو المعرّف بهويّة قومية أو ثقافية. إنه الوطن الذي يخضع لحاكمية الله وتسوده شريعة الله وتقام فيه حدوده، ويتولىّ فيه المسلمون بعضهم بعضاً كإخوة في الإيمان، إنه وطن واحد، غير متعدد، وهو دار الإسلام، وما عداها فهو دار حرب وقتال، كما وصفها سيّد قطب. إذن" فلا وطن للمسلم إلاّ الذي تقوم فيه شريعة الله، فتقوم الروابط بينه وبين سكانه على أساس الارتباط في الله، ولا جنسية للمسلم إلا عقيدته، التي تجعله عضواً في " الأمة الإسلامية"، في دار الإسلام..."(قطب، ١٩٧٩، ١٣٨)

ويفرض مطلب الإخوة الإسلامية، الذي يعلنه الإسلام السياسي، علاقة تضامنية دينية بين الأفراد بديلة عن علاقة المواطنة السياسية أو الحقوقية في الوطن الواحد، أو العلاقة القومية القائمة على وعي الاشتراك بالهوية والمصير، ويكرّس انتماءاً أفقياً يتخطى الحدود الجغرافية. إنه انتماء لا أرضي قائم على الولاء للسماء والبراءة من الأرض، يشكّل الإيمان المشترك هويته الوحيدة. ولهذا الغرض أقام المودودي تضاداً بين مواطني البلد الواحد وأبناء الهوية القومية الواحدة، على أساس التضاد بين المسلمين منهم وغير المسلمين، يقابله تضامنٌ على أساس الولاء الديني يتعدّى المجتمع الواحد، حيث قال (١٩٨٠ب، ١٧٨) مخاطباً" إن عاطفة القومية الإسلامية تقتضي أن تعتبروا المسلمين أتباعكم وغير المسلمين أغياركم، على حين تستلزم عاطفة القومية أو الوطنية أن تعدّوا من يشارككم الوطن أو الجنس صنواً لكم وحليفاً." من هذا المنظور بوسعنا أن نقيّم حماسة الإسلاميين الكورد وتأهبهم الدائم للخروج في مظاهرات صاخبة تضامناً مع محن المسلمين والمسلمات في شتى أصقاع الأرض، من ماينمار، مروراً بكشمير، ووصولاً لغزة، في الوقت الذي يبدون فيه لامبالاة وفتوراً، في أوقات كثيرة، إزاء محن شركائهم الأقربين في الأرض والهوية القومية، كالمسيحيين والأزديين، أو حتى إزاء مآسي أبناء جلدتهم الكورد وكفاحهم في مواجهة قمع الأنظمة المتأسلمة في إيران أو تركيا.

الإيمان، المؤمن، وجماعة المؤمنين، تلك هي القوائم الثلاث الأساسية التي يتكئ عليها خطاب الإسلام السياسي في الهوية والانتماء. وهي تنوب، على التوالي، عن المفاهيم الحديثة(الوعي بالمصير، المواطنة، الشعب أو الأمة) في الهوية. إنها تحتل مكانة مركزية في الأيديولوجيا الإسلامية وتعدّ الحوامل لمشروع استعادة الخلافة وإقامة الشريعة الإسلامية، الهدف الأسمى، الذي تطمح حركات الإسلام السياسي في كل مكان إلى تحقيقه وتبرر به وجودها. وهذا

العمل يعدّ بمثابة تكليف بالنسبة لها، والذي بموجبه ستعمل على تطبيق الشريعة الإسلامية وسيادتها في الأرض، وبالتالي ستضمن إعلاء كلمة الله وتستعيد الجماعة الإسلامية وحدتها، كجماعة مؤمنين.

وطالما أن الأمر يتعلق بتأسيس مجتمع ديني، مجتمع أمة دينية، تحت سلطة إلهية فإن جماعات الإسلام السياسي لا تكترث بمشاريع التحرر القومي والدولة الوطنية، أو بالنضالات لأجل الديمقراطية والمساواة، فمثل هذه المشاريع" الجاهلية" تصرف اهتمام المؤمنين عن الهدف الأهم المتمثل بإعادة بعث الأمة الإسلامية واستعادة مجد الخلافة، التي ستقوم بصهر جميع القوميات والأمم في الكل الديني على أساس الإيمان المشترك، الهوية الوحيدة للمسلم. إن النزعات القومية، تعدّ بهذا المعيار، مضادة لنزعة القومية الإسلامية، التي نظّر لها المودودي، وتتناقض مع المبدأ الأسمى في الأخوة الإسلامية، ولهذا وجب تكفيرها مع جميع المذاهب السياسية الحديثة والأيديولوجيات بدءاً من الديمقراطية، مروراً بالعلمانية والعقلانية، وانتهاءاً بالقومية والوطنية، كما أفتى بذلك المفكر الإخواني المعاصر **محمد قطب**. (راجع: البلوشي، ٢٠١٦، ١٢٤)

وفقاً لهذا الخطاب يتبنى الإسلام السياسي مدخلاً عقدياً إلى مفاهيم الأمة- الشعب- والمواطنة بدلاً من المدخل السياسي والحقوقي، فالأمة أو الشعب، الذي يقدمه هذا الخطاب، هي الأمة الدينية، التي تُختصر في مفهوم" الجماعة الإسلامية"، بحيث تتماهى الأمة مع مفهوم الدين والهوية المعتقدية للجماعة. إنها ليست الجماعة القومية، أو مجموع المواطنين، كما نعهدها في مفاهيم القاموس السياسي المعاصر، بل الجماعة السياسية التي توحدها العقيدة والإيمان الديني، ويعرّف انتماء الفرد إليها بدرجة الولاء للإيمان المشترك. وبهذا الاعتبار تشترط هذه الجماعة انسجاماً في الهوية الدينية للكل وتطابقاً قلّما يتحقق في الجماعات السياسية المعاصرة. إن معظم المجتمعات السياسية اليوم، كما هو

الحال في مجتمع إقليم كوردستان، الذي تأسس على رابطة سياسية، تنطوي على تعددية معتقدية بين مكوناتها، تغدو معها الرابطة الدينية غير صالحة في تعريف هوية المواطنة فيها أو الانتماء لها. إن اللجوء إلى الخطاب السياسي الديني في تحديد العلاقة بين الأفراد في المجتمع الواحد أو تعريف المواطنة بموجب مصادراته وقيمه، لا يعدّ حلاًّ سياسياً، شاملاً وصالحاً إزاء معطيات العصر الراهن، بخاصة في المجتمعات القومية المركبة من تعدديات عقدية ودينية. ثم إن تكريس الولاء فيها على أساس العصبية الدينية، بدلاً من الانتماء السياسي والمواطنة المشتركة، من شأنه أن يفضي إلى انشطار مجتمعي خطير وانقسام يخلق تبايناً بين مكونات المجتمع في المكانة والدور، في الحقوق والواجبات، وبالأخصّ في الواقع القومي الكوردستاني.

لابدّ لمثل هذا النمط من الخطاب أن يتأسّس على الاقصاء وإلغاء الآخر المختلف معتقداً، وهذا يتعارض مع متطلبات التحرر القومي وتحدياته في الوحدة والمساواة بين مكونات الأمة الواحدة، ولا ينسجم تماماً مع غاياته. إن الجماعة أو الأمة الإسلامية، التي تنشدها حركات الإسلام السياسية، تتأسس على غاية ما ورائية في نهاية الأمر، هو الخلاص الآخروي للفرقة أو الملّة الناجية، وهو الهدف المسبق الذي يحدد مبرر وجودها والغاية من أجلها، بينما يتطلع الخطاب القومي إلى التحرر الدنيوي من قهر الجماعات القومية وعبودية النظم السياسية الأخرى، حتى لو اشتركت معها في الإيمان الديني، وتهدف إلى تحقيق المساواة معها على أساس من الندّية والجدارة في الكرامة الإنسانية، التي من دونها يبدو محالاً الحديث عن أيّة حرية دينية أو معتقدية لأي دين من الأديان ومساواته، إن التحرر القومي والمجتمعي هو شرط حتمي للحرية الدينية ولحرية الضمير وليس العكس.

تقوم تصوّرات معظم حركات الإسلام السياسي في الهوية والتحرر القومي على هذه المقدمات الأيديولوجية ومصادراتها، ولا يشذّ عنها خطاب حركات الإسلام السياسي الكوردي عموماً، ولهذا يغيب عنها اعتبار مسألة التحرر القومي الشامل كأولوية فكرية وسياسية، كما تغيب عنها فكرة التضامن القومي بين المجتمع الكوردستاني المجزأة، وعلى وجه التحديد التضامن مع كفاح كل جزء ضدّ ممارسات القهر القومي للأنظمة الدينية والقومية المتسلطة على رقاب الشعب الكوردي في كلّ مكان. وفي هذا السياق لا ترى السردية الأيديولوجية للأحزاب الإسلامية في الواقع القومي المجزأة للأمة الكوردية شرّاً سياسياً أو أخلاقياً، ينبغي تجاوزه، بحدّ ذاته، بقدر ما هو قدرٌ مترتب على الشرّ الأعظم، الذي هو سقوط الخلافة الإسلامية، وانشطار الأمة الإسلامية، التي فقدت بذلك مجدها وعظمتها. كما أن مسألة الوحدة القومية لا تحظى بأية أهمية سياسية ودينية لديها، ما لم تشكّل خطوة في سياق الوحدة الأسمى والأعم، وحدة الجماعة أو الأمة الإسلامية.

وبالمقابل تعكس كثافة حضور مظاهر ومواقف التضامن في خطابها وسلوكها مع الشعوب والأمم الأخرى، المسلمة، نزوعاً نحو التبرؤ من هويتها القومية والتماه مع المشروع الكوني، الكوزموبولتيكي، للأخوة الإسلامية، القائم على وحدة الإيمان، وهذا يرجع إلى قناعة الإسلاميين الراسخة بسمو المطلب الديني على أيّ مطلب بشريّ آخر مهما كانت حيويته الإنسانية وضرورته.

ويُستنتج في نهاية التحليل إن حركات الإسلام السياسي في كوردستان لا تؤمن، حتى لو ادعت بانتمائها للحراك السياسي الكوردستاني، بموضوعية السيرورة التاريخية للحراك القومي الكوردستاني وضرورته، إنما تجد مبرراً لادعائها بهذا الانتماء للهوية القومية وحراكها السياسي في مصادفة تاريخية غريبة انحرفت عن روح الاجتماع الإسلامي، وهذا ما يمكن أن نخلص إليه من

قول أحد مثقفيها بأن" الكورد والعرب تعايشا أخوياً في ظلّ دار الإسلام، وليس في العراق، وكان عندما دعى العرب إلى العروبة في بدايات القرن العشرين وحطّموا الخلافة بالتعاون مع اليهود والغرب، ورضوا بدويلات قومية، أنهوا بذلك تلك العلاقة الأخوية.... أما إذا عاد الجميع إلى الخلافة الإسلامية، واتفقوا على إزالة الدويلات الناشئة على أرض الإسلام، عندئذ سوف لا يكون هناك داع للمطالبة بحقهم وكوردستانيتهم.."(انظر: سويلي، وآخرون ، ٢٠١١، ٦٦)

هنا يكمن سرّ المشكلة إذن، فحتمية الحراك السياسي القومي للكورد وشرعية مطالبهم القومية في التحرر كأمة ومساواتهم مع الأمم الأخرى، هي نتاج كيد تاريخي ومكر تدبره اليهود الأشرار مع الغرب لأجل إسقاط الخلافة وتفتيت الأمة، وما أن تُستعاد الخلافة وتقوم قائمتها حتى تفقد تلك المطالب والحقوق، وحتى كوردستانية القوميين، مبرر وجودها وتتلاشى معانيها. ووفق هذه القناعة فإن قداسة وشرعية الحقوق القومية الفلسطينية وأولوية تحرير الأرض هي أكثر مكابدة وإلحاحاً من تحرير كوردستان ومن إنجاز أيّ حقّ قومي للكورد، إن فلسطين وقضيتها تحتل مكانة دالّة مركزية في السردية الإسلاموية، فهي تعدّ خميرة الدسيسة التي أعدها اليهود وأرادوا بها إسقاط الخلافة وتفسخها، إنها تمثّل أوّل وأهم علامات سقوط الخلافة الإسلامية، وهذا ما يفسّر لنا كثافة وزخم حضور القضية الفلسطينية في أدبيات الإسلام السياسي عموماً.

تنبثق هنا ملاحظة تتعلق بالوعي التاريخي لدى تيارات الإسلام السياسي. فهي عموماً حين تعاود قراءة تاريخها القومي الخاص، إنما تنطلق في النظر إليه طبقاً لمجموعة مصادرات أيديولوجية ومعتقدية، غير قومية، ولهذا نجدها تكفّر كل تاريخها ما قبل الإسلام وتتبرأ منه تماماً. وبموجب تلك المصادرات تقوم بتأويل تاريخ الشعوب والحضارات السابقة على الإسلام وتفسّرها. هذا التأويل هو شكل آخر مقلوب للرؤية الإسلامية للماضي العربي قبل الإسلامي بعدّه

جاهلية، إسقاط معكوس. إذن هي جاهلية أخرى من نوع مماثل، كانت الشعوب تعيشه في فسق وخواء روحي وجَدب ثقافي وظلام، وعندما قدم نور الإسلام والإيمان تمكّن بقليل من الجهد، ودون مقاومة تذكر من هدي هذه الأقوام واخضاعها، لأنها كانت أصلاً تنتظر خلاصها من الوثنية والجهل وفق هذا السيناريو الحتمي. إذن ثمة غائية ما ورائية تقبع خلف هذا الفهم للتاريخ، تصادر على حقائقه ووقائعه عبر تأويل يتسق مع السردية المشتركة للعقيدة، التي تقول إن تلك الشعوب التي أسلمت، ودخلت دين الله أفواجاً بملء إرادتها، كانت تنتظر قدرها المحتوم في الخلاص والهداية والنور، دون أن تبدي أيّ شكل من أشكال الرفض أو الممانعة، لأنها كانت تصبو إلى هذا اللقاء خلاصاً من بيداء وقفر الجاهلية. هذا هو التفسير الإسلامي الميتافيزيقي الأمثل للتاريخ. وهو تفسير ذو نمط اعتقادي يمتح من مرجعية إيمانية وغيبية ولا تاريخية، تتنافى مع مقدمات مناهج البحث العلمي والتاريخي. ولهذا لا تتوقع أن تجد بين الإسلاميين الكورد ممن يمكن أن يعتدّ بحضارة الميديين أو الحوريين، فهي في نهاية المطاف مجرد أمم وثنية وجاهلة بنظرها. إن هم يعتقدون بأن التاريخ الحقيقي والصحيح للكورد يبدأ مع الإسلام ولا ينتهي إلا به.

تفضي بنا هذه المناقشة إلى مصادرة أيدولوجية أخرى من مصادرات خطاب الإسلام السياسي ذي المرجعية القومية العربية غالباً، التي تستلب لها حركات الإسلام السياسي في كوردستان بوجه عام، مع ملاحظة وجود أثر خاص وملموس لمرجعية الإسلام التركي- العثماني على حركات الإسلام السياسي في كوردستان تركيا. وتنطوي هذه المصادرة على منطق وصائي يفرض على حركات الإسلام السياسي للقوميات غير العربية، أو التركية، التبعية لإرادة المرجعية المركزية سياسياً والاقتداء بنهجها، بذريعة عدم إثارة النعرات القومية أو الانقسام، يعترف **محسن عبدالحميد**، الزعيم الإخواني العراقي(كوردي

الأصل) قائلاً: إن أسلوب الإخوان مع القوميات غير العربية هو الدعوة إلى الأخوة الإسلامية وعدم إثارة النعرات القومية، فالإخوان لا يؤمنون إلا بالإسلام طريقاً للحياة والارتباط بين القوميات الإسلامية."(راجع: البوتاني، ٢٠٢٢، ٦٧)

ترجع إشكالية الإسلاميين الكورد، التنظيمية والسياسية، في علاقتهم مع الآخر، المسلم غير الكوردي، إلى أن حركات الإسلام السياسي المركزية، سواء العربية أو التركية، لا تجيز، من هذا المنطلق، استقلال حراكهم، سياسياً أو تنظيمياً، خشية نشوء مرجعية مركزية لحركات الإسلام السياسي الكوردي على أساس قومي، تنأى بنفسها وخطابها عن تلك وتنافسها. ويبدو مثيراً ملاحظة وجود هيمنة إخوانية مركزية موازية للهيمنة السياسية والإدارية للدول التي تتقاسم الوطن القومي للكورد، وخطاب أيديولوجي مركزي وإلحاقي، بموازاة خطاب السلطة القمعية، موجّه للمسلمين الكورد، يرفض، من منظور وصائي واستعلائي، أن يكون هناك حراك إسلامي سياسي، ذو طابع قومي في كوردستان، وبالمقابل يطالب المسلمين الكورد أن يكونوا مجرد قاعدة اجتماعية، فاقدة لأية هوية سوى الإسلام، لتلقي وتعضيد أيديولوجيا إسلامية ذي مرجعية قومية، عربية أو تركية. هكذا كان موقف الإخوان في العراق بشأن نشوء تنظيم إخواني كوردي مستقل في كوردستان، وكذلك هو موقف الإخوان الأتراك والسوريين، فهؤلاء يتذرعون بالسؤال، ما حاجة الإخوة الكورد لتنظيم مستقل، أو خطاب سياسي، طالما نحن وإياهم نشترك في العقيدة والانتماء وتجمعنا الأخوة في الدين والجهاد المشترك؟

ضمن هذا السياق أصبح الإسلامي الكوردي، موضوعاً للتبعية، ومعرضاً لنمطين من الخطاب الاستلابي والاقصائي، يصادران، في الوقت نفسه، على هويته وعلى إرادته في تقرير مصيره سياسياً. الأوّل هو خطاب سلطة القمع المركزية، التي تأبى الاعتراف بوجوده. والثاني، خطاب الإسلام السياسي،

المعارض للسلطة القومية كما يعلن عن نفسه، الذي يتماهى بالنتيجة مع مقاصدها في ممارسة السطو على الوعي القومي لدى الكورد الإسلاميين وتحريفه باتجاه البحث عن الخلاص في سياقات غير قومية، ودفع باهتمامه بعيداً عن واقعه القومي.

لقد ترتب على ما سبق من تبعية الإسلام السياسي المحلي لمرجعيات أيديولوجية غير قومية أن وقع الإسلاميون الكورد في مآزق سياسية، ليس من السهل التغافل عنها في الذاكرة القومية، ويذكر د. **عبدالرحمن اسبينداري**، وكان إخوانياً في تنظيم **دهوك** (بادينان) إن الإخوان المسلمين الكورد امتنعوا عن المشاركة في انتفاضة آذار ١٩٩١م، التزاماً منهم ببيان المرشد العام للإخوان وقتئذ، **محمد حامد أبي نصر**، الذي صدر أثناء الانتفاضة الشعبية في كوردستان ومدن جنوب ووسط العراق، وصف الانتفاضة بأنها مؤامرة لتقسيم العراق.(انظر: البوتاني، ٢٠٢٢، ١١٥) وهذا الموقف المستخف بالكفاح القومي لشعب كوردستان وتضحياته من جانب الإخوان العراقيين لم يكن هو الوحيد، إذ سبق وأن أعرض هذا الحزب عن إدانة جرائم النظام البعثي ومذابحه الجماعية بحق المدنيين الكورد، سواء أثناء استخدام الأسلحة الكيماوية في مدينة **حلبچه** آذار ١٩٨٨م، أو أثناء سلسلة مجازر الأنفال، التي قضى فيها أكثر من ١٨٢ ألف مدني، من الأطفال والنساء والشيوخ الكورد. فقد التزم" الإخوان المسلمين" العراقيون، ومعهم إخوان العالم، صمتاً مخزياً واستهتاراً لا يمكن تجاهله في أيّ وقت من الأوقات أو نسيانه. هذه المواقف وغيرها، تعكس بقوة ازدواجية المعايير الأخلاقية لدى جماعات الإسلام السياسي، ولامبالاتها بالمبادئ الإنسانية حينما تتعارض مع ثوابتها الأيديولوجية ومصالحها السياسية، ولم تكن جماعات الإسلام السياسي في كوردستان بحكم تبعيتها لتلك المرجعيات بمنأى عن هذا المأزق.

إن واحداً من أبرز الأمثلة على مأزق الهوية لدى المثقف الإسلاموي الكوردي نجده في مثال الشيخ الكوردي والعلاّمة الدينية **محمد رمضان البوطي**، الذي لم يشفع له إعلانه التبرؤ من انتمائه القومي من غلّ التكفيريين فعمدوا إلى اغتياله .

إذ رغم دأب البوطي، المعهود عنه، على النأي بنفسه عن النشاط السياسي المباشر، ومداهناته للنظام الحاكم في دمشق، إلا أنه وبسبب من سعيه إلى التطبع التام مع المجال الأيديولوجي السائد وجد نفسه منساقاً إلى نقض هويته القومية والتنكر لها، حيث انخرط في حمّى الغيرة العروبية والإسلاموية المجانية، مع شيوخ الأزهر وفقيه الإرهاب في اليمن **عبدالمجيد الزنداني**، دفاعاً عن نظام صدام حسين، بزعم الدفاع عن العراق ووحدته في مواجهة الغزو الأمريكي. ففي لحظة من الحماسة الدينية مع مشاعر وهيجان مستمعيه من الجمهور الديني، المناصر لنظام صدام حسين، أعلن الشيخ البوطي في خطبته بأحد المساجد الدمشقية (٤/ ٤/ ٢٠٠٣م) إنه يضع انتماءه القومي (الكوردي) تحت قدمه طالما أنه يتعارض مع دينه، وحسب فهم البوطي كان أيّ تأييد للغزو الأمريكي أو سعي لإسقاط نظام المستبد وقتئذ يعدّ نقضاً لمبادئ الإسلام.

هكذا فرضت الهستيريا الجماعية، الدينية القوموية، واللاعقلانية للجمهور العربي المتعاطف مع النظام العراقي، على الشيخ البوطي أن يظهر ورعه ويبرهن على تقواه الدينية من خلال تملّق المزاج الإسلاموي العروبي السائد. فكل من كان لا يؤيد أو يشدّ من أزر طاغية بغداد أو لا يناصر بقائه كان يعرّض نفسه لأحكام الإدانة والتكفير والتخوين حالئذ. والواقع كان الكورد وقضيتهم يشكلان البؤرة المركزية لإدانات التكفيريين والعروبيين وقتئذ. وبدوره توصّل الشيخ البوطي إلى قناعة بأن التقوى الظاهرية والمواعظ التي يسديها لجمهوره الديني وأتباعه لم تعد كافية لتبرئته من خطيئة ولادته الأصلية ككوردي، يشارك

بها انتماء هؤلاء" المارقين"، الساعين إلى إسقاط رمز من رموز" العروبة والإسلام" في بغداد. إذ خيّمت شبهة عميقة على ضمائر جمهوره الديني ووعي أتباعه بشأن إخلاص شيخهم لدينه ولعقيدتهم المشتركة، طالما ظلّ ملتزماً الصمت بشأن موقف الكورد في جنوب كوردستان ورغبتهم في التخلص من طاغية بغداد.

الصمتُ لم يعد كاف، وحتى النفاق الظاهر والمداهنة، بنظر البوطي، وكان لابدّ من هذا التحدّي الكبير بإعلان شتم نسبه وهويته، المُغفلة أصلاً، بتلك الطريقة المبتذلة. ولو أمكنه فعل أكثر من ذلك لما تردد في حرق كل ما يتصل بكورديته ليثبت إخلاصه وتطبعه مع المجال الأيديولوجي للإسلام العروبي ويتوحد معه في الهوية والانتماء. وبذلك أصبح الشيخ البوطي، وحسب اعتقاده، حرّاً تماماً من كورديته ومتطهراً من الشبح الذي طارده طوال عمره، ويطارد كل إسلاموي كوردي، يريد أن يبرهن بإخلاص على انتمائه لخطاب الإسلام السياسي في الهوية.

خلاصة القول، الإسلام السياسي العربي، عروبي بامتياز، في بنائه وفي منطقه، وفي منظومة مفاهيمه، وهذا الانتماء العروبي شرط مقوّم حتى لإيمانه، فلا يمكن فصل الإسلام عن العروبة لديه أو العكس. وبمعزل عن الشعارات الدينية المعلنة في إهاب مقدس لديه، فإن مفهوم الأمة الأنموذج، الذي يندّ عن الاختلافات العرقية والثقافية، يشكّل خلاصة النوستلجيا في المتخيل السياسي الإسلامي، ويتماهى مع الحدود الجغرافية والثقافية للعروبة، ويتطابق تماماً مع التصور الأيديولوجي القومي العربي للأمة والعروبة، الذي اكتسب شكلاً مُعَلمناً في خطاب البعث والناصريين. وتجدر الإشارة، بهذا الخصوص، إلى أن شدّة الحماسة لمشروع الأمة الإسلامية دفعت بمنظّر البعثيين **ميشيل عفلق** إلى الاعتقاد بأن الإسلام هو الذي منح العروبة شخصيتها وهويتها ورسالتها الخالدة،

وقد كان بمثابة الروح الخلّاقة للعروبة، وخلص بالنتيجة إلى الإقرار بأن الأمة العربية هي أمة الإسلام، وهذا ما أكّد عليه المفكر الإسلامي **محمد عمارة** في قراءته لفكر عفلق (٨٦،١٩٩٧) قائلاً" لا يخالجنا أدنى شكّ في أن الرسالة الخالدة، التي عناها ميشيل عفلق هي الإسلام ذاته."

الإسلام السياسي (الكوردي)، بخلاف ذاك، بلا ملامح قومية ومتحلل من هويته وانتمائه، بل يجد في هذا التحلل شرطاً لإيمانه القويم وإخلاصه لمرجعيته السياسية. والحال أن الفرس أدركوا هذه المعادلة منذ أمد بعيد، ولهذا عدّوا من التشيّع عتبة **لفرّسنة** الإسلام، كي يستقلّوا بأنفسهم عن أيّة مرجعية غير قومية، غير فارسية. وبموازاة ذلك لم يخفِ آباء الإسلام السياسي التركي حماستهم للإسلام التركي في خصوصيته القومية، التي تعكس الشخصية التركية وتاريخها الإسلامي الخاص، الذي تطور في السياق التاريخي للإمبراطورية العثمانية، كزمان مرجعي له، واكتسب شكله في نطاقها، حيث كانت خاضعة لسيادة عنصر قومي دون بقية الشعوب المسلمة. إذ يعتقد هؤلاء جميعاً مع أنصارهم بأن هنالك إسلام تركي مطبوع بطابع الهوية القومية التركية وخصائصها، وهم يؤمنون بعمق بعبقرية وتفرّد التاريخ التركي، وبالدور المميز للترك في نشر الإسلام وتأسيس الإمبراطورية العثمانية. وهذا الاعتقاد يستند إلى حس مشترك أعمق لديهم بأن الترك تمّ اختيارهم لدور قيادي ورائد في العالم الإسلامي.

من هذا الموقع برزت هوية أيديولوجية تلفيقية تشكّلت من عناصر ورموز دينية وقومية، تشابكت معاً بعمق لأجل خلق وعي مشترك بالانتماء، وراحت تؤثر بعمق في بناء تضامن جمعي بين الجماعة القومية والطائفية. هنا أصبح الدين، في خطاب الإسلام التركي، متشابكاً ومتماهياً مع الشعور الوطني، وصار يُستحضر في هذا السياق عادة لتوضيح الأصالة والتفرد الثقافي والعرقي للجماعة القومية، ولتسويغ سياساتها وأهدافها من خلال ربط مطالبها بشرعية فوق بشرية.

كذلك تستحضر الموارد النظرية للدين لتقدم إطاراً شرعياً لتفسير الأحداث السياسية وتبرير مطالب السلطة. يبدو جلياً أن الأولوية في هذا السياق تمنح في تعريف هوية الإسلام التركي للعقائد والممارسات الدينية الخاصة بالجماعة القومية على حساب الإسلام كدين كوزموبوليتي، من أجل غايات وأهداف سياسية. الأمر الذي من شأنه أن يسبغ قداسة على ممارسات السلطة السياسية ومزاعمها في تمثيل الأمة في نظر الأغلبية العرقية والطائفية. إنه ليس إسلام مجرد من الاهتمامات السياسية لإحدى الجماعات القومية، بل إسلام ذرائعي مدنس بالأهداف والمشاريع السياسية العملية، ويعبّر عن رغبة دفينة في الوعي الجمعي لاستعادة الهيمنة والنفوذ على العالم الإسلامي.

واقع الحال إن (الإسلام السياسي الكوردي) لايزال يشكو من مأزق وعي الهوية، بين الانتماء إلى إيديولوجية سماوية لا تكترث بما هو دنيوي، وعيّ يتخطى أزمة الراهن بالقفز إلى الوراء نحو الماضي، ويلوذ بنوع من الإسلام الانقلابي النسقي الباكر من جهة أولى، وبين ما ينبغي أن يكون عليه هذا الوعي، حيث يفترض أن يكون وعياً دنيوياً –نقدياً بواقع المجتمع القومي وتحدياته من جهة ثانية. وبالنتيجة يعيش وعياً تلفيقياً، متأرجحاً، يماه بين الأمة والدين، نعني بين الكوردايتي والإسلام، لمصلحة الأخير. وهو ليس كل الإسلام عموماً، إنما إسلام خاص مستمد من نمط نسقي سياسي ومذهبي معين. لكنه في نهاية المطاف يؤكد على نمط من الادعاء الشمولي في الوعي بالانتماء، وعي كوني مجرد" المؤمنون أخوة" لا يلزمه بعبء مسؤولية تأكيد ما هو ذاتي وخاص والبرهان عليهما، أو يلزمه بتأكيدات الذات المرهقة.

هكذا ظلّ الكورد تاريخياً دون التوصل إلى تشكيل نوع من الوعي الذاتي- القومي بالإسلام أو التفكير الذاتي، ولسنا نظن أنهم نجحوا في **تكريد الإسلام** على نحو ما، نظير الشعوب المسلمة الأخرى، بقراءة تنطلق من واقعهم

القومي وتنتهي إليه. صحيح أن الإسلام **الشافعي** هيمن في الحقبة **الأيوبية** وانتشر من خلال الكورد حتى أصبح المذهب الأكثر رواجاً بين الكورد وعرب الشام ومصر. لكن لا يسعنا الزعم أنه يمثل الخصوصية الكوردية ويعبر عنها، نظير المذهب الشيعي بالنسبة للفرس. حيث تمكّن الفرس من تطبيع الإسلام بخصوصيتهم القومية وبصيغة واضحة المعالم في زمن الصفويين. فالإسلام الشيعي الاثنا عشري، هو إسلام فارسي قومي، له طابعه القومي الخاص، ونواته الأيديولوجية وينتسب إلى تاريخ شعب وهويّة قومية.

-الإرهاب والتسامح وحرية الاعتقاد.

برهنت حركات الإسلام السياسي، التي انطلقت حاملة لواء هذا الخطاب، حتى الآن، على أنها ألحقت أفدح الضرر بالمجتمعات التي ظهرت فيها خلال العقود الأربعة الأخيرة، إذ فشلت في تقديم نموذج سياسي ناجح، قائم على التسامح والتعددية والتعايش، يضمن حرية الاعتقاد والمساواة بين المختلفين دينياً. وهذه المبادئ التي سنناقش مآلاتها ومصائرها في ضوء خطاب الإسلامي السياسي، هي التي يتطلع أيّ مجتمع إنساني إلى تحقيقها في نفسه، إذا أراد أن يعيش أعضاؤه بحرية وكرامة وسلام. ويكفي أن نلقي نظرة مقارنة على تجارب الإسلام السياسي وممارساته في أفغانستان، الجزائر، إيران، ليبيا والعراق، مصر وسوريا.. الخ حتى نخلص إلى نتائج مخيبة ومأساوية على هذا الصعيد، حيث أمسى العنف الديني والكراهية والتعصب والقسوة والتناحر الداخلي العناوين الأبرز لتلك المجتمعات المسلمة، وصارت علامات حصرية دالّة عليها.

السؤال الأبرز بهذا الخصوص هو، لِمَ باتت المجتمعات الإسلامية، دون بقية المجتمعات الدينية، بيئة يعصف بها العنف الديني؟ هلّ يشكّل الدين علّة الإرهاب؟ وهل يعدّ الدين الإسلامي، على وجه التحديد، مصدراً للإرهاب المتفشي في عالمنا المعاصر؟ ولماذا يتم اختزال العنف وتعريفه بالإسلام؟ ما

الذي يعنيه هذا الاقتران؟ ثم نتساءل، من موقع آخر، مع **فرانسوا بورغا** (انظر: ٢٠٠٦م، ١٤): هل العنف الذي واجهه الغرب في ١١ سبتمبر ولايزال، أيديولوجي أو ديني فقط؟ وهل بوسعنا التمييز بين تعصب ديني وعنف سياسي مضاد، حتى لو اجتمع الاثنان معاً أحياناً، دون أن يختلطا معاً رغم ذلك؟

لا تنحاز هذه الدراسة إلى البحث عن جذور الإرهاب في النصوص الدينية أو في ترسانة الفتاوى الفقهية المتعارضة، ذلك إن الاقتصار على المقاربة أو التحليل الثقافوي لظاهرة الإرهاب الديني ينأى بها عن الموضوعية. وبوسع أيّ باحث أن يجد في معظم الأديان، وليس في الإسلام وحده، نصوصاً متعارضة ومفاهيم تحثّ وتقدّس العنف وأخرى منددة به، وإن كانت بنسب متباينة كمّاً. واللافت في الأمر إن مثل هذه القراءات تشترك جميعاً في أنها تصبح طاغية، عند المراقبين والمثقفين ورجال الإعلام لدى تفسير ظاهرة العنف الإسلامي، بعد كل حدث إرهابي ذي طابع عالمي. فقد سادت هذه المقاربة بعد ١١ سبتمبر، وكذلك مع العنف الديني، الذي صاحب وقائع **الربيع العربي**، وعلى وجه الخصوص مع ظاهرة العنف الداعشي" حيث عاد الجدل نفسه حول ما إذا كان يعكس الوجه الحقيقي للإسلام أم غير ذلك... بيد أن عنف داعش الفائق المشهدي، دفع أكثر إلى التركيز على الطبيعة الدينية القروسطية في بعض الكتابات... وفي الحالتين شاعت المقاربات الثقافية للإسلام، عبر إحالة العنف إلى النص الديني أو الإرث الفقهي."(الخطيب، ٢٠١٧م، ١٦) .

بموازاة ذلك يلاحظ إن ثمة إفراط سياسي وانتقائية في استخدام مفهوم الإرهاب أو العنف الديني في وقتنا هذا تبعاً للمقاصد الأيديولوجية والمصالح. وبالمقابل نفترض بأنه لا يوجد دين إرهابيّ بذاته كدين، أو دين متسامح بذاته، لا يوجد دين أكثر إرهاباً أو أقل من دين آخر، مثلما لا يوجد دين أكثر تسامحاً أو أقلّ من غيره. الدين يصبح على هذا النحو أو ذاك عبر متلقيه ومعتنقيه، أي

من خلال الذوات التي تحمله، وذلك عبر سياقات اجتماعية معقدة للغاية تلعب فيها المصالح المادية دوراً رئيساً في تحديد طبيعة هذا الدين وفهمه. ولهذا السبب لا يكترث البحث بالمساعي والاجتهادات التي تميّز بين إسلام معتدل وآخر متطرف، ولا يمنح أهمية لأيّ حكم دوغمائي يعتبر الإرهاب، سلوكاً وعقيدة، حكراً على الإسلام والمسلمين. ومن الناحية العلمية لا يبدو من الصواب الانحياز إلى إسلام صحيح في مواجهة إسلام آخر يعدّ متطرفاً أو خاطئاً. وليس من المفيد الإيحاء بأن التطرف الإسلامي ليس سوى انحراف عن الصراط المستقيم للإسلام، فمثل هذه القناعة قد تنزلق بنا إلى سفسطة جوفاء. (قارن مع: عبدالوهاب، ٢٠٠٢م،١٦)

تقدم القراءة النقدية للتاريخ أمثلة قوية على تهافت مثل تلك التصورات، فمثلما كان الإسلام في العصور الوسطى يمثل ثقافة مجتمع منفتح ومتسامح، كانت المسيحية لواء البشر الأكثر قسوة وتعصباً حينها. في حين تتبرأ مسيحية أوروبا الغربية اليوم تماماً من مساوئ تلك الحقبة. وإسلام اليوم أبعد ما يكون عن روح إسلام تلك الحقبة الذهبية، إسلام أبي علاء المعري والإمام الشافعي وابن رشد. واليوم متطرفو الشرق من المسيحيين هم أقرب إلى المتطرفين المسلمين، جيرانهم، منهم إلى مسيحيي الغرب، وهم ليسوا أقلّ أصولية منهم وتشدّداً. مثلما أن **بوذيي بورما** أقرب في تطرفهم إلى التكفيريين الإسلاميين منهم إلى بوذيي **الهند الصينية** وروح التسامح البوذي. لكن من المؤكد أيضاً أن أيّ دين حينما ينتحل دوراً سياسياً سيغدو ديناً تكفيرياً وإقصائياً إلى أبعد مدى، إذا انخرط في الصراع الاجتماعي والسياسي وأمسى تعبيراً أيديولوجياً عن مصلحة ما.

من المفيد أيضاً التذكير بقول **عبد الرحمن الراشد** إن كل المسلمين ليسوا بإرهابيين، لكن من المؤكد أن معظم الإرهابيين هم من المسلمين. إذن، لا يمكن

بأيّ حال فكّ العلاقة بين الدين والإرهاب في جميع العصور، وليس في وقتنا الراهن فحسب، فعلى الدوام كان الدين يقدم الموارد النظرية لتبرير العنف ضد الآخر المختلف دينياً، على شكل فتاوى وأحكام، إلا أنه ينبغي الحذر من الجزم بأن العنف أو الإرهاب هو نتاج دين من الأديان لوحده. إن القناعة التي تقول "إن الدين يسبب العنف هي واحدة من أكثر الأساطير انتشاراً في الثقافة الغربية اليوم، وهي الأكثر تعويماً في الأوساط الثقافية والأكاديمية والإعلامية.... لكن بالمقابل فإن الحقائق الوحشية في تاريخ الأديان تفرض علينا أن ندرك بشكل قطعي وجود اقتران بين الدين والعنف. هذا العنف الذي ارتدى عبارة الدين، ألقى مراراً بظلاله، عبر التاريخ، على الدين والثقافة واستدرج عدداً هائلاً من البشر" الطيبين" إلى رقصته المدمرة."(كافو، ٢٠١٧م،٢٣- ٢٤).

لا نجافي الحقيقة، إذن، عند القول بأنه ليس هنالك مؤمن إرهابي بذاته، وبتعبير أكثر تحديداً ليس هنالك إرهابي مسلم أو مسيحي أو بوذي أو يهودي خالص، بل دائماً هنالك فرد إرهابي من هذا المعتقد أو الدين أو ذاك. وبالنتيجة فالعنف أو" الإرهاب الإسلامي" لا يصدر عن الإسلام كدين، ليس نتاجاً حصرياً بالإسلام وإن بدا كذلك في زمننا هذا، بل هو نتاج التاريخ الحديث للمسلمين، تاريخ صنعته وكتبته أيادي كثيرة، منها أيادي الجار الإمبريالي المهيمن.(قارن: بورغا، ٢٠١٨، ٢٥).

فالفرد الإرهابي هو إرهابي ليس لكونه مؤمناً أو متديناً بهذا الدين أو ذاك، إنما هو إرهابي لأنه وجد في شروط اجتماعية أو سياسية، تحضّه أو تحرضه على الإرهاب وعلى الكراهية المدمرة، ومن المحتمل أن يكون حامل أيّة عقيدة أو سردية أيديولوجية دنيوية إرهابياً إذا وُجِد في هذه الشروط بالذات. إن هذه البيئة بالذات هي التي تحمله على قراءة الدين وفهمه على هذا النحو دون آخر ليجد فيه ما يبرر نزوعه نحو الكراهية والتعصب والقتل والتدمير. فهذه الشروط هي

التي تحمله على التصرف كإرهابي، وهو لم يولد كمشروع إرهابي لأنه وجد نفسه منتمياً لهذا الدين أو ذاك. وفي يقيني إن الإرهاب المتلبس بلبوس الدين أو المذهب، المسمى بـ **الإرهاب المقدس**، سيكفّ عن الوجود متى ما انتفت تلك الشروط، ويكفّ أتباع هذا الدين أو ذاك عن التصرف كإرهابيين.

بالمقابل، ليس هنالك مؤمن متسامح بحكم دينه، أو بحكم طبيعة انتمائه الديني والمذهبي. فهو ليس متسامحاً دون غيره من مؤمني الأديان الأخرى، لمجرد أنه ينتمي لهذا الدين أو لهذا المذهب. كذلك ليس صحيحاً اعتبار المواطن الأوروبي متسامحاً لأنه يحمل إيماناً مسيحياً أو خلاف ذلك من القناعات الماورائية التي يحملها. إنما يكون الإنسان متسامحاً في الغالب لأنه يعيش في بيئة اجتماعية وثقافية تحمله على القبول بالآخر المختلف معه، ولأن نمط معيشته تحول دون التعصب ودون تكفير من يحمل قناعات ماورائية أو حتى سياسية مختلفة عنه. وهذه البيئة بالذات تنتفي فيها كل المقدمات والمبررات، التي تحمله على كراهية الآخر وتجعل من قراءته للدين ومن إيمانه به- ليس دينه ومعتقده فحسب وإنما جميع الأديان- عاملاً معززاً للتسامح.

كلّ دين، دون استثناء، مرشح لأن يكون دين تسامح أو ينقلب إلى الضد، ويغدو دين إرهاب وتكفير، إلى أقصى حدّ، ضمن سياقات معينة من الصراع على السلطة والنفوذ والمصالح. وعليه فإن الجذر الحقيقي للإرهاب لا يكمن في الدين بالذات، وإنما الشروط الواقعية المولدة للعنف الذي يتخذ شكل عنف ديني، كأسلوب وحيد للتعبير عن الرفض لدى الإنسان. إن العنف الديني في هذه الحالة ما هو إلا أسلوب منحرف ومشوّه للتعبير عن الرفض يلجأ إليه الإنسان كي يبرر بها مطالبه الواقعية والدنيوية إلى أقصى حدّ.

وبالنتيجة حينما يلجأ الإسلام السياسي في نهجه التكفيري إلى فرض وصاية شاملة على التفكير والحياة، من منظور تمثيله لوعي مطلق وامتلاكه

لحقيقة مطلقة، إنما يقع في تعارض مع الحقائق النسبية الأخرى، لهذا يتعذر عليه التحلّي بالتسامح وقبول الاختلاف. إنه بحكم طبيعته المطلقة واحدٌ ولا يمكن إلا أن يكون واحداً ويُقصي البدائل الأخرى، لا يقبل أن يكون وإياها متعايشين ومختلفين في آن وعلى أرض واحد. لهذا يرى ضرورة في الإطاحة بها وحرقها أو حذفها من الوجود، هنا يبدأ التمييز بين التدين والإرهاب بالتلاشي.

إن جماعات الإسلام السياسي بمعظمها، ولاسيما المتشددة منها، تنطلق في تكفيرها للآخرين من إيمانها بأنها وصية على المهمة المقدسة ومكلّفة تكليفاً شرعياً بإقامة الحاكمية الإلهية وفرض شرع الله، لهذا تبرر لنفسها استخدام كل الوسائل بهدف الوصول لأهدافها التي لا تقل قداسة عن وسائلها. فهي تعتقد بأنها تمثّل النهج الإلهي الحق، ومن واجبها وحقها أن تقضي على كل من لا ينتمي لغير هذا النهج... إنها ترى، كما وجدنا عند منظريها البارزين، إن جميع المجتمعات المعاصرة تعيش جاهلية ما قبل الإسلام، وكل ما حولها جاهلية، تصورات الناس وعقائدهم، عاداتهم وتقاليدهم وأعيادهم، وبالطبع الأعياد والمناسبات القومية كالنوروز، وجميع الموارد الثقافية التي تعبّر عن هوية الشعب، فنونه وآدابه، عاداته وأذواقه، شرائعه وقوانينه ..الخ من هنا تكفّر جميعها، وبالمقابل تبرر تلك الجماعات لنفسها استخدام كل الوسائل كي تفرض عقيدتها وتسود. (انظر: غازي، ٢٠٠٩م، ٥٣).

وتلجأ الحركات الإسلامية، من هذا المنطلق، إلى تكفير كل سلطة سياسية قائمة وكل نظام سياسي ومذهب فكري مختلف أيضاً. فهي ترى في الديمقراطية والعلمانية والليبرالية ومفاهيم حقوق الإنسان بأنها عقائد ضالة، لأنها تخالف شرع الله ومبادئه. وبالمقابل تسعى إلى الاستحواذ على السلطة بكل السبل بغرض فرض نمط معين من الإيمان والتدين على الدولة والمجتمع. وفي حال فشلها في الاستحواذ على السلطة عبر صناديق الاقتراع في ظلّ الديمقراطية،

تلجأ إلى الإرهاب لتحقيق هذا الهدف، ثم تنقلب على الديمقراطية تالياً. إن الديمقراطية في الأصل مرفوضة لديها ومكروهة، فهي، باعتقادها، عوضاً عن أن ترجع السيادة لله تقيم سيادة الشعب بدلاً منها، وهذا كفرٌ صريح. لهذا حينما تقبل تلك التنظيمات بالمسار الانتخابي الديمقراطي، في بعض الأحيان، لا تكون غايتها الحقيقية هي تكريس الخيار الديمقراطي، إنما بغرض الوصول إلى السلطة ومن ثم الإطاحة بالنظام الديمقراطي، وفرض نظامها الخاص وعقيدتها. وهكذا تعتقد معظم جماعات الإسلام السياسي، وبضمنهم **حزب التحرير الإسلامي**" بأن الديمقراطية نظام كفر، يُحرم الأخذ بها أو تطبيقها أو الدعوة إليها... وفي اعتقاد هؤلاء إن الديمقراطية التي سوقها الغرب الكافر إلى بلاد المسلمين هي نظام كفر، لا علاقة لها بالإسلام، لا من قريب ولا من بعيد، وهي تتناقض مع أحكام الإسلام تناقضاً كليّاً في الكليات، وفي الجزئيات، وفي المصدر الذي جاءت الديمقراطية منه، والعقيدة التي انبثقت عنها، والأساس الذي قامت عليه، في الأفكار والأنظمة التي أتت بها... هو نظام مصدره البشر، ولا علاقة له بوحيٍ ولا بدين." (مجموعة مؤلفين، ٢٠١١، ١١٣-١١٥-١١٦).

يثير خطاب الإسلام السياسي وممارسات تياراته قلقاً وهواجس عميقة لدى الأقليات الدينية وأصحاب العقائد المختلفة في المجتمع الكوردستاني بشأن مستقبلها وسط كل هذا الاستشراء للنزعة الدينية المتشددة ومظاهرها، ورفض تلك التيارات، الحاملة لمشروع هذا الخطاب، قبول الآخر المختلف. إذ من غير الممكن الحديث بثقة عن وعي مجتمعي قومي مشترك في ظلّ تنامي خطاب يكرّس الانقسام والتشرذم بين المكونات الاجتماعية ويعزز التمييز بينها على أساس الهوية الدينية والمذهبية. إن هذا الخطاب الذي ينشد مجتمعاً مساواتياً من المؤمنين، الذين يتماهون بصورة مطلقة مع العقيدة الدينية والمذهبية، يرفض أي اختلاف في العقيدة والدين، ويدين كل تباين في

المذاهب والأفكار. فكل تمايز من هذا القبيل يفضي إلى نفي الأمة ويقوّض انسجامها وفق منطق الإسلامويين، ولهذا ينحون إلى التعصب كردّ فعل على الاختلاف ويناهضون التسامح مع المختلف، الذي يشكّل تهديداً لهوية خطابهم ومنطقه الداخلي.

لقد غدا الوضع الإنساني المعاصر، عموماً، محكوماً بالتعايش والنزاع في الوقت نفسه، وهو الوضع الذي يقتضي مقداراً كبيراً من التسامح. ففي المجتمعات المتعددة الثقافات والعقائد، كالمجتمع الكوردستاني، الذي يحفل بالاختلاف في أنماط المعيشة والتفكير، وينطوي على تنوع كبير في العقائد والآراء والأفكار، يكتسب مفهوم التسامح أهمية حيوية ومركزية لأجل تماسكه وبقائه. ومن البيّن بأنه ليس للتسامح أيّ معنى أو أهمية في أوضاع المماثلة والنمطية في الأفكار والعقائد، وهو لهذا لا يرتدي أيّة قيمة في خطاب الإسلام السياسي الذي يطمح إلى تأسيس مجتمع نمطي من المؤمنين. من هنا يؤكد **راينر فورست** على الارتباط العضوي بين التسامح والتنازع، مشيراً إلى أن التسامح ينبثق عن التنازع ويولد من رحم النزاعات والاختلافات البشرية. إن التسامح يكتسب معناه في هذا السياق، حيث يمكن ممارسته وتبريره وسط المختلفين، سواء في الحياة الخاصة أو في المجال العام، وتنبع حاجتنا إلى التسامح كمبدأ من هذا الموقف بالذات.

يؤشر التسامح على الموقف من آراء الآخرين وعقائدهم ومصالحهم، بمقدار اختلافنا عنهم، كما يعكس مقدرة المرء على التعايش مع عاداتهم وأنماط السلوك لديهم. وتبرز الحاجة إلى التسامح بهدف الوصول إلى التفاهم والاتفاق حول المسائل الخلافية ووجهات النظر المتباينة، وبغرض الخروج على المصالح المتعارضة دون اللجوء إلى القسوة أو العنف أو الإقصاء. ويكاد أن يكون مسلماً به إن من بين كافة الأشكال التي اتخذها التعصب واللاتسامح في

تاريخ البشرية" يبرز الشكل الديني، اللاتسامح الديني، المسبب في حدوث القدر الأكبر من الأذى بين البشر." (الخليل، وآخرون، ١٩٩٢، ١٠٣) أما على الصعيد الكوردستاني فإن التاريخ يقدم لنا أمثلة صارخة، من هذا القبيل، عن مجازر وحروب الإبادة ضد الأزديين والأرمن، والمسيحيين، عموماً، تحت عناوين دينية.

وفي الوقت ذاته لا يمكن عدّ التسامح قيمة أخلاقية مجردة ومطلقة، منفصلة عن التاريخ والتطور. وهو ليس مجرد مبدأ يرنو من خلاله الإنسان إلى التعالي على تناقضات الواقع القائم، وإنما يتوقف معناه على ثقافة العصر السائدة، وعلى علاقاته الفعلية. وإذا ما فصلنا مفهوم التسامح عن سياقه التاريخي وعزونا إليه وجوداً مستقلاً عن التاريخ فإن من شأن ذلك أن يفقده كل قيمة إنسانية وعملية. ويمكن ترجمة هذا الهاجس عبر الأسئلة الإشكالية التالية: كيف يمكن أن نتسامح مع التكفيري ونقرّ له بذات الحقوق الإنسانية في حين أنه ينفي هذه الحقوق عن أولئك الذين لا يدينون بدينه أو بمعتقده إلى الحدّ الذي يصل فيه إلى إرهابهم؟ هل التسامح يعني بالضرورة أن نتسامح مع غير المتسامحين أو مع المتعصبين، الذين يرفضون التسامح كمبدأ للتعايش؟ إذن، ما هي الظروف أو الشروط، التي تجيز للمرء، أو السلطة، ألاّ يكون متسامحاً مع غير المتسامحين، ويتنصل فيها من مسؤولية التسامح كواجب؟ أيّ مبدأ يمنع المرء ألاّ يكون متسامحاً مع غير المتسامحين؟ (انظر: الخليل، وآخرون، ١٩٩٢، ٣٣).

وتكتسب الأسئلة التالية على صعيد المجتمع الكوردستاني أهمية عملية استثنائية في مواجهة خطاب التطرف الديني، وهي: هل الالتزام بحرّية الآخرين وحقهم في التعبير يبرر السماح لكل مدّع أن يدعو، باسم الدين، إلى اغتصاب القاصرات والاعتداء الجنسي على الأطفال واحتقار المرأة وإهانتها والتحريض ضد حقوق الإنسان الطبيعية؟ هل العمل الديني، أي العمل في المجال الروحي

يبرر الحديث باسم الله (ج) والوصاية على الضمير الديني للمؤمنين؟ هل يسوغ مبدأ حرّية الرّأي منح كل معمم، يعتقد في نفسه الكمال الأخلاقي والروحي، حق الوصاية على سلوك الآخرين وقيمهم الأخلاقية وأذواقهم والحكم عليهم بالهرطقة والعهر؟ هل الدعوة إلى العنف الأسري والتحريض ضد قيم المساواة بين الجنسين من الديمقراطية وحرّية الرّأي في شيء؟ هل إثارة الغوغاء ضد الحداثة والقيم الوطنية والسلم الأهلي يعدّ شأناً خاصاً من شؤون الفرد الخاصة وحقاً من حقوقه في إبداء الرّأي؟ وهل من مبرر لاستخدام المنابر العامة، الروحية والمدنية، في الترويج لثقافة الكراهية ضد المختلف وأصحاب المذاهب والمعتقدات الأخرى ويسوّغ احتقار عقائدهم وقناعاتهم الدينية؟ هل من حرّية الرّأي في شيء أن تُكره الآخرين على نمطٍ محددٍ من التدين، ومن التمذهب، ومن الاعتقاد، ومن العبادة والطقوس؟ وأخيراً هل يجوز إرغام الآخرين على نمطٍ بعينه من السلوك الأخلاقي حتى يصبحوا أسوياء وعلى صراط مستقيم وفق اعتقاد البعض؟ لمَ تفترض أصلاً الوصاية عليهم وتعتقد بأن الإيمان الذي لديك، والدين الذي أنت عليه، والمذهب الذي تؤمن به، ومن ثم الطريقة التي تعتمدها، والمدرسة أو الشيخ الذي تتبعه، هي الأصوب والأحق والأقرب إلى مقاصد السماء؟ وكيف لك أن تبرهن على ذلك؟ من منح لمثل هذا الطراز من رجال الدين الحق في التدخل في الإيمان الخاص للبشر وضميرهم كي يُكرههم على التكيف مع معتقداتهم وآرائهم، التي هي نتاج رؤوسهم وقناعاتهم الذاتية ووفقاً لنموذج إيمانهم المحدد وفهمهم المحدود للدين؟

إن هذه الأسئلة وغيرها قد تدفعنا إلى مراجعة بداهات مفاهيم حقوق الإنسان والتسامح، التي تنصّ على أن لكل إنسان الحقوق ذاتها بصرف النظر عن الدين والجنس والعرق، آخذين بعين الاعتبار ليس فقط الممارسات

السياسية والعملية لحركات الإسلام السياسي فقط، وإنما طبيعة الخطاب الإقصائي والتكفيري الذي تعلنه. وهنا تبرز أهمية التأكيد على حرية الضمير الديني والاعتقاد كمبدأ أساس لأيّ تسامح وتعايش بين المختلفين دينياً وفكرياً.

هنالك دائرة مستقلة خاصة بالفرد ينبغي أن تبقى بمنأى عن تدخل أية سلطة سياسية أو دينية. وكما يشير **ستيوارت مل**، تشمَلْ هذه الدائرة ذلك الجزء من حياة الفرد وسلوكه الذي لا يخصّ إلا شخصه وحده، أو إن مسّ غيره من الناس فيكون ذلك بمحض إرادتهم وموافقتهم التي لا خداع فيها، واشتراكهم، وهذا هو نطاق الحرّية البشرية الخاص بها. إنه يشمَلْ أولاً مملكة الوعي الداخلية التي تتطلب حرّية الضمير بأوسع معانيها وحرّية الفكر والشعور، والحرّية المطلقة للرأي والعاطفة في كل المواضيع العملية أو النظرية العلمية أو الأخلاقية أو الدينية. وثانياً، حرّية تصميم خطة لحياتنا توافق طبعنا، وحرّية العملْ وفق ما نحب ونرغب.. وثالثاً، تنشأ من هذه الحرّية لكل فرد ضمن الشروط نفسها حرّية التكتل بين الأفراد، حرّية الاتحاد والتضامن في سبيل أي هدف لا ينطوي على إيذاء الغير.. وكل مجتمع لا تحترم فيه هذه الحريات عموماً لا يكون حرّاً مهما كان شكل حكومته، ولا يكون أي مجتمع حرّ حرّية تامّة إن لم تكن فيه هذه الحريات مطلقة وكامِلة الشروط. والحرّية الوحيدة الجديرة بهذا الاسم هي حريتنا في أن ننشد خيرنا بطريقتنا الخاصة ما دمنا لا نحاول حرمان الغير من خيراتهم ولا نعرقل جهودهم في الحصول عليها. (للمزيد يُنظر: مِل، ١٩٥٧، ٦٠-٦١).

يعتبر **ستيوارت مل** الفردَ، في هذا السياق، هو صاحب الشأن الأول فيما يختص بإيمانه الذاتي ومعتقداته الدينية، ولا يعتد بمواقف الآخرين ودورهم فيه إلاّ في حالات التفاعل الإيجابي والحرّ. وما شأن المؤسسة الدينية به كفرد إلا

شأن جزئي غير مباشر يتعلق برغبته في التواصل معها. إن تدخل المؤسسة الدينية للتحكم بضمير الفرد الديني وطبيعة إيمانه الخاص يعدّ تعسفاً يقوم على ادعاء خاطئ بحق الحديث باسم الألوهية والدين القويم. وإن كان هذا الادعاء جائزاً فإنه يقود إلى الفوضى في العقائد، وإلى سوء التطبيق من قبل أناس يستغلون الدين لمآربهم وأهوائهم الشخصية. والضرر الذي قد يلحقه شخص مدّع من هذا النوع بالدين وعقائد الآخرين قد يكون ذا أثر خطير على غيره، وعلى المجتمع عموماً، إذا قُدّر له أن يستغل المنابر العامة للترويج لأفكاره. حيث يقود سلوك هذا الشخص إلى الإخلال بالسلم والوئام الاجتماعيين ويخرج عن نطاق حرّية الاعتقاد والتفكير والتعبير بمعناها الصحيح إلى نطاق فوض التكفير والتطرف.

إن حرّية الفرد مبررة لأنها- كما يرى عدد من مفكري الحرّية الفردية- تسهم في الصالح العام، وهي وسيلة قيّمة لغاية أعلى منها هي" الوئام الاجتماعي والتقدم الإنساني" الذي يهمّ كلّ عضوٍ في المجتمع. وطالما هي كذلك فهي صحيحة، إلا أنها بخلاف هذه الغاية تعدّ تعسفاً لأنها تعتبر تعدياً على كرامة الإنسان وإرادته الحرة وتهديداً للسلم الأهلي. والغاية الوحيدة التي تجيز للبشر، أفراداً كانوا أم جماعة، أن يتدخلوا في حرّية أفعال أي واحد منهم إنما هي حماية الذات.(مِل، ١٩٥٧، ٥٥) أي أن الغرض الوحيد الذي من أجله يمكن ممارسة السلطة في أيّ مجتمع حديث على عضوٍ منه رغم إرادته إنما هو دفع للأذى عن الغير. وهذا الأذى المعنوي أو المادّي قد ينجم عن هذا الترويج للثقافة السامة التي قوامها إهانة كرامة الإنسان والتعصب والتمييز بحق الجنسين وتبرير القسّوة أو العنف. من هنا تبدو جميع المؤسسات المدنية مدعوة للوقوف في وجه مثل هذه الأفكار والحدّ منها نظرياً ومادياً. فمثل هذه الأفكار تمسّ ضمير الفرد وكرامته وحقه في تقرير خياراته وفي المحصلة تمسّ حياته وحياة

المجتمع. وفي حال تعذر هذا الحدّ قانونياً وفعلياً ينبغي اللجوء إلى الاستنكار العام وهذا أضعف الإيمان لأن الامتناع عن فعل ذلك يعدّ مساهمة في الضرر.

لا يكترث خطاب الإسلام السياسي بهذه الحدود أبداً، وإنما يحاول انتهاكها بشتى السبل وفرض الوصاية عليها. وتتصرف الجماعات الدينية التكفيرية على نحو فيه الكثير من الغطرسة والتسلط والصَلَف مستغلين مناخ الانفتاح في المجتمعات الديمقراطية لفرض هيمنتهم الروحية والمادية عل الحياة العامة. ويستخدمون شتى وسائل الضغط والإكراه والمنابر العامة لتحقيق هذا الهدف.

وعلى صعيد آخر يلاحظ المكانة الاستثنائية، التي يشغلها رجال الدين الإسلامي في المجتمعات الآخذة بالانفتاح والدور الذي تلعبه المؤسسة الدينية فيها. وهذا الدور يعكس النزوع المتعاظم لدى طبقة رجال الدين نحو الهيمنة على المجال العام واستغلاله، وإعادة إنتاج نوعٍ من السلطة المركزية على أرواح الناس وعقولهم، كسبيل لخلق نفوذٍ موازٍ للسلطة المدنية ضمن شروط النظام السياسي ذاته. وهذه الطبقة لا تكترث أصلاً ببقاء هذه الشروط وتحسينها إلا لجهة تعزيز دورها السياسي وترسيخه، مستغلة الشرعية القانونية والروحية المتاحة لها. ومن هذا الموقع تعيد إنتاج أشكال رثّة من الخطاب المعتقدي المضادّ لقيم الحداثة والديمقراطية. وتروّج لقيم روحية وأخلاقية انطلاقاً من مرجعية فكرية لا تنتمي أبداً لروح هذا العصر، واستناداً إلى قراءتها الخاصة، التي تعتقد أنها الشرعية الوحيدة للدين الإسلامي والصحيحة.

هنا نتساءل، وفي حدود سلطة رجال الدين على المجتمع وضمير الفرد، ما هو الحدّ الشرعي والقانوني لسيادتها الروحية والأخلاقية؟ هل يجوز الاحتماء بقواعد الديمقراطية والحرّية لفرض أشدّ أشكال المعتقدات تخلفاً وجهلاً، الأكثر إعاقة للنمو والتقدم الإنساني، الأشدّ تعارضاً مع مبادئ الديمقراطية

والحرّية ذاتها؟ أين يجب وضع الحدّ وكيف يمكن تحقيق التوفيق المناسب بين حرّية الاعتقاد والعبادة والتعبير للمؤسسات الدينية وبين استقلالية الضمير الفردي وحرّية الإيمان لدى كل فرد من المواطنين؟ أين تبدأ سلطة المؤسسة الدينية ورجالها وأين تنتهي؟ ماذا ينبغي ويحقّ لها من أفعال وآراء وأساليب تبشير وترويج، وما طبيعتها، وأين تبدأ حرمة المجتمع والفرد؟ يتوقف على الإجابة عن هذه الأسئلة كل شيء تقريباً.

إن كلا من الفرد والمؤسسة الدينية يستطيع أن يمارس دوره العادل إذا هو احتفظ بما يخصّه أو يعنيه دون أن يفرض هيمنته الأدبية والروحية على الآخر قسراً. فيكون للفردية الحق في الاعتقاد الذي يعنيه ويهمه. وللمؤسسة الدينية الحق في التبشير بعقائدها داخل نطاقها الخاص دون إكراه أو قسر وبحيث لا تمسّ مباشرة عقائد الآخرين ومصالحهم.

- خاتمة.

بدا جليّاً، مما سبق، إن المبادئ الاستراتيجية لخطاب الإسلام السياسي تتعارض إجمالاً مع مقدمات كلّ نظرية في القومية وكلّ فكر أو خطاب في الهوية القومية والانتماء لها. فالمقدمات المعتقدية التي ينطلق منها هذا الخطاب في مفهومه الأمة يُماه بين المعنى السياسي للأمة والمعنى الديني ويختزل الأول في الأخير، ويؤسّس لجماعة دينية متجانسة مذهبياً، قائمة على العصبية الدينية، لا على المواطنة أو الولاء الوطني أو القومي. وبظلّ مثل هذا التصور تنتفي إمكانية الحديث بصورة مطلقة عن حقوق الأقليات الدينية وأصحاب العقائد المختلفة، التي تشكّل بمجموعها مكونات الأمة، مثلما تتلاشى إمكانية الحديث عن المساواة في المجتمع بين المذاهب واتباع العقائد المتنوعة.

إن هذه المقدمات تتناقض كذلك مع كل أشكال الهوية والانتماء للمجتمعات الحديثة، التي يُصنفها الإسلامويون تحت حكم" الجاهلية"، مجتمعات جاهلية. في حين يقوم المجتمع البديل والمتخيل في هذا الخطاب، ويسعى هؤلاء إلى تحقيقه، على أواصر العقيدة الدينية دون غيرها، ويعرّف بموجبها، وليس بموجب الانتماء للأرض أو الثقافة واللغة. ولهذا يتنافى هذا الخطاب مع أيّ تعريف لمفهوم الأمة والجماعة القومية وغيرها من مفردات الخطاب القومي، كالإرادة القومية، الدولة، الشعب، إرادة الأمة، المواطنة، السيادة... الخ

تقوم بنية الوعي بالانتماء القومي وتتشكل من عناصر مثل، الإرادة المشتركة، اللغة، الثقافة والتقاليد المشتركة، التاريخ، ومن تفاعل هذه القيم جميعاً، أو بعضها، ينشأ وعي مشترك بالمصير، تعززه المصالح المادية والسياسية، وترقى بشعور الانتماء من أشكاله الأولية إلى وعيّ سياسي عميق ومكثف بالتضامن المجتمعي، من الوجود بالقوة، كوعي أثني أو عرقي إلى الوجود بالفعل كوعي قومي بالانتماء للأمة.

بالمقابل، يمنح خطاب الإسلام السياسي أولوية للانتماء الديني والمذهبي، ويرفض أي انتماء آخر، بعدّه شكلاً من أشكال وثنية الانتماء. ويزعم الإسلامويون، بأن المسلم، لا يشعر بالانتماء لأيّ بلد أو مجتمع قومي بقدر انتمائه للأمة الإسلامية، وأن المسلمين في كل مكان يمارسون بداهة انتماءهم الإسلامي بوعي ويشعرون بذلك ولا يعترفون إلا مكرهين بالانتماء القطري. هكذا يتكئ هذ الخطاب على إيمان بوجود وعيّ إسلامي، ثابت ولا تاريخي، يسود ويتحكم بجميع القوميات والشعوب المسلمة ويوحدّها في الانتماء للأمة الإسلامية، دون أن يقرّ بأي تنوّع أو تطور أو اختلاف في محتويات هذا الوعي لدى هذه الشعوب. فهو وعي متماه مع نفسه، يتّسم بالانسجام والثبات، ولهذا يتعذّر على هذا الخطاب تفسير تطور أشكال الوعي المعاصر والإقرار به، ويغدو عسيراً على إسلاميي كوردستان فهم معاني الثورات القومية ومغزاها التاريخي، كثورة الشيخ عبيدالله النهري أو ثورة شيخ سعيد بيراني... الخ، إلا بوصفها ثورات دينية، لا قومية، هدفها نصرة الإسلام، لمجرد أن قادتها كانوا من مرجعيات دينية إسلامية.

بهذا المعنى يصادر خطاب الإسلام السياسي على تاريخ الشعوب وعلى أشكال وعيها بالانتماء، وعلى تطلعاتها في تقرير المصير. فهو من منطلق منح الأولوية لمشروع الأمة الإسلامية ووحدة المسلمين سياسياً تحت سلطة الخلافة المنشودة، يتجاهل جميع المشاريع السياسية والاجتماعية الأخرى في التحرر والانعتاق ولا يبالي بها، ولا ترتدي تضحيات أيّ شعب في سبيل حريته القومية أهمية أو قيمة من وجهة النظر هذه، طالما وأنها تصبّ في صالح مشروع غير استعادة مجد الخلافة، وشعار" الإسلام هو الحلّ" الذي تعلنه تيارات الإسلام السياسي في كلّ مكان تبرر إسقاط شرعية أي مطلب قومي أو سياسي أو اجتماعي آخر، تحت أيّ عنوان كان.

إن العقدة المركزية في خطاب الإسلام السياسي اتجاه المسألة القومية، ناجمة عن الاعتقاد بأن الدولة القومية الطارئة هي علّة تقسيم الخلافة الإسلامية وعاقبة على انهيارها. كان حسن البنا وأتباعه يعللون سيادة الجاهلية وضياع الدين كنتيجة لزوال السلطة الإسلامية، واعتبروا أن نموذج الدولة الوطنية، التي ورثوها بعد سقوط الخلافة، مطبوع بطابع الثقافة الغربية العلمانية وتحمل سماتها الجاهلية. فهي دولة متحللة من الأخلاق ومن الدين، بينما كان النموذج الإسلامي للدولة ذات غايات إلهية وسمات أخلاقية كونية.

فضلاً عما سبق، فإن هذا النموذج السياسي المستورد، المفروض على العالم الإسلامي من قبل الغرب الكافر، دولة" الطاغوت" تقوم على الشرك، حيث تؤسس سلطتها على إرادة الشعب-الأمة، غير إرادة الله، وتقيم حاكمية هي ليست حاكمية إلهية، وتخضع لسيادة قانونية، من صنع البشير، تعارض بها شريعة الله التي يجب أن تكون الوحيدة السائدة في العالم.

والحال بينما يضمن النظام الديمقراطي في الدولة الحديثة وجود تعددية سياسية واختلاف في المعتقدات والأفكار، ويكفل حقّ معارضة السياسات العامة، يؤسس خطاب الإسلام السياسي لسلطة مقدسة يُعدّ الخروج عليها بمثابة كفر صريح. وهذه نتيجة للقناعة المشتركة بين الإسلامويين بأن الإسلام نظام شامل، دين ودولة، مصحف وسيف، كما قال بذلك حسن البنا، وأفتى إن علاقة الدين بالسياسة من أصول الدين وليس من الفروع. إن التماهي بين الدين والسياسة وبالتالي بين السلطة الدينية والسلطة السياسية يكرّس بالضرورة قداسة السلطة الناشئة عن ذلك، بحيث تغدو أيّ معارضة لها بمثابة معصية أو هرطقة دينية.

بداهة يرفض الإسلام السياسي مبدأ الديمقراطية، الذي يقرّ بتساو المواطنين والأفراد في تقرير خياراتهم السياسية بحرية، بعدّه بدعة غير إسلامية

لا يجوز الأخذ به، مستبدلاً إياه بمبدأ الشورى، الذي يدعي الإسلام السياسي أنه النموذج الإسلامي الأمثل لإدارة شؤون الرعية وحكمها. لكن الشورى التي تتحدث عنها الجماعات الإسلامية وتبشّر بها تنطوي على نزوع نوستلجي رجعي، حنين إلى شكل أولي وبسيط للاجتماع الإنساني، لم يكن له عهد بتحديات المجتمعات المعقدة والحديثة، وهو لا يتعدى مفهوم (التشاور) الذي كان سائداً فيها. وفي هذا برهان على النزوع المضاد للحداثة لدى أيديولوجية الإسلام السياسي. حيث تجد معظم حركات الإسلام السياسي مثالها في التقدم ونموذجها التاريخي الأمثل في العودة الورائية إلى قرون سابقة، إلى زمن السلف الصالح وفق فهم **ابن تيمية**، لا طبقاً للزمن نفسه. يوضح **سيوران** ذلك بقوله إن: العودة إلى الأصول، هو مبدأ الفكر الأصولي الرجعي، الذي يتميّز بعبادة البدايات. فكلما تكرّست وتعمقت هذه العودة زاد الانغلاق والانكفاء لديها وزاد العنف. الفكر الأصولي مضاد للفكر الحداثي التطوري الذي غيرّ الغرب.

الوعي القومي، بخلاف الوعي الديني، يترجمه الحس السليم بالهوية القومية والرغبة في الانتماء للجماعة القومية، دون النظر إلى عقائد الأفراد والطوائف المكونة للمجتمع القومي، وفي هذا السياق تلعب الثقافة القومية ذات الطابع الديني (التقاليد الدينية والروحية المشتركة، الطرق الصوفية. الخ) دوراً ملموساً في إسباغ طابع روحي على الشعور بالانتماء وتمنحه مغزى ما ورائي، دون أن تشكّل سبباً في تطييف أو تقسيم المجتمع القومي.

وترتبط الهوية القومية ارتباطاً وثيقاً بالوعي القومي المجتمعي، وغالباً ما يشكلان معاً ويتحدان معاً في الوعي بالانتماء، ولهذا حينما تتم المصادرة على الوعي القومي، وذلك بتحريفه أو تزييفه بمضامين ومقاصد أخرى، تفقد الهوية القومية معناها بالنسبة لحاملها. ومن هنا تنمّي حركات الإسلام السياسي لدى أتباعها وعيّاً قوامه إن الخلاص الفردي الآخروي يكون عبر التبرؤ من

الاهتمامات الدنيوية والاجتماعية التي لها طابع قومي خاص، وعبر الترفع على القضايا القومية الآنية والتماهي مع خلاص الجماعة "الأمة" العابرة للحدود القومية. والحال إن الوعي القومي يتناقض في بنيته ومقاصده مع الوعي الديني، لأنه وعيٌ دنيوي بالمصالح والمصير المشترك للجماعة القومية، وليس دأبه البحث عن تضامن ديني فوق قومي بحثاً عن غايات ما ورائية مشتركة مع المختلفين عن هويته القومية. ولهذا يكرّس الوعي القومي تضامناً داخلياً على أساس الانتماء للمجتمع القومي أو الوطني والوعي بالمصير المشترك للكل، دون أن يلقي بالاً على الاختلافات الدينية أو المذهبية في المجتمع.

هكذا يضفي الوعي القومي أهمية مركزية على إنجاز الوحدة والتضامن المجتمعي، ويترفع في الوقت نفسه على الاختلافات المعتقدية والتعدديات الدينية في المجتمع، عبر الإقرار بمساواة أتباعها في المكانة والدور، في الحقوق والواجبات، بينما ينشد خطاب الإسلام السياسي تضامناً أفقياً، فوق قومي، على أساس الإيمان الديني المشترك، ويخلّف داخلياً تمييزاً عمودياً على أساس الهوية الدينية بين أبناء المجتمع الواحد، ثم يقوم بأمثلة هويته على أساس التجانس الديني والمذهبي في الإيمان، ومن هنا نفهم مغزى رفض خطاب الإسلام السياسي الاعتراف بالتعدديات الدينية والمذهبية في المجتمع.

يمنح الخطاب القومي أهمية مركزية، خاصة، للغة القومية المشتركة، التي تعدّ وعاءً لوعي الشعب بهويته الذاتية وتعبيراً عن ذاكرته الجمعية، في حين أن خطاب الإسلامويين يمنح العربية، لغة القرآن، قداسة تسمو بها فوق جميع لغات الشعوب الإسلامية. وتستحق الإشارة هنا إلى قول أحد رموز الإسلام السياسي التركي، ذي الأصول الكوردية، الشيخ سعيد النورسي، الذي ينطوي على ازدراء شديد بلغته القومية في الوقت الذي يتباهى فيه بالعربية والتركية، ويكاد أن يعدّ من الأولى شرطاً للعبادة والإيمان الصحيح، بصفتها واجباً دينياً! حيث قال إن:

تعلّم العربية واجب، وتعلم التركية لازم، أما تعلم الكوردية فهو جائز. إن الذهنية التي تقبع خلف هذه الفتوى هي مصدر جزء كبير من الشعور الدوني لدى أتباع جماعات الإسلام السياسي اتجاه اللغة والثقافة العربية، حينما يعمدون إلى التمثّل بالعادات والتقاليد العربية والتكنّي بأسماء عربية خالصة اعتقاداً منهم بإسلاميتها، مثل أسماء الصحابة، القادة والأعلام. والحق إن هذا الفضاء الرمزي، الذي يحاولون التطبع به وتمثّله في سلوكهم، ليس إسلامياً خالصاً في مجمله، إنما تمتد جذور مكوناته (أسماء، إشارات، عادات، أزياء) إلى حقبة ما قبل الإسلام الجاهلية، خضعت للتبنين والتعميم في سياق الحضارة الإسلامية.

وتتمثل المفارقة في أن هؤلاء عادة يزدرون بالثقافة الشعبية والعادات، التي يعدّونها مخالفة للتقاليد الإسلامية وللسلوك السوي للمسلم، بينما يحاولون، بالمقابل، فرض الطراز الخاص بهم من العادات والأزياء والأسماء، المستعارة من الفضاء الثقافي والتاريخي العربي، باعتبارها إسلامية ومقدسة.

وهكذا بينما يعتدّ الخطاب القومي بالإرث الثقافي للجماعة القومية (التراث الشفاهي، الفن والموسيقى، الملاحم الشعبية والأساطير، التقاليد القومية، المناسبات والأعياد) التي تشكّل الذاكرة الجمعية للأمة وتسوّغ هويتها الفريدة تبدي جماعات الإسلام السياسي امتعاضاً ونفوراً إزائها، ولا تتردد في تكفير القائمين بها في أوقات كثيرة، بوصفها إرثاً وثنياً أو جاهلياً.

يتماثل هذا الموقف مع نظرتهم إلى التاريخ، إذ تختزل جماعات الإسلام السياسي التاريخ الحقيقي للشعوب الإسلامية في التاريخ الإسلامي، فلا ترى فيه شيئاً ناصعاً أو يستحق الاهتمام والثناء إلا ما هو إسلامي، وتعدّ كل ما سبق الإسلام جاهلية مماثلة لجاهلية العرب قبل الإسلام، غير جدير بالاهتمام والاعتداد أو التعريف به. وتفرض المصادرات العقدية هنا نزعة انتقائية تعسفية إلى التاريخ تقوم على إلغاء التاريخ القومي، غير الإسلامي، لتلك الشعوب،

حذفه وتشويهه بصفته تاريخاً لا يستحق إلا التبرؤ والتبرم منه. إن صفحات متخمة بالجاهلية والضلال في هذا التاريخ، غير جديرة بالاعتبار بها إلا بهدف إدانتها والبراءة منها حسب اعتقادها.

وعلى منوال جميع السرديات الأيديولوجية، التي تبرر غاياتها المطلقة بإسباغ القداسة عليها وبالمثل ادعاء العصمة لمعتنقيها والشرعية المطلقة، يعتقد الإسلام السياسي في نفسه الاستقامة العقدية والدينية، ويعدّ من نفسه يقيناً ممثلاً للإسلام الصحيح أو القويم. علماً إن مثل هذا التعريف "الإسلام الصحيح" يعتبر من أكثر المقولات التاريخ لغطاً وموضع التباس واستشكال، لا يمكن بأيّ حالٍ من الأحوال التحقق من صحة مثل هذا الادعاء لدى أيّ جماعة أو فرد بالمقاييس العلمية. فصحيح الإسلام مثل صحيح المسيحية ينطوي على خلاف شديد، كانت كلّ فرقة دينية تنتحل لنفسها هذه الصفة لتبرير نزاعها مع الفرق الأخرى، وتمهّد بها رغبتها في التخلّص من منافسيها في العقيدة الدينية، إنها مجرد خرافة عصبوية، تزعم من خلالها كل جماعة أيديولوجية الكمال والصحة في عقيدتها.

يزعم الإسلام السياسي عموماً، امتلاك الحقيقة المطلقة في معتقده، على مستوى المعرفة والإيمان والأخلاق معاً، وهي حقيقة غير قابلة للنقاش أو الشك أو النقد. وكلّ منافسة محتملة أو إمكان حقيقة مختلفة، أو قناعة بديلة، تواجه لديه بالإقصاء والإلغاء المعنوي والمادي معاً. وهذا هو الخيار الوحيد لديه في مواجهة الأفكار المنافسة. ولهذا السبب يعدّ هذا النمط من التفكير السياسي المتطرف، بكلّ تلاوينه، والمستند إلى قداسة متوارثة ومتعالية نمطاً مضاداً للانفتاح والتسامح الإنساني والتقدم.

من هنا لا يمكن لأيّ فردٍ مستنير مؤمن بالتعددية والمساواة إلا أن يعتبر نفسه خصماً عنيداً للإسلام السياسي، ولا نعني في هذا السياق الإسلام كدين

وإيمان شخصي، إذ أن حياد المستنير إزاء الإسلام هو ذاته إزاء المسيحية والزرادشتية واليهودية والبوذية وجميع الأديان البشرية. المستنير خصم للإسلام السياسي لأنه إسلام بشريّ مؤدلج لأهداف بشرية أنانية، وليس إسلاماً إلهياً كما يدعي أصحابه. وهذا لا يعني بالضرورة أنه خصم للإسلام كما يعتقد هؤلاء، لأنهم ببساطة يماثلون في هذه الحالة بين أنفسهم وبين الإسلام وينصبون أنفسهم ناطقين أدعياء باسم الله ونبيه، لأنهم ببساطة يعتبرون إسلامهم هو الوحيد الصحيح ويكفّرون بقية البشر ومذاهبهم.

نعم، المستنير خصم عنيد للإسلام السياسي، إسلام هؤلاء، لأنه مجرد أيديولوجيا بشرية مضادة للتاريخ وللتعددية والديمقراطية والمساواة. الإسلام، كدين ورسالة ووحيّ، براء من غايات كل من يتطلع إلى سلطة سياسية بعباءة الإسلام. نعم المستنير هو خصم للإسلام السياسي، إسلام هؤلاء، لأنهم ينصبون أنفسهم باسم الله أوصياء على إيمان البشر ومصائرهم ومصالحهم، علماً أن نبي الإسلام محمّد (ص) نفسه لم يمنح نفسه هذا الحق. والحقّ فأن رجل الدين حين يتحدث في السياسة، وحين يمارس رجل الدين السياسة بصفته تلك، يغدو الدين مروقاً ونفاقاً لديه وتمسى السياسة طغياناً. علينا جميعاً أن نعلم جيداً أنه ليس مهمة السياسة إرسال الناس بالقوة إلى الجنة، أو حتى منعهم من الدخول إلى نار جهنم عنوة. مهمة السياسة هي إدارة شؤون البشر الدنيوية عبر البشر وبوساطة البشر وأخطائهم، لأن البشر أعلم بشؤون دنياهم.

مصادر البحث ومراجعه:

- البلوشي، صالح عبدالله(٢٠١٦م)، **الإسلام السياسي وصناعة الخطاب الراديكالي**، بيروت، مؤسسة الانتشار العربي.
- البنا، حسن (١٩٦٥م)، **مجموعة رسائل**، بيروت، دار الأندلس.
- البوتاني، عبدالفتاح علي (٢٠٢٢م)، **الإسلام السياسي في إقليم كردستان العراق: ملاحظات وانطباعات تاريخية وسياسية**، الطبعة الرابعة، أربيل.

- الخطيب، معتز؛ وآخرون(٢٠١٦)، **مأزق الدولة بين الإسلاميين والعلمانيين**، حرّره وقدّم له معتز الخطيب، بيروت، جسور للترجمة والنشر.
- الخطيب، معتز(٢٠١٧م)، **العنف المستباح: الشريعة في مواجهة الأمة والدولة**، القاهرة، دار المشرق.
- الخليل، سمير؛ وآخرون، **التسامح بين شرق وغرب: دراسات في التعايش والقبول بالآخر**، ترجمة إبراهيم العريس، بيروت، دار الساقي.
- العبدولي، تهامي(٢٠٠٧م)، **إسلام الكرد**، بيروت، دار الطليعة للطباعة والنشر.
- العشماوي، سعيد(١٩٩٦م)، **الإسلام السياسي**، القاهرة، مكتبة مدبولي.
- العلام، عبدالرحيم(٢٠١٤م)، **الديمقراطية في الفكر الإسلامي المعاصر**، الطبعة الأولى، بيروت-الدار البيضاء، المركز الثقافي العربي.
-المؤدب، عبدالوهاب(٢٠٠٢م)، **أوهام الإسلام السياسي**، بيروت، دار النهار.
- المودودي، أبو الأعلى(١٩٦٧م)، **نظرية الإسلام السياسية**، دمشق، دار الفكر.
- المودودي، أبو الأعلى(١٩٨٠م) أ، **الأسس الأخلاقية للحركة الإسلامية**، بيروت، مؤسسة الرسالة.
- المودودي، أبو الأعلى(١٩٨٠م) ب، **الحكومة الإسلامية**، بيروت، المختار الإسلامي.
- المولى، سعود(٢٠١٢م)، **الجماعات الإسلامية والعنف: موسوعة الجهاد والجهاديين**، دبي، مركز المسبار للدراسات والبحوث.
- إمهال، إبراهيم؛ وآخرون(٢٠١٦م)، **الإسلاميون وقضايا الدولة والمواطنة**، الجزء الأول، بيروت، المركز العربي للأبحاث ودراسات السياسات.
- إمهال، إبراهيم؛ وآخرون(٢٠١٧م)، **الإسلاميون وقضايا الدولة والمواطنة**، الجزء الثاني، بيروت، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.
- برونيسن، مارتن فان(٢٠٠٧م)، **الأغا والشيخ والدولة: البني الاجتماعية والسياسية لكردستان**، ترجمة أمجد حسين، ج ١، بيروت، معهد الدراسات العراقية.
- بورغا، فرانسوا(٢٠٠٦م)، **الإسلام السياسي في زمن القاعدة**، ترجمة سحر سعيد، دمشق، دار قدمس.
- بورغا، فرانسوا(٢٠١٨م)، **فهم الإسلام السياسي**، ترجمة جلال بدلة، الطبعة الأولى، بيروت، دار الساقي.

- بوزرسلان، حميد(٢٠٠٩م)، **تاريخ تركيا المعاصر**، ترجمة حسين عمر، بيروت- الدار البيضاء، المركز الثقافي العربي.
- حوراني، البرت(١٩٦٨م)، **الفكر العربي في عصر النهضة ١٧٩٨- ١٩٣٩**، تر: كريم عزقول، بيروت، دار النهار.
- دريفوس، روبرت(٢٠١٠م)، **لعبة الشيطان: دور الولايات المتحدة في نشأة التطرف الإسلامي**، ترجمة أشرف رفيق، القاهرة، مركز دراسات الغرب والإسلام.
- روا، أوليفيه(١٩٩٦م)، **تجربة الإسلام السياسي**، ترجمة نصير مروة، بيروت- لندن، دار الساقي.
- سويلي، إدريس؛ وآخرون(٢٠١١م)، **الحركة الإسلامية في كردستان**، دبي، مركز المسبار للدراسات والبحوث.
- عمارة، محمد(١٩٩٧م)، **التيار القومي الإسلامي**، القاهرة، دار الشروق.
- غازي، واثق(٢٠٠٩م)، **الدين واحتكار الحقيقة**، بيروت، الانتشار العربي.
- فوللر، غراهام أي.(٢٠٠٦م)، **الإسلام السياسي ومستقبله**، نقله إلى العربية محمد محمود التوبة، الرياض، العبيكان للنشر.
- فيلدمان، نوح(٢٠١٤م)، **سقوط الدولة الإسلامية وصعودها**، ترجمة الطاهر بوساحية، بيروت، الشبكة العربية للأبحاث والنشر.
- قطب، سيّد(١٩٧٩م)، **معالم في الطريق**، الطبعة السادسة، بيروت-القاهرة، دار الشروق.
- قطب، سيّد(١٩٩٣م)، **نحو المجتمع الإسلامي**، ط.١٠، القاهرة، دار الشروق.
- كافو، وليام ت.(٢٠١٧م)، **أسطورة العنف الديني**، ترجمة أسامة غاوجي، بيروت، الشبكة العربية للأبحاث والنشر.
- مجموعة مؤلفين(٢٠١١م)، خلاصات أهم ما كتب عن الجماعات الإسلامية، دبي، مركز المسبار للدراسات والبحوث.
- مركز جسور للدراسات(مايو ٢٠١٧م)، **الحركات الدينية في المشهد السياسي الكردي في سوريا**، تركيا- عنتاب، مركز جسور للدراسات، وحدة الدراسات.
- مكدويل، ديفيد(٢٠٠٤م)، **تاريخ الأكراد الحديث**، ترجمة راج آل محمد، بيروت، دار الفارابي.
- مِل، ستيورات(١٩٥٧م)، **بحث في الحرية**، تقديم: ك.ف. شيلدز، ترجمة ونشر، دار اليقظة العربية، دمشق.

پوختە

پرسی نەتەوەیی لەبەر ڕۆشنایی گوتاری ئیسلامی سیاسی!

ئەم ناونیشانە پاڕادۆکسێکە قەبارە و قووڵایی ئەو کارەساتە دەردەخات کە بە کورد کەوتووە لە ماوەی هەموو مێژوویدا لەلایەن ڕژێمە سیاسییەکانەوە، ئەوانەی ئایینی ئیسلام و بانگاشە پیرۆزەکەیان کردووە بە ڕێباز و پاساوێک بۆ پیادەکردنی سیاسەتی چەوساندنەوە ، نکۆڵی لێکردن و قڕکردنی کورد تاکو ئێستا.

هەمان کات، زۆربەی بزاڤ و ڕێباز و حیزبە سیاسیە ئیسلامییەکان هاوهەڵوێست بوون لەگەڵ ڕژێمە سیاسییەکانی نکۆڵییان لە مافەکانی گەلی کورد دەکرد؛ نە هەر ئەوە ، بەڵکو هەڵوێستی سەرکردە و ڕابەرەکانیان گەیشت بە ئاستی تەکفیرکردنی کورد تەنیا لەبەر ئەوەی بەرەنگاری و بەرپەرچدانەوەی ستەم و چەوساندنەوەی کردووە.

ئەم توێژینەوەیە پێداگری دەکات لەسەر ئەوەی کە بنیادی ئایدیۆلۆگیی فیکری سیاسیی ئیسلامیی باو و بنەڕەتە عەقیدەییەکانی ، ناکۆکن لەگەڵ داخوازییەکانی گوتاری ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد و ئامانجەکانی ؛ بۆیەش لایەنگیری و پشتگیریکردنی گوتاری ئیسلامی سیاسی ، بێگومان ئەمە دەبێتە مایەی لەدەستدانی هوشیاریی نەتەوەیی.

توێژینەوەکەمان لایەنگیریی ئەم گریمانەیە دەکات کە دەڵێت- بنچینە سیاسی و ئایدیۆلۆگییەکانی ئیسلامی سیاسیی کوردی ، دان پیانانی ڕاست و ئاشکرا بە مافی چارەی خۆنووسیی نەتەوەی کورد لەخۆ ناگرن بەدەر لە پڕۆژەی ئومەتی ئیسلامی .

وشە سەرەکییەکان : ئیسلامی سیاسی ، کێشەی کورد ، برایانی موسڵمان، بزاڤە ئیسلامییەکان، گوتاری نەتەوەیی، مۆدێرنیزم ، فرەیی .

Abstract

The National Question in the Light of the Discourse of Political Islam

The blatant paradox reveals the size and depth of the tragedy that the Kurds have historically been subjected to by political regimes. These regimes have adopted Islam and its sacred discourse as a method and pretext for practising policies of denial, oppression, and extermination until today. Meanwhile, most parties and movements of political Islam are involved with these regimes in justifying regimes' repressive political practices against the Kurdish people elsewhere and denying their human plight. Further, some leaders of these movements accused Kurds of blasphemy because Kurds opposed dictatorship and rose against oppression.

This paper argues that the ideological structure of the prevalent political thinking of the Islamists and doctrinal confiscations that dominate Islamist discourse contradict the requirements of the democratic and emancipatory discourse of the Kurdish question and its political goal. The paper points out that the alignment with demands of the discourse of political Islam and accepting its ideological confiscations necessarily constitute an alienation of the national consciousness.

This discussion aims to answer the following question: Does the discourse of political Islam meet the requirements of the Kurdish national question and its goals of liberation, equality, and development? The counter hypothesis, which this research tends to agree with, says the political and ideological reference adopted by Kurdish Political Islam does not encompass a genuine recognition of the right of the Kurdish nation of self-determination away from the of political and ideological tutelage of the Islamic (Umma) project. The Umma, is significantly dominated by countries that collude in practising oppression and denial of the Kurdish identity.

Key Words

Political Islam, Kurdistan, Kurdish Question, Muslim Brotherhood, Islamic Movements, National Discourse, Modernism, Plurality.

ڕێگاکانی گەیشتن بە زانینی دڵنیایی
لای ئەبو حامد غەزالی

م. ی. هاوکار حەمەد خدر
بەشی فەلسەفە / کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان/ زانکۆی ڕاپەڕین
hawkarhamad@gmail.com

پوختە:
مرۆڤ هەمیشە لەهەر قۆناغ و بارودۆخێکدا بوویێت هەمیشە لە هەوڵی بەدەستهێنانی زانینێکی ڕاستەقینەدابووە، بۆ ئەم مەبەستەش ڕێگا و ڕێباز و میتۆدی جیاوازی گرتۆتەبەر و تاقی کردۆتەوە، غەزالی وەکو خۆی ئاماژەی پێدەکات کەم گرووپی کەلامی و ڕێبازی فەلسەفی ماوە شارەزایی تێیدا نەبوویێت و لەڕێگەیەوە هەوڵی بەدەستهێنانی زانینێکی گومان هەڵنەگری نەدابێت، هەرچەندە مرۆڤ بەهۆی چەندین ڕێگای جیاواز دەتوانێت بزانێت، وەکو (هەستەکانمان و ئەقڵ)، بەڵام غەزالی ئەو جۆرە لە زانینە ڕەت دەکاتەوە و پێیوایە کە ناتوانین بەهۆیانەوە هەموو شتێک بزانین، هەتاوەکو لەدواجاردا ئەم زانینەی بەهۆی ڕێبازی سۆفیزمەوە بەدەستدەهێنرێت پەسەند دەکات، لە کۆتاییدا گەیشتین بەو ئەنجامەی غەزالی پێیوایە تەنها زانینی سۆفییەکان هیچ جۆرە گومانێک هەڵناگرێت، چونکە لە سەرچاوەیەکی کامڵ و بێ کەموکورتییەوە دەتوانین بە دەستی بهێنین، ئەویش خودایە، ئەمەش لە ڕێگەی ئەو ڕووناکییەوە دەبێت کە خودا دەیپەخشێنێتە ئەو دڵانەی کە بە نووری ئیمان ڕووناک کراونەتەوە و لە کار و کردار و گوفتاری ناشیرین پاککراونەتەوە، لەم توێژینەوەیەدا بەشێوەیەکی زانستی هەردوو مێتۆدی شیکاری و بەراوردکاری پەیڕەوکراوە بۆ گەیشتن بە دەرئەنجامێک.

وشە سەرەکییەکان: غەزالی، زانین، سۆفیزم، گومان، ئەقڵ، دڵنیایی.

پێشەکی

بەشێوەیەکی گشتی تیۆری زانین یەکێکە لە لقە هەرە گرنگەکانی فەلسەفە، هەر لەکۆنەوە تاکو ئێستا گرنگییەکی زۆری پێدراوە لە نێو هزرڤانان و هەوڵیانداوە وەڵامێکی گونجاوی سەرجەم ئەو پرسیارانە بدەنەوە کە سەبارەت بە زانین کراون، ئایا زانین شیاوە؟ سروشتی زانین چییە؟ سنووری زانین تا کوێیە؟ مرۆڤ توانای زانینی هەیە؟ ئەمانە و چەندین پرسیاری دیکەی لەم بابەتانە، بەڵام شێوازی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە جیاوازبوو، ئەمەش بە هۆی جیاوازی فەلسەفە و ڕێبازی فەیلەسووفەکان.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا باسی تیۆری زانینی غەزالی دەکەین، کە یەکێکە لە فەیلەسووفانی ئیسلامی و تێڕوانینێکی تاڕادەیەك جیاوازی هەیە لە هەموو ئەوانە کە زانین دەگێڕنەوە بۆ ژیر و هەست ، چونکە لە ڕوانگەی ئەودا ئەم ڕێگایانە هیچ دڵنیاییەکیان تێدانییە و لێیانەوە ناگەینە زانینێکی تەواوەتی، بە بۆچوونی ئەو زانین لەڕێگەی ئەو ڕووناکیەوەیە کە خودا دەیپەخشێنێتە نێو دڵ، بەڵام دڵێك کە هەوڵدەدات بۆ گەیشتن بە سەرچاوەی سەرجەم زانینەکان، گەیشتن بەوەی کە هیچ شتێك لە وێنەی نییە و بەهیچ شتێکیش ناچوێنرێ، هەروەها بە هەستەکان دەرك ناکرێ و بە ژیریش ناتوانین پێیبگەین، بەڵکو تەنیا لە ڕێگەی سۆفیزمەوە دەتوانین بەم جۆرە زانینە جەختە بگەین، ئەویش لە ڕێگەی خۆ دابڕینی دەروونی مرۆڤ لە هەموو پەیوەندییەکی نادروستی ئۆبژێکتیڤی نێو جیهان، یاخود بە واتایەکی دیکە لە ڕێگەی دوورکەوتنەوە لە حەز و ئارەزووە دونیاییەکان، ئەم جۆرە زانینەش پێویستی بە کۆششێکی زۆری دەروونی دەبێت دوای ئەوە خوا بەگەورەیی خۆی ناخی ئەو کەسە ڕووناك دەکاتەوە و زانینی پێدەبەخشێت ئیتر لەوێوە کەسی سۆفیزمی دەبێتە خاوەنی زانینی دڵنیایی و هیچ گومانێك لە زانینەکەی ناکرێت، هەربۆیەش ئەم جۆرەی زانینی سۆفیزمەکان

بەلای غەزالییەوە باشترین جۆری زانینە و لە سەرووی سەرجەم زانینەکانی دیکەوە دایدەنێت.

لە توێژینەوەکەماندا زیاتر هەوڵمانداوە میتۆدی شیکاری بەکاربهێنین بۆ ڕاڤەکردن و شیکردنەوەی تێکستەکان .

پلانی توێژینەوەکە: پێکهاتووە لە دووبەش و پێنج باس، بەشی یەکەم لە ژێر ناونیشانی"**ئەپستمۆلۆژی و میتۆدی زانین لای غەزالی**" کە پێکهاتووە لە سێ باس، باسی یەکەم بەناوی" سەرەتایەك لە بارەی ئەپستمۆلۆژیا" لەم باسەدا هەوڵمانداوە وەڵامی ئەو پرسیارە سەرەکییانە بدەینەوە کە لە تیۆری زانیندا دەکرێن، ئێمەش بەپێی ڕێبازە فەلسەفییەکان و هزرڤانان وەڵامی ئەو پرسیارانەمان داوەتەوە و ڕاڤەمان کردوون، هەروەها بە شێوەیەکی گشتی باسمان لە پرۆسەی زانین کردووە؛ باسی دووەم "مێتۆدی گومان لای غەزالی" باسمان لەوە کردووە کە چۆن سەرەتا غەزالی کەوتۆتە گومان لە سەرجەم ڕێباز و گرووپ و ئاینە جۆربەجۆرەکانی ئەو سەردەمە کە هەبوون، هەروەها ڕەتکردنەوەی زانین لە ڕێگەی "هەست و ژیر" وەکو سەرچاوەیەکی جەختی زانین و هۆکاری ڕەتکردنەوەکەیان؛ هەروەها لە باسی سێیەمدا"زانینی ڕاستەقینە لای غەزالی" باسمان لەو جۆرە زانینە کردووە کە غەزالی بە ڕاستی زانیوە و هەڵیبژاردووە، ئەویش ڕێگای سۆفیزمە لە زانیندا، کە بەلای ئەوەوە دڵنیاترین جۆری زانینە.

بەشی دووەم لە ژێر ناونیشانی"**جۆر و پلەکانی زانین لای غەزالی**" کە پێکهاتووە لە دوو باس، باسی یەکەم "جۆرەکانی زانین لای غەزالی" لەم باسەدا باسمان لە جۆرەکانی زانین کردووە کە غەزالی دیاریکردوون، یەکەمیان زانینی دەروون کە مرۆڤ لە ڕێگەیەوە دەتوانێت بە خودا بگات و بیناسێ، دووەمیان زانینی زەمینی، غەزالی پێیوایە مرۆڤ بۆئەوەی لە ژیاندا بەردەوامبێ پێویستی بە

کۆمەڵێك شت هەیە بۆئەوەی بیزانێ و ژیانی دنیای پێ ڕێکبخات، سێیەمیان زانینی ڕۆژی دواییە کە غەزالی پێیوایە ئەم زانینە بەرزترە لە زانینی دنیایی، مرۆڤ لە دونیادا پێویستە کاری باش بکات بۆئەوەی لە دوارۆژدا بەختەوەربێ؛ باسی دووەم "پلەکانی زانین لای غەزالی" لەم باسەشدا باسمان لەو سێ پلەیەی زانین کردووە کە غەزالی بۆ زانین دیاریکردوون، ئەوانیش یەکەم: زانینی خەڵکی گشتییە، ئەم جۆرەیان زانینی تێدانییە و زانینەکەیان بە شێوەی داب و نەریتە، زیاتر لاساییە و پلەیەکی نزمیان هەیە لە زانیندا، دووەم: زانینی زانستییە، ئەو زانینە پلەیەك بەرزترە لە زانینی خەڵکی گشتی، چونکە ئەمانە پشت بە لۆژیك و بەڵگە دەبەستن لە زانیندا، سێیەم: زانینی سۆفییەکانە و جیاوازە لە وانی دیکە بەلای غەزالییەوە ئەم زانینە زانینی باڵایە و لە هەموو جۆرەکانی دیکە بەرزترە، چونکە لە ژیر و هەست تێپەڕ دەکات و ڕووەو جیهانێکی دیکە ئاڕاستە دەگرێت.

مێتۆدی توێژینەوەکە: لەم توێژینەوەیەدا هەردوو مێتۆدی شیکاری و بەراوردکاری بەکارهێنراوە، مێتۆدی شیکاری بۆ شیکارکردنی ئەو تێکستانەی کە لە کتێبەکانی غەزالی وەرمان گرتوون و مێتۆدی بەراوردکاری بۆ بەراوردکردنی بۆچوونەکانی غەزالی لەگەڵ فەیلەسووفانی پێش خۆی و دوای خۆی.

پرسیارە سەرەکییەکانی توێژینەوەکە:

١- لە چ ڕێگەیەکەوە دەتوانین زانینی ڕاستەقینە بەدەست بهێنین؟

٢- ئەو ڕێگایانە کامانەن کە غەزالی لە بەدەستهێنانی زانینی ڕاستەقینە پەیڕەوی دەکات؟

٣- ئەو هەقیقەت و ڕاستەقینەیە کامانەن کە غەزالی بەدوایاندا دەگەڕێت؟

٤- ئەو ڕێبازەی کە سۆفییەکان لە بەدەستهێنانی زانیندا پەیڕەوی دەکەن بەهۆیەوە دەگەین بە یەقین- دڵنیایی؟

بەشی یەکەم: ئەپستمۆلۆژی و مێتۆدی زانینی لای غەزالی

باسی یەکەم: سەرەتایەك لە بارەی ئەپستمۆلۆژی

ئەپستمۆلۆژیا یەکێکە لە لقە هەرە گرنگەکانی فەلسەفە، هەر لە سەرەتاوە تاوەکو ئێستا گرنگییەکی زۆری پێدراوە لە نێو فەیلەسووفان، چەمکی "ئەپستمۆلۆژیا" بۆ یەکەم جار لە سەردەمی نوێ لە لایەن (ج. ف. فییر) لە ساڵی ١٨٥٤ لە کتێبی "پرەنسیپەکانی میتافیزیك" بەکارهێنراوە، بەڵام وەکو بابەت دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی دەرکەوتنی فەلسەفە (ئیسماعیل، ٢٠٠٤، ٩).

پێناسەی ئەپستمۆلۆژیا: واژەیەکی ئاوێتەیە لە دوو بڕگە پێکهاتووە یەکەمیان "ئەپستمۆ" بە واتای زانین و دووەمیان "لۆژیا" بە واتای تیۆر، کەواتە ئەپستمۆلۆژیا بە واتەی "تیۆری زانین"، بەڵام لە زمانی فەڕەنسیدا، جیاوازی دەکرێ لە نێوان تیۆری زانین و ئەپستمۆلۆژیا لە بواری بەکارهێناندا، چونکە وشەی "ئەپستمۆلۆژی" بە واتای "فەلسەفەی زانست" دێت، بایەخ بە خوێندنەوەیەکی ڕەخنەیی دەدات بەرامبەر بە دەرئەنجامە زانستییەکان و گریمانە زانستییەکان، فەڕەنسییەکان ئەم واژەیە زیاتر لە فەلسەفەی زانستەکان و مێژووە فەلسەفییەکاندا بەکاردێنن، بەم شێوەیە "تیۆری زانین بە شێوەیەکی گشتی گەڕانە بەدوای زانین" (الحسيني، د.س، ٤).

لە سەردەمی نوێدا بەم جۆرە باسی زانین دەکەن: کردەوەیەکی هۆشەکییە لە ڕێگەیەوە وێنای شتێك لە مێشکماندا دەچەسپێت، هەندێك جار ئەم کردارە لەگەڵ خۆیدا هەڵچوونێك بەرجەستە دەکات هەندێك جاریش نا، ئەم واتایە ئاماژەیە بۆ ئەوەی لە زەیندا پەیوەندییەك بەرجەستە دەبێت، لەنێوان خودی دەرکپێکەر و بابەتی دەرکپێکراودا، تیۆری زانینیش ئەم کێشانە ڕاڤە دەکات، کە خود و بابەت بەرجەستەی دەکەن (صليبا، ١٣٨٤هـ، ٣٩٢).

ئەگەر پێناسەی چەمکی "زانین" بکەین: بریتییە لە دەرکپێکردنی فۆرمی شتەکان و بوونەوەران وەک ئەوەی کە هەیە یان بریتییە لە دەرکپێکردنی بابەتی تایبەت و سادە بەهۆی بەڵگەوە، (برتراند ڕسڵ) دەڵێت"بریتییە لەو مێتۆدانەی کە بۆ وەڵامدانەوەی دەوروبەر بەکاردێن. (سدیق، ٢٠٢٢، ٦) بەڵام لەڕووی زاراوەییەوە: بەرهەمی بەرامبەرکێی و بەراورد و پەیوەندیی نێوان خودی دەرککەر و بابەتی دەرکپێکراوە، جیادەکرێتەوە لە تەواوی پێدراوە شعوورییەکان، لەو ڕووەوە لە یەك کاتدا هەڵدەستێ بە بەراوردکردن و لێکدانی بڕواپێکراو لە نێوان هەردوو لایەنەکە واتا کۆکەرەوەیە، یان پەیوەندیی خودی هزرڤانە بە ناوەڕۆکە هزریەکەیەوە، کە دەشێ بە داڕشتنێك دەربببڕێت کە ئەگەری ڕاستی و درۆی لە خۆدا هەڵگرتبێ (الحسینی، د.س، ٢٩٥)، هەروەها هەندێك لە هزرڤانان وا پێناسەی زانین دەکەن: ئەو کردارەیە کە مرۆڤ دەتوانێت لە سایەوە لەلایەنی ژیرییەوە کۆنترۆڵی بابەتێکی دیاریکراو بکات بە مەبەستی دۆزینەوەی تایبەتمەندییە دیار و جیاکەرەوەکانی (ئیسماعیل، ٢٠٠٤، ٢٢).

زانین پلەی جۆربەجۆری هەیە، نزمترینیان زانینی هەستەکی و بەرزترینیان زانینی هۆشەکی پەتییە، بەمپێیە ئەگەر زانین تەواو بێت، ئەوا پێویستە بەتەواوی و دەقاودەق بەسەر واقیعدا جێبەجێ بکرێت، بەڵام ئەگەر زانین تەواو نەبێت ئەوا تەنها دیوێکی شتەکانمان پێدەگەیەنێت. زانینی سۆفیگەریش وەك یەکێك لە جۆرەکانی زانین، ئەو زانینەیە کە هیچ گومانێك قبوڵ ناکات، چونکە زانراو لەلای سۆفییەکان خودی خودا و سیفاتەکانیەتی، بەڵام زانینی خود ئەوەندەیە کە تەنها بزانێت کە خودا هەیە و یەکە و شتێکە، هیچ شتێکی لە وێنەی نییە و هیچ شتێکی لێ ناچێت، بەڵام سیفاتەکانی ئەوەیە کە خودا (زانایە، بینەرە، بیسەرە، پەیڤەرە ... هتد) (صلیبا، ١٣٨٥، ٣٩٤).

بەشێوەیەکی گشتی تیۆری زانین هەوڵدەدات وەڵامی چەند پرسیارێکی سەرەکی بداتەوە:

١- ئایا زانین شیاوە؟

٢- ئەگەر شیاوە سنوورەکەی تا کوێیە؟

٣- ڕێگاکانی زانین چین؟

٤- سەرچاوەکانی زانین کامانەن؟

٥- سروشتی زانین چییە؟

٦- ئایا خودی سروشتی زانین ڕیئالیستیە یان سروشتێکی ئیدیالی (میثالی)یە؟ (محمد، ١٩٨٥، ٢٧).

بۆ وەڵامی پرسیاری یەکەم و دووەم: دوو جۆر کۆمەڵە (گرووپ) بەرچاو دەکەون، کە هەوڵی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە دەدەن: یەکەم: ئەوانەن کە گومان دەکەن و بە (گومانگەراکان) ناسراون کە دەبن بە دوو بەشەوە؛ دووەم: ئەوانەن کە دۆگمن و بە (دۆگماتییەکان) ناسراون:

١- **گومانگەراکان:** ا- گومانی ڕەها: ئەپیرۆن بە یەکەم کەس دادەنرێت کە بانگەشەی بۆ ئەم جۆرەی گومان کردووە، ئەمانە گومان لەپێناوی گومان دەکەن، واتا گومان دەکەن و بەگومانیش کۆتایی پێدەهێنن، ئەوانە بڕیار بەسەر هیچ شتێکدا نادەن، کاتێك پرسیاریان لێدەکرێت وەڵام نادەنەوە، یان دەڵێن: نازانم، یان "من نازانم، نازانم کە نازانم" ئەمەش یەکێکە لە وتە بەناوبانگەکانی ئەم گرووپە (مدکور، ١٩٨٣، ص١٠٣)

ب- **گومانی میتۆدی:** ئەم جۆرە لە گومان پێچەوانەی گومانی ڕەهایە، فەلسەفەکار بە ئارەزووی خۆی ئەم جۆرە گومانە بەکاردەهێنێ، بەمەبەستی دەرکێشان و هەڵهێنجانی زانیارییەکان، تاکو لەم ڕێگەیەوە ژیریی خۆی لە هەموو جۆرە هەڵە و بۆچوونێکی هەڵە و بێکەڵك پاك بکاتەوە. (الطويل، ١٩٧٦، ٣١٥).

٢- دۆگماتییەکان: ئەم ڕێبازە لە بەرامبەر ڕێبازی گومانگەراکانی پێشووە، شوێنکەوتووانی ڕێبازی دۆگمایی باوەڕێکی کوێرانەیان بە زانینی بەدیهاتووە لەلای مرۆڤ واتا بەبێ هەوڵدان و ڕەخنەکردنی بیرو بۆچوونەکانیان، بە واتایەکی تر باوەڕیان تا ئەو ڕادەیەیە کە پێیانوایە ئەزموون هیچ ڕۆڵێکی نییە لە بیرکردنەوەیاندا (عبدالرحمن، د.س، ١٤٦).

بۆ وەڵامی **پرسیاری سێیەم و چوارەم**: ڕێگاکانی زانین چین؟ ئەو سەرچاوانەی کە زانینمان لە لا بەرجەستە دەکەن کامانەن؟ ئاماژە بە چەند ڕێبازێکی سەرەکی دەکرێت وەکو سەرچاوەی زانین، کە هەر ڕێبازە ویستوویەتی وەڵامێکی بڕواهێنەری ئەو پرسیارە بداتەوە لەوانە:

١- ڕێبازی ژیرەکی: لایەنگرانی ئەم ڕێبازە ژیر وەکو سەرچاوەی سەرەکی زانینی ژیرەکی مرۆڤ دادەنێن، ژیرگەراکان پێیانوایە ئەوە (ئایدیا)کانی ناو ژیر بوونێکی زگماکیان هەیە، هەر لە سەرەتای لەدایکبوونەوە مرۆڤ خاوەنی ئەم ئیدێیانەیە، هەروەها ئیدێکانی ژیر ڕەها و جێگیرن، بە گۆڕانی کات و شوێن واتایان ناگۆڕێ (عطیو، ٢٠٠٣، ١٦٢).

٢- ڕێبازی ئەزموونی: لەم ڕێبازەدا ئەزموون بنەمای زانینە، (هەستەکان) وەك دەروازەیەك دادەنێن بۆ زانین، لە ڕوانگەی ئەوانەوە شتێك لە ژیردا نییە ئەگەر سەرەتا بە هەستەکاندا تێپەڕ نەبووبێت، بەم شێوەیە دژایەتی هزرۆکە ڕەمەکییەکان دەکەن لە ژیردا، بەمپێیە زانین ناتوانێت لە ئەزموون تێپەڕێت، (السکری، ١٩٩٩، ٥١).

٣- ڕێبازی رەخنەیی: لە نێوان هەردوو ریبازی ژیری و ئەزموونیدا، جۆرێك زانینی نێوەندی (سەنتێزی) سەر هەڵدەدات، کە ڕێبازی ڕەخنەییە، "کانت" بەنوێنەری ئەم ڕێبازە دادەنرێت، کە ڕەخنەی توند لە ژیر و هەست دەگرێت، هاوکات فەلسەفەکەشی دەبێتە "فەلسەفەی ڕەخنەیی" یان

"ترانسێندێنتاڵی"، ئەوەی ڕەتكردەوە كە ژیر یان هەست بە تەنیا ببنە ئامرازی زانین، بۆیە زانینی ڕەخنەیی لەلای كانت بە پێكەوە گرێدانی ژیر و هەست دەبێت، لە پەیوەندیی دووجۆر لە زانینی پێشیانە (ئاپریۆری) و پاشیانە (ئاپۆرستەریۆری) (عطیو، ۲۰۰۳، ۱۷٦-۱۷۸).

٤- **ڕێبازی بۆهاتنی ڕاستەوخۆ** (المذهب الحدسي): (حدس، تا ئێستا لە زمانی كوردیدا واژەیەك یان تێگەیەكی لە بەرامبەردا دانەنراوە، بەڵام دەشێت لە لایەنی واتاییەوە نزیك بێت لە : ئیلهام یان "لێهەڵاتن - بۆهاتن"ی خۆیی)، حدس دەركپێكردنی ڕاستەوخۆی واقیعە، یان تێگەیشتنی دەستبەجێی هەقیقەتە، ئەم ڕێبازە لەگەڵ فەیلەسووفی فەرەنسی (هنری بێرگسۆن) دەست پێدەكات، وەك توێژینەوە لە هەقیقەت بەدەستوری (ڕامان)، حدس لە بنەڕەتدا كردارێكە لەسەر پەیوەندیی خۆمان بە خۆمان وەستاوە.

٥- **ڕێبازی پراگماتی**: ئەم ڕێبازە لە كۆتایی سەدەی نۆزدە سەری هەڵدا، لەسەر دەستی "چارلز ساندرز پێرس" ڕاستەوخۆ دوای ئەمە كۆمەڵێك كەس ڕێچكەی ئەویان گرتەبەر، لەوانە "ویلیەم جیمس، فردیناند شیلەر، جۆن دیوی" لای فەیلەسووفە پراگماتییەكان هەقیقەت دوای ئەوە دەرك پێدەكرێت كە دەرەنجامەكان روودەدەن، بیرۆكەكان ناگەڕێنەوە بۆ ئەو بڕیارانەی لە ڕێساكانەوە هەڵێنجراون، بەڵكو دەگەڕێنەوە بۆ ئەو ڕێژەیەی كە لە دەرەنجامەكانەوە دەست دەكەوێت (نصري، ۲۰۰۳، ۳۷۷).

٦- **سەرچاوەی زانین لە هزری ئیسلامیدا**: پڕۆسەی زانین جێگەی بایەخی زۆری موسڵمانان بووە، بە جیاوازی ڕێچكە و ڕێبازە فەلسەفی و كەلامی و سۆفییەكان، لە تێڕوانینی هزری ئەواندا شوێنێكی تایبەتی هەبووە، بۆ نموونە زانایانی كەلام تا ئەو ڕادەیە بایەخیان بە تیۆری زانین داوە، پێیانوابووە زانین ئەركێكە داوات لێدەكرێت، یەكەم باسەكانیان كە دەروازەی ئەم بابەتەی

پێدەکەنەوە، زانینی بنەماکانی ئاینە، یەکێك لە قسەکەرەکان تایبەتمەند بووە لە بواری زانیندا ئەویش "قاضی عبدالجبار" بووە (الكمالي، ١٩٩٣، ١٣٨).

هەروەها چەندین ڕێگەی سەرەکی دیکە هەن بۆ زانین لەوانە ڕێبازی فێنۆمێنۆلۆژی و ڕێبازی وجوودی و خەسڵەتە کۆمەڵایەتییەکان.

وەڵامی پرسیاری **پێنجەم و شەشەم**: کە دەڵێت سروشتی زانین چییە؟ یان خودی سروشتی زانین ڕیئالیستییە یان سروشتێکی ئیدیالییە (میثالي)؟

ئەوانەی وەڵامی ئەم پرسیارە دەدەنەوە دەبن بە دوو گرووپ:

١- **ڕیئالیستییەکان**: پێیانوایە جیهانی دەرەوە بوونی هەیە و لە ڕێگەی هەستەکانەوە دەرکی پێدەکەین، هەستەکانیشمان واقیع چۆن هەیە ئاوا بۆمان دەگوازنەوە، هەڵگرانی ئەم ڕێچکەیەش پێیان دەڵێن "ڕێئالیستە سادەکان" (محمد، ١٩٨٥، ٣٥).

٢- ئایدیالییەکان: ئەمانەش دابەش دەبن بەسەر چەند کۆمەڵەیەکدا:

ا- **ئایدیالیستی خودیی**: پێیانوایە زانین و ڕاستی لە خود و هۆشی خۆماندایە لەگەڵ لەدایکبوونمان بەشێوەیەکی ڕەمەکی مرۆڤ هەڵیگرتوون.

ب- **ئایدیالیستی بابەتی**: پێیانوایە زانین و ڕاستی لە بابەتی دەرەکیدان، بەڵام ڕاستی ئەزموونی و هەستەکی نییە بەڵکو ڕاستی و زانین ئایدیالین.

ج- **ئایدیالیستی ڕەها**: پێیوایە ڕۆح پێشینەیە و ماددەش لە دوای ئەو دێت، ئەمەش لەو بڕوایەوە وەرگیراوە کە یەکەم سەرچاوەی بوون لە ژێری مرۆڤدا نییە، بەڵکو هۆشیارییەکی بابەتییە لە جیهانێکی ترەوەیە، کە بە ڕۆحی ڕەها یان ژێری هەمەکی ناو دەبرێت، ئەوانەی کە بەم جۆرە بیردەکەنەوە وەکو "هیگڵ، برادلی، جویکم، بوزانکیت، کروتشە...هتد" (الطويل، ١٩٧٦، ١٨٣-١٨٩).

باسی دووەم: مێتۆدی گومان لای غەزالی

غەزالی[1]، لە سەردەمێک ژیاوە کە پڕبووە لە جیاوازیی بۆچوون و ناکۆکی نێوان ئاڕاستە فەلسەفی و هزرییەکان و زانستی کەلام و سۆفیگەری، هەریەک لەم گرووپانە خۆیان بە نوێنەری گەیشتن بە زانینی ڕاستی و دڵنیایی لێکراو دەزانن، هەربۆیە غەزالی خۆی بە دەست هیچ یەک لەو گرووپانە نەدا، چونکە گومان بەشێک بوو لە فەلسەفەی ژیانی غەزالی. (سدیق، ٢٠٢٢، ٤٦)، مەبەستی بوو لە ڕێگەیەوە بگات بە ئامانج، واتا بە دڵنیایی، لەلای غەزالی ئەگەر گومانت نەبێت بیرکردنەوەشت نابێت، چونکە گومانکردن ڕێگەیەکە بۆ گەیشتن بە زانینی دڵنیایی (الفلاحي، ٢٠٠٣، ٩٤).، غەزالی باوەڕی وایە مرۆڤ ناتوانێت لە ڕێگەی فێرکردن یان خوێندنەوەی بابەتی فەلسەفی یان زانستی بگات بە هەقیقەت و ئامانجەکەی بپێکێ، بەڵکو بەم ڕێگایانەوە دەروونی خۆی تووشی نامۆبوون و ڕاڕایی دەکات، بۆ نموونە زانایانی (الکلام) دوای لێکۆڵینەوەکانیان و گەڕانیان بەدوای هەقیقەت لە خوێندنەوەی بابەتە جۆربەجۆرەکانەوە، نەیانتوانی هەقیقەت بپێکن بەڵکو کەوتنە هەڵە و دژبێژییەوە لە کۆتاییدا ڕێگەی گەیشتن بە هەقیقەتیان ون کرد (مرحبا، ٢٠٠٧، ٦٩). هەر بۆیەش غەزالی ڕێگەی گومانی گرتەبەر و بەردەوام بوو بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ، لەو ماوەیەشدا ژیانی سۆفیایەتی و تەنیایی هەڵبژارد، تاکو بتوانێت لەو ڕێگەیەوە خۆی لەو گومانە قووڵە ڕزگار بکات و دەروونی ئارام بێتەوە و بە هەقیقەت بگات (فخری، د.س، ٣٠١). غەزالی لەماوەی ژیانیدا سەفەری زۆری کردووە و زۆر بەوڵاتاندا گەڕاوە لە ئەنجامی هەموو ئەو سەفەر و گەڕانانە تووشی جۆرەها ئاین و گرووپ و ڕێبازی جیاجیا بۆتەوە، بەڵام هیچ کام لەو گرووپ و ڕێباز و ئاینزایانە نەیانتوانی قەناعەت بە غەزالی بهێنن وەکو سەرچاوەیەکی دڵنیایی زانین هەر بۆیەشە دەڵێت: "من لەناو گێژاوی ئەو هەموو

ڕێباز و گرووپ و ئاینزاییانە ئازاری زۆرم کێشاوە، بۆئەوەی بتوانم ڕێگایەکی ڕاست بدۆزمەوە و خۆمی پێ لە نشێو و لیتە و زەلکاوی شوێنکەوتن دەربهێنم، و بتوانم ڕێگا ڕاستەکە هەڵبژێرم..." (نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٩١).

بۆئەم مەبەستەش غەزالی پشت بەو فەرموودەیەی پێغەمبەر (د.خ) دەبەستێت کە دەڵێت: "خەڵکەکەم دەبن بە (٧٣) گرووپی جیاواز، تەنیا یەکێکیان ڕزگاری دەبێت"، لێرەوە غەزالی تەمەنێکی زۆر کەوتە سۆراخی ڕاستی، هەروەها گومان لێیان، جا چ لە ڕووکەش بێت یان ناوەرۆکیان، هەروەها فەیلەسووف بن یان زانایانی کەلام (غالب، ١٩٧٩، ٤٠)، غەزالی ئەو هەوڵ و تێکۆشانەی خۆی باس دەکات کە داویەتی بۆ بەدەستهێنانی زانین و ڕزگاربوون لە گومان بەو جۆرە دەڵێت: "باتینییەك نەبوو شارەزاییم لێی نەبووبێت، زاهیرەیەك نەبوو لە بەرهەمی ئەو زاهیریەتیەی تێنەگەیشتبم، فەلسەفەیەك نەبوو کە لێی نەکۆڵمەوە، موتەکەلیمێك نەبوو هەوڵی بۆنەدەم تا لە مجادەلەکەی (مناقشە) تێنەگەم، سۆفییەك نەبوو بە وردی هەوڵنەدەم بۆ تێگەیشتن لە سەرچاوەی پاکی (صفاء)ەکەی"(نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٩٢).

بەو شێوەیە بەردەوامبوو لە گومانەکەی، بەجۆرێك کە نەیدەتوانی لەنێوان بەئاگابوون و خەوبینیندا جیاوازی بکات، وەك ئەوەی گوتراوە ئێمە کاتێك خەو دەبینین خەیاڵی وەها دەکەین ئەو خەوبینینە دروست بێت، بەڵام کاتێك بۆمان دەردەکەوێت کە خەومان بینیوە ئەو دەمەیە کە بەئاگاین، ئەو دەربڕینانەی غەزالی لە دۆخی گوماندا دەریدەبڕین خستبوویە نێو قەیرانێکی ژیری و گیانی، بە جۆرێك ژیانی تێکدابوو کە دایبڕیبوو لە خوێندن و تەنانەت لە خێزانەکەیشی (زیدان، ١٩٨٩، ١٧٨)، هەروەها غەزالی گومانی لە ئامرازەکانی زانینیش دەکرد، (مەبەست لە ئامرازەکانی زانین، زانینە لە ڕێگەی هەست و ژیر، ئامرازی زانین لای فەیلەسووفە ئەزموونیەکان هەستەکانن، لای فەیلەسووفە

ژیریەکان ژیرە (محمود، د.س، ٩٤). غەزالی بە پێچەوانەی زۆرێك لە فەیلەسووفەکان گومانی لە هەردوو ئامرازەکەی زانین دەکرد، سەرەتا لە هەستەکانەوە سەرەتا دەگرێت، پێیوابوو زانین لە ڕێگەی هەستەکانەوە هیچ دڵنیاییەکی تێدا نییە، چونکە هەستەکان زۆرجار زانیاریی هەڵەمان بۆ دێنن، بۆ نموونە (کاتێك سەیری ئەستێرەیەك دەکەین بە بچووکی و بە شێوەی دراوێکی کانزایی- دیناری ئاسن- دەردەکەوێت، بەڵام لە ڕاستیدا وانییە، چونکە بەڵگە ماتماتیکییەکان و فیزیاییەکان و ئەستێرە ناسان ئاماژە بەوە دەکەن کە هەندێك لە ئەستێرەکان لە زەوی گەورەترن، بەڵام لای ئێمە هێندەی دینارێکی ئاسن دەردەکەون) (الغزالي، ١٩٦٠، ٢٢). غەزالی باوەڕی بە ئامرازی زانینی هەستی نەما، وەك گەیەنەرێك بۆ ئەو دڵنیاییەی کە داوایدەکرد، غەزالی باوەڕی وابوو زانین لە ڕێگەی ژیرەوە زانینێکی جەختتر و گشتگیرتر و سوودبەخشترە، بە جۆرێك دەتوانین پشتی پێببەستین لە دژی زانین لە ڕێگەی هەستەکانەوە، چونکە زانینی ژیری پەیوەندی بە بیرکردنەوەوە هەیە (غالب، ١٩٧٩، ٤٦).

بەهۆی ئەو گومانە قووڵەی کە تووشی غەزالی هاتبوو، دوودڵ بوو لە پەسەندکردنی بڕیاری ژیری وەك بنەمایەك بۆ دڵنیابوون، کە ئەوەش مەیلی بۆ گومانکردن لە بنەماکانی ژیر لەلا پەیداکرد، ئەمەش هاوسەنگی نێوان زانینی ژیری و خەونی نوستووە، غەزالی وایدەبینێت دۆخی بەئاگابوون وەك دۆخی نوستوو هەمان بینینی هەیە کە نوستوو شتەکان دەبینێت، خەیاڵ دەکاتەوە لە دۆخەکان پێیوایە وەستاو و جێگیرە، ئینجا بە ئاگا دێتەوە بۆی دەردەکەوێت هەموویان وەهمێك بوون، وەك ڕەگەزی سەلمێنراو یان جێگر خۆیان نیشانی ژیر داوە، بەڵام خەیاڵاتێکن هەرگیز بەدەست نایەن و ژیر دەخەنە گومانەوە، بۆیە ناکرێت متمانە بە ژیر بکەین لە کاتێکدا زانیاری لە هەستەکانەوە بۆ دێت (عبدالمهيمن، ٢٠٠١، ١٣٦).

غەزالی دەڵێت: "ژیر هەستەکان بە درۆ دەخاتەوە، هەروەها بە پێچەوانەشەوە هەستەکان ژیر بە درۆ دەخەنەوە، وەك ئەوەی ناخۆشییەکی دڵتەزێن هەبووبێت لە نێوان ژیر و هەستدا، ژیر بەسەر هەستەکاندا سەردەکەوێت، بەڵام لە پڕێکدا بۆم دەرکەوت دادوەری ژیر بە هەڵەم دەبات، هەروەها گەر دادوەری ژیر نەبایە بەردەوام دەبووم لە باوەڕکردن، کەواتە لەدوای دەرککردنی ژیری دادوەرێکی تر بوونی هەیە کە ژیرمان بە درۆ دەخاتەوە لە بڕیارەکانیدا، وەك چۆن دادوەری ژیریی هەستەکانمان لە بڕیارەکان بە درۆ دەخاتەوە" (الغزالي، ١٩٦٠، ٢٤)؛ ئەم بۆچوونە تەنها ماوەیەك غەزالی لەسەری بەردەوام بوو، چونکە دواتر جارێکی دیکە کەوتەوە گومان لە ململانێی نێوان هەست و ژیر، هەرچەندە ژیر لەم مەیدانەدا بەسەر هەستدا سەردەکەوێت، بەڵام هیچ گرەنتیەك نییە کە خۆی بپارێزێ و دوژمنێکی نوێ و توندتر و بە هێزتری بۆ پەیدا نەبێت، کە بەسەریدا سەربکەوێت (غالب،١٩٧٩، ٤٦)؛ غەزالی بەم شێوەیە پێیوایە بەڵگەی ژیری و هەستی ناتوانن بمانگەیەننە زانینی هەقیقی، بەم شێوەیە بە ئەزموونێکی قورسی گوماندا ڕۆیشت لە ژیر و هەست وەکو ئامرازێکی گەیەنەری دڵنیابوون، ئینجا چووە ژێر چاودێری خوایەتییەوە بۆیە دەڵێت: "ڕەوشی دەروونم ئاسایی بۆوە، زەروورەتە ژیرییە باوەڕپێکراوەکان گەڕانەوە باری ئاسایی خۆیان، بەڵام ئەوانە بە هۆی ڕێکخراوی بەڵگەکان و ئاخافتنەوە نەبوو، بەڵکو لەڕێگەی ئەو ڕووناکییە (نور)ەوە بوو، کە خوا بە مەزنیی خۆی خستیە دڵم یان سینەم، ئەو ڕووناکییە کلیلی زۆربەی زۆری زانینەکانە، هەرکەسێ باوەڕی وابێت دۆزینەوە (کەشف) بەندە بە بەڵگەی ئازاد یان سەربەخۆ، ئەوا لە بەزەیی خوا بۆخۆی کەم دەکاتەوە"، مەبەستمان لەو ڕووناکییە دۆزینەوەی دەروونە بە (حدس)، ئەم حەدەسەش سەرچاوەی یەکەمی زانینە لای غەزالی کە لەسەرووی ژیر و

هەستەوەیە، کە غەزالی لەرێگەی حەدەسەوە لە گومانکردن ڕزگاری دەبێت "بەم شێوەیە غەزالی ئاماژە بە مێتۆدی کەشفی سۆفی دەدات وەکو سەرچاوەی زانینی یەقین و ڕەها" سۆفییەکان خۆیان لەحاڵەتێکدا دەبیننەوە، کە بێئاگان لەخۆیان و دابڕاون لە هەستەکانیان و دۆخێکە لەگەڵ ژێردا ناتەبایە" (الغزالی، ١٩٦٠، ٢٥).

باسی سێیەم: زانینی یەقین لای غەزالی

لەو لێکۆڵینەوانەی غەزالی سەبارەت بە زانین و پرۆسەی زانین پێشکەشی کردوون، بەم شێوەیە پێناسەی زانین دەکات و دەڵێت: "ئاشکرابوونی زانراوێکە کە هیچ گومانێکی لەگەڵدا نەبێت، دەرفەتی ئەندێشە و هەڵە نەدات"، بەلای ئەوەوە ئەم جۆرە لە زانین زانینی پیاوچاکانە، پێیوایە هەرکەسێك ئەم جۆرە زانینەی نەبێت، ئەوا زانینەکەی هیچ متمانە و پاڵپشتی و دڵنیاییەکی نییە، هەر زانستێکیش دڵنیایی نەبوو ئەوا زانینی جەخت (یەقین) نییە (الذین ، ١٩٨٨، ٤٧).

غەزالی بەم شێوەیە خوازیارانی ڕێگای زانیاری دابەشدەکات بەسەر چوار گرووپدا :-

١- **زانایانی کەلام**: ئەمانە دەڵێن ئێمە خاوەنی بیرو ڕا و تێروانینین، بەڵام غەزالی دەربارەی زانایانی پەیڤەر دەڵێت: "دوای لێکۆڵینەوە و پشکنینێکی ورد بۆم دەرکەوت، کە زانینی زانایانی کەلام جۆرێك لە راستی تێدایە دەتوانن بە ئامانجی خۆیان بگەن، بەڵام من بۆم دەرکەوت کە ئەم جۆرە زانینە نامگەیەنێت بە ئامانج و ئاوات، چونکە ئەم زانینەی ئەوان بۆ پاراستنی ڕێڕەوی ئەهلی سوننەت دانراوە لە پەیڕەوکارانی بیروڕای (بیدعه)" (الغزالي، ١٩٦٠، ٢٥).

٢- **زانینی باتینییەکان** (الباطنية): ئەمانەش پێیانوایە لە پێناوی گەیشتن بە ڕاستی، پێویستە پێشەوایەکی پاك هەبێت، بۆ ئەوەی دادوەری لە نێوان

ناکۆکییەکاندا بکات، هەروەها پێیانوایە زانین لە ڕێگەی فێربوونەوە دێت، سەرچاوەی زانیاری لای ئەوان ئیمامی (معصوم)ە، بەڵام غەزالی پێیوایە ئەو دادوەری و پێشەواییە تەنها پێغەمبەرە (د.خ)، کە دەتوانێت ئەم ڕۆڵە ببینێت نەك کەسێکی تر، ئەم زانینە بەلای ئەوەوە لە هەموو جۆرەکانی تری زانین لاوازتر و نزمترە، لە پاشان دەڵێت: "سەرم لەو کەسانە سوڕدەمێنێت، کە باوەڕیان وایە دەبێت لای مامۆستایەکی تایبەت فێری زانیاری ببین، کەچی مامۆستاکەش نادیار (غائب) بێت، لە هەمووی سەیرتر ئەوەیە ئەگەر بڵێی کامە ئیمامە مەعصومەکەتانە تا زانیاری لێ وەرگرین؟ دۆش دادەمێنن و وەڵامیان نییە، چونکە نادیارە" (نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٩٦).

٣- **زانینی فەیلەسووفان**: ئەمانە بەگشتی بەڕێگەی لۆژیك و ساغکردنەوە کاردەکەن، بەڵام غەزالی باوەڕی وایە ژیری مرۆڤ توانای ئەوەی نییە بتوانێت سەر لە هەموو شتێك دەربکات و هەموو نەناسراوێك بناسێت، بەم جۆرە فەیلەسووفان دابەشدەکات بۆ سێ جۆر:

یەکەم: دەهرییەکان: ئەمانە کردگارێتیی خوا ڕەتدەکەنەوە و پێیانوایە کە جیهان هیچ دروستکەرێکی نییە و ئەزەلییە، بۆیەشە غەزالی ئەمانە بەکافر (زەندیق) ناودەبات.

دووەم: سروشتییەکان: ئەمانە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوە لە سروشت و پێکهاتەکانی و سەرسامییان بەو سروشتە، باوەڕ بە خودا دێنن وەك داهێنەری جیهان، بەڵام دەڵێن کەسی مردوو زیندوو نابێتەوە، دواڕۆژ و بەهەشت و دۆزەخ نین، ئەمانەش بەکافر دادەنێت.

سێیەم: باوەڕدارەکان (لاهووتییەکان): غەزالی ئەو زانستانەی کە پەیوەستن بەفەلسەفەوە دابەشیان دەکات بۆ شەش بەش وەکو (ماتماتیك، لۆژیك، زانستی سروشتی، ئیلاهیات، سیاسی و ئاکار) غەزالی تێڕوانینی لەبەرامبەر ئەو زانستانە

پەیوەست دەکات بەتێڕوانین و بۆچوونیان بەرامبەر بەئاین، بۆ نموونە لۆژیك هیچ دژایەتییەکی لەگەڵ ئایندا نییە و ڕەتی ناکاتەوە، بەڵام غەزالی لە کتێبی داڕمانی فەیلەسووفان (تهافت الفلاسفة)، پێیوایە کە فەیلەسووفە ئیلاهییەکان تووشی ناکۆکی و لە ڕێگە لادان بوونەوە بەتایبەت لەم سێ بڕگەیەدا:

١- فەیلەسووفان دەڵێن گەردوون کۆنە هێندەی کۆنی خوا.

٢- پێیانوایە کە خودا تەنها بابەتی گشتێتی دەزانێ، بەڵام بابەتی تایبەتێتی نازانێ.

٣- پێیانوایە کە جەستەی مرۆڤ زیندوو نابێتەوە.

بۆیەشە ئەم سێ بڕگەیە بە کوفر دەزانێ (الغزالي، ٢٠٠٣، ٤٨).

٤- زانینی سۆفییەکان: ئەمانەش خۆیان بە نزیك لە خوا و خاوەنی بینین بە چاوی دەروون (مشاهدە) و دۆزینەوە (مکاشفە) دەزانن (نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٩٥).

غەزالی باوەڕی وایە کە ڕێگای زانینی دڵنیایی لەم چوار جۆرە بەدەر نییە، بەم شێوەیە گومانی لە سێ جۆر زانینەکەی سەرەوە دەکات و ڕەتیان دەکاتەوە، چونکە سەرجەم ئەو زانینانە تاقی دەکاتەوە، بەڵام ناتوانێت باوەڕ بە ڕاستیەتی ئەو جۆرە زانینانە بکات بۆیە ڕەتیان دەکاتەوە و جۆری چوارەم هەڵدەبژێرێ، بە بڕوای ئەو هێزێك لە مرۆڤدا هەیە لە سەرووی ژیر و هەستەوەیە، ئەویش هێزێکە هەقیقەت لە فۆڕمێکدا دەبینێت، کە بە هەست و بە ژیر پێی ناگەین، بەڵکو تەنیا لەڕێگەی چێژ (زەوق)ـەوە پێیدەگەین، کە ئەم جۆرەش لە زانین بە "سۆفییەت" ناو دەبات، ئەمەش نەك بە تەنها هی موسڵمانان بێت بەڵکو هی هەموو جیهانە و ئەوانەی غەیرە موسڵمانیشن دەتوانن بەم جۆرە لە زانین بگەن (عفيفي، ١٩٦٣، ٢٣٩). غەزالی تەسەوف بە ڕێگەیەك دادەنێت بۆ زانین، لە نووسینەکانیدا بە مێتۆدێکی روون و ئاشکرا دەربارەی زانینی سۆفیگەری دواوە،

وەك شێوازێکی تەواوکراو لە ڕووی شێواز و مێتۆد و بابەتەکەی و ئامانجەکەی، لێرەوە دەشێت تیۆرەکەی لە زانیندا بە تیۆرێکی تەواوکراو دابنێین بە بەراورد لەگەڵ ئەوانەی پێش خۆی، هەروەها وەك شێوازێکی گەشەسەندوو لە هزری ئیسلامیدا بینرخێنین، زانینی سۆفی بەلای ئەوەوە زادەی ئەزموونێکی ڕۆحیی قووڵە بەڕێگەی وەرزشی لەش و کۆششی دەروون، ئەم کۆششەش کە پاڵنەری دەروونە بۆ تێپەڕاندنی جیهانی هەست و ژیرە بۆ جیهانێك کە تێیدا دەروون دەگات بە یەکەم خۆشەویستی خۆی، لە ڕێگەی (چێژ)ەوە دەیناسێ و پێیدەگات (عبدالمهیمن، ٢٠٠١، ١٣٤).

تەسەوف لای غەزالی بە زانست و کردارە، بەڵام زانست نهێنی ئامێزە، هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا بەرەو تێگەیشتن و هەقیقەتی تەواوەتی دەمانبات، کرداریش بریتییە لە پاککردنەوەی دەروون لە هەموو شتێکی ناپەسندو ناپاك، ئەمەش بە ئامانجی ئەوەی تاوەکو دەروون بگاتە ئەو ڕادەیەی کە جگە لە خوا هیچی تری تێدا نەبێت، تەنها بەزیکری خوا بڕازێتەوە و ئاوەدان بکرێتەوە (التکریتی، ٢٠٠٧، ٢٣٨). "ئەبو سەعیدی خەرراز" سەبارەت بە تەسەوف دەڵێت: "سۆفی کەسێکە خواوەند دەروونی پاك کردۆتەوە و پڕیکردووە لە ڕووناکی (نور)، وە کەسێکە بە یادکردن و ناوبردنی خوا ئەگاتە ئەوپەڕی خۆشی"، هەروەها "ئەبوبەکری شبلی" دەڵێت: "سەرەتای تەسەوف خواناسییە و ئاکامەکەشی خوا بە تاك زانینە"، "ئەبوبەکر کەتتانی" بەم شێوەیە باسی تەسەوفی کردووە و دەڵێت: "تەسەوف پاکی و بینینە (التصوف صفاء ومشاهدة)، هەروەها تەسەوف ئەخلاقە، ئەو کەسەی ڕەوشتی لە تۆ بەرزتربێت ڕووناکی و پاڵێوراویشی لە تۆ زیاتر دەبێت" (نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٨٧).

غەزالی لە کتێبی بووژاندنەوەی زانستە ئاینییەکان (احیاء علوم الدین)دا سەبارەت بەڕێگەی تەسەوف دەڵێت: "ڕێگەی پێشخستنی تێکۆشان و

سڕینەوەی سیفاتە بێزراوەکان و نەهێشتنی هەموو تانە و تەشەرەکانە، پشتبەستنە بەخودای گەورە، ئەگەر ئەوە بەدەستهات، ئەوکات خودا دڵی بەندەکەی بەنووری خۆی و زانست ڕۆشندەکاتەوە، بەمەش ڕەحمەتی خوا بەسەر ئەو دڵەدا دەڕژێت و نووری لێ هەڵدێت، سینە دەکرێتەوە و ڕازی مەلەکووتی بۆ ئاشکرا دەبێت، پڕ دەبێت لە هەقیقەتەکانی کارە خوداییەکان". تەسەوف شەیدابوونی سەرچاوەی سەرچاوەکان، یان سۆراخی هەڵسووڕێنەری نەناسراوی گەردوون، هەروەها تێکۆشانە بۆ ناسینی هەموو ئەو شتانەی ئەودیوین، ئامانجە هەرە سەرەکیەکەی تەسەوف بریتییە لە ناسینی جەختی و گەیشتن بە یەقین، واتە بڕینی سنووری هەموو ئەو شتانەیە کە بەهەستەکان یان زەین دەرکیان دەکەین، کەواتە تەسەوف لە هەست و ژێر تێپەڕ دەکات (نەقشبەندی، ٢٠٠٢، ٣٩،٨٩). غەزالی پێیوایە چەقی زانین و ئامرازی سۆفی بۆگەیشتن بە یەقین (دڵ)ە، نەك ژیر، هەروەها ناوەندی خۆشەویستی خوداییە، زانست و زانین لە دڵ و خۆشەویستیدا کورتدەکەنەوە بە ڕۆح و بەرزاندن (تەجەلای)ی نهێنی، کە لە ڕاستیدا ڕووکاری شرۆڤەی هەمان شتن، کە لە کۆتاییدا یەك هێزی ناونراو بە "دڵ" بە داناییەکی گشتی کۆتایی دێت، مەبەست لە "دڵ" بەلای غەزالیەوە ئەو ترومپا سنەوبەریە نییە کە لە سینگدایە، بەڵکو جوانی و نیانییەکی خواهانەی نائەستووییە کە مرۆڤ هەقیقەتی پێدەرك دەکات، تێیدا هەقی پێ دەناسێتەوە و بەندە خوای پێ خۆشدەوێت، بە دەربڕینێکی دیکە نێوەندی پێرسەپتی زەوقیە لەمرۆڤدا (عفیفي، ١٩٦٣، ٢٤٢).

"دڵ" دەروونی مرۆڤە و هەقیقەتی خودای پێ دەناسێت، ملکەچی خودایە ئەگەر لە سیفاتی ناشیرین ڕزگار بکرێت، بەڵام ئەگەر ڕزگار نەکرێت یان پاك نەکرێتەوە لە سیفاتی ناشیرین ئەوا دوژمنی سەرسەختی خودایە، سیفاتە پیسەکانی تێدا دەمێنێتەوە لە فێڵ و هەڵخەڵەتاندن و دووڕوویی، لەو کاتەشدا

جەستەش دەبێتە شوێنکەوتەی ئەو بە تەواوەتی، بەڵام گەر بەتەواوی پاککرایەوە ئەو سیفاتانەی لێ داماڵدرا، کە ناشیرینن ئەوا هەقیقەتی زانین دەناسێتەوە و بەگەورەترین زانین دەگات ئەویش ناسینی یان زانینی خودایە (الغزالي، ۱۹۹۰، ۱۷)، لە ڕوانگەی غەزالییەوە "دڵ" دوو دەرگای هەیە، یەکێکیان زانینی لێوە دەچێتە ژووری ئەویدی (وەهم)، سۆفیی ڕاستگۆ شوێنێك لەنێوان هەردوو جیهاندا دەگرێت کە (بەرزەخ)ە. هەروەك "جەلالەددینی رۆمی" دەڵێت: "سۆفیزم لە نێوان دڵ و ژیردا جیاوازی دەکات، هەردووکیان دوو ئامرازن بۆ دەرککردن، هەروەها جیاوازی لە نێوان هەردوو جۆری دەرککردنەکان دەکات بەوەی، کە دەرککردنی ژیری بە زانست ناو دەبات، دەرککردنی دڵیش بە زانین و چێژ ناو دەبات، خاوەنی دەرککردنی جۆری یەکەم زانایە و خاوەنی دەرککردنی جۆری دووەم (ناسەر - عارف"ە (عفیفي، ۱۹٦۳، ۲٤۳).

هەروەها دەربارەی زانین لە ڕێگەی دڵەوە غەزالی نموونەیەك دەهێنێتەوە و دەڵێت: "ئەگەر بێین حەوزێك هەڵکەنین و هەوڵدەین لە چەند ڕووبارێکەوە ئاوی بۆ بەرین، یان دەکرێت حەوزەکە هێندە هەڵکەنین تادەگاتە ئاوێکی ڕوون و ساف، کە لەبنی حەوزەکە بێتە دەرێ"، مەبەستی ئەوەیە حەوزەکە دڵە و ڕووبارەکانیش هەستەکانن، دەکرێت لە ڕێگەی هەستەکانەوە دڵ زانیاری وەربگرێت یان تێبکرێت، بەڵام ئەگەر هەستەکان بگرین دەکرێت لە ڕێگەی خەڵوەت و بڕوا و دووره پەرێزییەوە ئەو زانینە بێتە ناو دڵەکانمانەوە، دڵ خۆی ببێتە سەرچاوەی زانست و زانین (کارادوڤو، ۱۹۸٤، ۱۸۲).

لێرەوە دەگەین بەوەی کە غەزالی نەیتوانی لەڕێگەی ئامرازەکانی زانین (هەست و ژیر)، بگاتە ئەو زانینە یەقینەی کە داوای دەکرد، بۆیە ڕێگەیەکی تری هەڵبژارد ئەویش ڕێگەی (سۆفیزمە) بۆ گەیشتن بە زانین، چونکە ئەم

ڕێگەیەی ئەوان جیاوازە لە زانین لە ڕێگەی هەست و ژیر، زانینی سۆفییەکان وەستاوە لەسەر دۆزینەوە - پەردە لەسەر لادان، ئەمەش لە ڕێگەی پاککردنەوەی دەروونی کەسی سۆفییە لە هەموو کردەوەیەکی ناشیرین، لەم ڕێگەیەوە بە هەق یان زانینی دڵنیایی دەگات، یاخود بە واتایەکی تر، زانینی کەسی سۆفی لە ڕێگەی ئەو نوورەی (ڕووناکی) کە خوا بە گەورەیی خۆی دەیپەخشێنێتە دەروونی کەسی سۆفییەوە، لێرە مرۆڤ دەتوانێ وەکو سۆفییەکان دەڵێن: "گیانی خۆی بڵند بکات تا ڕاستەوخۆ دەگات بە هەق (خوا)، لەو کاتەدا پێویست بە بەڵگەی ژیری و هەستی نابێت لەسەر بوونی خوا"، بەم شێوەیە بە زانینێك دەگات کە جەختە و هیچ گومانێکی لەگەڵدا نییە ئەمەش ئەو جۆرە زانینەیە کە غەزالی داوای دەکرد (محمود، د.س، ١٠٢).

بەشی دووەم: جۆر و پلەكانی زانین لای غەزالی

باسی یەكەم: جۆرەكانی زانین لای غەزالی

غەزالی چەند جۆرێكی زانین دیاری دەكات و لە نێوان سێ جۆریان جیاوازیدەكات :-

جۆری یەكەم: زانینی دەروون: غەزالی سەبارەت بە زانینی دەروون دەڵێت: " پێویستە لەسەر خودی مرۆڤ خۆی بەباشی بناسێت، چونكە تاكو خۆی بە باشی نەناسێت ڕێگەیەكی دیكەی نابێت بۆ ناسینی خوا، زانینی دەروون كلیلە بۆ زانین و ناسینی خودا" لەگەڵ ئەمەشدا غەزالی پشت بە دەقێكی پەیامبەر (د.خ) دەبەستێت كە دەفەرموویێت: "ئەوەی خۆی بناسێت خوداش دەناسێت". هەر سەبارەت بەمە لە كتێبەكانی پەیامبەرانی كۆندا هاتووە كە "هۆ مرۆڤ خۆت بناسە تاكو خودا بناسیت"، بە هەمان شێوە لە ئینجیلیشدا هاتووە و دەڵێت: "وەكو ئەوانە مەبن كە خۆیان بیرچۆتەوە، چونكە خوای پاك و بێگەردیان بیرچۆتەوە"؛ مەبەست لە سەرجەم ئەو دەربڕینانە ئەوەیە، كە غەزالی دەیەوێت جەخت لەسەر ئەوە بكاتەوە هیچ مرۆڤێك بە هیچ ڕێگەیەك ناتوانێت بگات بە زانین و ناسینی خودا، گەر پێشتر خودی خۆی نەناسێت، ناسینی كەسەكە خۆی، مەرجە بۆ ناسینی خودا؛ مەبەست لە گەیشتن بە ناسینی خودا بەلای غەزالییەوە گەیشتنە بە ڕاستییەک كە هیچ گومانێكی لێ ناكرێت و دوا پلەی هەموو زانینەكانە (الغزالي، ١٩٩٠، ١٤).

لە لایەكی دیكەوە هەر دەربارەی دەروون غەزالی دەڵێت: "دەروون زانا بوو، لە سەرەتای دروستبوونی ڕووناك بوو بۆ تێگەیشتن و داهێنان، بەڵام تووشی نەزانین بوو بە هۆی ئاوێتە و تێكەڵبوونی لەگەڵ جەستەدا"، بە واتای ئەوەی دەروون شتێكی پاك و زانایە، بەڵام كاتێك دێتە نێو جیهان تووشی بەدكاری دەبێت، ئەمەش بە هۆی بەدیی دونیایە، بۆیە پێویستە خۆی لە هەموو

ئەو بەدییانە ڕزگار بکات کە تووشی هاتوون، ئەمەش لە ڕێگەی خۆ دوورخستنەوەی دەبێت لە هەموو ئەو هەوا و ئارەزووانەی دەروون کە لە دونیادا، ئەمەش پێویستی بە ماندووبوونێکی زۆر هەیە، تاکو خۆی لەم ئارەزووانەی ڕزگاربکات (الغزالي، د.س، ٢٥١)، دەروون لەلای غەزالی بە دوو واتا دێت: یەکەمیان کۆی هەموو ئەو خەسڵەتە ناشیرین و خراپانەیە کە لە مرۆڤدا هەن، ئەمەش بە هێزە ئاژەڵییەکەی مرۆڤ ناوی دەبات، کە ڕووبەڕووی ژێر دەبێتەوە؛ دووەمیشیان دەروونە، ڕاستییەکەی خودی مرۆڤە کە جێگەی زانینە دروستەکانە و لە ڕێگەیەوە هەقیقەتی پێدەناسێتەوە (الغزالی، ١٩٩٠، B٢١)، هەروەها "جورجانی" لە کتێبی "التعريفات"دا پێناسەی دەروونی زیندەوەر دەکات و دەڵێت: "تەواوبوونی جەستەی یەکەمی سروشتییە لە لایەنی دەرککردنی زانینە گشتێتی و کردارە هزرییەکان"، هەروەها پێناسەی دەروونی ئاقڵ دەکات کە: "جەوهەرێکی پەتیی ئەستوورییە، کاتێك ئەم دەروونە جێگیربوو لەژێر فەرماندا، نائارامی و ڕاڕایی نەما بەهۆی ئارەزووەکانیەوە، بە دەروونی دڵنیایی ناو دەنرێت" (الجرجاني، ١٣٠٦هـ، ١٠٧). هەر لە چوارچێوەی زانینی دەرووندا، غەزالی مرۆڤ لە دروستکراوەکانی دیکە جیا دەکاتەوە و دەڵێت: "بزانە کە خوای گەورە مرۆڤی لە دوو شت دروستکردووە، یەکەمیان جەستەیەکی تاریك و چڕ بەشەکەی تریشی دڵە"، مەبەستی لە "دڵ" ئەو بەشە گرنگەی مرۆڤە کە لە ڕێگەیەوە دەتوانێت بە هەقیقەت بگات، کاتێك بە نووری خودا ڕووناك بکرێتەوە، هەروەها غەزالی هەریەك لە "جەستە و دڵ" بە بوارێکی گرنگ دەزانێت لە زانیندا و بەم شێوەیە باسی جەستە دەکات و دەڵێت: "خوای گەورە کۆمەڵێك شتی بە هەموو مرۆڤێك بەخشیوە، کە پێویستی پێیەتی لە ژینیدا وەکو دڵ و جگەر و مێشك..."، مرۆڤ کاتێك بیر لەمانە دەکاتەوە ئیمانی بەهێز دەبێت و لەم ڕێگەیەوە دەزانێت، کە خوای گەورە ئەوی بە جوانترین شێوە دروستکردووە (الغزالي، د. س، ٢١٤).

هەروەها غەزالی پێیوایە کە دڵ نێوەندی زانین و خۆشەویستی خوایە، بەڵام دڵێك کە پەردەی بەسەردا درابێت و ڕەش بێت و هەوا و ئارەزووەکان داگیریان کردبێت و کاریگەریی ژێری لەسەر نەبێت ئەم پێگەیە وەرناگرێت (عفيفي، ١٩٦٣، ٢٤٤)، هەر لە ڕوانگەی غەزالییەوە دڵ لە دوو لاوە لە جەستە بەرزتر و باشترە، یەکەمیان لەلایەنی زانستەوە خودا هێزی ئەوەی پێدەبەخشێ تاکو هەموو زانستەکانی پێدەرکبکات، لە شەریعەت و ئەندازە و ماتماتیك و پزیشکی و ئەستێرەناسی...هتد، بۆ ئەوەی زانستی هەبێت سەبارەت بەوەی کە لە ئاسمان و زەویدا هەیە، هەروەها دووەمیان لەلایەنی هێزەوە دڵ لە ڕەگەزی فریشتەکانە، هەروەکو چۆن جیهانی جەستەکان بە فرمانی خودا بەفریشتەکان سپێردراوە، وەکو باراندنی باران و هەڵکردنی با...هتد، دڵیش لە مرۆڤدا خاوەنی هەمان هێزە (الغزالي، ١٩٩٠، ١٧).

جۆری دووەم: زانینی جیهانیانە: پلەی ئەو زانینە نزمتر و لاوازترە لە ڕۆژی دوایی و بەر لەمردنە، مرۆڤ هەر لە سەرەتادا بە کەم و کورتی لەدایك بووە، بەو واتایەی زانینی سەبارەت بە شتەکانی سەر زەمین نییە، بەڵام لە توانایدا هەیە بۆ ئەوەی بگاتە پلەیەکی بەرز و تەواوەتی و بتوانێ زانینی سەبارەت بە شتەکانی سەر زەمین هەبێ، لەپێناو بەردەوامبوون و مانەوەی لە ژیاندا، لەبەرئەوەی مرۆڤ پێکهاتووە لە (لەش و دڵ) لەشیش پێویستی بە خواردن، جلوبەرگ، شوێنی حەوانەوە و ...هتد هەیە، بۆ دابینکردنی هەموو ئەو شتانەش پێویستی بە زانین هەیە سەبارەت بە هەریەك لە بابەتەکانی سەر زەمین، لە لایەکی دیکەوە مرۆڤ پێویستە لە دنیادا ملکەچی بنەماکانی شەریعەت بێت، بۆ ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا سەرفرازبێ و خوا ببینێ، ئەمەش فیردەوسە و لووتکەی بەختەوەرییە، بەڵام هەرگیز ناشێت مرۆڤ خوا ببینێ تاکو چاوەکانی نەکاتەوە و نەگاتە ناسینی خوا، بە هیچ شێوەیەکیش ناگاتە ئەو زانینە تاکو شتە

سەرسوڕهێنەرەكانی سەر زەمینیش نەزانێ كە خوا دروستیكردوون، هەروەها ناگاتە زانینی دروستكراوەكانی بە هەستەكانی نەبێت، بەم شێوەیە زانینی زەمینی زانینێكی هەستییە و مرۆڤ لە ڕێگەی هەستەكانەوە دەتوانێ پێیبگات، كە خوا بە چ گەورەیی و دەسەڵاتێك دروستیكردوون. لای غەزالی خۆراكی دڵ زانینی خودا و خۆشەویستیەكەیەتی، هۆكاری هیلاكیەكەشی ئەوەیە كاتێك دڵ نقوم دەبێت لە خۆشەویستی شتێك جگە لە خوا، بە هەمان شێوە جەستەش كاتێك زیادەڕۆیی كرد لە بەكارهێنانی ئەو شتانەی پێویستی پێیەتی لە زەمین، وەكو خۆراك و جلوبەرگ و شوێنی خۆ پاراستن...هتد، دەبنە هۆكاری بەهیلاكچوونی (الغزالي، ١٩٩٠، ٢٤-٢٥). مرۆڤ لە ژیانی زەمینیدا پێویستی بە زانست و زانین دەبێت، بۆ ئەوەی كاروباری ڕۆژانەی خۆی پێ ڕێكبخات، بەم شێوەیە غەزالی سێ جۆری زانست دیاری دەكات، ئەوانیش (سیاسی و دادوەری و بنەماكانی شەریعەتن)، ئەمانە دەبنە هۆی ئەوەی پەیوەندییەكی باش لە نێوان تاكەكانی كۆمەڵگا دروستبێت و كۆمەڵگایەكی باش دادەمەزرێنن ؛ هەموو ئەو شتانەی لە زەمیندا هەیە هەمووی بۆ جەستەیە و جەستەش بۆ دڵە، كاری سەرەكی دڵیش ئەوەیە خودا بناسێت؛ لێرەدا ئاماژە بۆ فەرموودەیەكی پەیامبەر (د.خ) دەكەین كە سەبارەت بەدونیا گوتوویەتی: "احذروا الدنيا فانها اسحر من هاروت و ماروت" واتا ئاگاداری دنیابن، چونكە ساحیرترە لە هاڕووت و ماڕووت، مەبەستی ئەوەیە زیادەڕۆیی لە دنیادا دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بە دواڕۆژمان، بەم شێوەیە مرۆڤ پێویستە لە دنیادا زانین و ئاگایی هەبێت بۆ ئەوەی تووشی هەڵە نەبێت و لە دواڕۆژدا بەختەوەر بێت (الغزالي، ١٩٩٠، ٢٤-٢٥).

جۆری سێیەم: زانینی دواڕۆژ: بە بۆچوونی غەزالی زانینی ڕۆژی دوایی لە چاو ئەو زانینەی لە دنیادا هەمانە بەرزتر و باشترە، چونكە زانینی ڕۆژی دوایی

وەکو جەوهەر وایە و گۆڕانی بەسەردا نایەت، کەم ناکات، لەناوچوونی نییە، هەروەها پەرستن وازهێنانە لە خۆشی و ئارەزووەکانی نێو زەمین، بە مەبەستی ڕووکردنە ڕۆژی دوایی، ئەو زوهدەی کە سۆفی دەیکات بە مەبەستی بەختەوەرییە لە ڕۆژی دوایی نەك هەر سەر زەمین، چونکە زانینی ڕۆژی دوایی چاکەیەکی بێکۆتایە؛ غەزالی زەمین بە پارچە سەهۆڵێك دەچوێنێ کاتێك لەبەر تیشکی خۆردا دایدەنێی، بە بەردەوامی دەتوێتەوە تاکو لە کۆتاییدا نامێنێ و بە تەواوی لەناو دەچێت، بەڵام ڕۆژی دوایی بە پێچەوانەوەیە (مرحبا، ٢٠٠٧، ٦٩٣). زانینی دواڕۆژیش ئەو زانینەیە، لە دوای مردنی مرۆڤەوە دەستپێدەکات، زانینی مردنیش ناتوانین بزانین تەنها دوای زانینی ژیان نەبێت، مرۆڤ پێکهاتووە لە لەش و دڵ، لەش پێکهاتووە لە (لەش و ڕۆح) لەش - لە کۆمەڵێك شتی وەکو گۆشت و ئێسك و خوێن و پێست...هتد پێکهاتووە، بەڵام ڕۆح پێچەوانەی لەشە و شتێکە مرۆڤ ناتوانێت دەرکی پێبکات، ئەم ڕۆحە هەڵمێکی ناسکە لە خوێن بەرز دەبێتەوە و سەرچاوەی ژیانی مرۆڤە هەروەها سەرچاوەیەکی سەرەکییە بۆ زانین (الغزالي، ١٩٩٠، ٢٨). پەیامبەر (د.خ) باسی ژیانی دواڕۆژ دەکات و دەفەرمووێ: "خەڵك نوستوون کاتێ گەر مردن بەئاگا دێنەوە، ژیانی دنیا خەوێکە بە بەراورد بە ژیانی دواڕۆژ، کاتێك مرۆڤ مرد ئەوەی بۆ دەردەکەوێ شتەکان جیاوازن لەوەی کە لەزەمیندا بینیونی"، مەبەستی لێرەدا ئەوەیە مرۆڤ کاتێك لەسەر زەمیندا دەژی وەکو ڕێبوارێك وایە، بەشوێنێکدا تێپەڕ دەبێت و دەڕوات، بۆیە پێویست ناکات ئەوەندە گرنگی بە ژیانی زەمین و هەوا و ئارەزووەکانمان بدەین، چونکە هیچ زانینێکی ڕاستەقینەی لێ بەدەست نایەت، تەنها بە گەڕانەوە نەبێت بۆلای خوا، چونکە زانینی ڕاستەقینە تەنها لە خەزێنەکانی خوادایە ئەمەش کاتێك مرۆڤ دەتوانێت بە دەستی بهێنێت بە گەڕانەوە لە زەمینەوە بۆ لای خوا، بەمپێیە کاتێك مرۆڤ زانینی دواڕۆژی

دەستدەکەوێت کاتێك دڵ پەیوەندیی خۆی دەپچڕێنێ لەگەڵ جیهانی دەرەوە (زەمین) بە دوورکەوتنەوە لە خۆشویستنی ماڵ و سامان (عبدالمهيمن، ٢٠٠١، ١٤٤).

باسی دووەم: پلەکانی زانین لای غەزالی

غەزالی پێیوایە مرۆڤەکان لە چۆنیەتی وەدەستهێنانی زانین یەکسان نین ، هەروەها لەوەشدا کە پێویستە چ ڕێگایەك بگرنەبەر بۆ ئەوەی زانست و زانین بەدەست بێنن، بەم شێوەیە غەزالی پلەکانی زانین دابەشدەکات بۆ سێ پلە :-

پلەی یەکەم: بیروباوەڕی خەڵکی گشتی سادە و ساکار: ئەم جۆرەیان باوەڕێکی داب و نەریتی پەتییە، ناتوانێت ڕاستی ئاشکرا بکات، غەزالی پلەیەکی نزم زانینیان دەداتێ، چونکە ئەوانە هێشتا خۆیان لە کۆتی هەستەکان ڕزگار نەکردووە، زانینەکەیان لە هەستەکانەوە براوەتەوە، هەروەها پابەندن پێیەوە بە جۆرێك ئەو زانینەی لە ڕێگەی هەستەکانەوە دەستیاندەکەوێت باوەڕی پێدەهێنن، (ابوريان، ١٩٨٣، ٢٠٤)، بەبێ ئەوەی بەدواداچوونی ورد و پوخت بۆ سەرچاوەکەی بکەن، ئەمانە بە هەموو شێوەیەك پابەندن بە دەقەکانی قورئان و سوننەتی پەیامبەرەوە، بە جۆرێك ناتوانن بە هیچ شێوەیەك تێیانبپەڕێنن و لێیان دەربازببن و ناتوانن باسی فەلسەفە بکەن، تا ببنە خاوەنی هزرینێکی ئازاد و ژیرمەندانەی خۆیان، چونکە تێڕوانینی ژیرمەندانە بەلای غەزالییەوە لە کاروباری زەمیندا دەریایەکی گەورەیە ناکرێت خەڵکی گشتی بچنە ناوی، چونکە مەلە نازانن؛ پێویستیشە لەسەر خەڵکانی گشتی کە دەست بە شتە دیارەکانی قورئان و سوننەتەوە بگرن، بەبێ لێکدانەوە "تەئویل"، چونکە لێکدانەوەی مرۆڤی گشتی بە کەوتنە ناو دەریا دەچێت، پێویستە لەسەر کەسێك کە مەلە نازانێت لە ڕۆخی دەریا دوور بکەوێتەوە، غەزالی بەم شێوەیە باسی زانینی خەڵکی گشتی دەکات و نموونەیەك دێنێتەوە و دەڵێت: "ئەگەر کەسێك

پێیان بڵێت کە کەسێك لەناو خانوویەکدا هەیە، بەبێ ئەوەی بچنە ژوورەوە و ببینن یاخود گوێیان لە دەنگی ببێت یەکسەر باوەڕ دەکەن کە کەسێك لە ژوورەوە لەناو خانووەکەدا هەیە"، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر سادەیی و نزمیی باوەڕ و زانینی خەڵکی گشتی (حلمي، ١٩٧٠، ١٣١).

پلەی دووەم: بیروباوەڕی زاناکان: بەلای غەزالییەوە زانینی زاناکان پلەیەك بەرزترە لەزانینی خەڵکی سادە، بەڵام لە هەمان کاتیشدا پێیوایە ئەم جۆرە زانینە لەگەڵ ئەوەی پلەیەك بەرزترە لە جۆری یەکەم، بەڵام هەر لە جۆری یەکەمەوە نزیکە نەك لەگەڵ جۆری سێیەم، کە پلەی باڵایە و بە بیروباوەڕی سۆفییەکان ناسراوە (الغزالي، ١٩٧٥، ٢٦)، زاناکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە خاوەنی تێڕوانین و بیرو بۆچوونن، یاخود خاوەنی لێکۆڵینەوە و بەڵگەکاری "ئیستدلال"ن، بەشدارن لەگەڵ فەیلەسووفان لە ڕێبازی لێکۆڵینەوە، بەڵام غەزالی سەبارەت بەم جۆرە بیروباوەڕە پێیوایە کە تێکەڵاوکردن و بەلاڕێدا بردن زیاترە وەك لە دۆزینەوە و زانین، لەلایەکی ترەوە پێیوایە کە کەسی زانا هیچ شتێك بۆ زانست زیاد ناکات (محمود، ٢٠٠٣، ٢٠٤)، غەزالی قسە و ڕوانگەکانی لەسەر زانایان و هەموو ئەوانەی کاردەکەن لەبواری توێژینەوە و پرسیارکردن زۆر کاریگەر بوون، ئەم ڕوانگەیەی غەزالی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ جێگیر دەبوو، لە ئەزموونە زانستییەکانی بەتەواوی گەیشت بەو هەقیقەتەی کە بڵێت زانستی زاناکان چارەسەرێکی کاتی و نەگۆڕە بۆ ئەوانەی کە گومان و لێکچواندنیان هەیە، پێیوابوو گەیشتن بە هەقیقەتی شتەکان و متمانە بەخشین بە ژێر لەڕێگەی زانستەوە پێناگەین، چونکە هەرگیز زانست ناتوانێت هەقیقەت و ڕاستیی باوەڕمان بۆ دەربخات، چونکە زانست ئامرازێکە بۆ داکۆکیکردن لە هەق نەك ئامێرێك بێت بۆ دۆزینەوە، هەر بۆیەشە غەزالی دەڵێت: "گەیشتن بە هەقیقەتی زانین لەم ڕێگەیەوە لە کردن نایەت، چونکە زانست هیچ

دۆزینەوەیەك و پێناسەیەك نادات بە دەستەوە تەنها زانست دەتوانێت پاسەوانی بیروباوەڕ بکات"، جیاوازی نێوان غەزالی و زاناکان لەوەدا نییە کە چ دەزانن، بەڵکو لەسەر ئەو ڕێبازەیە کە دەیانگەیەنێت بە هەقیقەت (قمیر، ٢٠٠٧، ٦٥)، غەزالی هەمان ئەو نموونەی بۆ جۆری یەکەمی هێنایەوە بۆ بیروباوەڕی زاناکانیش دەهێنێتەوە و دەڵێت: "گەر بە کەسێك بڵێن کەسێك لەناو خانوویەکدایە، تەنها بەبیستنی دەنگی ئەو کەسە یەکسەر باوەڕ دەکات کە کەسێك لەناو خانووەکەدایە، بەبێ ئەوەی بچێتە ژوورەکە و کەسەکە ببینێت"، جیاوازی ئەم نموونەیە لەگەڵ نموونەکەی پێشتر، لەوەدایە لەم جۆرەیاندا کەسەکە گوێبیستی دەنگی ئەو کەسە بووە کە لەناو خانووەکەدایە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە بیروباوەڕی زاناکان پلەیەك بەرزترە لە هی خەڵکی گشتی (حلمي، ١٩٧٠، ١٣٢).

پلەی سێیەم: بیروباوەڕی سۆفییەکان: بەلای غەزالییەوە بیروباوەڕی سۆفییەکان بینینی ڕۆشنایی یەقینە، لەچاو جۆرەکانی دیکە پلەیەکی باڵای هەیە، پلەی باڵا ئامانجێکی بەرزە، ویستی ڕاستگۆکانە بۆ گەیشتن بە ڕۆحانیەت و دڵنیایی ڕەها و بە نووری یەقین، بۆ گەیشتن بە زانینی خوا و سیفاتەکانی (ابوريان، ١٩٨٥، ٢٠٤)، ئەم جۆرە لە زانین لە ئاست ڕووکاری دەرەوەی دەقە قورئانی و فەرموودەکان گیرنابێ، هەروەها تێڕوانینی ژیرمەندانە و ئیستدلالی لۆژیکی قەناعەتیان پێناکات، بۆیە ئەوانە تێدەپەڕنە سەر جۆرێکی دیکەی زانست کە خوا دەیپەخشێنێتە دڵی مرۆڤەوە، بەوەش خودا دەبینن بە ڕۆشنایی دڵنیایی، کە ئەمەش ئەو ئامانجە سەرەکییەیە هەوڵی بۆ دەدەن (حلمي، ١٩٧٠، ١٣٢). ئەم جۆرەش لە زانین بە خۆ ماندووکردنێکی زۆر دەبێت، تاکو ئەو ڕۆشناییە لە دڵی کەسی سۆفی هەڵدێت، غەزالی پێیوایە ئەمە لەڕێگەی بەڵگەوە پێناگەین، بەڵکو لەڕێگەی "چێژ"ەوە دەبێت، ئەمەش دوای وەرزشێکی زۆر بۆ

پاككردنەوەی دڵ و دەروون و بڕینی هەموو ئەو كۆسپانەی كە دێنە پێشی، هەروەها پاككردنەوەی لە هەموو ڕەوشتە ناشیرین و خراپەكان و پڕكردنەوەی دڵ و دەروون و ڕازاندنەوەی بە یادی خوا ئەوجار دەتوانێت بەو پلە بەرزەی زانین بگات (بزون، ١٩٧٧، ١٤٢). بە هەمان شێوە غەزالی نموونە بۆ بیروباوەڕی سۆفییەكانیش دێنێتەوە و دەڵێت: "ئەوانە ئەگەر كەسێك پێیان بڵێ كەسێك لەناو ئەو خانووەدایە باوەڕی پێناكەن، تەنانەت ئەگەر گوێشیان لە دەنگی بێت، تەنها كاتێك باوەڕ دەكەن ئەگەر ببینن و گوێبیستی دەنگی ببن، كەواتە زانینی سۆفییەكان "ئاشكراكردن، دۆزینەوە و بینین - مكاشەفە و مشاهەدە" یە (حلمي، ١٩٧٠، ١٣٢).

ئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم توێژینەوەیە گەیشتین بەم خاڵانەی خوارەوە :

١- مرۆڤ لە چەندین ڕێگەی جیاوازەوە دەتوانێت بزانێ، بۆنموونە دەتوانین لە ڕێگەی هەستەكانەوە بزانین، ئەمەش ئەو ڕێگایەیە كە ڕێبازی ئەزموونیەكان داوایان دەكرد لە هزردا، بەڵام غەزالی بە پێچەوانەی ڕێبازی ئەزموونیەكان هەستەكان وەكو سەرچاوەیەكی زانینی ڕاستی نازانێت و پێیوایە هەستەكان ناتوانن هەموو شتێك بزانن و سنوورێكی دیاریكراویان هەیە ناتوانن لەم سنوورە تێپەڕ بكەن، بۆیە زانین لە ڕێگەی هەستەكانەوە بە زانینێكی ناڕاست و ناتەواو دەزانێت.

٢- غەزالی ڕێگای سۆفیزمی گرتەبەر لە زانیندا، پێیوابوو كە زانینی سۆفییەكان باشترین جۆری زانینە و زانینێكی ڕاستەقینەیە و هیچ گومانێكی لەگەڵدا نییە، چونكە لە سەرچاوەیەكی كامڵ و بێ كەموكوری ئەم زانینەیان دەستدەكەوێت ئەویش خوایە كە بەدەرە لە هەڵە.

٣- زانینی سۆفیزمەكان لە ڕێگەی ئەو ڕووناكیەوەیە كە خودا دەیبەخشێنێتە ئەو دڵانەی كە بە زیكری خوا ڕازاونەتەوە و لە خەسڵەتی ناشیرین پاككراونەتەوە.

٤- زانینی سۆفیزمەكان لە ڕێگەی فێركردنەوە یان مامۆستایەكی تایبەت بەدەست نایەت، بەڵكو لە ڕێگەی كۆششێكی زۆری دەروونییەوە دەبێت، هەروەها دەبێت بۆ خۆت بەو ئەزموونەدا تێپەڕبیت تا پێیبگەیت.

٥- زانینی خەڵكی سادە زانینێكی پلە نزمە و زیاتر لاساییكردنەوەیە، زانینەكان زیاتر بە شێوەیەكی داب و نەریتییە، بەبێ ئەوەی خۆیان بیربكەنەوە، دەتوانین بڵێین هیچ جۆرە زانینێكیان نییە.

٦- چەندین جۆر زانینی جیاواز هەیە، کە هەر خودێک خاوەنی زانینێکی خۆیەتی جا ئەو زانینە زانینێکی بەرزبێت یان نزم.

٧- زانینی زانایان لە زانینی خەڵکی سادە جیاوازە، چونکە ئەمانە زیاتر پشت بە لۆژیك و بەڵگە دەبەستن بۆ زانینەکەیان.

٨- مرۆڤ پێویستی بە زانینی دنیایی دەبێت بۆئەوەی ژیانی ڕۆژانەی خۆی پێ ڕێکبخات و کۆمەڵگەیەکی تەندروست و باش دروستبکات، هەروەها بۆئەوەی لە دوارۆژیدا بەختەوەر بێت.

پەراوێز:

(1) غەزالی ناوی (محمد كوڕی محمد كوڕی احمد الطوسی) یە لە ساڵی (٤٥٠هـ -١٠٥٨ز) لە طوس لەدایك بووە كە یەكێكە لە شارەكانی خۆراسان، فەیلەسووف و سۆفی بووە، لە كەسایەتییە مێژووییەكانی ئیسلام لەقەڵەم دەدرێت، كاریگەریەكی زۆری هەبووە لەسەر زانستی دونیا و دین لەكۆنەوە تاكو ئێستا، باوكی پیاوێكی هەژار بوو كاری چنینی سووف بووە زۆریشی زانست خۆشدەویست، غەزالی لەماوەی خوێندنیدا دیالێكتیك و لۆژیك و فەلسەفەی خوێندووە، ابو المعالی الجوینی كاریگەری لەسەر غەزالی هەبووە و ماوەیەك خوێندكاری بووە، لە دوای مردنی جوینی مەكەی جێهێشت و ڕووی كردە بەغداد لەوێ وەك مامۆستا دادەمەزرێت ئەوكات تەمەنی ٣٤ ساڵ بووە لەو ماوەیەدا ناوبانگێكی باشی پەیداكردووە، هەر لەو قوتابخانەیەی بەغداد فەلسەفەی بە قووڵی خوێندووە، بەرهەمەكانی فارابی و ابن سینای خوێندۆتەوە لە ئەنجامی ئەو خوێندنەوەیەدا كتابە بەناوبانگەكەی بە ناوی"تهافت الفلاسفة" دەنووسێ كە لەم بەرهەمەدا هێرش دەكاتە سەر فەیلەسووفان و بێ ئاگاییەكەیان دیاری دەكات، غەزالی لە ماوەی چوارساڵ لە بەغداد بە كێشەیەكی دەروونی دژواردا تێپەڕدەبێت كە لە كتابی"منقذ من الضلال"دا باسی كردووە، غەزالی لە ساڵی (٤٨٨هـ -١٠٩١ز)، بەغداد بەجێ دەهێڵێت بە مەبەستی ئەوەی كە بچێتە حەج دوایی جارێكی تر دەگەڕێتەوە بەغداد، لە ساڵی (٤٩٩هـ -١١٠٢ز) دەچێتە قوتابخانەی"نیساپوور"، لە دواییدا دەگەڕێتەوە بۆ"طوس" لەوێ خەریكی وتاربێژی و خواپەرستی و وانە وتنەوە دەبێت بەم شێوەیە بەردەوام دەبێت، ساڵی (٥٠٥هـ - ١١١١ز)، كۆچی دوایی دەكات، غەزالی لەماوەی ژیانیدا چەندین كتابی نووسیوە لە بوارە جۆربەجۆرەكانی ژیان، توێژەران كۆك نین لەسەر ڕێژەی بەرهەمەكانی هەندێكیان پێیانوایە نزیكەی ٦٠٠ نووسراوی هەیە، بەڵام زۆربەی باوەڕیان وایە نزیكەی ٨٠ كتاب و نامەی هەیە، د. عبدالرحمن البدوی پێیوایە ڕێژەی كتابەكانی غەزالی ٦٩ كتابە، هەروەها جمیل صلیبا و كامل عیاد لیستێكیان بۆ كتابەكانی غەزالی داناوە كە ٢٢٨ نامە و كتابی لەخۆ گرتووە، بەڵام بە شێوەیەكی گشتی گومان هەیە لە ڕێژەی بەرهەمەكانی غەزالی. بڕوانە: (شمس الدین، ٢٠٠٣، ٩-١١).

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: بەزمانی عەرەبی

١- بزون، حسن(١٩٧٧) المعرفة عند الغزالي النظرية التربوية والتعليمية، مؤسسة النشاء العربي، بيروت.

٢- التكريتي، ناجي(د. س)، الفلسفة الاخلاقية الافلاطونية عند مفكري الاسلام، دار الاندلس للطباعة والنشر والتوزيع.

٣-الجرجاني(١٣٠٦) كتاب التعريفات، ط١، مصر.

٤- الحسيني، السيد جعفر (د.س)، معجم مصطلحات المنطق (عربي_انجليزي_فرنسي)، ط١، مطبعة بقيع، دار الاعتصام للطباعة والنشر، (د.م).

٥- حلمي، محمد مصطفى(١٩٧٠)، الحياة الروحية في الاسلام، الهيئة المصرية العامة للتاليف والنشر، القاهرة.

٦-الذين، سميح عاطف(١٩٨٨)، الغزالي، دار الكتاب اللبناني، بيروت.

٧- ابوريان، محمد علي(١٩٨٥)، تاريخ الفكر الفلسفي في الاسلام، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية.

٨- زيدان، محمود(١٩٨٩)، نظرية المعرفة عند مفكري الاسلام، ط١، دار النهضة العربية، بيروت،.

٩- السكري، عادل(١٩٩٩)، نظرية المعرفة من سماء الفلسفة الى ارض المدرسة، ط١، دار المصرية، القاهرة.

١٠- شمس الدين، احمد(٢٠٠٣)، تهافت الفلاسفة، ط١، دارالكتب العلمية، بيروت.

١١-صليبا، جميل(١٣٨٥)، المعجم الفلسفي، ج٢، ط١ مطبعة سليمانزاده.

١٢-الطويل، توفيق(١٩٧٦)، اسس الفلسفة، القاهرة.

١٣-عبدالرحمن، السيد(د.س)، اسس الفلسفهة، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، (د.م).

١٤- عبدالمهيمن، احمد(٢٠٠١)، نظرية المعرفة بين ابن رشد وابن عربي، ط١، دار الوفاء لدنيا الطباعة والنشر، الاسكندرية.

١٥- عطيو، حربى عباس و موزة محمد عبيدان(٢٠٠٣)، مدخل الى الفلسفة و مشكلاتها، ط١، دار النهضة العربية، بيروت.

١٦- عفيفى، ابو علاء(١٩٦٣)، التصوف الثورة الروحية في الاسلام، ط١، دار المعارف، الاسكندرية.
١٧- غالب، مصطفى(١٩٧٩)، في سبيل الموسوعة الفلسفية، الموسوعة الفلسفية الشاملة، منشورات دار ومكتبه الهلال، بيروت.
١٨- الغزالي، ابو حامد(١٩٧٥)، أحياء علوم الدين، م٣، دار الفكر، بيروت.
١٩- الغزالي، ابو حامد(٢٠٠٣)، تهافت الفلاسفة، تحقيق: احمد شمس الدين، ط٢، دار الكتب العلمية، بيروت.
٢٠- الغزالي ، ابو حامد(١٩٩٠)، رسالة في المعرفة، تحقيق: مهند الاعسم، ط١، مطبعة العاني، بغداد.
٢١- الغزالي، ابو حامد(ب.س)، مجموعة رسائل الامام الغزالي (الرسالة اللدنية)، تحقيق: ابراهيم امين محمد، المكتبة التوفيقية، القاهرة.
٢٢- الغزالي، ابو حامد(١٩٩٠)، معارج القدس في مدارج معرفة النفس، منشورات وتوزيع المكتبة العالمية، بغداد.
٢٣- الغزالي، ابو حامد(١٩٦٠)، المنقذ من الضلال، تحقيق: جميل صليبا و كامل عياد، ط٦، مطبعة جامعة دمشق.
٢٤- فخري، ماجد(د.س)، تاريخ الفلسفة الاسلامية، ت: كمال يازجي، دار المتحدة للنشر والتوزيع، بيروت.
٢٥- الفلاحي، عبدالله محمد(٢٠٠٣)، نقد العقل بين الغزالي و كانت، ط١، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت.
٢٦- قمير، يوحنا(٢٠٠٧)، الغزالي، ط٤، دار المشرق، بيروت.
٢٧- كارادوڤو، اباروڤ(١٩٨٤)، الغزالي، ت. عادل زعيتر، ط٢، المؤسسة العربية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت.
٢٨- الكمالى، محمد محمد الحاج حسن(١٩٩٣)، محاضرات في الفلسفة الاسلامية، ط١، مؤسسة الفاو للنشر والتوزيع والاعلام، يمن.
٢٩- محمد، على عبدالمعطي(١٩٨٥)، مقدمات في الفلسفة، دارالنهضة العربية، بيروت.
٣٠- محمود، زكى نجيب(د. س) ، نظرية معرفة، مكتبة الانجلو المصرية، قاهرة.

٣١- محمود، عبدالحليم(٢٠٠٣)، المنقذ من الضلال لحجة الاسلام الغزالي، ط١، دار الجيل للنشر والطباعة والتوزيع، بيروت.

٣٢- مرحبا، محمد عبدالرحمن(٢٠٠٧)، من الفلسفة اليونانية الى الفلسفة الاسلامية، ط٢، م٢، عويداد للنشر والطباعة، بيروت.

٣٣- نصري، هاني يحيى(٢٠٠٣)، المنطق و الابستمولوجيا، منشورات وزاره الثقافة، سوريا.

٣٤- مدكور، ابراهيم(١٩٨٣)، المعجم الفلسفي، مجمع اللغة العربية، قاهرة.

دووەم: بە زمانی کوردی

٣٥- ئیسماعیل، ڕێبین ڕەسوڵ(٢٠٠٤)، ئەپستمۆلۆژیا و فەلسەفە، ب١، چ١، دەزگای چاپ و پەخشی ڕێبین.

٣٦- نەقشبەندی، ئەمین شێخ علاء الدین(٢٠٠٢)، تەسەوف چییە، چ٢، چاپخانەی ئۆفیسی ژین، سلێمانی.

٣٧- سدیق، پ. د. حەسەن، حوسێن(٢٠٢٢)، تیۆری زانین (زانین لەنێوان فەلسەفە و ئاییندا)، زانکۆی ڕاپەڕین، چ١.

الخلاصة

المعرفة اليقينية ومنابعها عند ابو حامد الغزالي

الانسان في كل مرحلة من مراحل حياته وحالاته دوما في محاولات دؤوبة طمعا في الحصول على العلم الحقيقي واليقيني ومن اجل ذلك سلك الانسان شتى الطرق والمناهج وكما يشير الفيلسوف ابو حامد الغزالي انه لم يترك اي مذهب فلسفي او كلامي الا ولجأ اليه للحصول على العلم اليقيني الذي لايحتمل الشك.

هنا نود الاشارة الى ان الانسان قد يتمكن وعن طريق الحواس والعقل من الوصول الى معارف وعلوم شتى ولكن الغزالي رفض كل هذا وشك في قدرة العقل والاحساس في الوصول الى العلم اليقيني، وبعد جهد جهيد وفحص وتمحيص في علوم الاولين والاخرين وفي نهاية المسار توصل الى انه سيتمكن من ايجاد اليقين التام الكامل عن طريق المعرفة القلبية لأنها مستمدة من مشكاة القرآن والنبوة، ويكون ذلك عن طريق نور يقذفه الله تعالى في قلوب من يختاره من عباده الصالحين وينور قلبه ويطهر قوله وافعاله وعمله من الدنس والخطأ وفي دراستنا هذه دراسة تحليلية مقارنة تطرقنا الى فلسفة الغزالي بدقة وتعمق وتوصلنا الى عدة نتائج عرضناها في البحث .

الكلمات الدالة: الغزالي ، العلم، التصوف، الشك، العقل، اليقين.

Abstract

Ways of achieving Knowledge Certainty by Abu Hanid al Ghazali

At any stage and circumstance, human beings have always tried to achieve real knowledge. For this purpose, he has taken different paths and methods. Ghazali points out that he has tried almost all methods and philosophical ways to achieve a kind of knowledge without doubt. Although one can know in many different ways, such as (our feelings and reason), Ghazali rejects such knowledge and believes that we cannot know everything, until eventually adopts this knowledge because of Sufism. The Sufi knowledge has no doubt, because we can achieve it from a perfect source, which is God, through the light that God pours it into the hearts that have been enlightened by the light of faith and cleansed from sins, bad actions and words. This study used both analytical and comparative methods to reach desired conclusions.

Key words :Ghazali, knowledge, Sufism, doubt, reason, certainty

دروستەی ڕستە لە زمانی کوردیدا بەپێی ڕێزمانی پەیوەندییانە

م. ی. ئارام ڕەشید مەجید
وەزارەتی پەروەردە، بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی کەرکووک
arammajeed@gmail.com

پوختە

توێژینەوەکە بەناونیشانی (دروستەی ڕستە لە زمانی کوردیدا بەپێی ڕێزمانی پەیوەندییانە)یە. تیۆری ڕێزمانی پەیوەندییانە یەکێکە لەو تیۆرییانەی، کە دروستەی ڕستە بە دروستەی پەیوەندی دادەنێت، واتە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان ئەوانەن، کە فۆڕمی سەرەتایی و کۆتایی ڕستەکە پێکدەهێنن. لەم توێژینەوەیەدا، لەڕووی پەیوەندییە ڕێزمانییەکانەوە لەسەر بنەمای ئەو چەمکانەی کە لە تیۆری ڕێزمانی پەیوەندییانەدا هاتوونە، لە دروستەی ڕستە لە زمانی کوردیدا دەکۆڵینەوە.

توێژینەوەکە بەسەر دوو بەشدا دابەش کراوە، لە بەشی یەکەمی توێژینەوەکەدا بنەمای تیۆری و گرنگترین چەمکەکانمان خستووەتە ڕوو، کە تیۆرەکە لە شیکردنەوەی دروستەی پەیوەندییانەی ڕستەدا بەکاریدەهێنێت. بەشی دووهەمی توێژینەوەکە پێنج تەوەری لەخۆ گرتووە، تەوەری یەکەم بەپێی تیۆری ڕێزمانی پەیوەندییانە لە پۆلە ڕەگەزەکان دەکۆڵێتەوە، تەوەری دووهەمیش لە دروستەی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا لەسەر بنەمای چەمکەکانی تیۆری ڕێزمانی پەیوەندییانە دەکۆڵێتەوە، تەوەری سێهەمیش لێکۆڵینەوەیەک لە دیاردەی پاسیڤ/ بکەر نادیاریی لە زمانی کوردیدا لە ڕوانگەی ڕێزمانی پەیوەندییانەوە لەخۆ دەگرێت و تەوەری چوارهەم لە

ڕوانگەی ڕێزمانی پەیوەندییانەوە دروستەی ڕستەی ئاڵۆز دەخاتە ڕوو. لە تەوەری کۆتاییدا دروستەی دەربڕاوی بۆگەڕاوە (جێناوی خۆیی) لە ڕستەدا بەپێی ڕێزمانی پەیوەندییانە خراوەتە ڕوو.

وشە سەرەکییەکان: ڕێزمانی پەیوەندییانە، پەیوەندییە ڕێزمانییەکان، تۆڕی پەیوەندییەکان، دروستەی ڕستە.

پێشەکی

ئەم توێژینەوەیە بۆ خستنەڕووی دروستەی ڕستەیە لە زمانی کوردیدا بەپێی ڕێزمانی پەیوەندییانە. ڕێزمانی پەیوەندییانە وەکو تیۆرێکی زمانی بە پشتبەستن بە چەند بنەما و چەمکێکی سینتاکسیی وەکو پەیوەندییە ڕێزمانییەکان، دروستەی ڕستە شیتەڵ دەکات. تیۆرەکە بۆ شیتەڵکردن و دیاریکردنی دروستە سینتاکسییەکان گریمانەی گەردوونیی- بوونی universal دەکات، واتە گریمانەی ئەوە دەکات، کە دەتوانرێت بنەماکانی تیۆرەکە بۆ خستنەڕووی دروستە سینتاکسییەکان لە هەموو زمانەکانی جیهاندا بەکاربهێنرێت.

هۆی هەڵبژاردنی بابەت:

لەبەر ئەوەی تیۆری ڕێزمانی پەیوەندییانە گریمانەی گەردوونیی- بوونی بنەماکانی دەکات، هەروەها بۆ زانینی دروستەی ڕستە لە زمانی کوردیدا بەپێی ئەم تیۆرە، ئەم بابەتە بۆ توێژینەوە هەڵبژێردراوە.

ئامانجی توێژینەوەکە:

ڕستەی زمانی کوردی بەپێی چەند تیۆرێک توێژینەوەی لەسەر کراوە، ئامانجی ئەم توێژینەوەیەش کارکردن و جێبەجێکردنی بنەما و چەمکەکانی ڕێزمانی پەیوەندییانەیە بۆ خستنەڕووی دروستەی ڕستە لە ڕێگەی ئەو بنەمایانەی تیۆرەکەوە.

میتۆدی توێژینەوەکە:

توێژینەوەکە بەپێی میتۆدی (پەسنیی/وەسفیی- شیکاری) ئەنجامدراوە. بنەما و چەمکەکانی ڕێزمانی پەیوەندییانە پەسنکراون و ڕوونکراونەتەوە، هەروەها لەسەر ئەو بنەما و چەمکانە نموونەی زمانی کوردیی -زاری کرمانجیی ناوەڕاست –هێنراونەتەوە، دواتر نموونەکان شیکراونەتەوە.

بەشەکانی توێژینەوەکە:

ئەم توێژینەوەیە جگە لە پوختە (بە سێ زمان) و پێشەکی و لیستی سەرچاوەکان، لە دوو بەش پێکهاتووە. بەشی یەکەم بۆ لایەنی تیۆری و چەمکەکانی ڕێزمانی پەیوەندییانە تەرخان کراوە، گرنگترین ئەو چەمکانەی، کە ڕێزمانی پەیوەندییانە بۆ دیاریکردن و خستنەڕووی دروستەی ڕستە بەکاریدەهێنێت خراوەتە ڕوو. لە بەشی دووەمدا باسی پۆلە ڕەگەزەکان و دروستەی ڕستە (سادە و ئاڵۆز) کراوە، هەروەها لە هەردوو دیاردەی بکەرنادیاری و دەربڕاوی بۆگەڕاوە لە ڕوانگەی ڕێزمانی پەیوەندییانەوە کراوە. لە کۆتاییدا چەند ئەنجامێک خراوەتە ڕوو، کە توێژینەوەکە پێیگەیشتووە.

١. بنەمای تیۆری

١.١. ڕێزمانی پەیوەندییانە Relational Grammar

ڕێزمانی پەیوەندییانە (کورتکراوەکەی RG یە) لە ساڵی (١٩٧٤)دا لەلایەن هەردوو زمانەوان David Perlmutter و Paul Postal وەکو تیۆرییەکی سینتاکسی پێشنیازکرا، لە ساڵانی دواتردا و هەتا کۆتایی ساڵانی (١٩٨٠)کاندا زیاتر کاری لەسەر کرا و بوو بە تیۆرییەکی گەشەکردوو لە توێژینەوە زمانەوانییەکاندا (Barry J.Blake, 1990, 3).

توێژینەوە و کارەکانی ڕێزمانی پەیوەندییانە وەکو جێگرەوە ی ڕێزمانی گوێزانەوە سەری هەڵدا، چونکە Chomsky لە کارەکانیدا لە ساڵانی (١٩٦٠)ەکاندا ئەرکە ڕێزمانییەکانی بە چەمکی هەڵگوێزراوە دادەنا، بۆ نموونە ئەرکی ڕێزمانیی بکەر بە ئەو فریزە ناوییە دادەنێت، کە لە هێڵکاریی دروستەی فرێزدا ڕاستەوخۆ دەکەوێتە ژێر دەستەڵاتی ڕستەوە (S)، بەڵام بکەر لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا بە پێکهاتەیەکی سەرەتایی و سەرەکیی دادەنرێت (Matthews, P. H. 2007, 341). هەروەها لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا ڕستە وەک تۆڕەکانی پەیوەندییە ئەرکییەکان شیتەڵ دەکات نەک بەپێی وەچە پێکهاتەکان (Aarts, B., Chalker, S. and Weiner, E., 2014, 359)، ئەمەیش خاڵێکی تری پێچەوانەی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوەیە.

گریمانەی بنەڕەتی لە ئەم ڕێزمانەدا ئەوەیە، کە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان وەکو (بکەر و بەرکار) ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لە سینتاکسی زمانە سروشتییەکاندا، ئەمە لە کاتێکدا لە مۆدێلەکانی دیکەی ڕێزمانی گەردوونیدا چەمکی دروستەی وەچە پێکهاتە constitute بۆ یاسا سینتاکسییەکان چەمکی سەرەکیین (Bussmann, H., 1996, 997). ئەم بەسەنتەرکردنەی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا بوو بە هاندەر بۆ دوو گریمانەی بنەڕەتی:

a. پەیوەندییە ڕێزمانییەکان لە دروستەی ڕستەدا سەرەتایی و سەرەکین.

b. نواندنی دروستە سینتاکسییەکان بەپێی نواندنی دروستەی وەچە پێکهاتەی سینتاکسی بۆ پەسنکردنی دیاردە ڕێزمانییە گەردوونییەکان گونجاونین، لەبری ئەوە ڕستەکان بەپێی تۆڕی پەیوەندییەکان شیتەڵ دەکرێن (سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە).

لە هەردوو گریمانەکەی (b و a)دا ئەوە ڕوونە، کە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان ڕۆڵی بنەڕەتی و سەرەکی دەبینن لە ئەم تیۆرییەدا، بۆیە پێویستە جۆری پەیوەندییەکان و دابەشکردنی پەیوەندییەکان لە ئەم تیۆرییەدا ڕوون بکرێنەوە.

٢.١ پەیوەندییە ڕێزمانییەکان

لە ئەم تیۆرییەدا، پەیوەندییە ڕێزمانییەکان بە توخمە بنچینەییە پێویستییەکانی پەسنکردنی ڕستە دادەنێت. پێواژۆ (پرۆسە) سینتاکسییەکان بە پەیوەندییە ڕێزمانییەکانەوە دەبەستێتەوە، نەک بە واتاوە. کەواتە تیۆرییەکە بە ئەرکە ڕێزمانییەکان دەستی پێکرد و هەوڵی نەدا ئەرکە ڕێزمانییەکان لە هیچ چەمکێکی ترەوە هەڵبگوێزێت، بەڵکو سینتاکسی لە ڕێگەی ئەرکە ڕیزمانییەکانەوە ڕوون کردەوە (Wimbish, John Stedman, 1987, 4).

لە تیۆرییەکەدا پەیوەندییە ڕێزمانییەکان بۆ دوو جۆر دابەش دەکرێن (Salih, M. H., 1985, 3):

(١) پەیوەندییەکانی زاراوە term

(٢) پەیوەندییەکانی نا-زاراوە non-term.

پەیوەندییەکانی زاراوە ئاماژە بە ئەم پەیوەندییە ڕێزمانییانە دەکات: بکەر ١، بەرکاری ڕاستەوخۆ ٢، بەرکاری ناڕاستەوخۆ ٣. ژمارەکانی (١، ٢، ٣) بە شێوەی زنجیرەیی ئاماژە بە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان دەکات، واتە لەبری بکەر دەتوانرێت ژمارە (١) بنووسرێت، بۆ ئەوانی تریش بەهەمان شێوەیە. پەیوەندییەکانی بکەر و بەرکاری ڕاستەوخۆ (١ و ٢) بەشێوەی پێکەوەیی پێکەوە بە پەیوەندیی ناوەکی دادەنرێن، بەڵام بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ (٢ و ٣) بەشێوەی پێکەوەیی بە بەرکار دادەنرێن (Barry J.Blake, 1990).

پەیوەندییەکانی نا-زاراوە بۆ دوو وەچە -پۆلی دیکە دابەش دەکرێت:

a) پەیوەندییە ناڕاستەوخۆکان oblique: سوودمەندی، ئامێری، کاتی، شوێنی، ئاڕاستەیی، هتد.

b) پەیوەندییە پەراوێزخراوەکان Retirement : شەمۆر/ بێکار chomeur (لە پێگە و شوێنەکەی خۆی دابەزێنرێت) کورتکراوەکەی (Cho)یە، هەروەها پەیوەندیی ئیمریتۆس/ فەخریی emeritus کورتکراوەکەی (Em)ە. شەمۆر Cho ئەو پەیوەندییە ڕێزمانییەیە، کە لە چینی سەرەتادا پەیوەندییەکی زاراوەیە، بەڵام لە چینی کۆتاییدا بۆ نا- زاراوە دادەبەزێت، بۆ نموونە پەیوەندیی ڕێزمانیی بکەر لە بکەردیار بۆ بکەرنادیاردا. بەڵام پەیوەندیی ئیمریتۆس/ فەخریی Em ئەو توخمە وابەستانەن، کە لە کلۆزی/ ڕستیلەی تەواوکەرییدان (HARRIS, ALICE C., 1981).

بۆ کۆی پەیوەندییەکانی نا- زاراوە کورتکراوەی N بەکاردەهێنرێت.

ئەو پەیوەندییانەی سەرەوە، لە هێڵکاریی خوارەوەدا دەنوێنرێن.

هێڵکاریی (١) نواندنی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا

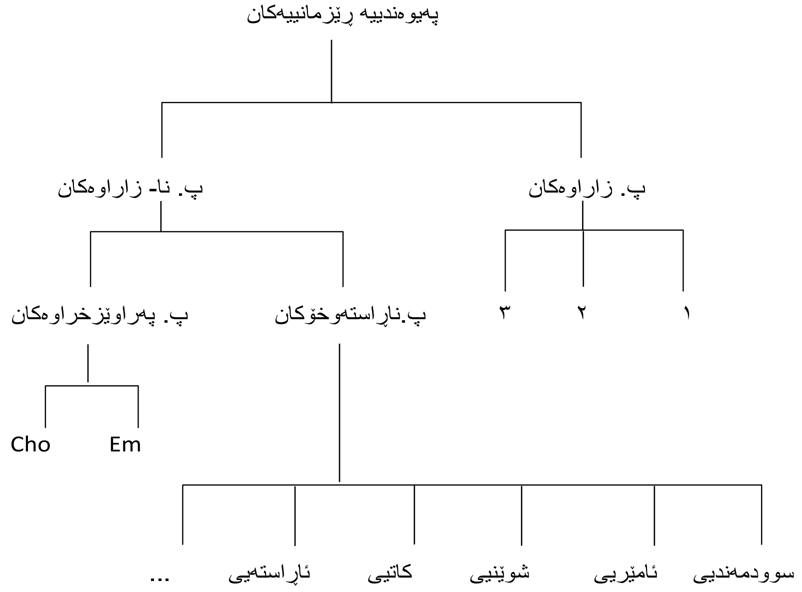

جگە لە ئەو پەیوەندییانە، پەیوەندییەکی دیکەیش هەیە، کە پەیوەندیی پریدیکاتی پێدەگوترێت و کورتکراوەکەی بە P دەنووسرێت. هەموو پەیوەندییەکانی دیکە (زاراوەکان و نا- زاراوەکان) لە ڕستەدا لە پەیوەندییدان بەپریدیکاتی ڕستەکەوە.

چەمکێکی دیکەی گرنگ لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا چەمکی هەڕەمیی/ هێرارکیی پەیوەندییانەیە، بەپێی ئەم چەمکە پەیوەندییە ڕێزمانییەکان لە سەرە و ڕیزبووندا بەپێی ئاستی گرنگییان بە شێوەی هەڕەمی ڕیز دەکرێن، واتە ئەوەی لە هەموویان سەرەتاییتر و سەرەکیترە لە سەرەتاوە دێت، دواتر هەر بەهەمان پێوەر پەیوەندییەکانی تر بە دوایدا دێن (Salih, M. H., 1985, 3). ڕیزبەندیی پەیوەندییە ڕێزمانییەکان بەپێی هەڕەمیی پەیوەندییانە لە (١)دا دەخرێتەڕوو.

١. هەڕەمی پەیوەندییانە

١ > ٢ > ٣ > نا- زاراوەکان

لە (١)دا ئەوە خراوەتە ڕوو، کە پەیوەندیی ڕێزمانیی بکەر لە هەموو پەیوەندییەکانی تر سەرەتاییتر و سەرەکیترە، پاشان پەیوەندیی بەرکاری ڕاستەوخۆ، دواتر بەرکاری ناڕاستەوخۆ. ئەو سێ پەیوەندییە پەیوەندییەکانی زاراوەن و کەوتوونەتە پێش پەیوەندییەکانی نا- زاراوەوە، چونکە پەیوەندییەکانی زاراوە بەراورد بە پەیوەندییەکانی نا- زاراوە لە ئاستێکی بەرزتردان و لە دروستەی ڕستەدا پەیوەندیی سەرەتایی و سەرەکیین و هەروەها ئارگومێنتی پریدیکاتی ڕستەکەن، بڕوانە نموونەی (٢).

٢. فەرهاد کتێبێکی بە ئاسۆ دا.

ڕستەی (٢) بەشێوەی نواندنی خشتەیی لە (٣)دا دەنوێنرێت.

(٣) نواندنی خشتەیی ڕستەی (٢)

١	٢	٣	P
فەرهاد	کتێب	ئاسۆ	پێدان

لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا، بەپێی یاسای تاکایەتی/ تایبەتێتیی چینێتی stratal uniqueness law بۆ هەر چینێک نابێت لە یەک (١، ٢، ٣) زیادتر هەبێت.

لە تۆڕی پەیوەندییانەدا بەلایەنی کەمەوە یەک گرێی ڕستە لەخۆ دەگرێت، پەیوەندیی ڕێزمانی توخمێک لە ڕێگەی کەوانەوە arc دەنوێنرێت، بڕوانە (٤).

٤.

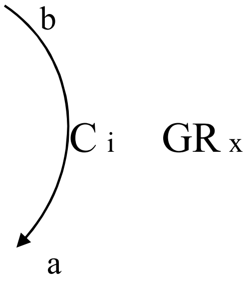

تۆڕی پەیوەندییانەی (٤) ئەوە دەخاتە ڕوو، کە لە ئاستی/ چینی (C i)دا توخمی a هەڵگری پەیوەندییە ڕێزمانییەکەی (b)یە و ناوی (GR x)ە. ژمارەی کەوانەکان بەپێی ژمارەی پەیوەندییەکان دەگۆڕێت.

٢. دروستەی ڕستە لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا

١.٢. پۆلە ڕەگەزەکان

لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا پۆلە ڕەگەزەکان بۆ دوو پۆل دابەش دەکرێن:

a. پۆلە ڕەگەزە بنەڕەتییەکان: ناو و کردار

b. پۆلە ڕەگەزە نابنەڕەتییەکان: ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار، پێشناوەکان، بەستنەوە،...

پۆلە ڕەگەزی ناو ئاماژە بە: کەس، شت، بیر/ئایدیا، شوێن، دەکات. دەتوانرێت لە ڕستەدا وەکو پەیوەندیی بکەر، بەرکار، پریدیکات بەکاربهێنرێت. کردار وشەیەکە ئاماژە بە چالاکیی، ڕەوشێک لە بووندا، یان ڕوودانێک دەکات و وەکو پەیوەندیی پریدیکات بەکار دەهێنرێت. بۆ پۆلە ڕەگەزەکانی تریش هەمان پێناسەی ڕێزمانی نەریتییان بۆ بەکار دەهێنرێت لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا. لە ڕستەدا ناوەکان لە کەس، شوێن، شت،..دا بەرجەستە دەبن و فۆڕمی بکەر یان پریدیکاتی ڕستەکە دەگرن، کردارەکان لە ڕستەکەدا ناوەکان تەواو دەکەن لە ڕێگەی ئاماژەدان بە چالاکیی، ڕەوشێک لە بووندا، یان ڕوودانێک. کەواتە پۆلە ڕەگەزی ناو و کردار بۆ دروستکردنی فۆڕمی بنەڕەتیی ڕستە پۆلە ڕەگەزی پێویست و بنەڕەتیین، هەربۆیە لە ئەم تیۆرییەدا پەیوەندیی ڕێزمانیی بکەر و پریدیکات بە پەیوەندیی سەرەتایی ڕستە دادەنرێن، بە جۆرێک لە دوای پریدیکاتەوە پەیوەندیی بکەر بە ژمارە (1) ئاماژەی پێدەکرێت. پۆلە ڕەگەزەکانی تر (نابنەڕەتییەکان) بەپێی جۆرەکەیان یان دەبنە دیارخەری پۆلە ڕەگەزە بنەڕەتییەکە (وەکو ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار)، یان پۆلە ڕەگەزەکانی تر دەبەستنەوە (پۆلە ڕەگەزی بەستنەوە) (Haiku Deck, 2015).

٢.٢. دروستەی ڕستەی سادە لە (RG)دا

وەکو لە پۆلێنکردنی پۆلە ڕەگەزەکانەوە ڕوون بووەوە، هەر ڕستەیەک بەلایەنی کەمەوە پێویستی بە دوو پەیوەندیی هەیە، پەیوەندیی پریدیکات و پەیوەندیی بکەر، بڕوانە (٥).

٥. نواندنی پەیوەندیی پریدیکات و پەیوەندیی بکەر لە (RG)دا

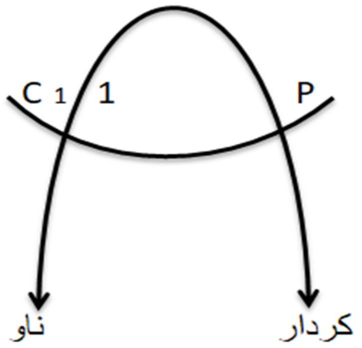

لە (٥)دا، پەیوەندیی پریدیکات بە پۆلە ڕەگەزی کردار و پەیوەندیی بکەر-١- بە پۆلە ڕەگەزی ناو بەخشراوە، هەردوو پەیوەندییەکە لە چینی سەرەتادان -C 1.

نواندنی ڕستەیەکی سادە لە زمانی کوردیدا، تەنها پێویستی بە هەردوو پەیوەندیی پریدیکات و بکەر دەبێت، بڕوانە (٦) و تۆڕی پەیوەندییەکانی لە (٧)دا.

٦. کوڕەکە هاتووە.

٧.

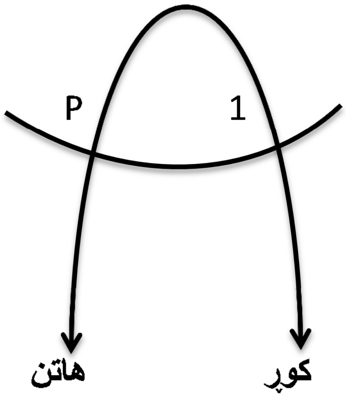

لە (٦)دا، کرداری (هاتووە) پەیوەندیی پریدیکات و ناوی (کوڕەکە) پەیوەندیی بکەری وەرگرتووە. هەردوو پەیوەندییەکەیش لە تۆڕی پەیوەندییەکانی (٧)دا نوێنراون.

دەگونجێت لە زمانی کوردیدا هەر سێ پەیوەندییە سەرەتاییەکە (بکەر، بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ) لە ڕستەیەکدا دەربکەون، بڕوانە نموونەی (٨) و نواندنی تۆڕی پەیوەندییەکانی لە (٩)دا.

٧. پەیامنێرەکە هەواڵەکەی بە ئێمە گوت.

٨.

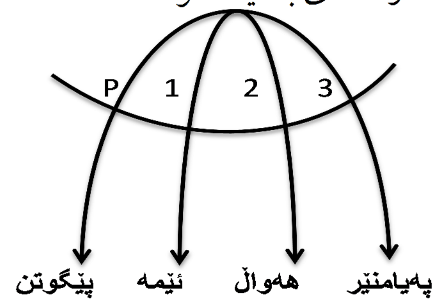

لە (٨)دا، چوار پەیوەندی هەیە: پەیوەندیی پریدیکات لە کرداری (پێگوتن)دا، پەیوەندیی بکەر-١ لە (پەیامنێر)دا، بەرکاری ڕاستەوخۆ -٢ لە (هەواڵ)دا و بەرکاری ناڕاستەوخۆ -٣ لە (ئێمە)دا نوێنراون.

٣.٢. بکەرنادیار لە (RG)دا

بەلای Perlmutter و Postal (١٩٧٧)ەوە، مۆرفۆلۆژی و سەرەوڕیزبوونی وشەکان و دۆخ بەس نیین بۆ پەسنکردنی پێکهاتووی بکەرنادیار وەکو دیاردەیەکی سینتاکسیی گەردوونی، بۆیە چەند یاسایەکیان بۆ دیاریکردنی دروستەی بکەرنادیار داناوە، کە بە پەیوەندییە ڕێزمانییەکانەوە پەیوەستن (Perlmutter, David, and Postal, 1977). بکەرنادیار لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا پێواژۆیەکە، کە تێیدا پەیوەندیی بەرکار بۆ پەیوەندیی بکەر بەرز دەکرێتەوە، یان نزمکردنەوەی پەیوەندیی بکەرە، واتە لە ئەم تیۆرییەدا جیاواز لە

تیۆریی گوێزانەوە، بکەرنادیار بە گوێزانەوە دانانێت، بەڵکو بە پێواژۆی بەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی هەرەمی پەیوەندییەکان دادەنێت (سەرچاوەی پێشوو).

لە دروستەی پەیوەندییانەی بکەرنادیاردا دوو چین هەیە، چینی سەرەتا بەهەمان شێوەی چینی دروستەی سەرەتای بکەردیارە، بەڵام چینەکانی دواتر تووشی نرخاندنەوە دەبن (بڕوانە (١٠- ب))، بەرکاری ڕاستەوخۆی چینی سەرەتا بۆ بکەر پێشدەکەوێت، بکەری چینی سەرەتا بۆ پەیوەندیی شۆمەر دادەبەزێت. ئەو بکەرەی بۆ شۆمەر دادەبەزێت، بەلایەنی کەمەوە هەندێک لە تایبەتمەندییە ڕێزمانییەکانی نامێنێت یان کەم دەبێتەوە، بکەری شۆمەری (٩- ب) وەکو بکەری (٩- ا) نییە، چونکە بکەری شۆمەر لە کۆنترۆڵکردنی ڕێککەوتنی سەر کردارەکە شکست دەهێنێت، ئەوەی کۆنترۆڵی ڕێککەوتنەکە دەکات ئەو بکەرەیە، کە لە چینی سەرەتادا بەرکاری ڕاستەوخۆ بووە (تۆ) و لە چینی کۆتاییدا (٩- ب) جێکەوتەی بکەری-١ گرتووە. تایبەتمەندییەکی ڕێزمانیی دیکە، کە بکەری شۆمەر لەدەستی دەدات جێکەوتەکەیەتی، لە (٩- ب)دا جێکەوتەی شۆمەر لە ڕستەکەدا جێکەوتەیەکی پەراوێزی و سەرپشکییانەیە (Barry J.Blake, 1990)، بڕوانە (٩) و نواندنی تۆڕی بابەتانەکەی لە (١٠)دا.

٩. ا. من تۆم بانگ کرد.

١٠.أ.

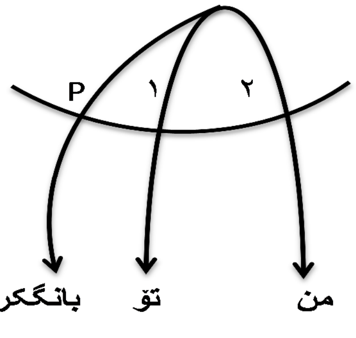

٩. ب. تۆ لەلایەن منەوە بانگ کرایت.

١٠.ب.

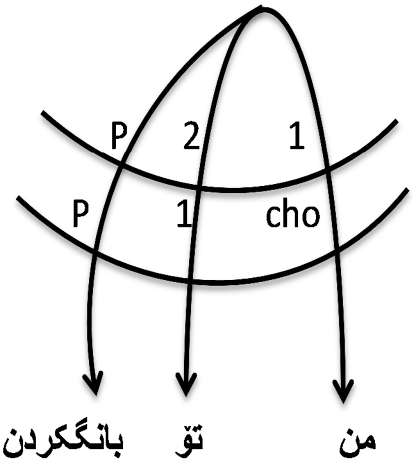

دەتوانرێت پەیوەندییەکانی نموونەی (١٠. ب)، کە بۆ دروستەی بکەرنادیارە، بەشێوەیەکی ئەبستراکت لە (١١)دا بنووسرێن.

١١.ا. 1 2 P

١١.ب. cho 1 P

ئەو جۆرە بکەرنادیارانەی، کە لە دروستەکەیاندا بکەری شۆمەر نییە، وەکو ڕستەی (پیاوەکە دزەکەی کوشت) کاتێک دەکرێت بە بکەرنادیار (دزەکە کوژرا)، لێرەدا بەرکار-٢- (دزەکە) دەبێت بە بکەر -١-، ئەم جۆرە بکەرە وەکو پێشتر باسکرا جیاوازە لە بکەری شۆمەر.

٤.٢. دروستەی ڕستەی ئاڵۆز لە (RG)دا

دروستەی ڕستەی ئاڵۆز، کە بەلایەنی کەمەوە لە ڕستەیەکی/ کلۆزێکی سەربەخۆ و ڕستەیەکی وابەستە پێکدێت (Richards, Jack C. and Schmidt, Richards, 2002, p. 96)، لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا ڕستە وابەستەکە لە ڕێگەی کەوانەیەکەوە ڕستە سەربەخۆکە دەبەستێتەوە

(Wimbish, John Stedman, 1987, 28)، بڕوانە (١٢) و تۆڕی پەیوەندییەکانی لە (١٣)دا.

١٢. ئەندازیارەکان بڕیاریاندا، ئاستەنگەکان پڕۆژەکە دوانەخەن.

١٣.

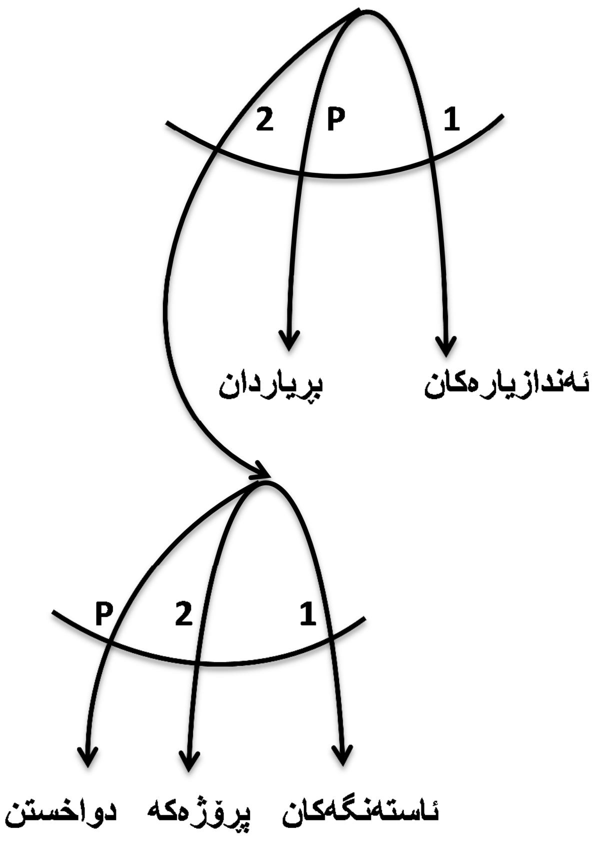

لە (١٣)دا، ڕستەی/ کلۆزی (ئاستەنگەکان پڕۆژەکە دوانەخەن) جێکەوتەی پەیوەندیی ڕێزمانیی بەرکاری ڕاستەوخۆ -2-ی بۆ ڕستەی (ئەندازیارەکان بڕیاریاندا)ی گرتووە، بەڵام لەبەر ئەوەی پەیوەندییەکە بەشێوەی ڕستە دەرکەوتووە، واتە پەیوەندیی پریدیکات – P-، بکەر -١- و بەرکاری ڕاستەوخۆ -٢-ی لەخۆ گرتووە، بۆیە پێویستی بە نواندنی تۆڕی پەیوەندییانە هەیە.

٥.٢. دەربڕاوی بۆگەڕاوە لە ڕستەدا

لە دروستەی ئەو ڕستانەی، کە دەربڕاوی بۆگەڕاوەیان reflexive تێدایە (وەکو جێناوی خۆیی)، ئەوە بۆ جۆری پەیوەندیی دەربڕاوە بۆگەڕاوەکە دوو گریمانەکراوە، بڕوانە نموونەی (١٤).

١٤. منداڵەکە خۆی خۆشدەوێت.

گریمانەیەکیان پێیوایە، کە (منداڵەکە) لە تۆڕی پەیوەندییەکاندا دوو پەیوەندیی دەنوێنێت بکەر -1- و بەرکار -2-، بۆیە هەردوو پەیوەندییەکە لە چینی سەرەتادا لە ئاماژە بە (منداڵەکە) دەکەن، بەڵام دواتر گریمانەکە پێشنیازی ئەوەی کرد لە چینی کۆتاییدا پەیوەندیی بەرکار -2- ئاماژە دەربڕاوە بۆگەڕاوەکە بکات (خۆی)، چونکە لە ڕستەکەدا پێویستە بۆگەڕاوەکە پەیوەندیی هەبێت. کەواتە لە چینی کۆتاییدا (منداڵەکە) کەوانەی بەرکار -2- لەدەست دەدات و بە دەربڕاوە بۆگەڕاوەکەوە دەبەسترێتەوە (Perlmutter, D. and Postal 1984, 52)، بڕوانە (١٥).

١٥.

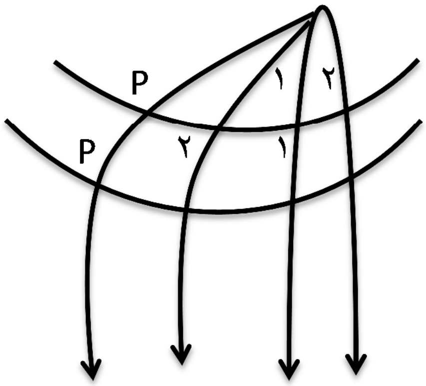

بەپێی گریمانەی دووهەم پێویستە هەر لە چینی سەرەتادا پەیوەندیی بکەر -١- بۆ (منداڵەکە) و پەیوەندیی بەرکاری ڕاستەوخۆ -٢- بۆ بۆگەڕاوەکە/ جێناوی خۆیی تەرخان بکرێت (Rosen, C., 1981)، بڕوانە (١٦).

.١٦

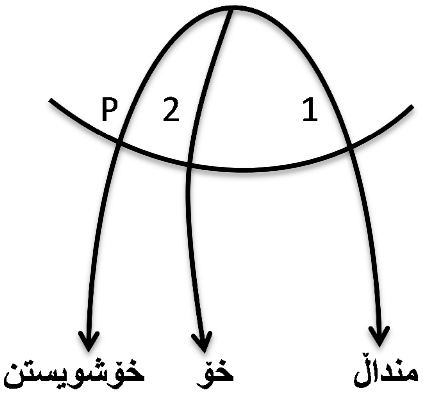

وەکو لە داتا و نموونەکانی سەرەوەدا خراوەڕوو، دروستە سینتاکسییەکان لە ڕێزمانی پەیوەندییانەدا بۆ پەیوەندییە ڕێزمانییەکان دەگەڕێنێتەوە و بەپێی ئەو پەیوەندییانە لە دروستەیان دەڕوانێت، هەر دیاردەیەکی سینتاکسیی دیکەیش بۆ پەیوەندییە ڕێزمانییەکان دەگەڕێنێتەوە.

ئەنجامەکان

١. دروستەی ڕستەی سادە لە زمانی کوردییدا بەپێی ڕێزمانی پەیوەندییانە بەلایەنی کەمەوە پێویستی بە پەیوەندیی پریدیکات و بکەر-١- هەیە، هەروەها دەشێت هەتا پەیوەندییەکانی بەرکاری ڕاستەوخۆ -٢- و بەرکاری ناڕاستەوخۆ -٣- لە ڕستەیەکی سادەدا دەربکەون.

٢. لە ڕستەی ئاڵۆزدا ڕستەی/ کلۆزی سەربەخۆ جێکەوتەی پەیوەندیی دەگرێت بۆ ڕستەکەی سەرەوەی خۆی.

٣. لە بکەرنادیاردا، پەیوەندیی بەرکاری ڕاستەوخۆ -١- جێکەوتەی پەیوەندیی بکەر -١- دەگرێت، پەیوەندیی بکەر -١- دەبێتە پەیوەندیی شۆمەر/ بێکار.

٤. دەربڕاوی بۆگەڕاوە لە ڕستەدا بەپێی دوو گریمانە دوو تۆڕی پەیوەندییانەی هەیە، هەروەها بەهۆی ئەو دوو گریمانەیەوە پەیوەندیی بەرکاری ڕاستەوخۆ -1- لە دوو تۆڕی پەیوەندییانەی جیاوازدا ئاماژە بە دوو وشەی جیاواز دەکەن.

سەرچاوەکان

1. Aarts, B., Chalker, S. and Weiner, E. (2014) *The Oxford Dictionary of English Grammar*. 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
2. Blake, Barry J. (1990) *Relational Grammar*. 1st edn. London: Routledge.
3. Bussmann, H. (1996) *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. New York: Routledge.
4. Deck, H. (2015) 'Relational Grammar: How do the parts of speech work together?', 22 November. Available at: https://www.haikudeck.com/relational-grammar-education-presentation-9JuO2AsHJl#slide0.
5. Harris, Alice C. (1981) *GEORGIAN SYNTAX: A study in relational grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Matthews, P. H. (2007) *The consice Oxford Dictionary of Linguistics*. 2nd edn. Oxford: Oxford University Press.
7. Perlmutter, D. and Postal P. (1984) 'Impersonal passives and some relational laws', in *Studies in Relational Grammar 2*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Perlmutter, David, and Postal, P. (1977) 'Toward a universal characterization of passivization.', in Perlmutter, David, (ed.) *Studies in Relational Grammar 1*. Chicago: University of Chicago Press.
9. Richards, Jack C. and Schmidt, Richards (2002) *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. 3rd edn. Essex: Pearson Education Limited.
10. Rosen, C. (1981) *The Relational Structure of Reflexive Clauses: Evidence from Italian*. Harvard University.
11. Salih, M. H. (1985) *Aspects of Clause structure in Arabic Standard: A study in Relational Grammar*. University of New York.
12. Wimbish, John Stedman, (1987) *A relational grammar of Ilocano*. Texas: University of Texas.

الملخص

(بنية الجملة في اللغة الكوردية من منظور القواعد العلائقية)

تعد نظرية القواعد العلائقية من النظريات التي تعد بنية الجملة الى البنية العلائقية، أي بمعنى ان العلاقات القواعدية هي التي تتبلور الصياغة الاولية والنهائية للجملة.

ينقسم البحث الى قسمين، في القسم الأول عرضنا الجانب النظري و أهم المفاهيم التي ترتكز عليها النظرية في تحليل البنية العلائقية للجملة. أما القسم الثاني يتضمن أربعة مباحث، المبحث الأول يدرس التصنيفات حسب نظرية القواعد العلائقية، والمبحث الثاني يدرس بنية الجملة البسيطة في اللغة الكوردية أستنادا الى مفاهيم نظرية القواعد العلائقية، والمبحث الثالث يتضمن دراسة ظاهرة المبني للمجهول في اللغة الكوردية من منظور القواعد العلائقية، والمبحث الرابع يعرض بنية الجملة المعقدة من منظور القواعد العلائقية. والمبحث الأخير يدرس الضمائر الأنعكاسية في الجملة.

الكلمات الدالة: القواعد العلائقية ، العلاقات النحوية ، شبكة العلاقات، بنية الجمل.

Abstract

Sentence Structure in the Kurdish Language according to Relational Grammar

The theory of Relational Grammar is one of the theories that considers the structure of the sentence to the relational structure, that is grammatical relations are what form the initial and final formulation of the sentence.

The research is divided into two parts. In the first part of the research, we presented the theoretical basis and the most important concepts on which the theory is based in analysing the relational structure of the sentence. The second section of the research includes four sub-parts, the first section studies categories according to the theory of Relational Grammar, the second section studies the simple sentence structure in the Kurdish language based on the concepts of Relational Grammar theory, and the third section includes a study of the passive phenomenon in the Kurdish language from the perspective of Relational Grammar, and the section fourth presents complex sentence structure from the perspective of Relational Grammar. In the last section we study a reflexive clause.

Key-Words: Relational Grammar, Grammatical relations, Relations Network, Sentence Structure.

ڕۆلێ بنەمایێن دەنگسازیێ
د وەرارا سەروایا هۆزانا کوردیدا
هۆزانێن کرمانجییا ژۆری وەک نموونە

م. کاوە طاهر ظاهر
پشکا زمانێ کوردی- کۆلیژا زمانان- زانکۆیا دهۆک
E-mail: kawa.kurdi8396@gmail.com

پوختەیا ڤەکۆلینێ:

دەنگسازی ئێکە ژ ئاستێن زمانی ورۆلەکێ باش دبینیت ژ دیارکردنا دەنگێن گشتی و دەنگێن تایبەت ب زمانەکێ دیارکریڤە، د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا مە هەولدایە رۆلێ دەنگسازیێ د بوارێ ئەدەبێدا دیار بکەین ب تایبەتی د هۆزانێدا، فۆن و فۆنیم وەکو پێکهێنەرێن سەرەکیێن دەنگسازیێ د بوارێ زمانڤانییێدا رۆلێ ئەوان هاتیە دیارکردن و گەلەك ڤەکۆلین ل سەر هاتینە ئەنجامدان، بەلێ ڕۆلێ ئەوان د بوارێ ئەدەبیدا وەك پێدڤی کار ل سەر نەهاتیەکردن.

د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا مە ڕۆلێ فۆن وفۆنیم د ئاڤاکردنا سەروایێ د هۆزانا کوردیدا ل قۆناغێن جودا دیارکردییە، بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژی هندەك نموونێن هۆزانێ وەکو کەرەستەیا ڤەکۆلینێ هاتینە شرۆڤەکردن، ئەڤ ڤەکۆلینە ژ بلی پێشەکی و ئەنجامان چەند سەرە بابەتەکێن دی ب خۆڤە دگریت.

پەیڤێن سەرەکی: فۆن، فۆنیم، سەروا، دەنگێن سەروایێ، هۆزان.

- پێشەکی

١- ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینا ب ناڤونیشان (ڕۆلێ دەنگسازیێ د ئاڤاکردنا سەروایێ د هۆزانا کوردیدا، هۆزانێن کرمانجیبا سەری وەک نموونە، ڤەکۆلینەکا شیکارییە)، کو تێدا بەحسێ فۆن وفۆنیم هاتیەکردن و ڕۆلێ ئەوان د ئاڤاکردنا سەروایێ د هۆزانا کوردی هاتییە دیارکردن، بۆ ئەڤێ مەبەستێ ژی هندەك هۆزانێن کوردی یێن ژ جۆرێن جودا هاتینە شرۆڤەکردن.

٢- گرنگییا ڤەکۆلینێ:

گرنگییا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د هندێدایە، داکو ڕۆلێ دەنگان د تێکستێن ئەدەبیدا و ب تایبەت د هۆزانێدا دیاربکەین.

٣- ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕێبازا شیکارییێ هاتیە ئەنجامدان.

٤- ئارمانجا ڤەکۆلینێ:

ئارمانج ژ نڤێسینا ئەڤێ ڤەکۆلینێ گەهشتنا بەرسڤا ئەڤان خالێن ل خوارێنە:

أ- ئایا فۆن و فۆنیم وەکو یەکەیێن سەرەکیێن دەنگسازیێ چ ڕۆل هەنە د بەرهەمێن ئەدەبیدا ب تایبەت د هۆزانێدا؟

ب- ئایا دەنگ دشێت ب شێوەیەکێ چالاك ڕۆل هەبیت د ئاڤاکردنا سەروایێ د هۆزانا کوردیدا ب گشتی؟

ج- ئایا چ پەیوەندی د ناڤبەرا دەنگ و هۆزانێدا هەیە، پەیوەندیەکا ئێك لایەنە یان دوو لایەنە؟

٥- کەرەستێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ب شێوەزارێ کرمانجیبا سەری دەڤۆکا باهدینی هاتییە نڤێسین و نموونە ژی ل هەر چوار جۆرێن (کلاسیکی، فۆلکلۆری، نوی، نویخواز) هاتینە وەرگرتن و شرۆڤەکردن.

٦- ناڤەڕۆکا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ژ سێ پشکان پێکدهێت، پشکا ئێکێ ب ناڤونیشانێ (فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی وەک یەکەیێن دەنگسازیێ)، و ئەڤان تەوەران ب خۆڤە دگریت: (فۆنەتیک، فۆنۆلۆژی). پشکا دووێ ب ناڤونیشانێ (سەروا)، کو تێدا بەحسێ ئەڤان تەوەران هاتیەکرن (زاراڤێ سەروایێ، پێناسێن سەروایێ، پێکهاتێن سەروایێ). پشکا سێیێ ب ناڤ و نیشانێ (شرۆڤەکردن و دیارکردنا دەنگێن سەروایێ د هۆزانا کوردیدا)، کو تێدا نموونێن هۆزانێ یێن هەرچوار جۆرێن (کلاسیکی، فۆلکلۆری، نوی، نویخواز) هاتینە شرۆڤەکردن و دەنگێن سەروایێ هاتینە دیارکردن.

پشکا ئێکێ: فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی وەک یەکەیێن دەنگسازیێ

١- فۆنەتیك:

فۆنەتیك لقەکە ژ ئاستێ دەنگێ و دهێتە هژمارتن لقەکێ سەرەکی ژ زمانی، واتە ئەم وەسا دبینین کو فۆنەتیك ئەو قالبێ زمانیە دەربارەی چاوانییا دروستکرنا دەنگان و لێکدانا فۆنیمان ڤەکۆلینا ئەنجام ددەت، هەروەسا ئەم دشێین بێژین فۆنەتیك گرنگییێ ددەتە چاوانییا دروستبوونا دەنگان ژلایێ ئەندامێت ئاخڤتنێڤە و ڤەگوهاستنا دەنگان ئەوژی ب هاریکاریا پێلێت هەوای و چاوانییا وەرگرتنا دەنگان ژلایێ گوهداریڤە، بۆ پتر زانین بەرێ خۆ بدە ئەڤی وێنەی:

(ئەمین، ٢٠٠٤، ٤٦)

کەواتە جهێ دەنگسازییێ د ئەڤێ دەلیڤێدا دکەڤیتە دگەل ڤەکۆلینێن دە نگی، ئانکو ئەوان ڤەکولینێن لسەر فۆنێن دەنگی دهێنەکردن.

فۆنەتیك (ئەرك و سنوور):

أ- پێناسە:

سەبارەت چەمکێ فونەتیکێ یێ هاتیە وەرگرتن ژپەیڤا (فون) یا یونانی و ب واتایا (دەنگ)ددەت و ئەڤ هێمایە // بۆ دهێتە دانان ، بەلێ سەبارەت پێناسەکرنا ئەڤی زاراڤی هاتیە گوتن کو ((فونەتیك بەشێکە لە زانستی زمان و دەربارەی دەنگەکانی ئاخافتنی مرۆڤ دەدوێ لە سیستەم و یاسایان دەکولێتەوە)) (حاجی مارف، ١٩٧٦، ٣)، واتە هەروەکو دیار فونەتیك پشکەکا

زمانییە و گرنگیێ بدەنگێن ئاخافتنا مرۆڤی ددەت کا هەر دەنگەك چاوا دروست دبیت، هەروەسا پێناسەکا دی بڤی رەنگی هاتیەکرن و دبێژیت: ((فونەتیك ئەو لقەی زانستی زمانە کە لە کەرەسە هەرە خاوەکانی زمان دەکۆلێتەوە و شیبان دەکاتەوە)) (ئەمین، ٢٠٠٤، ٤٧). واتە ئەم دشێین بێژین فونەتیك ئەو لقێ زمانییە کو ڤەکۆلینێ لسەر تاکە دەنگێن زمانی دکەت، گەلەك پێناسەیێن دیتر ژلایێ زمانڤانانڤە بۆهاتینە کرن، لێ دبنەڕەتدا بۆ ئێك واتا هاتینە بکارهینان.

ب- ئەرك و سنوور:

فۆنەتیك ڤەکۆلینێ ل سەر دەنگێن زمانی دکەت ب گشتی ئەوان دەنگان ژی دابەشی دوو پشکان دکەت ئەوژی (کەرتی و ناکەرتی) و هەر ئێك ژ ئەوان دابەشی سەر چەند لقێن دیترێن بچووك دبیت:

ئەو دەنگێن زمانینە کو لدەمێ شلۆڤەکردنێ بەر کەرتکردنێ دکەڤن وەکو (دەنگ و بڕگە) و هەرئێك ژئەوان دابەشی سەرچەند جۆرەکان دبیت.

دەنگ :

سەبارەت دانە نیاسینا دەنگی گەلەك پێناسە بۆهاتینە کرن ئێك ژ ئەوان دبێژیت: ((دەنگ ، لە لەرینەوەیەکی شەپۆلیانەیی نێو ناوەندێکی هەواییدا ، لە ئاکامی لەرینەوەی لەشێکەوە دێتە دی ، لەو لەشە لەراوەیەکە کە لە دووتوێی هەوادا بەدەوروبەری لەشە چاوگە دەنگییەکەدا پەخش و بەلاو دەبێتەوە ، لەو فرمانەوە جۆرە چڕی و شاشبوونێکی رێکوپێك لەناوەندە هەوایەکەدا دروست دەبن)) (سالار، ٢٠٠٠، ١١)، واتە لڤێرێ بۆمە دیاردبیت کو دەنگ گرێدایی فشار و شەپۆلێن فیزیکینە دناڤ هەوایدا ئەڤ چەندەژی دروست دبیت ژئەنجامێ لڤینا لەشێ سەرەکی (ژێدەر) و لدیڤدا ئەڤ دەنگە دەوروبەرێن ڤی

لەشی پەرش و بەلاڤ دبیت. هەروەسا (دەنگ)ژی دابەشی چەند جۆرەکان دبیت:

١- کۆنسۆنانت:

کۆنسۆنانت ب شێوێن جوداجودا هاتیە پێناسە کرن، بەلێ د بنەڕەتدا ئەڤ بۆچوونە تارادەیەکێ نزیکی ئێکن بۆ نموونە هاتیەگۆتن کۆ :(دبێژنە وان دەنگان کۆنسۆنانت، لدەمێ ئاخفتنێ هندەك ژوان ئەندامێن ئاخفتنێ ئەوێن دەڤیدا نزیك ئێك دبن و ناهێلن ئەڤ دەنگە ب شێوەیەکێ ئازاد دەربکەڤن ب رێکا ئەوی هەوایی ئەوێ ژ سیهێن مرووڤی دهێت دەمێ ئاخفتنێ) (حاجی مارف، ١٩٧٦، ٣٥) کەواتە دەنگێن کۆنسونانت ئەو دەنگن لدەمێ دەربڕینێ ڕێ لێ دهێتە گرتن. دەنگێن کۆنسونانت دزمانێ کوردیدا ئەڤەنە

(ب،پ،ت،د،گ،ك،ق،ج،چ،ف،ڤ،ز،س،ش،خ،ح،ە،غ،ع،ڕ،و،م w،ی-y ،ن،ل،ڵ،ر،ژ).

٢- ڤاول:

ڤاول ژ لایێ فۆناتیکی و فۆنۆلۆجیڤە گەلەك پێناسە بۆ هاتینە کرن تارادەیەکێ نزیك ئێکن ئێك ژوان ((ژلایێ فۆنەتیکڤە ڤاول ئەو دەنگن یێن لدەمێ بەرهەمهینانێ تووشی ژ بەربەستەکێ یانژی بەرتەنگییەکێ نابن)). (عەلی و عەبدوڵلا، ٢٠١٩، ١٣٢)، کەواتە ئەو دەنگێن لدەمێ دهێنە دەربڕین رێکا هەوایی ناهێتە گرتن. ژلایێ فۆنۆلۆجیڤە ((ڤاول ئەو یەکەنە دکەڤنە کوپیتکا بڕگێ)). (عەلی و عەبدوڵلا، ٢٠١٩، ١٣٣)، دەنگێن ڤاول دزمانێ کوردیدا ئەڤەنە(ا،ە،ێ،ی،-،ۆ،و،وو).

٣- بزرۆکە سەمیڤاول:

ڤەکۆلین لسەر ڤان جۆرە دەنگان ب دروستی نەگەهشتینە چ ئەنجامان، بەلێ سەبارەت پێناسەیا ئەوان هاتیە گوتن: (ئەو فۆنیمن ئەوێن دچێبوونا خۆدا

ڤاول و دبکارئینانێدا کۆنسنانتن) (هالۆ،٢٠٠٧، ١٦)، واتە ئەم دشێین بێژین ئەو دەنگن وەکو وێنە دەنگێن ڤاولن، بەلێ ددەمێ دچنە دئاستێ بڕگەیێ یان مورفیمێ یان وشەیێ ..... هتد. ئەرکی کونسنانتان دبینن. دزمانێ کوردیدا ئەڤەنە(,i -w، و-yی)

٤- دەنگێن گڕ و کپ

ئەڤەژی دزڤریتەڤە سەر گلوتسێ دەمێ ئاخفتنێ بۆنموونە ئێك ژپێناسان دبێژیت :(دەنگێ گر ئانکو ئاوازەدار ئەو دەنگن لدەمێ ئاخافتنێ پەردێن دەنگی دلەرزن بەلێ دەنگێ کپ ئەودەنگن لدەمێ ئاخفتنێ پەردێن دەنگی نالەرزن ئانکو بێ ئاوازن) (هەورامانی، ١٩٧٣، ٦٦-٦٧) واتە ئەم دشێن بێژینە ئەوان دەنگان دەنگێن گر کو ل دەمێ ئاخفتنێ پەردێن دەنگی دهەژێین وەکو درکاندنا دەنگێن (ڤ،ب،د...هتد) هەروەسا ئەم دشێین بێژینە ئەوان دەنگان دەنگێن کپ کو لدەمێ ئاخفتنێ پەردێن دەنگی نالەرزن وەکو دەنگێن (ف،پ،ت...هتد) . بڤان ڕەنگێن خوارێ دەنگێن گر و کپ هاتینە بەرامبەر کرن:

کۆنسونانتێن گر	کۆنسونانتێن کپ
ب	پ
د	ت
گ	ك
ج	چ
ژ	ش
ڤ	ف
ز	س
غ	خ

ع	--
ح	--
م	--
ن	--
ل	--
ڵ	--
ڕ	--
ر	--
و(w-)	--
ی(y-)	--
--	ق
--	هـ

٢- فۆنۆلۆژی:

ئەو لقێ زمانییە کو ڤەکولینێ ل سەر دەنگێن تایبەتێن زمانەکێ دیارکری دکەت هەروەسا ڤەکولینێ ل سەر هندێ دکەت دابزانیت ئەرێ دڤی زمانیدا (کەرتی و ناکەرتی) چ رۆل دگێرن و ڤەکولینێ ل سەر یاسایێت زمانی دکەت. (فۆنۆلۆجی خواندنا سیستەمێ دەنگی یێ زمانیە و چ پەیوەندی ب شێوێ دروستکرنێ و فیزیکی درکاندنا دەنگانڤە نینە). (عەلی و عەبدوڵڵا، ٢٠١٩، ١٢١).

واتە ئەم دشێین بێژین فۆنۆلۆجی ڤەکولینێ ل سەر دەنگێن زمانەکێ تایبەت دکەت ئەوژی لدەمێ درکاندنێ دناڤ ئەندامیت ئاخفتنێدا، هەروەسا بو دیار دبیت کو جهێ دەنگ سازێ دڤی لقیدا دهێتە گوهڕین چونکە فونیمێن هەر زمانەکێ جودانە ژ زمانەکێ دیتر.

(فۆنۆلۆژی سنوور و ئەرك):

أ ـ پێناسە:

فۆنۆلۆژی وەکو زاراڤ یا ژدوو پەیڤان هاتیە وەرگرتن، پەیڤا ئێکێ فۆن(phone) ب واتا دەنگ و پەیڤا دووێ (loges) ب واتا (دەنگ) دهێت. کەواتە ئەم دشێین بێژین فۆنۆلۆژی زانستەکە ڤەکولینێ ل سەر دەنگان دکەت و فۆنۆلۆژی بڤی رەنگی هاتیە پێناسەکردن: (فونولوژی لقەکە ژزانستێ زمانی کو ڤەکولینێ ل لایەنێ دەنگیێ زمانەکێ دیارکری دکەت) (هالۆ:٢٠١١، ٨) واتە ئەم دشێین بێژین فونولوژی ئەو لقێ زمانیە کو ڤەکولینێ ل سەر دەنگێن زمانەکێ تایبەت دکەت وەکو (زمانێ کوردی، زمانێ ئینگلیزی ...هتد) هەر ئێك لدیڤ یاسا و دەستوورێن وی. هەروەسا هاتیە گوتن: (فۆنۆلۆژی ئەو زانستەیە کە لە دانە دەنگەکان (فونیمەکان)ی هەر زمانێك بە گوێرەی سیستەمێکی دیاریکراو و رێکخراون و پێی دەگوترێت دەنگ سازی (فۆنۆلۆژی) (وەلی، ١٩٩٩، ٧٦) کەواتە ئەم دشێین بێژین ئەو زانستە کو ڤەکولینێ ل سەر تاکە دەنگێن زمانەکێ تایبەت ل دیڤ هندەك یاسایێت رێکخستی و ئاشکرا دکەت. ژبلی ڤان پێناسان گەلەك پێناسێن بو هاتینە کرن بەلێ تارادەیەکێ باش بو ئێك مەبەست هاتینە بکارهینان.

١ ـ فۆنیم:

فۆنیم دهێتە هژمارتن ب پشکا سەرەکی بوڤەکولینێن فۆنۆلۆژی. هەروەسا دزمانیدا دەمێ ڤەکولین ل سەر دهێتە کرن ئەڤ نیشانە // بو دهێتە دانان، بەلێ سەبارەت پێناسەکرنا فونیمێ زانایان ب چەندین شێوەیان پێناسە کرییە وەکو کریستال دبێژیت: ((فۆنیم بچووکترین یەکەیە د سیستەمێ دەنگییێ زمانیدا ئەوژی ل دیڤ تیۆرا فۆنۆلۆجییا تەقلیدی))، دیسان جۆرج یۆل دبێژیت: ((هەر یەکەیەك ژ دەنگی، کو بشێت واتایی د زمانیدا بگهوریت دبێژنێ فۆنیم)).

(عەلی و عەبدوڵڵا، ٢٠١٩، ٣٤) (فۆنیم بچووکترین دانەیا بێ واتا یا زمانی یە) (عمر، ٢٠٠٤ ، ٤٨) واتە هەر وەکو دیار فونیمێ چ واتا نینە، بەلکو بتنێ تاکە دەنگەکە دزمانیدا. هەر دەنگەکێ کۆ ببیتە فۆنیم سێ مەرج پێدڤێن ئەو مەرج ژی ئەڤەنە:

یەکەم/ ئاخفتنکەرێن زمانەکێ دیارکری هەست ب هەبوونا وێ فۆنیمێ بکەن وەکو دەنگێن (پ،ژ،گ... هتد) دزمانێ کوردیدا.

دووەم/ ببیتە ئەگەرێ گورینا واتایێ وەك:

د + ا + ر = دار

فونیم فونیم فونیم = مورفیم

بێ واتا بێ واتا بێ واتا = واتا

سێهەم/ دنموونێت جودا جودا یێن وی زمانیدا دووبارە ببیتەڤە واتە (وشە) وەکو فونیما (ا) ئەم دشێین دگەل وشادا ب کاربینین وەکو (دار، بار، چار، ... هتد)، واتە هەر دەنگەکێ دزمانەکێ دیارکریدا ئەڤ مەرجە سەر نەهێنە جێبەجێکرن نابیتە فونیم.

فونیم	نموونە
ئـ	ئەز
ا	سال
ب	بەروار
پ	پیڤاز
ت	تەمبەل
ج	جان
چ	چاڤ
خ	خەم

د	دار
ڕ	ڕاڤ
ر	مەرەز
ز	زاڤا
ژ	ژن
س	سەر
ش	شەڕ
ع	عەرەب
غ	غەوارە
ف	فەلەك
ڤ	داڤ
ك	کەر (گوهدرێژ)
ك	کەر (پارچە)
ل	لاپەرە
م	مەیموون
ن	نوك
هـ	هەڤیر
و	وەرە
وو	چوو
ۆ	بۆ
ی	ئازادی

٢- ئەلەفۆن:

ئەلەفۆن ژی ئێك ژ یەکەیێن ڤەکۆلینا فۆنۆلوژییێیە و دهێتە هژمارتن ب یەکەیەکا گرنگ دناڤ زمانیدا ، گەلەك ڤەکۆلین هاتینە ئەنجامدان بو دانەنیاسینا ئەلەفۆنێ ژلایێ رامانڤان و ڤەکۆلەرانڤە بۆ نموونە هاتیە گوتن : (ئەلەفۆن لەتە دەنگێکە بەهۆی درکاندنەوە دروست ئەبێ (میکانیکی) وەیا دەنگێك تۆزێك ئەگۆڕێ و ڕەنگی دەنگێکی ئاشنا وەرئەگرێ و ئەلەفۆن هیچ دەورێکی لینگویستیکی نابینێ) (وەیس، ١٩٨٤، ٦٢) واتە ئەلەفۆن دەنگەکە ژ ئەنجامێ دەربرینێ دروست دبیت یان دەنگەکە لدەمێ نڤیسینێ کیم دهێتە گۆرین و وێنێ دەنگەکێ نیاس وەردگریت و چ رۆلێن گۆڕینا واتایێ نابینیت . هەروەسا هاتیە گوتن: (جە گرتنا دوو دەنگان دئێك ژینگەهدا و واتا ناهێتە گورین) (سەلیم،٢٠١٢، ٦٠) واتە ئەلەفۆن ئەو دەنگن دەمێ دهێنە بکارهینان جهێئێك نابیتە ئەگەرێ گۆڕینا واتایێ وەکو دەنگێن (س ـ ص، ت ـ ط ... هتد) بۆ نموونە وەکو پەیڤێن:

صال ـــ سال

تەشت ـــ طە شت

٣- رونانا بڕگەیان:

ا ـ ب هژمارکرنا (ئـ) و (i)

ئەگەر ئەم ڤان هەردوو دەنگان ب هژمێرین وەکو فۆنیم دێ مە ئەڤ جۆرێن بڕگەیان هەبن:

١- cv بۆ

٢- ccv خوە

٣- cvc کەو

٤- cvcc دەست

٥- ccvc خوار، چوار
٦- ccvcc خوارد
(عەبدوڵلا: ٢٠٠٨، ٧٣)

ب ــ ب هژمارنەکرنا (ئـ) و (i)

ئەگەر ئەم ئەڤان هەردوو دەنگان نەهژمێرین وەکو فۆنیم دێ مە چەند بڕگەیێن جۆراوجۆر هەبن ژئەوان:

١- c چ، ل؛ ژ
٢- cc دل، مل، گل
٣- ccc رنگ، گرت
٤- cccc گرفت

پشکا دووێ:

سەروا:

١- زاراڤێ سەروایێ:

زاراڤێ سەروایێ ژ زمانەکێ بۆ زمانەکێ دی دهێتە گوهۆرین، ئانکو هەر نەتەوەك لدویف سروشتێ زمانێ خو ناڤەکێ بۆ سەروایێ د دانەن، بۆ نموونە د زمانێن ئەورووپیدا زاراڤێ (ڕیم) یێ بەرنیاسە، ئەڤ پەیڤەژی بۆ کۆمەکا پەیڤێن کەڤن د زڤڕیتن، بۆ نموونە د گریکا کەڤندا زاراڤێ (ئاریسمۆس) ب واتایا ژمارە دهاتە بکارهینان، هەروەسا د لاتینییێدا (ڕیتۆس) ب واتایا عادەت و(ڕیم) ب واتایا هەژمار دهاتن.

پەیڤا (ڕیم) ب واتایا هەژمارتن دهات پاشی هاتە ڤەگوهاستن بۆ زمانێ ڕۆمانی و نزیکی واتایا کارێ (ڕیمارە) ب واتایا دانان هاتە بکارهینان، د فەرەنسییا کەڤندا ب هەمان واتا دهات؛ پاشی و نزیکی سالا (١١٧٠) زاینی ئەڤ پەیڤە بۆ جارا ئێکێ هاتییە ڤەگوهاستن بۆ زمانێ ئەڵمانی ب واتایا سەروا

(ڕیم) و ب دروستی ل سالا (١٦٢٤) زاینی ب واتایا سەروایا هۆزانی هاتە بکارهینان و ل ئەوروپا بەربەلاڤ بوو (جمیل،٢٠١٥، ٢٦).

د زمانێ عەرەبیدا زاراڤێ (القافیە) دهێتە بکارهینان، چونکی د زمانێ عەرەبیدا پەیڤا (قفا) بۆ دویڤ چوونا تشتەکی دهێت، یا زانایە کو پەیڤێن سەروایێ ژی ئێك لدویڤ ئێکی دچن و ل دوماهیێ هەمی وەکی ئێك دهینە فۆنەتیککردن، لەوڕا ئەڤ زاراڤە ژ بۆ دیڕێن هۆزانی دهێتە بکارهینان (الرازي،١٩٨١ ،٥٤٧).

ژ بەر موسوڵمان بوونا گەلەك نەتەوەیێن جودا؛ زاراڤێ (قافیە) بۆ ماوەیەکێ درێژ ناڤ ڕەخنەیا ئەدەبیاتێن نەتەوەیێن موسولماندا دهاتە بکارهینان، هەتا ئەڤڕۆکەژی ئەڤ زاراڤە یێ بکارە و دهێتە بکارهینان، بۆ نموونە د زمانێ فارسیدا ئەڤ زاراڤە ل گەل زاراڤێ (قافیە) دهێنە بکارهینان"سەروا، قافیە شعری (ئەنوەر،٢٠٠٧، ٣٤٩).

د ناڤ ڕەخنا کوردیدا، هەتا سالێن حەفتێ و هەشتێیان ژ چەرخێ بیستێ هەمان زاراڤێ (قافیە) یێ عەرەبی دهاتە بکارهینان، هندەك پەرتووك و گوتارێن کوردی ل ئەوی سەردەمی ئەڤ زاراڤە بکارهینانە، بۆ نموونە (مارف خەزنەدار) ئێکەم پەرتووکا کوردی ل سەر بابەتێ کێش و سەروایێ ل سالا (١٩٦٢) یێ ب ناڤێ"کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا" چاپکرد. (خەزنەدار، ١٩٦٢، ٥٨).

د ڕەخنا کوردیدا؛ ب تایبەتی ل دوماهیکا سەدێ بیستێ زاراڤێ (سەروا) گەلەك بەلاڤ بوو دناڤ نڤیسانێن کوردیدا و ب تایبەت ژ لایێ ڕەخنەگرانڤە دهێتە بکارهینان، سەبارەت ڕەسەنایەتیێ پەیڤا (سەروا) دوو بۆچوون ژ لایێ (عەزیز گەردی) هاتینە دیارکردن، یا ئێکێ ئەوە کو ئەڤ پەیڤە د بنیاتدا پەیڤەکا فارسییە و هاتیە ناڤ ئەدەبیاتێ کوردیدا، د بۆچوونا دوویێدا دبێژیت د

ناوچەیا گەرمیاندا دوو پەیڤێن نزیك ژ ئەویێ دهینە بکارهینان ئەوژی (سەرهۆ) و(سەروا)نە و پاشی ل دەڤەرێن دیژی بەلاڤبوویە (گەردی، ١٩٩٩، ٢٣).

هەر دیسان زێدەباری ئەو هەردوو پەیڤێن (سەروا) و (قافیە) کو ب شێوەیەکێ گەلەك بەلاڤ دناڤ ئەدەبیاتێ کوردیدا دهێنە بکارهینان، هندەك جاران پەیڤا (پاشبەند) ژی دهێتە دیتن بەلێ ب ڕێژەیەکا گەلەك کێم (بیمار،١٩٩٢، ٦).

٢- پێناسەیێن سەروایێ:

سەرواژی وەکی هەر بابەتەکێ دی بۆچوونێن جودا بخۆڤە دگریت، بۆ نموونە ئێك ژ ئەوان بۆچوونان سەروا ب وەکهەڤیا دەنگان دناڤ نیڤەدێرێن هۆزانێ وەسف دکەت و دبێژیت" سەروا ژ وەکئێکیا د ناڤبەرا دەنگاندا پێکدهێت، ئەوژی د ناڤبەرا دوو نیڤەدێرێن هۆزانێ یان پتر"(گەردی، ١٩٩٩، ٢٤).

هەرووەسا بۆچوونەکا دی ئەوە کو سەروا کۆمەکا دەنگانە و ژ هندەك جهێن هۆزانێدا دووبارە دبن و دبێژیت" سەروا کۆمەکا دەنگانە ژ ئێك پارچا موزیکێ پێکدهێت، هۆزانڤان د دێرا ئێکێدا بکاردهینیت و د هەمی دووماهیێن نیڤەدێرێن دووێدا دووبارە دکەت"(زهدی و یوسف،٢٠٠٧، ٢٦٩).

هندەك نڤیسەر و ڕەخنەگرێن دی ب هوری دچنە دناڤ بابەتێ سەروایێدا و باس ل دەنگ و پەیڤێن سەروایێ دکەن و دبێژن:"سەروا پیتەکە یان کۆمەکا پیت و بزوێنانە ل دوماهیا نیڤەدێرا ئێکێ و دوویێ" (حەمەخان،٢٠٠٤، ٢٥١). دیاردبن.

کەواتا سەروا ژ ئەوان پیتان (دەنگدەر یان بێ دەنگ) پیکدهێت کو" ئاوازا ئەوان وەکو ئێکبن و دکەڤنە دووماهیا دێرێن هۆزانێ"(سجادی، ١٩٦٩، ١٠٣).

هەروەها وەکهەڤییەکا باش د ناڤبەرا سەروایا کلاسیکا کوردی و عەرووزا عەرەبیدا هەیە و هەتا هندەك جاران تێکەلیژی د ناڤبەرا ئەواندا چێدبیت" پێدڤییە چەمکێ سەروایا هۆزانا کلاسیکیا کوردی ژ چەمکێ سەروایا هۆزانا عەرەبی نهێتە جوداکردن (علی، ١٩٩٨، ٩٦).

٣- پێکهاتا سەروایێ:

سەروا ب شێوەیەکێ گشتی ل سەر سێ ئاستان دهێتە دابەشکردن، ئاستێ چوارچۆڤە، ئاستێ پەیڤ و ئاستێ دەنگی، چونکی سەروا زێدەباری پەیڤەکێ یان دەنگەکێ؛ چەندین دەنگ و پەیڤێن دیژی ب خۆڤە دگریت و ئەو پەیڤ ب ئەرکێ دروستکردنا سەروایێ ڕادبن (جمیل،٢٠١٥، ٢٩)، کەواتا لدویڤ هەمەڕەنگییا بابەتی و هوزانێ هەمە ڕەنگیا سەروایێژی دهێتە بکارهینان و هندەك جاران ئەڤان جۆرە سەروایان ژێك جودانە د ناڤبەرا میلەتاندا و هندەك جارانژی جۆرەکێ یان پتر هاڤبەشە د ناڤبەرا میلەتاندا، وەکو جووت سەروایێ کو د هۆزانا کوردی و عەرەبی و فارسی دهێتە دیتن. ب گشتی سەروا ژ لایێ چوارچووڤەیڤە دبیتە دوو جۆر: سەروا ئێکگرتی وسەروا هەمەڕەنگ.

أ- سەروا ئێکگرتی (ستوونی):

سەروا ئێکگرتی د هندەك هۆزاناندا هەر ژ دەستپێکا هۆزانێ هەتا دووماهیێ دهێتە پاراستن ب ئەڤی ڕەنگی" ل ژێکاریگەرییا هۆزانا عەرەبی هاتیە دناڤ هۆزانا کوردیدا" (کاوانی،١٩٩٩، ١٥٨).

قالبێ سەروایا ئێکگرتی ب ئەڤی ڕەنگینە: (أ أ ب أ ج أ د أ .....).

ئاشکرایە کو بتنێ هەردوو نیڤەدێڕێن (ئانکو صەدر و عەجزێن) دێڕا ئێکێ د سەروادارن، بەلێ پشتی دێڕا ئێکێ؛ د دێڕێن دویڤدا ب تنێ سەروا د نیڤەدێڕا دووێدا دیار دبیت و ب عەرەبی دبێژنێ عەجز (جمیل،٢٠١٥، ٣٠).

بەربەلاڤترین چوارچۆڤەیا هۆزانا کلاسیکیا کوردی ل جۆرێ سەروا ستوونییە، ئەڤ هۆزانە "لسەر ئێکەتییا سەروایێ یا هاتییە دانان کو یا گرێدای مەرجێن کێش و سەروایێ یە"(مارون،٢٠٠٨، ١٥٦).

گەلەك ژ هۆزانێن کلاسیکی و نوییێن کوردی ل سەر ئەڤی چوارچۆڤەی هاتینە دانان. ئەڤە پارچەکە ژ هۆزانا کلاسیکیا کوردی کو ب ئەڤی چواچووڤەی هاتیە ڤەهاندن:

ڕەمزێن تە دجانان نە ب ئەندازە **درازن**
هەر یەك ب هزار ڕەنگ ڕەوانێ مە **دخوازن**
وان دەربە ل جانێ من وەکی بەرق و بروسکان
ڕەمزێن تە د جانان نە تنێ **سینەگودازن**
جانا ژ جەفایا تە و زولمێ چ خەبەر دین
کو تیر ژ جەورا تە د دلدا مە ب **گازن**

(جزیری) (جمیل،٢٠١٥، ٣١)

- پەیڤێن سەروایێ: درازن، دخوازن، سینەگودازن، ب گازن
- دەنگێن سەروایێ: (ا، ز، ن).

د دێڕا ئێکێدا؛ هەردوو نیڤەدێڕ د سەروا دارن: (درازن، دخوازن) بەلێ د دێڕێن دوویێ سیێدا ب تنێ سەروا د نیڤەدێڕا دووێ دیاردبن: (سینەگودزان، ب گازن).

ب - سەروا هەمەڕەنگ:

ئەڤ جۆرە سەروایە دەنگ و پەیڤێن هەمە جۆر بخۆڤە دگریت، ئانکو پتر ژ جۆرەکێ دەنگان و پەیڤان تێدا دهینە بکارهینان ژ بەرهندێ ب سەروایا هەمەڕەنگ دهێتە نیاسین، سەبارەت ئەڤێ چەندێ (مارف خەزنەدار) دبێژیت: "مەبەستا مە ژ سەروایێ ڕەنگاو ڕەنگ ئەو سەروانە یێن د هۆزانێدا دهین

گوهۆڕین، واتە هەموو سەروایێن هۆزانێ وەکو ئێك نابن، هۆزانەکە چەند جۆرە سەروایەك تێدا هەنە" (خەزنەدار،١٩٦٢، ٦٢).

ژ بلی هۆزانێن فۆلکلۆری و نوییێن بێکێش، ئەڤ جۆرە سەروایە د هۆزانا کێشداریێن وەکی جووت سەروا و چوارخشتەکی و سێ ڕێزی و چوارینە و پێنجینە و شەشینە ... هتد دهێتە بکار هینان، بۆ نموونە:

وەلاتێ باڤ و کالێ مە کو تێ **چوون**

حەیا کو ئیرۆ ئەم ژی تێدە **رابوون**

چ وژدانە کو ئەم ژێ بوونە بێ **یار**

دبن دەستان دەمانە دلکول و **ژار**

- پەیڤێن سەروایێ: دێڕا ئێکێ: چوون، رابوون، دێڕا دووێ: یار، ژار.

- دەنگێن سەروایێ: دێڕا ئێکێ: (وو، ن)، دێڕا دووێ: (ا، ر)

د ئەڤێ هۆزانێدا دێ بینین کو سەروایێن هەمەڕەنگ هاتینە بکارهینان، لەورا ب سەروایا هەمەڕەنگ دهێتە هەژمارتن (جمیل،٢٠١٥، ٣١).

پشکا سێیێ:

شرۆڤەکردن و دیارکردنا دەنگێن سەروایێ د هۆزانا کوردیدا

سەروا د هۆزانا کوردیدا، دشیاندایە لدویف جۆرێن هۆزانێ دابەشی چوار جۆرێن سەرەکی بیت: هۆزانا کلاسیکی و هۆزانا فۆلکلۆری و هۆزانا نوی، هۆزانا نویخواز، هەر جۆرەکێ هندەك تایبەتمەندیێن سەروایێ بخۆڤە دگریت وتا ڕادەیەکێ جیاوازە ژ تایبەتمەندیێن جۆرێن دیتر.

د ئەڤێ پشکێدا دێ هەوڵدەین هەرچوار جۆرێن هۆزانا کوردی بەر چاڤ بکەین و تایبەتمەندیێن سەروایێ د هەر جۆرەکێدا ب نموونێن هۆزانی شرۆڤە بکەین ب تایبەتی سەروا ل سەر ئاستێ دەنگان و چوارچووڤێ کو بابەتێ مە یێ ڤەکۆلینێیە:

١- سەروا د هۆزانا کلاسیکیا کوردیدا:

د هۆزانا کلاسیکیا کوردیدا بکارهینانا سەروایێ گرنگییەکا تایبەت هەیە و هۆزانڤانان ب هشیاری و هویری سەرەدەری دگەل ئەڤێ بابەتێ کرینە، ئانکو دگەل دانانا کێشێ پێدڤی بوو هۆزانڤان ئاگەداریێ تایبەتمەندیێن سەروایێ بیت، ژ بەر هندێ دێ بینین کو سەروا د هۆزانا کلاسیکیدا پتر ژ هەر جۆرەکێ هۆزانێ زانستیترە (جمیل،٢٠١٥، ١٦٣).

د هۆزانا کلاسیکیدا سەروا ل سەر سێ ئاستان دهێتە دیتن، ئاستێ پەیڤان و ئاستێ دەنگان و ئاستێ چوارچۆڤە. د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا ئەم بەحسێ سەروایێ د ئاستێ پەیڤاندا ناکەین چونکی بابەتێ مە د چوارچوڤەیێ ئاستێ دەنگانە:

أ- سەروا ل سەر ئاستێ دەنگان:

دەنگێن سەروایێ د هۆزانا کوردیدا گەلەکن و هەمیان ژی ناڤێن خو ب عەرەبی هەنە، بەلێ ب شێوەیەکێ گشتی دێ سێ دەنگێن سەرەکی ئاماژێ پێکەین کو ب دیتنا پرانیا ڕەخنەگرێن کورد، ئەڤ سێ دەنگە گرنگترین دەنگێن سەروایێنە، ئەو ژی ئەڤەنە:

- دەنگێ سەروایێ (الروي).
- دەنگێ پاش سەروایێ (الوصل).

دەنگێ پێش سەروایێ (التأسيس) (محمد، وانەیێن زانکۆیێ،٢٠٠٣-٢٠٠٤).

هەرسێ دەنگ د ئەڤێ نموونا ل خوارێدا دیاردبن:

مەهی من نیقاب لادە لە جەمالی بێ **میسالت**
بکەوتە سرور عاشق لە بەرامبەری **جەمالت**

(عاصی)

دەنگێن سەروایێ:

١- دەنگێ سەروایێ: ل.

٢- دەنگێ پاش سەروایێ: ت.

٣- دەنگێ پێش سەروایێ: ا.

دبیت د هندەك نموونان‌دا دەنگێن پێش سەروایێ و پاش سەروایێ نەبن ب تنێ دێ دەنگێ سەروایێ هەبیت، ئەگەر دەنگێ سەروایێ ئێك ژ ئەڤان ڤاولێن درێژبیت (ا، ێ، ۆ، وو)، وەکی ئەڤێ نموونا ل خوارێ:

شەڤەك ڕەوشەن ژ ئەنوارا تەجەل

موبارەکتر ژ سەد نورو **غەڕڕا**

(شاه پەرتەوێ هەکاری)

١- دەنگێ سەروا: ا.

٢- دەنگێ پاش سەروا: نینە.

٣- دەنگێ پێش سەروا: نینە (جمیل،٢٠١٥، ١٦٨).

د ئەڤان نموونان‌دا دێ بینین کو هندەك دەنگێن (ڤاوڵ و کۆنسناند) ڕۆلەکێ باش گێڕاینە د ئاڤا کردنا سەروایێدا.

ب- چوارچۆڤەیێن سەروایا هۆزانا کلاسیکیا کوردی:

هەر وەکی بەری نووکە مە ئاماژە پێکری کو سەروا ل هۆزانا کلاسیکیا کوردیدا زانستییە، دیسان ئەڤێ جۆرە هۆزانێ گەلەك چوارچۆڤەیێن سەروایێ ب خۆڤە دگریت و گرنگترین و بەربەلاڤترین چوارچۆڤەیێن سەروایا هۆزانا کلاسیکی ئەڤەنە:

١- سەروا ئێکگرتی (ستوونی):

ئەڤە ئێکە ژ بەربلاڤترین جۆرێ چوارچۆڤێ د هۆزانا کلاسیکیا کوردیدا، ئەوان هۆزانان بخۆڤە دگریت یێن کو ژ دەستپێکا هۆزانێ هەتا دوماهیکێ ئێك سەروا هەبیت، وەکی نموونا لە خوارێ:

ب ناریٚ فورقەتیٚ سوهتم ژ فەرقیٚ سەر حەتا **پێدا**
خەدەنگا غەفلەتیٚ نوهتم ژ بەرقا **لامعا تێدا**
خەدەنگا فورقەتیٚ رەعدە دلیٚ ئەو غەفلەتیٚ لیٚ دەت
دبێژم: وەر جەبەل بت ئەو بکەربت ویٚ د **گاڤێ دا**
هەچی فورقەت نەدی هجران نەبیٚ من داغ و کەی لێنە
ژ بل دەربیٚ د هجرانیٚ فراقیٚ رووح و جان **کێ دا**

- دەنگێن سەروایێ: (یٚ، د، ا) (جمیل،٢٠١٥، ١٦٩).

٢- جووت سەروا (مەسنەوی):

جووت سەروا ژ جۆرێن چوارچۆڤەییٚ هەمەڕەنگە، ئانکو هەر دێڕەکێ سەروایا خو یا تایبەت هەیە و جیاوازە ژ سەروایا دێڕێن دیتر (حەمەخان،٢٠٠٤، ١٧٠)، وەکی نموونا ل خواریٚ:

گەهـ گەش دبوو ئاگریٚ **ئەڤینیٚ**
پەروانە دما ژ بوویی **زینیٚ**
هەر دوو وی حالی دا **عەیانی**
بیٚ پەردە سەرا و بیٚ **نەوانی**

(مەم و زینا خانی)

- دەنگێن سەروایێ: دێڕا ئێکێ: (ی، ن، یٚ)، دێڕا دوویٚ: (ا، ن، ی).

٣- سیٚ ڕێزکی (سیٚ مالکی):

ئەڤ جۆرە ژ سیٚ مالکان پێکدهێت و پاشی سیٚ مالکێن دی د دویڤدا دهێن و هەر سیٚ مالکان پێکڤە خودان ئێك سەروانە و سیٚ مالکێن دویڤدا خودان سەروایەکا دینە، وەکی نموونا ل خواریٚ:

قەبرێ بتنێ چ **عیبرەتە**
ڕوح کێشان چەندان **زەحمەتە**
ئەو هەر وەکو **قیامەتە**
ئەو وەقتێ کو تێتن **ئەجەل**
ڕەنگ و صورەت دبن **تێکهەل**
لێکڤە دبن هێستی **و وەصەل**

(شێخ نورەدین بریفکانی)

- دەنگێن سەروایێ: کۆپلا ئێکێ: (ە، ت، ە)، کۆپلا دوویێ: (ە، ل).

٤- چوارین:

ئەڤ جۆرە ژ چوار نیڤەدێڕان پێکدهێت، وەك چوارینێن خەیام و چوارینێن بابا تاهیرێ عوریان و .... تا (دۆسکی،٢٠٠٥، ١٨٦). چوارین ب گەلەك شێوەیان دیاردبیت و گەلەك جاران ناڤێن جۆراوجۆر هەنە، وەکی چوار خشتەکییا تەمام و چوار خشتەکییا نەتەمام. ئەڤا ل خوارێ نموونەکە ژ چوارخشتەکییا تەمام:

پەیغام و بشارەت مە **گەهشتێ**
نازك زەرییێ سوڕپەرییێ حوور **سرشتێ**
ڕەمزا دوو هیلالان خەت و خالان قەد و **قشتێ**
نادم ب شەمالێن ب شەپالێن د **بهشتێ**

بورهێن تە ب هڤڕانە سەرێ **دەعوائێ**
سونبول ژ تەرەف هاتینە سەر **غەوغائێ**
دا هەر ژ دل ڕیش بکن **یەغمائێ**
فەرهاد ژ دەستێ تە شیرین **شەهلائێ**

(جزیری)

- دەنگێن سەروایێ: چوارینا ئێکێ: (ش، ت، ێ)، چوارینا دووێ: (ا، ئ، ێ).

٥- پێنجینە:

پێنجینە ئەوە کو هەر کۆپلەك ژ پێنج دێڕان پێکدهێت و چوار دێرێن ئێکێ خودان هەمان سەروانە بەلێ دێڕا پێنجێ خودان سەروایەکا جیاوازە" پێنجینە (تخمیس و موخەممەس) ل سەر چەند پارچەیان دابەش دبیت، هەر پارچەك خودان تایبەتمەندیا سەروایێ بیت و ئەو سەروا جارەکا دی د هەمی پێنجیناندا دووبارە ببیت" (حەمەخان،٢٠٠٤، ١٧٧)، وەکی ئەڤ نموونا ل خوارێ:

تو دزانی غەیری تە نینە مە ڕا **فەریادەرەس**
گەر بکەڤم دەستێ من ناگرە ژ غەیرێ تە **توکەس**
پێلکە کو ئەڤ فەلەك دانییە ناڤا مە **مەقەس**
بێ خەبەر مامە ژ وە بێ سالخ و بێ پۆڕس و **حەس**
نینە خای شەڤ و ڕۆژێ مە ژ دەردان یەك **نەفەس**
بولبولا سەر شاخێ گول تم ئیسترانێ ئەو **دکن**
کۆری ژی وەك دەولەمەندانێ حەریص مال تۆپ **دکن**
مریشوو ژی تم دخوازن مرنێ پێ کێف **دکن**
گووگییان دەر شەکەرستان زەوق و گۆڤەندێ **دکن**
ژ فەقیری ئێ دەست بر سەر لێ دخەتم مێش و **بەس**
(سەردائی)

- دەنگێن سەروایێ: پێنجینا ئێکێ: (ە، س)، پێنجینا دووێ: (د، ك، ن)، دهەمی پێنجینەیاندا ڕێزا پێنجێ ب هەمان سەروایێ ب دووماهیك دهێت.

- دەنگێ سەروایێ: (ە، س).

٦- شەشینە:

شەشینە بریتییە ژ پارچەکا هۆزانێ کو ژ شەش نیڤدێڕان پێدهێت و هەمی پێگڤە واتایەکا سەربەخۆ بدەن خودان هەمان سەروا بن. (کاوانی ،١٩٩٩، ١٦٣)، نموونە بۆ شەشینێ ئەڤا ل خوارێیە:

مە نەدی مسلێ تە شیرین ب ڤێ شەوق و **نەڤەرێ**
تە ب وان زولف و پەڕان پهت و گرێ دا **جەگەرێ**
ژ فراقا تە مە جان لەو کو دی ئاە و **کەسەرێ**
ژ خودێ ڕاب گهین دۆستێ ژ من وێ **خەبەرێ**
ئەی نەسیمێ سوبەهێ ما د مەجالا **سەحەرێ**
سەد سەلامان بگهینێ ژ مە وێ لەب **شەکەرێ**
(سەید قەدری جزیری)

- دەنگێن سەروایێ: (ە، ر، ێ).

ئەڤە هندەك چوارچۆڤەیێن هۆزانا کلاسیکیا کوردی بوون، کو خودان سەروایەکێ زانستینە و ب شێوەیەکی هوری و ڕێکوپێك هاتینە داڕشتن، د ئەڤان هەمی نموونان‌دا دێ بینین کو دەنگێن زمانی چ فۆن و چ فۆنیم، چ ڤاوڵ چ کۆنسنانت ڕۆلەکێ مەزن د گێڕن د ئاڤاکردنا سەرواییێدا و گیانەکێ میوزیکی ددەنە هۆزانێ و ڕاستەوخۆ کاریگەرییێ ل سەر گوهێ گوهداری پەیدا دکەن.

٢- سەروا د هۆزانا فۆلکلۆریا کوردیدا:

هۆزانا فۆلکلۆری ب کەڤنترین هۆزانا کوردی دهێتە دانان، د ئەڤێ جۆرە هۆزانێدا گرنگییەکا مەزن ب سەروایێ هاتیە دان، چونکی پڕانیا هۆزانێن فۆلکلۆرییێن کوردی ژ بۆ ستران گوتنێ هاتینە دانان و ئەڤێ چەندێ ژی پێتڤی ب سەروایەکێ ب هێزە.

ب شێوەیەکێ گشتی سەروایا هونەری و یا کو ب ڤاولەکێ ب دووماهیك بهێت د هۆزانا فۆلکلۆریا کوردیدا ڕۆلەکێ مەزن دبینن، دیسان پڕانییا پەیڤێن سەروایێ د ئەڤێ جۆرە هۆزانێدا ژ سێ دەنگان یان پتر پێکدهێت. هۆزانا فۆلکلۆریا کوردی ژ سێ جۆران پێکدهێت ئەوژی (ستران، بەیت، لاوك و حەیران) (جەمیل،١٨١،٢٠١٥).

أ- سەروا د سترانا فۆلکلۆریدا:

جووت سەروا دیارترین جۆرە کو د سترانا کرمانجییا ناڤەڕاست دهێتە بکارهینان، بەلێ سەروا د سترانا دەڤەرا بەهدینان‌دا هەمەڕەنگە و پتر ژ چوارچۆڤەکێ بخۆڤە دگریت، ئەڤا ل خوارێ نموونەکە ژ سترانا کرمانجییا ناڤەڕاستە کو ب شێوەیێ جووت سەروا هاتییە ڤەهاندن

چارۆگ چەرمی دین و **ئیمانم**
لەتۆی تەیمانۆ خۆت دە **نیشانم**
چاوان ئەڕەژی زولفان داتێری
لە خوا ناترسی بە جێمان **دێڵی**

(فۆلکلۆری گەرمیان)

- دەنگێن سەروایێ: د دێڕا ئێکێدا سێ دەنگن (م، ن، ا)، بەلێ د دێڕا دوویێدا دوو دەنگن (ێ، ی).

ئەڤەژی نموونەکە ژ سترانا فۆلکلۆریا دەڤەرا بەهدینان کەو ب چوارچۆڤەیا ئێکگرتی هاتییە ڤەهاندن:

های چیاوا **چیاوا**	مالا بابم **چیاوا**
سەر ڤیتۆ ب گول و **گیاوا**	مالا بابم **چیاوا**
شاخ زراف لێ **مەشیاوا**	مالا بابم **چیاوا**
سەر چیاکێ **کوردستان**	بەر چیاکێ **کوردستان**

پڕن ل ڕەز و **بیستان**   پڕن ل ڕەز و **بیستان**

مەسکەنێ باب و **دۆستان**   مالا بابم **چیاوا**

- دەنگێن سەروایێ: کۆپلا ئێکێ: (ی، ا، و، ا)، کۆپلا دوویێ: (س، ت، ا، ن).

ب - سەروا د بەیتێن کوردیدا:

بەیت چیرۆکەکا فۆلکلۆرییە ب شێوێ هۆزانی دهێتە گوتن و خودان سەلیقەکا تایبەتە، پڕانیا جاران ژ چوار ڕێزان پێکدهێن ب ئەڤی شێوەی (أ أ أ أ)، ئەڤە نموونەکە ژ بەیتا (خانێ لەپ زێڕین).

خانێ رابوو **چێکرییە**

قەستا بن چیایی **کریە**

ڤێریەکا **راهێلایە**

شێر دەرکەتبوو ژ **پیشییە**

- دەنگێن سەروایێ: (ی، ە) (جمیل،٢٠١٥، ١٨٧).

ج- سەروا د هۆزانێن کێشا خۆمالیدا (حەیرانۆك) وەك نموونە:

حەیرانۆك هونەرەکێ سەروادارە و ل سەر بنەمایێ بەندان هاتییە دانان، چوارچۆڤەیێن سەروایێ د حەیرانۆکێدا گەلەك وەك (أ أ أ، أ ب أ، أ أ ب أ، أ أ أ أ)، ئەڤە ئێکە ژ نموونەیێن چوارچۆڤەیێ (أ أ أ).

هەرێ شڤانۆ شڤانێ **شەکا**

تە ڕەختێ شۆری لسەر **کێلەکا**

تە چاڤ یێ لمن دلێ **گەلەکا**

(زەرو،١٩٨٧، ١٤) .

- دەنگێن سەروایێ: (ە، ك، ا).

د ئەڤان نموونان وەسا بۆ مە دیار دبیت کو دەنگێن زمانی ڕۆلەکێ مەزن د ئاڤاکردنا سەروایێ ل هۆزانا فۆلکلۆریا کوردیدا هەیە ب تایبەتی دەنگێن (ڤاوڵ) چونکی مویزیکەکا خۆش ددەتە هۆزانێ، ژ بەر هندێ دێ بینین هۆزانێن فۆلکلۆری ب ساناهیترن بۆ سترانێ ژ هۆزانێن دیتر چونکی هەلگرێ سەروایەکێ خۆمالینە.

٣- سەروا د هۆزانا نوییا کوردیدا:

هۆزانا نوی خودان سەروایەکێ ڕێکخستیە و یاسا و دەستوورێن تایبەت هەنە، ب تایبەتی هۆزانێن کێشداردا، د هۆزانا نویدا چوارچۆڤەیێن هەمەڕەنگ دهێنە بکارهینان و ئەڤێ چەندێ وەکریە کو سەروا د ئەڤێ جۆرە هۆزانێدا یا ئالۆزە (جەمیل، ٢٠١٥، ١٩٧). ئەڤا خوارێ نموونەکە ژ هۆزانا نوی یاکوردی:

گەر نێچیرڤان ژ نێچیرێ **برەڤیت**، چبکەم ئەز
زارۆ ل بەر سینگێ دایێ **نەنڤیت**، چبکەم ئەز

(سندی،٢٠٠٢، ٥٢) .

- دەنگێن سەروایێ: (ڤ، ی، ت)، چونکی پەیڤا پاش سەروا (چبکەم ئەز) هاتییە بکارهینان.

ئەڤا ل خوارێ نموونەکا دییە ژ هۆزانا نوی یا کوردی کو ب چوارچۆڤەکا دی هاتیە ڤەهاندن ئەو جۆرێ سەروا ستوونییە:

ئەی باروو ژ **چرایە**
خوینا مە یێ بێ **بوهایە**
ئێش و ئازارت لەبەرچی
ئەم ژیانەت کەی **ڕەوایە**
پرسیار نەکە بۆچی هوومە
واهە (راستی) یا **خویایە**

(سندی،٢٠٠٢، ١٢٣) .

- دەنگێن سەروایێ: (ا، ی، ە).

د هۆزانا نوی یا کوردیدا، سەروا ب شێوەیەکێ ڕێکخستی هاتییە دانان و چوارچۆڤەیێ هەمەڕەنگ هاتینە بکارهینان، ئەڤەژی وەکریە کو سەروایێ جهەکێ دەستنیشانکردی نەبیت و یا ئالۆزبیت، دگەل هندێرا ڕۆلەکێ مەزن دبینیت د ڕێکخستن و بنیاتنانا ئاوازێ د هۆزانا نوی یا کوردی.

٤- سەروا د هۆزانا نویخوازدا:

د هۆزانا نویخوازدا چ چوارچۆڤەیێ دەستنیشانکردی نینە، ئانکو دەنگ و پەیڤێن سەروایا نویخواز هەر وەکی یێن هۆزانا نوییە، بتنێ ئەو نەبیت کو مەوداییێ رستەیا هۆزانێ دەستنیشان دکەت بێ رەچاوکرنا ژمارەیا دێڕێن هۆزانێ، ئەڤە نموونەکە ژ هۆزانا نویخوازا کوردی:

عەلۆی مریشك **دزین**
ناڤێ وی کر عەلۆ مریشك
عەلۆی بەران **دزین**
ناڤێ وی کر عەلۆ **بەران**
عەلۆ کەت خزینا پاشای
ناڤێ وی کرە عەلی **خان**
ل خوە خڕ کرن نازك، جوتن
غولام، **خولام**
عەلۆ هەی کۆدێ رەش
هۆسا بلا خەلك بچیتە **دام**

(کوڤلی،٢٠٠٥، ٥٧) .

- دەنگێن سەروایێ: (د، ز، ی، ن).
- دەنگێن سەروایێ: (ا، ن).

- دەنگێن سەروایێ: (ا، م).

هۆزانڤان د هندەك هۆزانێن نویخوازدا جۆرە سەروایەکێ بەرزە بکاردهینیت، هەر چەندە کاریگەرییەکا مەزن ل سەر مویوزیکا هۆزانێ پەیدا دکەت بەلێ مرۆڤ ب ساناهی هەست پێ ناکەت، وەکی ئەڤ نموونا ل خوارێ:

ئەز نزانە..
کانێ من تو بەری نۆکە ل کویڤە دیتی
دکێژ دەمیدا
بوویە مێهڤانا **خەونا من**
بەری چیا ریهان بدەن
بەری کەڤۆت ماچا ل رویێ بەفرێ بدەن
تو وێنەکێ لڤلڤۆك بووی
جار د دەگری
جار د شکلی
جار دا کەنی و دەیە بای پرچا شەکری
ناڤ زیندانا
کێشە و سەروا **هۆزانا من**

(قۆچان،٢٠٠٩، ١٣٣) .

- دەنگێن سەروایێ: (ن، ا، م، ن).

د هۆزانا نویخوازدا سەروایێن هەمەڕەنگ هاتینە بکارهینان و مویوزیکەکا خۆش دایە هۆزانێ، کەواتا دەنگێن زمانی ڕۆلەکێ مەزن دبینن د ئاڤاکردنا سەروایەکا چێژبەخش بۆ گوهداری.

د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا و د ئەنجامێ شرۆڤەکردنا هندەك نموونێن هۆزانێ د قۆناغێن جودا و دیارکردنا سەروایێ وڕۆلێ دەنگان د ئاڤاکردنا سەروا هۆزانێ د هەر قۆناغەکێدا، ئەم گەهشتینە ئەڤان ئەنجامێن ل خوارێ:

ئەنجام:

١- دەنگێن زمانی (فۆن و فۆنیم)، د بوارێ زمانڤانییێدا دەربڕینێ ژ دەنگێن گشتی و تایبەتی دکەن و فۆنیمێ شیانێن گوهۆرینا واتایان هەیە دەمێ فۆنیمەك ب فۆنیمەکا دی بهێتە گوهارتن د ناڤ پەیڤەکێدا، بەلێ د هۆزانێدا دێ گیانەکێ هونەری دەنە هۆزانێ و دبیتە خودان مویوزیکەکا کاریگەر بۆ ئاخفتنکەری و گوهداری.

٢- د زمانڤانییێدا مۆرفیم هەکە هاتە دابەشکردن دێ واتا خو ژ دەست دەت و واتا نامینیت، بەلێ ل هوزانێدا د شیاندایە کو پەیڤا سەروایێ بهێتە دابەشکردن و بۆ دەنگێن سەروایێ و مویوزیکا هۆزانێ ژ دەست نەدەت.

٣- هۆزانا کلاسیکییا کوردی خودان سەروایەکێ زانستینە و ب شێوەیەکی هوری و ڕێکوپێك هاتینە داڕشتن، دەنگێن زمانی چ فۆن و چ فۆنیم، چ ڤاوڵ چ کۆنسنانت ڕۆلەکێ مەزن دگێڕن د ئاڤاکردنا سەروایێدا و گیانەکێ میوزیکی ددەنە هۆزانێ و ڕاستەوخۆ کاریگەرییێ ل سەر گوهێ گوهداری پەیدا دکەن.

٤- دەنگێن زمانی ڕۆلەکێ مەزن د ئاڤاکردنا سەروایێ ل هۆزانا فۆلکلۆریا کوردیدا هەیە ب تایبەتی دەنگێن (ڤاوڵ)، چونکی مویزیکەکا خۆش ددەتە هۆزانێ، ژ بەر هندێ دێ بینین هۆزانێن فۆلکلۆری ب ساناهیترن بۆ سترانێ ژ هۆزانێن دیتر چونکی هەلگرێ سەروایەکێ خۆمالینە.

٥- فۆن و فۆنیم کەرەستێن خاڤن بۆ بەرهەم هینانا هەرجۆرە سەروایەکێ و د هەر جۆرە هۆزانەکێدا و گەلەك چالاك و خودان دەستەلاتن و پەیوەندیەکا دوولایەن د ناڤبەرا دەنگ و هۆزانێدا هەیە و تەماکەرێن ئێك و دوونە.

٦- هۆزانڤان د هندەك هۆزانێن نویخوازدا جۆرە سەروایەکێ بەرزە بکاردهینیت، هەر چەندە کاریگەرییەکا مەزن ل سەر مویوزیکا هۆزانێ پەیدا دکەت بەلێ مرۆڤ ب ساناهی هەست پێ ناکەت.

٧- د هۆزانا نوی یا کوردیدا، سەروا ب شێوەیەکێ ڕێکخستی هاتییە دانان و چوارچۆڤەیێ هەمەڕەنگ هاتینە بکار هینان، ئەڤەژی وەکریە کو سەروایێ جهەکێ دەستنیشانکردی نەبیت و یا ئالۆزبیت، دگەل هندێڕا ڕۆلەکێ مەزن دبینیت د ڕێکخستن و بنیاتنانا ئاوازێ د هۆزانا نوی یا کوردیدا.

٨- سەروا گیانێ هۆزانێیە.

لیستا ژێدەران

١- پەرتووك

أ- ب زمانێ کوردی:

١- سالار، ئەحمەد (٢٠٠٠)، دەنگسازی، چاپی یەکەم، هەولێر.

٢- زەرۆ، ئەحمەد عەبدوڵڵا (١٩٨٧)، سترانا لیریکی (حەیرانۆك)، مطبعة الزمان، بغداد.

٣- مارف، ئەورەحمان حاجی (١٩٧٦)، زمانی کوردی لە بەر ڕۆشنایی فونەتیکدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا.

٤- سندي، بەدرخان (٢٠٠٢)، زێمارێن چیای، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، دهوك.

٥- کاروانی، بەکر شاکر (١٩٩٩)، عەلی فەتاح دزەیی شاعیر و نووسەر و تێکۆشەر، کتێبخانەی نیشتیمانی کوردستان، هەولێر.

٦- دۆسکی، تەحسین ئیبراهیم (٢٠٠٥)، شاکارا ئەحمەدێ خانی: مەم و زین، دەزگەها سپیرێز یا چاپ و وەشانێ، دهوك.

٧- عەلی، دلشاد (١٩٩٨)، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، لێکۆڵینەوەیەکی رەخنەیی بەراوردکارە، چاپخانەی رەنج، سلێمانی.

٨- هالۆ، دیار عەبدولکەریم سەعید(٢٠١١)، یاسایێن دەنگی د کوردییا ژووریدا (گوڤارا بەهدینان)، دەزگەها سپیرێز، چاپخانا خانی، دهوك.

٩- سەلیم، زێڕین خورشید (٢٠١٢)، ئەلۆمۆرف د زمانێ کوردیدا، دەزگەها سپیرێز، چاپخانا خانی، دهوك.

١٠- کۆڤلی، سەلمان (٢٠٠٥)، تیر ژ کڤانا دوەشیێن و بەر تێنە من، وەشانێن ئێتیا نڤیسەرێن کورد، دهوك.

١١- عەلی و عەبدوڵلا، شێرزاد سەبری، عەبدولسەلام نەجمەددین (٢٠١٩)، فۆنۆلۆجی، دەزگاهێ نالبەند/ دهوك.
١٢- بابان، شێرکو (٢٠٠٤)، دەنگسازی و بڕگەسازی لە ڕێزمانی کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
١٣- بیمار، عبدالرزاق (١٩٩٢)، کێش و مۆسیقای هەلبەستی کوردی، چاپخانەی دار الحریة، بغداد.
١٤- گەردی، عەزیز (١٩٩٩)، سەروا: لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری بەراورد لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی وەزارەتی ڕەوشەنبیری، هەولێر.
١٥- سجادی، علاء الدین (١٩٦٩)، نرخ شناسی، چاپخانەی (مەعارف)، بەغدا.
١٦- عەبدوڵلا، عەبدولسەلام نەجمەددین(٢٠٠٨)، شیکردنەوەی دەقی شیعری لە رووی زمانەوانییەوە، چاپا ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر.
١٧- وەیس، غازی فاتح(١٩٨٤)، فۆنەتیك، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری و لاوانی ناوچەی کوردستان.
١٨- عمر، فاضل(٢٠٠٤)، چەند ئاورەك ل زمانێ کوردی، چاپا ئێکێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر .
١٩- ئەنوەر، کاوە(٢٠٠٧)، فەرهەنگی کاوە: فارسی - کوردی.
٢٠- هەورامانی، محەمەد ئەمین(١٩٧٣)، سەرەتایێك لە فیلولوژی زمانی کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد.
٢١- بکر، محەمەد (٢٠٠٤)، کێش و ڕیتمی شیعری فۆلکلۆری کوردی، زنجیرەی ڕەوشەنبیری، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٢٢- جەمیل، مەسعود(٢٠١٥)، قوناغێن کێشناسیيا هۆزانا کوردی، چاپخانا خانی، دهۆك.
٢٣- خەزنەدار، معروف(١٩٦٢)، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، مطبعة الوفاء، بغداد.
٢٤- حەمەخان، نووری فارس(٢٠٠٤)، عەرووزی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
٢٥- ئەمین، وریا عومەر(٢٠٠٤)، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

ب-ب زمانێ عەرەبی:

١- مصطفى و ابو زيد، عبدالرؤف زهدى وسامي يوسف(٢٠٠٧)، مهارة علم العروض والقافية، جمعية الاسراء.

٢-الرازى، محمد بن ابى بكر(١٩٨١)، مختار الصالح، دارالكتاب العربى، بيروت.

٣-مارون، جورج(٢٠٠٨)، علما العروض والقافية، المؤسسة الحديثة للكتب، لبنان.

٢-گۆڤار:

١- وەلی، حوسێن عەلی(١٩٩٩)، زانكويا دهوك، (مروڤايەتی- ئەكاديمی)، ژمارە (٦)، پەربەندا (٢)، چريا ئێكێ.

الملخص

((دور أسس الفونولوجي في تطوير القافية في الشعر الكوردي، والشعر الكرمانجي انموذجاً))

يعتبر علم الاصوات احدى مستويات اللغة ، وتلعب دورا مهما في تحديد الاصوات العامة والاصوات الخاصة فيما يتعلق بلغة معينة، في بحثنا هذا حاولنا ان نوضح دور علم الاصوات في مجال الادب وبالاخص في مجال الشعر. لقد تم الخوض في بحوث عدة دور الصوت والحرف (فون وفونيم) كعناصر رئيسية لتكوين الاصوات في مجال اللغة ، ولكن لم يتم البحث بالشكل المطلوب دورهم في مجال الادب.

في هذا البحث تطرقنا الى دور فون وفونيم في بناء القافية في الشعر الكوردي في مراحل مختلفة. ولغرض استيضاح ذلك التجأنا الى تحليل بعض الامثلة الشعرية كأدوات البحث، كذلك بالاضافة الى مقدمة واستنتاجات ، يتضمن البحث مضامين اخرى.

الكلمات الدالة: الصوت، الحرف، القافية، اصوات القافية، شعر

Abstract

The role of phonology bases in developing the rhyme in Kurdish poetry, Kurmaji poetry as example

Phonology is one of the language levels and it has a significant role in expressing the specific sounds and the general sounds of a particular language. In this paper we seek to show the role of phonology in the literary field, specifically poetry.

The role of the phone and the phoneme as major components of phonology in the field of linguistics is illustrated and explained and researches have been done on the relevant topic previously but their role in literature has not been clearly clarified and has not been worked on it much.

In this paper, we have shown the role of phone and phonemes in building the rhythm of Kurdish poetry in different stages. For this purpose, many some poetic examples as research tools have been explained in it. This paper except the introduction and conclusion consists of many other topics.

Keywords: Phone, Phoneme, Rhythm, Sounds of Rhythm, Poetry.

میتافۆری چەمکیی ڕەنگ
لە زمانی کوردیدا

م. ی. ڕوخسار نەبی مەقدید
فاکەڵتیی پەروەردە - زانکۆی سۆران
rwkhsar.maghdid@soran.edu.iq

پوختە

توێژینەوەیەکە بە ناونیشانی (میتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا)، کە تێیدا هەوڵدەدا میتافۆڕی چەمکیی ڕەنگە بنەڕەتییەکان لە زمانی کوردیدا شیبکاتەوە.

بەمەش ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە هەر یەکە لە ڕەنگەکانی (سپی، ڕەش، زەرد، سەوز، سوور، شین) دەتوانن ببن بە بواری سەرچاوە (source domain) بۆ خستنەڕووی زانیارییەکانی ناو بواری ئامانج (target domain)، کە بوارێکی ئەبستراکتە، بۆیە زانیارییەکانی ناو ئەم بوارە بە شێوەیەکی کۆنکرێتی دەخرێنەڕوو. هەروەها میتافۆڕی چەمکیی ڕەنگەکان دەکەونە هەردوو ناوچە ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی بیرکردنەوەی مرۆڤ و فەرهەنگە جیاوازەکان.

وشە سەرەکییەکان: میتافۆڕی چەمکی، بواری سەرچاوە، بواری ئامانج، نەخشەسازی، ڕەنگ.

پێشەکی

ناونیشانی توێژینەوەکە: بریتییە لە (مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا)، کە تێیدا هەوڵدەدا مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگەکان لە زمانی کوردیدا شیبکاتەوە.

هۆی هەڵبژاردنی بابەتی توێژینەوەکە: گرنگی تیۆری مێتافۆڕی چەمکی لە واتاسازیی زانینیدا و ڕۆڵی لە خستنەڕووی مێتافۆڕی چەمکی ڕەنگەکان بە جۆرێک، کە جگە لە واتا هەمەکییەکەیان دەتوانێ واتا چەمکییەکەیان بەپێی ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەی، کە هەیانە بخاتەڕوو.

گرنگی توێژینەوەکە: لەوەدا خۆی دەبینێتەوە، کە هەوڵدەدا لە ڕوانگەی تیۆری مێتافۆڕیی چەمکی وەک تیۆرێکی گرنگی بواری واتاسازیی زانینی چەمکە جیاوازەکانی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا بخاتەڕوو، بە پشتبەستن بەو ڕوانینە کەلتووری و زانینییەی، کە ئاخێوەری کورد سەبارەت بە چوارچێوە جیاوازەکانی ڕەنگ هەیەتی، هەروەها هەوڵدەدا ئەوە ڕوونبکاتەوە، کە مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگەکان ناوچە ئەرێنییە واتاییەکان یان ناوچە نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشن.

ڕێبازی توێژینەوەکە: لەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی (وەسفی)، لە چوارچێوەی واتاسازیی زانینی و تیۆری مێتافۆڕی چەمکی بۆ وەسفکردنی بابەتەکان بەکارهاتووە، بە مەبەستی دەستنیشانکردنی مێتافۆڕە چەمکییەکانی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا.

کەرستەی توێژینەوەکە: زمانی کوردی_زاری ناوەڕاستە، بۆ ئەم مەبەستە پشت بە داتاکانی فەرهەنگە یەک زمانییە کوردییەکان و سەلیقەی زمانیی توێژەر بەستراوە.

سنووری توێژینەوەکە: شیکردنەوەی مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە چوارچێوەی واتاسازیی زانینییەوە، کە تێیدا جگە لە سەلیقەی زمانی توێژەر، پشت بە هەر یەکە لە فەرهەنگەکانی: (فەرهەنگی ئەناهیتا، فەرهەنگی کوردستان، فەرهەنگی خاڵ، هەنبانە بۆرینە، فەرهەنگی شێخانی) بەستراوە.

ناوەرۆکی توێژینەوەکە: جگە لە پێشەکی و ئەنجام چەند تەوەرەیەک دەگرێتەخۆی، وەکو مێتافۆڕی چەمکی، کە تێیدا تیشک خراوەتە سەر سەرەتاکانی سەرهەڵدانی تیۆرەکە و بنەما ڕێبەرییەکانی ئەم تیۆرە بە بەراورد بە مێتافۆڕی دێرین، هەروەها هەریەکە لە مێتافۆڕی ئاراستەیی، ئۆنتۆلۆژی و ڕۆنانی، وەک جۆرێک لە جۆرەکانی مێتافۆڕی چەمکی خراونەتەڕوو، لەگەڵ لایەنی کارەکی توێژینەوەکە، کە بریتییە لە مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا و لە کۆتاییدا لیستی سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی (عەرەبی و ئینگلیزی) خراونەتەڕوو.

1-1 مێتافۆڕ

مێتافۆڕ بە یەکێک لە تەکنیکە گرنگەکانی ئاخێوەران دادەنرێ لە کردەی قسەکردندا ئەم گرنگییەشی وایکردووە، کە لە بوارە ڕۆشنبیرییە جیاوازەکاندا درک بە گرنگی و کاریگەریی بکرێ بۆیە توێژینەوەکان لەبارەی مێتافۆڕ ئاراستەی جیاوازیان وەرگرتووە بە تایبەت لە بوارەکانی (ئەدەب و زمان)دا، هەر ئەمەش وایکردووە، کە ئەرستۆ وەک تایبەتمەندییەکی زمانی شیعری وێنای بکات و پێیوایە، کە مێتافۆڕ "ئەوەیە ناوی شتێک بۆ ناوی شتێکی دیکە بەکاربێ، ئەمەش بەهۆی گواستنەوەوە دەبێ لە ڕەگەزەوە بۆ جۆر، یان لە جۆرەوە بۆ ڕەگەز، یان لە جۆرەوە بۆ جۆر، یان بۆی هەیە بەهۆی هاوئەرکی بێ" (ئەرستۆ، 2011، 78)، کەواتە ئەرستۆ دیاردەی مێتافۆڕی پەیوەستکردووە بە

زمانی ئەدەبەوە، چونکە هەر لە درێژەی ئەم باسە و تایبەت بە زمانی شیعری ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە "ئەو زمانە شیعرییەی وشەی ناباوی تێدا بەکاربێ، بەرزی و شکۆمەندی تێدایە و لە سەرووی ئاستی زمانی ڕۆژانەوەیە" (ئەرستۆ، 2011، 83)، بەکارنەهێنانی وشەی باویش کاتێ دروستدەبێ، کە شاعیر بە تەکنیک و شێوازێکی زمانی تایبەت، کە لە زمانی ئاسایی خەڵکی جیادەکاتەوە، بۆ ئەم مەبەستە مێتافۆر وەکو تەکنیکێکی زمانی لە کردەی داهێنانی بەرهەمی ئەدەبی خۆی دەبینێتەوە، هەر ئەم باوەڕەشە وایکردووە، کە مێتافۆر وەک بابەتێکی جوانکاری و ڕەوانبێژی لە شیعردا سەیربکرێ. ئەم تێڕوانینەش بە تێڕوانینێکی ئەدەبی بۆ مێتافۆر دادەنرێ، بەڵام ئەوە بە مانای ئەوە نایە، کە مێتافۆر تەنها لە چوارچێوەی زمانی شیعرییدا کۆنکرێت دەکرێ، چونکە دیاردەیەکی زمانی بڵاوە و لە زۆربەی شێوەگەیاندنەکانی بیرکردنەوەدا دەبینرێت وەک ئاخاوتنی ڕۆژانە، گوتاری ڕۆژنامە، نووسینی فەلسەفی، ڕۆمان، شیعر... هتد (عەلی، 2000، 118)، کەواتە مێتافۆر تەنها بواری بەکارهێنانی ئەدەب ناگرێتەوە، بەڵکو پانتاییەکی فراوانی زمانییش دەگرێتەوە، ئەم بەرفراوانییەشی زیاتر لە ئاستی سیمانتیکدا درکی پێدەکرێ، چونکە "واتای ڕستە و دەربڕاوەکان لە زماندا تەنها لە واتای پیتی پێکنەهاتوون، بەڵکو زمان پیکهاتە و دروستەیەکی ئێجگار ئاڵۆزە" (مەحمود، 2012، 173)، ئەمەش بەو واتایە دێ، کە دەربڕینە زمانییەکان جگە لە واتا فەرهەنگییەکەیان پێشبینی واتای نافەرهەنگیشیان لێدەکرێ مێتافۆڕیش یەکێکە لەو تەکنیکە گرنگانەی، کە لە بواری زمانیدا ڕۆڵێکی فراوان دەگێڕێ لە پێشکەشکردنی واتای نافەرهەنگی. بەمەش دەبێ بە بوارێکی گرنگی سیمانتیکی لێکسیکی ئەگەرچی "لە کردە مۆرفۆلۆژی و سینتاکسییەکاندا دروستدەبێت، بەڵام پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژی نییە، بەڵکو فراوانکردنی واتای وشەکانە، واتە سوود وەرگرتنێکی نوێیە لەو

وشانەی کە لە زماندا هەن" (عەبدوڵا، 2022، 61)، بەمەش واتای فەرهەنگی وشەکان سیمای واتایی دیکە وەردەگرن، چونکە "زمانی مێتافۆڕی ڕێدەدات، کە قسەکەر واتایەک، مەبەستێک، بە وشە و دەربڕینێک دەرببڕن، کە واتای فەرهەنگی نەگەیەنێت" (حسەین، 2009، 70)، یان بە واتایەکی دیکە دەکرێ بگوترێ "ئەوەی لە مێتافۆردا ڕوودەدات نیشانەیەکی واتایی دەگوازێتەوە نیشانەیەکی واتایی دیکەش کەم بەها دەکرێت" (ئەحمەد، 2012، 195)، بەڵام گواستنەوەی واتا بە شێوەیەکی سەرپشکی و ڕەها نییە، چونکە کاتێ وشەیەک بۆ ئاماژەکردن بەو شتانە بەکاردەهێنرێ، کە لە بنەڕەتدا هاوشێوەی ئەو شتانەن، وشەکە بۆیان بەکارهاتووە بە واتایەکی شاراوە، ئەوا وشەکە بەکارهێنانێکی مێتافۆڕی دەبێ (لوبنر، 1399، 92)، واتە دەبێ نزیکایەتی و نیشانەیەکی هاوبەش هەبێ لەنێوان دەربڕاوە زمانییەکاندا بۆ ئەوەی مێتافۆڕ بێنێتە کایەوە بۆ نموونە: لە دەربڕینێکی وەک (پێشمەرگە شێرە) دەبێ نیشانەیەکی هاوبەش هەبێ لەنێوان (پێشمەرگە- شێر)دا، ناکرێ بە شێوەیەکی هەڕەمەکی بەیەکەوەهاتنی ئەم دووانە بە مێتافۆڕ دابندرێن بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەمە سەرنج لەم نەخشەیەی خوارەوە بدەن:

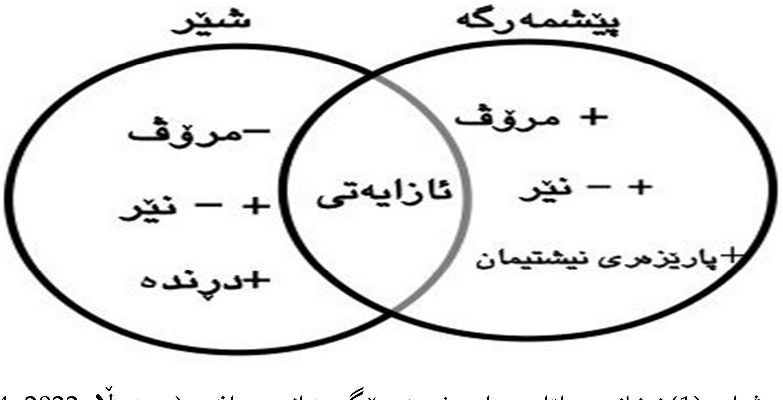

نەخشەی ژمارە (1) نیشانەی واتایی هاوبەش بۆ ڕێگەپێدانی مێتافۆڕ (عەبدوڵا، 2022، 64).

بە وردبوونەوە لەم نەخشەیەی سەرەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە نیشانەی واتایی (ئازایەتی) دەبێتە بواری ڕێگەپێدانی مێتافۆر لەنێوان دەربڕاوەکانی (پێشمەرگە، شێر) ئەم ڕێگەپێدانەش پەیوەستە بە بواری فەرهەنگی و سایکۆلۆژی گەلان، چونکە لە فەرهەنگی زۆربەی گەلاندا شێر ئاماژەیە بۆ (ئازایەتی) لە فەرهەنگی کوردیشدا هەمان نیشانەی واتایی هەیە، هەروەها وشەی (پێشمەرگە)ش لە فەرهەنگ و سایکۆلۆژیای کورددا، هەڵگری ئەم نیشانە واتاییەیە، کەواتە سایکۆلۆژیای تاک و فەرهەنگ ڕۆڵێکی تەوەرەیی هەیە لە ڕۆنانی نیشانە واتاییەکاندا، بۆیە دەکرێ ئەم دەربڕینە هەمان هاوبەشی لە ڕۆنانی نیشانە واتاییەکان نەکا لەلایەن گەلێک، کە نەیاری کورد بێ، یان سایکۆلۆژیای تاکێکی دژە کورددا.

2-1 مێتافۆری چەمکی : conceptual metaphor

سەرەتای سەرهەڵدانی ئەم تیۆرە وەک بابەتێکی گرنگی واتاسازیی زانینی دەگەڕێتەوە بۆ کارەکانی لەیکۆف و جۆنسن، کە لە پەرتووکی (ئەو مێتافۆرانەی لەگەڵیان دەژین) بنەما سەرەکییەکانی مێتافۆری چەمکییان دارشت، کە پێیان وابوو مێتافۆر تەنها ئامرازێکی ڕازاندنەوە و جوانکاری نییە لە ئەدەب و شیعردا (Wang, 2017, 10)، وەک ئەوەی لە پێشووتردا وێناکراوە، واتە مێتافۆرەکان تەنها لە زماندا ڕەنگنادەنەوە، بەڵکو لە کردار و بیرکردنەوەکانی ڕۆژانەی مرۆڤدا ڕەنگدەدەنەوە (Kovecses, 2005 ،26)، یان بە واتایەکی دیکە مێتافۆرەکان بابەتی ئاوەزیین، نەوەک زمان (Nasradeen, 2016 ,20) بەمەش پرسی مێتافۆر دەخاتە دەرەوەی زمان و پێیوایە ناکرێ وەک بابەتێکی زمانی بیری لێبکرێتەوە، چونکە سەرچاوەی مێتافۆرەکان پەیوەستن بە درککردن و تێگەیشتنی ئێمە بۆ چەمکەکانیان لە ژیانی ڕۆژانەماندا، تەنیا وەکو فۆڕم لە زماندا ڕەنگدەدەنەوە، هەر لەبەر ئەم هۆکارەشە سنووری کاری خۆیان بە

بەراورد بە بۆچوونەکانی پێشوو لەسەر چەند بنەمایەک دادەڕێژرێن و جیایان دەکەنەوە لەو بنەمایانەی، کە پێشتر سەبارەت بەم بابەتە خرابوونە ڕوو، کە تێیدا جۆری کارکردنی هەردووکیان لە چەند خاڵێکدا دەخەنەڕوو:

بنەما ڕێبەرییەکانی مێتافۆڕی دێرین:

١.مێتافۆڕەکان پەیوەستن بە پرسی زمان، نەوەک بیرکردنەوە و کرداری مرۆیی.

٢.هەموو مێتافۆڕێک بە شێوەی (A بریتییە لە B) ڕۆدەنرێ و سیماکانی (A) لە ڕێگەی (B) دەگوازرێنەوە وەک دەربڕینێکی زمانی.

٣.بۆیە مێتافۆڕەکان تەنها لێکچوونی نێوان هەبووەکان دەخاتەڕوو، ناتوانێ لێکچوونی نوێ بهێنێتە کایەوە.

بنەما ڕێبەرییەکانی مێتافۆڕی چەمکی:

1. مێتافۆڕ بەشێوەیەکی سەرەکی پەیوەستە بە بیرکردنەوە و کرداری مرۆییەوە تەنها لەڕووی فۆڕمی زمانییەوە دەکرێ وەک بابەتێکی زمانی بیری لێبکرێتەوە.

2. أ. دەتوانرێ مێتافۆڕەکان لەسەر بنەمای لێکچووندا ڕۆبنرێن، بەڵام لێکچوون لە زۆر باردا لەسەر بنەمای مێتافۆڕە سەرەتاییەکان دامەزراون، کە ئێمە بە کردەیی دەیانزانین و دەتوانین بیانناسینەوە.

ب. هەرچەندە ڕەنگە مێتافۆڕەکە لەسەر بنەمای لێکچوونە جیاوازەکان ڕۆندرابن، وەک لەسەرەوە خرایەڕوو، بەڵام ئێمە ئەو لێکچوونانە بە گرنگ دەزانین، کە مێتافۆڕ دروستیکردووە.

3. ڕۆڵی سەرەکیی مێتافۆڕ ئەوەیە، کە تێگەیشتن لە جۆرێک لە ئەزموون لەڕووی جۆرێکی دیکەوە بنوێنێ (لیکاف و جنسن، 1397، 185). بە سەرنجدان لە هەریەک لەم خاڵانەی، کە لە سەرەوەدا خرانەڕوو ئەوە

ڕووندەبێتەوە، کە لە جۆری یەکەمیاندا بواری بەکارهێنانی مێتافۆڕ تاڕادەیەک بوارێکی کۆنکرێتییە بە جۆرێک، کە ناتوانێ تێگەیشتن بۆ چەمکی نوێ بهێنێتە کایەوە، تەنها لە چوارچێوەی زماندا کاردەکا، بەڵام مێتافۆڕی چەمکی بوارێکی فراوان لە بیرکردنەوە و چالاکییەکانی مرۆڤ دەگرێتەخۆی و ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێ لە هێنانەکایەوەی چەمکی نوێ و وێناکردنی لە چوارچێوەی فۆڕمێکی زمانیدا، چونکە مێتافۆڕی چەمکی لە بنەڕەتدا تێگەیشتن و ئەزموونکردنی شتێکە و نواندنیەتی بە شتێکی دیکە (هاشمی، 1398، 125)، بۆ ئەم مەبەستە لەیکۆف و جۆنسن ئاماژە بە دوو جۆر ئەزموون دەکەن (لیکاف و جانسن،1397، 186)، ئەوانیش:

A. ئەزموونی تاقیکاری

مەبەست لێی ئەو جۆرە ئەزموونەیە، کە مرۆڤ لە ژیانی ڕۆژانەیدا سەروکاری لەگەڵدا هەیە و بە شێوەیەکی ئەزموونی پێیدا تێدەپەڕێ یان پێیدا تێپەڕیوە.

وەک: گفتوگۆ جەنگە.

واتە پرۆسەکە تەنها لە چوارچێوەی وێناکردن نامێنێتەوە، بەڵکو بووە بە ئەزموون ئەزموونەکەش لەڕێی فۆڕمێکی مێتافۆڕی دەردەبڕدرێ.

B. لێکچوونی ئەزموونی

لەم جۆرەیاندا تەنها سیما ئەزموونییەکان بە شێوەیەکی لێکچوونی وێنا دەکرێن واتە ئەزموونەکە کردەیی نییە بۆ نموونە:

ژیان یاریی قومارە.

لەم دەربڕینەدا دەکرێ قسەکەر قوماری نەکردبێ، بەڵام کۆزانیارییەکەی سەبارەت بە (قومار) و ئەزموونی تایبەتی خۆی سەبارەت بە (ژیان) ڕێی پێدەدا، کە مێتافۆڕێکی هاوشێوەی ئەم مێتافۆڕەی سەرەوە بهێنێتە کایەوە.

کەواتە ڕۆنانی واتایی چەمکە هزرییەکان لەسەر بنەمای ئەزموونی مرۆڤە (صفوی، 1399، 367)، بۆئەوەی هزریش لەڕێی بواری چەمکێکی دیاریکراوەوە کردەی تێگەیشتن بۆ بواری چەمکێکی تر بهێنێتە کایەوە. مێتافۆڕی چەمکی پێشنیازی دوو بواری چەمکی دەکا ئەوانیش:

A. بواری ئامانج Target domain

B. بواری سەرچاوە Source domain

بواری ئامانج بوارێکی ئەبستراکتە، زانیارییەکانی ناو ئەم بوارە بەهۆی بواری سەرچاوەوە ڕووندەکرێنەوە، چونکە بواری سەرچاوە بەزۆری شتانێکی کۆنکرێتی و بەرجەستە لەخۆ دەگرێ، کە تێگەیشتن لێیان ئاسانترە بە بەراورد بە بواری ئامانج (روشن و اردبیلی، 1399، 125)، هەروەها لەنێوان ئەم دوو بوارەشدا پەیوەندییەک هەیە، کە بە کرۆکی مێتافۆڕی چەمکی دادەنرێ ئەویش نەخشەسازییە (Mapping)، کە ئەرکی پراکتیزەکردنی تایبەتمەندییەکانی نێوان هەردوو بواری (ئامانج-سەرچاوە)یە، کە لە شێوەی مێتافۆڕدا لەیەکتر نزیکبوونەتەوە (مهند، 1398، 108)، بۆ نموونە لە مێتافۆڕی چەمکیی (عیشق سەفەرە) نەخشەسازیی نێوان بواری سەرچاوە و بواری ئامانج دەکرێ بەم شێوەیەی خوارەوە ڕوونبکرێتەوە:

بواری سەرچاوە/ گەشت	نەخشەسازی	بواری ئامانج/ عەشق
گەشتیاران	←	عاشقان
هۆکاری گواستنەوە	←	پەیوەندی عاشقانە
گەشت	←	ڕێڕەوی ڕوداوەکان لە پەیوەندییەکەدا
بەربەستەکانی سەر ڕێگاکە	←	کێشەکانی ناو پەیوەندییەکە
بڕیاردان لە گەشتکرن	←	بڕیاردان لە پەیوەندییەکە
ئامانجی گەشتەکە	←	ئامانجی پەیوەندییەکە

خشتەی ژمارە (1) نەخشەسازیی نێوان بواری ئامانج و سەرچاوە (اونز و گرین، 391،1399).

کەواتە پرۆسەی نەخشەسازی لە نێوان بواری سەرچاوە (گەشت) و بواری ئامانج (عیشق) مێتافۆری چەمکیی (عیشق گەشتە) بەرهەمهێناوە، ئەمەش لە ڕێگەی ئەو زانیارییانەی، کە لە بواری سەرچاوەوە گوازراونەتەوە بۆ بواری ئامانج.

3-1 جۆرەکانی مێتافۆری چەمکی

بەوپێیەی توێژینەوەکە لە ڕوانگەی واتاسازیی زانینییە و لەم چوارچێوەیەشدا (لەیکۆف و جۆنسن) مێتافۆری چەمکییان بەسەر سێ جۆر دابەشکردووە، کە پێکهاتوون لە مێتافۆری ئاڕاستەیی، ئۆنتۆلۆژی و ڕۆنانی.

هێڵکاریی ژمارە (1) جۆرەکانی مێتافۆری چەمکی

1-3-1 یەکەم: مێتافۆری ئاڕاستەیی Orientational Metaphor

بە بڕوای لەیکۆف و جۆنسن ئەم جۆرەی مێتافۆر بە بەراورد بە مێتافۆری ڕۆنانی جیاوازە، چونکە لەم جۆرەیاندا ڕۆنانی چەمک نابێتە هۆی ڕۆنانی چەمکێکی دیکە، بەڵکو تەواوی چەمکەکان لە پەیوەندییەکی ڕێکخراودان لە سیستەمی چەمکیدا، کە وابەستەن بە ئاڕاستە فەزاییەکانەوە، چونکە زۆربەیان مامەڵەیان لەگەڵ ئاڕاستە فەزاییەکانە وەک: سەرەوە، خوارەوە، ناوەوە، دەرەوە، پێشەوە، دواوە، دوور، نزیک... هتد (لیکاف و جانسن، 1397، 22)، واتە بەپێی ئەم بۆچوونە هەریەک لەم چەمکە فەزاییانەی، کە خرانەڕوو دەبنە هۆی چوارچێوەی داڕشتنی مێتافۆری چەمکی ئەم بۆچوونەش لەوەوە سەرچاوەی

گرتووە، کە "جەستەی مرۆڤ شوێنمەند و شوێنگرە و کردەوەی جەستە لەگەڵ دەرەوەیدا پەیوەندی هەیە، کە بریتییە لە هەمبەریی تەوەرە - فیزیکی" (پەشابادی، 1399، 157)، یان بە واتایەکی دیکە "قسەکەر بە ئەو شێوەیە وێنای دەکات، کە جەستەی ئاخێوەر ڕۆڵی هەیە لە ئاخاوتنەکان و کە جێکەوتەی ئاخێوەر بەگوێرەی ئەم ئاڕاستانە دیاریدەکرێن، بەو شێوەیەی جەستەمان بەرکەوتنی دەبێت لەگەڵ ئەو دەوروبەرە فیزیکییەی کە تێیدا دەژین، هەر بۆیە ئەم ئاڕاستانە چەمکێکی ئاڕاستەییانە دروستدەکەن" (ئیسماعیل، 2020، 196)، واتە ئەم ئاڕاستە فەزاییانە خۆشەکی نین، بەڵکو ڕیشەیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەزموون و فەرهەنگی ئێمە، هەر بۆیەش دەتوانین بەپێی جیاوازیی فەرهەنگەکان جیاوازییان لێبکەوێتەوە (لیکاف و جانسن، 1397، 24)، هەر ئەم وابەستەییەشی بە فەرهەنگەوە وادەکات "هەندێ جار ئەم مێتافوڕانە بە مێتافۆڕی شوێن یان دیاریکەری شوێن ناوببرێن، چونکە ئاڕاستەکانی شوێن ئەنجامی کارلێککردنی نێوان مرۆڤەکان و ئەو ژینگە فیزیکییەن کە مرۆڤەکان تێیدا دەژین. بۆیەش مرۆڤ بواری ئاڕاستە شوێنییەکان بەکاردەهێنێ بۆ ئەزموونکردن و وێناکردنی بوارە ئابستراکتەکانی وەکو بڕ/چەندێتی، هەست و سۆز، پایەی کۆمەڵایەتی" (جەواد، 2021، 55)، بۆ نموونە: ئاڕاستە شوێنییەکانی (سەرەوە، خوارەوە) وێنای چەند هەڵوێستێکی جیاواز دەکەن:

1. نرخی دۆلار دابەزینێکی بەرچاوی تۆمارکرد.
2. تام بەرز بۆتەوە.
3. مەسعود محەمەد پێگەیەکی بەرزی ڕۆشنبیریی هەیە.

بە ڕوانین لە هەریەک لەم نموونانەی سەرەوەدا ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە لە ڕستەی (1)دا ئاڕاستەی شوێنی (خوارەوە) ئاماژە بە (بڕ و چەندێتی) دەکا، بەڵام لە نموونەی (2)دا ئاڕاستەی شوێنی (بەرز) دۆخی تەندروستی خستۆتەڕوو،

هەرچی نموونەی (3)یە ئاڕاستەی شوێنی (بەرز) پایەی کۆمەڵایەتی وێناکردووە. بەم پێیەش ئەوەی ڕووندەبێتەوە ئەوەیە، کە فەرهەنگە جیاوازەکان ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕن لە ڕێکخستن و وێناکردنی چەمکەکاندا و دەبنە چوارچێوە بۆ دارشتنی مێتافۆری ئاڕاستەیی.

2-3-1 دووەم: مێتافۆری ئۆنتۆلۆژی

هەریەکە لە جۆرەکانی مێتافۆری چەمکی ئەگەرچی ئەرکێکی هاوبەش کۆیاندەکاتەوە، کە پرۆسەی بەچەمککردنە، بەڵام لە وردەکارییەکانیاندا لە چۆنییەتی پرۆسەی بە چەمککردن هەریەکەیان ڕێکاری تایبەت بەخۆی دەگرێتەبەر بەم جۆرە مێتافۆری ئۆنتۆلۆژی ڕێگەیەکی دیکە پێشکەشدەکا بۆ تێگەیشتن و خستنەڕوی چالاکییەکانی مرۆڤ ئەویش ئەوەیە، کە لایەنە هۆشەکییەکان لە چوارچێوەیەکی فیزیکی دەخاتەڕوو، چونکە بە بڕوای لەیکۆف و جۆنسن بۆ تێگەیشتن لە ئەزموونەکانمان دەکرێ هەستی بکرێنەوە، چونکە مێتافۆری ئۆنتۆلۆژی ڕێگاکانی بینینی چەمکە ئەبستراکتەکانی هەست و چالاکی و بیرۆکە وەک بوونێک یان ماددەیەک پێشکەشدەکا (هاشمی، 1389، 129)، یان بە واتایەکی دیکە "پرسی ئەبستراکتی وەک چالاکی، سۆزداری یان بیرۆکە بە شتی بەردەست و بابەتی ماددی، بوونەوە دادەنێ" (غەفوور، 2018، 48)، کەواتە میتافۆری ئۆنتۆلۆژی ڕێگایەکی تر دەکاتەوە بۆ وێناکردنی ئەزموونی فراوانی مرۆڤ بە تایبەت تێگەیشتن لە ئەزموونە ئەبستراکتییەکان بە شێوەیەکی ورد و چڕ، کە بواری تێگەیشتن ئاسانتر و وردتر دەخاتەڕوو، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی بەهۆی وردی بواری کارکردنی مێتافۆری ئۆنتۆلۆژی دابەشدەبێ بەسەر سێ جۆردا ئەوانیش:

A. مێتافۆری بوون و ماددە Entity or substance metaphor

B. مێتافۆری دەفری Container metaphor

C. مێتافۆڕی بە کەسکردن Personification

هەروەک لە پێشتردا ئەوە ڕوونکرایەوە، کە هەریەک لە جۆرەکانی مێتافۆڕی چەمکی بنەما و شێوازی کارکردنی تایبەت بەخۆی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێ لە ناو هەریەک لەم جۆرانەشدا بواری کارکردن و شێوازەکەی وردتر ببێتەوە ئەم دیاردەیەش لە مێتافۆڕی ئۆنتۆلۆژی بەدیدەکرێ بەجۆرێک، کە دابەشبووە بەسەر سێ جۆردا، بۆیە توێژینەوەکە بە پێویستی دەزانێ بواری کارکردنی هەریەک لەم جۆرانە بخاتەروو:

A. مێتافۆڕی بوون و مادده

لەم جۆرەیاندا چەمکە ئەبستراکتەکان بە جۆرێک وێنا دەکرێن، کە بەرانبەر بن لەگەڵ جیهانی واقیع (هەڵکەوت)دا، واتە پێویستە چەمکە ئەبستراکتەکان وێناکردنیان لە چەمکێکی ئایدیاڵی و ناڕوون بگوازرێنەوە بۆ چەمکێکی ڕوونی ئەزموونی تاقیکاریی بۆ نموونە: چەمکی (خیانەت)، کە ڕەگێکی قووڵی هەیە لەناو فەرهەنگ و هزری کورددا، لە بنەڕەتدا چەمکێکی ئەبستراکتە، بەڵام هەندێکجار وەک (بوون)ێک ئاماژەی پێدەکرێ و دەردەبڕدرێ، وەک لە دەربڕینی (خیانەت کوردی بەم ڕۆژگارە گەیاند)، دەردەکەوێ، چەمکی (خیانەت) وەک کەرستەیەک وێناکراوە، کە بوونێکی فیزیکی هەیە و کردەیەکی ئەنجامداوە.

B. مێتافۆڕی دەفری

بەوپێیەی، کە ئێمە بوونەوەرێکی فیزیکین و خاوەن جەستەیەکی دیاریکراوین سنووری ئێمە لەگەڵ جیهانی دەرەکی جیادەکاتەوە. واتە وەک دەفرێک واین، کە ئاڕاستەیەکی ڕووەو دەرەوەی خۆمانە و ئاڕاستەیەکی ڕووەو ناوەوەیە، کە لەسەر بنەمای تەنە فیزیکییەکان وێناکراون، کە چوونە دەرەوە لە یەکێکیان واتای چوونە ژوورەوەیە لە ئەوی دیکەیان (لیکاف و جانسن، 1397،

42)، کەواتە دەکرێ وێناکردنی چەمکە ئەبستراکتییەکان لەسەر ئەم بنەمایە وێنابکرێن، چونکە "هەندێکجار چەمکێک یان جەستەی مرۆڤ وەک دەفرێک دەبینرێ بۆ لەخۆگرتنی بیر، سۆز یان ماتریاڵی جیاجیا" (عەباس، 100،2022)، بەمەش جەستەی مرۆڤ دەبێتە دەفرێک، کە چەمکە ئەبستراکتەکان دەگرێتە خۆی بۆ نموونە:

گوڵم! دڵم پڕە لە دەرد و کوڵ

دەڵێم بڕۆم لە شارەکەت (ئیڵخانی زادە، 2007، 67).

بە وردبوونەوە لە نیوە دێڕی یەکەم ئەوە دەردەکەوێ، کە (دڵ) وەک دەفرێک وێناکراوە، کە (دەرد و کوڵ)ی لەخۆگرتووە، واتە بۆتە دەفرێک بۆ چەمکە ئەبستراکتەکانی (دەرد و کوڵ) وەک ئەوەی بوونێکی ماددییان هەبێ.

C. مێتافۆڕی بەکەسکردن

لە دیارترین جۆرەکانی مێتافۆڕی ئۆنتۆلۆژییە، چونکە وێناکان لەسەر بنەمای جەستەی فیزیکی مرۆڤ دەنوێنێ بە جۆرێک، کە کار و چالاکییەکانی مرۆڤ لەسەر بنەمای تایبەتمەندییە مرۆییەکان دەنوێنێ. واتە پۆلێنێکی گشتییە، کە کۆمەڵێک مێتافۆڕی بەرفراوان دەگرێتەوە، کە هەریەکەیان لایەنێکی دیاریکراوی مرۆڤ هەڵدەبژێرن (لیکاف و جانسن، 1397، 37)، ئەم بە پێوەرکردنەی جەستەی مرۆڤیش وەک یەکەیەکی فیزیکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گرنگییەی، کە لە پرۆسەی ڕۆنانی چەمکدا پشتی پێدەبەسترێ لە چوارچێوەی واتاسازیی زانینییەوە. کەواتە بە شێوەیەکی گشتی دەکرێ بگوترێ "بەکەسکردن مامەڵەکردنی ئۆبجێکتێکە وەک مرۆڤ، بینینی بابەتێکی فیزیکییە وەک مرۆڤ، جگە لە بابەتە فیزیکییەکان چەمکە ئەبستراکتەکانیش شیاوی بەکەسکردنن و دەشێ بوونێکی مرۆییانەیان پێبدرێ" (عەباس، 2022، 101)، کەواتە بەپێی ئەم ڕوانینە دەکرێ بابەتە فیزیکییەکان و ئەبستراکتەکانیش ئەم بوارەی مێتافۆڕ دابپۆشن بۆ نموونە:

بە دڵنیاییەوە منیش لە بری چارەسەر
مژدەی نەخۆشخستنی جیهانم پێیە (مەحمود، 2021، 64).

لەم دەربڕینەی سەرەوەدا (جیهان) وەک مرۆڤ وێناکراوە، بەجۆرێک کە چەمکی ئەبستراکتی (نەخۆشی) دراوەتەپاڵ.

3-3-1 سێیەم: مێتافۆڕی ڕۆنانی

مەبەست لێی ئەو مێتافۆڕانەن، کە چەمکێک لە ڕوانگەی چەمکێکی دیکە بەشێوەیەکی مێتافۆڕی دەنوێنن واتە ڕۆنانی ئەزموون و چالاکییەکانی مرۆڤ بەهۆی چەمکی دیکەوە (Lakoff and Johnson, 1980, 197)، بەو واتایەی چەمکێک بەهۆی واتای چەمکێکی دیکە ڕووندەکرێتەوە، چونکە لەم جۆرەی مێتافۆڕدا بواری سەرچاوە پێکهاتەی زانیاریی دەوڵەمەند بۆ چەمکی ئامانج پێشکەشدەکا (KÖVECSES, 2002, 33)، کەواتە بواری سەرچاوە لە ڕێگەی پرۆسەی نەخشەسازییەوە لەیەک نزیکبوونەوە دروستدەکا لەگەڵ بواری ئامانجدا بە مەبەستی لێکدانەوەی زانیارییەکانی بواری ئامانج، بۆ نموونە:

ڕێک لە سەری مارەکەت دا.

لەم نموونەی سەرەوەدا ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە (سەری مار) بۆتە بواری سەرچاوە، کە کۆمەڵێك زانیاری ناڕوون و ئاڵۆزی ڕوونکردۆتەوە، کە مەبەست لێی پێکانی ئامانجێکی وردە، بەمەش مێتافۆڕی چەمکی (گفتوگۆ جەنگە) دەنوێنێ.

4-1 مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا

ڕەنگەکان بە بابەتێکی گرنگی توێژینەوە زمانەوانییەکان دادەنرێن، بە تایبەت لە ڕوانگەی واتاسازیی زانینییەوە، چونکە ڕەنگەکان بەپێی ئەزموون، فەرهەنگ، داب و نەریت دەتوانن واتا و دەربڕینی جۆراوجۆر بهێننەکایەوە (romi, 2019, 136)، واتە ڕەنگەکان سەرەڕای ئەو واتایەی لەو چوارچێوە و

تێگەیشتنە هەمەکییەی، کە هەیانە چەمکی فراوانتر دادەپۆشن، هەر ئەم هۆکارەشە وادەکا، کە توێژینەوەکە بەپشتبەستن بە مۆدێلی (کۆڤێچێش) لە چوارچێوەی تیۆری مێتافۆڕی چەمکیدا ڕەنگەکانی زمانی کوردی شیبکاتەوە و بیانخاتەڕوو، چونکە (کۆڤێچێش) مێتافۆڕ بە دیاردەیەکی زانینیی-کەلتووریی (فەرهەنگی) دادەنێ (Amozada and others, 2012, 239)، چونکە لە دیدی (کۆڤێچێش) مێتافۆڕ و فەرهەنگ پەیوەستن بە یەکترییەوە بەو پێیەی زمان لایەنێکی گرنگی فەرهەنگە و فەرهەنگیش بریتییە لە تێگەیشتن و درکپێکردنی هاوبەش بۆ جیهان، بۆیە درککردنی بابەتی ماددی، ئەبستراکت و ڕووداوەکان تێگەیشتنی ئێمەیە بۆ جیهان. لەبەر ئەم هۆکارەش ناتوانرێ ڕۆڵی مێتافۆڕەکان لە درککردن بۆ دیاردە و ڕووداوەکانی دەوروبەرمان پشتگوێ بخرێ (صراحی، 1393، 100)، بە واتایەکی دیکە تێگەیشتن لە مێتافۆڕی چەمکی پەیوەستە بە فەرهەنگ و دنیابینیی مرۆڤەوە. بۆ ئەم مەبەستەش گۆڕانی مێتافۆڕی چەمکی پەیوەست دەکا بە دوو هۆکارەوە ئەوانیش:

A. جیاوازیی ئەزموون.

B. جیاوازیی ئاستی زانین. (KÖVECSES, 2012, 29).

جیاوازیی ئەزموون مەبەست لێی ئەو پرۆسەیە، کە تێیدا تاک دەخاتە بەردەم پرۆسەی ڕۆنانی چەمکەکان بەپێی ئەزموون و دنیابینیی خۆی بە جۆرێک، ئەگەر پرۆسە چەمکسازییەکە پرۆسەیەکی هەمەکی و جیهانی بوو، ئەوا ئەزموونێکی هەمەکی بەرهەمدێنێ، بەڵام ئەگەر پرۆسەکە لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا ڕۆنرا، ئەوا تێگەیشتن لە چەمکەکان لەم چوارچێوەیەدا دەبێ، کە چەمکەکانی تێدا ڕۆنراوە. هەرچی جیاوازی ئاستی زانین (مەعریفی)یە لەم جۆرەیاندا تێگەیشتن سەبارەت بە چەمکەکان بەیەک شێوە ڕوونادات، هەر بۆیەش دەبێتە هۆی جیاوازی و جۆراوجۆری لە پرۆسەی

مێتافۆڕی چەمکیدا، بەم پێیەش دەکرێ تاکەکان لە چوارچێوەی فەرهەنگی کۆمەڵایەتی چەندان چەمکی جیاوازی پەیوەست بە فەرهەنگ و دنیابینییەکەیان بنوێنن.

بۆ ئەم مەبەستەش توێژینەوەکە هەوڵدەدا، مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگەکان بخاتەڕوو، بەتایبەت هەریەک لە ڕەنگەکانی (سپی، ڕەش، سوور، سەوز، زەرد، شین)، چونکە ڕەنگەکان لە شێوە هەمەکییەکەیاندا لەسەر ئاستی جیهاندا هاوشێوەن، بەڵام ژمارەیەکی دیاریکراویان ڕەنگدانەوەی زەمینە و فەرهەنگی کۆمەڵایەتیی ئەو زمانەیە، کە ڕەنگەکان تێیدا بەکارهاتوون (kirmani, 2018, 166)، چونکە بەکارهێنانی ڕەنگەکان و چەمکەکەیان زۆربەی جار وابەستەیە بە توخمە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانەوە.

یەکەم/ ڕەنگی سپی

ئەم ڕەنگە لە زمانی کوردیدا پانتاییەکی فراوانی هۆشی ئاخێوەرانی داپۆشیوە، ئەگەرچی چەمکە هەمەکییەکەی واتایەکی ئەرێنی هەیە، بەڵام ئەوە بەو واتایە نایە، کە ئاخێوەرانی زمانەکە پارێزگارییان لە چەمکە هەمەکییەکەی کردبێ، کە واتایەکی ئەرێنی هەیە، چونکە بواری بەکارهێنانی فراوانتربووە و بە جۆرێک هەردوو ناوچەی ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشێ بەپێی چوارچێوەی بەکارهێنانەکەی مێتافۆڕی چەمکی جیاواز دەنوێنێت، هەروەک لە نموونەکانی بەشی (A)دا خراونەتەڕوو:

A.

1. ڕەگەزپەرستی: زۆربەی ئەورووپییەکان سپی پێستن.
2. خۆبەدەستەوەدان: ئاڵای سپی بۆ دوژمن هەڵناکەین.
3. پاک (شەرەف): بە دوو ڕووی سپی لە ماڵی باوکی ڕۆیشت.
4. چاوەڕوانی: چاوم سپی بوون تا خوێندنم تەواوکرد.

5. ئەزموون: ڕیشسپی گوند گرفتەکانی چارەسەر کردن.
6. دوعا: ڕووت سپی بێ کچی خۆم.
7. بێتوانا (سست): دەست و پێ سپیی هیچت پێناکرێ.
8. پیربوون (قەیرە): کەزییەی سپی لە ماڵی باوکی نواندنەوە.
9. بەتوانا (کارزان): سەرم لەبەر هەتاو سپی نەکردووە.
10. دۆخی تەندروستی: کاتێک بە برینداری گەیشتمەسەری سپی هەڵگەڕابوو.
11. نەبوونی ڕەنگی تایبەت: چەکی سپی خراوەتە بەردەمم.
12. ترس: وەکو کاغەز سپی بوویەوە.
13. خاوێنکردنەوە: مەنجەڵەکانم سپیکردنەوە.
14. ئاشکراکردن: تا ئێستا چەندین درۆم لێ سپیکردۆتەوە.
15. پاککردنەوە: سێوەکەم بۆ سپی بکە.
16. هەڕەشەکردن: بێیە سەر ڕێگام چاوانت سپی ئەکەم.

بەکارهێنانی ڕەنگی سپی لەگەڵ هەریەک لە چەمکە ئەبستراکتەکانی (ڕەگەزپەرستی، خۆبەدەستەوەدان، شەرەف، چاوەڕوانی، ئەزموون، دوعا، بێتوانا، پیربوون (قەیرە)، بەتوانا، دۆخی تەندروستی، نەبوونی ڕەنگی تایبەت، ترس، پاککردنەوە، ئاشکراکردن، هەڕەشەکردن، خاوێنکردنەوە)، توانیویەتی زانیارییەکانی ناو ئەم بوارە بە شێوەیەکی کۆنکرێتی ڕوونبکاتەوە و لە ڕێی وێناکردنیان و دەربڕینیان لە چەندین چوارچێوەی جیاواز بەجۆرێک، کە هەریەکە لە چەمکەمانی (ڕەگەزپەرستی، خۆبەدەستەوەدان، چاوەڕوانی، بێتوانا، پیربوون (قەیرە)، دۆخی تەندروستی، ترس، هەڕەشەکردن) ناوچەی نەرێنی واتاییان هەیە، بەڵام چەمکەکانی دیکەی وەک (پاککردنەوە، ئاشکراکردن، نەبوونی ڕەنگی تایبەت، بەتوانا، دوعا، ئەزموون، پاک (شەڕەف)،

خاوێنکردنەوە) ناوچەی ئەرێنی واتاییان داپۆشیوە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ئەزموون و زانینییەی ئاخیوەری کورد لە ڕوانگەی فەرهەنگەکەیدا سەبارەت بەم ڕەنگە دەیخاتەڕوو.

دووەم/ ڕەنگی ڕەش

لە فەرهەنگ و دنیابینیی کورددا، ڕەنگی ڕەش هەم لەڕووی ئیستاتیکی و هەم لەڕووی زانینەوە سروشتێکی نەرێنی هەمەکی هەیە هەروەک لەم دێڕە شیعرەی نالیدا ڕووندەبێتەوە:

لە سایەی کوفری زوڵفت دڵ (فنا في النور)ی ئیمانە

مەڵێن زوڵمەت خراپە، وەسڵی پەروانە لە شەودایە (نالی، 1387، 564)

بە سەرنجدان لەم دێڕە شیعرە ئەوە بەدەردەکەوێ، کە ڕەنگی ڕەش وەکو (کوفر) و دیاردەیەکی نەرێنی وێناکراوە، ئەم وێناکردنەش پەیوەستە بە دنیابینیی کورد سەبارەت بە (کوفر)، کە ڕەگاژۆی ناو فەرهەنگەکەیەتی، بەڵام بەبڕوای نالی نەرێبوونی ئەم ڕەنگە پەیوەست نییە بە هۆکارێکی لۆجیکی یان لەوەوە سەرچاوەی نەگرتووە، کە مرۆڤ تەنها دەتوانێ ئەزموونی نەرێنی ئەم ڕەنگە بکا، بەڵکو پێیوایە دەکرێ چەمکی ئەرێنیشی ئەزموونبکرێ یان درکی پێبکرێ، کە ئەزموونی (پەروانە، ئیماندار)ییە، کە ڕەشی بووەتە هۆکاری دروستکردنی ڕووداوێکی ئەرێنی.

بۆیە مێتافۆڕی چەمکیی ئەم ڕەنگە بە پەیوەستبوونی بە ئەزموون و دیاردە فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەکان هەردوو ناوچەی ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشێ وەک لە نموونەکانی (B)دا خراونەتەڕوو:

B.

1. ڕەگەزپەرستی: بەهۆی ڕەگەزپەرستی یاریزانێکی ڕەشپێست یاریگای جێهێشت.

2. دوعالێکردن: ڕووڕەشی دنیا و قیامەت بی.
3. ماندووبوون: لە کاتی ئیشدا ڕەشهەڵگەڕابووین.
4. خەم و خەفەت: جەرگی ڕەشکردم.
5. بەدبەختی: ئەو ناوچاوانە ڕەشەی من نایهێنێ.
6. ناخۆشی: ڕۆژگارتان ڕەشکردین.
7. بێهیوایی: ڕەشبینم بەرانبەر بە بەڵێنەکانی بایدن.
8. زەبروزەنگ: حکومەتی بەعس ڕەشبگیرییەکی زۆری کوردانی کردووە.
9. پرسە: سەرتاپای شار ڕەشی پۆشیوە.
10. دەروونپیس: کەسێکی هەناوڕەشە.
11. نەمان: لەسەر دونیا ڕەشبۆوە.
12. گوناهبار: دڵی ڕەشبووە، بۆیە نوێژ ناکا.
13. لەبەرچاوکەوتن: لەبەر چاوم ڕەشبووی بەم کارەی ئەنجامتدا.
14. گەمارۆ (قەدەغەکردن): سوپای پاسداران خرایە لیستی ڕەشەوە.
15. کڕین و فرۆشتنی نایاسایی: لە بازاڕی ڕەش نرخی گەنم گران بووە.
16. سڕینەوە (لێخۆشبوون): قەرزەکانی ڕەشکردمەوە.

بە سەرنجدان لە هەریەک لەم دەربڕینانەی بەشی (B)دا تێبینی ئەوە دەکرێ، کە مێتافۆڕی چەمکیی ئەم ڕەنگە زیاتر ناوچە نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بە ڕادەیەکی بەرتەسک ناوچەی ئەرێنی واتاییش دادەپۆشێ، بەو پێیەی بواری بەکارهێنانەکە وابەستەیە بە دیاردە کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەکانەوە، بە جۆرێک ڕەنگی ڕەش بۆتە بواری سەرچاوە بۆ هەریەکە لە چەمکەکانی (ڕەگەزپەرستی، دوعالێکردن، ماندووبوون، خەم و خەفەت، بەدبەختی، ناخۆشی، بێهیوایی. زەبروزەنگ، پرسە، دەروونپیس، نەمان، گوناهبار، لەبەرچاوکەوتن، گەمارۆ، کڕین و فرۆشتنی

نایاسایی) لەڕێی ئەزموونێکی فیزیکی و کۆنکرێتی شیکردوونەتەوە و زانیارییەکانی خستوونەتەڕوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگی ڕەش هەڵگری چەمکی جیهانین (Universal) بەوپێیەی هاوبەندییەکیان دروستکردووە لەنێوان ئەزموون و تێگەیشتنی گەلان وەکو چەمکەکانی (گەمارۆ، کڕین و فرۆشتنی نایاسایی)، کە ڕەنگە لە ڕێی وەرگێڕان و بەریەککەوتنی فەرهەنگەکان هاوبەندیی نێوان ئەم چەمکانە دروستبووبێ. بە وردبوونەوە لە هەریەکە لە نموونەکانی سەرەوە ئەوە دەردەکەوێ، کە هەموو چەمکەکانی ڕەنگی ڕەش دەکەونە ناوچە نەرێنییە واتاییەکان، جگە لە چەمکی (سڕینەوە) نەبێت، کە ناوچەی ئەرێنی واتایی داپۆشیوە.

سێیەم/ ڕەنگی سەوز

ئەم ڕەنگە لە فەرهەنگ و دنیابینیی کورددا چەمکە هەمەکییەکەی تاڕادەیەکی زۆر بێلایەنە، بەڵام بە هەمان شێوەی ڕەنگەکانی دیکە ناوچە ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشێ و جیاوازی بەکارهێنانی مێتافۆڕی چەمکی هەریەک لەم دوو ناوچەیەش پەیوەستە بە ئەزموونی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی ئاخێوەرانی زمانەکە وەک لە نموونەکانی بەشی(C) شیکراوەتەوە:

.C

1. خەرجی: مووچەکەم بە سەوزی خواردووە.
2. ڕووان: لەبەر سڕ و سەرما نەمامەکان سەوز نەبوون.
3. ڕێگەپێدان: گڵۆپی سەوزی بۆ هەڵکردین.
4. پیرۆزی: هەر کەس ئەم تاوانبارە سزابدات دەستی سەوز دەبێ.

هەریەک لە چەمکەکانی (خەرجی، ڕووان، ڕێگەپێدان، پیرۆزی) وەکو بواری ئامانج زانیارییەکانیان لە ڕێگەی ڕەنگی (سەوز) وەک چەمکێکی بواری سەرچاوە ڕوونکراونەتەوە، بەوپێیەی زانیارییەکانی بواری سەرچاوە کۆنکرێتین

و دەتوانن کردەی تێگەیشتن ئاسانتر بکەن بە بەراورد بە بواری ئامانج، کە بوارێکی ئەبستراکتە. میتافۆری ڕەنگی سەوز بە بەراورد بە ڕەنگەکانی (ڕەش، سپی) کەم بەرهەمترە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سروشتەی ڕەنگەکە هەیەتی لە وێناکردن و نواندنی ئەزموون و دیاردە فەرهەنگییەکاندا. بەوردبوونەوە لە هەریەک لەم نموونانەی سەرەوە ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە چەمکەکانی (ڕێگەپیدان، پیرۆزی) ناوچەیەکی ئەرێنی واتاییان هەیە لە هزری ئاخێوەراندا، بەڵام چەمکی (خەرجی) ناوچەیەکی نەرێنی واتایی داپۆشیوە، هەروەها چەمکی (ڕووان) ناوچەیەکی نەرێنی واتایی داپۆشیوە، بەڵام سەرەڕای ئەمەش دەکرێ بەپێی دەوروبەری بەکارهێنراو ناوچەی ئەرێنی واتاییش داپۆشێت.

چوارەم/ ڕەنگی زەرد

میتافۆری چەمکیی ڕەنگی زەرد بە بەراورد بە ڕەنگی سەوز بەرهەمدارترە لە زمانی کوردیدا، هەروەها دەتوانێ هەر دوو ناوچەی ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان داپۆشێ و وەکو بواری سەرچاوە زانیارییەکانی بواری ئامانج بخاتەڕوو وەک لە نموونەکانی بەشی (D)دا خراوەتەڕوو:

.D

1. لێنان: کەنگرم زەردکردن بۆ زستان.
2. گەیین: کاڵەکەکە زەرد نەبووە.
3. سیسبوون: گەڵای دارەکە زەرد بووە.
4. ترسان: لە ترسی پۆلیس ڕەنگی زەرد بووە.
5. نەخۆشی: ئەم منداڵە زەرتکی گرتووە.
6. گوناهکار: خوایە ڕووزەردی دنیا و قیامەتمان نەکەی.

ڕەنگی زەرد بۆ هەر یەکە لە چەمکەکانی (لێنان، گەیین، سیسبوون، ترسان، نەخۆشی، گوناهکار) بووەتە بواری سەرچاوە و زانیارییەکانی سەبارەت

بەم چەمکانە بە شێوەیەکی بابەتی خستۆتەڕوو، واتە لەسەر بنەمای نەخشەسازیی نێوان بوارە چەمکییەکان لە ڕێی بوارێکی کۆنکرێتی و دیاریکراوەوە لێکدانەوەی بۆ بوارێکی دیکە کردووە، زانیارییەکانی ناو بوارە کۆنکرێتییەکەشی ڕەگاژۆی فەرهەنگ و ئەزموونی تاکەکانن، جگە لەمەش چەمکەکانی (سیسبوون، ترسان، نەخۆشی، گوناهکار) ناوچەی نەرێنی واتاییان داپۆشیوە، بەڵام چەمکەکانی دیکەی (گەیین، لێنان) ناوچەی ئەرێنی واتاییان داپۆشیوە.

پێنجەم/ ڕەنگی سوور

چەمکی هەمەکی ئەم ڕەنگە لە زۆربەی فەرهەنگەکاندا واتایەکی نەرێنی هەیە، بەڵام مێتافۆڕی چەمکییەکەی بەپێی ئەزموون و دەرکەوتە فەرهەنگییەکان چوارچێوەی بەکارهێنانەکەی فراوانتر دەبێ و ناوچە ئەرێنییە واتاییەکانیش دادەپۆشێ هەروەک لە نموونەکانی (E)دا خراوەتەڕوو:

.E

1. هەڕەشەکردن: چاوسوورکردنەوە لە خەڵک ئاکامی باشی نابێ.
2. برژاندن: گوڵەبەڕۆژەی سوورکردەوە.
3. شەرمکردن: لە شەرمی مامۆستاکەی سوورهەڵگەڕا.
4. تاوانبار: دەستی بە خوێنی سەدان هاوڵاتی سوورە.
5. بێگوناح: ڕووسووری قیامەت بی.
6. سنووردانان: هێڵی سوور نەبەزێنی.

بە سەرنجدان لەم دەربڕینانە ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە چەمکەکانی (هەڕەشەکردن، برژاندن، شەرمکردن، تاوانبار، بێگوناح، سنووردانان) مێتافۆڕی چەمکییەکانیان ڕەگاژۆی ناو فەرهەنگی کوردن و لە دەربڕینە زمانییەکاندا ڕەنگیان داوەتەوە. ڕەنگی (سوور)یش وەکو بواری سەرچاوە ئەرک و ڕۆڵێکی

گرنگی هەیە لە شیکردنەوە و خستنەڕووی زانیارییەکانی ئەم چەمکانە بە جۆرێک، کە هەر یەکەیانی پەیوەستکردووە بە چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتیی جیاواز و زانیارییەکانی بە شێوەیەکی کۆنکرێتی خستۆتەڕوو، بەڵام ئەوە بەو واتایە نایە، کە هەموو زانیارییەکانی بواری ئامانج بە شێوەیەکی بەرجەستە و کۆنکرێتی ڕووندەکاتەوە، بەڵکو هەندێکجار بە شێوەی ئەبستراکت دووبارە زانیارییەکە دادەڕێژێتەوە، واتە بواری سەرچاوە، کە بوارێکی کۆنکرێتییە زانیارییەکانی بە شێوەیەکی ئەبستراکت دەخاتەڕوو، هەروەها هەریەکە لە چەمکەکانی (هەڕەشەکردن، شەرمکردن، تاوانبار، سنووردانان) دەکەونە ناوچە نەرێنییە واتاییەکان، بەڵام چەمکەکانی (برژاندن، بێگوناح) ناوچەیەکی ئەرێنی واتاییان هەیە.

شەشەم/ ڕەنگی شین

مێتافۆری چەمکیی ڕەنگی شین لە فەرهەنگ و دنیابینی تاکی کورددا بایەخێکی گرنگی هەیە هاوشێوەی هەموو ئەو ڕەنگانەی پێشووتر خرانەڕوو، ئەمەش بەهۆی ئەو چالاکییەی، کە لە وێناکردن و خستنەڕووی چەمکەکاندا هەیەتی بەجۆرێک، کە توانیویەتی هاوبەندیی چەمک لەنێوان جیهانی فیزیکی و ئەبستراکتدا بهێنێتەکایەوە وەک لە نموونەکانی (F) دا خراوەتەڕوو:

.F

1. ڕوووان: بەهۆی باران بارین گەنمی ئەمساڵمان شین بوو.
2. گەورە (قەبارە): ئەو شینە درۆیەت لە کوێ هێنا؟
3. هەڵچوون: بۆ ئاوا خۆت شین کردۆتەوە؟
4. پرسە: شینی شەهیدان ناکەین، تا سەرنەکەوین.
5. پێداگرتن: دیسان لە من شینبوویەوە.

مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگی (شین) بۆتە بواری سەرچاوە بۆ بواری ئامانج، کە خۆی دەبینێتەوە لە چەمکەکانی (ڕووان، قەبارە، هەڵچوون، پرسە، پێداگرتن)، بە جۆرێک کە ئەو چەمکە هەمەکییەی، کە لە زەینی مرۆڤدایە فراوان دەبێ و لە چوارچێوەی فەرهەنگ و زانینی مرۆڤ. بە تایبەت ئەو زانینەی لەڕێی هەستی (بینین)ەوە چەمکسازی بۆ دەکرێ ڕۆڵێکی کاریگەر دەگێڕێ لە ڕۆنانی مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ، بەمەش ڕەنگەکان زانیارییە ئەبستراکتەکان بە پشتبەستن بە ڕوانینی فەرهەنگی لە چوارچێوەیەکی کۆنکرێتی و بەرجەستەدا دەخاتەڕوو، بەجۆرێک کە هەریەکە لە چەمکەکانی (قەبارە، هەڵچوون، پرسە، پێداگرتن) ناوچەیەکی نەرێنی واتاییان داپۆشیوە، بەڵام چەمکی (ڕووان) دەکەوێتە ناوچە ئەرێنییە واتاییەکان.

ئەنجام

- بە پشتبەستن بەو داتایانەی، کە لەم توێژینەوەیەدا خراونەتەڕوو مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا هەڵگری چەمکێکی قووڵی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتیین و بواری بەکارهێنانیان بە بەراورد بە فەرهەنگەکانی دیکە جیاوازە.
- هاوشێوەی دیاردە زمانییەکانی تر چەمکی هاوبەش و جیهانییان هەیە، کە دەکرێ لە ڕێی جۆراوجۆرەوە گوازرابنەوە بۆ نێو زمانە جیاوازەکان، واتە هەندێک لە مێتافۆڕە چەمکییەکانی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا ناوچەیین و پەیوەستن بە فەرهەنگی کوردەوە، بەڵام هەندێکی تریان جیهانین وەک لە مێتافۆڕی چەمکی ڕەنگەکانی (ڕەش، سپی، سەوز) خراوەتەڕوو.
- مێتافۆڕی چەمکیی ڕەنگ لە زمانی کوردیدا، فۆڕمی هاوبەشی وشە دروستدەکەن، بەڵام هۆکاری پشت ئەم هابەشییە لە ئەزموون و زانینی جیاوازەوە

سەرچاوەیان گرتووە، وەکو چەمکی (ڕووان) لە هەریەکە لە ڕەنگەکانی (شین، سەوز)دا.

- هەر شەش ڕەنگەکانی (سپی، ڕەش، سوور، زەرد، سەوز، شین) ناوچە ئەرێنی و نەرێنییە واتاییەکان دادەپۆشن، هەروەک لە داتاکاندا ڕوونکراوەتەوە بەجۆرێک، کە ڕەنگی سپی (٨) واتای نەرێنی و (٨) واتای ئەرێنی هەیە، واتە ئەم ڕەنگە بە بەراورد بە ڕەنگەکانی تر زۆرترین بەکارهێنانەکانی کەوتووەتە ناوچە ئەرێنییە واتاییەکان، ئەمەش بە پێچەوانەی ڕەنگی ڕەش، کە زۆرترین بەکارهێنانەکانی کەوتووەتە ناوچە نەرێنییە واتاییەکان بە جۆرێک، کە (١٥) جار بەشێوەی نەرێنی و (١) جار بەشێوەی ئەرێنی بەکارهاتووە.

- هەریەک لە ڕەنگەکانی (زەرد، سوور) بواری بەکارهێنانیان یەکسانە، بەجۆرێک، کە (٤) جار کەوتوونەتە ناوچەی نەرێنی واتایی و (٢) جاریش ناوچەی ئەرێنی واتایی، هەرچی ڕەنگی سەوزە (٢) جار بە شێوەی ئەرێنی و (١) جاریش بە شیوەی نەرێنی بەکارهاتووە، بەڵام ڕەنگی شین (٤) جار ناوچەی نەرێنی واتایی و (١) جاریش ناوچەی ئەرێنی واتایی داپۆشیوە.

- مێتافۆڕ بەشێکی دانەبڕاوە لە بیرکردنەوە و چالاکییە مرۆییەکان و میکانیزمێکە، کە لە ڕێیەوە چەمکە ئەبستراکتییەکان بە شێوەیەکی ڕوونتر گوزارشتیان لێدەکرێ و دەخرێنەڕوو.

- ڕەنگەکان چەمکێکی هەمەکییان هەیە لە زمانە جیاوازەکاندا، بەڵام بەپێی دەوروبەری فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و فیزیکی چەمکی مێتافۆڕی جیاواز ڕۆدەنێن.

سەرچاوەکان

بە زمانی کوردی

- عەباس، ئاشنا فارس (2022)، مێتافۆڕ لە شیعرەکانی قوتابخانەی باباندا توێژینەوەیەکی سیمانتیکی مەعریفی، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین.
- مەحموود، ئاڤێستا کەمال (2012)، پرۆسە سایکۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی لەریا، سلێمانی.
- ئەرستۆ (2011) هونەری شیعر، و. عەزیز گەردی، چاپی دووەم، خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، سلێمانی.
- ئەحمەد، بێستوون حەسەن (2012)، کۆمەڵە وشە و پێکەوەهاتن لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی لەریا، سلێمانی.
- عەلی، بەکر عومەر (2000)، مێتافۆڕ لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان زانکۆی سلێمانی.
- عەبدوڵا، دلێر قادر (2022)، گرفتە واتاییەکانی وەرگێڕانی ئامێریی، نامەی ماستەر، کۆلیجی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی سلێمانی.
- حسەین، شیلان عومەر (2009)، ئیدیۆم چەشن و پێکهاتنی لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.
- ئیسماعیل، شیلان ئەحمەد و بەهرە سەلام حەمەغەریب (2020)، مێتافۆرییە چەمکییەکان لە زماندا، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، ژمارە (3)ی ساڵی2020.
- غەفوور، مستەفا (2018)، ئیدیۆم و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر.
- جەواد، هۆشەنگ فارووق (2021)، پوختەیەکی تیۆری مێتافۆرە چەمکییەکان و پەیڕەوکردنی بەسەر هەندێ ئیدیۆمی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە 49، ساڵی.
- پەشابادی، یەدوڵڵا (1399)، خواستنی ئاڕاستەیی لە شیعری عەبدوڵڵا پەشێو دا، پژوهشنامە ادبیات کردی، سال 6، شمارە 1، پیاپی 9، بهاروتابستان.

بە زمانی فارسی

- روشن، بلقیس و اردبیلی، لیلا (1399)، مقدمە ای بر معناشناسی شناختی، چاپ سوم، نشر علم، تهران.

- خصلتی، حمید و همکاران (1401)، تحلیل استعاره مفهومی ساختاری<<هستی>> در غزل های بیدل دهلوی، متن پژوهی ادبی، دوره 26، شماره 92 ، تابستان.
- گندمکار، راحله (1398)، یسویگی استعاره هایی مفهومی؛ تحلیلی انتقادی بر مبنای زبان فارسی، علم زبان؛ سال 4، شماره10 پاییزوزمستان.
- هاشمی، زهره (1398)، نظریه استعاره مفهومی از دیدگاه لیکاف، ادب پژوهی، شماره، دوازدهم، تابستان.
- لۆبنر، سباستیان (1399)، در آمدی بر معناشناسی، ترجمه. جلال رحیمیان، چاپ و صحافی روز، چاپ اول.
- صفوی، کورش (1399)، در آمدی بر معنی شناسی، چاپ ششم، انتشارات سوره مهر، تهران.
- مهند، محمد راسخ (1398)، مکاتب زبان شناسی، چاپ یکم، چاپ و صحافی فرهنگ بان.
- صراحی، محمدامین (1393)، روی کردی ردەشناختی، به استعارەهایی مربوط به رنگ در زبان فارسی، فصلنامه علمی – پژوهشی زبان پژوهشی، دانشگاه الزهرا، سال ششم، شماره 11، تابستان.
- کرمانی، معصومه (2018)، بررسی شناختی رنگ واژهی" سفید " در زبان فارسی: با تکیه بر نظریهی سرنمون و مقولات مرکز- پیرامونی SABARD, YEAR,16/SAYI/ISSUE32/ BAHAR/SPRING.
- اونز، وی ویان و گرین، ملانی (1399)، زبان شناسی شناختی، ترجمه: جیهانشاه میرزابیگی، چاپ دوم، انتشارات اگاه، تهران.
- لیکاف، جورج و جانسن، مارک (1397)، استعاره هایی که با آن زندگی می کنیم، ترجمه، جیهانشاه میرزابیگی، چاپ یکم، چاپ و صحافی فرهنگ بان.

بە زمانی ئینگلیزی

- Abdulrahman, Almas Nasradeen (2016), An investigation of conceptual Blends in the figurative language of English Advertisements: A cognitive semantic Approach, university of Sulaimani.
- Lakof, George and Johnsn, mark (1980), the metaphorical structure of the human conceptual system, cognitive science 4.
- Wang, Haixia (2011), integrating language and culture through conceptual metaphor in teaching Chinese as foreign language, Master of education,

University of Pittsburgh.
- amouzadeh, Mohammad and others (2012), A cognitive study of colour terms in Persian and English Procedia- social and behavioral science 32.
- romi, Najat o. kareem (2019), colour-related idiomatic expressions in English and Kurdish, koya university journal of humanities and social science.
- KÖVECSES, ZÖLTÄN (2002), metaphor: A practical Introduction, oxford university press.
- KÖVECSES, ZÖLTÄN (2005), metaphor in culture universality and variation, Cambridge university press.
- KÖVECSES, ZÖLTÄN and others (2012), Cognition and culture the role of the metaphor and metonymy, EÖTVÖS University Press.

سەرچاوەی داتاکان

- مەحمود، ڕامیار (2021)، من شەوێکی دڵتەنگم هەیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئەندێشە، تاران.
- ئیڵخانی زادە، سوارە (2007)، زەمزەمەی زوڵاڵ، کۆکردنەوەی، عەبدولخالق یەعقووبی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- خاڵ، شێخ محەمەدی (2005)، فەرهەنگی خاڵ، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- شێخانی، عەبدولوەهاب (2009)، فەرهەنگی شێخانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی، دهۆک.
- موکریانی، گیوی (1999)، فەرهەنگی کوردستان، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
- نالی، (1387)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، چاپی شەشەم، انتشارات کردستان، سنە.
- هەژار (1396)، فەرهەنگی هەنبانە بۆرینە، چاپی یەکەم، چاپخانەی پویا، تهران.
- ڕەشید، یوسف (2013)، فەرهەنگی ئەناهیتا، چاپی یەکەم، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.

ملخص

الاستعارة المفاهيمية للون في اللغة الكوردية

يحاول بحث تحليل الاستعارة المفاهيمية للألوان الأساسية من منظور هذه النظرية.

يوضح هذا أن أيا من الألوان (أبيض، أسود، أصفر، أخضر، أحمر، أزرق) يمكن أن يصبح المجال المصدر لتمثيل المعلومات في المجال الهدف، وهو حقل مجرد، لذلك يتم تقديم المعلومات في هذه المناطق بطريقة ملموسة. تندرج الاستعارات المفاهيمية للألوان أيضا في كل من المناطق الدلالية الإيجابية والسلبية، بسبب الاختلافات في التفكير البشري والثقافات.

الكلمات الدالة: الاستعارة المفاهيمية، مجال المصدر، مجال الهدف، التماثل، لون.

Abstraction

A research entitled (Conceptual Metaphor of Color in Kurdish Language), which attempts to analyze the conceptual metaphor of basic colors from the perspective of this theory.

This explains that any of the colors (white, black, yellow, green, red, blue) can become the source domain to represent the information in the target domain, which is an abstract field, so the information in these areas are presented in a concrete manner. Conceptual metaphors of colors also fall into both positive and negative semantic zones, due to differences in human thinking and cultures.

Key words: conceptual metaphors, source domain, target domain, mapping, colour.

مەزراندنی جۆرەکانی ئەفسانە
لە ڕۆمانی کوردیدا
(کۆچڕەو کۆچڕەو)ی عەبدوڵڵا سەڕاج بەنموونە

نعمە قەرەنی ئیسماعیل
بەشی کوردی / کۆلێژی پەروەردە
زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر
neamah.ismail@su.edu.krd

پ. د. نەوزاد وەقاس سەعید
بەشی کوردی/ کۆلێژی پەروەردە
زانکۆی سەلاحەددین / هەولێر
nawzad.saeed@su.edu.krd

پوختە

ناونیشانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە "مەزراندنی جۆرەکانی ئەفسانە لە ڕۆمانی کوردیدا، کۆچڕەو کۆچڕەوی عەبدوڵڵا سەڕاج بەنموونە". ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی جۆرەکانی ئەفسانە لە ڕوانگەی جیاجیاوە، واتە توێژینەوەکە ئەو پۆلینانەی بۆ جۆرەکانی ئەفسانە کراوە دەخاتەڕوو . لەم توێژینەوەدا مەزراندن و تەکنیکەکانی جەختیان دەکرێتەسەر ، ئەمەش بەمەبەستی خستنەڕووی چۆنیەتی مەزراندنی ئەفسانەکانە لە ڕۆمانەکەدا، واتە هەر ئەفسانەیەک بە چ جۆرە تەکنیکێک مەزرێندراوە دەخرێتەڕوو. واتە ئامانجی توێژینەوەکە بەرباس خستنی چۆنیەتی مەزراندنی ئەفسانەیە لە ڕۆماندا. گرنگی توێژینەوەکە خستنەڕووی ئەوەیە، کە چۆن جۆرەکانی ئەفسانە لەپێناو گەیاندنی مەبەستی جۆراوجۆردا لە دەقی ڕۆماندا دەمەزرێنرێ. بە واتای ئەوەی، توێژینەوەکە تیشك دەخاتە سەر چۆنییەتی ڕەنگدانەوەی جۆرەکانی ئەفسانە و تەکنیکەکانی مەزراندن لە ڕۆماندا. توێژینەوەکە دابەشکراوەتە سەر دوو تەوەر. تەوەری یەکەم جگە لە سەرەتایەکی کورت تەرخانە بۆ ناساندنی

چەمك و زاراوەی مەزراندن، پاشان تیشك دەخرێتە سەر تەکنیکەکانی مەزراندن, دواتریش پێناسەی ئەفسانە. تەوەری دووەم جۆرەکانی ئەفسانە و مەزراندنی جۆرەکانی ئەفسانە لە ڕۆمانی کۆچڕەو کۆچڕەوی عەبدوڵڵا سەڕاج لەخۆ دەگرێ. لە کۆتاییشدا ئەنجام، سەرچاوەکان و پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی ئینگلیزی و عەرەبی دەخرێنەڕوو.

وشە سەرەکییەکان: مەزراندن، تەکنیکەکانی مەزراندن، ئەفسانە، جۆرەکانی ئەفسانە، کۆچڕەو کۆچڕەو.

١. سەرەتا

ئەفسانە وەک کۆنترین ژانری ئەدەبی و مەزراندنی لە ژانرێکی نوێی وەک ڕۆماندا، دەبێتە هۆی لەناو نەچوون و بە نەمری هێشتنەوەی ئەو ئەفسانانە ئەمە لە لایەک ، لە لایەکی تریش دەبێتە هۆی بە بەرز سەیرکردنی ئەم ڕۆمانانە، جگە لەمانەش ڕۆمانی سەردەمیانە لای میللەتانی تری وەک ئەمریکای لاتین، فۆلکلۆر بەگشتی و ئەفسانە بە تایبەتی بۆتە سەرچاوەی داهێنان و ناسینەوەی ئەم میللەتە ، بەمەش بەکارهێنانی ئەفسانە و گەڕانەوە بۆ فۆلکلۆر وەک مۆرکێکی نوێی ڕۆمانی ئەمریکی و دواتر ئەوروپی دەرکەوتووە. نووسەری کوردیش بەمەبەستی ڕامان و خستنەڕووی تێڕوانینێکی سەردەمیانە و بۆ گەیاندنی پەیامەکەی لەبارەی ئەو کێشە و ئاریشانەی لە ئارادایە، پێویستە پشت بە ئەفسانەکان ببەستێ و بیانمەزرێنێ.

کۆچڕەو کۆچڕەو، ڕۆمانێکە پڕیەتی لە ئەفسانەی کوردی و بیانی ، ڕۆماننووس توانیویەتی سوود لە چەندین جۆری ئەفسانە وەربگرێ و لە دەقەکەیدا و بە تەکنیکی جیاواز بیانمەزرێنێ. عەبدوڵڵا سەڕاج بۆ گوزارشتکردن لەو نەهامەتیانەی بە درێژایی مێژوو بەسەر گەلی کورددا هاتووە

وەک بابەتی کۆڕەوی کوردان لە ساڵی ١٩٩١ دا لە دوتوێی ڕۆمانێکدا بە ئاگاییانەوە جۆرەکانی ئەفسانەی مەزراندوە.

١.١ ناساندنی مەزراندن (زاراوە، چەمک، پێناسە)

زاراوەی مەزراندن بەرامبەر بە وشەی (توظیف)ی عەرەبی و (use)ی ئینگلیزی و (استخدام)ی فارسی دێت. لە فەرهەنگی (لسان العرب) دا بە مانای (مەزراندنی شتێ لەسەر خۆی، بە شێوەیەک کە ناچاربووبی بیمەزرێنێ) دێت (ابن المنظور، ٤٨٦٩). واتە لە ڕووی زاراوەییەوە مەزراندن وەکو پێویستییەک بۆ گەیاندنی مەبەستێک ئەنجامدەدرێت .

مەزراندن لە ئەدەبدا، بە واتای ئەوە دێت، کە نووسەر پەیوەندییەکی نوێ لەگەڵ کەلتووردا بینادەکا و بەکاریدێنێ، جیا لەوەی کە تەنها گەیاندنی مەبەستێک بێ، لەم قۆناغەشدا بە زیادکردنی بەهای نەمری ئەو کەلتوورە، کاتێک کەلتوور دەبێتە هێمایەک بۆ هەموو سەردەمەکان و پەیوەست نابێ بە سەردەمێکی دیاریکراو و دەرئەنجامەکانیشی سیمای نوێ وەردەگرن، نووسەر هەڵیاندەبژێرێ و لە بەرهەمەکەیدا دەیانمەزرێنی ، بۆ ئەوەی لەگەڵ ئەزموونەکەیدا بگونجێ و گوزارشت لە خەمەکان بکات، بەمەش ئامانجێکی دوولایەن دەستەبەر دەکات ، بە مانا گشتگیرییەکەی جۆرێک لە ڕەسەنایەتی و گشتگیری بەبەستنەوەی ئەزموونی مرۆڤایەتی بە ئەزموونی خۆی دەبەخشێ، لەلایەکی تریشەوە دەرەنجامەکان دەوڵەمەند دەکات بەزیادکردنی دەلالەتی نوێ بۆ بەدەستهێنانی ژیانێکی نوێ (زاید، ١٩٩٧، ٥٨-٥٩).

زۆرجار نووسەر لە کردەی مەزراندندا سوود لە حیکایەت و خەیاڵی ئەفسانەیی وەردەگرێت بەو واتایەی ((مەزراندنی فۆلکلۆر هەروا بە ئاسانی و سەرپێییەوە نییە، هەر تەنیا گواستنەوەی بیرۆکە و کەش و هەوای فۆلکلۆری بەس نییە......، بەڵکو پێویستە سوود لە هێزی ئەندێشەی هەقایەتی ئەفسانەیی و خورافی وەربگیرێ)) (ڕەشید، ٢٠٠٧ ، ٨٨).

کەواتە مەزراندن تەکنیکێکی ئەدەبی و هونەرییە، کە دەنگی ئێستا و ڕابوردوو بەیەکدەگەیەنێ و تێکەڵی دەکات، بەمەبەستی گەیاندنی پەیامێک لە بەرهەمی ئەدەبیدا. (علي عشري) لە بارەی مەزراندنی کلتوورەوە دەڵێ ((مەزراندن واتە بەکارهێنانی دەرەنجامەکانی کەلەپوور، بە بەکارهێنانێکی هونەری و ئاماژەیی، کە بەشێوەی ڕەمز بیمەزرێنێ بۆ لەخۆگرتنی ڕەهەندەکانی سەردەم لە دیدی شیعری شاعیرەکەوە، بەم پێیە شاعیر تایبەتمەندیی ئازارەکانی خۆی بەسەر دەرەنجامەکانی کەلەپوور دادەبەزێنێ و دەبێتە دەرەنجامێکی کەلەپووری سەردەمیانە و گوزارشت لە تاڵترین خەمەکانی شاعیری هاوچەرخ دەکات، لەو کاتەی کە شاعیر هەڵگری هەموو ڕەسەنایەتی و ئەساڵەتێکی / پاکیزەییەکی کەلەپوورە، کە پەیوەندییەکی تۆکمە لەنێوان کەلەپووری کۆن و دیدی شیعری هاوچەرخ دروست دەبێت و نابێتە شتێکی سەپێندراو)) (رحاحلة ،٢٠٠٧، ١٥-١٦) .

بەکارهێنانی ئەو دەرەنجامی کەلەپوور لە ئەنجامی ((سوود وەرگرتن لە کەرەسەی خاوی کەلەپوورە بۆ دەقی ئەدەبی و بارگاویکردنیانە بە دید و بۆچوونی نوێ کە لە دەقە ڕەسەنەکەدا بە شێوەیەکی ڕوون بەرچاو نەکەوتووە، کە بگونجێ لەگەڵ شێوە هونەری و ئیستاتیکیەکەیدا)) (المفرح ،١٤٢٦، ٢٠).

ئەفسانە لەخۆگری کۆمەڵێک ڕەگەز و ڕەهەند و هێمایە، دەشێ نووسەر ئەم ڕەگەز و هێمایانە جارێکی تر لە تێکستێکی ئەدەبیدا بیمەزرێنێتەوە. بەم پێیە مەزراندن ((باشترین شێوازە، کە ڕەگەزەکانی ئەفسانە تێیدا تێکچڕژاو و تێکەڵ بەیەک ناکرێن ، بەڵکو لە ڕێگای ئەو دەلالەتە نوێیانەی کە وەری دەگرن سەرلەنوێ زیندوو دەکرێنەوە)) (زاید، ١٩٩٧ ، ٦١).

مەبەست لە تەکنیکی مەزراندن چۆنییەتی ئاماژەکردن و بەکارهێنانی ئەفسانەیە لە ڕێگەی تێگەیشتن لە هێما و ئاماژە و دەرەنجامەکانییەوە و دواتر

نووسەر چۆن لە ڕێگەی فێڵی زمانەوانی و تەکنیکەکانی هونەری نووسینەوە، لە دەقی ڕۆمانێکدا بیانمەزرێنێ دووبارە ژیانیان پێ ببەخشێتەوە ، مەغزا و مەبەستەکەی بگەیێنێ.

٢.١ جۆرەکانی مەزراندن:

زاراوەی رەخنەی ئەفسانەیی لە کاری لێکۆڵەرانی قوتابخانەی ئەدەبی بەراوردکاری فەرەنسیدا چەسپاو و لێکۆڵینەوە ئەدەبییەکان لە ڕوانگەی ئەفسانەکانەوە بەکاریان هێناوە هەروەک (**بیربرونال**)ی ڕەخنەگر کاتێ میتۆدی (ڕەخنەی ئەفسانەیی) لە ساڵی **١٩٩٢** دانا، کە بە نوێترین میتۆدی ڕەخنەیی دادەنرێ و لەو دەقە ئەدەبیانە دەکۆڵێتەوە کە ئەفسانەیان تێدایە، بە وتەیەکی **گابرێل گارسیا مارکیز** دەستی پێکرد کە دەڵێ ((هەر چیرۆکێک کە دەیاننووسین دە هەزار ساڵی ئەدەبی لەدواوەیە , نەک تەنها لە پشت هەر چیرۆکێک، بەڵکو لەدوای هەر دەقێکیش، هێز و مەزنی ئەو داب و نەریتانە، تاکە پاساوێک نییە بۆ گرنگیپێدانی مێژوونووسانی ئەدەب ، بەڵکو ڕێگەش دەدات بە لێکۆڵینەوەیەکی فراوان لە بارەی ئامادەبوونی ئەفسانەکان لە دەقی ئەدەبیدا ، لەگەڵ ئەو دەستکاریانەی (تعدیلات) کە بۆی زیاد دەکات ئەویش لە ڕوانگەی ئەو ترووسکایی و ڕووناکیەی کە لێیەوە وەریدەگرێ، بۆ ماوەیەک وا گومانم دەکرد دەتوانین چەند یاسایەک دابنێین، بەڵام ئەدەب بە جیاوازی بابەتەکە بەرگری تری دەکرد. ئەمڕۆ هەریەک لە (دەرکەوتن، گونجاندن، برووسکەیی) ی ئەفسانەکان لە دەقدا وەکو دیاردەیەکی هەمیشە نوێبوونەوە دادەنێم، ئەم پۆلێنەی کە پێشنیازم کردووە هیچ مەبەستێکی نییە، تەنیا خستنەسەری کەمێک لەو ڕۆناکییە و دانانی جۆرێک لە شیکردنەوەی ئەدەبییە ئەویش رەخنە ئەفسانەییە)) (brunel,1992, 72).

برونالّ لە ڕێگەی ڕەخنەی ئەفسانەییەوە گرنگی بە جیهانی ئەفسانە و ئەو پەیوەندییەی لەگەڵ ئەدەبدا هەیەتی دەدات، بۆ ئەمەش سێ یاسای دانا[1]، ئەوانیش :

١. دەرکەوتن

٢. گونجاندن

٣. برووسکەیی .(brunel,1992, 72-81)

١.٢.١ دەرکەوتن (التجلي-Emergence):

بریتییە لە دەرکەوتنی ڕەگەزێکی ئەفسانەیی لە بەرهەمی ئەدەبیدا، کە لەسەر تاکە دەقێک ناوەستێ، بەڵکو لەوانەیە سەراپای کاری نووسەرێک بگرێتەوە، لەوانەشە لەسەر رەگەزێکی ئەدەبی لەلایەن کۆمەڵێک نووسەر یان ئەدەبی نەتەوەیەک بوەستێ . (برونال)یش وای دەبینێ کە ئەم جۆرە شیکردنەوەیە، واتە ڕەخنەی ئەفسانەیی زیاتر ڕەوایەتی/ شەرعیەت وەردەگرێ ئەگەر بەڕێکەوتی ئەفسانەیی لە دەقەکە دەستی پێنەکردبێ، بەڵام ئەمەش مانای ئەوە نییە تەنها بە شیکردنەوەی ڕووکاری دەرەوەی دەق واز بهێنرێ، بەڵکو پێویستە شیکردنەوەکە لە ناوەوە قووڵ بێتەوە ، لەوانەیە بۆ ئەم شیکردنەوەیەش زیاتر شەرعیەت بەدەست بێنێ، کاتێ بە ئامادەبوونی ئەفسانە دەستی پێکردبێ، دەکرێ بە وەسفکردنێکی سەرپێیی واز لە دەقەکە بهێنرێ دەرکەوتنیش بە چەند تەکنیکێک دەردەبڕدرێ : (brunel,1992, 72_73)

١. تەکنیکی ناونیشان: کلیلی دەقە و ئاماژەیە بۆ ناوەرۆکەکەی، بەشێوەی ئاشکرا یان نا ئاشکرا دێت کە پێویستی بە ڕوونکردنەوە دەبێت.

٢. تەکنیکی دەستپێکردن: لەمیانەی دەستەواژەیەک لە دەستپێکی دەقە ئەدەبیەکەیدا دەردەکەوێ، بۆ نموونە: (پەندێک یان وتەیەک یان ڕستەیەک کە

پێویستی بە تێڕامان و لێوردبوونەوە هەبێ و پێویستی بە ڕوونکردنەوە بێ لە پەراوێزدا.)

٣. ناچاری / پێویست (اللازمة): بریتییە لە دووبارەبوونەوە لە دەقی ئەدەبیدا، بۆ نموونە دەستەواژەیەک بە شێوەیەکی دیاریکراو دووبارە دەبێتەوە و دەچەسپێ بە شێوەیەک نەتوانرێ لێی داببڕێ.

٤. دەقئاوێزان (التناص): دەقئاوێزان بە ڕەنگ و بۆی دەق یان کۆمەڵە دەقێکی تێکچڕژاو دادەنرێ، گەلێ جار نووسەر لە ڕێگەی مەزراندنی چەند دەقێکی تردا ، دەقێکی نوێ بەرهەم دەهێنێ لەو کاتەدا زۆرجار نووسەر پەنا بۆ دەقی کەلەپووری کە هەڵگری هێما و ڕەمزی ئەفسانەیین دەبات و دەقئاوێزانەکە دەردەکەوێ.

هەرچەندە جیاوازیەک هەیە لە نێوان مەزراندن و دەقئاوێزاندا، چونکە هەندێ لێکۆڵەر و نووسەر دەقئاوێزان بە جۆرەکی مەزراندن دادەنێن، بەڵام هەندێکیان بە جیاوازی دەبینن، (سید البحراوي) ((مەزراندن بە جۆرێک لە جۆرەکانی دەقئاوێزان دادەنێ، بەڵام دەقئاوێزان تەنیا دەق دەگرێتەوە، هەرچی مەزراندنە دەق و کەسایەتی و رووداو و هەموو قاڵبە ئەدەبیەکان دەگرێتەوە، هەروەها دەقئاوێزان تەنیا دەقی کەلتووری ناگرێتەوە بەڵکو دەقی هاوچەرخیش لەخۆ دەگرێ)) (المفرح، ١٤٢٦، ٢٠).

٥. وەرگرتن و تێهەڵکێشکردن (الاقتباس و التضمين): وەکو وەرگرتنی دێڕە شیعرێک یان رستەیەک یان دەقێکی ئەفسانەیی و تێهەڵکێشکردنی لە دەقێکی نوێدایە.

٦. تەکنیکی ڕەوانبێژی (شێوەی ڕەوانبێژی- الصور البلاغية): لەم تەکنیکەدا ڕەگەزی ئەفسانەیی بە ڕوونی دەردەکەوێ بەهۆی لێکچوون یا خواستن یا درکە... .

٧. پاشخانی ئەفسانەیی: نووسەر بە ئەنقەست ڕەگەزێکی ئەفسانەیی دیار بەکارناهێنێ، بەڵکو پشت بە باکگراوندێکی ئەفسانەیی دەبەستێ و لەڕێگەی لێکچوواندن و نزیککردنەوە و لە ژێر سێبەری هێما و ئاماژەکان دەیمەزرێنی، لێرەدا دەقەکەش دوو واتا دەبەخشێ: یەکەمیان هونەری ڕاستەوخۆیە و دووەمیشیان ناڕاستەوخۆ و لێکدانەوەی پێویستە، کە باکگراوندە ئەفسانەییەکە دەنوێنێ و نووسەر ناوی ئەفسانەکە بە ئاشکرا دەرنابڕێت (ئەم حاڵەتەش پێویستی بە نووسەر و خوێنەرێکی ڕۆشنبیر هەیە).

٨. بنیادی هونەری:

لە تەکنیکی پێشووتر نزیکە، نووسەر پشت بە پەیکەری گشتی ئەفسانە دەبەستێ، ئەگەر جیاوازیش لە ناوەڕۆکەکەیدا هەبێ، دنیایێکی هونەری بۆ دەقێکی داهێنەرانە سازدەکات، کە ئاماژە بۆ ئەفسانەیەک بکات.

کەواتە دەرکەوتنەکانی لە سێ حاڵەتدا بەدی دەکرێن:

أ. ڕاشکاو و تەواو (صريحاً وتماما): لە ناونیشان یان ناچاری یان دەقئاوێزان دەردەکەوێ. بۆ نموونە بە ڕاشکاوی ئاماژە بە ناو یان سیفەتێک ،.... بکات.

ب.پاژەیی (جزئي): لە ڕێگەی ئاماژەکردنەوە بە بەشێک یان سیفەتێک لە سیفەتەکانی ڕەگەزێکی ئەفسانەیی، بۆ ئەوەی ئەو بەشە ئاماژە بۆ گشت بکات. ئەمەش لە وێنەی ڕەوانبێژیدا دەردەکەوێ.

ت.پەنهان و تەمومژاوی (مبهما و مضمراً):

بڵاوترینیانە لە داهێنانی ئەدەبیدا، چونکە پەنهانی و شاراوەیی ڕەگەزە ئەفسانەییە مەزرێنراوەکە ڕەهەندی فراوان بە داهێنەر دەبەخشێ و پانتاییەکی فراوانتری دەلالەتیش بە خوێنەر دەدات.

٢.٢.١ گونجاندن (شیاوبوون، المطاوعة) –Flexibility:

بریتییە لە توانای ڕەگەزی ئەفسانەیی، لە گۆڕان و پێکهاتەی دەقی ئەدەبیدا، کە هاوشانی بیری داهێنەر و فەلسەفەکەی بێت بە هۆی کردەی نەرمی و گونجانەوە، ڕەخنەگر دەتوانێ نەگۆڕ و گۆڕانکاریەکانی ڕەگەزی ئەفسانەیی دەستنیشان بکات ، کە لە سروشتی وشەکەوە دەردەچێت. لە ڕێگەی سڕینەوە و زیادکردن، یان تێکەڵکردن یاخود لێکچوواندندا، هەر بۆیە بیر برۆناڵ دەڵێ ((من گونجاندن بەکارناهێنم، تەنیا بۆ وشەیەکی نزیکەیی نەبێ کە زەحمەت بێ و نەتوانرێ بە ئاسانی خۆی بدات بە دەستەوە. وشەکە لە یەک کاتدا ئاماژە بە نەرمی لە چڕکردنەوە و بەرگری لە ڕەگەزی ئەفسانەیی دەکات لە دەقی ئەدەبیدا)) .(brunel,1992, 77).

لە گونجاندندا دەقی ئەفسانەیی تایبەتمەندیە گەوهەریەکانی لە دەست نادات، بەڵکو شێوە و ڕوخساری جیاواز وەردەگرێ، چونکە وشەی گونجاندن (لاستیکی) لە بنەڕەتدا (خاوەن هێما و ئاماژەیەکی فیزیاییە، لە دەستپێکی بەکارهێنانیدا، لە ڕەگەزی فیزیاییەوە دەستی پێکردووە، ئینجا گوازراوەتەوە بۆ زمان و دواتریش لەناو ڕەگەزەکانی دەقی ئەدەبیدا بەکارهاتووە، لەبەر ئەوەی مەزراندنی ئەفسانە و هێمای ئەفسانەیی لە لایەن نووسەرانەوە پشت بە تەکنیکی گونجاندن دەبەستێت، چونکە ئەگەر وانەکات، ئەوا کارەکەی تەنیا وەکو کۆپییەک یان ڕەخنەیەک دەبێت، کەواتە گونجاندن بۆ گوزارشتکردن لە واقیعێک کە ئەستەم بێ دەستی بەسەردا بگیرێت بەکاردێت) .(عوادی، ٢٠١١، ٣٥-٣٦) ، گونجاندن لە چەند دۆخێکدا دەردەکەوێ، ئەوانیش:

أ. لێکچوون و هاوشێوە بوون (التماثل والتشابە): واتە لایەنی لێکچوونی نێوان ڕەگەزی ئەفسانەیی و ڕەگەزی ئەدەبی.

ب.شێواندن و گۆڕانکارییەکان (التشویهات والتغیرات): نووسەر پشت

بەو جیاوازیانەی نێوان ڕەگەزی ئەفسانەیی مەزرێنراو و زیادکردن و کەمکردنەوەی ڕەگەزی ئەدەبی دەبەستێ. کەوا پانتاییەکی واتایی لە نێوان هەردوو ڕەگەزدا دروست دەبێ. هەروەک چۆن یەکێکیان سەنتەری داوەکە بێت و دووەمیشیان لایەکانی بۆ خەڵقکردنی جیهانێکی تر کە لە جیهانی ئەفسانە نەچێ.

ت.لێڵی و تێڕوانینی جیاواز (جۆراو جۆر، تعدد الرؤى): نووسەر پەنا بۆ پێچان و داپۆشین و ناڕوونی دەبات، لەگەڵ لێڵی ڕەگەزە ئەفسانەییەکە بگونجێ. ئەمەش بوار بە زۆریی خوێندنەوەکان و لێکدانەوەکان دەدات.

٣.٢.١ برووسکەیی (تیشکدانەوە ,ڕەنگدانەوە، الاشعاع)،Irradiation

تیشکدانەوە جیا لە ئاماژە فیزیاوییەکەی ، ئەرکی نوێ بە ئەفسانە دەبەخشێ، کە بریتیین لە سێبەر و خەرمانە و ئاماژە واتاییەکان کە ڕەگەزی ئەفسانەیی مەزرێندراو دەیبەخشێ، بە یارمەتی کردەی گونجان و نەرمی و پلە و ڕادەی گونجاندنی لەگەڵ ئاسۆی چاوەڕوانکراوی خوێنەر (جبابلیـة ، ٢٠١٧، ٢٠٨) . ئەم تایبەتمەندیانەش نووسەر بەکاریان دێنێ تاکو لە پوختەی کارە ئەدەبیەکەی تیشک بداتەوە، لە کاتی دەستپێکردنی دەق وەکو ناونیشانێک یان سەرەتایەک ، پێشکەشکردنێک بڕگەیەک لەسەر بەرگی کۆتایی کتێبێک ڕەنگ دەداتەوە. یاخود وەک پێویستیەک لەناو دەق یان ڕستەیەکی تۆکمە و چڕ یان وەکو ئاماژەیەک بۆ رەگەزی ئەفسانەیی. هەر لەبەر ئەمانەش لەوانەیە ڕەگەزی ئەفسانەیی دەرکەوتنێکی ئاشکرای نەبێ لەدەقدا. کەواتە لێرەدا دوو سەرچاوەی لاوەکی بۆ برووسکەدانەوەی ئەفسانە لە دەقدا هەیە ((یەکەمیان کۆمەڵێک بەرهەمی نووسەرێکی دیاریکراو بەجۆرێک وێنە ئەفسانەییەکە لە دەقێکی ئەو نووسەرەدا ئامادەیی هەبێ، بەڵام لەوانەیە لە دەقێکی تردا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئامادەیی هەبێ. دووەمیان، خودی ئەفسانەکەیە کە بە

ناچاری لە بیرەوەری و خەیاڵی نووسەر برووسکە دەداتەوە ، کە پێویستی بەوە نییە بەڕاشکاوانە گوزارشتی لێوە بکات)) (عوادی ، ٢٠١١، ٣٧) ، بۆیە ڕەگەزی ئەفسانەیی ئاماژە و هێمایەکی گرنگە لە دەقدا، ئەگەر نادیار و لێڵیش بێ، پێویستە توانای برووسکەدانی هەبێ.

٣.١ پێناسەی ئەفسانە

دۆزینەوەی پێناسەیەکی گشتگیری ئەفسانە کارێکی زەحمەتە، لەبەر ئەوەی چەند جۆرو وەزیفەیەکی جیاوازی هەیە و زانایان و لێکۆڵەران هەریەک لە روانگەی میتۆد و رێبازی بوارەکەی خۆیەوە ناساندوویانە، ئەم ڕوانگە جیاجیایانە ناساندنی ئەفسانەی ئاڵۆزکردووە. هەروەک **(ئۆگەستین)** سەبارەت بە ئاڵۆزی چییەتی ئەفسانە دەڵێ ((ئەگەر کەسێک پرسیار لە من نەکات، ئەوا من دەزانم چییە، ئەگەر ئارەزووی روونکردنەوەشم کرد بۆ ئەو کەسەی لێم دەپرسێ، ئەوا من نایزانم)) (راثفین، ١٩٨١، ٩).

لە کتێبی (Man and his symbols) دەروونشیکاری سویسری **(کارل گۆستاڤ یۆنگ)** لەبارەی سەختی ناساندنی ئەفسانەوە دەڵێ ((هەموو ئەو هەوڵانەی بۆ شرۆڤەکردنی ئەفسانە و چەمکەکەی دراوە، نەبۆتە هۆی ئەوەی لێی تێبگەین، بەڵکو بە پێچەوانەوە وای کردووە زیاتر لە ناوەڕۆکەکەی دوور بکەوینەوە و زیاتر دۆشدابمێنین)) (عبدالتواب، ٢٠١٩، ٦)، بۆیە چەندین پێناسەی جیاواز لە دید و گۆشەنیگا و پسپۆڕیی جیاوازەوە بۆ ئەفسانە کراوە.

(میرسیا ئەلیادە) فەیلەسووفی ڕۆمانی لە کتێبی (ملامح من الاسطورة)دا لە بارەی ئەفسانەوە دەڵێ ((مێژوویێکی پیرۆز دەگێڕێتەوە و پیشاندەری ڕووداوێکە لە زەمەنی سەرەتاییە سەر سورهێنەرەکانەوە ڕووی داوە)) (ئەلیادە، ١٩٩٥، ١١) . بە گوێرەی ئەم ناساندنە، ئەلیادە جەخت لەسەر مۆرکی پیرۆزی و حەقیقەتی ڕوودانی ئەفسانە لە زەمەنی بەراییدا دەکاتەوە.

لە روانگەی نووسەر و ئەفسانە ناسی ئەمریکی (**جۆزێف کامبڵ**)ەوە ئەفسانە ((ئەو دەرگا نهێنییەیە وزەی جیهانی لێوە دەردەپەڕێ، ئەو وزەیەی کۆتایی نایە و دەڕژێتە نێو دەریای کولتووری مرۆییەوە. ئاینەکان، فەلسەفە، هونەر، هەرچی شێوەی کۆمەڵایەتییە کۆن و نوێکان، ئاشکراکردنە سەرەتاییەکان، تەنانەت خەون کە مانایەک بۆ نوستن دروست دەکات، هەر هەموویان لە ئاوازی سیحری ئەفسانەوە هەوێن وەردەگرن و بەرز دەبنەوە)) (کامبڵ، ٢٠٢٠، ١٩-٢٠)، واتە سەرهەڵدانی هەر جۆرێکی ئەفسانە و لە هەر کات و شوێن و بارودۆخێکدابێ، کاریگەریی خۆی لەسەر مرۆڤ هەبووە.

(مەولود ئیبراهیم حەسەن) نووسەر و ئەفسانەناسی کورد بە شێوەیەکی فراوان پێناسەی ئەفسانە دەکات، پێیوایە ((ئەفسانە ئینسکلۆپیدیایەکی دەوڵەمەند و پڕ بابەت و پڕ نهێنیی مرۆڤ خۆیەتی و هەموو مرۆڤایەتی بە هەموو قۆناغەکانی ژیانیەوە، هەموو نەتەوەیەک بە هەموو ئاستەکانی ژیان و رۆشنبیریەوە، هەموو جوگرافیایەکی ژیان بە هەموو جیاوازییەکانیەوە هاوبەشن، لە پێکهێنان و دەوڵەمەندکردنی ئەم سەرمایە مرۆڤایەتییە)) (حسن ا، ٢٠٢٠، ٢٥)، هەروەها پێناسەی ئەفسانەی کوردی دەکات و دەڵێ ((ئەو چیرۆکەیە کە دانەرەکەی دیار نییە و لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا دەگێڕدرێتەوە و کەسیەتی ئەفسانەیی بەهۆی ئامێر و کەرەسەی ئەفسانەیی لە کات و شوێنی ئەفسانەییدا کاری ئەفسانەیی تێدا دەکەن)) (حسن ب، ٢٠٢٠، ٢٥).

لەو پێناسانەی کە بۆ ئەفسانە خرانەڕوو، هەوڵدراوە کە زۆربەی بیروڕاکان وەربگیرێن و پێناسەیەکی گشتگیری بۆ بدۆزرێتەوە، کە ئەمەش کارێکە ئاستەنگی زۆری دێتە پێش هەروەک ئەلیادە ئاماژەی بۆ کردووە کە ((زۆر ئەستەمە پێناسەیەک بۆ ئەفسانە بدۆزرێتەوە، هەموو زاناو لێکۆڵەرەکان قبوڵی بکەن و لە هەمان کاتیشدا لە ژێر دەستی پسپۆرەکاندا بێت. ئەفسانە رووداو و

بەسەرهاتێکی کلتووریی زۆر ئاڵۆزە، دەکرێ لە روانگەی جۆراوجۆرەوە شرۆڤە بکرێ)) (عبدالتواب، ٢٠١٩، ١٣).

٢. ١ جۆرەکانی ئەفسانە

جۆراوجۆری لە پۆلینکردنی جۆرەکانی ئەفسانەدا بۆتە یەکێک لەو کێشە و گرفتانەی ڕووبەڕووی هەر توێژەرێکی بواری ئەفسانە دەبێتەوە، لەبەرئەوەی ئەفسانە بابەتێکی کۆن و ئاڵۆزە و پەیوەندی بە زانستەکانی ترەوە هەیە، هەر بۆیە هەر لێکۆڵەرێک بەپێی تێڕوانین و پسپۆڕیی خۆی ئەفسانەی پۆلینکردووە. هەرچەندە پۆلینی جیاجیای بۆ کراوە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە جۆرو پۆلینەکان لێکنزیک نەبن یاخود دووبارە نەبنەوە.

(نەبیلە ئیبراهیم) جۆرەکانی ئەفسانەی پۆلین کردۆتە سەر پێنج جۆر، ئەوانیش ((ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئاینییەکان، ئەفسانەی ئەفراندن، ئەفسانەی شیکاری، ئەفسانەی هێماکاری (هێمایی)، ئەفسانەی قارەمانی خواوەند)) (نبیلە ابراهیم،١٩٧٤، ١٦-٢١) ن.

(ئەحمەد کەمال زەکی)یش بە شێوەیەکی تاڕادەیەکی زۆر نزیک لەو دابەشکردنەی سەرەوە، چوار جۆر ئەفسانەی دەستنیشان کردووە، ئەوانیش ((ئەفسانەی ئاینی، ئەفسانەی شیکاری، ئەفسانەی هێماکاری، مێژووی ئەفسانە)) (زکی، ١٩٧٩، ٤٦-٥١) ن.

(موحەمەد عەجینە) بەشێوەیەکی وردتر و ڕوونتر جۆرەکانی ئەفسانەی پۆلین کردووە بۆ ((ئەفسانەکانی دروست بوونی گەردوون، ئەفسانەی هەسارەیی، ئەفسانەی دیاردە سروشتییەکان، ئەفسانەی گیانەوەر)) (عجینە، ١٩٩٤، ١٢٢-٢٨١).

(فەرهاد عەزیز خۆشناو) بەشێوەیەکی گشتگیرو بە لەخۆگرتنی زۆربەی هەرەزۆری جۆرەکانی ئەفسانە، پێشنیازی سێ جۆری سەرەکی کردووە، ئەوانیش:

((١- ئەفسانەی ئاسمانی واتا جیهانی پێش بوونی مرۆڤ
٢- ئەفسانەی زەمینی واتا جیهانی لە کاتی بوونی مرۆڤ
٣- ئەفسانەی بن دنیا واتا جیهانی دواى بوونی مرۆڤ)) (خۆشناو،2013، ٢٠).

(د. مەولود ئیبراهیم) لە کتێبی (گەڕان بەدوای نەمریدا) جۆرەکانی ئەفسانەی کوردی بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان کردووە:

((١- ئەفسانەی خواوەندەکان (اسطورة)
٢- ئەفسانەی پاڵەوانییەتی
٣- ئەفسانەی دڵداری
٤- ئەفسانەی ژنخواستن
٥- ئەفسانەی گەڕان بە دوای نەمرییدا
٦- ئەفسانەی گەڕان بە دوای بەخت
٧- ئەفسانەی سڕدۆزی
٨- ئەفسانەی ئەفراندن
٩- ئەفسانەی گیانلەبەران
١٠- ئەفسانەی لافاو)) (حەسەن پ ،٢٠٢١، ٤٩-٥٢).

بە پشتبەستن بەو سەرچاوانەی سەرەوە و بە لەبەرچاوکردنی لایەنی پراکتیکی توێژینەوەکە، لە پۆلینکردنی جۆرەکانی ئەفسانەدا، دەکرێ ئەم جۆرانەی خوارەوە دەستنیشان بکرێت:

١- ئەفسانەی ئەفراندن
٢- ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئاینییەکان (الطقوسية)
٣- ئەفسانەی هێماکاری (هێمایی-ڕەمزی)
٤- ئەفسانەی گیانلەبەران
٥- ئەفسانەی مێژوویی

٦- ئەفسانەی چاکە و خراپە

٢.٢ مەزراندنی ئەفسانە لە ڕۆمانی کۆچڕەو کۆچڕەوی عەبدوڵڵا سەڕاج دا

ڕۆمانی (کۆچڕەو کۆچڕەو) لەلایەن (عەبدوڵڵا سەڕاج) ەوە لە ساڵی ٢٠٠٣دا نووسراوە. ناوەڕۆک و بابەتی ئەم ڕۆمانە سیاسی و نەتەوەییە و کۆڕەوی کوردانی ساڵی (١٩٩١) ڕووداوی سەرەکی ڕۆمانەکەیە، باس لە ئێش و ئازارو بێ ئومێدی تاکی کورد دەکات کە بە درێژایی مێژوو تووشی چەندین ئازار و کێشە بووە و برسیەتی و نەهامەتی و دەربەدەریی زۆری چەشتووە. سەڕاج وەکو نووسەرێکی بە ئەزموون بە تێکەڵکردن و سوود وەرگرتن لە چەندین جۆری ئەفسانەی بیانی و کوردی ئەم ڕۆمانەی نووسیوە و تێیدا لە ڕێگەی تەکنیکەکانی (دەرکەوتن و گونجاندن و برووسکەیی)یەوە ئەفسانەکانی مەزراندن .

لەم تەوەرەدا هەوڵدراوە بەپێی شیکردنەوەی ئەو ڕۆمانەی کە وەک نموونە وەرگیراوە، جۆرەکانی ئەفسانە دەستنیشان بکرێت، پێویستە ئەو ڕاستییەش بگوترێ کە هەندێ نموونەی ئەفسانەکان دوو دەلالەت لە خۆ دەگرن واتە دەشێ نموونەیەک بکەوێتە ژێر چەتری زیاتر لە جۆرێکی ئەفسانەدا بەڵام لێرەدا توێژەر لە خستنەڕووی جۆری ئەفسانەکەدا ڕەچاوی ئەوەی کردووە کە نووسەر بە چ مەبەستێک ئەفسانەکەی مەزراندووە، لەسەر ئەم بنەمایە جۆرەکەی دەستنیشان کردووە.

یەکەم: ئەفسانەی ئەفراندن:

مەبەست لە ئەفسانەی ئەفراندن گێڕانەوەی سەرەتای دروستبوونی جیهانە و ئەم گێڕانەوەیەش بەپێی چۆنیەتی تێگەیشتن و بیرکردنەوەی هەر میللەتێک دەگۆڕێ. لەبەرئەوەی ئەم جۆرەی ئەفسانە (پانتاییەکی فراوان لە هزر و بیروباوەڕ و فەلسەفە و کلتوورو مێژووی میللەتان گرتۆتەوە، لەبەرئەوەی ئەویش

هەڵقوڵاوی جۆری بیرکردنەوە، ژینگە و کلتووری ئەم میللەتانەیە و هەر میللەتێکیش بە جۆرێک باس لە ئەفسانەی دروستبوونی گەردوون دەکات) (خۆشناو، ۱۲۷،۲۰۱۳).

بێگومان پاڵنەری یەکەم لە پشت دروستبوونی ئەفسانەکان، تێڕامان بووە لە سیستەمی گەردوون و هەوڵدان بووە بۆ شرۆڤەکردنی ئەم سیستەمە، بۆیە مرۆڤیش لە بابەتە ناڕوونەکانی کۆڵیوەتەوە و لێکدانەوەی جیاجیای بۆکردووە. سروشتی زۆرێک لە مرۆڤەکانیش وایە حەز بە زانینی وردەکاریی شتە ناڕوون و نەزانراوەکان دەکەن، هەروەک ڕامان لە گەردوون و پرسیارکردن لەوەی کە چۆن دروست بووە و بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە، تا گەیشتۆتە ئەو قۆناغەی کە چۆن ڕووەک و مرۆڤ و گیانەوەران دروست بوونە، هەر بۆیە بەکۆنترین جۆری ئەفسانە دادەنرێت. میرسیا ئەلیادە پێی وایە ((ئەفسانەی بنەچە، بە گێڕانەوەی ئەفسانەی ئەفراندنی گەردوون دەست پێدەکات)) (خۆشناو،۲۰۱۳، ۱۲۷).

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە پێش هەموو شتێک گەردوون بەهەموو پێکهاتەکانیەوە (ئاسمان و زەوی و ئەستێرە و....هتد) دروست بووە، بۆیە مرۆڤی بەرایی ئەم جۆرە ئەفسانەیان وەکو ئامرازێک بەکارهێناوە بۆ تێگەیشتن لە چۆنیەتی ئەفراندنی ئەم گەردوونە. کەواتە ئەفسانەی ئەفراندن ((پرۆسەی دروستبوونی گەردوون و ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەریدا هاتووە وێنا دەکات)) (علي، ۱۹۷۸، ۱٦).

لەو کاتەی کە مرۆڤەکان چیرۆکی دروستبوونی گەردوون دەگێڕنەوە هەر میللەتێک بە جۆرێکی جیاواز لێکدراوەتەوە و گێڕاویتیەوە. بۆ نموونە لە ئەفسانەی بابلی دا: (پێش دروستبوونی ئاسمان و زەوی توخمی ژیان هەبووە کە ئەو توخمە ئاوێتەیەک بووە لە نێرینە و مێینە، نێرینەکە لە ئاوی شیریندا بووە کە ناوی (دابشۆ)یە، مێینەش لە ئاوی سوێردا کە پێی دەوترێت (تیامە) هەردوو

توخم تێکەڵ بوون (مومو) لە دایک بوو. کە بریتییە لە (وشە) لەو سێیانە نێرینەیەک پەیدابوو کە (لکسمبۆ)یە و مێینەیەکیش کە ناوی (لکسامۆ)یە پەیدابووە. لەو دووانەش (ئەنشار) دروست بوو بەواتای جیهانی سەروو، (کیشار) بەواتای جیهانی خواروو دروست بوو، ئەوجارە سیانەیەکی تر دروست بوو ئەوانیش (ئەنو) خواوەندی ئاسمان و (لەیل) خواوەندی زەوی و (ئەیا) خواوەندی ئاو بوون. دواتر ناکۆکی کەوتە نێوان (ئەبسۆ) کە یەکێک بوو لە خواوەندە گەورەکان لەگەڵ خواوەندی بچووک، لە ئەنجامدا شەڕ هەڵگیرسا، لەم شەڕەدا (مەردۆک) بەسەر (تیامە)دا سەرکەوت. ئینجا مەردۆک ویستی کارێکی گەورە بکات. ئەویش هات لاشەی (تیامە)ی کردە دوو لەتەوە، لە لەتێکیان ئاسمان و لە لەتەکەی تر زەوی دروست کرد، ئینجا دوای ئەوەی ئەم کارەی تەواو کرد، ساڵی کرد بە(١٢) مانگ و کەوتە دروستکردنی ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەکان و ڕووەک و گیانلەبەران پاشی ئەوانە مرۆڤی دروست کرد لە قوڕ و خوێن) (ابراهیم، ١٩٧٤، ١٧).

لە هەندێ ئەفسانەی تردا باس لە هاوسەرگیریی نێوان زەوی و ئاسمان کراوە، کە ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەیان لێوە بووە. (لە سەرەتادا ئاسمان و زەوی هاوسەرگیری دەکەن و بەیەکەوە نووسان، بۆیە گەردوون تاریک بووە، دواتر زەوی منداڵەکانی لە دایک دەبێ کە ڕۆژ و مانگ و ئەستێرەکانن، بەڵام لەو شوێنە تەنگ و تاریکە خەریک بوون دەمردن (دەخنکان)، بۆیە بیریان کردەوە کە ئاسمان و زەوی لێک جیابکەنەوە تا بواری هەناسەدانیان هەبێ، هەندێ تیریان هاوێشت ئاسمان لە زەوی جیابۆوە و منداڵەکانیش بڕیاریان دا لە ئاسمان بژین، بۆئەوەی بەرامبەر دایکە زەوی بن و دایکەکە بتوانێ هەردەم سەیریان بکات) (بن منصور، ٢٠١٥، ٤٠) . هەربۆیە زەوی بەیەکەم دایک و یەکەم سەرچاوەی بە پیت و فەڕی دادەنرێت.

لەناو میللەتی کوردیشدا باسی چۆنیەتی دروستبوونی گەردوون کراوە، ئەفسانەی ئەفراندن بەپێی ئاڤێستا و دەقە پەهلەویەکان باس کراوە. هەروەها لە ئەفسانەیەکی ئێزیدیشدا بەم شێوەیە دروستبوونی دونیا و مرۆڤەکان لێکدراوەتەوە کەوا ((لبەراهیێ خودێ هەبوە، چ دی نە، خودێ بۆ خۆ گشیەک چێکر و ل سەر دەریایان دگەریا و پاشی (درە) یەک بخۆ چێکر و بۆ ماوێ چل سالان دگەل دابوو. پاشی پێنەک لێداو (درە) پەقی، ژکاردیا وێ ئاسمان پەیدابوو و ژ پرتێن وێ ستێرو چیا و ئەرد پەیدابون و پاشی ژ روناهیا خۆ شەش خدای یێن (مەلیاکەت)یێن وەکی خۆ پەیداکرن)) (حیتۆ،١٩٩٧، ٢٠).

بەکۆنترین جۆری ئەفسانە دادەنرێت و تێیدا بە چەندین شێوە باس لە دروستبوونی گەردوون و زەوی و ئاسمان و مرۆڤ و ڕووەک و گیانەوەران دەکرێت. ڕۆماننووسان ئەم جۆرەی ئەفسانەیان بە شێوازی جیاواز لە ڕۆمانەکانیاندا مەزراندوە.

عەبدوڵڵا سەڕاج هەر لە سەرەتای ڕۆمانی (کۆچڕەو کۆچڕەو)دا شیکردنەوەیەکی ئەفسانەیی جیاواز لە ئەفسانەکانی تری بۆ دروستبوونی گەردوون و هەسارەکانی ئاسمانەوە دەکات کە دەڵێ: ((بیر لە بازنە و گەردوون (یۆنیڤێرس Universe) دەکەمەوە، ئەم گشت کۆستارانە، مەجەڕڕانە لە تەوەری خۆیاندا دەسووڕێنەوە. وەرزەکان، شەو و ڕۆژ دەهێنن، ڕادەکشێن، دەگەوزێنەوە، دەخولێنەوە و بگرە، دەزێن ...دەپرسم: ئایا وەک ملوانکە بەداوێکەوە هەڵکێشراون، یان وەک دژە ناتەباکان، وەکو چەند بەندکراوێک لە ژوورێکی تەنگدا دەبێ پێکەوە بن هەر چەند حەز بە بوونی یەکتر ناکەن... هێشتا وەڵامی دروستم چنگ نەکەوتووە...)) ل١٠-١١، ڕۆماننووس باسی کەون و چۆنیەتی ڕیزبوونی هەسارە و مەجەڕڕەکان دەکات و شیکردنەوە بۆ چۆنیەتی ڕیزبوونیان دەکات کە لە شێوەی ملوانکەیەکە و بە دوای یەکدا هاتوون یاخود

ریزبوونەکەیان بە شێوەیەکی ناچارییە و حەز بە بوونی یەکتر ناکەن. ئەمانە ئاماژەن بۆ ئەفسانەی ئەفراندنی گەردوون و زەوی و ئاسمان ، کەوا بە تەکنیکی دەرکەوتن وەکو پاشخانێکی ئەفسانەیی مەزراندوویەتی و شیکردنەوەی بۆ کردووە.. (دەکرێ بگوترێ رۆماننووس لێکدانەوەیەکی ئەفسانەیی نوێی بۆ ئەفراندنی گەردوون داهێناوە).

لە شوێنێکی تردا نووسەر زەوی بە دایک دەچوێنێ و دەڵێ پێویستە مرۆڤەکان پاداشتی شیری ئەو دایکە بدەنەوە، لە ڕۆمانەکەدا بەم جۆرە هاتووە: ((دەیانویست لە چەقی خۆما، بێ هوودە بسووڕێمەوە! گوتم : ئێمە قەرداری ئەم خاکەین. منداڵ چۆن دەتوانێ پاداشت و قەرەبووی گۆی مەمکی دایکی بداتەوە!! چۆن؟)) ل١٢.

هەروەها باسی لە باوەشگرتنی خاک دەکات بۆ مرۆڤەکان وەکو دایک سەیری زەوی دەکات و دەڵێ : ((زەوی ژیانە. مرۆڤایەتیمان بە خاکەوەیە. ئەوەتانێ لە تەنیایی ئەم مەڵبەندەدا، خۆت بە تەنیا نازانی و (جێگات) باوەشی بۆت کراوەیە)). ل١٢

نووسەر لێکچوواندنێکی لە نێوان زەوی و دایکدا دروست کردووە و تەکنیکی دەرکەوتنی بەکارهێناوە.

کارەکتەری سەرەکی ئەم ڕۆمانە بەدەم ڕێگاوە بیر لە دروستبوونی بچووکترین تا گەورەترین گیانەوەرانی سەر زەوی دەکاتەوە و دەڵێ ((بیر لە بچووکترین ئەمیبا و یۆگلینا و پارامسیۆمی ژێر میکرۆسکۆب دەکەیتەوە، هەتا دەگاتە گەورەترین نەهەنگی شین و دایناسۆڕ و فیل. دەپرسی درەخت و کەڕوو و قەوزە چۆن هەڵدەسووڕێن؟)) ل٥٦ هەروەها باسی ئەفراندنی زەویش دەکات کە بە شێوەیەکی جیاواز لە شیکردنەوەی پێشووتر هاتووە ((زەوی لە نێوان شاخی گایە و... گا لەسەر پشتی حووت و...حووتیش لە دەریایە. هەرگیز... نا))

ل٥٦. کارەکتەری سەرەکی ناو ڕۆمانەکە ئەو پرسیارە ئاراستەی مامۆستایەکی ئاینی دەکات و دەیەوێت تێبگات، بەڵام وەڵامی دەست ناکەوێت و سەرباری ئەمەش سەرزەنشت دەکرێ. لێرەدا ڕۆماننووس سوودی لە تەکنیکی دەرکەوتن بینیوە و تێیدا وەرگرتن و تێهەڵکێشکردنی بەکارهێناوە، واتە ئەو شیکردنەوە ئەفسانەییەی بۆ ئەفراندنی زەوی کراوە وەکو خۆی مەزراندوویەتی.

هەروەها لە شوێنێکی تریشدا نووسەر ئاماژە بە ئەفراندنی مرۆڤ و زەوی دەکات و زەوی بە دایک و ناخی زەویش بە منداڵدان دەچوێنێ مرۆڤی بەو ڕووەکە چواندووە کە بۆ مانەوەی لە ژیان و نەفەوتانی لە ناخی زەوییەوە بەرز دەبێتەوە و بەرەو ڕووناکی و ژیان هەنگاو دەنێ، ئێمەی مرۆڤیش هەموو کات چاوەڕێی هەڵهاتنی ئەو ڕۆژەین لە پێناو سەربەستی و یەکسانی و ئاسوودەیی. کارەکتەری سەرەکیش ڕووەکە پیرۆزەکەی دەستکەوتووە و دەڵێ: ((گەر بشمرم، ڕوو لە ڕنوو دەمرم. خۆ من لە تۆوێک کەمتر و بێ فەڕتر نیم! کە هەمیشە لە ڕەحمی زەوییەوە بۆ ژووانی ڕووناکی بەرز بەرز دەبێتەوە)) ل٩٤. هەروەها سیفەتی زیندەوەرانی پێی بەخشیوە کاتێ دەڵێ ((هەناسەی زەویت بیست)) ل٩٣ ، ئەمانە ئاماژەن بە ئەفسانەی ئەفراندنی دایکە زەوی کە بەشێوەیەکی پاژیی لە جۆری تەکنیکی دەرکەوتندا مەزرێنراوە.

دووەم: ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئاینییەکان:

نەریت بریتییە لە داب و نەریتی کۆمەڵگایەکی دیاریکراو، هەروەها هەموو ئەو بۆنانە دەگرێتەوە، کە بە بیروباوەڕی ئەزموونەکراوەوە پەیوەستن... نەریت لە بنەڕەتدا و لەڕێگەی دووبارەکردنەوە و بەردەوامیی یاسا بونیاتنەرەکانییەوە، بەرەو تەرخانکردنی بەردەوامی ڕووداوێکی کۆمەڵایەتی یان ئەفسانەیی دەڕوا، کە لە پێشدا ئەو نەریتەی بونیاتناوە. بەم پێیە، زۆربەی کات نەریت بریتی دەبێ لە خولقاندن و بەئێستاکردنی ڕابوردووێکی لێڵ، بەڵام لەلای بەکارهێنەرانییەوە وەکو کردەیەکی ئایینی ناسراوە (بوخنوف،٢٠١٢ ، ٥٩). واتە نەریت و بۆنە ئاینییەکان پەیوەندییان بە ئەفسانەکانەوە هەیە و لە ڕێگەی ڕووداوێکی کۆمەڵایەتی یا ئەفسانەییەوە کە لە سەرەتادا ڕوویداوە، ئەم پەیوەندییە دەخاتەڕوو، بەو مانایەی ئەو نەریت و بۆنانە لە ئەفسانەکانەوە دەردەکەون . هەروەک (جیمس فریزەر) پێی وایە کە ((ئەفسانە لە نەریتەکانەوە هەڵێنجراوە. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی زۆر لە بەجێگەیاندنی نەریتێکی تایبەت و پچڕانی پەیوەندی لەگەڵ بونیاتنەرانی ئەم نەریتە، نەریتەکە لە واتا و هۆکار و ئامانجەکانی دادەماڵرێ و ڕوونکردنەوە و بیانووی نەریتەکە وەک پێویستییەک بەرهەم دێ. لێرەدا ئەفسانە بۆ هێنانەوەی بیانوو بۆ نەریتێکی پیرۆزی کۆن سەرهەڵدەدا)) (السواح، ، ١٩٨٨، ١٥).

پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەفسانە بەشێوەیەکی گشتی تەنها گێڕانەوەی چیرۆکێک نەبووە، بەڵکو ئەو نەریتانەی لەخۆ گرتووە کە ڕەنگدانەوە و شێوازی ژیانی مرۆڤ و بارە کۆمەڵایەتیەکەی ئەو سەردەمی نواندووە . بەواتایەکی تر ئەفسانە ((نە بۆ کات بەسەربردن پەیدابووە، نە بۆ تام لێ چەشتن، بەڵکو پێویستییەک بووە لە پێویستییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤی سەرەتایی و ئەم چەشنە ئەفسانەیە بریتییە لەلایەنی قسەیی، یان دەربڕینی زاری بۆ ئەم بۆنە

و نەریتە ئاینییانە و بایەخێکی گەورەی بووە لەوەدا کە نەریت و بۆنەکانی بەسۆز و کاریگەرانە خستۆتە کایەوە و بەسەری بردووە و سازاندوویەتی و هۆیەک بووە بۆ چەسپاندنی باوەڕ سەبارەت بە دیاردەکانی بوونەوەری)) (موکری ،١٩٨٤ ، ٤١)، بەم پێیە ئەفسانە دەرخەری لایەنی زارەکی بۆنە و نەریتی ئەو کردەوانەیە کە خۆشگوزەرانیی کۆمەڵگا دەپارێزێ، کەواتە دەکرێ بگوترێ نەریت و بۆنە ئاینییەکان لایەنی کردارەکین و ئەفسانەکانیش لایەنی زارەکی ئەم نەریتانەن، چونکە ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئاینییەکان بەدیاردەکانی پەرستنەوە بەستراونەتەوە، جا بەهەر شێوازو ڕێگەیەک بێ. ئەم هێڵکارییەی خوارەوە ئەم جۆرەی ئەفسانە زیاتر ڕووندەکاتەوە:

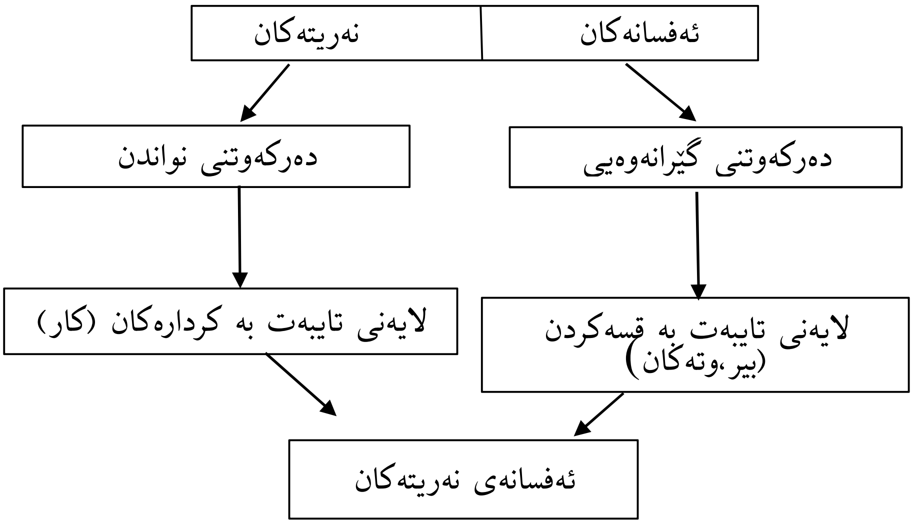

هێڵکاریی (١) پەیوەندیی نێوان ئەفسانەکان و نەریتەکان لە نێوان دەرکەوتنی گێڕانەوەیی و دەرکەوتنی نواندندا (لە بوخنوف، ٢٠١٢، ٦١ وەرگیراوە).

نموونەی ئەم جۆرەی ئەفسانەیە وەکو ئەفسانەی بابلی (ئینوما ئیلیش) لای عێراقییەکان و ئەفسانەی (دیونیسیس)ی یۆنانی و (ئۆزیریس) لای میسرییەکانە (الجوراني، ١٩٩٨، ٢٣).

ئەفسانەی ئۆزیریس یەکێکە لە ئەفسانە بەناوبانگەکانی میسر، هەرچەندە ئێستا وەکو چیرۆکێک دەگێڕدرێتەوە، بەڵام لەکاتی خۆیدا وەکو نەریتێکی چەسپاو بووەو ڕێوڕەسم و نەریتی تایبەت بە ژیان و مردن و دوای مردنی هەبووە کە پەیوەندی بە چاندن و دروێنەکردنەوە هەبووە کە چەندین دیاردەی گەردوونی و سروشتی و مرۆیی رووندەکاتەوە، ئەم ئەفسانەیەش بەم شێوەیە هاتووە: ئۆزیریس کە خواوەندی پیت و بەرەکەتە لە کۆتایی پیت و بەرەکەتی زەویدا ئەمرێ ئەمجا لەگەڵ گەڕانەوەی پیت و بەرەکەتیدا زیندوو ئەبێتەوە، لەسەر تەخت دائەنیشێ و بڕیار ئەدات لەسەر چارەنووسی ئەو گیانانەی کە ژیانیان بەجێ هێشتووە. بۆیە ئەم ئەفسانەیە پەیوەندی بە نەریتی مردوو مۆمیاکردنەوەی هەیە. ئەفسانەکە دەڵێ: ئۆزیریس کوڕی زەمین بوو، (ئیزیس)یش کە هاوبەشی ئەکرد لە کردەوەی چاکەدا و ژنیشی بوو (سیث) پیلانێکی لە ئۆزیریسی برای کرد و توانی بیگرێ و بیخاتە سندووقێکەوە و فڕێی بداتە ناو ڕووباری نیلەوە. بەڵام (ئیزیس) لاشەکەی دۆزییەوە و دیسان (سیث) لاشەکەی فڕاندەوە و پارچە پارچەی کردو هەر پارچەیەی تووڕدایە شوێنێ، بەڵام ئیزیس پارچەکانی دۆزییەوە و تێکی خستەوە و گیانی بەبەردا کردەوە، بەڵام ئۆزیریس زەمینی بەجێ هێشت و بوو بە پاشای ئەو شوێنەی کە گیانی زەمینی تیا بەجێ دێڵێ (دەردەچێ) (موکری، ١٩٨٤، ٤١-٤٢).

هەموو ئایینە ئاسمانی و زەمینییەکان سەرچاوەیەکی گرنگن لەبەردەم نووسەران، بۆ ئەوەی سوود لە داب و نەریتی ئایینی و چیرۆکی پێغەمبەران (س.خ) و خواوەندەکانی ئاینە بەراییەکان وەربگرن، بە مەبەستی پیشاندان و

دەربڕینی مەغزا و مەبەستەکانی نووسەر ئەمەش بە تێکەڵکردنیان لەگەڵ کێشەی سەردەم دەبێت، بە ئامانجی گەیاندنی پەیامەکانیان. مرۆڤی بەرایی بۆ هەر دیاردەیەک خواوەندێکی دانابوو دەیانپەرست، جیاواز لە ئاینی ئاسمانی کە خاوەنی تەنیا خوای تاک و تەنیان.

نووسەر لەم ڕۆمانەدا چەندین ئەفسانەی ئاینی وەکو بەسەرهات و ناوی پێغەمبەران و ناوی خواوەندەکانی شارستانیەتە کۆنەکان و ئاینی زەردەشتی بەکارهێناوە. بۆ نموونە لە ئاینی زەردەشتیدا باس لە (زەردەشت و ئاهورامەزدا و ئەهریمەن و بازەکەی زەردەشت) کردووە لەو کاتەی کە کارەکتەری سەرەکی لە کۆڕەوەکەدا ڕێدەکات و سەر هەڵدەبڕێ و بازێک دەبینێ، نووسەر ئەم بازە بە بازەکەی زەردەشت دەچوێنێ کە دەڵێ ((بازێکی چیایی نزم، هەرە نزم دەفڕێ و سێبەرەکەی سەرت پێ هەڵدەبڕێ. لاپەڕەی ئاسمانی خۆی لە ڕەنگاوی خۆڵەمێشی هەڵکێشاوە. بازەکەش، وەکو بازەکەی زەردەشت، پەڕ قاوەیی و دەنووک زەرد. دەشێ هەر ئەوبێ. زەردەشت.. زەڕ...دەشت. دەشتایی و تۆ. زێڕی تێزاب. خۆت بەزارا[٢] دەزانی...)) ل٥ .

لە شوێنێکی تردا دەڵێ ((ئەوەتانێ بازێکی چیایی لەڕەنگی بازەکەی زەردەشت نەوی نەوی بە بان سەرمەوە دەفڕێ...)) (ل٨٧-٨٨) کەوا ڕاستەوخۆ ناوی زەردەشت دێنێ و ئاماژە بۆ ناونانەکەی دەکات، بەشێوەی لێکچوون و هاوشێوەبوون لەنێوان هەردوو بازەکە بە تەکنیکی گونجاندن مەزراندوویەتی .

کارەکتەری سەرەکی خۆی بە زەردەشت دەچوێنێ و جوانی سروشتی کوردستان و بۆن و دەنگی ئەم سروشتە هەستەکانی تژی دەکەن و لە دڵخۆشییان وەختە باڵ بگرن و بفڕن کە دەڵێ، ((... دەبمە زەردەشتێکی ڕاماو... کێشم نامێنێ و... باڵ دەگرم... دەخوازم بفڕم...)) ل٩. هەروەها لە شوێنێکی تردا هەستەکەی پێچەوانە بۆتەوە کاتێ سەیری کۆڕەوان دەکات و ترس و

برسیەتی شالاوی بۆ هێناون کە دەڵێ ((...چوار مەشقییەکی زەردەشتیانە دادەنیشی و بیر لە سەدان مەرگی کۆچڕەوەکە دەکەیتەوە.)) ل١١، ڕۆماننووس بە تەکنیکی دەرکەوتن و بە شێوەی لێکچوواندن ئەم ئەفسانەیەی مەزراندووە.

لە شوێنێکی تردا (ئاهورامەزدا)ی خواوەندی خێرو چاکەی ئایینی زەردەشتی وەکو ڕەمزێکی بالا هێناوەتەوە. نووسەر دوو جار دووبارەی کردۆتەوە کە لەوەتەی ئادەم پێغەمبەر (س. خ.) لە بەهەشت دەرکراوە هەموو مرۆڤایەتی وێڵ و سەرگەردانی (یەکسانی و کامەرانی و ئاسوودەیی) بالان و بەدەستیان ناکەوێت. کە دەڵێ ((بڕوات بە یەکسانیی بالا، کامەرانیی بالا و ئاسوودەیی بالا نەمابوو، ئەو سێیەت بە تەیری عەنقا، قەقنەس و سەمەندەر دەزانی، کە لە بارەگای زیۆس و ئاهورامازدا و یەهوەشدا نین)) ل٩٤ ، لێرەدا نووسەر سوودی لە تەکنیکی گونجاندن بینیوە تێیدا بە لێکچوون و هاوشێوە بوونی مەزراندووە .

ڕۆماننووس لەم ڕۆمانەدا ئاماژەی بە ناوی چەندین پێغەمبەران یان کردەوەکانیان کردووە وەک (ئادەم، ئەیوب، نوح، موسا، مەسیح، دانیال، یونس)، بۆ نموونە نووسەر لە چەندین شوێن باسی تۆفان و کەشتیەکەی نوح پێغەمبەر دەکات، ئاماژە بەوە دەکات کە کاتێک کارەکتەری سەرەکی بەناو دۆڵ و چیا و سروشتی کوردستاندا گوزەر دەکات، چیا وەک کەشتی نوح دەبینێ دەڵێ ((چیات بە کەشتی نوح زانی.)) ل١٢، کەوابێ چیاش وەکو کەشتی نوح ڕزگارکەری ئەو کەسانەیە کە بەسەرییەوەن، لێرەدا نووسەر لە تەکنیکی دەرکەوتندا سوودی لە لێکچوواندن بینیوە و ئەفسانەکەی مەزراندووە.

نووسەر بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاماژەی بەگۆچانی موسا پێغەمبەر کردووە، ئەو گۆچانەی وەکو کەرەستەیەکی ڕاستەقینە مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ، لەبەر ئەوەی لە چەندین شوێن لە قورئانی پیرۆزدا ناوی هاتووە هەروەک لە سورەتی ئەلشوعەرادا:

((فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ)) (سورة الشعراء، آية: ٦٣) ، واته ((ئەوسا ئێمە وەحیمان نارد بۆ موسا کە: بە عەساکەت بماڵە بە دەریاکەدا، (هەر کە ئەو کارەی کرد) دەریا شەق بوو و هەر ڕێگە و شەقامێکی دەورە درا بە شەپۆلی گەورەی ئاو، کە وەک کێوی گەورە و مەزن وا بوو (ئاوەکە هەڵدرایەوە دوانزە کۆڵانی بۆ دوانزە تایەفەکەی نەوەی ئیسرائیل دروست کرد و بە نێوانیاندا پەڕینەوە))[٣] ئەو گۆچانە خاوەن هێزێکی لە رادەبەدەر بووەو بە فەرمانی خوای گەورە بۆ کاری چاکە بەکارهاتووە، موسا پێغەمبەر (س. خ.) بە فەرمانی خودا و بەهێزی ئەو گۆچانە گەلی بەنی ئیسرائیلی لە ژێر زوڵم و زۆرداری فیرعەن ڕزگار کرد. لەم ڕۆمانەدا گێڕەرەوە وەسفی کارەکتەری سەرەکی دەکات و باس لەو گومانانەی دەکات و دەڵێ ((...گومانت لەو گۆپاڵە کرد کە دەبووە مار یان ڕووباری نیلی شەق کرد)) ل٥٤، لەو کۆڕەوەدا گەلی کورد بەگشتی و پێشمەرگە بە تایبەتی پێویستی بە هێزێکی زۆر (پەرچوو ئاسا) بوو کە لەو حاڵەتە ناخۆش و بەئازارە ڕزگاریان بکات. نووسەر بە تەکنیکی برووسکەیی مەزراندوویەتی، کەوا پێویستە خوێنەر لێکدانەوەی بۆ بکات و باگراوەندێکی ئاینی و ئەفسانەی باشی هەبێ بۆ ئەوەی بزانێ کە گۆچانەکەی موسا پێغەمبەر (س. خ) بۆ چ مەبەستێک بەکارهاتووە.

لە شوێنێکی تردا ڕۆماننووس ئاماژە بە(زیوس) خوای خواوەندەکانی یۆنانی کردووە. (زیوس یان جوبیتر)، سەرەتا خوای رووناکی و ئاسمانی بوو، بەڵام وردە وردە بوو بە خوای خواکان و خاوەنی بڕیاری ڕەها بوو دەتوانێ هەموو شتێک ببینێ و بزانێ،... ئەگەر هەر شتێک بە پێچەوانەی خواستی ئەو با، تووڕە دەبوو زەوی و ئاسمانی دەلەرزاند، لە هەمان کاتدا زیوس خوایەکی ژیر و میهرەبان بوو، بۆ هەر شتێ لە پێشدا تاوتوێ دەکرا و بە قانوونی بنەڕەتی و

چارەنووسەوە بەراوردی دەکات، تا سیستەمی دنیا تێکنەچێت) (شفا، ٢٠٠٥، ٥-٦)، زیوس لەم ڕۆمانەدا بەم جۆرە هاتووە: ((پێم نالێن : لە کام سەردەم و شوێنێکدا، ئەو قەقنەس و سەمەندەر و تەیری عەنقایە نیشتوونەتەوە؟ دڵنیام... تەنانەت لە بارەگای زیۆس و ئاهورامازداش نین، نەبوونە و نابن...)) ل١٥، نووسەر ئەم ئەفسانەیەی بە تەکنیکی گونجاندن لە شێوەی لێکچوون و هاوشێوە بوون مەزراندووە.

هەندێ لە ژمارەکانیش ڕەهەندێکی ئەفسانەییان وەرگرتووە و لە خۆیانەوە نەهاتوون، چونکە زۆر دووبارە دەکرێنەوە و لە نێو بیروباوەڕی کۆنی میللەتان و شارستانیەتەکاندا گرنگی پێدراوە. هەروەک ژمارە ((١-٢-٣-٧-٩-١٢-١٣-١٤ - ٤٠)) (مولود، قەدەغە، ٩٤). بۆ نموونە ژمارە (٧) کە ژمارەیەکی ئایینی و پیرۆزە هەروەک (حەوت تەبەقەی ئاسمان و حەوت تەبەقەی ژێر زەوی و حەوت جار تەوافکردن بەدەوری کەعبەی پیرۆز، هەروەها خوای گەورە لە سورەتی (یوسف)دا دەفەرموێت ((وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ ۖ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِن كُنتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ (آیـة٤٣)، واتە (شەوێک پاشا خەونێکی سەیری بینی و بوو بە مەراقی و لە کۆبوونەوەیەکدا) وتی: بەڕاستی من لە خەومدا بینیم کە حەوت مانگای قەڵەو لەلایەن حەوت مەنگای لەڕ و لاوازەوە خوران، حەوت گوڵەگەنمی سەوز و جوان و حەوتی وشکیشم بینی، ئەی زانا و شارەزایان ئەم خەوەم بۆ لێکبدەنەوە ئەگەر خەون لێکدەدەنەوە.))[٤]

لەم ڕۆمانەشدا نووسەر ژمارە حەوتی بە ئەفسانەی ئەفراندنەوە بەستۆتەوە کە دەڵێ ((ئێژن : زەوی و ئاسمان و زیندەوەری بە شەش ڕۆژ دروست کردووە بۆ تەماشاکردن و بەزم و گەمەی خۆی: لە ڕۆژی حەوتەمیندا، پشووی داوە!)) ل٧٧ ، لێرەدا ڕۆماننووس بە پشتبەستن بە چیرۆکی ئەفراندنی زەوی و ئاسمان لە

ئایینی مەسیحی و یەهودیدا و لە ڕوانگەی ئەوانەوە خستوویەتیە ڕوو، کە بەشێوەی دەقئاوێزان لە تەکنیکی دەرکەوتندا مەزراندوویەتی.

سێیەم- ئەفسانەی هێماکاری (هێمایی-ڕەمزی):

زۆربەی ئەفسانەکان تا لەسەر بنیاتێکی رەمزی دروست بوونە و پێکهاتوونە، لەبەرئەوەی لە بنەڕەتدا ئەفسانەکان بەهۆی هێماکانەوە دەدوێن یاخود خوێندنەوەیەکی ڕەمزی بۆ دیاردەکە دەکەن. مرۆڤی بەرایی وەکو ڕاستییەک سەیری ڕەمزەکانی ناو ئەفسانەکانی کردووە، بەڵام کاتێ بیروهۆشی گەشەی کردووە و مەعریفەی فراوانتر بوو، بە گومانەوە سەیری کەسایەتییە ئەفسانەییەکانی کردووە ، بۆیە ئەو کەسایەتیانەی بە شێوەیەکی ڕەمزی مەزراندووە و ئەمەش جۆری ئەفسانەی هێماییە (ڕەمزی)، کە لەم قۆناغەدا پەیدابووە، لەبەرئەوەی ئەم قۆناغە ((پێشکەوتووترە لەو قۆناغەی کە ئەفسانەکانی پێشوو تێیدا پەیدابووە (گەردوونی و نەریت و بۆنە ئایینییەکان)، ئەم چەشنە خۆی نابەستێتەوە تەنیا بە گەردوونەوە، بەڵکو لەناو جەرگەی ژیانی ئادەمیزادەوە هەڵئەقوڵێ) (موکری،١٩٨٤، ٤٢).

کەواتە ئەم جۆرەی ئەفسانە ئەو هێمایانە لە خۆ دەگرێ کە پێویستییان بە ڕوونکردنەوە هەیە و گوزارشت لە قۆناغێکی ئاڵۆزتر لە ئەفسانەکانی تر دەکات، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی نزیکیەکی لەگەڵ ئەفسانەی شیکاریدا هەیە وەک لە ئەفسانەی ئەفراندن و بۆنە ئایینییەکانەوە، لەبەر ئەوەی ئەم جۆرە ئەفسانەیە ((بەشێوەیەکی خوازەیی گوزارشت لە بیرۆکەیەکی ئاینی یان گەردوونی دەکات)) (غراب خدیجة، ٢٠١٤، ١١).

لە ئەفسانەی هێماییدا ((هێز و دەسەڵات دەگۆڕێت بۆ هێمایەکی بەرجەستەکراو سیفەتەکانی مرۆڤ لە خواوەندەکان یان پاڵەوانە خورافییەکان دادەماڵێنێ و ئاوێتە دەبێ لەگەڵ هەندێ لە توانا سنووردارەکانی مرۆڤ بەو

هێزە گەورەیەی کە توانای خۆی دووپات دەکاتەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوە و زاڵبوون بەسەریدا)) (خورشید ، ١٩٧٨، ٢٥) هەروەها هەندێ کەسایەتی کە تایبەتمەندیی لە ڕادەبەدەریان هەیە بوونەتە هێمایەک کە لە ڕێزی خواوەندەکان یان پاڵەوانەکان تێدەپەڕێنێ.

نموونەی ئەم جۆرەی ئەفسانەیەش لە ناو زۆربەی میللەتان بوونی هەیە، بۆ نموونە لەکلتووری (ئیغریقی)دا هەروەکو ئەفسانەی بسیشیە و کیوبید و فینوس[5].

سیزیف:

سیزیف پاشایەکی یۆنانی بوو، بەیەکێک لە گاڵتەجاڕترین کەسایەتییەکانی میتۆلۆژیای یۆنانی دادەنرێ، کە توانی خوای مەرگ (ثاناتۆس) هەڵخەڵەتێنێت. بەمەش زیۆسی گەورەی خواکانی تووڕە کرد و بەوە مەحکومی کردبوو کە بێ ناوبڕ تاوێرە بەردێکی قورس بەرەو لووتکەی شاخێک ببات کە لەبەر قورسییەکەی، دووبارە لەوێوە غلۆر دەبۆوە بۆ خوارەوە، کە ئەمەش کارێکی بێ ئەنجام و بێهوودەیە، بۆیە خواوەندەکان باوەڕیان وا بوو کە هیچ سزایەک نییە هێندەی ئەو سزایە سەخت بێ کە هەم بێهوودەیە و هەم ئومێدی هیچی لێ ناکرێ (کامۆ ، ٢٠١٤، ١٩٥). ڕۆماننووس بۆ هەمان مەبەست ئەم ئەفسانەیەی مەزراندووە. لەکاتی کۆڕەوەکەی کوردان، کە چ هەستێکی نائومێدییان هەبوو و بەرەو کەنارێکی نادیار هەنگاویان دەنا، نووسەر وەکو ڕەمزێکی بێ ئومێدی و بێهوودەیی وەریگرتووە کە دەڵێ ((ئەگەر سیزیف ئەفسانەی نموونەی ناهومێدی بێ، وا ئێمە بووینە هەزاران سیزیفی ڕاستەقینەی سەدەی بیستەم، کۆڵمان بەشانەوەیە. نائومێدی لەپاش نائومێدی بەرپێمان دەگرێ.)). ل٤٤ ئەم ئەفسانەیە لە فۆرمی لێکچواندن و هاوشێوە بوون لە تەکنیکی گونجاندندا مەزرێنراوە.

ڤینۆس:

خوداوەندی عەشق و جوانی و بەپیتییە لە ئەفسانەی ڕۆمانییەکاندا، لە ئەفسانەی یۆنانیشدا بە ناوی (ئەفرۆدیت) دێت، کچی (زیوس)ە. هەندێ لە ڕۆمەکان باوەڕیان وابوو کە ڤینۆسی خواوەند لە دەریادا لەدایک بووە و لە کەرەی دەریا (زبد البحر) دروست بووە. ڕۆماننووس ئاماژەی بە هەمان ئەفسانە کردووە و زۆر بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ باسی کردووە و دەڵێ ((چۆن ڤینۆس لە کەفچڕی شەپۆڵەکانەوە هاتۆتە وجوود؟!)) ل٥٤، لێرەدا ڤینۆس وەکو ڕەمزی جوانی و قەشەنگی بەکارهاتووە. گێڕەرەوەی ناو ڕۆمانەکە باس لە گومانی کارەکتەری سەرەکی دەکات کە چۆن ڤینۆس بەو هەموو جوانییەی خۆیەوە لە کەف و کەرەی سەر دەریا دروست بووە، بە تەکنیکی دەرکەوتن و شێوەی دەقئاوێزان مەزرێنراوە، چونکە دەقی ئەو ئەفسانەیە لە زۆربەی سەرچاوەی خواوەندەکانی ڕۆمانی و یۆنانیدا ئاماژەی پێدراوە.

پرۆمسیۆس:

یەکێک بوو لە شەڕکەرە بەهێزەکانی تیتانییەکان، بەڵام لە شەڕی نێوان خواوەندەکانی ئۆڵەمپیک و تیتانییەکان، سەرەتا بەشداری نەکرد و دواتریش کە زانی تیتانییەکان تێکدەشکێن هاتە بەرەی خواوەندەکان، خوای خواکان (زیۆس) کردیە ڕاوێژکاری خۆی، بەڵام پرۆمسیۆس ئەو قینەی هەر لە دڵ مابوو، بۆیە مرۆڤەکانی فێری زانست و دانایی خواکان دەکرد و وای دەکرد شت فێر بن و سەر بۆ خواوەندەکان دانەنەوێنن، ئەمەش (زیوس)ی تووڕە کرد، هەروەها بەمەش نەوەستا پارچەیەک لە ڕۆژی دزی و دایە مرۆڤەکان. زیوس لێی تووڕە بوو، بەهاوکاری چەند خواوەندێکی تر پرۆمسیۆسیان دەستگیرکرد و دەست و پێیان زنجیر کرد و لەسەر بەرزایی کێوەکانی قەوقازدا بە تاشە بەردێکیان بەستەوە، هەموو ڕۆژێک هەڵۆیەکی دەنارد بە درێژایی ڕۆژ جگەری

دەخوارد بەشەو بەجێی دەهێشت، بەڵام جگەر لە خۆوە پەیدا دەبۆوە، بۆ بەیانی هەڵۆ دەستی دەدایەوە کاری خۆی، دوای ئەوە هەرقەل توانی پرۆمسیۆس ڕزگار بکات (ڕەسول، ٢٠١٠، ١٨).

ڕۆماننووس ئەم ئەفسانەیەی مەزراندووە تا کەسایەتی ئەفسانەیی پرۆمسیۆس لەگەڵ پێغەمبەر موسادا بەراورد بکا و چۆنیەکییەکی لە نێواناندا دروست بکا لەوەدا کە هەردووکیان سوودیان بۆ گەلەکەیان هەبووە و ڕێگای ڕاستیان پیشان داون، کارەکتەری سەرەکیش خۆی وەکو ئەوان دادەنێ و دەڵێ ((هەندەم نەماوە خۆم بە موسا بزانم ، یان پرۆمسیۆس...ئەوا منیش ڕووەکی تیشکدەر بۆ گەلەکەم بە خەڵات و دیاری دەبەم)) ل٧٨، مەبەستی ئازادی و ڕووناکییە بۆ گەلی کورد. بەتەکنیکی گونجاندن ئەم هاوشێوەبوونەی دروست کردووە.

کچی کافرۆش و سفنکس (ابوالهول/ Sphinx)

کچی کافرۆش لەناو کوردەواریدا بە ڕەمزی جوانی ناسراوە، چیرۆکێکی ئەفسانەیی لەسەر دروست بووە کە کچێکی کوردی زۆر جوان و دڵگیر و سەرنجڕاکێش بووە، کاتێ ئینگلیزەکان هاتوونەتە کوردستان لە ساڵی (١٩١٨ز) ئەفسەرێکی ئینگلیز حەزی لێ کردووە و لەگەڵ خۆی بردووە ، واتە ڕفاندوویانە، لە کاتێک دەڵێن لەناو فڕۆکەدا بوو خۆی فڕێ داوە بۆ ئەوەی نەبێتە دیلی دەستی چەپەڵی ئینگلیز ، ئیتر ئەم ڕووداوە بۆتە چیرۆکێکی ئەفسانەیی و دەماودەم گێڕدراوەتەوە)). (پیرباڵ، ٢٠٠٩، ١٩٢)

(سفنکس) بوونەوەرێکی ترسناکە لە ئەفسانەی یۆنانی و میسریەکاندا هەیە. لاشەی شێرە و سەری ژن و باڵی هەڵۆیە، شاری (تیبە) لێی دەترسێن تا ئۆدیب دێت و نهێنییەکە چارەسەر دەکات.

ڕۆماننووس ڕەمزی جوانی کچی کافرۆش و ڕەمزی ترس و کوشتنی سفنکس بەیەکەوە وەکو دوو شتی پێچەوانەی یەکتر دێنێتەوە، گێڕەرەوە باس لە کێشانی وێنەی بۆراقێک دەکا لەسەر دەرگای سندووقە دارینەکانی جاران کە دەڵێ ((جارێک وێنەی بۆراقێکت کێشا و جووتە باڵەکەیت لە پەڕی تاووس ڕەنگاند، نەرمە زینێکی ڕەنگاوڕەنگ بەپشتییەوە. تۆ بۆ ئەو میعراجە (کچی کافرۆش)ت دانابوو لە جیاتی کەسێکی دی... لەژێری نووسیت: ئەمەیە (sphinx) سفنکسی کوردەواریمان)) ل٧٣ لە ڕێگەی ئەم گێڕانەوەیە، گێڕەرەوە باس لە کەسایەتی سەرەکی دەکات، کە جارێکیان وێنەیەکی لەسەر دەرگای سندووقە دارینەکەیان کێشاوە و دەیویست وێنەی کچی کافرۆش دەرچێ، بەڵام کاتێ وێنەکە تەواو دەبێ، بۆراقێک و جووتێ باڵی کێشاوە، و وێنەی سفنکس دەرچووە کە داویەتیە پاڵ نەتەوەی کورد. رۆماننووس هەردوو ڕەمزی تەنیا بە شێوەی ناوهێنان مەزراندووە کە پێویستی بە شیکردنەوە هەیە. تەکنیکی دەرکەوتندا بەڕاشکاوانە ناوی هەردوو ئەفسانەی هێناوە و مەزراندوویەتی.

ئینانا و میدۆزا:

ئینانا: خواوەندێکی میزۆپۆتامیایە کە بەخواوەندی خۆشەویستی و جوانی و سێکس و ئارەزوو و بەپیت و فەڕی و جەنگ و دادپەروەری و دەسەڵات بەستراوەتەوە. سەرەتا لەلایەن سۆمەریەکانەوە دەپەرسترا ، دواتریش لەلایەن ئەکەدی و بابلی و ئاشووریەکان بەناوی (عەشتار) پەرستراوە.

میدۆزا: ئەفسانەیەکی گریکییە دەڵێ (کچێکی زۆر جوان و قەشەنگ هەبووە. ناوی میدۆسا بووە، هەموو کات بە جوانیی خۆی نازیوە و گوتوویەتی: من لە (ئەثینا)ی خواوەندی هونەر و حیکمەت و زانیاریی گریکی جوانترم، بۆیە ئەم خواوەندە کردوویەتیە گیانلەبەرێکی زۆر ناشیرین و ڕقی لێ بۆتەوە، بەشێوەیەک ناشیرینی کردووە کە قژو کەزییەکانی کردۆتە مار و روخسارێکی

ناشیرینی پێداوە، هەر کەسێک سەیری (میدۆسا)ی کردبێ یەکسەر بۆتە بەرد) (یونس، ١٩٨٣ ، ١٩٩) .

نووسەر زۆر بە وردی و تێروتەسەلی ئاماژە بەو ئەفسانە سۆمەرییە دەکات و گێڕەرەوە وەسفی هەستی کارەکتەری سەرەکی دەکا دوای دیمەنی سامناکی کۆمەڵکوژی و زیندەبەچاڵ کردنی کوردان (کە وریا بۆی گێڕایەوە)، دەڵێ ئەم ئەفسانەیە بە موڵکی خۆت دەزانی بەشداریت لەو گەشتە کردووە لەگەڵ خواوەند (ئینانا) بۆ عالەمی ژێر زەمین لە پێناو ڕزگارکردنی مرۆڤ لە مردن و تاریکی. کەوا لەوێش شاژنی ژێر زەمین (خوشکی ئینانا)یە خۆی بۆ پێشوازیەکی سامناک ئامادە کردووە نووسەر بۆ چنینی ئەم دیمەنە (ڕووداوە) سوود لە هەردوو ئەفسانەی (ئینانا) سۆمەری و (میدۆزا)ی گریکی وەرگرتووە ((میدۆزا ئاسا خۆی بۆ پێشوازییەکی سامناک تەیار کردووە، تۆ ئەم ئەفسانە سۆمەرییە بە موڵکی خۆت دەزانی، بۆیە لەگەڵ ئینانادا، پێکەوە دادەبەزی بۆ ناخی ژێر زەوی)) ل ٨٠، ڕۆماننووس لێکچوواندن و هاوشێوەبوونێکی دروست کردووە و بە تەکنیکی گونجاندن مەزراندوویەتی، لەنێوان ئەو ئێش و ئازارەی کە لەگەڵ خواوەند (ئینانا)دا لە عالەمی ژێرەوە بە دەستی خوشکەکەی چەشتوویانە، لەگەڵ ئەو دیمەنە سامناکەی کە کارەکتەری لاوەکی (وریا) باسی زیندە بەچاڵکردنی کوردانی کردووە بە دەستی ڕژێمی بەعسی. لە هەمان کاتدا (ئیریشکیگال)ی وەکو ڕەمزی دڕندە و خوێن مژ هێناوەتەوە کە سەرکردە دکتاتۆرەکانی بەو چواندووە کە دەڵێ ((نەک لەژێر زەمین، ئەوەتا لە سەدەی بیستەم و لەسەر گۆی ئەو زەوییەدا، ئیریشکیگال بەرگی دەیان هۆلاکۆ و نیرۆن و مۆسۆلینی و پاتێستا و گوبلز و مۆباسا و هیتلەر و سەددامی پۆشیوە!! ئەوانە هەرگیز ناگەنە پلەوپایەی سەددامی لەمەڕ خۆمان بۆیە هیچ ناو و ناتۆرەیەکی وەکو خوێن مژ و فاشیست و نازی و دڕندەی لێ نانێم، با ناوەکەی خۆی بێ و بەس)) ل ٨٠.

چوارەم- ئەفسانەی مێژوویی:

لە پەیوەندیی نێوان ئەفسانە و مێژوودا* جۆری ئەفسانەی مێژوویی بەرهەم دێت، لەم جۆرەدا (مێژوو و خورافە تێکەڵ کراوە (بەیەکەوە دێت)، لەشێوەی حیکایەتێکە کە لە نەوەیەک بۆ نەوەیەکی تر دەگوازرێتەوە و لە کۆمەڵێک توخمی مێژوویی و کۆمەڵێک شتی نائاسایی و سەیرو سەمەرە و لە ڕادەبەدەر پێکدێت) (زکی، ١٩٧٩، ١٢).

هەروەک دەزانین مێژوو لەگەڵ دەرکەوتنی نووسین دەست پێدەکات، بەڵام ئەفسانەکان بۆ پێش ئەو کاتە دەگەڕێنەوە، هەر لە سەرەتاوە ئەفسانەکان شێوازێکی گێڕانەوەییان هەبووە و پڕن لە توخمەکانی (پاڵەوان، ڕووداو، شوێن،.....) هەروەها ناوەڕۆک و مەبەستی سەرەکی بابەتەکە خاڵی گرنگی ئەفسانەکە بوو.

ئەوانەی باسکران لەناو ئەفسانەکاندا ڕەهەندێکی مێژووییان تۆمارکردووە لە نێو نەوەکاندا دەماودەم گێڕدراونەتەوە وەکو مێژوویێکی تۆمار نەکراوی لێ هاتووە. یان بەواتایەکی تر بۆ نموونە هەندێ کەسایەتی یان ڕووداوی مێژوویی هەیە، بەهۆی کردەوە لە ڕادەبەدەرەکانیان لە ئاستی واقع بەرز بۆتەوە و بۆ ئاستێکی ئەفسانەیی، نموونەی جۆراوجۆر هەیە بۆ ئەم جۆرەی ئەفسانە وەک: ((داستانی گلگامش) لای بابلییەکان (سۆمەرییەکان) و (شەڕی تەروادە) لای یۆنانییەکان هەروەها ئەفسانەی (تۆفان) و کۆمەڵ کوژی بە ئاگری ئاسمانی یان (الاعاصیر)) (الجواري، ١٩٩٨، ٢٤). ئەفسانەکانی ئەم نموونانەی سەرەوە لەسەر بنەمایەکی مێژوویی ڕاستەقینە و تێکەڵ بە رەگەزەکانی خورافە دامەزراون.

ڕۆماننووس ناوی کەسایەتی ئەفسانەیی مەغۆلەکان (هۆلاکۆ)ی تەنیا بە ئاماژە هێناوە. هۆلاکۆ: سەرکردەیەکی مەنغۆلیا (مەغۆلی) بوو کە توانی زۆربەی وڵاتانی باشووری ڕۆژئاوای ئاسیا داگیر بکات. مەغۆلەکان بە خوێن ڕێژ و

دڵڕەق و دڕندە دادەنرێن. ڕۆماننووس باس لەو ئازار و ناڕەحەتیانە دەکات کە لە ڕێگای کۆڕەوەکەدا تووشی هاتوون. لەسەر زاری گێڕەرەوە باسی کارەکتەری سەرەکی دەکات دەڵێ ((پاش شەش حەوت شەو و ڕۆژ، بەو ڕێگە دوورو درێژەدا، لە ئاشیانەی خۆت هەڵکەندرای و کەوتیتە ژێر سمی ئەسپە کێوییەکانی هۆلاکۆ و تازە مەغۆلەکانەوە، شارەکانیان کردە ئەسینا و بابل و سادوم و عامورا)) ل٧٧. مرۆڤ لە شوێنی خۆی سەنگینە، ئەگینا دەکەوێتە بەر زەبرو زەنگی زاڵمان، بەشێوەی لێکچوون و هاوشێوەبوون بە تەکنیکی گونجاندن مەزراندوویەتی، ئەم لێکچوونەش لە نێوان هۆلاکۆ و سەرکردەکانی حزبی بەعس بووە ، لەڕووی دڕندایەتی و زوڵم و ستەمکردن و وێرانکردنی شارەکان.

ئەسکەندەری شاخدار یان ئەسکەندەری مەقدۆنی لەم ڕۆمانەدا وەکو کەسایەتیەکی مێژوویی ئەفسانەیی ناوی هاتووە و باس لە نهێنیی شاخەکانی دەکات. کەوا لە ئەفسانەیەکی کوردی وای دەگێڕنەوە (ئەسکەندەر لەبەر ئەوەی شاخی هەبووە ، هەر کەسێک ببوایە سەرتاشی و باسی شاخەکانی بۆ خەڵک بکردایە، ئەسکەندەر دەیکوشت، دەڵێ : سەرتاشێک ماوەیەکی زۆر سەرتاشی ئەسکەندەر بوو و باسی ئەو نهێنییەی نەکردووە، بەڵام تا دەهات ڕەنگ زەرد و لاواز دەبوو، ڕۆژێک چووە لای حەکیمێک باسی حاڵی لاوازیی خۆی کرد، ئەویش گوتی تۆ نهێنییەکت لە دڵدایە و پێویستە بیدرکێنی، سەرتاشیش گوتی ناتوانم لای هیچ کەس باسی بکەم، چونکە تیای دەچم. حەکیمیش گوتی بڕۆ لە دەشت لەناو چاڵێک بە دەنگی بەرز نهێنییەکەت بدرکێنە، ئەویش بەم شێوەیە ئەنجامیدا. پاش ماوەیەک باران باری و لەناو چاڵەکە قامیش سەوز بوو، شوانان لەو قامیشە (نای)یان دروست دەکرد و کاتێ فوویان تێدەکرد، نای دەیگوت: (ئەسکەندەر دوو شاخی هەیە، ئەسکەندەر

دوو شاخی هەیە). (حەسەن ا،٢٠٢٠، ٢١٩-٢٢٠). لە ڕۆمانی (کۆچڕەو کۆچڕەو)یشدا بەم شێوەیە هاتووە ((بوویتە بە سەرتاشەکەی ئەسکەندەری شاخدار، کە چۆن رازی پەنگاوەی دەروونی، بە گوێی قامیش و زەل و نەیستاندا چرپاند. تۆش لێرەدا، ڕازی نهێنییەکەت ڕەها کرد... بۆ گوێچکەی شەو و تاریکی و تەنیایی...)) ل٨، نووسەر ، لەم ئەفسانەیەدا درکاندنی نهێنی شاخی ئەسکەندەر لەلایەن سەرتاشەکەی و درکاندنی نهێنی کارەکتەری سەرەکی بەگوێی شەو و تاریکی و تەنهاییدا، لێکچوون و هاوشێوەبوونێکی دروستکردووە و بە تەکنیکی گونجاندن مەزراندوویەتی.

پێنجەم- ئەفسانەی گیانەوەران:

ئەم جۆرەی ئەفسانە هەروەک لە ناوەکەی ئاماژەی پێدەکا ، ئەو زیندەوەرانەن کە پەیوەستن بە ئەفسانەکانەوە، کە لە ئەفسانەکانی هەندێ میللەت و کلتووری جیاوازدا دەردەکەون. ئەم گیانلەبەرانە خاوەنی هێز و چەند تایبەتمەندی و سیفەتێکن کە لە ئاژەڵانی تر جیایان دەکاتەوە.

گیانلەبەران لە ئەفسانەکاندا ڕۆڵی خۆیان هەیە و گەلێ جار وەکو یارمەتیدەری خواوەند و مرۆڤەکان دەردەکەون، واتە ((لە زۆربەی ئەفسانان گیانلەبەر یان ئەوەتا ڕۆڵی سەرەکی هەیە و ئەفسانەکە لەسەر ڕۆڵی ئەو بەرامبەر بە مرۆڤ و کەسایەتییەکانی تری نێو ئەفسانە دامەزراوە، یان هەر سەرلەبەر گیانلەبەران ئەفسانەکە بەڕێوەدەبەن. لەم جۆرە ئەفسانانەشدا گیانلەبەران زۆر ڕەوشتی چاک و خراپی مرۆڤ لە کار و کردەوەکانیاندا پەیڕەو دەکەن و شێوەی سروشتیی خۆشیان دەپارێزن)) (حەسەن پ ،٢٠٢٠، ٥٢).

قەقنەس

سەڕاج لەو ڕۆمانەدا ناوی چەند گیاندارێکی هێناوە و بۆ مەبەستی جیاجیا مەزراندوویەتی، بۆ نموونە لە دوو شوێن ناوی قەقنەس و عەنقا ی هێناوە ، کە

هەردووکیان هەمان باڵندەن، قەقنەس باڵندەیەکی خەیاڵییە لە داستانە کۆنەکانی عەرەب و فارس و گریکی و ڕۆمانی و میسری ... بەکاریان هێناوە، وەکو بێچووە باڵندەیەکی پیرۆز بەکاریان هێناوە، داستانێکی یۆنانیی کۆنە، باڵندەکە خۆی و هێلانەکەی دەسووتێنێ و دەبێت بە خۆڵەمێش، دووبارە لەو خۆڵەمێشەوە دروست دەبێتەوە.

سەڕاج ئەو باڵندەیەی بە نەمانی یەکسانی و کامەرانی و ئاسوودەیی چواندووە،کە دەڵێ ((... بڕوات بە یەکسانی و کامەرانی و ئاسوودەیی باڵا نەمابوو، ئەو سێیەت بە تەیری عەنقا، قەقنەس و سەمەندەر دەزانی.)) ل ٩٤. واتە لە ڕێگەی تەکنیکی دەرکەوتنەوە لە شێوەی لێکچوون و هاوشێوەبووندا مەزراندوویەتی.

مار

ڕۆماننووس بە پەیڤەکانی (مار، شامار، ماری ئاشقەوماشقە) ئاماژەی بەم خشۆکە کردووە، مار لە ئەفسانەکاندا (یەکێکە لەو زیندەوەرانەی کە بە هەموو شێوەیەک بە چاکە و خراپەوە ، پاڵەوانیەتی ئەفسانە دەکات) (حەسەن ا،٢٠٢٠، ٣٦٤). نووسەر لە شوێنێکدا باسی نەدرکاندنی نهێنی دەکات لەلایەن کارەکتەری سەرەکییەوە و بە ئەفسانەی شامارانی دەبەستێتەوە و دەڵێ ((ئەو ڕازە پیرۆزە، ئەو نهێنییە متفەڕکە،.... بەسانایی بۆ گوزارشت ناکرێ، چونکە دڵنیای لەگەڵ ئاشکراکردنی ، دەستبەجێ بینایيت کوێر دەبێ... ئەوە قسەی شامارەکەیە.)) ل ٦، لێرەدا شامارەکە وەکو دۆستێکی مرۆڤ دەرکەوتووە، ڕۆماننووس بە بنیادێکی هونەری بە تەکنیکی دەرکەوتن مەزراندوویەتی.

کەچی لە شوێنێکی تردا مار وەکو دوژمنی یەکەمی مرۆڤ و ئەنجامی کوشتنی یەکێک لە مارەکانی ئاشقەو ماشقە، وا هاتووە ((... دوژمنی کۆنینەمانە!! دایکە حەوای لە خشتە بردووە و ... ئێمەمانان، من و تۆی کلۆڵی لە

بەهەشتی دڵارا بێبەری کردووە!!)) ل ٧١، سەڕاج بە شێوەیەکی هونەری ئاماژە بەو ئەفسانەیە دەکات و بە تەکنیکی دەرکەوتن مەزراندوویەتی.

هەندێ لە باڵندە و گیانەوەر هەن کە وێنە و ڕەهەندێکی ئەفسانەییان وەرگرتووە، بۆ نموونە پەپولەسلێمانە، کە ئاماژەیە بۆ ئەو باڵندەیەی لەلایەن پێغەمبەر سلێمانەوە ئەرکێکی پێ سپێردرابوو. ئەو باڵندەیە (پەپو سلێمانە) لەناو میللەتاندا چەمکێکی پیرۆزی وەرگرتووە و ڕابەرایەتی بۆ حەزرەتی سلێمان کردووە، لەبەرئەوەی خوای گەورە بەهرەی تێگەیشتنی لە زمانی ئاژەڵان پێ بەخشیوە، بۆیە پەپولەسلێمانە هەواڵی ڕاست و تەواوی لەبارەی (مەملەکەتی سەبەئی) بۆ حەزرەتی سلێمان بردووە. لەم ڕۆمانەدا ڕۆماننووس لێکچوواندنێکی دروستکردووە لە نێوان کارەکتەری لاوەکی (وریا) و هەموو ئەو ئێش و ئازارانەی بە دەستی دەسەڵاتدارانی بەعسیەکانەوەی چەشتووە لەگەڵ ئەسپەکانی (ژێرنیکا و جەواد سەلیم و شەودێز) کە ئەوانیش لەبەر ئازارەکانیان دەیانویست بفڕن و ببنە باڵندە، ڕۆماننووس دەڵێ : ((...تۆ لە ئاستیاندا، ئەسپێکی سەرکێش و ڕەسەنیت، لەو دەمانەدا بیر لە ئەسپەکانی ((ژێرنیکا)) و ((جەواد سەلیم، و شەودێز)) دەکەیتەوە، کەوا لەناو ژانەکانیان، زامەکانیان دەیانویست و دەیانەوێ باڵ بگرن و ببنە پەپو سلێمانکە)) ل٧٣، ئەمەش بەتەکنیکی دەرکەوتن بەشێوەی بنیادی هونەری مەزرێنراوە کەوا بە ناڕاستەوخۆ سوودی لە هێزی فڕینی پەپو سلێمانە وەرگرتووە.

شەشەم- ئەفسانەی چاکە و خراپە:

ئەم ئەفسانەیە لە دوو بەشی دژ بەیەک پێکدێت و لە چاکە و خراپەی مرۆڤەکان دەکوڵێتەوە. ئەم جۆرەی ئەفسانە دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغێکی پێشکەتووتری بیرکردنەوەی میللەتان، بە بەراورد لەگەڵ سەرەتای مێژووی جۆرەکانی تری ئەفسانە، چونکە ئەفسانەی چاکە و خراپە دەگەڕێتەوە بۆ

قۆناغی باوەڕبوون بە ئاینە ئاسمانییەکان. بۆیە هەروەکو پێشتر بەدوای هۆکاری ڕوودانی دیاردە سروشتییەکان نەدەگەڕا و شیکردنەوەی جۆراوجۆری نالۆژیکی بۆ نەدەکرد، بەڵکو ئەم دیاردە سروشتیيانەی بۆ هێزی خودا و باوەڕ بوون بە ئایینە ئاسمانییەکانەوە دەگەڕاندەوە.

لە ئەفسانەی چاکەدا ((مرۆڤە چاکەکان کەسایەتی واقیعی ناو میللەتن و بەکردەوە باشەکانی کە سیمای باشە و قارەمانیەتیە لە کەسانی تر جیا دەکرێنەوە، ئەرکی ئەفسانەش لەو حاڵەتەدا ئەوەیە کە چاکە بەرجەستە بکات، بۆئەوەی ببێتە نموونەیەک و چاوی لێبکرێ)) (ابراهیم، ١٩٧٤، ٤٩-٥٠)، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ تێڕوانین و متمانەی هەر میللەتێک بۆ ئەو جۆرە کەسایەتیانە کە وەکو نموونەیەکی چاکە و خێرکەر دەربکەون و لە کار و کردەوەکانیاندا ڕەنگبداتەوە، هەموو کات کەسێکی یارمەتیدەرە و خۆشەویستی دەبەخشێ.

ئەفسانەی خراپە، بەپێچەوانەی ئەفسانەی چاکەیە، لەم جۆرەدا باسی مرۆڤی خراپەکار دەکرێت، کەوا ئالنگاری (تحدی) گەردوون (دنیا، جیهان) دەکات لە پێناو تێرکردنی حەز و ئارەزووە ماددییە تایبەتەکانی خۆی، بە شێوەیەکی خراپ و ناشیرین وێنای مرۆڤ دەکات و (بیرۆکەی خراپە لە کەسێکی دیاریکراو بەرجەستە دەکات، تەنیا خراپە ئەنجامدەدات دوور لە یاسا ئاسمانییەکان ئەمەش دەبێتە هۆی لەعنەت لێکردن لێی. ئەو جۆرە مرۆڤە لەسەر هەوا و هەوەستی شەیتان دەبێ (دێت و دەچێ/ یسیر) لەو کاتەدا دوو شت بەسەریدا زاڵ دەبێ، یەکەمیان گومانە، گومان لە ئایین و توانای دروستکەر (خواکەی) دەکات، دووەمیان (طموح)ە کە بە دوای هۆکاری هەموو شتێدا دەگەڕێ هەتا ئەو شتانەش کە ناتوانرێ شیکردنەوەی بۆ بکرێ.) (ابراهیم،١٩٧٤، ٥٣).

کەسایەتییەکانی ئەم جۆرە ئەفسانەیە لە کۆتاییدا تووشی لەدەستدانی هەموو شتێک دەبن لە ژیانیاندا، چونکە مرۆڤی خراپەکار و خۆبەزلزان نەفرەتی ئاسمانی لێکراوە و ئارامی و دڵنیایی و سەقامگیریی دەروونی لێ سەندراوەتەوە.

خدری زیندە : لەلای زۆرێک لە ئایینە ئاسمانییەکان بە کەسێکی پیرۆز دادەنرێ و هەندێک بە پێغەمبەر و هەندێک بە پیاوچاک و فریادڕەسی هەژاران و لێقەوماوانی دادەنێن، کە ڕوخسارێکی نوورانی هەیە و لە شێوەی پیاوێکی ڕیش سپی دەردەکەوێ. هەندێ ڕا هەیە کە دەڵێن ئاوی حەیاتی خواردۆتەوە و نەمرە، بۆیە لە هەموو کات و ساتێک و لە هەر شوێنێکدا بێ بە ئەمری خوای گەورە بە هانای کەسانی ژێردەستە و لێقەوماو دەچێ.

لە ڕۆمانی (کۆچڕەو کۆچڕەو)دا، کاتێ کارەکتەری سەرەکی گفتوگۆ لەگەڵ ئەو مێروولانە دەکات کە لە ڕێگای کۆڕەوەکەدا گەنمی ئەوانی خواردووە و دەڵێ نەماندزیوە، بەڵکو بە قەردوقوڵ لەسەرمانی بنووسن. دەیەوێ برسیەتی میللەتی کورد لە کۆڕەوەکەدا پیشان بدا، دواتریش مێروولەکان بە خدری زیندە دەسپێرێ، لەبەر ئەوەی خدری زیندە پاسەوانی بێ دەسەڵاتەکانە و ڕەمزی پیاوچاکی و فریادڕەسی لێقەوماوانە، دەڵێ ((... دەی بە (خدری زیندە)ت دەسپێرم. دوور بیت لە هەزاران پاژنەی کەمتەرخەم و.... سمی هەزاران بەرانە کێوی. ئەوانە بەڵای ناگەهانن و پەرێشانت دەکەن.)) ل ٧٦، لێرەدا دەکرێ مەبەستی ڕۆماننووس میللەتی کورد بێ و بە خدری زیندەیان بسپێرێ، لەبەر ئەو بارە ناهەموارەی تووشی بوون لەکاتی کۆڕەوەکەدا، ئەمەش بە شێوەیەکی ڕاشکاوانە تەنیا ناوی خدری زیندەی هێناوە و بە تەکنیکی دەرکەوتن مەزراندوویەتی.

یەهودا/ یەهوزا: یەکێکە لە شاگردەکانی پێغەمبەر عیسا (س. خ). لە کتێبی پەیمانی نوێ و لە قورئاندا ئاماژە بە خیانەتی یەهودا بەرامبەر بە مەسیح کراوە. کەوا بەرامبەر چەند پارچە زیوێک شوێنی مەسیحی بە جوولەکەکان گوتووە و خیانەتی لێ کردووە و ڕادەستی ئەوانی کردووە. ئەم خیانەتەش بە یەکێک لە بەناوبانگترین خیانەتەکانی مێژووی مرۆڤایەتی دادەنرێ. بە هەمان شێوە نووسەر لەم ڕۆمانەدا یەهوزای وەکو کەسێکی خراپ پیشان داوە و باسی ئەو ماچە دەکات کە یەهوزا بە جوولەکەکانی گوتبوو کاتێ گەیشتینە ئەو شوێنە ئەو کەسەی ماچم کرد ئەوە مەسیح (عیسای ناسریە)، بۆیە عیسا (س. خ) وتە بەناوبانگەکەی پێ گوت (ئەی یەهودا ئایا بە ماچێک مرۆڤ ڕادەست دەکەی؟) ، لێرەدا یەهودا وەکو کەسێکی خراپی ئەفسانەیی دەردەکەوێت. (سەڕاج) دەیەوێ ئەوە بخاتەڕوو کە کاری خراپە و دزین و ئازار و ئەشکەنجەدانی میللەتی کورد وەکو نموونەیەکی نەشاز بێنێتەوە، بۆیە کەسە خراپەکانی بە یەهودا چواندووە کاتێ دەڵێ ((... یەهوزا مەسیحی ماچ کرد و... ماچکردن بووە هێمای بەدکاری و مەرگهێن!!)) ل٤٠، بەمەش لێکچوون و هاوشێوەبوونی لەنێوان دوژمنانی گەلی کورد و یەهوزا دروست کردووە و بە تەکنیکی گونجاندن مەزراندوویەتی.

ئەنجام

١. مەزراندن وەکو تەکنیکێکی ئەدەبی و هونەری ، دەنگی ئێستا و ڕابوردوو بە یەک دەگەیەنێ و نووسەران بۆ گەیاندنی پەیامی جیاواز بەکاری دێنن.

٢. لە ڕۆمانی کۆچڕەو کۆچڕەودا کە بابەتە سەرەکیەکەی کۆڕەوی کوردانی ساڵی (١٩٩١)ە، زۆرترین جۆری ئەفسانەی بیانی و کوردی تێدا مەزرێنراوە، وەک: ئەفراندن، نەریت و بۆنە ئاینییەکان، ڕەمزی، مێژوویی، گیانلەبەران، چاکە و خراپە.

٣. زۆرترین جۆری ئەفسانەی مەزرێندراو لە ڕۆمانی کۆچڕەو کۆچڕەودا بریتییە لە ئەفسانەی نەریت و بۆنە ئاینییەکان و ئەفسانەی ڕەمزی.

٤. ڕۆماننووس لە مەزراندنی جۆرەکانی ئەفسانەدا پشتی بە چەند تەکنیکەکانی مەزراندن بەستووە، ئەوانیش (دەرکەوتن، گونجاندن، برووسکەیی)ن، لە نێو ئەو تەکنیکانەشدا (دەرکەوتن) لە دوو جۆرەکەی تر زیاتر بەکارهاتووە.

پەراوێزەکان

[1] بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەی ئەم یاسایانەی بروناڵەوە بڕوانە (جبابلية،٢٠١٧، ٢٠٥-٢٠٨، عوادي، ٢٠١١، ٣٢-٣٧، بن بوط، ٢٠١٣، ٢٤-٢٦).

[2] زارا: سەبارەت بەو ناوانەی کە ئەم ئاینەی پێ ناسێنراوە، ناوە ڕاستەقینەکەی لە ئاڤێستادا (زارا شوەشترا)یە، بڕوانە: شەنوکەوێک دەربارەی ناوی پێغەمبەر زەردەشت . Astana. org.

[3] وەرگێڕانی ئەم ئایەتە لە تەفسیری ئاسان، نووسینی بورهان محمد امین وەرگیراوە.

[4] وەرگێڕانی ئەم ئایەتە لە تەفسیری ئاسان، نووسینی بورهان محمد امین وەرگیراوە.

[5] بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: نبيلة ابراهيم، ص١٩-٢٠.

سەرچاوەکان

١. قورئانی پیرۆز

کوردی:

٢. پیربال، فەرهاد (٢٠٠٩)، *کورد لە دیدی رۆژهەلاتناسەکانەوە*، چ٣، چاپخانەی شڤان، هەولێر.

٣. حیتۆ ، عارف (١٩٩٧)، *نەژاد و پەیدابوونا ئەفسانێ*، گ. پەیڤ ژ (٥) .

٤. حەسەن أ، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠)، *پێکهاتەی ئەفسانەی کوردی* ، چ١، چاپخانەی تاران، ماڵی سوهرەوەردی.

٥. حەسەن ب، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠)، *قەدەغە شکێن دارەڕێی ئەفسانەی کوردی*، چ١، چاپخانەی تاران، ماڵی سوهرەوەردی.

٦. حەسەن پ ، مەولود ئیبراهیم (٢٠٢٠)، *گەڕان بەدوای نەمریدا*، چ١، چاپخانەی تاران، ماڵی سوهرەوەردی.

٧. خۆشناو، فەرهاد (٢٠١٣)، *ئەفراندن و مردن لە ئەفسانەی کوردیدا بەپێی ئاڤێستا و دەقە پەهلەویەکان*، هەولێر ، چاپخانەی حاجی هاشم.

٨. ڕەسول، عزەددین مستەفا (٢٠١٠)، *لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی*، چ ٣، هەولێر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

٩. ڕەشید، سابیر (٢٠٠٧)، *ڕۆمانی کوردی خوێندنەوە و پرسیار - بەشی یەکەم*، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر.
١٠. سەڕاج، عەبدوڵڵا (٢٠٠٣)، *ڕۆمانی کۆچڕەو کۆچڕەو* ، هەولێر ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.
١١. شفا، شجاع الدین (٢٠٠٥)، *ئەفسانەی خواکان- زیوس-* ، وەرگێڕانی بۆ کوردی: عومەر ڕەسول خدر، چ١، سلێمانی ، چاپخانەی قانع.
١٢. کامبڵ، جۆزیف (٢٠٢٠)، *پاڵەوانی هەزار ڕوو*، و: سەلاح حەسەن پاڵەوان، چ١، سلێمانی، چاپخانەی سەردەم.
١٣. کامۆ، ئەلبێرت (٢٠١٤)، *ئەفسانەی سیزیف*، و. ئازاد بەرزنجی، ناوەندی غەزەلنووس، چاپخانەی تاران.
١٤. محمد امین ، بورهان (؟).*تەفسیری ئاسان*.
١٥. موکری، کامەران (١٩٨٤)، *ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی*، چ١، هەولێر ، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین.

عەرەبی:

١. ابراهيم، نبيلة (١٩٧٤)، *أشكال التعبير في الادب الشعبي*، مصر (القاهرة)، دار النهضة، مطبعة دار العالم العربي.
٢. ابن منظور، ب. ت، (؟).*لسان العرب* ، مصر، دار المعارف.
٣. ايلياد، ميرسيا (١٩٩٥)، *ملامح من الاسطورة*، ت: حسيب كاسوحة، سورية، دمشق، منشورات وزارة الثقافة.
٤. بن بوط، فاطمة زهراء (٢٠١٣)، *تجليات الاسطورة في رواية (رامة و التنين) ل ادوارد الخراط*، رسالة ماجستير، جامعة العربي بن مهيدي- أم البواقي، الجزائر.
٥. بن منصور ، رجاء (٢٠١٥) ،*الاسطورة في الرواية الجزائرية*، اطروحة دكتورا، كلية اللغات، قسم اللغة العربية. جامعة الحاج الخضر- باتنة، الجزائر.
٦. بوخنوف، شهيرة (٢٠١٢)، أساطير *و طقوس الاستقاء و استقبال الربيع في منطقة خرائط (بجاية)- مقارنة انثولوجية*، ماجستير، جامعة مولود معمري- تيزى وزو- كلية الاداب و اللغات، الجزائر.

٧. جابيلة، لويزة (٢٠١٧)، *الرؤيا الاسطورية في الشعر عبدالعزيز المقالح* ، دكتورا، كلية اللغة والادب العربي و الفنون، جامعة باتنه، جزائر.
٨. الجوراني، وداد جاسم (١٩٩٨)، *الرحلة الى الفردوس و الجحيم في اساطير العراق القديم*، بغداد ، المكتبة الوطنية.
٩. خديجة ، غراب (٢٠١٤)، *تجليات الاسطورة في الرواية الحوات و القصر ل : الطاهر وطار*، الماجستير، جامعة العربي بن مهيدي- ام البواقي- كلية الاداب و اللغات- قسم اللغة و الادب العربي.
١٠. خورشيد ، فاروق (١٩٧٨)، *اديب الاسطورة عند الغرب، جذور التفكير و اصالة الابداع*، الكويت، عالم المعرفة، سلسلة كتب شعرية يصدرها المجلس الوطني للثقافة والفنون والادب، ع ٢٨٤.
١١. راثفين، ك. ك. (١٩٨١)، *الاسطورة*، ت: جعفر الخليلي، ط١، بيروت ، منشورات عويدات.
١٢. رحاحلة، احمد زهير عبدالكريم (٢٠٠٧)، *توظيف الموروث الجاهلي في الشعر العربي المعاصر*، ماجستير، كلية الدراسات العليا، الجامعة الاردنية.
١٣. زايد، على عشري (١٩٩٧)، *استدعاء الشخصيات التراثية في الشعر العربي المعاصر*، *القاهرة*، دار الفكر العربي.
١٤. زكى ، احمد كمال (١٩٧٩)، *الاساطير*، ط٢، بيروت، دار العودة.
١٥. السواح، فراس (١٩٨٨)، *مغامرة عقل الاولى*، دمشق، دار الحكمة.
١٦. عبد التواب، أيمن (٢٠١٩)، *الاسطورة الاغريقية من النشأة الى التفسير*، القاهرة.
١٧. عجينة ، محمد (١٩٩٤)، *موسوعة أساطير العرب عن الجاهلية و دلالاتها*، ط١، بيروت- لبنان- دار الفارابى.
١٨. علي، عبدالرضا ١٩٧٨)، *الاسطورة في شعر السياب*، الجمهورية العراقية، منشورات وزارة الثقافة والفنون، سلسلة دراسات.
١٩. عوادي، ياسمينة (٢٠١١)، *تجليات الاسطورة في" رواية فاجعة الليلة السابعة بعد الالف – رمل الماية ج١ لواسينى الاعرج*، درجة ماجستير، كلية الاداب و اللغات، جامعة قاصدى مرباح ورقلة، جزائر.

٢٠. المفرح، حصه بنت زيد سعد (١٤٢٦)، *توظيف التراث الادبي في القصة القصيرة في الجزيرة العربية*، ماجستير ، كلية الاداب ، جامعة الملک سعود.
٢١. يونس، عبدالحميد (١٩٨٣)، *معجم الفولكلور*، بيروت.
فەرەنسی:
1 . Brunel, p. (1992). *Mythocritique,* prsses Universitaires de France.
لینکی ئەلیکترۆنی: https://www.albawabhnew.com
شەنوکەوێک دەربارەی ناوی پێغەمبەر زەردەشت .Astana. org

الملخص

توظيف الأسطورة في الرواية الكوردية

كوجرەو كوجرەو ل عبدالله سراج نموذجا

هذه الدراسة هي محاولة لبيان أنواع الأساطير من وجهات نظر مختلفة. أي بمعنى أن البحث يعرض التصنيفات المختلفة لأنواع الأساطير. وفيها يتم التأكيد على التوظيف والتقنيات، وذلك لإظهار كيفية توظيف الأساطير في الرواية ، أي نوع التقنية التي تكرس فيها كل أسطورة. أن الغرض من البحث هو مناقشة كيفية توظيف الأسطورة في الرواية. تكمن أهمية البحث في إظهار كيفية استخدام أنواع الأساطير في نص الرواية لتحقيق أغراض مختلفة. وهذا يعني أن البحث يركز على انعكاس الاسطورة بأنواعها وتقنيات توظيفها في الرواية. ويستند البحث إلى جزئين ، فالجزء الأول مدخل نظري لعرض مصطلح ومفهوم التوظيف والأسطورة، ثم يسلط الضوء على تقنيات التوظيف. والجزء الثاني يتناول أنواع الأساطير وتوظيفهم في رواية كوجرەو كوجرەو ل عبد الله السراج. وفي النهاية تعرض النتائج وقائمة المصادر.

الكلمات الدالة: توظيف، تقنيات التوظيف، الاسطورة، انواع الاسطورة، كوجرەو كوجرەو.

Abstract

The Use of Myth in Kurdish Novel, Abdullah Saraj's Kochraw Kochraw as an example

This study is entitled "The Use of Myth in Kurdish Novel, Abdullah Saraj's Kochraw Kochraw as an example". The study is an attempt to present the types of myth from different perspectives, that is, it highlights the classifications for the types of myths. In this study, the Use of myth and its techniques are emphasized in order to present how the myths have been used in the novel. That is, the study is concerned with various techniques of the Use of myth in the mentioned novel. The significance of the study lies in the way myth is reflected in Kochraw Kochraw' novel. The study is divided into two parts. The focus of the first part is on introduction, the concept and term of Use, the definition of myth and then Use techniques. The second part embraces the types of myth and the Use of myth types in Abdullah Saraj's Kochraw Kochraw. Finally, the conclusion, references and Arabic and English abstracts of the study are presented.

Use, Techniques of Use, Myth, Types of myth, Kochraw Kochraw